

JOACHIMI CAMERARII
DE VITA
PHILIPPI
MELANCHTHONIS
NARRATIO.

RECENSUIT,
NOTAS, DOCUMENTA, BIBLIOTHECAM
LIBRORVM MELANCHTHONIS
ALIAQVE
ADDIDIT
GE. THEODOR. STROBELIVS
ART. MAG. ECCLESIAEQUE WOEHRDENSIS PASTOR.

PRAEFATVS EST
IOANNES AVG. NOESSELT.

HALAE
SVMTIBVS IOANNIS IAC. GEBÄVERI.
MDCC LXXVII.

Über dieses Buch

Dies ist ein digitales Exemplar eines Buches, das seit Generationen in den Regalen der Bibliotheken aufbewahrt wurde, bevor es von Google im Rahmen eines Projekts, mit dem die Bücher dieser Welt online verfügbar gemacht werden sollen, sorgfältig gescannt wurde.

Das Buch hat das Urheberrecht überdauert und kann nun öffentlich zugänglich gemacht werden. Ein öffentlich zugängliches Buch ist ein Buch, das niemals Urheberrechten unterlag oder bei dem die Schutzfrist des Urheberrechts abgelaufen ist. Ob ein Buch öffentlich zugänglich ist, kann von Land zu Land unterschiedlich sein. Öffentlich zugängliche Bücher sind unser Tor zur Vergangenheit und stellen ein geschichtliches, kulturelles und wissenschaftliches Vermögen dar, das häufig nur schwierig zu entdecken ist.

Gebrauchsspuren, Anmerkungen und andere Randbemerkungen, die im Originalband enthalten sind, finden sich auch in dieser Datei – eine Erinnerung an die lange Reise, die das Buch vom Verleger zu einer Bibliothek und weiter zu Ihnen hinter sich gebracht hat.

Nutzungsrichtlinien

Google ist stolz, mit Bibliotheken in partnerschaftlicher Zusammenarbeit öffentlich zugängliches Material zu digitalisieren und einer breiten Masse zugänglich zu machen. Öffentlich zugängliche Bücher gehören der Öffentlichkeit, und wir sind nur ihre Hüter. Nichtsdestotrotz ist diese Arbeit kostspielig. Um diese Ressource weiterhin zur Verfügung stellen zu können, haben wir Schritte unternommen, um den Missbrauch durch kommerzielle Parteien zu verhindern. Dazu gehören technische Einschränkungen für automatisierte Abfragen.

Wir bitten Sie um Einhaltung folgender Richtlinien:

- + *Nutzung der Dateien zu nichtkommerziellen Zwecken* Wir haben Google Buchsuche für Endanwender konzipiert und möchten, dass Sie diese Dateien nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke verwenden.
- + *Keine automatisierten Abfragen* Senden Sie keine automatisierten Abfragen irgendwelcher Art an das Google-System. Wenn Sie Recherchen über maschinelle Übersetzung, optische Zeichenerkennung oder andere Bereiche durchführen, in denen der Zugang zu Text in großen Mengen nützlich ist, wenden Sie sich bitte an uns. Wir fördern die Nutzung des öffentlich zugänglichen Materials für diese Zwecke und können Ihnen unter Umständen helfen.
- + *Beibehaltung von Google-Markenelementen* Das "Wasserzeichen" von Google, das Sie in jeder Datei finden, ist wichtig zur Information über dieses Projekt und hilft den Anwendern weiteres Material über Google Buchsuche zu finden. Bitte entfernen Sie das Wasserzeichen nicht.
- + *Bewegen Sie sich innerhalb der Legalität* Unabhängig von Ihrem Verwendungszweck müssen Sie sich Ihrer Verantwortung bewusst sein, sicherzustellen, dass Ihre Nutzung legal ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass ein Buch, das nach unserem Dafürhalten für Nutzer in den USA öffentlich zugänglich ist, auch für Nutzer in anderen Ländern öffentlich zugänglich ist. Ob ein Buch noch dem Urheberrecht unterliegt, ist von Land zu Land verschieden. Wir können keine Beratung leisten, ob eine bestimmte Nutzung eines bestimmten Buches gesetzlich zulässig ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass das Erscheinen eines Buchs in Google Buchsuche bedeutet, dass es in jeder Form und überall auf der Welt verwendet werden kann. Eine Urheberrechtsverletzung kann schwerwiegende Folgen haben.

Über Google Buchsuche

Das Ziel von Google besteht darin, die weltweiten Informationen zu organisieren und allgemein nutzbar und zugänglich zu machen. Google Buchsuche hilft Lesern dabei, die Bücher dieser Welt zu entdecken, und unterstützt Autoren und Verleger dabei, neue Zielgruppen zu erreichen. Den gesamten Buchtext können Sie im Internet unter <http://books.google.com> durchsuchen.

LECTORIBVS

S. D.

IO. AVG. NOESSELT.

Saepenumero, cum in lectionibus academicis bonorum librorum commemorandorum opportunitas incidisset, Auditoribus *Ioachimi Camerarii de Philippi Melanchthonis* vita narrationem commendavi; neque hoc mihi quod scio, imprudenti excidit, aut me dati huius consilii poenitet, praesertim cum essent haud pauci qui sibi admonitis illius libri lectiōnem plurimum profuisse profiterentur.

Omnino vere mihi hoc videor esse dicturus, ex omnibus disciplinis, quibus ad rectum prudentiae usum consequendum fingi et formari Theologiae studiosi debent, nullam esse fructuosiorem ea, quae in conuersionibus rei publicae christianaे enarrandis versatur, huius autem partem nullam vel rerum varietate ampliorem vel aptiorem ad animos studio-forum iucunditate quadam retinendos, vel verae sapientiae pleniores esse, quam quae complectitur res ad veterem barbariem humanaque commenta a religione depellenda patrum memoria gestas. Quod enim potest iucundius spectaculum esse, quam videre, quibus e fluentibus quantaque siue arte siue felici-

tate patres emerferint, quibus sint conflectati periculis, laboribus ac molestiis, quos quasi per flexus et anfractus attigerint portum, in quo nos ipsi sine proprio periculo fructum securitatis ac paratorum ab iis bonorum capere possimus? Aut quo modo non acuatur ipse sensus huius felicitatis nostrae, et vero etiam pietas in Deum inflammetur vehementius, cum cognouerimus, quot quantisque ab erroribus, fraudibus, periculis, tyrannide quoque, erepti atque eorum, secundum Deum quidem, virtute et constantia liberati simus; quam ii in lacesendo acres, in defendenda caussa optima strenui, in ferendis rerum asperitatibus fortes extiterint; quam in tanta ingeniorum, morum atque consiliorum varietate, summoque discrimine rerum, tandem aliquando obtinuerint id, quod multi iique clarissimi viri acerrima diligentia, consiliorum calliditate, incredibili animi robore, grauissimorum casuum tolerantia, etiam fauore ac fortitudine principum adiuti. superioribus temporibus non potuissent? Quamquam quis dubitet, illorum maiorum studiis siue mitigatos siue incensos omninoque praeparatos fuisse posteriorum animos, ut et doctrinae puritatem cum disciplinae mitioris salubritate admitterent promptius, et intollerabile iugum facilius excuterent. Sed ea in re si quis animaduertat prouidentiae diuinae cursum, eius in consiliis et factis peruestiget ordinem, persequatur rerum caussas, earumque progressiones cernat et quasi antecessiones in vnum exitum spectantes, quibus effecerit Deus ut, futura praeteritis infinita sapientia adiungendo, sensim, quae vellet, maturificerent, temporumque felicitas e superiorum varia multiplicique conuersione veluti elaborata existeret, haec igitur si quis tamquam per partes contueatur, variosque hos actus quasi in vnam fabulam compingat,

gat, quod tandem theatrum tali historia maius vel ad spectandum iucundius sit?

Habet autem haec historiae religiosae pars commendationem non minimam ab eo, quod res eae, quas tradit, propius a nostra memoria absint, quo quidem efficitur ut non modo ad intelligendum facilior itemque ad percipiendum clarius sit, sed etiam domestica, ut ita dicam, proprietate magis nos ad cognoscendum alliciat. Nam veteris historiae studium et si a nemine, nisi ab harum rerum ignarissimo, contemni possit, habueritque quam plurimos, eosque doctos in primis viros, qui in ea et illustranda et popularem ad usum traducenda praeclare ac feliciter elaborarent, impeditur tamen aut rerum obscuritate non parva aut difficultate certitudinis quae quaeritur, ut interpretem paene infinito literarum apparatu instructum, eumque et cautum et in minimis rebus excutieendis curiosissimum requirat. Ex quo fit, ut qui vel careant hoc genere doctrinae, vel laboris impatientes sint, vel otio minime abundant, vel ancipiti scriptorum veterum rerum fide deterrentur, aut prorsus animum reuocent ab his studiis aut exili et iejuna cognitione contenti sint, atque ita vel historiae veritatem peruertant vel praeclara ista arte et quasi prudentiae procreatrice quadam turpiter abutantur. Sed haec recentior historia continet res eas, quae sunt ab intelligentia, sensu, consuetudine etiam nostra, non nimis disiuncta, quarum vestigia adhucdum in institutis moribusque nostris reperiantur atque in ipsis publicis monumentis vigeant. Sunt etiam huius studio maiora quam illius veteris exposita praemia, non modo haec tenus, quod ad nostram memoriam seruata sit prope infinita copia fontium, e quibus hauriri ac percipi possit adolescentioris Ecclesiae historia, ut, qui has res plane cognosci ac paene scientia comprehendi posse neget,

eum ruderi opinio in nostris scriptoribus aut valde impudentem esse oporteat, sed etiam quod ipsas nostras res quam proxime attingere putetur. Namque nostra religio quae initia quosque progressus habuerit, nostra res publica quo modo constituta quasque conversiones experta sit, nostra libertas et iura quo modo vel parata vel defensa, aut quibus viis nostra sint facta, quot denique per labores et casus usque a maioribus nostris nos simus ad hunc liberali cultum, religionem ac disciplinam deducti, id igitur omne non modo liberam quandam oblectacionem habet, cuius et ipsius magna vis est ad excitando communouendosque animos, sed et prope necessariam utilitatem, ut talia contemnere turpe, curiosius persequi et dignum hominis natura et ad communem salutem uberrimum videatur.

Huius autem historiae cognoscendae haud scio an optima ratio sit, animo lustrare vitam et facta magnorum virorum, qui hoc in theatro quasi praecepui actores h. e. quorum ingenio potissimum et opera maxima res, quas talis historia complectitur, gestae fuerint. Historia quidem ubiuersa, quae gentis aut temporis cuiusdam conuersiones generationem et quasi infinite proponit, ut lectorum animos rerum multitudine et varietate distrahit, ipsamque in intelligendo curiositatem frangit, ita admiscet plerumque multa, quae, quanquam partes sunt ubiuersi corporis, tamen a summa rei aliena continuae narrationis veluti cursum impediunt, animumque diuersas in partes intentum a capite causae et uno quasi totius corporis adspectu reuocant. Id quod in hac, quam commemorauimus, historiae parte maxime usu venire solet, ubi, cum, quae in Germania gesta sint, didicerimus atque cupiamus in iis haerere diutius, ut, quae rerum consecutio et exitus fuerit, videamus, repente e Saxonia in Sueviam, ipsaque e

Ger-

Germania in Helvetiam, Galliam, Britanniam, Daniam aut alio, iubemur a scriptoribus concedere, quare et rerum perceptarum memoria paene extinguitur et redditus ad domestica difficilior redditur. Sed in persequendo vnius viri maximi cursu, semper animus in vnam rem intenditur, qui vir si princeps fuerit in ista fabula, eius dum res gestas sequimur, cetera quoque mirabili rerum continuatione aperiuntur.

Porro, si historia ad acuendam prudentiam apta et vero etiam satis certa debet esse, atque propterea hoc consilio disci, ut non modo res ipsas, sed earum quoque fontes, quaeque ex ipsis manarint, actionumque humanarum et consiliorum exitus videamus: ingenium profecto, animum moresque eorum perspectos habere oportet, a quibus profecta sunt et administrata ea, quorum narrationem historia complebitur, quibus cognitis et rerum caussae patent et adiumenta sapientiae vel impedimenta intelliguntur. At ea tradi in perpetuae historiae contextu non satis commode possunt, cum et rerum multitudine lectores opprimantur et crebris reuocentur a summa rerum gestarum cogitatione comprehendenda, et rerum personarumque veluti character infinitis iisque minimis rebus formetur, quae quidem in vitis clarorum virorum describi possunt, quamque vim ad eorum animos, consilia et actiones siue acuendas siue commouendas habuerint, accurate demonstrari, non item in historia perpetua, in qua non tam singulorum hominum quam rei publicae conuersiones quaeruntur; qua re fit, ut, qui historiam aliquam vniuersam, adspersis latis animaduersionibus de moribus consiliisque primiorum in re publica virorum, scripserint, veluti **BVRNETVS** in commentariis de rebus sua aetate per Britanniam gestis, commentarios magis et materiam historiae

elaborandae aptam collegisse, quam historiam perpetuam scripsisse putentur. Sed in singulorum, ut diximus, virorum vitis proprius quasi locus est persequendis vestigiis virtutum aut vitiorum, ut, a quibus initis profecta, quibus item modis accensa, debilitata, correcta, omninoque affecta fuerint, quos denique et quo modo rei publicae motus in utramque partem attulerint, scienter accurateque cognosci possit. Cui priuatae historiae corpori si adiungeretur narratio rerum publicarum, cuius illi auctores aut adiutores fuerint, ita harum ipsarum vicissitudinis quasi aliud agendo discenda opportunitas, aut certe ad illam rectius cognoscendam, cognita hac priuata, aditus daretur.

Ac si historia vitae magistra recte dicitur, haec tenus profecto utilius fuerit, actiones hominum, quam fata et casus, perspexisse. Neque enim horum cognitio acuere prudentiam potest, nisi, quam sint effecta aut directa humanis actionibus. intelligatur, unde, quid temere aut sapienter, apte aut inepte, recte aut turpiter factum sit aut debuerit fieri, liceat cognoscere. Sed singulorum hominum historiam pleniorem esse documentorum humanae sapientiae vel stultitiae, in hac certe vel tenuissimas actionum humanarum causas diligentius explicari posse quam in rei publicae historia, facile intelligitur, cum historiae priuatae proprium sit hominis ingenium moresque ostendere ad spectandumque proponere, sed in illa publica vicissim rerum publicarum conuersiones potissimum, hominum actiones et merita non nisi obiter et illarum rectius cognoscendarum causa, enarrantur. Quod si igitur instructi accurata cognitione clarorum virorum, quorum moderatione et prudentia vniuersae rei publicae salus maxime contineretur, accesserimus ad ipsam rei publicae historiam, aut si hanc didicerimus quoque coniunctam et intextam narrationi de rebus a talibus viris

viris pro rei publicae salute gestis, ut animus in praeclaras actiones magis fuerit quam in communes casus intentus: quidni hoc modo historia vberior ac fruquosior bene agendi disciplina fuerit?

Enimuero talem esse *Ioachimi Camerarii de Philippi Melanchthonis* vita narrationem nec dubito dicere, nec vereor ne quemquam ista in laude contra dicentem reperiam. Neque enim quisquam in ipsis initiis Ecclesiae nostrae Melanchthonem celebrior, aut in ista re publica siue constituenda siue administranda vel diutius vel maiori cum dignitate versatus fuit. Ad huius sapientiam, tamquam ad oraculum, non modo priuati homines, sed populi et reges confugerunt; ex huius disciplina paene omnes extiterunt, qui scholis et conuentibus sacris praeficerentur; huius vel opem vel consilium adhibuerunt, cum de salute publica deliberandum, aut ratio doctrinae reddenda, aut caussa publica defendenda, aut pax inter dissidentes de religionis ratione concilianda esset; et, ut breui complectar omnia, nihil fere magni tum temporis gestum et suscepsum fuit in religionis negotio, in quo non aut eius unius aut certe maxime auctoritas viguisse. Qua re efficitur, ut, qui eius vitam recte cognoverit, paene omnem eius temporis historiam religiosam simul teneat, nec cum ullius aliis historia res tum in ciuitate Christiana gestae melius aut aptius coniungi possint.

Isto autem artificio utriusque in unum corpus coniungendae praeclare usus est *Camerarius*; qui, cum a prima adolescentia cum *Melanchthonem* coniunctissime vixisset, essetque unus e paucis, quocum is consilia fere omnia communicaret, id quod nemini vel utriusque mutuas epistolas legenti obscurum esse potest, diligenter hac narratione complexus est non modo ipsius Philippi acta sed uniuersum quoque cursum religionis, qui ista in tempora incidisset. Hunc

si ego dicerem omnium aequalium scriptorum ingenio prudentiaque excellentissimum, oratione autem ita ceteris omnibus praestantem ut naturali sermonis pulcritudine nemo a veterum eloquentia proprius abesset, nihil dicerem nisi quod omnium, qui iudicare possunt, consensu firmatum reperiretur. Mirifice quidem me semper memini delectari illa librorum Camerarianorum elegantia et subtilitate, in primisque huius, quem propter argumenti dignitatem, libertatem rerum, elegantiamque et grauitatem orationis, audeo bonarum literarum studiosis quam maxime commendare. Nam primum ex eo cognoscere optime poterunt Melanchthonem, quem uno ore omnes consentiunt primarium in Ecclesia nostra fuisse virum, in quem intuentes tamquam in illustrissimum doctrinae atque virtutis exemplum, et vehementer se ad laudem veri Theologi consequendam incensos sentient, et illam ipsam, sese ad eius similitudinem accommodando, consequentur. Tum breuiter quidem at satis plene relatum legent quidquid de religionis christiana per *Lutherum* ceterosque veritatis diuinae statores in integrum restitutae causa, a principio ad concessam nostris hominibus pacem et ius constituendae rei publicae, itemque orta ipsos inter Theologos nostros de doctrinae forma dissensione, acciderit. Quae cum *Camerarius* non dissoluta in commentarios coniecerit, sed apto, ad earumque rerum, quae incidissent, consecutionem accommodato ordine conglutinauerit, nec eas res anhumerauerit lectoribus, sed causarum fontibus apertis animos ad sapientiae et virtutis studium narrando direxerit, ipsam autem orationem admirabili suavitate condiuverit: non oblectationem modo habebunt liberalibus ingenii dignam, sed etiam bene dicendi commentandique exercitationem, maximumque recte agendi incitamentum.

Neque

Neque lis, qui clarorum virorum ingeniis et rebus gestis delectantur, deerit earum spectandarum opportunitas; tanta enim varietate talium locorum *Camerarius* historiam distinxit suam, ut tamquam in tabula illustrissimorum istius temporis virorum imagines adumbrare voluisse videatur.

Mihi igitur valde laetanti cecidit, vt *Strobelius*, V. Reu., se, mihi significaret, consilium huius Camerarianae narrationis typographi formis repetendae animaduersoribusque suis illustrandae cepisse. Neque enim obvia admodum erant huius libri exempla; neque in eo nihil erat, quod luminis aliquid desideraret. Ipsum autem *Strobelium* et in hoc literarum genere excellentissimum cognoueram, et in *Melanchthonis* libris ita versatum, vt haec tenus eum hodie a nemine vinci putem; quod a me verissime dictum agnoscent omnes, qui varia doctissimi viri de rebus *Melanchthonis* scripta contulerint. Itaque librario facile persuasi, vt in nouam libri Camerariani editionem sumtus impenderet, neque ei a me aliquam libri commendationem flagitanti negare potui, non quo is eum me crederem esse, qui ornare librum elegantissimum mea laude possem, sed vt ostenderem nec studium mihi defuisse, nec voluntatem libri commendandi auditoribus certe meis, apud quos sperabam aliquam meam auctoritatem fore. Sed quid hac in editione factum sit, quibusque rebus ceteris praestet, paucis dicendum videtur.

Primum igitur editus est liber, vt in calce dicitur, Lipsiae excudente *Ernesto Voegelino* Constantiensi anno 1566. hac inscriptione: *De Philippi Melanchthonis ortu, totius vitae curriculo et morte, implicata rerum memorabilium temporis illius hominumque mentione atque indicio, cum expositionis serie cohaerentium: narratio diligens et accurata Ioachimi Camerarii Pabeperg. octonis; paullo post, eodem ipso anno,*

no, eademque forma, iterum exscriptus *Voeglini* sumtibus Vtrumque exstare exemplum ac differre quodam modo, primus, quod sciam, docuit *Schelhornius* ο μακραγίτης*), reteque dixit ouum qui similius non esse posse quam vtramque inter se editio-
nem, egoque ipse, qui vtramque in libris meis ha-
beo, confirmare possum, eandem vtriusque simili-
tudinem in paginis, quae sunt, praeter appendicem,
423, lineis ac formis omnibus esse, vt vel acerrimi
cuiusque oculi nihil discriminis videre possint, nisi
in epilogo p. 425. typographus pro verbis iis, quae
iam descripsit *Schelhornius*, alia substituisset, quibus
significasset tantum studii in hac ALTERA libelli isti-
us editione nauatum esse, vt leentes, sic inquit, atten-
tionem respectus nostri non sint desideraturi; itaque non
esse opus adiecta aliqua expressorum emendatione, ex-
cepto uno aut altero in PRIORE etiam EDITIONE
non animaduerfo errato. Cui epilogo subiecit indi-
cem eorum quae *Camerarius* adscripsisset archety-
po, praetermissa tamen notatione vitiorum, quae in
priorem editionem irrepissent atque in hac poste-
riori fuissent emendata, et notatis duobus aliis, quae
ne in hac quidem essent deleta. Eam secuta est ter-
tia, octonis etiam, at forma minori, plagg. 30. quae
in libri fronte dicitur parata A. 1591. *Lipsiae impensis*
Valentini Voeglini, in calce, impressa per *Michaelem*
Lantzenberger, et secundam quam diximus, etiam
vitiis seruatis, exhibere videtur, quamquam chara-
ctere literarum longe deterior est. Hanc plane ex-
pressit ea, quae in titulo annum 1592 p[ro]ae se fert
ac'potius mentitur; nam in extrema parte libri ha-
bet significationem A. 1591. et illius, quam modo
commemoraui, etiam in paginis et versibus similli-
ma est, vt, praeter titulum, nulla re differat. Fe-
cit

*) in den *Ergoetzelichkeiten aus der Kirchenhistorie und Lite-
ratur* Vol. III. p. 865. seqq.

cit etiam *Iac. Frid. Reimannus* *) mentionem ali-
us, quae prodierit Lipsiae 1596; sed, cum is vnu-
s fit qui eam extare profiteatur, licebit dubitare
cum *Clemente* **), et suspicari vel vitium esse in an-
no posito illo pro 1696. quo est *Carpzouiana excusa*,
vel illam anni 1591. nouo titulo fraude aliqua
librarii ornatam. Successit alia *Hagae Comitum*
ex typographia *Adriani Vlacq* MDCLV. duodenis
h. t. *Vita Ph. Mel authore loach. Cam. Papebergen-
si*, in qua conspicere licet historiam primae Reformati-
onis Ecclesiae multasque alias res memorabiles scitu-
que dignissimas, pagg. 428, non admodum elegans,
sed aucta indice rerum memorabilium, quo ceteris
praestat. Postrema est *Lipsiensis apud Theod. Mar-
tinum Heybeg A.* MDCXCVI. octonis, pagg. 432.,
eadem vt in vetustioribus editionibus inscriptione,
cura, vt perhibetur. *Frid. Benedicti Carpzouii*, ICti
et Senatoris Lipsiensis, qui *Camerarii narrationem*
de Georgio Principe Anhaltino, deque *Helio Eobano
Hesso* eodem tempore ediderat: quamquam repetita
dicitur Lipsiae 1723. 8. Is abiecit *Melanchthonis*
aliquot epistolas superioribus editionibus subiunctas,
sed addidit narrationem de *Melanchthoni*, sarcophagi-
go, in quo eius exuviae conditae essent, imposi-
tam, librique lectionem adiuvuit narrationis in secti-
ones partitione, atque elenchum praecipuorum ar-
gumentorum illi accommodatum in libri principio
collocavit.

Quidquid ornamenti hae superiores habe-
ant, istud omne non solum complectitur haec, quam
videtis *Lectores*, editio, sed est etiam multis modis
locupletata. Nam primum seruata sunt e superiori-
bus omnia, vt ipsae *Melanchthonis* epistolae quae-
dam, etsi rectius in documentorum appendicem con-
iectae,

*) in Catalogo biblioth. theol. systemat. critico p. 167.

**) biblioth. curieusec. Tom. VI. p. 133.

iectae, partitio quoque libri Carpzouiana; argumenta sectionum cuilibet capiti adscripta, itemque in margine notati anni, quibus quaeque res gesta fuerit. Porro subiectae sunt textui notae, quae res a *Camerario* traditas vel illustrent vel confirmant, vel libros, in quibus copiosius tractatae reperiantur, indicent. Harum aliquot, eaeque vncis inclusae, duæ sunt e parte priori Catalogi Bibliothecae Schaderianae editi Dresdae A. MDCCX. 8., sed pleiaeque a *Strobetio* V. Cl. magno studio collectae. Cui et ipsi visum est, praeter nouum indicem rerum praecipuarum, librum ornare insigni documentorum, etiam antea nondum editorum, apteque positorum, copia, testimoniorum de libris *Melanchthonis* auctoritate, narratione de scriptis eius quae coniunctim varie prodierint, denique locupletissima bibliotheca omnium librorum qui vel a *Melanchthoni* editi vel de rebus ad eum pertinentibus ab aliis conscripti fuere. Gratias igitur, spero, habebunt Lectores doctissimo viro, quod suis de religionis in primisque *Melanchthonis* historia meritis hunc cumulum addiderit, meque ipsum, si quid meo quoque nomine eos rogare licet, beniuolentia, qua egregium hunc Camerarii librum *Strobetii* diligentia illustratum exceperint, vehementer incitabunt, ut, quod iam aliquot abhinc annis institui, studium meum ad magni *Melanchthonis* epistolas siue editas siue ineditas vniuersas uno corpore complectendas, DEO fortunante, referam. Scripsi in academia Halensi die III. Octobris A. C. MDCCCLXXVII.

JOACHIMI CAMERARII
PROOEMIVM AD ILLVSTRISS.
PRINCIPEM AC DOM. PHILIPPVM,
LANDGRAFIVM HASSIAE, PRIN-
CIPEM CATTORVM, etc.

Saepe et multum egerunt mecum amici viuente adhuc et bene valente *Philippo Melanchthonem*, ut, quae de illius genere, vita, studiis, actionibus comperta haberem, literis mandare inciparem. Multa autem mihi nota esse arbitrabantur, quem et celeriter in eius familiaritatem peruenisse, cum ille primum sese in has regiones contulisset, et coniunctissime cum ipso vixisse scirent. Disputabant pertinere, me narrante potissimum cognosci illam, ad celebritatem necessitudinis nostrae, et hunc fructum capere vtrumque constans in vera amicitia usus, honestissimum simul atque iucundissimum videri. Saepe literas mihi ab eo non aliter quam fratris nomine inscriptas legerant. Saepe viderant, quam amanter ipse me coram complectetur, et de me absente sermones honorifcae in primis mentionis audierant. Quibus omnibus moti, et me nostrae amicitiae hanc operam dare, et aliorum cupiditati conciliare istam noticiam aequum esse existimabant. Ego vero, qui et gauderem opinione de nostra coniunctione aliorum singulari, et mihi huius copiam gra-

gratularer, non nolui quidem hanc descriptionem aggredi et istud opusculum absoluere. Sed necio, quo pacto semper interuenit aliquid, quo hic conatus impediretur, donec aeterni Dei voluntate e medio sublatus est, et migravit ex hac vita *Philippus Melanchthon* cum ingente luctu et maximo dolore bonorum omnium, et occasionem mihi eripuit non modo gratificandi amicis, sed eiusmodi etiam expositionis edendae, quae ab ipso lecta et plenior et emendatior de eius admonitionibus diuulgari posset. Cum vero post casum mortis illius vehementer vrgeremur, vt tandem huius scriptionis laborem susciperemus, iniecit motam partim animi in recente moerore perturbatio, partim, vt verum fatear, aliae complures opt. et doctiss. virorum hoc argumento prolatae lucubrations, inter quas, cum neque opus esse iam putarem studio in hac parte nostro, et illis legendis saepe acquiescerem, hebetiores redditae fuerunt cogitationes animi mei, incitatio que pristina resedit. Itaque anno toto vertentes ea fuit dilata. Sed cum et amici subiicerent officii considerationem, et me recordatio consuetudinis suauissimae nostrae indies quasi interpellaret, sensi rursum paulatim instigari me et impelli ad hanc operam, si possem, nauandam, et tempore neglecto, quo ad fruendum nobis communiter ista elaborarentur, nunc quasi exequiarum haec et funeris iusta non persoluere amico, ne impietatis crimen subiret, veritus sum. Itaque et officio meo et amicorum voluntati studui tandem satisfieri, vt expungatur nomen, ne quid debeam,

am, secundum Plautum. Neque aliorum iam edita praecclara scripta me a proposito deterrere par esse duxi, ac potius veluti calcar hoc adhibitum mihi fuit. Quod enim illi fecissent, ut testarentur affectionem erga mortuum suam, id me non facere indignum iudicabam. Quamuis autem eadem a me referrentur, quae illi commorauissent, non tamen metui, ne quis hoc reprehenderet, ac potius cum aliud quasi filum animaduerteretur, diuersae orationis varietatem delectatione non caritaram esse sperau. Denique quae alii tradidissent, ea meo quasi testimonio confirmari, et quae reticuissent, diligentia nostra explicari neutquam alienum visum est. Venit autem mihi in mentem, hoc prooemio tuam, *illustriſſime Princeps Philippe*, clementiam compellare, et tuae pietati, virtutique et in rerum grauissimarum atque difficultimarum tractatione, forti, excuso, magno animo veluti dedicare haec composita a me de *Phil. Melan.* Qui et nomen haberes cum illo commune, et viuum clementissimo fauore essem complexus, et multorum, quae in isto scripto vel enarrantur vel indicantur, testis et expicator esse posses. Scio etiam *illustriſſimae clementiae tuae iudicio atque sententia* saepe commendatum celebratumque singularē in modum *Philippi* studium in cognoscenda et asserenda fortitudinem, et labores propaganda coelestis veritatis et opt. disciplinarum doctrina, et tuenda vtraque solicitae probitatis integratatem, diligentiam, assiduitatem, fidem, et *Melanctib.*

b

mor-

mortuo familiaris desiderii dolorisque acerbi tributum esse honorem. Statuente illustrissima consideratione tua, non ad suae tantum patriae utilitatem et decus fuisse natum *Philipum Melanchthonem*, sed ad Germaniae eximum ornamentum productum vniuersae. Memoratur aliorum aliis locis gloria procreatio, Germania autem nostra, inque ea illustrissimae domus Palatinae vicinae terris tuis et coniunctae etiam affinitatis vinculo, *Bretta* vrbs alumno *Philipo Melanchthonem* ad omnium hominum memoriam commendata celebrabitur, et quasi in nitidissimo auro maximarum laudum aliarum, huius veluti gemmae pulcerima species enitebit: fama ortus et incunabolorum ipsius. Sane in hoc etiam genere et isto loco, quo *Philipus Melanchthon* fuit, illa, quemadmodum Poëta fecit de Empedocle et Sicilia:

*Etsi magna modis multis miranda videtur
Gentibus humanis regio, visendaque fertur
Rebus opima bonis multa munita virum vi:
Nil tamen hoc habuisse viro praeclarius in se
Nec sanctum magis et mirum carumque videtur.*

Atque mihi est persuasum, illustrissimam clementiam tuam iudicii sinceri et sententiae incorruptae grauitate, conseruare benignitatis constantiss. fauorem erga communem ciuem, neque pati, vt bona de eo existimatio labefactetur, et tueri famam absentis huius, quem praesentem abs tua illustrissima mansuetudine et maximi fieri, et clementiss. affectione diligi, est multis atque clariss. signis declaratum. Accidit autem huic id, quod

quod perpaucis, vt non quiesceret inuidia, et odium post mortem ipsius, ac potius, vt magis tum, quam prius illo viuente pasceretur, carpens atque arrodens optimi et innocentiss. deque omnibus publice priuatimque bene meriti sanctissimum nomen, et in hoc lacerando auram popularem colligens et applausum vulgi quaerens, nimirum qui tantum et talem virum insectari non dubitas- fent, vt ipsi aliquid fuisse perhibeantur. In me- dio autem est huius seculi mirifica vanitas in affe- ctando scientiae propriam quandam et peculia- rem famam, quam vita demum quidam consecutu- ros se sperant, si aliorum simplicem et planam doctrinam detorquendo et inuoluendo peruer- tint. Deprehenditur hoc fieri in omnibus iis, quae ingenii facultate et studii industria exponi so- lent, vsque adeo vt nihil iam fere sine contentio- ne et iurgiis atque certaminibus disputetur aut e- narretur. Accedit summa inhumanitas, vel vt verius dicam, immanitas, conuiciorum et male- dictorum, et pertinacium in altercando rixarum, quae nisi usurpentur, neque autoritatem habere quicquam, neque conseruari libertatem plerique existimant. Quid dicam de impudentia ac saeu- tia insolentiae? Quae laeuiss. saepe de rebus capi- tales inimicitias exercet et praelia ciet cruenta, cum pietatis et humanitatis lenitas atque verecun- dia de veritate quoque et in caussis grauissimis feueritatem illa quidem, vt decet, adhibeat, sed remoueat iracundiae atque odii importunitatem. Quae intuens non possum non admodum timere,

ne magna calamitas honestis et liberalibus studiis impendeat, euasura ad religiosae etiam pietatis detrimenta. Nisi fortasse, id quod multo tristius est, ista quasi murmura antecedunt tempestatem extremae barbariae, qua inter verborum sentiarumque dissidia, excitatis etiam bellorum praeliis, vna cum rebus spes quoque bona penitus extinguatur atque intereat. Sed de hoc fiat, quod aeterno Deo visum fuerit, cuius misericordiam imploremus, ut propitius nobis reprimat irae iustissimae impetum, et clementer parcat veniamque det tam stulticiae peccatis quam improbitatis delictis. Ad *Pbilippum* autem *Melanctbonem* quod attinet, haud scio an vel in primis gloriofa sit huic maleuolorum contumeliosa obtrectatio, quae hoc profecto efficit, ut et personae *Phil. Melan.* reprehendentium, et res, quae notantur, et tractationis futilitas atque peruersitas scurrilisque audacia atque impudentia, eum, quem oppressum cupiunt, altius extollant, et cuius nomen infamare conantur, illius hoc reddant admirabilius atque illustrius. Non aliter quam de noctis tenebris et caligine, diei lucem atque splendorem eminere et magis conspicere cernimus. Potuerunt Socratem calumnia accusationis laedere et popularis leuitatis iudicio condemnare, Anytus, Melitus et Lycon, sed sapientiae virtutisque existimationem tantum abest ut diminuerint, ut aucta haec ad accusatorum dedecus et ignonimiam redundarit sempernam. Nihil tale aggressum est ignauum odium et cum formidine coniuncta inuidia, neque omnino

omnino fruero machinarique valuit in *Philip. Melanch.* viuentem. Nunc exultat importuna temeritas et excorrit vanissima iactatio huius et illius, qui, ut Graecorum vulgus Hectoris interfecti corpus fortiter confixerunt, quemadmodum cecinic Homerus, telis suis, sic mortui *Philip. Melanch.* nomen ignominiis et probris appetunt. E quibus unus *) caeteris ferocior glorioso voto optat adhuc superstitem esse *Phil. Melan.* vt in eo scilicet vim ingenii et doctrinae copiam experiri liceat. At hic si vultum isti nugatori suum ostendat reuersus, profecto ipsi et gregalibus atque sociis ad pedes statim animus delabatur, et in fuga per aperta citatis

Aria, quamuis lata domus, arcta ostia fiant,

quemadmodum ait apud eundem Poëtam adhuc ignotus procis Vlysses. Alter **) turbulentae istius et seditiones cateruae et ipse signifer delicatus scurra, tanquam Thersites studio sibi habet lacescere maledictis summos et maximos viros. Qui nescio quos funestos capiti quidem ille suo cantus effutire fertur, sic effundens furiosas verborum spurcorum nugas, vt aliquos dicatur reperire, qui ipsum audiant, et voce eius etiam permulcentur, quamuis hoc deterius non

Ille sonet, quo mordetur gallina marito,

Tum quidem cum immaturi et absconi modi ab in-
b 3 torto

*) Tileman. Heshusius in scripto quodam censorio, seu satyrico potius, quo rabiosissime exagitauit ludicium Philippi Heidelbergae editum etc. A. 60.]

**) Nic. Gallus.]

torto gutture eliduntur. Adiunxit se his pietatis et humanitatis omnis manifestus hostis *transfuga*^{*}) quidam, qui talia iam scripta edidit, qualia si non dico probare sed omnino ferre possunt promulgari, illi ipsi, quibus impudens os istud turpissime assentatur, sane miror. Hi inter se discordantes, in oppugnando tamen nomine et conuelkenda opinione doctrinae *Phil. Melan.* iam conspirant, et hanc quasi in medio positam palmarum habent, ut confidentissime et insolentissime inuehantur in viri, pietate, virtute, sapientia, humanitate, integritate, fide praestantissimi famam, et eius, qui de ipsis non modo optime est meritus, sed sine cuius benignitate atque beneficentia ipsis obscuris et ignotis delitescendum, et famelicis atque nudis esuriendum et algendum fuisset. Verum et si indignitas facinorum istorum tanta est, ut a potentia quoque pia atque religiosa et de salute patriae sollicita, animaduertenda sit, futilitas tamen ineptiarum tam friuola est, ut, quod quidem ad *Philip. Melan.* attinet, istiusmodi βαμολοχία contemnenda simpliciter, neque omnino curandae esse videantur. Nisi putamus eruditissimi viri Theophrasti causa moueri aliquem debuisse, quod contra illum meretricula quaedam Leontium, ut accepimus, nescio quid libri scripsisset et emisisset. Nam virus istud maledicentiae nefariae non nocet profecto *Philip. Melan.* cum sibi autores huius ipsis, non illi, foedissimas notas inurant ignominiae et infamiae, quas nulla vñquam dies clue-

• Frid. Staphylus.]

eluer poterit, quaeque haerebunt in ipsorum memoria, si qua forte ad posteritatem propagabitur, perpetuo. Quos vel debitae et salutari in poenitendo perturbationi, vel vtricibus scelerum poenis relinquentes, ita pergamus et id agamus quod instituimus, Et tuae quidem *Illustissime Princeps clementissimae pietati et sapientiae*, ut speco in primis, sed et aliis compluribus gratam acceptamque futuram narrationem et quasi historiam exponamus, commemorantes ea, quae de *Philippi Melanchthonis* patria, parentibus, genere, educatione, vita, moribus, morte, partim ipsis nos praesentes cognouimus, partim explorauimus, et certo veroque indicio compierimus. Quibus si quaedam aspergerentur cum negotiorum tum personarum mentiones huc pertinentes, vel non abhorrentes certe ab instituto opusculo, neque hoc reprehensum, ac potius sententia bonorum et non inhumanorum omnium probatum iri, sumus arbitrati.

Quae

Quae fuerit vitae integritas tibi, Magne Philippe,
 Quae doctrina, fides, religionis amor,
 Falsorum insidiae fratrum, discrimina aperta
 Hostium, et infaustae fucus amicitiae,
 Fidae operae, insumti noctuque dieque labores
 Sudorisque adeo præmia rara tui:
 Omnia disseruit libro Camerarius isto,
 Qui tibi, dum vixit, instar Achatis erat.
Hic scripta et famam egregiam defendit amici,
 Dum furit in cineres sex Flaciana tuos.
 Iamque o si superet? Sed ne quid tale videret,
 Decessit, supera iunctus in arce tibi.
Hinc lacrimæ et luctus veniunt templisque scholisque;
 Vox tua dum doctis excutitur cathedris.
Coccyatum et Cuculi Philomelæ auritus Asellus
 Tam temere præfert, nec sibi turpe putat.
Picaque Lusciniam et Graculus iam vincit Alaudam,
 Docta fereque Asini cedit vbique cohors.
Magnanimi exuuias induiti quippe Leonis
 Incessu terrent templa Deum atque Scholas.
Sed veniet tempus, tua quo dignissima cedro
 Scripta reuiuiscent, plena et honoris erunt.
Tunc Asini, Graculi, Cuculi, Sturnique loquaces
 Vertere cogentar terga, volente Deo.
Interea te quisquis amat, Vir magne, tuorum
 Scriptorum affiduo fidus amator erit.

Summo et incomparabili Viro D. Philippo Melanthoni,
 de Scholis et Ecclesiis Germaniae Praeceptor optime
 merito, Patri obseruandissimo, Patronoque et affini ae-
 ternum colendo Gratitudinis ergo F. Georgius Mauri-
 cius Noribergensis *).

*) Scholæ Norimberg. ad Spirit. S. Rector, mortuus A.
 MDCX.

§. I.

Melauchthonis patria et parentes.

Philippus Melanchthon natus est ^{a)} in oppido nomine *Bretta* ^{b)}), qua parte territorium Palatinatus Rheni attingit fines agri Wirtenbergensis, solem orientem versus, fitque illac iter a proficiscientibus ex Italia Galliaque in loca Germaniae, quae, quoniam ad oceanum sita sunt quasi declivias, appellari solent inferiora. Non est oppidum illud vel ambitu amplum vel exstructionibus magnificum, vel exquisitis operibus munitum, sed situ peramoenum, et pro captu Germanorum satis bene atque splendide aedificatum, et tam firmum, ut bello

Bana-

^{a)} Mirum omnino est, quod Camerarius, qui in aliis maximis minimis adeo diligentem se praefitit, neglexerit annotare annum Philippi natalem. Communi bono autem natus est Melanchthon iuxta Eberi Calendarium d. 16. Febr. anno 1497. minu. 6. post horam septimam pomeridianam.

^{b)} Ulricus de Hutten hoc in patriam Philippi composuit Epigramma:

Fortibus ampla Viris, speciosoque aucta triumpho,
Salve Bretta, tuo fida reperta Duci.

In te nil timidi potuerunt cornua cerui,
Sueua Palatinus contudit arma Leo.

His noua doctiloqui iungit se fama Philippi,
Primus erit vates moenibus ille tuis.

Melanchth.

A

Bavarico grauem Ducas Wirtenbergensis oppugnationem sustinuerit, et virtute praesidii defensum sit, neque in potestatem hostium venerit. Quin etiam eo tumultu, quo plebs rustica atque urbana aduersus dominos suos arma cepit, cum seditione scirent, undique multa in oppidum illud deportata conuecta que esse, potiendi ipso cupiditate nihil non co-nati aggressisque sunt. Sed etiam tunc, tametsi ingens multitudo oppugnantium, neque propinquia auxilii spes ulla esset, cum summa incolarum laude et oppidum Principi et bona dominis fuere confernata^{c)}. Ciuium opes sunt mediocres, et quae parantur cum agricultura tum rebus negotiisque inter se aut eum vicinis contrahendis, non commerciis externis et ingentibus lucris quaestibusque singularibus faciendis. Incolae incredibili humilitate praediti, et moribus ingeniosque sunt politis ac bonis. Migrauerat eo pater Philippi *Georgius*^{d)} ducta uxore, laudati et honorati illic uiri *Iohannis Reuteri*, qui et praefecture oppidi munere aliquot annis functus est, filia *Barbara*. Fuit autem Georgii pater *Nicolaus*, qui Eytelbergae^{e)} sub arce domicilium habuit, et cuius ad vicinum facellum ibidem monumentum sepulcri nunc etiam visitur. Ipse *Georgius* et probitate, integritate, taciturnitateque et fide, etiam prudentia atque solertia,

c) Ipse Melanchthon in epistola ad Camer. p. 28. hoc refert, scribens: Circum urbem meam Brettam arsit tota uicinia hoc ciuili incendio. Et cupiebat in oppidum irrumperem propter praedam. Nam ex Francofordia quae in Sueuiam inuehuntur, ea propter motum Sueicum relicta sunt omnia in nostro oppido. Sed manserunt in fide ciues mei.

d) De patre Philippi quaedam commentatus sum in Melanchthonianis p. 3. sqq.

e) Edelbergam malebat Philippus scribere.

Iertia, et quod admirabili artificio opera armorum elaborare sciret e), quibus et defenderentur contra vim aduersariorum in conflictu, et instruerentur ad hos percellendum sternendumque, qui manum siue in acie cum hostibus, seu in iudis equestribus, cum suis (quae exercitationes tum in aulis Principum studiosissime frequentabantur) conferere uellent. Harum igitur artium ille peritus, et iis uirtutibus, quas commemorauimus, ornatus, in noticiam peruenit maximorum et potentissimum Principum *), iisque carus fuit, in quibus nominasse satis sit et Regem optimum et bellatorem invictissimum Diuum *Maximilianum* f) Imperatoris Friderichi filium. Quem *Georgius* aliquando cum glorioſo prouocatore Italo, cui nomen *Claudio Bataro*, certamine singulari congressurum ita instruxit, et sic arma ipsius machinando parauit, ut fortissimo Viro *Maximiliano* uictoria certa facile

A. 2

etiam

e) In dem Bericht, wie Melanchthon sein Leben geendet, vocatur, Rüstmeister oder Waffenträger. Magister armorum.

f) Palatinorum et Bauaricorum omnium. Item Friderici Elect. et Georgii Ducum Saxoniae.

f) Testantur de gratia singulari arma Melanchthonis gentilitia, patri suo a Maximiliano I. Imp. data, Leo scilicet, qui in clypeo atri coloris et galea corone aureae sedens, capite diadema, dextro vero pede malleum, sinistro forcipem tenet. Alias Philippus serpente in cruce pendente pro insigni utebatur. conf. Mentzii Syntagn. Epitaph. Witt. Libr. I. p. 95. Male de hoc signo Philippi Gretserus in praefatione Operis sui rarissimi de Cruce, sequenti epigrammate sic ludit :

Iure, Philippe, tibi serpens pro stemmate fertur:

Afpis eras viuus, mortuus aspis eras.

Afpis es in libris, cruce dignus es insuper alta:

Crux ergo et serpens symbola iure tibi.

etiam et celeriter contingeret. *Claudius* enim non diu nepugnans, cum, quanto omnibus rebus eslet inferior sentiens, ad pedes *Maximiliani* se abiecisset, ita in potestatem eius se tradidit. Sed paulo post orto perniciose bello inter Palatinos et Bauaros cognatos Principes, cum *Georgius* patriae suae Principij *Philippo* operam officiumque quod debebat, fideliter praestaret, in primis machinarum tormentorumque ratione administranda, missus cum quibusdam *Monhemium*, in morbum incidit insanabilem. Etsi Princeps in curando eo summum studium diligentiamque adhibuit, credebaturque puto, unde aqua ad cotidianos usus hauiienda fuerat, veneno &) infecto, malum hoc illis accidisse. Sane qui cum eo aduenerant, intra vertentem annum omnes mortui fuere, *Georgii* vita remediis et exquisita curatione ad annum quartum producta. Decessitque ^{b)} tandem et ille, cum ante dies xi. so-

cerum

^{g)} Melanchth. Tomo Lugd. Epp. p. 463. Meus pater veneno periit, quod datum putabatur per Paridis (Landgrauii Philippi) patrem.

^{b)} Melanchthon L. V. Epp. p. 417. Hoc die, videlicet die 27. Octobris, meus Pater *Georgius* ante annos 47. mortuus est, cuin quidem vixisset tantum annos 49. Multa igitur hodie et de ipsius placidissima morte et de horribilibus motibus cogitabam, qui postea secuti sunt, de quibus memini eum vaticinari, cum biduo ante mortem me natum annos decem alloqueretur, et me Deo commendaret, ac ad timorem Dei adhortaretur. Vidi, inquiens, multas reip. mutationes, sed impendunt maiores, in quibus ut te Deus regat; precor. Et tibi, fili, praecipio, ut Deum times et mores honeste regas. Postea, ne mortis spectator essem, statim Spiram missus sum. Ita Patre morente primum ex patria lacrymans discessi.

cerum amisisset, et ipse totum quadriennium vixisset perimbecillis. Caeteram autem vitam sine querela omnium ⁱ⁾, et cum laude plurimorum, in primis religionis amans, et profana omnia dicta ac facta fugiens, et neque serio neque ioco uerbis rebusque designans quicquam, quod uel minimam impietatis speciem haberet, aut propter leuitatem esset vituperandum, vel etiam a grauitate veritateque recederet. Ante omnia falsitatem mendaciaque et fraudes auersatus fuit, multa etiam pietatis studio et amore obseruans ⁱⁱ⁾, quae indicanda non putauimus, quod aliquorum opinione superstitione videri possent. Tunc *Philippus* habuit annos xi. quem suscepimus ex filia cum fratre uno *Georgio*, minore annis non prorsus quatuor, et sororibus tribus, avus uoluerat tam ipsum quam fratrem apud se educari. Mater vidua mansit annis totis xii. Postea cum *Philippum* duxisse uxorem audiisset, non sine quadam offensiuncula nupsit iterum, viro honestissimo ciuii *Brettano* ⁱⁱⁱ⁾. Foemina fuit illa valde prudens atque pia ^{iv)}, quam et nos vidimus in patriam proficiscentis *Philippi* comites anno Christi M. D. XXIII. et eam, quam diximus, esse perspeximus.

A 3

§. II.

ⁱ⁾ L. V. Epp. Mel. p. 211. Possum de meo patre, et de meo fratre, et me praedicare, quod nunquam in soro litigauerimus.

ⁱⁱ⁾ Ut, quod solitus est, quotidie et singulis noctibus circa 12, ubique gentium et locorum esset, sedere ad recitandas piarum precum formulas.

ⁱⁱⁱ⁾ Iohanni Hoechelio, quod patet ex Libro V. Epp. Mel. p. 178.

^{iv)} Cuius haec sunt apopthegmata: Iung, schon gnung. Item: Wer mehr will verzehren etc. Item: Almosen geben arinet nicht etc.

§. II.

Magistri eius pueritiae in schola Brettana et Pforcensi, ingenii eiusdem praestantia, indoles, litterarum cupiditas, morum suavitatis, docilitas, moderata iracundia, pronuntiatio grata. Reuchlinus studia eius moderatur, nomenque Schwarzerd in Melanchthonis muraz appellationem.

Cum in Iudum publicum mitterentur pueri illi fratres, una cum auunculo et ipso puer, coepit tum lues foeda passim homines in Germania primum innadere, et miserum in modum non solum excruciendo, sed mutilando et membra depascendo affligere, quam *Hispanicam* nonnulli, plerique *Gallicam* nominabant. Quo malo eum Magistrum Iudi annis puerorum laborare resciuisset, contagionem metuens, nepotes cum filio domi apud se retinendos duxit, ubi matura aetate iuuenis opera primis litterarum elementis curauit erudiendos. Nomen illius fuit *Iohannes Hungarus*¹⁾, quem grauem annis vidimus Phorcae, et audiuimus praeclare concionantem de filio Dei Domino nostro Iesu.

1) Conf. Iac. Burcardi fata linguae lat. P. I. p. 299. P. II. p. 415. De hoc Hungaro, ut puto, accipienda sunt, quae P. III. Explicatt. Euangel. Dom. p. 804. ipse Melanchthon refert his uerbis: Ego habui praceptorum, qui fuit excellens Grammaticus, adhuc vixit ante biennium: (mortuus autem est 1553.) fuit honestus senex, docuit Euangelium, et multa passus est propter Euangelium, erat concionator zu Forchheim. (legendum Pforzheim). Ille adegit me ad Grammaticam, et ita adegit, ut constructiones facere: cogebat reddere regulas constructionis per versus Mantuani 20 aut 30. Nihil patiebatur me omittere; quoties errabam, dabat plagas mihi, et tamen ea moderatione, quae erat conueniens. Ita me fecit Grammaticum. Erat uir optimus, dilexit me ut filium, et ego eum ut patrem, et breui conueniemus spero in vita aeterna.

su Christo, et puram Euangelii doctrinam explicantem Principibus et populo frequenti, virum optimum atque integerrimum. Eminuit autem statim in *Philippo* praestantia ingenii, quod et celeriter perciperet atque comprehendenderet, quae tradebantur, et fideliter meminisset, et liquido expōnere illa sciret. Utque fit in generosis animis, in puerili tum etiam aetate admodum quiescere non poterat, sed quaerebat ubique aliquem, cum quo de auditis disputaret. Ea erant nimirum praecepta artis grammaticae ^{m)} et initia sermonis latini. Itaque et circuire et vestigare aduenas scholasticos, qui tum peregrinari consueverant, et maxime gaudere, si qui adultiores offerrentur, quos saepe amaduersum fuit cum multorum admiratione et pudore eorum a puero *Philippo* mirifice exagitari. Itaque omnes de indole tali bonam spem conceperunt, et paulo post mortuo tam aeo quam patre, paucorum, ut diximus, dierum interuallo, matris propriae quorumque consilium ac voluntas in studiis piis et honestis educandi filium institutum aui persecuta est. Quanquam autem docilitas in *Philippo* tanta, quanta in nullo altero ostenderetur, et simul acris animi et mentis sagacis praeclarissima signa perspicue cernerentur, et vis ingenii ingens tunc adeo appareret, nihil tamen minus summa elucere suauitas, qua omnium facile fauorem sibi ille conciliabat, et declarabatur futurum, ut vehementior natura ipsius non ad austera neque tristem seueritatem deferretur, sed ad grauitatem lenitatem comitateque conditam euaderet: id quod euentus comprobauit. Nam feruentior incitatorque in eo animus immitis aut saeuus non fuit, cumque esset ad iracundiam pronior, nihil tamen

A 4

fecit

^{m)} Iacobi Henrichmanni Grammatica tunc temporis omnium in manibus erat.

fecit unquam commotus, quod insignem haberet deformitatem, aut omnino magnopere culpandum esset. Pronunciatio non nihil balbutiens ^{*)} non modo tanquam prava colloquentibus molesta et injuncta non fuit, sed puerilem loquacitatem visa etiam est decere. Quod vitium tamen procedente aetate attentione et cura sic emendauit, ut uix tenuissima illius vestigia, verba praesertim eo accurate faciente, apparerent atque deprehenderentur. Illis temporibus literarum ludus *Phorcensis* celebrari preceps caeteris, cuius Magister esset *Georgius Simlerus* ^{*)} patria Bimpinensis, qui habebatur et erat, pro illius aetatis captu, doctus et eruditus in primis. Iam enim plurimis in locis melius quam dum pueritia institui, et doctrina in scholis usurpari politior, quod et bonorum autorum scripta in manus sumerentur, et elementa quoque linguae Graecae alicubi proponerentur ad discendum, cum seniorum admiratione maxima et ardentissima cupiditate iuniorum, cuius utriusque tum non tam iudi-

^{*)} Ipse Philippus hoc naturae vitium agnoscebat. Inde epigrammate quodam ad Iustum Menium:
Quod natura mihi blesam dedit inuida linguam,
Agnosco vitium, non amo, Iuste, meum.
Cuique suam labem attribuit natura nouerca,
Omnibus et fors est arte ferenda sua.
Hoc ego malo tamen, quam quo tu Iuste laboras,
Qui mala cum laudas carmina, nulla facis.

^{o)} Melanchthon in responsione ad Colonenses, inserta Tomo I. Declamatt. p. 135. Audiui adolescentis duos uiros praeclare eruditos Georgium Simler et Cunradum Heluetum, aluinos Academiae Coloniensis, quorum alter latinos et graecos Poetas mihi primum interpretatus est, deduxit etiam ad Philosophiam puriorem, saepe conferens Aristotelicam lectio nem, quae tunc erat in manibus, ad graecos fontes: alter Cunradus primum nobis Heidelbergae elementa doctrinae de motibus coelestibus tradidit.

indictum quam nouitas causa fuit. *Simlerus*, qui postea ex primario Grammatico eximius Iurisconsultus factus est, initio hanc doctrinam non vulgari aliquantis per arbitrambat. Itaque Graecarum literarum scholam explicabat aliquot discipulis suis privatum, quibus dabat hanc operam peculiarem, ut quos summopere diligeret. In omnibus autem *Philippus Melanchthon* ita proficere et eas facere progressiones, et ita se erga omnes communicatione eorum, quae ipse percepisset et teneret, gerere, ut nemo non cum et laudaret et amaret. Habebat socios studii fratrem *Georgium* ^{p)} et *Iohannem* auunculum, quorum *Georgius* in hoc cursu non permanxit, et in patria praecipuos honores ciuitatis suae consecutus est et gessit. Quae, cum scribere instituissimus, ipsius maxime consilio opeque nitiebatur, fungentis annis multis praefecture munere: *Iohannes Spirensi collegio ad S. Crucem* praefuit, quem ibi et nos aliquando vidimus, virum dignitatem et humanitatem excellentem. Viuebant hi apud sororem *Iohannis Reuchlini* ^{q)}, quod quadam cognationis necessitudine familiae illae coniungerentur. Eueniebatque saepe, ut *Reuchlinus* patriam et suos viseret, qui in gubernatione terrae Wirtenbergensis tum una cum aliis paucis autoritatem summam atque grauissimam obtinebat. Solebat igitur in puerorum studia ille inquirere, et de iis, quae sciret tradi eis in ludo, percontari. Longe autem *Philippo* omnibus responsionibus praecellente, *Reuchlinus* indolem pueri exosculatus, et spe singulari de illo concepta, libellos quosdam ei donavit, inter quos plenior praeceptorum Grammaticae

A 5

Grae-

^{p)} De *Georgio*, fratre *Melanchthonis*, quaedam annotauit in *Melanchthonianis* p. 40. etc.

^{q)} Qui *Philippum* non nisi filii nomine compellavit.

Graecae tractatus et liber fuit, comprehendens interpretationem Latinam praecipuorum Graecorum uocabulorum, quae opera Lexica uocantur. Hac copia instrumenti auctus *Philippus*, ipse sese indies magis magisque incitare, et utriusque sermonis graeci latinique uberiorem comparare facultatem, neque scribere tantum aliquid soluta oratione, sed tentare etiam uersuum compositionem. Et oblatis aliquando factis a se quibusdam *Reuchlino*, per iocum donatus ab hoe fuit pileolo puniceo, quo insigni, ut fert consuetudo, *Reuchlinus* fuerat decoratus, cum titulus ei Doctoris decerneretur. *Philippus* vero laetus dono, et veluti generosus equus ornatu gaudens, prioribus semper aliquid adiicere, et cognitionem partam cumularé. Tunc et aequalibus suis scriptum quoddam ludicum *Reuchlini* instar Comoediae illis diebus editum, ediscendum distribuit, et suas cuique partes assignauit, ut coram *Reuchlino* ad se reuerso fabula ea ageretur. Quod etiam factum est cum summa ipsius uoluptate atque laeticia. Quando et *Philippi* nomen, quod haberet ille familiae significans *solum nigrum*^{r)} germanico sono, in graecum *Melanchthonis* mutauit, sicut ipse a fumo deminutum^{*)} suum, ita ab *Hermolao Barbaro* aliquando in Italia conuersum, *Capnionis* esse uoluerat. Hunc conatum mutandi nomina familiarium, memini audire doctos et praestantes dignitate viros, qui reprehenderent, quod isto pacto familiarum noticia quasi obteri videretur. Sed sunt omnino quaedam ita aspera^{**)} et veluti horri-

r) *Schwarzerd*. Inde *Pullisolus*, da terra negra, *Melangaeus*.

*) *Reuchlin*, fumulus.

**) *Schwartzerd* vix scribi potest graecis et latinis characteribus litterarum. Placet hic verba *Plinii*

horrida, ut lingua graeca latinane exprimi neque possint neque debeant, quae si literis quibusdam vel adiectis vel detractis quasi dolare, ut leuiora fiant, aliquis velit, quemadmodum de barbaris omnibus fere fecerunt veteres, nihilo ille minus appellationem obscuram et suis ignotam hoc modo redditurus sit, quod a mutatione illa interpretationis nihil iam differet. Sed de his nunc disputare alienum fuerit.

§. III.

Magistri eius in Academia Heidelb. et Tbing. Prima laurea Heidelbergae. Magisterii dignitas Tbingae ei collata. Eberhardi Ducis Wurtenbergici conditoris Acad. Tbingensis amor a subditis. Melanchthonis ingens discendi ardor, eus primis erga Theologiae studium amor, et assiduo Bibliorum lectio.

Phorcae (quam latinis uerbis contractis Portam Herciniae esse erudit volunt) Philippus paene annis duobus magisit. Et inde ad pleniorum inge- 1509 *nii cultum et quasi mercatum doctrinae uberiorem cura matris ac propinquorum missus est Eytelbergam¹⁾ in patriam auitam, ubi et sedes Principum et*

nii ex Lib. VIII. Epp. 4. ubi Caninio bellum Dacium scripturo de flectendis barbaris nominibus faum consilium aperit, apponere: Nonnullus et in illo labor, ut barbara et fera nomina Graecis versibus non resulant. Sed nihil est, quod non arte curaque si non potest vinci, mitigetur. Praeterea, si datut Homero, et mollia vocabula et graeca ad lenitatem versus contrahere, extender, inflectere: cur tibi similis audentia praefertim non delicata sed necessaria negetur?

¹⁾ Albo Academico sic inscriptus legitur: In Rectoratu II. Mag. Iohannis Wyfers de Oberspach, Jurium Licentiatu intitulatus est XIII. Octob. 1509. Philippus Schwartzerd de Brethen, conf. Bütinghausen Beyträge zur Pfälz. Geschicht. I. P. p. 38.

(1509) et celebris Academia effet. In qua doctissimorum virorum in omni genere disciplinarum copia florente, *Philippus* iam aetate ephebus statim eam de se opinionem communioit, ut aliis quoque docendis idoneus haberetur. Ibique tum ille et exercendi stilum scribendique rationem suo exemplo suscitare, et studio industriaque admirabili cum sibi favorem caritatemque omnium ordinum atque hominum conciliare, tum animos aequalium ad bonas literas artesque maiore assiduitate et diligentia collendas impellere. Vixit *Philippus Eytelbergae* apud clarissimum illo loco et tempore uirum D. *Pallantem*¹⁾, cuius sapientiam uirtutemque et excellentem humanitatem atque beneficentiam, cum per quam honorifica mentione eius, quotiescumque haec incidisset, uerbose solebat praedicare, et ita ut facile appareret, memoria ipsum consuetudinis istius admodum delectari. Huius viri prudentissimi consiliis aula multis annis feliciter usā, et ope Academia sustentata, ornata, aucta est. Qui obiit mortem anno Christi M. D. XII. Calend. Sextil. sepultus Eytelbergae in urbis primario templo cum elogiis epitaphiorum utriusque linguae versibus prescriptorum, ex quibus latinum distichum hoc inserendum putauimus:

*Consilio pollens, largus rerum, ore diserto
Doctor erat Pallas, hac tumulatus humo.*

Dedit *Philippus Melanchthon* ibidem illis temporibus operam instituendis duobus filiis Comitis Ludouici Leonistensis, generosae prosapia et indolis pueris, et familiariter usus est *Petro Sturmio*, Argentoratenfi, *Iacobi* fratre, nobilitate generis, uirtute et sapientia clari religiosaeque pietatis amantissimi,

¹⁾ De hoc Pallante' Spangelio Neostadiano SS. Theol. Doctore varia occurunt in Beyschlags Leben Brenzens p. 259. sqq.

mi, *Bimphelingi*, quemadmodum accepimus, discipulo. Eytelbergae *) etiam *Philippus* quasi tironem quoddam depositum scholasticum et *Bacularius* *) est factus. Quo homine honorum in Academiis initia appellantur, natus annos ferme xiv. Cum autem animi in discendo impetus et honesta ambitio instigaret eum, qui modo excessisset ex ephebis, ut altius honoribus scholasticis ascendendum putaret, et ad maiorem dignitatis gradum contendendum, petendumque *Magistri* titulum, aduersata tum voluntati ipsius sententia fuit praecipuorum quorundam, quod aetati isti tribuendum tantum esse negarent *). Quo impedimento cursui cogitato moraque illata offensus, et quod tentationes febriles crebro sentiret, locum et proposito suo et valetudini aduersum relinquere statuit. Ea tempestate *Tubingenſis* Academiae *) in Wirtenbergensi regione (quam *Charitinorum* vetero nomine fuisse coniectura est) fama fieri indies maior atque melior. Quae optimi et illustrissimi Principis

*) Audiuit hic docentem *Guntherum Rhetorem*, et cum *Sorbillo* quodam Poeta, cuius venam saepè landabat, vixit familiariter, scripsit iam tunc adolescentis Professoribus in ea schola orationes, quae publice recitatae sunt, et linguarum studia ac praecipue scribendi exercitium soluta oratione et versu excitatuit. Torn. V. Declamatt. Melanchth. p. 288.

**) Rectore D. Leonhardo Dieterico de Erbach, Decano M. Georgio Kleinkla IV. Id. Iunii ad bacalaureatus gradum de via antiqua admissi sunt --- Philippus Schwarzerdt de Bretten. cf. Bütinghausen l. c. p. 38.

**) Eodem ex causa illustri Leibnitio Lipsiae honores Doctoris denegati sunt, quibus deinde Altorfii ornatus merito fuerat.

**) Adiit hanc Academiam A. 1512. d. 17. Sept. cum Rector esset D. Iohann. Schemern ex Offterdingen.

1512 cipis Eberhardi cognomento *Probi et Barbati*^{y)}, paterna cura praeclarissime fundata et collectis viris doctrina varia praestantissimis, condita fuerat ante annos triginta sex. De hoc Principe, cum eam rem ageret et Academiam *Tubingae* collocare vellet, accepimus id, quod et memorabile et non abhorrens ab hac narratione, duximus referendum. Est sane Academiae institutio res magna et magnifica, sed superiorum tamen temporum de his existimatio multo^q optima et praeclarissima fuit. Interrogatus igitur tum a quodam externo Princeps *Eberhardus*, cuius opera in eo, quod perfici volebat, uti cogeretur: *Quidnam regionis et terrae haberet, quod tanto ornamento dignum esse iudicaret*: respondisse fertur; *Caetera omnia esse mediocria, vel etiam infra mediocritatem, uno autem commodo atque fructu suae regionis se merito gloriari, quod, in quamcunque partem illius solus forte ipse delatus, si acquiescere liberet, tuto et cum omnibus securitate in cuiusvis ex suis, qui obuiam factus esset, finum deponere caput et somnum capere posset.* Idem audiui aliquando eundem dixisse in Principum quodam confessu, cum aliis alia suae terrae bona extolleret narrando. Erant *Tubingae* tunc Theologii^{z)}, ut illis temporibus, eximii. Erant Iurisconsulti^{a)}, quorum nunc etiam nomina illustria et opera laudabilia in ore et manibus sunt eorum, qui haec studia tractant. Humaniorum autem studiorum et Philosophiae Professores eos semper habuisse *Tubingam* constat, quorum eruditionem et scien-

y) Exstat T. III. p. 154. ed. Argent. 1566. declamationum Melanchthonis oratio de Eberardo Duce Würtemb.

z) Inter quos Lempum theologiam scholasticam explanantem audivit Philippus.

a) Hi erant Similer, Lamparterus, Ebingerus.

scientiam totam Germaniam excoluisse scimus. Ex 1512 quibus tunc, cum eo *Philippus* venit, viventes et operam nauantes docendo, *Johannem Stofelerum* et *Franciscum Stadianum*^{b)}, quem et coluit et dilexit *Philippus* in primis, et *Henricum Bebelium*, quem mortuum versibus epitaphiis graecis^{c)} *Philippus* ornauit, et *Johannem Brassicanum* nominasse in praesentia fatis habuimus. Cum autem natura atque voluntas *Philippum* ad commercium eum misis, id est, bonis literis et erudita doctrina, incitaret, tanta tamen fuit in eo uis ingenii et ardor discendi, ut nullarum rerum cognitionem non attingendam atque comprehendendam putaret. Itaque et *Theologos* et *Iurisconsultos* et *Medicos*^{d)} audire, et libros omnium professionum illarum inspicere, et undique quandam scientiae quasi possessionem occupare, et non tam laudem venari, quam usum sibi fructumque cognitionis acquirere.

Ad

b) Mel. in oratione de studiis corrigendis hoc eum ornat elogio: Amicus mihi quispiam est non vulgaris, sub quo primum puer preceptor in Suevis Tubingae Dialecticis merui annum unum aut alterum, hactenus ut fratre semper familiarissime usus, Fr. Stadianus, eruditione ac vitae genere tali, ut a bonis et doctis omnibus certatim diligiri mereatur. Vid. quoq[ue] Mel. Declamatt. Tom. I. p. 491.

c) Extant Libro III. Epistolarum Eob. Hessi, plag. O 3.

d) Heerbrand. in orat. funebri: Medicam artem non neglexit, sed et hic Professores eius docentes audiuit studiose, et Galeni libros cum propter linguam et methodum, tum propter rerum cognitionem ita legit, ut sententiam autoris sit consecutus et pleaque memoriter recitat potuerit, eiusque rei specimen dedit in libello de Anima. Inde absque instantia ad Leonh. Fuchsim scribere potuit Tom. Lugd. Epp. p. 271. Etsi non exerceo Medicinam, tamen cognitio me delectat; ex qua quidem ad meum usum etiam aliquid transfero. Itaque tuus libellus ita mihi notus est, ut unguis mei.

Ad Theologiae tamen studium maxime propensa esse cupiditas illius, quod religiosae pietatis amore flagraret, sententia hac confirmata in puero paterna maternaque educatione atque disciplina. Theologiae tum materia non sacrae literae et scripturae diuinæ erant, sed quaedam obscuræ et spinosæ intricataeque quaestiones. Quarum nugatoria subtilitate exercebantur et defatigabantur ingenia. *Philippus autem Melanchthon* factus bonarum artium 1514 *Magister*^{e)} et primus, declaratis tum simul xi. renuntiatus, cum illo etiam in genere tenui et aspero nulli modo, qui pari aetate esset, sed ex prouectoribus quoque atque adeo senescentibus, cederet, veritatem tamen quaerere et amplecti in primis, et politiori doctrinae operam dare. Animaduertebatur librum habere in manibus in templo et inter operationem sacrorum. Cum grandior quibusdam ille videretur iis, quibus preces descriptae continentur, quique more in templis usurpantur, maleuoli quidam rumusculos sparserunt, legere *Philippum* nescio quae scripta temporis et loco illi non conuenientia. At ipse nactus fuerat sacrorum bibliorum codicem, tractabili forma chartis minutioribus paulo ante primum a *Iohanne Frobenio* Basileae impressum, quibus legendis, quam tunc adeo coepit, eam constantissime dare operam in tota sua vita perseverauit, et talem librum ad omnes conuentus publicos postea detulit, secumque semper habuit. Cumque ascriberentur ab eo in chartis passim utiles et praeclarae sententiae veterum, quae ei illorum scripta legenti potissimum arrisissent, et nonnullis in locis explicationes quaedam, quibus contigerat libros istos videre, ab his copia ipsorum maxima cupiditate expetebatur. Itaque

e) Decano M. Io. Kress, die conuersionis Pauli, 25. Ianuarii, A. 1514.

que eum esset *Philippus* natura liberalissimus et ad 1514 gratificandum cunctis, quibus posset rebus, procluis, saepe ablatis istos suos et donatos aliquibus libros comparatis aliis mutauit. Sed haec postea acciderunt.

¶. IIII.

Io. Naucleri Chronicon Melanchthonis Tubingae recenset et auges. Io. Rennhirus a Dominicanis et Coloniensis abusus Monachis grauiter vexatus ab Ulrico Hutteno et aliis amicis vindicatur, a Melanchthonis etiam adiuvatur.

Illis temporibus vir prudentia et iuris publici scientia celebris colligere coepérat historias et expōnere tempora rerum memorabilium gestarum ab origine prima mundi, ei nomen fecerant *Naucleri* ¹⁾, quod in familiae nomine Germanico *nautae* significatio esset, qui sunt *vergae* ²⁾). Librum autem hunc exprimendum suscepérat *Thomas Anshelmus*, qui typographicam officinam habebat Tubingae. A quo perfectum fuit, ut et illius scripti, et aliorum, quae a se ederentur, curam respectumque *Philippus* susciperet, quo prodirent correctiora ³⁾. Is tunc et

¹⁾ Vinshemius in orat. funebri Mel. Praefuit et typographicae officinae Anshelmi aliquandiu. Excudebatur tunc illud grande volumen Naucleri, in quo multa, quae corrupta erant, ipse emendauit, multa multa compleuir, confusanea in ordinem rededit, obscuris lucem reddidit, superuacanea praecidit, effecitque, ut is liber, qui antea erat farrago verius, quam integrum historiae corpus, postea a multis et appetetur, et magna cum utilitate legeretur. Vide plura de hoc Chronicō in G. D. Hoffmanni Abhandlung von Melanchthons Verdiensten um die teutsche Reichs- und Staatsgeschichte p. 41. sq.

²⁾ Sicut nos dicimus *Febrmeister*.

³⁾ Quamobrem a I. C. Zeltnero in numerum Correctorum relatus est in Centuria Correctorum in typographiis eruditorum.

Melancthon.

B

1514 et in hoc opere *Naucleri* partim disponendo, partim augendo, partim etiam retexendo, id praestitit, ut lectio libri istius a plurimis expeteretur et fructu voluptateque non careret. Isdem ferme annis, quibus *Philippus Melanchthon* Tubingae mansit, numero vi, iustatus est *Iohannes Capnion*^{b)} cum monachis, a quibus propter sententiam dictam de libris hebraicis grauissime vexabatur. + Ea erat familiae Dominici, et Colonenses quidam Theologorum titulo superbientes, qui in *Capnionem* se plane hostiliter inferebant. Iudicium siebat Romae, et *Capnio*, cum causam facile defenderet, aduersariorum tamen opibus et potentia admodum premebatur: tamen illi neque patroni viri summi *) decesserunt, et studia omnium, qui amabant aut saltem videri volebant amare eruditam doctrinam, praestarentur tam prolixe uel effuse etiam, ut alacritate eum ista offensum fuisse constet. Qui ipse vir optimus, quamvis cuperet innocentiam suam tutam esse, et intelligi, quam atrox sibi fieret iniuria, sic tamen optabat nimis a se depelli, ne laederentur ulli, utque iniurici non vel maxime meritis conuiciis sed veritatis simple oratione refutarentur. Ingrata etiam erat prudentiae et grauitati illius senescentis, iuuenilis levitatis exultatio, et hanc non tam facto quam exemplo nocere posse perspiciebat. Sed nihilominus, qui, cum maxime fauerent et quam optime cuperent *Capnioni*, multo peius oderant importunitatem eorum, quos *Capnionis* euersionem praetendere animaduerteretur oppressioni noscentis doctrinae eruditae uniuersae (hanc enim quod ipsi penitus ignorarent metuentes existimatio-

b) *Varia de controversia Reuchliniana scripta Herm. von der Hardt inseruit Parti II. Historiae litter. Reformationis.*

(*) *Principes et Cardinales.*

imationi suae, exoriri et connalescere iniquissimis 1524 animis patiebantur et aegerrime ferebant.) His igitur infesti illi studiosi politioris doctrinae, causam *Capnionis* suam ducere, et illius aduersarios omni genere scriptorum infamare, tam deridentes et eludentes *) futilitatem, quam insectantes et increpantes improbitatem. Inter quos princeps, *Ulrichus gentilis Huttenus*, patria Francus, ordine eques, ingenio acerrimo et animo confidentissimo, literis perquam eruditus, et litigantes monachos cum *Capnione* varie exagitauit, et illam factionem tua quidem vehementissimis scriptis, sed aliquanto post armis quoque expeditis, adortus est. Huius est carmen triumphale victoriae *Reuchlini*, cum pictura etiam in illius conspirationis gregem contumeliosa, ubi unco trahitur quidam, qui, cum *Iudeus* ^{k)} aliquando fuisset, suam operam in *Capnione* laedendo atque euertendo, conductam illam quidem magna, ut credebatur, pecunia, dedisset. Sed de *Capnione* extat narratio ^{k)} *Philippi Melanchthonis*, quam curavit quodam in conuentu scholastico Vuitebergae, ut solebat, recitandam. Vnde, si quis de *Capnione* plura cognoscere cupit, petere ea poterit. Nam mihi hoc scriptum et si non alienis, verbosis tamen et longis huiusmodi expositionibus complere non libuit. *Capnioni* igitur tum rebus et dubiis et valde difficilibus ac molestis, assidue et fideliter praestato fuit *Philippus Melanchthon*, describendo potissimum ea, quibus defensio causae continebatur, et quae ad iudicium mit-

B 2

tenda

*) Inde Epistolae obscurorum virorum primum ab *Hutteno* et *Erasmo* conscriptae et in vulgus sparsae.

i) Iohannes Pfefferkorn s. Pepericornus.

k) Oratio continens historiam Io. Capnionis Phorcensis extat Tomo III. Declamatt. p. 280. sqq.

1514 fenda erant, et quicquid omnino ad Capnionis innocentiam declarandam et conseruandam salutem dignitatemque (quae petebatur utraque) pertineret, omnibus modis adiuuando. Neque Philippus ad Capniensem modo Stuggardiam, ubi hic habitabat, crebro accedere, sed Capnio quoque ipse saepe venire Tübinger ad Philippum, et cum eo in scholastico contuberno versari atque pasci, et iucundissime post alios necessarios et ad se pertinentes sermones, de communibus studiis et liberali institutione confabulari. Etsi enim Capnio non fuit literis elegantioribus penitus excultus, et doctissimum tamen virum et liberalium disciplinarum cupidissimum fuisse eum constat, hebraicae autem linguae peritissimum. Cuius propterea selenam doctrinam ipsum profiteri que puduit neque piguit.

§. V.

Temporum istorum et hominum ratio persuasa, barbariem in studiis praec cultu eorum, et superstitionum impietatem prae verae doctrinae exorientis luce retinere cupientium.

Haec tempora intuenti et negotia consideranti vis mihi quaedam iniuncta fatorum ob oculos versata est, id est, Quid eueniat diuini iudicij sententia iam lata, de rebus hominibusque in hac vita. Tunc enim et illas praecepites ferri, et horum omnes rationes cunctaque consilia conturbari, et conuerte in contrarium, licet uidere. Quo autem progressa fuerit quorundam insolentia atque importunitas praetendentium sanctitatem atque obseruationem religionis, neminem fugit, cum tamen, re iampridem penitus amissa, species quoque euanesceret, uel etiam mutata ab illa grauitate et seueritate cum maiore indies deformitate et contaminatio appareret.

Cum

Cum autem deberent ii, quorum tunc res agebatur 1514 maxime, et pericula impendentia prouidendo caueze, et causas illorum attendendo auertere, tanta fuit coecitas, ut et has ruendo impellerent, et illa ultro commouerent atque accerserent. Non enim ipsi vitia sua, quae neque occulta amplius essent, neque omnino tegi possent, corrigere conati, sed de his dimicare etiam, et prauitatem turpitudine cumulare non sunt veriti. Habebant autem persuasum, tantas esse vires eamque potentiam suam, ut euerti aut percelli labefactarique nulla impressione nulloque impetu possent. In quo opinio eos sua adeo est frustrata, ut leuissima aggressione illa tanta moles statim sic concussa sit, ut postea non magnopere aliis machinis ad conuellendum opus esset, sed ipsa, cum semel ruere coepisset, per se prolaberetur atque concideret. Quid enim magis contemptum et nihil haberi, exoriente bonarum literarum et artium studio, et liberalium ingeniorum facultate? Quam parum in ipsis momenti et ponderis plerisque visum? Nendum metuerent aliqui ab his detrimentum aut dampnum confirmatae barbariae. Neglecta igitur vel potius despecta parua et puerilia haec, in elatione animorum et superbia immensa, ruinis, quae et fatae sunt et nunc etiam impendent, occasionem dederunt. Quae illi, cum et cupide admittere, et libenter excipere, et studiose amplecti oportuisset, repudiavunt insolenter, et abiecerunt fastidiose, et contumelij omnibus insecati fuerunt. Nunc igitur meritas poenas dant non stulticiae sed vesaniae suae, et, si perrexerint urgere propositum, exitio suo perniciem Reipubl. videntur esse implicaturi. De quibus quem non docent ea, quae accidisse constat, is non moneretur mea certe disputatione. His igitur omissis institutam expositionem prosequemur.

1514

§. VI.

Philosophi sciissi in duas factiones, Reales et Nominales: posteriori adhaerens Melanchthon amicitiam inter ambas partes conciliare studet.

Erant tum studia Philosophiae, qua Theologia inuoluebatur, sciissa in duas praeципue partes. Quarum una veluti *Platonicam* de Ideis seu formis abstractis separatisque ab iis, quorum moles corporum sensibus subiiceretur, sententiam tuebatur. Haec de eo quod generalis cogitatio comprehendit, ut *Hominem, Animantem, pulcritudinem, etiam spondam atque mensulam*, quia natura et res singularis constituitur, *Reales* isti sunt nominati. Altera pars *Aristotelem* magis sequens, speciem istam de iis, quae suam naturam ipsa haberent, uniuersis colligi docens, et concipi intelligendo notionem hanc ex singulis quibusdam existentem atque contractam, neque naturas esse has per se ipsas priores singulis, neque re, sed nomine tantum consistere: *Nominales*¹⁾ appellati fuere et moderni. Habuitque utrumque quasi agmen suos duces et autores, quorum sequam sequi placuerat. Atque non solum contentiones et iurgia inter dissentientes, sed dimicationes etiam ac pugnae commissae fuerunt, interdum concertationibus non tantum pertinacibus verborum, sed manuum quoque violentis. Haec dissidia et Tubingensem Academiam inuaserant, contubernio bonarum artium et Philosophiae studiis destinato in duo quasi castella diuiso, ex quibus de opinione sua factiones illae acerrime praeliantes, inimicitias graues exercebant. *Philippus*, qui certam docendi differendique rationem probaret, et Aristotelica in hoc genere

1) De Nominalium et his aduersa Realium secta uidendus lac. Thomasi in diff. de Doctoribus Scholasticis latinis §. XVII. seqq. Lips. 1676. 4.

nere primas tenere intelligeret, magnificas et splendidas et amplas alteras disputationes non amabat. Quamuis autem in verborum contentionibus suam sententiam ita affereret, ut aduersantes facile refelleret: id tamen eximia humanitate et parata omnibus, qui uti vellent, opera perfecit, ut sua autoritate inter seatas illas odia restinguerentur, et quamvis studia discreparent, voluntatum tamen maneret coniunctio. Aliis etiam officiis plurimis contubernium interdum rebus difficultibus fulcivit, et sustentauit confilio opeque sua. Nam curatio in eo, consuetudine Academiae eius quoque fuit, qui et optimarum artium disciplinarumque esset Magister, et publicae doctrinae munus gereret.

§. VII.

Melaachthon a Friderico III. Electore Sax. Wittenbergam anno 1518. per Io. Reuchlinum accersitur: in itinere Norimbergam et Lipsiam transit: Lipsiae conuiuio academico excipitur.

Postquam annos sex confecit Tubingae discendo et docendo cum magna laude omnium, conuentus fuit ordinum Imperii Romani *Augustae Vindelicorum*, quem egit *Maximilianus* Imperator postremum, anno Christi MD XVIII. Nam proxime secuti anni initio ex hac ille vita migravit. Ad hunc conuentum venit et Dux Saxonum *Friderichus*, unus ex Septemuiris, penes quos est diligendi Imperatorem Roman. potestas. Accessit et *Martinus Lutherus*, qui ineptias et ludibria in doctrina ecclesiastica cum exitiosa impietate coniuncta notasset et reprehendisset, de quaestu quodam redimendi veniam factorum faciendorumque, et hanc mortuis quoque conciliandi, quas vocarunt indulgentias. Non enim tolerabile quibusdam videbatur, ausum esse liberam

1518 aliquem vocem emittere *), et quae egissent illi, in quosum manu arbitrium esse statuebatur rerum diuinarum et humanarum omniam, improbare. Voluerat autem Dux Friderichus sedem esse Academiae (sic enim usitatum est nominari congregations profidentium doctrinam et studium optimarum disciplinarum atque artium) in oppido ad flumen Albium sito, cui nomen a colore albo **) *Vuiteberga*, et non ignoror, a *Vuiteckindo* quosdam nomen illud deducere, quod fuit fortissimi et potentissimi Principis in ea gente, et qui diutissime vim et arma Francorum oppugnante Saxonas *Carolo Magno* sustinuit. Oppidum hoc caput est regionis eius, quam propriam et peculiarem possidet gerens personam Septemviri in Saxonia creandis Imperatoribus Romanis. Atque fundata Academia confirmataque autoritate ante annos circiter XVI. Princeps Friderichus nullam curam tunc non suscepit, qua auctior ornatio torque illa fieret. Itaque fama ***) *Philippi Melanchthonis* nomen celebrante ad ipsum quoque delata, agi iussit cum *Capnione* de conducenda opera doctrinae *Philippi* et suae Academiae recenti adiungenda. Et de eadem re literas ad *Capnionem* diligenter scriptas misit, in quibus inter alia honorificam mentionem fecit

*) Tangere coronam Papae et uentrem Monachorum, ut festiu*e* dixit Erasmus.

**) A colle seu cumulo arenarum albicantium.

***) Vix annum XVIII. attigerat Melanchthon, cum Erasmus insignem litteraturae philologicae peritiam in eo sic praedicaret: At Deum immortalem, quam non spem de se praebet admodum etiam adolescens ac paene puer, P. Melanchthon, utraque litteratura paene ex sequo suspiciendus! Quod inuentionis acumen! Quae sermonis puritas et elegantia! Quanta reconditarum rerum memoria! quam varia lectio! quam uerecundiae regiaeque prorsus indolis festiu*e*! Ej. comment. ad Thesal. 1515. pleg. C 2.

cit de patre Melanchthonis tanquam familiariter no-¹⁵¹²
to. Fuit igitur Capnio autor Philippo ^{*)}, ut condi-
tione, quae offerebatur, uteretur: animaduertens
hanc prioris loci mutationem, existimationem ipsius
meliorum esse reddituram. Extat inter alia, *Capnio-*
nis epistola ^{*)} de hae ipsa migratione et itinere isto
ad Philippum, nuper a me edita. Ita igitur ille Tu-
binga discedens in Saxoniam, multis ibi cum des-
derium tum memoriam praeclaram sibi reliquit, ex
quorum numero *Simlerus* ^{**)} testimonio splendida
ornasse eum perhibetur, in quo et hoc esset: *Nos*
intelligi neque aestimari ac perpendi, quantum Academ
miae decus et commodum decederet. Transtulit eques
eo itinere Noribergam, ubi cum praestantissimo
dignitate et sapientia viro atque etiam doctrina per-
culo in primis *Vulibaldo Pircamero* noticiam amici-
tiamque iunxit. Translit et *Lipsiam* ^{*)}, ibique vidit

B 5

priv.

^{*)} Melanchthon ad Baumgartnerum Tom. Lugd.
Epp. p. 54. Misit me puerum in Saxoniam Capnio,
non intelligens onus nihil magis adpositum ad rem
tantam, quam ad lyram asinos aiunt.

^{**)} In qua Philippum alloquitur ex historia Abrahae
sumtis: Egressere de terra tua et de cognatione
tua, &c. Exstat Libello III. Epp. Eob. Hessi et alio-
rum a Ioach. Camerario edito Lips. 1561. 8. pleg:
E 8. quam sub finem inter documenta N. I. ex-
hibemus.

^{***)} Mylius in Chronologia scriptorum Melanchth. ad
A: 1518. ita: Discedente Philippo Tubinga Simle-
rus Praeceptor deplorandum esse toti civitati eius
abitum dixit, et subiecit: quotquot ibi essent docti
homines, non esse tam doctos, ut intelligerent,
quanta esset doctrina eius, qui inde euocatus dis-
cederet.

^{o)} d. 20. Augusti, quod ipse Melanchthon ait L.V.
Epp. p. 295: Die 20. Augusti, quo ante annos 28. pri-
mum veni Lipsiam adolescens, ignarus, quam dulcis
sit Patria. Sed ducunt volentem fata, nolentem tra-
hant.

1518 primum Petrum Mosellanum, Richardi Croci docentis literis graecis successorem, quorum uterque deinde alterum mirifice dilexit et coluit. Peruenit tum in amicitiam ipsius et *Andreas Francus Camicinus* *), iuuenis illis temporibus doctrinae eruditione celebris, qui dignitatem postea et honores praecipuos est consecutus. Solebat narrare *Philippus*, quid accidisset *Lipsiae* in conuiuio, quo hospitem eum Collegium primarium Academiae illius honoris causa acceperat. Cum enim cibi crebro inferrentur, et quoties hi apponenterentur, unus quispiam medita ta oratione ad ipsum verborum aliquid faceret, animaduersa re *Philippus*, postquam semel atque iterum respondisset, tandem, *Obsecro vos, inquit, viri Clarissimi, patiemini me auditis orationibus cum eius ita denique semel respondere.* Nam re improvisa non accessi ad toties dicendum necessaria varietate instructus. Atque ita aiebat tum pompam eam superuaganeae compellationis deinde adhiberi desisse.

§. VIII.

Wittenbergam Melanchthon omni studiorum genere exornat: Croco et Mosellano in disciplinis et linguis tradendis felitior et elegantior.

Cum *Vuitebergam* venisset **), celeriter consequens est fauorem et admirationem omnium ?), et
Aca-

* Doctor Camitz, ICtus et Consiliarius postea Ducum Georgii, Henrici et Mauricii. Vnica Melanchthonis epistola ad eum nobis conseruata est in Mel. Epp. select. aliquot, p. 176.

**) Die Bartholomaei eo anno primum pernoctauit in Thebis Saxonicas. Eberus in Calendario d. 25. Augusti, qui fuit dies Mercurii, hora prima pomericiana. Conf. Io. Christoph. Coleri epistola, qua memoria saecul. aduentus P. Mel. in Acad. Witeb. celebratur in C. A. Heumannii Act. Philos. P. X. p. 603 sqq.

p) Oratio aditialis quarto post aduentum die omnium

Academia illa mirabiliter coepit tunc celebrari et 1518 frequentari. Vera autem ratione et traditione illustri doctrinae omnibus muneribus fungebatur: et graecas literas, quarum cognitionem paulo ante Ricardus Crocus Lipsiae profitendo pluriorum studia concitauerat, qui iam reuersus in patriam, hoc opus doctrinae reliquerat inchoatum: has igitur Philippus Melanchthon cum exquisitius docendo, tum certius tradendo ¹⁾, tum etiam scripta veterum auctorum ²⁾ huius linguae uberioris enarrando, et singulari expectationem de se concitauit, et undique allexit auditores atque discipulos ³⁾, cum haberet annos integros XXI. et ageret XXII. Vsus ego sum

Croco

um cum applausu habita agit de corrigendis adolescen-
tiae studiis. Extat Tomo I. Declamatt. p. 481. &c.
Lutherus de ea sic ad Spalatinum: Habuit Philippus orationem quarto die postquam venerat, plane eruditissimam et tersissimam, tanta gratia et admiratione omnium, ut iam non tibi id sit cogitandum, qua ratione eum nobis commendes. Abstraximus cito opinionem et visionem statura et personae, et rem ipsam in eo gratulamur et miramur. Tom. I. Epp. p. 81 b.

9) Luth. Epp. T. I. p. 81 a. Philippum graecissimum, eruditissimum, humanissimum habe commendatissimum. Auditorium habet refertum auditoribus: in primis omnes Theologos summos cum mediis et infimis studiosos facit Graecitatis.

*) Comoedias Aristophanis, Orationes Demosthenis, Hesiodum, Homerum, Tragoedias Euripidis, Sophoclis, Idyllia Theocriti, Thucydidem, Apollonium.

7) Heerbrand. in orat. funebri: Discipulos habuit et auditores singulis temporibus plerumque bjs mille, et inter hos Principes, Comites, Barones, ac generis nobilitate praestantes plurimos — Ad hunc audiendum non pauci quidam, nec ex una aut altera regione, sed ex omnibus Germaniae oris: et quid dico Germaniae? imo ex omnibus propemodum totius Europae prouinciis

1518 Croco paeceptorre Lipsiae puer, paene triennio, ex quo me, si qua facultas mihi harum literarum contigit, tam initium quam progressum referre acceptum debere confiteor. In grammatica sane doctrina, quod est eruditionis omnis in quocunque sermone fundamentum, Crocus excellebat. Ad quod autem vitae genus et quae studia postea se contulerit, non est mihi compertum. Quamvis autem Petrus Mosellanus Lipsiae et ipse excitaret plurimorum studia et eruditae doctrinae fama suum nomen et Lipsiam Academiam illustraret: fuit tamen Phisippi opera multo in docendo speciosior, qui a prima pueritia naturae et voluntatis instinctu bonarum literarum et artium studia fecutus, nihil tum etiam aliud curaret aut spectaret, quam istius curriculi laudem, in instituti atque propositi incredibili constantia *). Vnde eum non spes maioris dignitatis, non opulentiae cupiditas, non denique cuiusdam mediocris salem, quod plurimis est molestum, existimationis desiderium dimouit, sed in eo spacio, quod semel ingressus fuerat, perpetuo sine ulla declinatione perseverauit. Etsi autem Illustrissimi et vere optimi Principis Friderichi voluntate et iussu, accesserant et venerabant Vuittenbergam in omni genere doctrinae

ciis et regnis, ex Gallia, Anglia, Hungaria, Transylvania, Polonia, Dania, Bohemia, et ex Italia quoque ipsa, imo ex Graecia fama nominis ipsius excitata plurimi omnibus temporibus Witebergam confluxerunt.

*) Egregie ad Io. Sturmum in Gabbemae Cent. III. Epistolarum p. 76. ita Melanchthon scribit: Minus est splendida scholastica vita (quam aulica), sed reuera melius de genere humano meretur. Quid est enim utilius, addo etiam, quid gloriosius est, quam teneras mentes salutari doctrina de Deo, de natura rerum, de bonis moribus imbuere? Id lumen est unicum uitae.

Grime excellentes viri, nondum tamen neque ~~1518~~
 dñe neque elegancia optimarum literarum et artium
 pulcritudo conspiciebatnr, et cogitationum solertiae
 explicationis officiebat obscuritas, cui quasi caligina
 ab i lumen a *Philippo* primum est illatum, et sapien-
 tiae quidam horror eruditae doctrinae veluti seren-
 tate depulsus. Hoc omnibus accidit volentibus et
 laetis. Neque quisquam metuit, ut talibus tempo-
 ribus plerunque fit, ne quid de suis vel landibus vel
 utilitatibus decederet alterius gloria atque commo-
 dis. *Philippus* autem cum aetate et dignitate supe-
 riores studiose obseruaret et coleret, aequalibus
 omnia officia in familiaritatis suauissimo usu praesta-
 ret, caeteros variis beneficiis, docendoque et mul-
 tiplice alia opera, subleuandoque quibus rebus pos-
 set, fibi adiungeret, non modo neminem maleno-
 dum aut iquidum, sed amantes et cupidos consuetu-
 dinis suae et admirantes se atque venerantes pro cu-
 siusque conditione, habuit, expertusque est uni-
 versos.

§. VIII.

Melancthonis cum *M. Lubero* concreta amicitia indeque
 exata arcta familiaritas et assidua consuetudo. Peruersa
 ratio doctrinae et rei ecclesiasticae isto tempore,
 ac necessaria eius reformatio.

Mirabili tum incremento augescebat fama
Martini Lutheri, et fatali conuersione, id est, de-
 creta iustissimo iudicio diuino, mutari incipiebat ad-
 ministratio rei ecclesiasticae, quae undique iam la-
 basceret et tanquam vetus ruinosumque aedificium
 demolitione saltem partium aliquarum instauranda
 esset. Hoc cum fieri istamque curam suscipi ab eis,
 quorum propria esset, boni et pii ardentissimis votis
 optarent, et prudentes, nisi fieret, quid timendum
 esset praedicarent et monerent: tantum absuit, ut
 respe-

1518 respectus ad tam necessariam rem excitaretur, et incuria illius excuteretur, ut contra quasi metuenteretur, ne casus non acceleraret, temeritas arrogantiae et audacie furor, et despiciens omnes alios superbia quorundam, coeco quodam impetu utcunque adhuc stantia, dum vitiosa sarcire et tegere conantur, partim conuellisse, partim labefactasse et corrupisse videatur, ita ut, quid nunc refici emendarique recte possit, non appareat, et quemadmodum fabula de cribro narrat, fatuum dixisse, constitui nequeat, qua parte res illae obstruantur, quaque relinquantur patentes. Cumulatis enim et exaggeratis doctrinæ erroribus et actionum facinoribus indignis professione salutis et vitae aeternae et coelestium rerum studio, et religione sincera confusione superstitionis contaminata, denique et enarratione doctrinæ, et vita atque moribus, omnium paene fententia atque confessione correctionem postulantibus, non modo neglecta ab iis, quorum maxime intererat conseruari, illa omnia fuerunt, sed demonstrantes etiam laborantium quasi membrorum medicinam, inhumanissime reiecti, et adiumenta omnia remediorum pertinacissime repudiata; cum interea plurimi non in sedificando sed destruendo perquam strenue occuparentur. Intueatur enim nunc aliquis res et negotia ista, et aequo animo perspiciat, non pro pendente iudicio in hanc aut illam partem: inueniet profecto, miseriae et calamitatis praesentis simul et impendentis non esse autores eos, qui inclamantur contumeliose a quibusdam, sed illos ipsos, qui istos accusant, eosque se statumque suum euersum velle, insimulant. Quid enim non modo quasi delitescentem in otio et quiete, religiosæ etiam pietatis sensu timidum *Martinum Lutherum* excitari, sed postea quoque stimulando instigarit, et irritando prouocaverit, non est profecto ignotum, neque dubium. Circum-

exmferebat et proponebat quidam audacia ingente 1548 et factudia populari praeditus eas merces, quarum mentionis nunc istud veralitiorum genus pudet. *Indulgencias* appellatas esse supra ostendimus. Pertinebat negotium primum ad maiestatem aeterni Dei, et attingebatur impie veritas coelestis, deinde reipublicae detrimenta erant manifesta. Neque apparebat, qui, non tam malitia et fraudum, quam rapinorum et praedae et atrocissimarum iniuriarum finis sperandus esset. Ibi tum *Martinus Lutherus*, qui Theologiam publice doceret Vuitenbergae, de iis rebus quaerere et quaedam ad disputandum proponere. Id studium eaque consideratio omnium approbatione digna, cum maiorem attentionem et tam adui negotii animaduersionem commouere deberet, hoc modo effecit, ut aduersario prorsus contento, non modo absurdia et falsa non emendantur, sed addita noua vanitate et commentis aliis inanioribus redderentur magis evidentia ^{s)}). *Philippus autem Melanchthon*, qui cerneret, esse in *Martino Lutherop* naturae bonitatem, et ingenii excellentem vim, et virtu-

^{s)} Erasmus in Epp. floridis (Basil. 1531. 8.) p. 210. ita de turbis ob indulgentias ortis scribit: Primum ubi prodierunt Lutheri placita de indulgentiis, silentium erat optimum. Respondit Prierias satis gloriose, et primus cicadam, ut Graeci dicunt, ala corripuit. Respondit alter Saxonice. Ibi Iacobus Hochstratus, quo suppetias ferret suis Dominicanis, nullum non mouit lapidem, ut excitaret academias, nominatim Lutetianam, Colonensem et Louaniensem. ib. p. 97. Primum erat, negligere Lutherum cum suis de indulgentiis propositionibus, nec oleum addere camino: proximum, nec per monachos orbi fere inuisos, nec impotentibus apud plebem vociferationibus, aut librorum et hominum incendiis agere, sed libris inter eruditos duntaxat versaturis. Postremum erat, illos ad tempus dissimulare ac ferre, quemadmodum hactenus tulimus Behemos ac Iudeos.

1518 virtutem atque sapientiam maiorem, quam in alio cognouerat, venerari ipsum atque diligere prae omnibus ¹⁾). *Lutherus* ²⁾) *Philippi* vicissim probitatem, doctrinam, eruditionem, fidem, candorem, animum paratum ad suscipiendos ferendosque labores, studium, diligentiamque maximam quaerendi cognoscendique veritatem, et industriam explicandi singularis, eam denique facultatem scientiae et eloquentiae, quae aetatis illius et nostrae gentis nationem et modum longe superaret. Haec igitur omnia animaduersa in *Philippe* intuens *Martinus Lutherus*, non modo eum vicissim diligebat, sed dignitate et annis superior non dubitabat neque verebatur coleste, habere in numero amicorum ³⁾), atque etiam

EX

¹⁾ Tom. Lugd. Epp. Mel. p. 411. Ego et Martini studia et pias litteras, et Martinum, si omnino in rebus humanis quidquam, uehementissime diligo, et animo integerrimo complector.

²⁾ T. I. Epp. Luth. p. 197. Tantum abest, ut ullus Eccius Philippum mihi reddere possit inuidiosum, ut in omni mea professione nihil ducam antiquius Philippi calculo, cuius unius iudicium et autoritas mihi stant pro multis millibus sordidorum Ecciorum. Neque me pudet, et si Magistrum artium Philosophiae et Theologiae et omnibus pene Eccii titulis insignem, si humius mihi Grammatistae disenserit ingenium, meo sensu cedere, quod et saepius feci, et quotidie facio, ob divinum donum, quod Deus in hoc fictile vasculum, Eccio quidem contemptibile, larga benedictione infudit. „Qui plura elogia Lutheri de Melanchthonem legere cupit, adeat Testimonia Lutheri de socio laborum et periculorum suorum P. Melanchthonem, accesserunt et aliorum de eo honorifica iudicia, Gorlicii 1580. in 4. Conf. quoque Seelenii Stromata Lutherana p. 443.

³⁾ In epistola quadam ad Reuchlinum in Loescheri Actis et Docum. Ref. T. II. p. 643. Lutherus ita de Melanchthonem: est homo admirabilis, immo paene nihil habens, quod non supra hominem sit, familiarissimus mihi et amicissimus.

ex omnibus amicum praecipuum atque intimum, 1518 cum eo communicare suas, cognoscere studiose ipsum rationes atque sententias, perconclari libenter *), et interrogationibus elicere, quo ipse fieret doctior. Itaque inter hos talis necessitudo et tantus familiaritatis usus contraetus confirmatusque fuit, quo uerior rem arctiore que vix reperias **).

§. X.

Nulla reformationis culpa, nec isti impunitae calamitates eam secutae, quas ipsi contraxerunt, qui emendari aegre ferabant. Colloquium Carolostadii et Lutheri cum Eccio Lipsiae anno 1519. babitum.

Admodum autem et scelerate errant, qui in huius seculi deformitatem atque peruersitatem et praesentes aerumnas desigentes oculos, de illorum hominum consiliis et actionibus male sentiant, et eas iudicant vitia et prauitatem consecutasque calamitates contemplando. Nihil in mente tum illi erat, neque voluntatis alia incitatio **), nisi religiosis pietas et pura doctrina in omni genere disciplinarum

*) Praesertim in lectione Noui Testamenti.

**) Vinshemius in orat. funebri. Coniunxit Deus haec duo organa sua, atque hos duos viros tantos mirabiliter quodam temperamento, ut cum Lutherus Erasmo Rotterdamo et aliis quibusdam medicus morborum Ecclesiae immittior videretur, Philippus vero eundem cursum urgens, nec ab eo deflectens, lenior ac mitior haberetur, tali συνχρόνη medicationis Deo, sicut videatur, libuit uti in hac extrema Ecclesiae senescentis aegritudine, quae iam, ut ille de senescente Rep. sua dixit, neque morbos suos facile, nec remedia ferre potest.

**) Conf. F. W. Kraftii Diss. de Luthero contra indulgentiarum nundinationes haudquaquam per inuidiam disputante, Götting. 1749. 4.

Melanchth.

C

1518 narum ut restitueretur, unicusque hic studii ardor, ut certa et vera et recta comprehendi tradique possent. A qua cura operaque refutari et reprehendi necesse scilicet erat, dubia, falsa, prava, quae plurima vnde occurrebant in tractatione doctrinæ vniuersæ. Fieri autem omnino nequit, quin monendo et docendo, dum errores notantur, minus etiam clementer dicatur interdum aliquid, ut qui sordida loca expurgant solum inquinatum non possunt non attingere et scalpere verrendo. Accidit autem id, quod in fabula, qua narratur, quendam, ne in facinore deprehensus manifesto opprimeretur, iussum fuisse sibi prospicere et fuga consulere, demonstratumque locum, qua euadere concederetur, ubi nimirum in area puteum vidisset, nam ibi maceriam concidisse ut fugae exitus patet. At iste cum ad locum venisset et non reperiisset puteum, sed ruinas quasdam veteris putci, recurrit et expostulat cum monitoribus, ac negat puteum esse eo loco, sed ruinas putei. Quid tua? inquiunt illi, non enim, ut biberes, sed ut fugeres, suassimus. Reperistine autem demonstratam maceriam? Reperi, inquit ille, At vos non debuistis putci sed ruinarum veteris putci facere mentionem, Non enim iste iam puteus est, sed aliquando fuit. Tu vero, inquiunt illi, tibi prospice et maceriae ruinas quaerito, non disputato de putci ruinis, si tibi tua salus curae est. At vos, inquit ille, tamen male monstrastis. Non nos quidem, inquiunt hi, male monstrauimus, sed tu male tibi consulis rixando alieno tempore. Dumque non desinit iste nugator altercari, adueniunt, qui comprehendere eum volebant, et correptum inter litigandum ad supplicium trahunt. Quid mollius dici potuisset, quam contra impudentissimas conciones de indulgentijs dicebatur? Haec admonitio non modo nihil profuit, sed nouae tum absurditates prolatæ

Iatae fuerunt. Dumque vna audacia trudit alteram, eo tandem res euasit, vt gloriosus *Eccius* in arenam ¹⁵¹⁹ istam descenderet, qui primo aduentu, vt de milite Plautino parasitus praedicat, difflaret vno spiritu aduersantes disputationes. Congressui isti atque certamini destinatus fuit locus *Lipsia* *), ubi quasi committerentur duo athletae *Caroloſtadiuſ* et *Eccius*, eodemque placuit venire *Martinum* quoque *Lutherum*, quem est secutus *Philippus Melanchthon*, et operam subsidiariam in eo praelio nauauit, admirabilem omnibus, *Eccio* *) ingratam et nocentem. Sed de his negotiis nunc non est texenda narratio, et sentio, me fuisse in hac mentione verbosiorein, quam esse debuerim, cum hoc modo contenderit expositio, vt comitatus ille commemoraretur societatis fidelissimae, non deserente eo tempore *Martinum Lutherum Philippo Melanchthonem*, cum cupiditate ipsius, tum vero in primis studio veritatis ^{a)}.

C 2

§. XL

^{a)} Plenam huius colloquii historiam et omnia fere ad illustrationem illius pertinentia scripta uno fasce collecta nobis exhibet Loescherus Tom. III. Actor. et Docum. Reform. Hist.

*) Qui Philippum nominauit Grammatellum, sicut postea scurra Islebius Philippum solitus est nominare Baccularium Kembergensem. Nauauit tunc Philippus in illa disputatione eam operam Lutherum, atque ita interpellauit ac refutauit Eccium, ut ille, sicut erat impatiens, tandem in haec verba prorumperet: Tace tu, Philippe, ac tua studia cura, ne me perturba. *Vinsbeamus* in orat. fubnebri.

) Edita tunc est inscio et in uito Melanchthonae Epistola de Lipsica disputatione s. l. et a. in 4. quam admodum moleste tulit Eccius, atque propterea edidit Excusationem ad ea, quae falso sibi P. Melanchthon Grammaticus Wittenb. super Theologica disputatione Lipsica

1519

§. XI.

Amicitiae inter Melanchthonem et Camerarium firmatae occasio.

Hoc tempus occasionem dedit notitiae nostrae, quae coniunctione necessitudinis deinde eximiae aucta, amicitiae peperit memorabilis usum, quem, ut spero, posteritas non ignoratura est. Nam cum fama promulgatae disputationis Lipsicae multi excitati eo proficiserentur, contulit se eodem ex Academia Erphordiana, ubi tunc ego degebam, *Adamus Craphtius*, quem *Cratonem* nominabamus. Hic quod inter nos totius vitae et studiorum omnium esset dulcissima communitas, aliis sermonibus, quos haberet saepe cum *Philippo Melanchthonem*, in cuius quandam paene familiaritatem iuuenis ille optimorum artium studiosissimus se insinuasset, vltro mei nominis et studii fecerat mentionem, et hortando effecerat, ut aliquid ille ad me scriberet. Attulitque *Adamus* mihi compositos exaratosque a *Philippo Melanchthonem* in charta parua versus graecos quatuor, quorum ultimo hoc compellabar:

ѡ μέγας Γερμανῶν θύμα παλαγγενέων.

Reliquorum non memini. Et dum testimonio eius, qui in tam praeclara esset existimatione, mihi placens, ostento chartam istam omnibus, ita nescio quomodo ibi illa mihi euolauit, secundum Plautum, ut fuerit amissa. Siue autem commode vel etiam prolixe loquendo de me *Adamus* benevolentiam mihi tum *Philippi Melanchthonis* conciliauit, seu opinione et spe bona de me, et ut redderet alacriorem in studiorum liberalium cursu, seu etiam naturae qua-

Lipsica adscripsit, Lipsiae s. a. in 4. ad quam Melanchthon respondit in Defensione contra Io. Eckium Theolog. Professorem, s. l. in 4.

quadam inclinatione ille complexus me talia scripsit: 1519
 hoc certe est effectum, vt *Philippus* currentem me,
 quemadmodum dicitur, incitarit, stimulosque ad-
 mouerit pungentes diu noctuque animum, neque
 sinentes cupiditatem praeclarissimi, quemadmodum
 arbitrabar, studii optimarum disciplinarum et arti-
 um languescere. Ex eo tempore videndi ipsum op-
 portunitatem semper quæsui. — Quam tandem na-
 dus fui post triennium metu pestilentiae et motibus
 quibusdam temerariis schola Erphordiana dissipata,
 cum venisset ad me Pabepergarn in Patriam *Georgius*
Pactus Vorchemius optimus et doctissimus et gra-
 tuissimus vir (quem Magistrum et hospitem mihi de-
 legeram Erphordiae) et inde me secum probata re
 meis parentibus, ad visendam Vuitebergensem Aca-
 demiam, quæ tanta omnium commendatione cele-
 braetur, abduxisset. Sed de me et coniunctione
 cum *Philippo Melanchthoni* mea satis, vel etiam, vt
 aliquis forte dicat, nimium.

§. XII.

*Matrimonium Melanchthonis a. 1520. initum, cultumque per
 annos 37. et suscepit ex eo quatuor liberi. Contugis
 probitas et beneficentia. Mariti comitas et
 humanitas.*

Reuersus Lipsia non depugnatō sed incepto
 praelio (fuit enim ista disputatio veluti classicum eius
 belli, quod, nondum commotum, fieri tunc magis
 acerbum atque pestiferum coepit, cuius qui finis
 tandem futurus sit, nondum liquet) *Philippus Melan-*
chthon Vuitebergani maiore contentione anigi
 in theologicam disciplinam incubit, cum tamen ni-
 hilo minus coleret liberales et ingenuas artes, et has
 omnibus modis augeret et ornaret. Neque diu post 1520

1520 desponsa ei virgo ^{b)} fuit honestissima veteris et praecipuae familiae in ea vrbe, quam duxit vxorem agens annum XXIIL cumque ea vixit in matrimonio castissimo annos XXXVII. et utriusque sexus liberos suscepit quaternos, filios duos et totidem filias ^{c)}. Desuit autem parere illa anno coniugii duodecimo. Fuit foemina haec religiosissima et viri amantissima, materfamilias assidua atque diligens in primis, liberalis et benefica in omnes, pauperum ita studiosa, ut et dando sine discriminne, et deprecando pro illis, et conciliando quibus aliquid posset commodi, non modo suarum rerum facultatumque minus rationem habere, sed interpellatione et compellatione pro his ad alios vti soleret nonnunquam intempestiuam. Semper vita morumque integritate, inque perpetua cura religiosae pietatis honestatisque, et virtus, et cultus negligens, neque hoc *Philippus Melanchthon* offendebatur, qui nullis deliciarum blanditiis caperetur, et voluptatum omnes illecebras fugeret. Non durus ille quidem, neque asper aut inhumanus, sed nimis

^{b)} Catharina, filia Hieronymi Crappii, Consulis Vitebergensis. Nuptias celebrauit die Catharinae, i. e. XXV. Novemb. quo auditoribus hoc disticho significabat, se non esse praelecturum:

A studiis hodie facit otia grata *Philippus*,
Nec vobis Pauli dogmata sacra leget.

Tom. Lugd. Epp. p. 414. ad Io. Langium ita de nuptiis suis loquitur. Vxor datur mihi Catharina Crappa, non dico, quam non sperata, aut quam frigenti, sed iis puella moribus, ea animi indole, qualē a Diis immortalibus optare debueram.

^{c)} Georgium in pueritia iam extinctum, et Philippum, Notarium postea Acad. Viteb. Annam, Sabini, et Magdalenanam, Peuceri coniugem. Varia de liberis *Philippi* commentatus sum in *Melanchthonianis* p. 20. sqq.

nimirum etiam interdum facilis atque indulgens, qui 1520
 ne fodalitia quidem hilariora vitaret, atque etiam
 congressuum talionem esset autor, quique connueret
 ad suorum familiarium nimiam aliquando laeticiam.
 Cum quidem ab ipso nihil fieret aut diceretur perpe-
 tram et praeceps, sed praesentia et saepe instituto eius
 caueretur, ne lenitas iuuenilium cupiditatum in tur-
 pitudinem aliquam erumperet, cum ludis etiam se-
 ria miscerentur. Quod fiebat in conuiuis potissimum,
 quae more Germanico, *rege⁴⁾ fodalitatis* crea-
 to, apparari solent. Tum enim hoc seruabatur, ut
 nunquam considerent ad epulas, nisi prius scriptis
 prolatis et recitatis, quae componi oportebat ab illis
 sodalibus oratione soluta et versibus. Itaque ut vi-
 deri possit nonnihil severioris disciplinae desideratum
 esse, id tamen praestabatur, ut verecundiae podo-
 risque nulli congressus eorum, qui bonos, vel non
 saltem nihili prorsus et futilles perhiberi se vellent,
 essent expertes. Sed redeat oratio ad domesticam
Philippi Melanchthonis vitam.

C 4

§. XIII.

a) Mel. in Epp. ad Camer. p. 7. Nuper *in regnum magnum* ex more Regem domi nostrae pueris creauimus. Forte aduenerat et Ballerodus, et lata lex est, ut quoties habent comitia, suum quisque scriptum adferat. Vicitori *præmio* decernitur in conuiuio. Inde in Epigrammatt. Melanchth. varia de Rege puero reperiuntur, ex quibus unicum tantum ex edit. Witteb. 1563. 8. plag. I. 4. apponere placet: Ad Regem puerum:

Caetera turba suo pro carmine munera poscit,
 Et gratis versus condere nemo solet.
 Non ego pro studio mercedem ferre labore,
 Virtutem precium nam decet esse sui.

1520

§. XIII.

Domesticae Melanchtb. vitae ratio, et insignis benignitas erga studiosos humanitas. Domestici ministri, Iohannis Sueci, fides et dexteritas. Impudens cuiusdam in auferendis et Melanchthonem veteribus nummis benignitate eius abutentis.

Cum et ipse nullis cogitationibus et curis vacaret, nisi salutaribus Reipubl. et priuatim tam laudem quam utilitatem afferentibus, magis quidem aliis quam sibi, et tales haberet huius vitae sociam, factum est non modo, ut augendae rei familiari nulla opera ab ipsis daretur, sed ut etiam ea copia, quae satis abundans non tam quaerebatur quam affuebat, effunderetur promiscua benignitate, neque parcetur vel pecuniae vel penui, quin potentibus, quicquid in manu esset, sine recusatione tribueretur. Videres igitur in aedibus illis, perpetuo accedentes et introeuntes et discedentes atque exeuntes aliquos. In quibus turba versaretur omnis aetatis, sexus, conditionis atque adeo gentis. Exportabaturque et auferebatur non indies, sed horis singulis et paene momentis aliquid. Nam ea domus disciplina erat, ut nihil cuiquam negaretur. Veniebant autem ad *Philippum Melanchthonem* plurimi, qui literas ad aliquos peterent, qui scriptum suum quodpiam, ut emendaretur, orarent, qui testimonii publici diploma confici vellent. Alii, qui aliqua de re sua et oblatu negotio consilium, ut sibi daretur, rogarent. Alii quod accidisset publice priuatimue respectum ipsius et considerationem et opem requirens narrantes. Alii querelas varias deferentes. Multi etiam stipem plane exigentes, quam veluti deberi sibi ab illius immensa benignitate statuerent. Qua in parte nonnullorum augeri confirmarique impudentiam et

e) Epp. ad Cam. p. 203. Veniet istuc fortasse Italus quidam,

et erant qui tunc aegre ferrent, et *Philippi Melan-* 1520
cktonis facilitatem improbarent. Interea alii ad con-
ingem aut liberos deuenire, et sibi suisque, quo
adiuuarentur et subleuarentur, quaerere. Quorum
nemo non aliquo munere affectus aut tristis abire vi-
sus. Ipse *Philippus accessionis* ad fortunas, qua fie-
ret ditione, confilium cepit numquam f), quin etiam
oblata emolumenta aliquoties respuit, et quae pluri-
mi expetere atque arripere, deque quibus digladiari
non desinerent, ea cum essent in potestate ipsius,
plane abiecit. Quae cum ita, quemadmodum ex-
posui, administrarentur, non potuisset se et suos ille
alere atque sustentare, nisi divina quasi virgula ne-
cessaria et plura etiam quam absumerentur, ei van-
dique affatim suppetuissent. In quibus modice re-
tinendis si paululum attentionis voluisset adhibere,
potuisset locupletiorem hereditatem suis relinqu-
re g). Erat autem in familia ipsius unus, qui ad
eum initio statim venerat, *Iohannes**) Sueucae gen-

C 5 tis,

dam, qui olim Monachus fuit, cui cibum et uictum amplius biennio dedi, nunc praetextu litterarum mearum men-
dicat; si ad te uenerit, ne recipias hominem in uedes,
nec dederis multum. Est enim homo ingratus, mo-
rosus, impostor et improbus.

f) Vere dicere poterat: Non opes, non gloriam,
non voluptates quaesiui. Epp. ad Camer. p. 588.

g)Vinsheimius in orat. funebri: ab ambitione quam longissime abfuit, honorem et opus non curavit, nec quaefuit, quod haec misera rudera rei familiaris satis re-
stantur. Delectabatur hoc dicto Achillis, quod est apud Philostratum: Εμοι ἐστι το πλειον των ἔργων, χρηματα
δι ελεγενταιτω ὁ βελομενος, i. e. mea sit laborum pars
maior, pecunia autem abundet, qui uolet.

*) Io. Koch, Heilbrunnensis, cuius epitaphium a Phi-
lippo scriptum Vitebergae in coemiterio legitur.
Varia de fideli famulo Philippi annotauit in b. Rie-
dereri nützlichen und angenehmen Abhandlungen
p. 424. &c.

1520 tis, comiendatus a Hieronymo Pamgertnero, qui illo famulo usus fuisset, quem, expertus fidem et probitatem eius et amorem erga dominum mirabilem, *Philippus* valde carum habuit. Hic curabat domi ipsius omnia, emendo, condendo, custodiendo, promendo, denique res rationesque domesticas tractando vniuersas: Cuius vigilantia, assiduitate, circumspectione, diligentia, non etiam nulla prudentia, et multa incommoda auertebantur in illa familia, et quantum poterat, tantum adiumenti afferebatur, non modo ad sustentandam eam, ut quotidianis sumtibus impendia sufficerent, sed ad copio- la aliqua in posterum muniendam. Hic consenuit apud *Philippum*, mortuus ^{b)} in aedibus iphius, anno Christi M D LIII. relicto exemplo famuli et ministri eiusmodi, ut nomen eius maiore cum laude memoretur, qui seruili conditione fuisset, quam multorum potentia et diuiniis et honoribus excellentum. Quia autem mentio est facta *Philippi Melanchthonis* cuiusdam, dicendum enim verum est, negligentiae in suis retinendis et seruandis, non putauit reticendum, quod aliquando factum est, de quo ipsius praelicitas in largiendo, et quorundam in auferendo proteruitas poterit certius cognosci. Donabantur ei multa aurea et argentea nomismata antiqua. Haec fere auferebat, qui primus, ubi ille accepisset, aduenerat, et nobis nonnulla cum daret solebat dicere, nisi ego sumerem, relieturum me esse aliis. Quodam tamen tempore denarios complusculos congeraserat, qui maxime signis et scriptura et imaginibus placuerint, eos externo cuidam ^{*)}, quem nominare nunc esset inhumanum, cum ostendisset, animad-

^{b)} Programma funebre multis clogiis Iohannis ornatum extat Tomo II. Script. publ. Witteb. p. 9.

^{*)} M. Cyriaco Spangenberg, ut retulit D. Peucerus.

minaduertit contemplatione eorum ipsum valde de-1520
lectari. Iubet igitur sumat unum aut alterum, quos
prae caeteris cupiat. At ille, *Ego vero unius*,
inquit, *cupio*. Non negabat *Philippus* se impudente
postulatione fuisse offendsum, sed dedisse nihil ominus
illos, et satiasse se dicebat cupiditatem inuerecundi
spectatoris, eorum, quibus alterum etiam gaudere
et capi, par fuisset cum cogitare. Haec igitur non
aliquot annorum, sed omnium, quibus et celebs et
coniunx et viduus vixit, vita hac in parte illius fuit.
Mirifica autem erat taciturnitas et dissimulatio bene-
ficiorum in largiendo. Saepeque numero pecunia
exhausta, pocula²⁾ sua ipse solus clanculum detulit
ad aliquem mercatorem, nihil curans iustumne pre-
mium an minus eo persolueretur. Qua domesticae
vitae ratione exposita, quia huic loco conuenire haec
putauimus, pergamus ordine enarrare reliqua.

§. XIII.

*Comitis Wormatiensis a. 1521. habita. Exorsa eo tempore
Anabaptistarum secta: eorum dogmata: addicti iis. Nicol.
Scorbi, Marc. Stubnerus, et Mart. Cellarius.*

Disputatione illa Lipsica finita, coepit non ita
diu post pestilentiae malum oppido esse infestum.
Itaque tum dilapsus coetus scholasticorum fuit, cum
Martini Lutheri Philippi que *Melanchthonis* nomine
plurimi inuitati, ut Vuitenbergam peterent, fecis-
sent, ut admodum frequens Academia illa esset. In-
ter quos adolescentes duo fuerunt mei Lipsiae con-
isci-

2) Tomo Lugd. Epp. p. 458. ad Vit. Theodorum: Pa-
teram, cum tuto id facere poteris, curabis exhiberi
Sixto Oelhaftio. Commando eam tuae fidei. Nam de-
creui ad certos usus vendere. Habeo ὀπαδον φιλοσοφιας
την, (pedisquam Philosophiae paupertatem) et fero
aequo animo. Haec patera Philippo a Duce Prussiac
domabatur, uti patet ex L. IV. Epp. Mel. p. 95.

1520 discipuli ambo, alter etiam contubernalis *Sebaldus Munstererus* et *Caspar Cruciger*, quorum vterque virtute sua et diligentia studii praecepios honores in illa Academia gessit, et interuallo sane multorum annorum mortuus dolorem amicis et desiderium sui omnibus maximum reliquit. Secutum est tempus, quo conuentur indicto *Berbetomagi*^{k)} in Vangionibus *Carolus Quintus Caesar* fide publica accersitum causam dicere iussit *Martinum Lutherum*, qui tanquam impiae defectionis a religionis sanctitate et seditionis a Pontifice Romano vel illius potius assentatoribus et asseclis, accusabatur. Is cum iter illud ingressus esset, *Philippus Melanchthon* ita *Vuittenbergae* remansit, vt omnem curam laboremque rei scholasticae sustineret. Accidebat autem tum, quod similibus temporibus semper solet, vt vitiis detectis et apparentibus, cum, qui maxime deberent medicinam facere, negligerent atque etiam plurimi irritarent mala, et quemadmodum dicitur, essent vngues in ulceribus, multa susciperentur et fierent cum audacter tum inordinate, nonnulla etiam turbulente. Et *Vuittenbergae* variorum generum diuersarumque nationum^{l)} iam magna copia confluxerat. Et illa omnino aetate^{m)} fatalis rerum conuersionis, proue-

k) Acta Lutheri coram Caesare Carolo V. in comitiis Wormatiensibus a Melanchthon conscripta sunt, et inserta eiusdem Historiae de vita et actis Lutheri, quae saepius prodiit.

l) Melanchthon ideo in epistola quadam ad I. Meinium: Linguae hodie in mea coena erant undecim: latina, graeca, ebraica, germanica, Pannonica, Heneta, Turcica, Arabica, graeca vulgaris, Indica et Hispanica. Tom. Lugd. Epp. p. 430.

m) Cum nondum doctrinam Dei beneficio renascensem quasi vagam ac dissipatam collegisset, et ad certam perspicuae methodi rationem reuocasset Praeceptor noster.

prouenerant homines, qui mouerent et concitarent 1520 et nouarent aliquid indies. Quorum proclivitatem credibile est, permittente Deo, abusum esse eum spiritum, qui Diabolus appellatur, quia diuinis operibus obtrestarte et dissipare atque euertere, quae possit, perpetuo conatur, tam vi manifesta quam occultis machinationibus. Non enim audacia et facinora illa quorundam (de quibus dici aliquid neque alienum ab instituto, et cogitari nunc quoque vtile esse existimo) humanae malitiae videntur fuisse. Neque res tamen noua neque inaudita prius ista tunc oblata est. Nam historiae similia atque eadem plane narrant, quibus aliis temporibus animis hominum in errorem et fraudem inductis, vita perturbata fuerit. Non habeo autem pro certo dicere, vbi locorum et quibus maxime autoribus secta ista furiosa, de qua deinceps dicturus sum, exorta sit. Sed unus vagabatur passim, cuius nomen Germanicum habet *Ciconiae*^{m)} significationem. Is ex plebe imperita et simplice plurimos deceptos falsitate opinionis pernicio-

m) Nicolaus Storch. Epp. ad Camer. p. 24. Cupio scire, an inter rusticos sit Ciconia *κοκρόφητων* antesignanus. Is pollicetur sibi imperium orbis terrarum, et ferunt intra quadriennium futurum, ut rerum potiatur, et instauret sacra et Republicas tradat sanctis uiris tenendas. Sic praedicant, apparuisse aliquando angelum, qui dixerit ei, futurum, ut Gabrielis solium occuparet, quibus verbis regnum promissum putant. Io. Manlius in Collect. Loc. commun. (Franc. 1594. 8.) p. 482. Claus Storck fuit primus author Anabaptismi, Cxgneæ natus, fulloniam artem exercens, et mihi familiariter notus, vagatus est per magnam Germaniae partem: ille mihi aliquoties retulit, angelum Gabrielem secum locutum esse, ac promisisse, cum fore reformatorem Ecclesiae. Nihil fecit palam, sed clam tantum vagatus est, homines fraudauit multis modis. Is fuit magister Monetarii, qui seditionem in Thuringia

1520 nicosiae complebat. Erat autem facile et in promptu infectari eos, qui in ecclesiastica re praefidebant, aut munere quopiam fungebantur, in quos nihil tam contumeliose dici posset, quod non factorum illius generis improbitate confirmaretur. Primum igitur eam congregationem, quae a talibus gubernaretur et administraretur, Ecclesiam esse Christi negare, et dicere ex illa discedendo hanc institui oportere. Et quibus hoc persuaderetur et placeret, eos denuo baptismo initiandos esse. Vnde *Anabaptistarum* secta illa nomen inuenit. Sed non insistebatur hoc loco, progrediebaturque vanitas doctrinae ad statum Reipubl. vniuersae mutandum. Nihil enim recte et debito modo fieri gerique uspiam prohibebant, quod summa rerum esset penes malos, et a religiosa pietate studioque honestatis et virtutis alienos, qui suis cupiditatibus priuatim seruirent, non commodis publicis, et omnia ad voluptatem referrent, in dominatione superba ac insolente. Atque decreuisse Deum extinguere istud genus et sufficere alterum innocentia iusticiaque et sanctitate praeditum. Ad cuius exordium atque incrementa, docebant necessariam esse curam et diligentiam in procreanda sobole. Et ideo neminem ducere vxorem debere, ex qua non sciret se liberos piros et gratos aeterno Deo et ad communionem regni coelestis electos, suscepturnum esse. Id autem non aliter quam ipso Ideo patefaciente sciri posse. Et iactabatur praecipuum donum Dei in illis coetibus, praedictionis euentum futurorum, et arcanorum indicii, cuius eximiae et salutaris rei in veritate nomen est graecum Prophetia. Compertum autem est, multis horum per quiet-

gia excitauit. Tandem fuit mortuus in hospitali Monasteriensis, sic fuit eius regni finis. In comment. Epist. ad Corinth. Melanchthon narrat, Ciconiam in Xenodochio Monachensi in Bauaria mortuum esse,

quietem somni mirabilia visa, et species quasdam 1520
 vigilantibus etiam aliquibus, sed paucis, oblatas es-
 se. Cognitum etiam est, fuisse in coetu isto foemi-
 nas vaticinantes. *Ciconia* iste se imperitum litera-
 rum esse penitus simulabat, vel erat etiam fortasse,
 praedicans sibi diuinatus scientiam salutarem contin-
 gere. Esse tamen studebant hi in numero suo lite-
 ratos aliquos. Sed et isti ipsi se magistros doctoresue
 homines habuisse habereue affirmabant nullos, et co-
 piam scientiae sibi diuinatus conferri vniuersae. In
 quibus vnam erat *Marcus* (Stübner) nomine praeci-
 puus, qui sibi a Deo hoc esse datum tributumque
 eximium gloriabatur, vt ipse interpretando et expli-
 cando scripta sacrarum literarum excelleret. Hic
 gentis, quae putatur incolere eam regionem, quam
 veteres Nariscorum appellant, cuius *), aliquando
 fuerat discipulus scholae Vuittenbergensis. Sed stu-
 dia deseruerat, sive antea, seu posteaquam in illam
 societatem peruenisset. — Nam et hoc erat in legibus
 istorum: Ne quis in ocio liberali bonis artibus et li-
 teris operam daret: Neu aliunde scientiae cognitio-
 nisque facultatem quaereret, quam ab aeterni Dei
 benignitate, cui adiumentis humanis nihil esset opus.
 Nam cur colere aut venerari aliquis vellet Deum?
 Si non dignaretur eo beneficio, quod datum esset
 patribus et sanctis viris prisco seculo. Quin etiam
 par commercium colloquiumque esse a Deo flagitan-
 dum, et urgentibus tribui. Haec seita, absente in
 Vangionibus, et postea nescio ubi **), *Martino Lu-*
thero paene anno toto, longe lateque est peruagata.

Ciconia

*) Ex Elsterberga, Vogtlandiae oppido, oriundus.

**) Wartburgi prope Isenacum. Conf. Aug. Antonii
 diff. de Pathmo Lutheri in arce Warteburg prope Ise-
 nacum praeside Christophoro Cellario, Halae Sax. 1696.
 4. et cum notis theologicis fratris Pauli Antonii fa-
 pius excusa Halae 1700. 1710. 1718. 4.

1520 *Ciconia* interdum venire Vuitenbergam, sed ibi minus libere et aperte versari. Caeteri aliis in locis ferere fallaces sermones, quibus animi imperitae multitudinis peruertebantur. Sed grati hi erant plurimis spem licentiae rerum omnium et simul cuiusdam regni ostendentes. — Quod sibi *Ciconiam* polliceri credebatur, a quoq; auditum esset, visum se videare aliquando dormientem aduolasse Gabrielem angelum, et postquam astitisset propter se cum alia commemorasse, quae proferenda nondum putaret, tum hoc dixisse: *Tu collocabere in solio meo.* Idque interpretatum *Ciconiam*, promissum sibi principatum esse regni noui et paulo post exorituri. Haec initia sunt clidis et calamitatis, quae peruersit Germaniam, serpente malo paulatim et procedendo acquirente vires, nemine ad cohibendum auertendumue veras rationes ineunte, aut capiente salubria consilia, donec tanquam annes eo pliores, quo longius a fontibus feruntur, illi conatus et talia incepta in manifestos seditionum tumultus et perfidam vim confluxerunt, motuum popularium; et ad extremum in occupationem vrbis Monasteriensis, et regni nefarii detestandum nomen. — Quae causae fuerunt, vt Germania scelere et immanitate rapinarum et caediū foedissime laceraretur, et passim vastaretur ferro et igne, de quibus et aliorum narrationes extant, et hoc loco plura commemoranda non sunt. *Ciconia*, qui vt dictum est vagaretur, neque uspiam fere diu confiseret, quae conceperat animo, ea strenue exequebatur. Siue huius autem mandato, seu sponte sua *Marcus*, cuius supra mentio est facta, Vuitenbergae aliquantis per mansit, quem et nos ibi vidi- mus et cum eo sumus saepe collocuti. Recepserat autem cum ad se *Philippus Melanchthon*, vel innata sibi bonitate, cum hominis cum misertum esset, vel vt certius cognosceret, quid istud genus doceret.

Cen-

Cessebat enim neque admittendum neque reiiciendum quicquam temere, et quod parum alicui exploratum esset. Itaque hic hospitem quidem habebat Philippum, sed nihilominus ad alios ventitabat, et non paucos in suam sententiam perducebat. Quorum caput fuit Martinus Cellarius ^{o)}, qui ipsis pertinacissime diu sane adhaesit et causam hanc egit atque defendit. Cumque anno xxv. in Prussiam venisset, in liberam custodiam Principis iussu datus, multa scripsit de doctrina illa. Postea animaduertens labascere partes et spem se frustrari, Basileam se contulit, vbi ducta uxore quiete deinceps vixit. Hic Sueuicae gentis cum Philippo Melanchthon Tubingae usum quandam habuerat, cumque et ipse post discessiōnem illius Vuittembergam tandem venisset, a Philippo Melanchthon humano acceptus et tratus amantissime est. Nondum probabat ille scholasticae prioris doctrinae mutata in rationem, deque ea cum Philippo saepe disputando pugnabat. Cum autem et ingenio esset minime hebete, et studii diligentia percultus, tradidit ei Philippus Melanchthon discipulos instituendos, habuitque ille scholam priuatam, frequentem et fructuosam. Hunc igitur Marcus amicum et socium et adjutorem et comitem atque etiam ducem nactus, ita tum propemodum semestre substituit Vuittenbergae. Vbi fiebant omnia indies difficiliora, levitate et petulantia cupiditatis rerum nouarum. Iamque non mussitabatur, sed frenendo ferebatur palam, non quasi pedetentim ad tollenda vitia, quae in operationes sacrorum irrepsissent, progrediendum, sed irruendum et demolliendum.

^{o)} Borrhauſ quoque dictus, postea Doctor et Professor Theologiae Basileae, linguae hebr. syriacae et chaldaicae admodum peritus, obiit 1564. vid. Adami Vitas Theologg. p. m. 399.

1520 liendum statim, quicquid perperam introductum usurpatumque esset. Ac duorum potissimum deligebatur repentina mutatio: Ritus actionis in peragenda Eucharistia, et collocatarum in templis imaginum simulacrorumque amotio. Quae non modo conuelli exterminarie, sed publice per contumeliam, propter venerationis impietatem, exportari et concidi aut comburi volebant. Neque carebat factio ista patrocinio quorundam autoritate praeditorum, in quibus et *Andreas Caroloſtadius*¹⁾ nominabatur. *Philippus Melanchthon* tunc quoque fouebat apud se *Marcum*, quamuis petspicue cognosset, inania esse omnia, quae afferret, et dissentanea inter se, et pleraque nugatoria, nonnulla etiam eiusmodi, ut non esse fana neque integra eum mente deprehenderetur. Ex quibus vnum hoc duxi exponendum. Quodam tempore scribente nescio quid *Philippo*, *Marcus*, qui forte aduersus illum assedisset, in silentio et cogitationibus sensim ibi consopiri, et demittere caput in mensulam, ad quam sedebant, et obdormiscere. Post non multum temporis experrectus erigere se et intueri *Philippum*, et interrogare subito: quanquam esset existimatio eius de *Ioanne Chrysostomo*; cumque *Philippus* commode respondisset, se sentire de illo praeclare, quamvis verbositatem ipsius interdum non probaret: Tum *Marcus*, *Modo*, inquit, vidi illum specie tristii in purgatorio. Ad haec *Philippus* primum rideare, mox discedere deplorans perturbationem tantam in illo, qui purgatorii faceret mentionem eam, quam ipsorum aliae disputationes mirifice refellerent.

§. XV.

1) Melanchth. in Epp. ad Camer. p. 16. Videt illud Alphabetum adplaudere multitudinem, cuius fauorem et gratiam iam olim mihi uisum est pluris, quam diuina humanaque omnia facere.

§. XV.

1520

Anabaptistae a M. Lutherō a. 1522. ex Patbmo reuerso compescuntur.

Sed cum *Philippus* pondere rerum et negotiorum difficultate superaretur ²⁾, neque iis, quae sibi imponi indies grauiora sentiebat, par esset, et impendentium periculorum magnitudinem perspicere ¹⁾: crebris suis aliorumque literis permouit *Lutherum*, vt Vittenbergam rediret. Et ille (qui

D 2

pau-

q) Melanchthonem per nouos Prophetas non nihil turbatum, Lutherus erigit epistola, in qua docet, quomodo eorum vocatio et spiritus probari debeat, antequam audiantur. Extat egregia haec epistola Tomo II. Epp. Luth. p. 41 b. Risū dignum est mendacium, quod Frid. Staphylus, non Lud. Cresollius, uti Morhofius T. I. Polyhist. p. 7. scribit, primum spargere ausus est, Melanchthonem factum esse pistorem. Sic enim in Epitome Theologiae M. Lutheri trimembri (ed. 1558. 4.) scribit plag. F 2: Hinc Melanthon quoedam et Carolostadius occasionem sumserunt, ut hic Vittenberga relicta in proximo pago ex oratore repeante fieret arator et rusticus, ille persuaderet suis scholasticis, ut omni Philosophiae literarumque studio abieciō sese ad aliquod mechanicum opificium conferrent: philosophiam enim inanem esse, Deo non placere, cum omnes simus θεοδιάκονοι. Crediderunt id plerique. Scimus enim alicubi insignes urbes, in quibus inuentus adeo a literarum studio subtracta fuit, ut ad biennium scholae omnes vastae relictae fuerint, donec Lutherus ex Patbmo reuersus alterum corrigeret eiiceret alterum e Vittenbergensi ditione. Hanc fabulam auctam repetierunt Surius, Ulenbergius, Raemundus aliique. Originem illius cum confutatione nobis dedit Iac. Guil. Feuerlinus in quaestione, an Vitebergae eodem tempore duo Philippi fuerint Professores, inserta Miscell. Lipf. Tom. VII. p. 129 sqq.

r) Extat quoque epistola Melanchth. de his turbulentis hominibus ad Electorem Sax. in Seckendorfil germ. Hist. Lutheranismi p. 452.

1520 paulo ante clam paucis diebus ibi fuisset) tunc palam est reversus, neque indicata re Principi, nequaquam permittente, animo excelso et confidente. Et nisi hoc facere maturasset, res Vuitenbergensis non modo grauiter afflita atque vexata, sed perdita et funditus dirinta fuisset. Reversio eius incidit in Nonarum Martii dies, Anni Christi M D XXII. quibus diebus conciones eo habente omnia conquiescebant, et audientes, cum singularem facultatem explicandi susceptas res, tum dicendi vim, tum etiam virtutem atque fortitudinem admirabantur et reuerebantur autoritatem. Interrogatus tunc unus*) ex Marci familiaribus, ecquid Doctorem esse Lutherum egregium iudicaret? Immo, inquit, angeli non hominis vocem mihi audiisse videor. Sed Marcus iis diebus aberat, cum nescio quo quarumue rerum causa discessisset. Mox tamen hic se Vuitenbergam ad suum, quem ibi habebat, gregem recepit. Qui rursus ad ipsum confluere et opiniones haustas inter se confirmare, et Marco ad retinendas et defendendas eas animos hortando addere. Inque omnibus maxime et ardentissime M. Cellarius, cuius paulo ante meminimus. Placuit igitur Martinum Lutherum accedi, et ei summam doctrinae exponi. Aegre Lutherum hoc concessisse rescui. Sed tandem certo die et hora fecit potestatem Marco ad se veniendi, solo Philippo Melanchthoni sibi adhibito, cum Marcus Cellarium et alterum quendam ex suis adduxisset. Audivit Lutherus placide narrantem Marcum sua. Cum dicendi finem fecisset, nihil contra illa adeo absurdum et futilia differendum ratus Lutherus hoc modo monuit: viderent, quid agerent. Nihil eorum, quae commemorassent, sacris litteris niti,

*) Gabriel quidam Torgensis. Scilicet Gabriel Dydymus s. Zwilling, cuius vitam descripsit Io. Ge. Terne, Lips. 1737. 8.

niti, commentaque esse cogitationum curiosarum, aut 1520
etiam fallaci et fraudulentis spiritus delirar et pernicio-
sas subiectiones. Ibi Cellarius et voce et gestibus
vesanis, cum et solum pedibus et propositam men-
sulam manibus feriret, exclamare et indignari, au-
sumq; esse Lutherum suspicari tale aliquid de diuina
homine. At Marcus paulo sedatior, ut scias, inquit,
*Luthere, me spiritu Dei praeditum esse, ego, quid
in animo tuo conceperis, sum indicaturus, idque est:*
*Te incipere inclinari ad haec, ut meam doctrinam
veram esse credas.* Cum Lutherus, vt ipse postea
dixit, istam dedita opera sententiam cogitando esset
complexus: *Increpet te Deus, Satana.* Post haec
plus verborum faciendum Lutherus non putauit, et
minantes gloriantesque eos dimisit. Ac nescio quid
pollicentes de mirabilibus effectiōibus, quibus pro-
batari sua essent, cum hoc modo dixisset: *Is Deus,*
*quem ego veneror et colo, facile vestra numina, ne
quid tale efficiatur, coercedit.* Eo die oppido illi
excesserunt, et Chembergi distante passibus amplius
millibus quinque literas plenas maledictis et execra-
tionibus ad Lutherum miserunt, de quibus longiore-
rem esse narrationem hanc meam non decet. De Ci-
conia autem et Marco ipso quid factum sit, et quid
ipsi amplius conati, qui que exitus vitae eorum fue-
rint, non habeo compertum, deque eis narrata at-
que prodita scio neque temporibus neque personis
consentanea. Et in exponendis his fui prolixior,
quod ipsis rebus et negotiis omnibus *Philippi Melan-*
chthonis labores, curae, opera, consilium, fides,
implicarentur.

§. XVI.

Melancthonis in docendo Wittenbergae assiduitas et studium.

Post haec res satis tranquillae toto biennio fuc-
runt, *Martino Luthero*, quem non definerent ad-

1520 uersarii cum manifesto dedecore suo et cause, quam agebant, detimento, lacescere scriptis lepissimis atque etiam ineptissimis, magno animo et summa contentione afferente sua et aduersariorum scripta confutante. Scholasticam autem doctrinam publice priuatumque assiduo exercebat *Philippus Melanchthon*, optimarum artium studia conformando et expoliendo, ordiens ab horum quasi pueritia *) et progredivs ad ultimam veluti aetatem **) (id quod annis aliquot perfecit) ut initium cum fine denique coniungeretur et coiret, et omnis ista tractatio orbe uno comprehensa absolueretur, cuius graecum nomen esse placuit ἐγκυλοπαιδεῖαν. Atque idem sacrarum etiam literarum diuersas interpretationes explicacionesque conficiebat et elaborabat *). Cum interea ab occupationibus aliorum negotiorum et opera, quae dabatur omnibus vti volentibus, nihil ei quietis aut ocii vel ad corporis valetudinisque curam, vel aliam vitae suavitatem et recreandum animum relinquatur, neque ab ipso usurparetur, praeter unam voluptatem, quam ex consuetudine et familiaribus colloquiis amicorum percipiebat, qua, quoties licet, libenter fruebatur. Quod autem tum facere coepit, ut seruiret voluntati atque etiam cupiditati quorumuis, et obsequium suum in promptu cunctis esse vellet, ab eo omni postea tempore non voluit recedere. De quo quidem et memini diuersa iudicia diuersorum audire, et intelligo in vtramque partem

*) a Grammaticis, Dialecticis et Rheticis progymnasmatis.

**) Complectebatur Ethica, Physica, Mathematica et initia doctrinae christianaæ una cum historiarum et linguarum scholis et ecclesiis necessiarum cognitione.

*) Conf. meine Nachricht von den Verdiensten Melanchthons um die h. Schrift, Altd. 1773. 8.

tem disputari posse. Idque indicabo, vbi prius de 1520 habitu corporis ipsius et valetudine et natura atque ingenio ac moribus, quam hoc loco apte inserere posse existimauit, narrationem absoluero.

§. XVII.

Melancthonis habitus corporis et animi: statura, forma, inservicia, incuria corporis, animus vobemens, comitas, candor, naturae bonitas, mansuetudo, festivitas, felicitas memoriae, officiositas, liberalitas, pro amicis solicitude, laborum tolerantia, verecundia, valerudo, morbi, virtus, vestitus, vox, incessus, gestus.

Fuit statura *Philippus breuiore* ²⁾, non tamen breuitate notabili, cum a communi virilium corporum modo illa non procul abesset. Membrorum compositio plane elegans, frons explicata et ardua, insignis vena quadam ampliore in illa eminente, capillus rarius, collum procerum, iugula insigniter concava, oculi pulcri et acies horum mirabiliter clara, pectus satis amplum, venter et ilia astrigitora. Omnium autem partium corporis et integra atque vera sua figura et congruens erat soliditas. Sensus omnes acres, in corpore nulla mole carnium grauato, et eiusmodi, ut facile illud quidem propter subtilitatem afficeretur, sed laboris tamen esset patientissimum, neque facile defatigaretur. Atque narrabat ipse quoties adolescens Tubinga Stuggardiam ad *Capnianem* venisset ³⁾, id quod saepe facere consueuit,

D 4

uisset,

a) Hinc versus:

Corpo qui parvus, maximus arte fuit.
Maximus hic meritis, sed parvus membra Philippus

Pone iacet tumulum, magne Lutere, tuum.

a) Digna sunt lectu, quae ipse Melanchthon in Manlii libello medico p. 46. (edit. Basil. 1563. 8.) de hac re

1520 uisset, et illa vina bibisset pleniora, artuum dolores se statim coepisse innadere, et ideo studuisse citius reuerti Tubingam. Vna fuit ei molesta insomnia. Nam accidebat nonnunquam, vt totam noctem vigilaret, quo incommodo cum propter debilitatem, quae conseqebatur, tum obstreperentes, vt fit, cogitationes iniucandas, grauissime affligebatur. Sed hoc malum depulit diligentia in viâ, praesertim cum aetate procedente ynis vteretur plenioribus *) et aliis generibus potus, quibus somnus conciliari solet. Ad quem se dabat statim post coenam, et surgebat mox aut non longo interuallo post medium noctem **). Omnesque scriptiones et commentationes, caeteraeque res, vel saltem praecipuae, matutina opera ab eo perficiebantur. Requirebatur autem ab eo quies somni nocturnâ placida. Quantum igitur poterat, cauere, ne qua re perturbaretur animo iturus cubitum: et eam ob causam literarum vespere allatarum lectionem in posterum diem plenumque differre, earum praesertim, quas principes aut ciuitates misissent, quibus rem seriam atque magnam agi suspicaretur. Atque senescens post meridiem interdum, non ille quidem in lecto, sed summa

pra-

re scribit: Memini Capnionem, diuitem virum, non pluribus quam duobus ferculis in prandio vti: vesperi vero vnico erat contentus. Selebam illi adducere scholasticos, meos committones, quia delectabatur iuuenium consuetudine. Doctiores mecum ibant propter bibliothecam, habebat enim pulcherrimam. Visa ad lubitum ea, postea hortum accedentes lusu aliquo nos recreabamus. Sic igitur semper ipse erat contentus duobus ferculis, aut ad summum tribus in prandio: et vesperi vnico. Ipse bibebat lorani, nobis non permittebat bibere eam, sed dabat nobis vinum.

*) Rhenanis, Alsaticis et Cisalpinis.

**) hor. 2. aut 3.

praescium alicubi recumbens et somnum capiens 520
 conspectus est. Cum autem eiusmodi potum, quem
 diximus, prodesse ei increbuisset, vnde ad ipsum
 benignitate principum ciuitatumque et amicorum
 aliorum studio ille mittendus curabatur. Constat
 fuisse admonitum primis statim annis aduentus sui
Philippum ab illustrissimo Principe *Fridericho*, sub-
 jacente, vt videtur, hoc optimo et doctissimo hu-
 manissimoque viro *Georgio Spalatino*, quo Princeps
 peculiari sacerdote vtebatur, vt haberet rationem
 ipse sui in conseruanda valetudine, neu vini usum
 intermitteret ^w). Valde autem delectabatur copio-
 la quadam boni et egregii potus, non tam sua ille
 quidem, quam hospitum, quos et invitabat huma-
 nissime, et libeatissime accipiebat, et aliorum quoque,
 quibus hunc impertiebat, gratia. Nemini autem
 omnia in toto oppido cella ipsius clausa erat, et
 quicquid ea condebatur, id petenti promi in hac do-
 no mos erat. Attentione igitur ille et diligentia af-
 sequebatur, vt talis corporis firmitas perpetuis labo-
 ribus sufficeret et inter continuos illos duraret. Cum
 et a medicinis magnopere abhorreret, neque ullam
 exquisitam caram corporis adhiberet, ac potius in
 hac re et parte esset negligentissimus, vel is etiam,
 qui proposito destinato omitteret atque adeo fugeret
 omnia, quae corpori curando apta sunt. Vnde fa-
 sum est, vt tandem balnea ^x) etiam prorsus vita-
 D 5 uerit,

w) Adami in vitis Philosophorum p. m. 188. Vide-
 rent amici epistolam a Principe Electore Friderico tunc
 ad eum scriptam, qua ipsum hortatur, vt valetudini
 parcat, nec nimio se labore conficiat, et e cella sua
 commodum potum illi offert. Citabat in ea epistola
 optimus Princeps dictum Pauli Apostoli: Honorem ha-
 bendum esse corpori: Et si caetera dicta Pauli vera
 esse credis, inquit, et hoc verum esse atque illi obe-
 diendum crede.

x) Inde usque ab A. 40. quo egit annum 43.

1520 uerit, quae aliquando cum amicis ingredi consue-
nisset. Atque in tali corpore, quale est designatio-
ne quadam a nobis effictum, animus erat, quem et
illud caperet, et qui idoneum istud quasi domicilium
haberet. Humor, quem flauae bilis nomine ap-
pellant, abundantior, materiam praebebat affectio-
nibus animi vehementioribus. Grauiter ergo com-
mouebatur, eratque in eo impetus hic repentinus,
qui tamen serlabatur celeriter *). Reipubl. et ami-
corum negotiis ex animo afficiebatur, et hae curae
interdum sic excruciant animum ipsius, ut mor-
bus contraheretur. Sed naturae vi, bilis deiiciendo
expellebatur, eoque alleuari ille se sentiebat. In-
genio fuit liberali, comi, admodum benefico et hu-
manissimo, ad gratificandum semper paratus. Et
iam minimis in rebus officiisque praestandis non mo-
do satisfaciebat expectationi omnium, sed hanc su-
perabat quoque. Quinetiam sua interdum merita aliis
eum tribuisse et ascripsisse cognitum est *). Non ille
consulto alterum quemuis vel aperte maledictis laede-
re, vel oblique infamare, aut nigros sales, ut dicitur,
aspergere, notamue et ignominiam vlli inurere.
Nullum etiam sere dictum aut factum alicuius tam
duriter vñquam accepit, ut ab illius benevolentia
familiaritateque et vsu refugeret. Nullae in eo ma-
levolentiae aut suspicionis latebrae. Nullae aemu-
lationis quasi insidiae. Nihil subdolum, simulatum,
tectum, fallax, contraque sincera, simplicia, aper-
ta, vera omnia, oratio libera, saepe etiam sine
circumspectione et consideratione, coram quibus illa
haberetur; exceptaque esse quaedam dicta ipsius, et
ad quosdam inuidiose delata, notum est. Qued cum
ipse

*) nihil magnum, quod non placidum.

*) Variis exemplis hoc demonstravi in Commenta-
tione mea de meritis Melanchthonis in S. Scripturam
p. 81 sqq.

ipse sciret, nullam tamen cautionem huic parti ad-¹⁵²⁰ hibebat, ne ab amicis quidem et benevolis admonitus. Eadem in scribendo libertas erat, quinetiam libros scriptaque sua omnia, et literas, quae afferebantur cotidie plurimæ a diuersis et dissimilibus conditione, loco, fortuna, relinquere omnium oculis et manibus expositas, ex quibus subtractum plurimum esse constat ⁹⁾). Et ipse hoc animaduertens, hortantibus suis etiam, ut custodiret sua, praesertim cum aliis hoc, ut facerent, assidue praeciperet, neque pericula tantum, sed malum præsens saepe demonstrantibus, adduci nunquam potuit, ut esse aliter inciperet et sententiam consuetudinemque hac in parte suam mutaret. Voluntati aliorum promiscitatem inferuiebat atque adeo cupiditatibus indulgebat, cum erga se esset durissimus et immitissimus. Quae non siebant iudicio, sed naturae mansuetudine et bonitate. Seque intelligebat ipse hoc agendo peccare, cum sciret et testaretur, quam perniciosa res esset impunitas et licentia, neque eam coerceri amplius posse saepe deploraret. Pueros paruulos nimio paene amore complectebatur, et naturae affectio haec in ipso insignis et paene intemperata fuit, prudenter in aliis summa et consideratio, quid deceret. Nihil rusticum aut agreste, festiuæ et venusta plurima. Iocis deletabatur, vel tempestiuos potius, ut inter epulas et peregrinationes, minime tristis atque horridus natura, non vitabat. Vtebatur autem iis ridiculis. quae sine contumelia ac probro mordentia laederent neminem; et sales haberent non ineruditos. + Ambiguis libenter et suauiter ludere cum pueris maxime et adolescentibus solebat, hoc ipso etiam exercens intelligentiam illorum ad ferias fallacias.

⁹⁾ Inter hos praecipue referendus est Matthias Flacius.

1520 cias considerandas et explicandas, iisque enarrandis ingenia eorum aevens, et alios consideratione horum fatigari cernens et explicando interdum falli, istam hilaritatis occasionem habebat. Historias quoque et narratiunculas viles et memorabiles crebro exponebat. Moribus omnino placidissimis et mansuetissimis fuit. Comitas in eo et affabilitas prorsus suavis. Si quando etiam vehementius perturbabatur, vt veluti de potestate videretur exire, sedabatur ea cito quasi tempestas, et redire statim ille ad ingenium, ferreque, vt antea, quaecunque ei imponebantur onera, et exequi, quod mandabatur, et efficere, quod petebatur. Idque in se vel vitium vel vitii quiddam sive ipse agnoscebat *). Ac postquam deserbuerat ardor ille, iocans *) de se meam referebat interdum narratiunculam et rythmos nostrates **), quibus perhiberetur quidam percuteare et confodere, et esse tamen vim illam saevitiae lentam atque mitem. Itaque vt iracundiae commotio in eo erat et subita et acris, sic nemo illo cognitus est placabilior, quique moderari sibi et temperare affectionibus sciret melius. Animus ipsius in nullos inuidia, odio, malevolentia suffusus, ad omnes autem apertus atque simplex admirabilem in modum. Inter docendum interrogare aliquos fere solebat de iis, quae tractabantur. Idque faciebat admodum scite et apposite, quod pracepta artium liquido teneret, et meminisset exquisite. Fuitque in

*) Saepe ex animo indignor, scis enim me esse δρυχελλον, (iracundum celeris, sed breuis irae,) quod etiam si vitiosum Stoici putois, tamen fateor. Tom. Lugd. p. 459.

**) De nihilo nihil est irasci, solebat ipse de se dicere.

**) Er bewt und sticht, und thut doch niemand nichet.

in eo valde bona memoria non rerum modo et sententiarnm, sed verborum quoque et orationis. Quae igitur legendo comprehendenderat, ea haerebant in animo iphius. Et, si quid forte commentatus perscriperat, parvo negotio idem verbis propemodum eisdem et eadē serie horum sine scripto postea pronunciabat. Itaque disputando in responsonibus ad obiecta aduersariorum plurimum valebat, et erat illis metuendus. Id quod non semel, institutis de religione doctorum virorum dissentientium partium colloquii, cognitum est. Si res feria ageretur, studio babebat hoc in primis, ne esset dubia oratio et sententia incerta. Neque peius quicquam oderat, quam in argumentando versutias et fallacias conclusiones, quae sophismata, et quam totam non facultatem, secundum Aristotelem, sed voluntatis inductionem sophismata appellarunt. Et sermo igitur planus atque purus, et id quod volebat intelligi (intelligi autem volebat concepta animo vera et definita ac certa) significans, in studio ipsi erat, et cogitationes contortas argutiis implicantibus irascebatur, ita saepe grauiter, ut stomacharetur, et obiurgando ipse perueritatem callidorum et veteratorum increparet acerbius. Ea autem erat acrimonia illius, ut celester deprehenderet talia, neque fere eum quicquam falleret in hoc genere. Usque adeo autem abhorrebat a dubiis et incertis sermonibus, ut ambiguae figuræ orationis in rebus seriis quamvis visitatas ferret iniquias. Ac memini aliquando inter epulas, cum vinum appositum ipsi valde probaretur, iubere illud ex coniuis unum gustare, et dicere, quid videretur. Qui cum respondisset consueta *αγριοθεως* forma: Esse illud haud malum, paene cum indignatione Philippi Melanchthonis; Bonum, inquit, vinum sic laudari non debet; quod simplicem et propriam commendationem usurpandam censuisset. Hoc etsi vul-

garis-

1520 garius atque leuius, moris tamen in illo huius indicium illustre non putaui praetermittendum. Usque adeo vero indiserta, confusa, vaga, indefinita, inexplicataque auersabatur, ut, quoties cum aliquibus de tempore esset constituendum, semper momentum horae iuberet nominari. Et iis suceensebat, qui intra aliquas horas duas aut circiter conueniendum agendumue quippiam esse dicerent. Similiter in mandatis dandis exponendisque negotiis maximopere enitebatur, ut, de qua re ageretur, ea res plane et expresse demonstraretur. Itaque non solebat cuture iubendum significantumue aliquid, quod ipse coram narrare, indicare, mandare posset, sed hoc munus exequebatur ipse. Cogitandi et omnia diligentissime expendendi in eo cura paene erat infinita. Itaque in sua inquirere ipse semper et retexendo studere fieri meliora. + Quodsi in uno studiorum genere ei perseverare, inque illo ociose versari concessum fuisset, haud scio, an ea opera efficere et edere potuisset, quae omnium aliorum elaborationes longe vincerent. Nunc hoc siebat, ut nihil vacui temporis ipsi relinquetur prorsus, sed et iis continuo occuparetur, quae supra indicaui, et nouo quodam mirifico labore insuper desatigaretur. Cooperant enim plerique ipsius et aliorum celebritate moti expetere, ut manu eorum aliquid in suis libellis prescriberetur, quod ostentare possent. Atque aliqui ad tales scripturas chartas conglutinatas et libellos peculiares *) circumferre, cui rei incredibile est, quantum temporis operaeque tribuerit, cum qualis res esset, animaduerteret, et negando tamen neminem vellet offendere. Iam quicquid tunc ab aliis Vuittenbergae librorum conficiebatur in omni genere doctrinae, eorum nihil sine hoc quasi The seo,

a) Alba, vulgo Stammbücher.

seo, vt dicitur, vel non ipso plane magistro et auctore elaborabatur^{b)}). Quae vero in doctrina publica dicebantur, quae recitanda forte erant solennibus in conuentibus, quae proponendae aliquarum rerum significaciones, ab hoc vno scribebantur. Atque vi-
sie sunt chartae cum humidis adhuc literis reliquae afferri iis, qui iam pronunciare composita ab eo priora coepissent. Quid dicam de prooemiiis^{c)}? quibus si ab hoc scriberentur, quod commendari omnes et vendibilia fieri opuscula sua scirent, expetebant haec plurimi, cum interea et externis daretur opera aliqua ipsius, conscribendis iis, quibus illi docendo, concionando, disputando uterentur. Sed hos labores^{d)} et istas occupationes tantas aequabat vel etiam

b) Recte igitur O. F. Schützius L. I. Vitae Dav. Chytræi p. 91. Non abludit a more seculi non adeo vituperando, quo tanta Philippi, communis Germaniae Praeceptoris cum in quaconque arte, tum praecipue in rhetorica, qua thematum curatam inventionem et sermonis puritatem, autoritas erat, vt ne ipsos quidem Doctores in Academiis puduerit, recitare verbotenus, quae illis Philippus optimus in dicendo Magister, prescrispsit, cuius rei fidem singuli Tomi Declamationum Philippi facere possunt. Iac. Heerbrandus in orat. funebr. in Mel. idem testatur, scribens: Suo labore et sudore libros scriptos et alia interdum sub amicorum nomine, vt ipsos quoque celebres redderet, edidit.

c) Praefationes Melanchthonis suis et aliorum libris praefixas colligebat et edere secum constituebat Martinus Mylius, qui ideo per quoslibet annos eas indi- cauit admodum accurate in rarissimo libro, cuius titulus est: Chronologia Scriptorum P. Melanchth. Gorlic. 1582. 8.

d) Cum ob immodesum studia Lutherus timeret, ne litterarum nimia insanía valetudinis acceleret iacturam, scribebat ad Erasmus, eumque orabat, vt eum per litteras moneret, vt se litteris bonis seruet, quia, inquit,

1520 etiam superabat vnas. Literas, quibus aliqui commendarentur, et testimonia perscribendi, quae non modo patiebatur facile abs se impetrari, sed dabat etiam perquam liberaliter et prolixe. Nam et facultates ipsius et operaे quibuscumque dari illae possent, in promptu cunctis, neque suum ei quicquam tam proprium erat, quam communia omnia omnibus. Atque est facilitas ista, et haec ea res, quam supra notauimus et reprehendi posse sumus confessi. Cum quidem reprehendi interdum audiuerimus. Deque ea, quoniam dubium non est, venire in mentem vnicuique, quid culpantes dixisse et nunc dicere credibile sit, mihi silendum esse duxi. Sed vituperatione tamen liberare eum, vt opinor, potest, immensa bonitas humanitasque naturae, et nullum sibi suisque prospiciendi et consulendi studium, et seruandi aliorum commodis more etiam confirmatum propositum, et beneficiendi gestiens voluntas: Ac fortasse etiam flagitatores partim molesti improbitate, partim assiduitate acres, quos illum quoquo modō absoluere atque dimittere voluisse, mirandum non est: In quo animus scilicet illis explendus fuit. Itaque pauci, quod optauissent, non fuere consecuti. De nullo autem scribebat quicquam non admodum honorifice et exquisitis verbis atque sententiis. Ac si causa magna esset, cur hoc facere nollet, nihil scribebat potius, scimusque pecunias saepe eum aliquibus dedisse, vt illi discederent,

quit, hoc capite saluo, nescio, quid maius spe nobis pollicemur. T. I. p. 157. b. Epp. Luth. Quod Erasmus etiam fecit, sic eum alloquens: Moderare studiorum labores, quo diu iuuandis litteris suppeterem possemus: nam audio, tibi valetudinem esse non prorsus adamantiam. Postremo vel in hoc vitam cura, ne gratum facias nos sagittagous totius. cf. Erasmi Op. Epp. p. 339.

derent neque instarent litteras petere, et ita quasi 1520 redemisse ab eis interpellationes. Quae cuncta quamvis in vitio esse videantur: ita tamen et ipsa fuerunt indicanda. Ut enim in facie formosa naeuum referre expressa illius imago debet: sic narratio de magnis et praestantibus sapientia atque virtute viris labeculam quoque aliquam, si forte affit, repreäsentans non facere hoc perperam existimanda est. *Philippum omnino Melanchthonem mira afficiebat* solicitude de eventu rerum, negotiorumque, quorum ille particeps esset factus, et tum maxime cum acciderat, ut aliquid ipse censeret aut suaderet, usque adeo canendum esse bono viro statuebat, ne culpam admitteret, neve per errorem quoque aut imprudentiam causam mali daret. Inque his aliquando angoris perturbatio tanta fuit, ut illi paene succumberet e). + Cum caeteris rebus et maxime priuatis atque suis, animum satis bonum haberet, vel etiam magnum atque excelsum, qui et injurias patienter ferret atque adeo contemneret, et in periculis adeundis minime esset timidus f). Verecundia in eo tanta fuit ad ultimum vitae diem, quantam haud scio, an qui in altero cognoverit, reperiatur nemo. Sed interea nihil omnino quod dishonestum non esset neque turpe, quamuis paruum atque humile, facere eum pudere aut pigere. Itaque ea ipsum tractare, agere, exequi multi viderunt, quae infimi etiam famuli inuiti et grauate administrare cernun-

e) Quod maxime animaduertitur in consilio dato Philippo Landgrauio in causa bigamiae.

D b. Schelhornius Tomo II p. 57. sqq. seiner Erzählungen singulare nobis de fortitudine Melanchthonis exhibet specimen. Conf. quoque Adami vita Theolog. p. 357. et Epp. ad Camer. p. 481.

Melanchth.

E

1520 cernuntur ^{g).} Valetudo cum initio esset minus bona viuentis sub alieno coelo et inusitata ratione cibi et potus videntis, et corpus valde attenuaretur, et per vigilationibus debilitaretur, quemadmodum diximus, temperantia tamen moderatoque simul et accurato viatu illam corroborauit, ut stabili et firma vteretur, neque morbos ^{b)} haberet ullos infestos, praeterquam calculorum a stilectio vesicae, quemadmodum Plinius locutus est (haec Graecis est λθγίας et λθίασις νεφεστική,) quorum saepe acerrimos sensit cruciatus. Non multis annis ante mortem etiam oculorum epiphoris atque lippitudine conflitatus est, et cum spirandi viae semper patuissent, ne scio qua de causa nares tandem obstructae fuerunt, id quod grauissime molestissimeque tulit. Humoris etiam ad lumbos vapores et flatus (qui grauis interdum aegritudinis caussam dant tam corpori quam animo, πάθη haec υποχονδρικὰ vocarunt) tentabant eum nonnunquam, unde doloris nonnihil capiebat. Potus ei necessarius erat, gratus et bonus. Esca qualibet sine fastidio vescebatur. Sed cibos preciosos et opipare conditos et delicias epularum prorsus oderat ^{i).} Pisciculos minutos

^{g)} Adami in vitis Philosophorum p. m. 198. Accidit aliquando, ut Gallus salutandi causa adueniret, et Philippum in hypocausto offenderet altera manu cunas motitanem, altera librum tenentem: id cum hospitem mirari animadueriiset; Philippus patrisfamilias officium et infantum coram Deo gratiam tanta pietate exposuit peregrino, ut doctior ille abiret.

^{b)} Singularem de morbis Melanchthonis commen-tationem conscripsi, quae extat in Melanchthonianis p. 49—80.

ⁱ⁾ Veritati consentanea sunt, quae de temperantia Melanchthonis ad Hardenbergium Eberus scribit in Dan.

autos *) probabat in cibo maxime, et olera atque 1520
pulticas omnis generis expetebat, carnes non item.
Et adolescens in contubernio Tubingae (vbi perpe-
tua consuetudine hordei iuscula cibum communiter
cipientibus apponuntur) saepe cum iuscule alterius
suas carnes commutauit, vt ipse iuscum duplex,
alter carnes duplices haberet. A piscibus omnino
non abhorrebat, vescebaturque libenter ouis. Sed
haec recentia, illos feruentes afferri censebat opor-
tere. Itaque in aulis vtrumque esse cibum ingratum
folebat dicere, quod neque recentia oua, et pisces fe-
re tepidi apponentur, quos iocans neque frigidos
neque calidos edi debere aiebat. Magnificos apparatus
conuiuiorum detestabatur, neque dubitabat libere re-
prehendere et obiurgare eos qui instruxissent. Ac re-
cordor eum me praecente aliquando quodam in con-
uinio **) omnium rerum copia abundante, cum
hospes, quemadmodum mos est nostrorum homi-

E 2

num,

Dan. Gerdesii Scrinii antiquarii Tomo IV. p. 711. Co-
medit parcissime, et rarius bis in die quam semel, a
qua tamen abstinentia periculosa eum dehortamur, sed
ipse sibi illam prodesse ait, et aliquando necessariam
volenti expedire moleni negotiorum, quibus magis
magisque indies obruitur Saepe opto ei quietiorem
locum in hac ipsius senecta dari. Sed illuc fortassis
eum comitarentur negotia, sicut aliquando per iocum
ad eum dixerat vir sanctus Antonius Barns. Anglus,
qui iocose dicenti Philippo, Tu Antoni, cum fies in
Anglia Episcopus, ego accersitus ero tibi Cancellari-
us; Minime, respondit, redderes me nimis occupa-
tum, nam te ubicunque sis, comitantur negotia.

*) Melanuras in primis et fundulos.] Inde Melan-
chthon L. II. Epp. p. 219. ubi Principi Anhaltino
pro misso Escoce gratias agebat, sic pergit: et si
ego quidem nec piscium nec aliorum animantium
carne delector, eaque in re facile potuisse Py-
thagoricos ritus seruare — — .

**) in oppido Oschatz.

1520num, hortaretur eos qui aderant et Philippum in primis, vt quae potuissent acquiri, iis contenti esse et vesci hilariter vellent, se quidem pro suis facultatibus operam dedisse, vt quam optime acciperentur, sed videre se et fateri parum effecisse, quia nihil quod magnopere bellum esset, apponetur, et quae huiusmodi alia tunc commemorari solent visita dissimulatione: Ibi igitur recordor non sine indignatione eum sermonem *Philippum* interpellasse, et grauiter monuisse re manifesta tali oratione non esse vtendum, atque adeo metuendum ne ea ipsa ab aeterno Deo animaduerteretur, cui potius gratiae agendae essent, cum suppeditante largiter tam multa, tum benigne concedente non modo visum, verum etiam abusum illorum. Sed pergamus ad reliqua. Vestitus eum retinebat modum, quo initio fuerat visus. Tunicam semper gestabat, tam domi, quam prodiens foras, vt tectum vndique corpus esset. Inferior vestis consuetudine horum temporum linea duplex fere in duebatur, et super eam lanea altera ^{k)}. Quam vestem exeuntes in publicum nunc variam gestant, eius honestam speciem demissae ad pedes cum manicis nunquam mutauit. Neque passus est persuaderi sibi, vt exterris vllis sericis aut similibus vteretur. Pelles ^{*)} tamen non respuit aquilonares illas, quod essent ad calefaciendum corpus efficaciores.

^{k)} Quod ultimo uitae suae die quoque fecit. Nam in narracione de obitu Mel. haec leguntur: circa horam sextam matutinam petit a genero (Peucero) ut capillum longiorem sibi praecideret, quo facto, eriam vestes lineas interas mutare, qualibus ad fouendum calorem corporis senilis uti consueuerat a multis annis, triclicibus, una super alia inducta &c.

^{*)} Marden. Nunquam est visus chirothecis aut soccis, quibus pedes munirentur in frigore, quosue superindueret caligis.

res. De balba voce *Philippi* dictum iam est aliquid, 1520 cuiusmodi et Aristotelis fuisse accepimus, quam tamen *Philippi* ingrauescens paululum aetas ita emendauerat, ut nihil audiretur, quod offenderet quemquam. Sed et iuuenis incedens aliquando alterum humerum detorquere nonnihil solebat. Horum utrumque qui imitari vellent reperiebantur*), quemadmodum et alios gestus, ut manuum, quas inter loquendum mouebat, et superciliarum, quae sustollebat. Sed imitati tamen complures sunt meliora atque potiora. His expositis, de studiis ipsius, et quae hoc pertinent, nunc etiam quaedam addamus.

§. XVIII.

Eius studia, pietas, linguae hebraicae cognitio, mathematicarum disciplinarum cultus, astronomiae amor. Bernb.
Ziegleri et Casp. Borneri laus.

Cum in omnium liberalium studiorum genere flagrantissima esset cupiditas *Philippi Melanchthonis*: nihil tamen habuit prius aut antiquius pietate

E 3 reli-

* Ut Fridericus Staphylus et Alexius Naboth,
Et quos praeterea longa referre mora est.]

In Andr. Musculi resp. ad virulentum scriptum Fr. Staphyli, 1558. 4. statim ab initio de Staphylo dicitur: in docendo publice gestu, voce, et pronunciatione Philippum imitatus est.

Inter hos imitatores Erasmus Sarcerius quoque referendus est, sub cuius imagine hi versus:

Sarcerius dem Melanthon auf Erden
Gleich glebt hat mit Kleidern und Geberden.

Facere nequeo, quin hoc loco adducam, quae Corn. Loos Callidius in catal. illustr. Germ. Scriptorum de Theobaldo Thamero plag. O 6 a. scribit: Vir pusillo corpore, macilento, rugosa facie, et gracili voce: ore et tota corporis dispositione Phil. Melançthoni non absimilis.

1520 religiosa, quam sanctissime semper colvit, et cui omnes quasi neroos ingenii sui intentos esse voluit. Itaque in eis potissimum omnibus viribus elaboravit, quibus doctrina Ecclesiae Iesu Christi explicari, constitui, illustrari, amplificari posset. Inque eam partem quam operam dederit, et quid incumbendo effecerit, cum sit euidens, neque quisquam fere nesciat, nostra expositione non est opus, praesertim cum longius excurrere necesse esset, quam instituti scripti ratio et modus pati ferreque videatur. Et procedens tamen narratio sua illam serie attinget et assumet. Cum autem requiri ad eam doctrinam *Hebraicæ*¹⁾ in primis linguae cognitionem constaret, quam adolescens discere non negligenter incepérat, hoc consecutus est continuatione studii illius, ut scientiam huius adipisceretur haud vulgarem, ac potius nullorum facultate, qui hac excellere putarentur, admodum inferiorem, multumque et saepe collucus est de eius linguae diffílici et obscura translatione atque noticia, cum Bernhardo Ziglero, qui *Laterensis* a nobis nominabatur, et ad eam docendam Lipsiam tandem fuit accersitus, et apud se cum Crucigerō, quos ambos de natura et veritate illius diligentissime cogitare et redivissime iudicare perspexerat²⁾). Amabat autem et magnificiebat Ziglerum non

1) In ea addiscenda Praeceptoribus usus est Io. Reuchlino et Io. Boeschensteinio. Cum hic hand facultatis Professoribus Vitebergam clam relinqueret, Melanchthon Hebraica aliquantis per praelegit. Luth. Epp. Tom. I. f. 139. Hebraicas literas Philippus noster tractat, ut maiore fide, ita et maiori fructu et diligentia, quam Iohannes ille ἀπόστολος. Nimia est hominis et fides, et diligentia, ut vix tempori quicquam cedat. Melanchthon autem ipse Io. Langio scribit Tom. Lugd. Epp. p. 408. Vrgebar cum graeca tum hebraea lectio — — Ego hebraicum φαλτυγίων praelego.

2) Tom. Lugd. Epp. p. 8. Tanta est vis/ingenii in Zieglo-

non tantum propter istam cognitionem et doctrinam, 1520
 sed quod de omnibus rebus consideratio illius esset
 accurata et sagax, ingenium autem perquam libe-
 rale, et, ut ita dicam, candidum, et constantia sum-
 ma atque fides certa. Caetera studia et constitue-
 bat atque ordinabat, et ipse sine intermissione exer-
 cebat. Cumque Vuitenbergae exercitationes scri-
 bendi dicendique diu sane iam essent paene nullae,
 hoc autore coepitae sunt materiae rerum utilium
 scribi et publice declamari. Cum ipse suo exem-
 plo praeiret caeteris. Nam tum pronunciauit orationem de legibus, quae postea edita fuit. Non
 cessabat autem vrgere et sua et aliorum opera assi-
 duitatem doctrinae publicae, et crebro veniebat ipse
 in ea loca et ad illas horas, quibus aliqui docebant,
 et apud discipulos assidens audiebat profentes. Quo
 siebat, ut et hi magis attenti, et existimatio ipsorum
 melior esset, et discipulorum retineretur fre-
 quentia. Quia vero sciebat omnem humanae sci-
 entiae veritatem *mathematicis disciplinis*^{*)} contine-
 ri, neque sine his aut doctrinam certam, aut sta-
 bilem cognitionem esse ullam, quibusunque modis
 poterat ad has colendas studia iuuentutis inuitabat
 et alliciebat. In quo non parum negotii ei exhibe-
 batur, propter studiorum istius tractatus minus ele-
 gantes et quasi blandos: Cum ita adhuc traderentur
 omnia, ut qui non quasi aptus et natus ad haec per-
 se esset ipse, horrore illo explicationis deterreretur,

E 4

nedum

Zieglero, ut neminem in his duabus Academiis ei prae-
 ponendum ducam; et hanc vim naturae confert ad
 Ecclesiae utilitatem, magna dexteritate illustrat pro-
 phetica scripta, meque multa ex eius obseruationibus
 didicisse profiteor.

*) Epp. ad Camer. p. 66. Non nihil operae succisiuae
 mihi iam in μαθηματικα collocatur, και τας αρχας videor
 mihi propemodum comprehendisse.

1520 nedum audiendo professores artium illarum, aut edita scripta legendo magnopere proficeret. Ut igitur sidera spectantibus nota fierent, et tota ista doctrina clarior esset et quasi venustior, instituit, ut Plinii libes secundus enarraretur, et ad illud scriptum applicarentur ea, quae astronomicam scientiam perficiunt. Quae esse nemo fere nescit primum coeli vel potius mundi quandam distinctam descriptionem, deinde omnium orbium et stellarum conversiones et motus demonstrantem rationem. Quo nomine, et quia integerrimum et optimum hunc virum cognoverat, valde dilexit *Casparem Bornerum* *), cumque eo celeriter necessitudine, postquam in has regiones venerat, coniunctus fuit. Nemo autem *Bornero* ante illa tempora exquisitus aut industria maiore situs, loca, figuris, ortus obitusque siderum signorumque coelestium obseruauerat, neque huius contemplationis iter planius ostenderat. Fuit hic omnino vir egregius et multis magnis verisque virtutibus ornatus, qui piis et ingenuis studiis fundatis tuendisque fortunas vitamque suam impendit.

§. XVIII.

Melancthon quam orationis et eloquentiae rationem tenuerit: in sententiis, dictis, exemplis, virtutibus, prorsus singularis: in originibus nominum inuestigandis felix: in expositionibus dilucidus et cautus.

De *Philippo* autem *Melanchthoni*, quod haec mentio requirat, fortasse reliquum sit, ut indicetur facultas orationis, et quo in genere eruditae doctrinae praestitisse caeteris ille videatur. Sed hoc cum manifestum perspicuumque sit, quod eius scripta et extent et sint in manibus omnium, me differere esset

o) Elegans extat encomium huius viri in S. R. D. Ernesti Opusculis Oratoriis (edit. Lugd. B. 1767. 8.) p. 445 sqq.

set superuscaneum. Apparet defuisse illi non quidem ingenium, non copiam et vim sapientiae et doctrinae, non literarum singularem eruditionem, sed inchoata perficiendi atque elimandi tempus atque oculum^{p).} Etsi natura a quadam granditate abhorrens, iudicium voluntatemque ipsius conuertit ad curam potius versandi in quodam castigato et puro atque sano genere orationis, quam in sublimi et vehementi, et cuius compositio operosa esset, elaborandi. Omnino autem subtilis et arguta concinnitas et proprie diserteque eloquendi omnia studium conueniebat disputationibus doctrinae et scholasticae veluti umbrae. Non ille inanibus verbis quasi perstrepere. Non a re proposita sermonem abducere, non aliena intexere. Sed veluti intra suas ripas flu men orationis coercere. Haec est in exponendo perspicua, in narrando et ornata satis et copiosa, in argumentando acuta, neque tamen mollis aut eneruata, verum etiam non declamatoria quidem illa abundantia, sed luculenta breuitate fortis et animosa, eosque aculeos defigens, qui penetrando vulnerent, non pungant tantum perstringendo. Nihil autem

E 5

est

p) Modestissime ipse in epistola quadam ad Hieron. Baumgartnerum de se ita scribit: Ut de eruditione, de ingenio nihil dicam, quae sunt fane mediocria, si ita vultis, certe genus orationis est non admodum scholis vtile, quae exuberantem copiam et floridum quoddam dicendi genus postulant. Nostra vero oratio est exilis et iejuna, nihil ἀρθρόν (floridum), omnia angusta et sine succo — — Tom. Lugd. Epp. p. 54. Epp. ad Camer. p. 303. Me ingenii infirmitas impedit, quo minus hoc decus (Ciceron.) sperare unquam ausus sim, eti quid esset optimum, videbam. Deinde incidi in has rixas, ut vides, in quibus disputatio aliam paene linguam requirit — — Miseriae nostrae non sinunt nos in studiis cursum eum tenere, quem maxime probamus. Vtor ergo hoc paribili sermonis genere, vt possim.

1520 est in hac fucatum, nihil inaequale, nihil ineptum, nullum aucupium varietatis quasi in pictura colorum, nullus tumor, denique simplicia sunt et recta omnia. Ut, si de horum temporum et nostrorum hominum puerili adhuc veteris praestantiae imitatione tam gloriose loqui liceat, non dubitem Atticum perhibere *Philippum Melanchthonem* ^{q)}. Id quod esset euidentius et clarus, si mediocre saltem otium ad suorum illi limam et expolitionem concessum fuisset, quae pleraque omnia non edita, sed effusa, non composita, sed festinanter in chartas coniecta, non emissâ, sed expulsa sunt, non prodierunt, sed euolarunt, urgente scilicet necessitate et re postulante. Verum ne sic quidem languent, aut dissoluta, ieiuna, trita, vulgaria sunt, sed cum astricta aptis conuersionibus, tum membris integris continuata. Utque fortasse splendor tanquam solis aut auri in illis non eluceat, nitor tamen profecto ostendit se tanquam sideris aut geminae. Et ut non quasi aurea corona conspiciantur hacc redimita, pulcerrimos tamen in eis elegantiae et munditiae flosculos licet cernere. Unum est in scriptis *Philippi* admirabile, quo haud scio, an nostra aetate aliis illi iure conferri possit nemo. Sententiae in oratione non modo cerebrae et exquisitae, sed adeo opportunae, et apte suo quaque loco collocatae. In iis autem, quae ex veteribus assumi, et quibus expositio plenior et

orna-

^{q)} Placet iudicium iunioris Dav. Chytraei Camerariano adiungere, quod legitur in praefatione ad Patris Epistolas, Hanouiae 1614. 8. de Epistolis Mel. sic dicentis: Sapientissimis et grauissimis sententiis, et singulari orationis perspicuitate elegantia et suavitate ornatae: ac ut oratio animi character est, multarum virtutum, eximiae pietatis, beneficentiae, humanitatis, prudentiae, comitatis, ac in primis leniorum adflectuum, quos $\pi\delta\eta$ nominant, vestigiis pressis tritae.

ornatior et illustrior reddi solet, quas Graeci ἀπέκεν-1520
~~δοξας~~ vocant, vicit non modo *Philippus* studium et
industriam aliorum, sed hac solertia caeteram facul-
tatem suam ipse superauit. Quid dicam de exem-
plis commemoratis et enarratis, et adhaec iis, de
quibus ageretur, accommodatis? In quo genere plu-
rima sunt in medio opera atque monumenta studii
et industriae ipsius. Quid de exquisitis et subiectis
rationibus atque caussis? In quibus, quod est consi-
derationis et omnino felicitatis cuiusdam singularis,
hoc praestabat, ut afferrentur et pertinentia ad pro-
positum atque rem, de qua agebatur, et illustrantia
explicando doctrinam institutam. Cum studium
istud, dum colligit saepe vndique omnia, non solum
corripere superuacula, sed aliena quoque attexere so-
leat, adeo ut aliquando plane ineptum deprehenda-
tur. Hoc autem prudentiae erat, ne quid admisce-
ret abhorrens aut etiam absurdum aut certe super-
fluens, in quo aberraret et vagaretur expositio, ne-
dum contrarium aut dissentaneum aliquid irrepere
pateretur. In quo vel indiligentia vel fiducia et er-
ga se favore, reperiuntur eruditorum quoque ali-
quorum scripta iustae reprehensionis crimen non ef-
fugere. In originibus nominum scrutandis, inque
capiendis coniecturis obscurorum et incertorum, non
modo mirifice solers et gnauus, sed etiam felix for-
tunatusque erat. Neque vetustis nominibus inter-
pretandis et ad ea, quae his significantur, attri-
buendis, cuiusquam opera nostro seculo cognita est
praeclarior atque melior, quo studio ad certam re-
rum et firmam cognitionem atque scientiam vix ali-
ud esse possit efficacius. Vel sine illo haec potius
fluunt semper et labascit. In iis, de quibus con-
sultaretur, aut etiam deliberatis scribendo explican-
dis et componendis, nemo attentam cautionem illius
et dilucidam expositionem vincere, immo assequi
potuit.

1520 potuit²). Quām autem res operaque ista difficilis et magni momenti sit, norunt illi, qui in manibus eam habuerunt et sunt experti. Vidi cognouique ego eum in talibus operibus non modo sententiarum pondera examinantem, sed verba singula quasi aurificis statera perpendentem.

§. XX.

Eius diuinandi et praesagiandi somniaque interpretandi facultas : Physices et Astrologiae studium : Chiromantices scientia quatenus ipsi probata.

Cum vero natura esset *Philippus Melanchthon* is, qui vestigando scrutandoque aliquid non facile falleretur, tum eius animum praesagiisse multa, et praedicta ab eo, quae euenerunt, scimus³), et visa somnio-

r) Optime ideo meritus est *Christophorus Pezelius*, non solum multa alia scripta Melanchthonis, sed etiam consilia et iudicia illius, quotquot reperire poterat, tenebris obruta in lucem edens. Quorum duas nobis collectiones dedit; quarum vna latina, altera germanica consilia continet. Haec volumina magnae molis summaeque utilitatis paucis hodie cognita sunt, et rarissime occurunt. Mea bibliotheca utroque gaudet. Germanico titulus est: *Christliche Berathschla- gungen und Bedenken, Auch andere nützliche und heilsame Erinnerungen und Antworten des weyland Hocherleuchten und gelehrten Manns Ph. Melanthonis — — durch D. Christoph. Pezelium, gedruckt zur Neustadt an der Hardt, 1600. 8. 2. Alph. 5. plagg. Latino autem volumini est hic titulus: Ph. Melanchthonis Consilia siue Iudicia theologica, itemque Responsones ad quaestiones de rebus variis ac multiplicibus, secundum seriem annorum digestae — — collecta et nuno primum edita studio et opera C. Pezelii, Neustadii, 1600. 8. 3. Alph.*

s) Conf. I. I. Bütemeisteri P. Melanchthonis vaticinum memorabile de nunc regnante Caesare Carolo VI. Guelpherb. 1731. 4.

somniorum evidentia atque certa plerumque per qui- 1520
 etem illi oblata, (quod genus hominum Aristoteles
subuoveigys vocat,) neque fere diuinando hac in par-
 te esse deceptum ²). Tentabant idem imitando, sic-
 ut caetera, alii quoque, et audires passim percon-
 tantes de somniis et haec recitantes atque coniicien-
 tes et vbique somniantes plurimos, neque personis
 neque rebus similibus. Sed haec apponi poterunt
 ad superiorem mentionem imitationis praeposterae,
 cum certe exemplum illius multi cum laude et fru-
 tu sint secuti. Quod autem hic vniuersae rerum
 naturae consideratione et inquisitione causarum, qui-
 bus illae continentur, exerceri iuuentutis studia ad
 religiosae pietatis et cuiuscunque muneris admini-
 strationem functionemque valde prodesse sciret: pri-
 mum tractando *Physica* erudite, voluntates commo-
 uit et animos excitavit discipulorum, et multis illa
 iucunda vt essent perfecit, deducendo cogitationes
 ad *Medicinae* artis eam partem, quae stirpes tractat,
 et caeteras res, quarum explorata noticia in facien-
 do artem, non modo voluptatem, sed utilitatem af-
 fert praecipuam, vel etiam ad spem laudabilium
 operum

²) Addere placet exemplum in Pauli Eberi Calenda-
 rio historico ad diem 9. Aprilis annotatum: A. 1547.
 cum Melanchthon Servesta, quo propter bellum cum
 familia et paucis studiosis secesserat, una cum D. Vito
 Winshemio et M. Marcello ad visendos Collegas, qui
 remanerant, Witebergam venisset IX April. vigilia
 Paschatos, ea nocte somniauit, se legentem in Scrip-
 tore graeco incidisse in haec verba: Τιμοθεον ταυμα-
 χαται αλωνα, et eis adscriptam vidisse notam XV. ac
 insomnis secum disputasse, actiue an passiuē verbum
 αλωνα exponi deberet, sicut et die paschatos in templo
 indicans hoc somnium collegis quaerebat propriam
 verbi interpretationem, et quid somnium videretur
 significare. Euentus deinde XV die post, h. e. XXIV
 April. commissa pugna in ripa Albis ad Mulbergam
 Ioh. Fridericus Elector captus,

1520 operum in curando, necessitatem habet. Deinde ad eam, quae est Ptolomaeo pars *Astronomiae seu Astrologiae*^u), praeuidens futura et occulta aperiens, de coeli quadam inspecta facie et animaduerso habitu (nunc Astrologiam proprie plerique vocant). Ad hanc igitur sive experientiae seu artis rationem plurimos commendatione sua perduxit. Non enim ignorabat fore, vt liberali quadam curiositate animi adolescentum facile caperentur, et ita ab aliis occupationibus abstracti in spacio studiorum utilium et bonorum retinerentur. Quinetiam per iocum solebat manus aduersas aliquorum intueri, et de lineis ibi apparentibus indicare id, quod a quibusque expeti, aut quo delestari illos sciret ^w). Neque ideo tamen *Chiromantices* superstitionem diuinationem confirmabat, aut levitati ineptiisque istis dabat operam, vel aliis eas commendabat, cum constet acer- rimum fuisse eum inimicum omnium, quibus falsitatis nugarumue aliquid implicaretur, vel quorum omnino fundamenta non niterentur evidente veritate et certis rationibus stabilirentur. Diligenter autem et accurate rem distinguebat, neque patiebatur hominum stulticiam et vanitatem cum vera intelligentia et recto vsu confundi. Quamobrem cum naturae

^u) Philippum Astrologiae diuinatrici plus iusto tribuisse, docet praeter alias b. Schelhornius Tomo II. Amoenit. Hist. Eccles. et liter. p. 609 &c.

^w) In epistola quadam ad Camer. p. 277 sq. quia Philippus aduersus vituperatores Astrologiae se defendere conatur, inter alia sic scribit: Quid dicent, si etiam lineas in manibus aliquorum me inspicere sole-re, resciuerint, et diuinare de euentis gratis et auditu iucundis? Iam somnia mea, quantopere partim exag- tentur, partim irrideantur, non ignoro; cum alii nar- rent multo absurdiora et futileiora somnia etiam vi- gilantes.

turae consideratione et peruestigatione coniuncta a 1520
 praestigiis et falsitate superstitiosa vaticinationum
 longissime separabat. Et quemadmodum illorum
 studium collandabat, ita hanc impiam optimae et
 praeclarissimae rei corruptelam vehementer detesta-
 batur. Atque requirebat in veteribus quibusdam et
 prudentiam et moderationem, qui temere ac intem-
 peranter cum Astrologiam inseparati essent, tum uni-
 uersas mathematicas disciplinas reddidissent inuisas.
 De quo quamvis cum saepè multumque verba graui-
 ter faceret, tum scribebat luculente*), et existebant
 tunc tamen aliqui, qui illi tanquam auctori approba-
 torique superstitionis studii obtrectarent, totamque
 occupationem huius disciplinae malam ac pernicio-
 sam esse assererent: et nunc etiam liberius a quibus-
 dam hoc nomine mortuo maledicuntur. Sed cum
 manifesta sit falsitas criminis istius, et maleuolorum
 evidens improbitas, nostram defensionem attexi ni-
 hil attinet. Refellit enim hos non modo res ipsa,
 sed ipsorum etiam odii immanis scelerata acerbitas^{y)}.

§. XXI.

*Melanchthonis ingenium placidum a rixis et contentioneibus
 alienum, inde ipsum inseparantium iniuriae silentio
 vindicatae.*

Ipse sane *Philippus*, qui de his, quemadmo-
 dum paulo ante indicauimus, dixisset scripsissetque,
 quibus hoc studium et factum eius ad omnes bonos
 vel

x) Conferri hic meretur praefatio Melanchthonis in
 tabulas resolutas lo. Schoneri, quae extat Tomo II.
 Declam. p. 95 sqq. aliaeque in eodem tomo contentae
 praefationes.

y) Basilius Monnerus inter praecipuos erat, imo
 Lutherus ipse Philippi superstitionem haud raro risit et
 improbavit.

1520 vel non saltem insignite malos, facile defenderetur, nunquam voluit cum vlo contendere neque dimicare. Id quod etiam fecit in aliis omnibus. Contentus veritate doctrinae suae, et non ignorans rixando et litigando non explicari quicquam. sed omnia magis dubia et incerta fieri. Itaque non ille reprehendentibus et interdum accusantibus, saepe etiam insolenter calumniando insestantibus, respondere, non de suis, quae notarentur, apologetas edere, non etiam pro sua fama propugnare, sed iniuria accepta tacere et patientia frangere vim aduersariorum. Inter ea tamen sua attente considerare et inspicere et li- mando reddere meliora. Quae opera et utilior Reipubl. et ipsi honestior fuit, quam si digladiando certamina auxisset, et quibusdam materiam hanc celebritatis expertentibus, in ea nanciscenda adiutor fuisset. Itaque et *Philippi Melanchthonis* scripta, in quae plane hostiles impressiones aliqui fecerunt, et nunc in manibus et posthac futura sunt, cum plerique haec oppugnantium iam euanuerint, et, si quid adhuc in huius seculi levitate quasi innatet, id breui interitum sit vna cum autorum nominibus, demersum in caliginem et tenebras sempiternas. Neque rerum isto statu, et conditione tali temporum, et iis ingeniosis studiisque hominum, et adeo confusis, perturbatis, difficilibus negotiis, (quod haud ferre cerneret quaeri veritatem, sed dimicare de suis plerosque opinionibus tanta pertinacia, vt in aduersantes non aliter quam ferae bestiae vesano impetu inueherentur), faciendum sibi *Philippus Melanchthon* putauit, vt decertando et contendendo eas horas absumeret, quae forte salutarium actionum et praeclarae doctrinae occupationibus, quibus nihil prius ei neque potius erat, supersuissent, cum praesertim nihil proficeretur hoc labore ad eos, qui non disputatione, argumentari, differere nouissent, neque omni-

no vellet aut possent pati sese reprehendi aut ad 1520
 moneri, sed maledictis et contumeliis praeliantes
 vterentur, et ita refutarent contra suas rationes ad-
 ducta, quibus aduersari idem esset ac caluum nutan-
 do frontem, secundum proverbiū Graecorum, in-
 ferre arieti, et viatorem scrutari vesparum caueras.
 Quapropter sinebat vociferari impune quoslibet, et
 ipse quiescere et tacere, et dicere sibi quoque in ea
 parte decretum esse facere, quod filiola aliquando
 sua se facturam esse dixisset. Cum enim haec ab-
 fuissest quondam domo diutius, et ipse eam interro-
 gasset: quid matri respondere vellet, quae esset
 grauiter increpatura moram illam: Tum memorasse
 hanc simplice puerilique sententia aiebat, velle se
 respondere Nihil. Atque ipse insequantum se iniu-
 rias silentio perferre *), sibi quoque videri optimum
 censebat, siue de odio malevolentiaque eorum pro-
 pria illae existerent, seu aliorum arbitrio ac volun-
 tati inseruient. Quae ipse quidem ad diiudican-
 dum relinquens Deo aeterno, cuius oculis paterent
 omnia, non desinebat et voce sua in schola praesen-
 tes, et scriptis absentes docere et salutari cognitio-
 ne instruere. Impendebatque his quasi sumtus labo-
 rum et defatigationum et infinitarum molestiarum,
 neque valetudinem adeo suam neque vitam ipsam
 maiori curae habebat, quam publicam utilitatem et
 priuata plurimorum commoda. Quemadmodum
 enim quidam scripsit:—*Luscinae suauissimos cantus*
magna homines voluptate afficere, ipsi auiculae nihil
prodesse, ita labores, vigiliae, occupationes opera
 huius viri, ad aliorum usum commoditatemque per-
 tinebant, ipsi nihil afferebant emolumenti, neque
 fructus

z) Praefettum scripta maledica Cochlaei et gregis
 Flacianorum haud digna iudicavit, quibus responderet.

1520 fructus quicquam ex iis ille capiebat, praeter studii industriaeque honestissimam voluptatem. Cumque audiret interdum aliquos cupidos certaminum usurpare praetendendo voluntati incitatae ad rixas sententiam iactatam in scholis etiam jurisconsultorum: *Crudelem esse cum, qui negligenter famam suam, ridens quaerere solebat: Quemnam conueniret existimari eum, qui ipse laederet?* Non enim certe isto pauci defendi illam, ad eos saltem, qui veritatis amantes essent, et sapientia virtuteque praediti.

§. XXII.

Scripta eius ab aliis evulgata non satis elaborata sed quomodo docuique excepta quo loco sunt babenda?

Quia autem de *Philippi Melanchthonis* scriptis mentio facta est, non fuerit fortasse alienum mone-re, nonnihil horum et viuente eo, cum magis non prohiberet, quam iuberet aut permitteret, cumque etiam plerumque ignoraret, et post mortem ipsius, quaedam prodilisse neque specie illustria neque re eximia; edita nimirum non tam ad nominis ipsius famam, quam puerilis institutionis usum, et fortasse aliis quoque de causis. In his sunt explicationes quaedam et interpretationes scriptorum veterum, accommodatae ad captiuum auditorum et ex tempore multa non tam dictata quam effusa et quomodo docua-que excepta, cum praesertim variis et diuersorum negotiorum necessariis tractationibus occupato oculi temporisque tantum nunquam concederetur, quantum requireretur non ad elaborandum modo, sed cogitandum quoque, ut eiusmodi quippiam effic-retur, quod perfectionis insignem laudem haberet. Quapropter de talibus libellis non ab ipso, sed ab aliis diuulgatis, de ingenio, doctrina, eruditione, facultate *Philippi Melanchthonis* iudicium nentiquam fieri

fieri conuenit. Sed de iis, qui etiam dicta et sermones cotidianos atque familiares ipsius collegunt^a), et ausi sint cum suis commentationibus divulgate quid dicam? Isti vero neque studio neque omnino consideratione aliqua congerentes, quae ne audiissent ipsi quidem, sed ex aliis fortuito cognovissent, stolidia sua temeritate sese quidem infamaverunt in primis, sed et *Philippi Melanchthonis* nominis maculae aliquid asperserunt, et multorum bonorum virorum futilem atque nugatoriam, vel indecoram quoque et indignam mentionem inculcantes, indigationem illa offensione concitarunt. Verum in huius seculi impudente licentia, hoc scilicet ad alia innumerabilia mala apponendum, et dandum est insultae hominum vanitati, et existimationis seu lucelli quoque aucupio, cum permittantur fiantque impune alia cum flagitiosiora tum sceleratoria. Sed diximus scilicet de his plura, quam necesse fuisse videatur. Quod restat igitur, ad id exequendum procedat narratio.

¶. XXIII.

Conflans eius cum Camerario amicitia et firma coniunctio.

Exponemus autem reliqua annorum serie, quos viuendo confecit *Philippus Melanchthon*, et quid memorabile ei in singulis acciderit, et quibus praecipuis magnarum rerum tractationibus exhibitus; denique quod curriculum vitae ipsius fuerit universum. Quibus si quid forte admiscebitur, quod exilius et lenius^b) alicui videatur, venia dabitur

F 2

mibi,

a) Sine dubio notat Io. Manlii Locorum communium collectanea ex lectionibus P. Mel. et aliorum doct. virorum relationibus excerpta, Basil. 1563. 8.

b) Inde Reimmannus in praef. ad Bibl. Theol. Catalogum:

1520 mihi, qui, fieri potest, vt propter mirificum summi amoris sensum erga *Philippum Melanchthonem*, quae-dam aestimem carius, quam mereantur. Quod si inter aliquos nostris temporibus verae amicitiae co-stans atque firma fuit coniunctio, et inter nos eam fuisse sp̄ero plurimis esse notum vel certe persuasum. Diligere ille me coepit, antequam vidisset. Con-spectum tanta amoris affectione est complexus, vt excitari benevolentia illa diuinitus videretur. Ne-que enim a me quicquam, quod eius fauorem mere-retur, profectum, neque mei ille indigens, neque vtilitatis expectatio vila fuit. Nisi fortasse ex similitudine studiorum voluntatumque exardescere po-tuit amor iste, qui familiaritatis et cotidianaे consuetudinis vsu crescens, ad perfectionem verae ami-citiae progressus est, vel certe imaginem quandam atque simulacrum expressit. Accessit par propemo-dum aetas, quod triennio tantum integro me esset ille maior. Ut caritas benevolentiaque nostra spa-cium ferme aquale ad decurrentum ingredi videre-tur. Et *Philippus Melanchthon*, quanquam nuper et Reipubl. et suis et mihi eruptus est, non tamen me-moria sanctissimae necessitudinis simul etiam sublata est, neque haec reliquo vitae meae tempore extin-guetur, et vivet etiam in posteritate grata semper. Pietas enim illius et humanitas, virtus, sapientia, liberalitas, constantia, fides, doctrina, amoris causa fuit. Quae tantae laudes mortuae profecto non sunt, neque morientur vnquam. Neque solum mihi in oculis sunt, qui et certius intuendo et fru-endo

logum: In rebus litterariis (et biographiis) aequa sc naturalibus nil magnum ac paruum est simpliciter, sed compare: et quod tibi vile videtur, et vix vitiosa-nuce dignum schediasma, alias putabit fouendum in sinu, et diligenter lectitandum. Vsque adeo trahit sua quemque voluptas, et non idem omnium est sensus.

endo vberius penitus eas perspexi, sed ab aliis que- 1520
que compluribus et nunc cum admiratione perpen-
duntur, et posteris notae celebresque sunt futurae.
Ex quibus, qui recto consilio et spe honesta et lau-
dabili voluntate suscipere aggredique in studiis praes-
sertim maiora voluerit, erit nemo, qui non ipsius
cupido et adiumentis operum vti, et exemplum ad
sequendum proponere sibi velit. Mea quidem nul-
la dulcior est cogitatio, ea, qua familiaritatis con-
suetudo et necessitudinis nostrae usus reminiscendo
quasi repraesentatur, cumque hoc bono non inuenio
alterum, quod uebeam comparare, in quo mihi de
maximis rebus consensio, inque eodem consilium
auxiliumque difficiili tempore rerum priuatarum, et
consolatio saepe doloris, gratissimaque interdum et
plena oblectationis quies fuit. Nemo vñquam sen-
sit, cum esse a me offendum, cum laboris et mole-
stiae caussas ei aliquando me dedisse, ipse nunc quo-
que aegre feram. Ab eo nihil vñquam contrarium
mihi, aut quo vel minima tristitia afficerer, dictum
factumque est. Neque est in hac fortuna conditione-
que nostra aliis de rebus dicendum, sed domi tamen
et foris sic vna fuimus, vt consiliorum rerumque
omnium inter nos esset societas. Studia certe ea-
dem communiaque prorsus fuisse et laetor, et glo-
riari non verear, et in dolore non possum non iu-
cundissime recordari. Quae cum omnia in animo
mihi sint et versentur ante oculos, nonnihil lenitur
desiderium amissi tanti amici, praesertim cum ille
suo omnino tempore decesserit. Cumque de eo nar-
ratio instituta sit, si nihil quod cognitionem meam
non effugisset, silentio praetereundum arbitrer, vel
ignosci studio meo posse, vel diligentiae etiam gra-
tiam haberri oportere existimo. Et vt aliquid mihi
memorable, alteri paruum et contemnendum esse
videatur, excusare me, quemadmodum opinor, po-

1520 terit omnibus insitus error de iis, quae singulari quādam et eximia cupiditate adamaverunt.

§. XXIV.

Mors, quae ipse contigit beata prorsus ob temporum malitiam opportuna atque exopeata censenda.

Etsi autem luctuosa et acerba mors *Philippi Melanchthonis* omnibus fuit, non suis modo, sed etiam extraneis, bonis saltem aut non certe improbis, in ea tamen tempora easque res haec incidit, ut ei non tam longiorēm vitam ademisse aeternus Deus, quam maturum finem largitus esse videatur. Superauit annum LXIII.^{c)} quem modo perpauci attin-
gunt. Distracta omnis vita illius fuit ingentibus la-
boribus et curis perpetuis, et grauissimis Reipubli-
cae priuatisque negotiis et expertibus omnis remis-
sionis solatiis. Obiit mortem placide et omnino fe-
liciter, suauissime acquiescens obdormiscendo in eius
veneratione, quem semper religiosissime coluerat,
filii Dei Domini nostri Iesu Christi, et spe immorta-
litatis et vitae aeternae: Et hoc ipso exitu e vita bea-
tus, et quod declinans praesentem miseriam impen-
dientia non modo pericula sed mala migrando hinc
vitauit. Non cognoscit iam in terris indies orien-
tes nouas pernicioſarum rixarum turbas, et inex-
plicabilium quaestionum controversias, et maiorum
diffidiorum causas, non ambitione animos plurimo-
rum et inuidiae odiique flammis incensos, non sce-
lera audacie ruentis atque praecipitis ad interitum.
Non videt praesens ea suscipi et geri, quorum exi-
tus anxie sollicitum animum ipsius saepissime habui-
sent. Non audit aut legit indicia et significationes
consiliorum actionumque vel absurdarum atque per-
uersarum, vel etiam extialium ac pestilentum. Non
specta-

c) Vixit annos 63. totidemque dies.

speculator est eius furoris, cuius impetum ipse sem- 1520
 per valde metuit, vt animorum acerbitate palam
 erumpente, etiam coniuncti antea studiis atque de-
 orina dissilirent, et se mutuo gladiis suis paene in
 oculis aduersariorum conciderent. Atque abitu
 omnino suo hoc consecutus est, vt non amplius bu-
 ius aut illius nomen tanquam Pelopidaram, neque
 rumores nefariorum conatum et audaciae infinitae
 exaudiat. Non exhibitus est ad illa, quae, cum
 non posset simplicis veritatis assertione defendere,
 varias multiplicesque aliorum excogitationes, qui-
 bus interpolarentur, et tortuosa quaedam veluti em-
 blemata ferre et admittere, fuisse ei instar mortis.
 Denique effugit alias aliorum criminaciones, vt ab
 his nimium facilis aut lenis aut timidus, ab illis plus
 aequo pertinax, durus, considens perhiberetur.
 Quin etiam aliqui *), quod ille profecto in primis
 dolenter tulisset, veteratorem eum et aliis horribilis
 ignominiae nominibus impudentissime mentientes,
 non dubitarunt appellare. Nemo iam obstrepit au-
 ribus ipsis exprobrando dicta scriptaue partim insi-
 diose excepta, partim depravata atque palam corru-
 pta, neque suspicionum malicia praesentem onerat.
 Atque haec omnia opportunitate ipsi optatae mortis
 ille effugit, vt statuendum hoc sit, non aliter quam
 propitiis Dei benignissimo censilio ortus fuerit et his
 temporibus nobisque donatus *Philippus Melanchthon*,
 esse eundem bonitate et favore erga ipsum diuino-
 sublatum, et ademtum ei una cum vita sensum me-
 tuinque calamitatum earum, quae statim mortue il-
 lo affigere religiosae pietatis optimarumque discipli-
 narum et artium studia atque doctrinam grauius atque
 turbulentius coeperunt. De qua quid deinceps futu-
 rum sit vel ominis causa, vel ne seniles desperationes
 inculcasse et materiam cuiusdam quasi declamationis

F 4

videar

*) Til. Heshusius.

1520 videar quaequivisse, plura non dicam, commendans nostrae aetatis salutem et pro peritatem custodi generis humani Filio Dei, Deo aeterno, et ei permittens eaetera. Atque ita ut me facturum iam dixi, vitae eursum, quem in terris confecit *Philippus Melanchthon*, serie annorum persequar enarrando.

§. XXV.

Melanchthonis iter in patriam. Mosellani et Hutteni mors.

1524 Anno Christi Iesu MDXXIII. proficisci illi in patriam placuit. In quo tamen ipso etiam non tam suae cupiditati quam arbitrio amicorum morem ges- sit. Comitem habuit eo itinere *Vilhelnum Nescium*, cuius familiaritate iucundissime vtebatur, et quæ propter ingenii bonitatem, prudentiam in iudican- do, doctrinam, multarum rerum cognitionem at- que experientiam et magnificiebat et valde dilige- bat. Sequebantur *Philippum* duo adolescentes *Fran- ciscus Burcardus Vinariensis et Iohannes Silberbor- nerus Berbetomagensis*, quorum vterque postea di- gnitate et honoribus longissime processit. *Burcardus* enim Illustrissimis Principibus patriæ suæ gratissi- mas et præclarissimas operas dedit, et rebus diffi- cilibus atque duris præstítit fidem et nauavit studi- um. *Silberbornerus* cum Iurisconsulti personam egregie tueretur, aduersa valetudine quasi apud se est detentus, qui si corpore valuisset, honorum lau- disque tantum assequi potuisset, quantum collibui- set animo suo. Sed artuum cruciatus, quibus cre- bro affligebatur, longius eum progredi passi non sunt. His et ipse me tunc adiunxi, sumusque ve- tri equis omnes, eo quisque, quem potuit nancisci. Et venimus Lipiam, quo die⁴⁾ obiit mortem Pe- trus

d) XIII. Kal. Maii 1524. Melanchth. Tom. Lugd. Epp.

Mosellanus, qui corpore fuerat perimbecillo et 1524
parvo, eum ingenio et eruditione doctrinae excelle-
bat. Ad eum morientem accessimus *Philippus* et
ego, et hoc lustu tristi acerboque sumus affecti, ille
amico eximio, ego carissimo praceptor deinceps
cariturus. Erat *Nescio* veniendum certis de causis
Francofortum ad Menum. Illuc igitur primum su-
mus profecti, et accepti tractatique publice priuatim-
que officiose et benigne. Cum autem hoc itinere
placuisse transire regionem eam, cui nomen fagi
Buchononiam fecerunt, mansimus vnam noctem Ful-
dae, vbi tum *Crotus Rubianus* et *Adamus Crato* de-
gebant. Qui aduentu nostro affecti magno gaudio
omnia humanitatis et hospitalitatis officia prolixe no-
bis praestiterunt. Ibi etiam certi aliquid primuna
cognouimus de morte *Ulrichi Hutteni*, quem ut vi-
uum magnificere et admirari propter doctrinae eru-
ditionem et praestantiam ingenii, sic ab illius natu-
ra vehementer et excenso animo et voluntate ad no-
vas res propensa, quam consuetudo etiam quorun-
dam immoderatorum incitarat, nonnihil timere
Philippum Melanchthonem licuit animaduertere. In-
tercesserat *Hutteno* cum *Croto Rubiano* singularis
visus a prima adolescentia, quo autore vel certe ad-
iutorie reliquit ille contubernium Fuldanum, in quod
paene puer magis disciplinae quam religionis caussa
datus esset, et Coloniam Agrippinam ad optimarum
artium et literarum studia percolenda profectus est.
Postea venit in Italiam, vnde eum reuertentem in
patria mea primum vidi anno Christi, vt meminisse
videor, MDXVII. Celebrabat autem fama non eru-
ditionem modo illius, sed fortitudinem quoque,
F 5 gloriouſi

Epp. p. 336. Mosellanum heri amisimus, cuius morte
magnum iacturam res litteraria fecit. Fuerunt enim
in illo dotes plane eximiae:

1524 glorioſi facinoris praedicatione: Quod Gallicae gentis quatuor Viterbii, quo forte tunc Roma ille excurrit (cum eodem diuertisset a Rege Gallorum legatus quidam ad Pontificem Leonem contendens) orta rixa ac certamine, profligasset dimicando, vulneratus quidem et ipse desertusque a socio itineris illius, quemadmodum eum audiui Fuldae narrantem anno Christi M D XIX. secutus conferentem se Erphordia in patriam *Adamum Cratonem* summum nostrum. Vbi iterum tunc *Huttenum* vidi et cum eo aliquot dies familiariter sum versatus, decedente ex aula Moguntina, in qua circiter biennium manserat. Adiunxit deinde se *Francisco Siccingensi*, cum quidem et antea implicatus fuisset motui bellico, quem fecerat in agro Vuirtenbergensi Huttenica gens interfecto populari ibi quodam suo, et rei militaris studium p̄ae se ferret, et repreſentante ſe imagine armata maxime delectaretur. Tandem hic postremo grauis querelae scripto e) contra D. *Erasmus Roterodamum* edito, quod ille parum fane molli spongia f) abſtergere ſtuduit, non procul ab urbe Tigurina morbis confeſsus quibus frequentibus et acribus laborauerat, mortem obiit, annos natus XXXVI. Fuit nobilitate et laude generis antiqui in primis clarus, doctrinae eruditae princeps, impatientiſſimus iniuriarum, libertatis immodice cupidus,

non

e) Cuius tit. Ulrichi ab Hutten cum *Erasmo Roterodamo*, Presbytero, Theologo, Expostulatio, line dubio Argentorati impressa. Inprimis in h̄c libro inquirit: cur Erasmus, qui Rom. Pontificem paullo ante in ordinem redigendum cum ipso et reliquis sociis decreuerit, nunc retro actus cum hostili parte societatem inierit? cf. Iac Burckhardi comment de fatis ac meritis Hutteni P. II. p. 246 fqq.

f) Spongia Erasmi aduersus aspergines Hutteni. sub fin. Basileae per Io. Frobenium, An. 1523. mense Septembri. in 8.

non prorsus alienus a saeuitia, quae etiam vultus 1524
 acerbitate et minus clemente interdum oratione in-
 dicabatur. Sed neque opum abundantia, neque
 corporis, in quo admodum pusillo atque debili in-
 erat animus ingens ac ferox, viribus pollens: vt de
 eo mihi saepe in mentem venerit versuum, quibus
 perhibetur: *si respondissent vires atque potentia Demosthenis proposito et solertiae, nunquam fuisse futurum, ut in Graccia summa rerum potiretur Macedo.*
 Nam si consilia et conatus *Hutteni* non defecissent
 quasi nerui copiarum atque potentiae, iam mutatio
 omnium rerum exitisset, et quasi orbis status pu-
 blici fuisset conuersus. Et dolore autem tum *Philippi Melanchthonis* ac nostro et deploratione quo-
 que *Croti* quasi iusta facta sunt *Hutteno*. Deque
 eo in itinere versus a nobis compositi, et refutati
 quidam mortuum lacerantes. In quibus cum *Lusci-
 nius* ^{g)} quispiam nominaretur, vulturem hunc po-
 tius esse Epigrammate quodam *Melanchthonis* ^{b)} di-
 cebatur. Venimus autem Fulda die tertio Franco-
 furtum, vbi reperimus *Ludouicum Carinum*, cuius
 tum suavitate *Philippum Melanchthonem* admodum
 delectari animaduerti potuit. Postquam in patriam
 venit, vnaque nos omnes, eas aedes petiuimus, quas
 incolebat vitricus ipsius. Ibique diuertimus apud
 matrem *Philippi*. Sed ego comitibus adolescenti-
 bus duobus; quos supra nominaui, incensus cupi-
 ditate videndi *Erasmum Roterdamum*, perrexi Ba-
 fileam.

*g) Ottmar Nachtigall, de cuius vita et scriptis com-
 mentatus est Iac. Bruckerus in Schelhornii Amoenit.
 litt. T. VI. p. 455 sqq.*

*b) Lib. II. Epigrammatum Melanchth. (Viteb. 1560.
 3.) plag. I. 4.*

*Cum laceras miseris crudeli carmine manes,
 Nomen erit vultur, non Philomela tibi.*

1524 fileamⁱ). Et inde reuersus cum discendente *Philippo Melanchthonem* (cuius aduentus quemadmodum suis fuerat laetissimus et incundissima consuetudo, ita abscessio triste desiderium reliquit, matri praesertim et fratri *Georgio*) eo itinere Eytelpergam veni. Vbi *Hermannum Buschium* vidimus, qui Philippum iuuenem senex amantissime cum quadam reverentia complexus, nobis adolescentibus se ita quoque dedit, vt facile intelligi posset, affectionem benevolentiae et amoris erga nos ipsius esse singularem. Academia etiam Eytelpergensis^k) studium erga *Philippum Melanchthonem* suum officiosissime et benignissime declarauit.

§. XXVI.

i) In Vita et Epistolis Erasmi a Scriuerio Lugd. B. 1642. 12. edita Bilib. Pirckheimero sequentia de Camerario eum visente et de Philippo eum non adeunte scribit. P 248. Scripsit ad me Lutherus per Ioachimum quendam satis humaniter. Cui non sum ausus pari humanitate respondere, propter sycophantas. Respondi tamen paucis. Melanchthon, vt audio, cupiebat colloqui nobiscum: sed non audebat me grauare inuidia. Ego certe eam inuidiam contempssem. Est iuuenis ingenii candidissimi. et p. 252. Melanchthon inuisit patriam suam, me, vt aiunt, inuisuris, ni metuisset me grauare inuidia. Misit ad me loachimum quendam, quem vnicce diligit, et scripsit de me ad Pellicanum amantissime.

k) Quae ei donauit scyphum argenteum, qui confectus erat cum cooperculo et celatura insigni XIII. vnciarum. Vncia pro XVII. alb. quorum valor fuit VII. flor. $\frac{1}{4}$ fl. Deinde artifici pro celatura et deauratione superioris partis dati 2 flor. Quem scyphum praesente D. H. Buschio lat. linguae Prof. et D. Sym. Gryneo Graec. Prof. a Melanchthon litteris suis Brettam vocatis Decanus Facultatis Philos. Philippo commendauit. conf. Büttinghausens Beitraege zur Pfälzischen Geschichte 1. Stück. p. 39 &c.

§. XXVI.

1524

*Melanchthonis libera ad Card. Campegium responſio et cum
Philippo Hassiae Landgr. colloquium in itinere.*

Reuertentibus nobis non longe Francofurto obuiam factus est Illustrissimus Princeps Hesorum *Philippus*, admodum adhuc iuuenis, proficiscens ad ludos (fagittarum) indictos Eytelpergae, vbi Principes Germaniae conuentures esse aiebant XIII. et affuturum quoque vel potius iam adesse Cardinalem *Campegium*. Is quendam ex suis, qui nomen sibi *Nauseae*¹⁾ imposuerat, Germanico significatio-
nis illius in latinum mutato (patriam enim habuit hic in montana regione Pabepergensi ad Menum) Eum igitur ille ad *Philippum Melanchthonem* miserat, vt cum ipso, quasi sua sponte accessisset, de contro-
uersiis ortis colloqueretur, et sententiam voluntate-
que ipsius exploraret. Utque etiam polliceretur prolixe, si *Philippus* desertis partibus ad se transire vellet. Eum *Philippus* cum simplice et breui respon-
ſo dimiserat: *Ea quae statueret et sciret esse vera, nullius mortalis respectu aut gratia neque spe emolu-
menti aut ambitione amplecti se et defendere, neque ab iis, qui illa docendo protulissent et nunc afferendo confirmarent, unquam separaturum suas rationes.* Quod autem adhuc fecisset, vt doctrinam puram et faciem diligentia studii sui praestaret sine obtric-
tionibus et pugnis, in eo se esse perseveraturum. Hor-
tari omnes, qui in hoc genere communi tranquillita-
ti et saluti consultum vellent, ut ad sananda vulne-
ra, quae amplius regi non possent, consilia atque operas conferrent, et quorundam furiosam audaci-
am coherceri studerent, qui exulcerata veluti infestis
unguis lacerare non defiserent. Hoc nisi face-
rent,

¹⁾ Fridericus Nausea in vernacula Grau dictus lucem
vidit Weissenfeldiae.

1524 rent, et ruere si mallent, videndum est, ne prolabendo ipsi primi praecepitarentur. Itaque tum *Nausea* dissimulatis omnibus abierat ^{m)}). Sed Princeps Hessianum cum in *Philippum Melanchthonem*, ut dixi, incidisset, de aliquorum fortasse indicio, qui scirent eum in patria fuisse, suspicatus illac eum reuerti, et animaduertens equitatum nostrum esse minime equestrem, idque quod res erat arbitratus, ad *Philippum Melanchthonem* aduehitur, et nunquid ipse sit *Melanchthon*, interrogat: Ille se esse respondit, et honoris causa de equo descensurus iubetur a Principe in equo permanere, et conuerso itinere secum pernoctare, cupere enim se de quibusdam cum eo loqui, habere autem bonum animum, neque quam metuere. *Philippus* et a Principe nihil sibi seitimere, respondit, et eum esse, de quo quid fiat, non multum referre videatur. At enim, inquit, arridens, si tamen te adducam et tradam *Campegio*, haud illi ingratum me facturum crediderim. Ita *Philippus* tum propter Principem pergens ad quaedam fortuita interrogata, respondit et breuiter neque explicate. Non enim aliter tum poterat. Principis etiam animus nondum magnopere res illas curare, atque esse aliis cogitationibus intentus videbatur. Sed cum *Philippus* enixe peteret, ut sibi suum iter exequi cum bona Principis gratia concederetur, impetravit tandem, ne abduceretur longius, eaque conditione Princeps illum dimisit, vt de quaestionebus, quas audiisset moueri, reuersus domum aliquid dilig-

^{m)} Hoc colloquium originem dedit Summae doctrinae Lutheri per Melanchthonem scriptae, quam b. Riederer III. Part. I. Nachrichten &c. p. 453. ex MSto, vti credebat, primum divulgabat, sed diu iam antea impressa erat P. J. Conf. lat. Mel. p. 39. In vernacula quoque lingua saepius prodiit in lucem.

Magnator conscriptum ^{a)} curaret quam primum ad 1524 se perferendum. Perconatus etiam est de comitatu, et iussit iter fieri per loca suae potestati subiecta, et mandata dedit de visitata deductione in suo territorio. Ex quo postea per iocum nescio quae sententia Princeps ille discipulus *Philippi* fuit a quibusdam appellatus.

§. XXVII.

Wilb. Nesci mors in undis, eiusque praefagis.

Reuerso Vuitenbergam *Philippo Melanchthonem*, nobisque cum ipso, inustus est acerbissimus dolor, ex tristissimo casu mortis *Wilhelmi Nesci* ^{b)}), qui linter piscatoria traiecturus Albim, id quod saepe ab eo recreandi animum gratia factum fuerat, cum impiegisset illam latenti sub aquis arboris truncu, de improviso vacillante inflexaque in latus linter, excidit et in amne est suffocatus, cum quidem eo die post prandium paululum consopitus, talem speciem per somnum oblatam vidiisset, offendentis huius et fluuantis et prolabentis sui ipsius in flumen. Id ipse, aduentanti tum *Philippo*, qui crebro accedere eum soleret, narrauit, deridens cum locis somniorum vanitatem. Recordati et nos fuiimus, quid in itinere accidisset. Est oppidum Hes-
torum *Traesa*, ubi cum pernoctassimus, mane ex-
euntes

^{a)} Fecit id Melanchthon hoc libello: *Ein kurtzer begryff der ernewten Christenlichen leer an den durchl. Fürsten Landgraffen zu Hessen P. Mel. 1524. in 4. latine: Epitome renouatae ecclesiasticae Doctrinae ad Illustr. Principem Hesorum, extat Tomo II. Operum Mel. p. 1.*

^{b)} Celeb. Schelhornius P. IV. Commerci epistolaris Vffenbachiani p. 299 — 333. *Analecta de Wilhelmo et Conrado Nescenis, eximio fratribus pari, lectu dignissima inseruit.*

1524 euntes petiuimus praeterfluentem annem aquationis causa. Numque ibi *Philippus Nescenus*que et ego, caeteris proueatis, donec equi biberent, moramur, conspicit *Nescenus* tres coruos in proximo colle et ore et alis sonos gestusque edentes singulares, quasi tripudia facientes. Quaerit igitur ex *Philippo*, quid portendi augurio illo existimet? Quid enim, inquit *Philippus*, aliud, quam vni ex tribus nobis propinquam mortem? Hoc dicto sensi grauiter percuti animum meum et me vehementer perturbari, cum *Nescenus* iocose *) eludens illud, ita hilaris pergeret. Atque tum quidem veritus fui interrogare *Philippum*, quid in mentem venisset ei, vt de oseinibus istud interpretaretur. Sed postea narravit, se existimasse, qui tam imbecilli esset corpore et valetudine mala, non posse esse vitam suam diuturnam. Et eo sane itinere interdum non modo grauiter sed periculose etiam insomnia et perwigilationibus fuerat conficiatus. Neque haec eo commemorantur, quasi aut observationi superstitionae volatus gestusque aium aliquid a me tribuatur, aut *Philippus Melanchthon* tales diuinationes vnuquam curarit, sed vt intelligatur mirabiliter interdum quaedam accidere, quae neque deridenda sint, et post euentum varias cogitationes commouere soleant. Scripsit de morte *Nesceni* Epicedium optimus et doctissimus vir *Iacobus Mycillus*, et extant cum nostra tum aliorum Epitaphia.

§. XXVIII.

Hear. Zurphanensis crudele ignis supplicium.

Auxit tristitiam hanc nuncius crudelissimus hoc anno interfecti viri grauis atque constantis, et doctrina egregie instructi, magnanimi quoque, sed et

*) Est augur, inquit.

et sapientis et perquam modesti *Henrici Supphanicus*, 1524
fr *), qui in Dietmaria (quo accersitus venerat ad
 coelestem veritatem demonstrandam populo illi et
 concionandum de Euangelio Iesu Christi) inopinato
 comprehensus et excruciatus immaniter horribili
 supplicio necatus esset. De cuius mortis autoribus
 et architectis hoc reperiebatur, ut fraude et malitia
 vicini sacerdotii eam oblatam esse optimo et sanctissimo
 viro, dubitaret nemo. Valde hunc *Philippus Melanchthon* dilexerat et fuerat aliquando Vuittenbergae carus vniuersis, et celebrauit eundem *Philippus* mentionibus honorificis, quas inseruit scriptis suis ^{p).} Post *Neseni* casum placuit mihi paulisper secedere, et tunc ad Clarissimum virum *Georgium Sturciadem* summum amicum me contuli, qui in patria forte erat *Annebergae*. Et Vuittenbergam reuersus non diu illic mansi, reuocatus in meam patriam. Quo profectus sum circiter idus Octobris.

§. XXVIII.

*) Qui aliquandiu Witebergae vixerat cum D. Luther in eodem monasterio & eadem familia Augustinianorum Eremitarum seu ordinis mendicantium, & feliciter profecerat in doctrina & exercitiis verae pietatis. Extant propositiones eius, de quibus Witebergae disputauit initio repugnationis doctrinae. Optime de hoc martyre commentatus est Henr. Muhlius, cuius diff. de vita & gestis Henrici Zutphaniensis, Martyris Dithmarsici, inserta est eiusdem Dissertatt. historico-theologicis, Kil. 1715. 4. p. 401 - 472.

p) In comment. Epistolae ad Romanos p. 205. Operum Mel. Tomo IV. et in peculiari epigrammate Tomo III. Script. publice Witt. propos. A. 1559.

Melanchth.

G

1524

§. XXVIII.

Andr. Caroloftadii turbæ. Seditiones rusticæ.

Interea *Andreas Caroloftadius* ¹⁾ nonnihil vel ipse dedit turbarum, vel non cauit certe, neque prouidit, ne quid daretur. Et tum quidem Vuittenbergam reliquit, ita ut simultatem cum Vuittenbergensibus sibi esse fateretur, et non dubitaret aliqua notare et reprehendere, quae ibi docerentur. De que ius etiam edita scripta quaedam fuere. Prae se ferebat tamen studium de illis ipsis cum *Luther*o et aliis differendi, et suae quaedam rationes si explicarentur et adimerentur dubitationes, se libenter in ipsorum sententiam concessurum, et denuò cum eis coniuncturum esse. Sed haec dum mouentur, et incipiuntur actiones, et obtinetur, ut tuto *Caroloftadio*, quos velit, conuenire liceat, iateruenit calamitas seditionis plebeiae. Post quam tamen et ipsam impetratum fuit ab Illustrissimo Principe *Iohanne*, qui

q) Male depingitur a Melanchthon in epistola ad Frid. Myconium praefixa libello: Sententiae veterum aliquot scriptorum de Coena dom. ubi inter alia de Caroloftadio: homo ferus, sine ingenio, sine doctrina, sine sensu communis, quem nullum unquam humanitatis officium aut intelligere aut facere animaduertimus, tantum abest, ut in eo significatio aliqua Spiritus S. animaduersa sit, immo extant manifesta signa impietas. In tota doctrina solebat *ισδηγειν και συνιεγειν* — — Epp. ad Catner. p. 16. Videt illud Alphabetum applaudere multitudinem, cuius fauorem et gratiam iam olim mihi visum est pluris, quam divina humanaque omnia facere. Aut *παλιγγενετικη* quadam immutatum est, aut incredibili ambitione *μερινει*. Dan. Gerdesius Tom. I. P. I. p. 1 sqq. de uita, fatis & scriptis Caroloftadii optime commentatus est, verum historiam huius vitae non absoluit. B. Riederer plenam consignationem scriptorum illius dedit in den nützlichen und angenehmen Abhandlungen p. 473. sqq.

qui fratri Fridericho successerat, ut in Saxonice re-1524
gionibus domicilium habere *Caroloftadio* licet^r). Qui aliquantis per antequam in Helvetiam abiret,
priuatus vixit *Chembergi*. Ita iam progrediens ex-
positio nostra ad annum Christi M D xxv. peruenit, 1525
qui quasi inundatione quadam seditionum fatalis fuit
toti Germaniae, cum quidem de siderum superioris
abni congressu, astrologi plerique eluuies aquarum
praedixissent. Sed hae fuerunt sanguinis et horribi-
lium facinorum, de quibus modo scribendum non
est. Harum rerum scelerata consilia et actiones ne-
fariae quibus angoribus consecerint animum *Philip-
pi*, qua affecerint solitudine, quantopere excrucia-
ndo affixerint, verbis exprimi nequit, et de lite-
ris^s) ipsius ad amicos missis et aliis scriptis^t) per-
spici potest.

§. XXX.

Lutberi coniugium. Electoris Sax. mors.

Euenit autem vix sedatis illis tam turbulentis et periculis motibus, vt *Martinus Lutherus* vxorem duceret, paulo etiam ante mortuo *Fridericho* *) Principe Sempetuiro circandis Imperatoribus Romanis. Ex quo facto maximum dolorem cepit

G 2 - Philip-

•) Melanchth. in Epp. ad Camer. p. 31. Carolosta-
dius scripsit hoc supplices litteras, dabitus a nobis
opera, ut amanter adiuuetur. Eius vxor hodie in vr-
bem ad nos opinor veniet, nam heri vocauimus, sum-
ma fide diligentiaque curabiimus, ne qua re egeat.

⁵⁾ Conf. Melanchth. Epp. ad Camer. p. 26, 27 sqq.

²⁾ Edidit tunc Einschrift wider die Artikel der
Powerschafft, 1525. 4. conf. Epp. ad Camer. p. 28.

2) T. II. p. 584. ed. Argent. 1544. Declamat. Melanchth. oratio extat in funere Friderici.

1525 *Philippus* *), non quod illud damnaret, sed quod occasionem dari cerneret inimicis et malevolis, quos habebat *Lutherus* et numero complures et opibus potentiaque praestantes, acerbius insectandi et liberiū maledicendi ipsi, cum praesertim, quicunque hoc facere voluissent, adiuuari atque instrui tempore animaduerteret, in quo plurimum ad omnium rerum momenta situm esse constat. Verum cum et *Lutherum* ipsum iisdem cogitationibus non nihil turbari intellexisset, non modo suum est dolorem moderatus, sed illum quoque consolando erexit, et tristitiam molestiasque eius hilaritate colloquiorum leuauit, et ad pristinam eum alacritatem reduxit.

§. XXXI.

Melanchthon Norimbergam acceritur ad deliberationem de ludo litterarum ibi constituendo: primi in ea urbe doctrinae Magistri Camerarius et Schonerus: Gelenius Baflea eo se conferre recusat.

Eo anno proficiscens cum nobilitate generis, pietate, virtute, sapientia praestantissimo viro *Iacobu Fuxio* ordinis equestris in Franconia, cui Prussia videre placuerat, quod post oppressos seditiosos magna esset vbique confusio rerum, et quorundam ferox insolentia, et nihil vspiam amantem patriae et studiosum veritatis et alienum ab inhumanitate oblectare posset: tunc igitur Vuitenbergam veni, et reuertentes cognouimus interea allatas litteras fuisse scriptas ad *Philippum Melanchthonem* a senatu urbis Noricac, quibus accersebatur ad deliberationem

* Vid. graecam de nuptiis Lutheri epistolam *Philippi* et huius lat. interpretationem p. 33. et p. 77. Epp. ad Camerarium. Extat quoque in *Melanchth.* Consil. lat. P. I. p. 37 sqq.

nem de ludo literarum apud se instituendo ^{w)}). No- 1525
 rimbergae tum Principes senatus erant *Caspar Nu-*
celius et Hieronymus Ebnerus, et Lazarus Spengele-
rus, nomine quidem scriba senatorius, sed reuera
 consiliorum omnium fere autor ac gubernator. In
Nucelio vigebat animus altus atque magnus, et ita
 prudens, vt neminem audiuerim, cum sermonibus
 interfuerim de eo plurimorum, qui in isto genere
 civilis rationis ac facultatis quenquam praestantio-
 rem illo cognouisse diceret. Quae secum ipse de-
 liberando e Republ. esse statuisset, ab iis nullius
 odio aut amore abduci se patiebatur. Non obtine-
 ret aliquid et vinceretur aduersantum numero, at
 ipse dissimulare studium et propositum suum, et fa-
 cere, quod omnes cuiuscunque artis non vulgariter
 periti seruant, vt permanente eadem de sui operis
 absolutione sententia, non facile mutent efficendi
 illud institutum modum, neque desistant ab experi-
 endi conatu. Itaque cum iam *Nucelius* aliquid abie-
 cisse aut reliquise existimaretur, comperi alio tem-
 pore occasionem eum naustum ex improviso de eo-
 dem referendo perfecisse, vt approbaretur decer-
 nendo. In *Ebnero* ingenii maior erat mansuetudo
 et placidior quietiorque mentis habitus. Innocentiae
 cura summa et bonae conscientiae custodia. Ut ho-
 rum duum quasi copulationem ciuitati illi ad felicem
 statum Deus largitus esse videri possit, tempera-
 mento quodam optimarum quidem naturarum, sed
 quarum tamen utraq[ue] aliquid haberet alterius diffi-
 milie et suum, administrationem Reipublicae fortu-
 nans. *Spengelerus* ^{x)} autem et vsu rerum, et qua-

G 3

dam

w) Conf. I. I. Vollandi diss. de meritis P. Melanchthonis in rem litterariam Noribergensem, Altd. 1719. 4.

x) Huius de re literaria et ecclesiastica Norimber-
 gensi optime meriti viri vitam descriptam nobis dedidit
 Urbanus Theophilus Hausdorfius, Norimb. 1741.

1525 dam etiam inchoata doctrina excellebat, explorataque et perspecta multis difficultibus et arduis negotiis fide atque industria, cum inextincto ardore afferendi defendendique vera et recta tam ad Deum quam homines. Itaque nihil erat ei antiquius religionis sincerae et purae instauratione. Quod autem inteligeret et perpenderet animo suo, quantum esset sicutum ad spem somnis prosperitatis rerum diuinarum et humanarum et salutarium in hac vita actionum, in puerili institutione, hortator et instigator fuit se natui, ut peritos aliquos bonarum artium et literarum reperirent, qui operam darent suam civitati in pueritia erudienda, quibusque congregatis eximius quidam apud se ludus aperiretur. Cumque illi duo, quorum virtutem et sapientiam veluti adumbrando paulo ante indicauimus, sentirent idem, non magno negotio effectum fuit, ut *Philippo Melanchthoni* publice scriberetur, et de eius sententia atque iudicio totam rem constituendi causa, aduentus ipsius petegetur. Qui cum recusandum iter istud non putaret, et potestatem faciendi impetrasset a suo Principe, ita est illud huius anni autumno ingressus, et nos sumus una profecti, eoque itinere Papebergae apud meum patrem habui hospitem *Philippum Melanchthonem*, cum in illo comitatu esset egregius generosae stirpis et mentis iuuenis *Melchior Fronspergius*. Norimbergae autem hoc actum est, ut proximo anno rediret illuc *Philippus Melanchthon* ³⁾ et adduceret *Eobanum Hessum* ⁴⁾, cum iam conuenisset ut *Michaellus*

3) Oratio inauguralis in laudem nouae scholae a Melanchthona habita Noribergae in corona doctissimum virorum et totius ferme Senatus extat Tomo I. Declamatt. Mel. p. 435.

4) Cui deferebatur annum stipendum quinquaginta et centum aureorum nummorum. Tom. Lugd. Epp. Mel. p. 59.

Ius Rotingus^{a)} et ego ibidem illo tempore adesse-
mus. Fuitque anno Christi MDXXVI. nobis magis-¹⁵²⁶
tris inchoata publica doctrina bonarum literarum at-
que artium in ea vrbe, adiunctusque mox nobis *Io-*
hannes Schönerus Mathematicus. Laborabat *Phi-*
lippus, vt socium haberemus operarum scholastica-
rum doctissimum virum *Sigismundum Gelenium*^{b)}
gente Bohemum, qui ante annos aliquot ex Italia,
vbi patrimonii totius pecuniam in necessarios studio-
rum sumptus impendisset, reuersus aliquantis per vi-
xerat apud *Philippum* gratissimus huic hospes et no-
bis sodalis iucundissimus. Sed nescio, quae res il-
lum *Basileam*, quo tunc ad *Frobenianos* se contulerat.
detinuerit, vbi et ad senectutem vxore ducta perue-
nit, et in literis bonis operam nauauit, vir honesto
loco natus, et vtriusque linguae peritissimus, et val-
de ingeniosus et mirabiliter diligens.

§. XXXII.

A Comite Mansfeldensi Alberto legationis Hisp. comes lectus
Camerarius: qua tamen legatione intermissa is Norimbergam
redit, eodemque anno patrem amisit, de coniugio con-
trabendo consilia ixit et fratri capiti calamiti-
tate affligitur.

Hoc ipso anno et curarum non nihil et mole-
stiae aliquid ex me percepit *Philippus Melanchthon*,
cuius solitudines de amicis essent ingentes, prae-
sertim iis in rebus, quarum vel minima ex parte
autor ipse extitisset. Fuerat decreta legatio ad *Ca-*
rolum V. Imperator. Romanum. Qui in Hispania
illo tempore coniugio operam dabat, cum duxisset
Lusitaniae Regis Emanueli filiam. Ad hanc legatio-

G 4 nem

^{a)} Quem *Philippus* in epistolis *Micalum* appellare
solebat.

^{b)} Epistola, qua ei iussu Magistratus Notici profes-
sionem offert, extat in Epp. ad Camer. p. 37.

1526 nem obcundam quatuor delegerant, inter quos praecipuus erat Generosus et Nobilis Comes *Albertus Mansfeldensis*, apud quem cum facta aliquando de me a *Philippo* mentio fuisset, et ille secum aliquem esse vellet, qui loquendi scribendique latine vsum quendam haberet, conditio mihi vna proficisciendi ita lata fuit ^{c)}). Quam cum iuuenis aetate et animo mores externorum cognoscendi cupido minime repudiandam putarem, obstitere mihi quaedam, ad quae expedienda consilio opeque illius indigebam. Itaque nonnihil laboris mea causa tunc *Philippus* suscepit, et procedente, vt credebatur, itinere solicitudino de me affectus fuit maxima! Sed cum ventum fuisset Eslingam, vbi proceres Imperii congregati dare mandata et absoluere legationem debabant, conuersa res fuit, et visum illo itinere ad id destinatis supersedendum, neque Caesarem tunc missis legatis interpellandum, et quae significari placuisse, literis exponenda esse. Reuersi igitur Norimbergam sub huius anni exitum, nonnihil, quemadmodum existimabatur, periculi vitauius, et anxietate sua *Philippus* est liberatus.

1527 tate sua *Philippus* est liberatus. Sed sequens propter nostras aerumnas grauius illum affixit, praesertim gaudentem indicio literarum, quibus certiorum eum feceram de consiliis actionibusque coniugii mei ^{d)}). Hanc enim laeticiam tristissimus casus calamitatis a fratre meo ^{e)}) acceptae contaminauit. De quo,

c) Conf. Epp. ad Camer. p. 62 - 70.

d) Vxor Camerarii erat Anna Dapifera (Truchses) de Grünsperg, denata Lipsiae 1573. cui Melanchthon editionem germanicam Locorum communium A. 1553. dedicauit.

e) Hieronymo Camerario in carcerem coniecto tyrannicis imperiis aulae Bambergensis. cf. Melanchth. epistolam ad Mich. Rotingium Tom. Lugd. p. 509.

quo, rebus illis iamdudum compositis, et quia re- 1527
 bouare ingentem dolorem et saeuissima vulnera quasi
 refricare non lubet, plura dicenda non sunt. De
Philippo Melanchthonem hoc praedicare debeo, neque
 laboris vllius defatigatione retardatum, neque for-
 midine vllorum deterritum, neque metuentem fla-
 gitationum offensiones, et hos illosque appellando,
 et itineribus sese defatigando, et consulendo, et de-
 precando, facile declarasse, quanti nos faceret, et
 quid in amicitia fieri oporteret, suo exemplo de-
 monstrasse. Sed et haec omittantur, ne exequi et
 texere narrationes de me non de illo videar. Non
 diu ante finem huius anni patrem *) ego amisí me-
 um, annos natum LXXXI. magis aduersorum mole
 quam morbo oppressum, qui luctus *Philippo Melan-*
chthoni mecum communis fuit. Estque ille me tunc
 consolatus amantissime scripta epistola. Quae, si
 videbitur, et res feret, vna cum aliis aliquando pro-
 feretur in lacem e).

§. XXXIII.

*Elector Sax. belli ob famam foederis inter Pontificios sanciti
 sparsam exorituri incendium restinguic. Visitatio Ecclesie-
 rum Sax. et de ea Melanchth libellus editus obrre-
 stationi expositus.*

Annus Christi MDXXVIII. paene obruit Phi- 1528
lippum consultationibus et curis de maximis negotiis
 et de rebus difficillimis atque grauissimis et praesen-
 te discrimine plenissimis. Quae tempestas vt subito
 G 5 exti-

*) Iohann. Camerarium. conf. Epp. ad Camer. p. 86.

e) Hoc anno 1527. tempore autumni vrbs Witeber-
 ga pestilitate infecta est, quod malum Professores coe-
 git scholam inde abducere Ienam. Mense Martio au-
 tem A. 1528. scholam Vitebergam remiserunt. Epp.
 ad Camer. p. 81. et 88.

1528 extiterat, sic statim abiit. Sparsa enim fama ^{a)} et delato indicio conspirationis cuiusdam ad eos, vel cohercendos, vel in ordinem redigendos, qui ausa fuissent ritus pristinos religiomis nostrae immutando veluti secessionem quandam facere, Principum quorundam animi iracundia et dolore exarserunt. Sed illustrissimus atque praestantissimus pietate, virtute, sapientia et optimus Princeps *Johannes Ernesti* filius, Friderichi frater, *Johannis Friderichi* pater (quae ex hac domo praeclarissima nomina nostra aetate pulcherrimis laudibus et summo splendore efflourent) Dux Saxonum, unus ex Septemviris Imperii Romani, clementia atque mansuetudine operaque et studio suo iam exorientis belli exitiale incendium restinxit, et Germaniam periculo, omnes metu liberavit, cum se eum praebaret, cuius virtutem et integritatem et abstinentiam inimici quoque admirarentur et laudarent. Sed ista a nobis enarranda hoc loco non sunt ^{f).} Eodem anno et laboriosae et inuidiosae res occupatum tenuerunt *Philippum Melanchthonem*. Quod enim multa inordinate et perperam in administratione rei Ecclesiasticae fierent, inspici iussit illustrissimus Princeps Dux Saxoniae *Johannes* statum Ecclesiarum ditionis suae ^{g).} Huic negotio et ex nobilitate quidam primarii, et cum aliis

^{a)} Per D. Ottomem Pack, qui affirmauerat, se vidisse archetypum coniurationis papisticae. Vid. p. 100 et 104. Epp. Mel. ad Camer.

^{f)} Longa de hac Packiana turba extat Mel. epist. ad Camer. p. 96 - 101. varia singularia et memorabilia ad eam plenius cognoscendam multum inservientia continens. vid. quoque Verpoortennii praefationem ad Analecta S. superioris aei.

^{g)} Conf. A. G. Rosenberg's Hist. Abhandlung von der ersten Kirchenvisitation in der Evangelischen Kirche etc. Breslau 1754. 4.

alii *Philippus Melanchthon* praefectus fuit. Pluri-¹⁵²⁸
ma ibi comperta sunt, ad quae respectu maturo o-
pus, multa deprehensa vitia, quorum emendatio ne-
cessaria esset. Neque breuiter dici potest, quantum
boni illa inspectionis opera diligentiaque effectum
fuerit, cum et peccata aliquot annorum corrigeren-
tur et fulcirentur ruinae multis in locis labefactata-
rum Ecclesiarum, et prospiceretur in posterum in-
columitati illarum. Complexus tunc est *Philippus*
doctrinae sumam perspicua breuitate et compendio
memorabili ^{b)}, vt certo scirent docentes in Eccle-
sia regionum illarum, quid sequi deberent, neu
diuersa et dissentanea traderentur. Qui libellus ma-
xime et vtilis per se, et tempore necessarius, non
caruit obtredatoribus variis, quorum aliqui ^{c)} re-
quiererent neruos et vim contentionum, alii ^{**}) di-
cerent prodi causam, rursusque libertatem eripi et
adduci in seruitutem homines. Nam autore et mo-
nitore *Philippo* aliquid tunc de disciplina et vita
nonnihil dissoluta constitutum, et eo libello cum si-
delissimis praeceptionibus et salutari doctrina per-
scriptum fuerat. In quo, si aduersarii tantum erras-
sent, ferri poterat, sed coniunctos in cauffa, non
tam iniquos certe iudices, neque censores immites
esse

^{b)} Cuius titulus: *Articuli, de quibus egerunt per Visitatores in regione Saxoniae, Witt.* 1527. 8. Diffusior autem prodiit germanice: *Vnserreiche der Visitatoren an die Pfarherrn im Churfürstenthumb zu Sachsen, ib.* 1528. 4. *Philippus* non facit ullius libri a se editi totes mentionem, quam huius, et significat non obscure, se eo libro initiatum esse studiis theologicis.

^{c)} Vt Nic. Amsdorfius et Conr. Cordatus.

^{**} Vt Io. Agricola Islebius. De hac controversia
multa in epistola ad I. Ionam L. IV. p. 108 etc.

1528 esse oportuitⁱ⁾. Verum leuitas plerorumque talibus temporibus perspicitur, cognosciturque, quam in paucis et studium veritatis vigeat, et sententia certa sit atque firma. *Philippum* quidem labascere^{k)}, qui eadem placide exponeret, quae ab aliis vehementius disputarentur, rati aduersarii egerunt cum eo, vt ad se transiret, et conditiones tulerunt defensionis, vt putarunt, haud respuendas, cum interea apud quosdam suorum quoque ipse oneraretur suspicionibus et inuidia odioque premeretur, et hanc

ⁱ⁾ Audiamus ipsum Melanchthonem in Epp. ad Camer. p. 112. Libellus ille, quem edi postulat Spenglerus, est in aula, et vt opinor, edetur. Quidam aliis similis, sed brevior aliquanto latinus, minime in hoc vt ederetur scriptus, Vitebergae me inscio excusus est. Nihil habet, nisi quandam puerilem ~~uxoriam~~, vt ita dicam, Christianae religionis. Et tamen hic tam breuis libellus, quas tragodias excitauit? compositum quidam e nostris peracerbam sane censuram in id scriptum. Et expecto ab eo acerbiorem. Nunc de me aiunt eum triumphare, tanquam si regem Gallorum in acie cepisset. Sed ego dabo operam, vt intra nos componatur haec res, et vincam mea moderatione atque humanitate istius vehementiam. Reprehendit, quod non doceam inchoari poenitentiam ab amore iustitiae, quod de legis praedicatione nimius sim, quod alicubi male detorferim scripturas, quod quibusdam locis Christianam libertatem laeferim. Facit me bis Papistam. Sic ego audio apud amicos. — — —

^{k)} Epp. ad Camer. p. 105. Faber ex Boemia ad me scripsit hortaturque, vt deficiam a causa, habiturum me defectionis praemium conditionem aliquam aoud Ferdinandum regem. Et interpretatur me labascere, quia in libello inspectionis Ecclesiarum fuerim ~~exoneratus~~, in quo tu viues nihil aliud me scripsisse, quam quod passim tradidit Lutherus. Et tamen quiá sine aperitate verborum scripsi, iudicant isti, scilicet homines acuti, me dissentire a Luthero etc.

hanc mercedem acciperet studii, diligentiae, labo-¹⁵²⁸
rum, fidei suae.

§. XXXIII.

*Conuentus Spirenſis: in eo adhibita a Melanchthonē cir-
cumſpectio probata.*

Annus proximus Christi M D XXIX. quo ma-¹⁵²⁹
trem¹⁾) quoque amisit migrantem ex hac vita, et
ipse mirifice exercuit Philippum Melanchthonem pro-
pter actiones conuentus Spirenſis²⁾), quo cum Illu-
strissimo Principe Duce Saxonum Iohanne ille vene-
rat. Erant res multiplicibus et variis modis exulce-
tatae et vndique magis impendebant malorum incre-
menta, quam subleuationis aut prosperitatis spes
ostendebatur. Et tantis in miseriis Reipubl. contro-
verſisque ortis iis, quae capitalia odia ordinum cum
iam excitauiſſent tum adhuc alerent, non tam hoc
alienatis inimicisque animis dissidentes agere vide-
bantur, vt explicatis dubiis et quasi decidendo oc-
casione discordiarum remota, ita diuulſae separatae-
que partes benigna pacificaque compositione rurſum
iungerentur, quam veluti dedita opera irritare ſeſe
mutuo, et odio quietis diffidia vetera confirmare,
et his alia addere, suamque vrgere perniciem, per-
inde ac ſi impendens exitium auerti nollent. Cum
autem his similia aliis etiam fatalibus temporibus,
orbisque terrarum locis acciderint, fortaffe liceat
consolatione hac, quamuis infirma et misera vti:
Haud tibi ſoli, et ferenda ſint illa patienter. Vti-
nam praeteritis omiſſis, quamuis grauia et intolerabili-

1) Vide, quae dixi in Melanchthonianis p. 9 ſqq.

2) In I. I. Müller Hist. von der Evangelischen
Stände Protestation p. 47. extat Bedenken D. Luthers
und Melanchthons wider den Speierischen Abschied.
Facit huius conuentus mentionem Philippus in Epp. ad
Camer. p. 119 - 125.

1529 bilia ea quibusdam esse videantur, non pudeat aduersis doceri, et libeat cauere prouidereque, ne priores difficultates, vt lenissime dicam, nouis aliis cumulentur. Quod adiuuante Filio Dei pacis sincerae largitore, esset in proclivi, si illius voluntati seruirent studia hominum, et non indulgeret quisque animo suo. Neque me fugit, a nonnullis *Philippi Melanchthonis* anxias solicitae mentis curas saepe esse reprehensas et plane vituperatas, tanquam nimias et immodicas et timiditate quadam desperata neque Deo aeterno gratas et hominibus odiosas ac contrarias, quaeque susceptis interdum rebus utilibus officerent. At ille neque ignauo metu, neque desperatione culpanda quorundam vehementiam non probabat, sed ipse erat attentior atque circumspetior veramque considerationem adhibebat, et ne temeritatis iustum crimen vlo incepto subiretur, praestandum esse iudicabat. Neque negabat se intuentem praeterita et contemplantem praesentia, non parum interdum vereri, quid denique futurum esset, et ea cura sollicitudineque angi animum suum fatebatur. Quod quibus vsu non veniret, eos non tam fortes quam nimis audaces vel nullo sensu etiam humanitatis praeditos videri posse arbitrabatur. Ut autem fabula narrat, quendam, qui coecus esset, per ponticulum angustum sine trepidatione transisse, cum alii videntes et periculum intelligentes idem facere non possent, sic profecto prudentis animi cogitatio semper in cautione timida est, cum nimia fiducia alii quamplurimi admodum saepe insolentes ferocesque esse videantur. Ac memini me aliquando perturbatum *Melanchthonem* hortari, vt illas curas deponeret, et reiiceret, secundum praceptum Davidicum, in Deum aeternum. At ille, *Si, inquit, nihil curarem, nunquam implorarem Deum.* Cum autem curas finiat religiosa pietas precibus,

cibus, nimis expes esse earum penitus illa ~~se-1529~~
quit. Et curis igitur ad preces impellor, et precibus curas depello. Diligentia sane et circumspetio,
cura, attentio *Philippi Melanchthonis* non probabantur
aeque omnibus, cum reperirentur qui ad voluntatem sensumque aliorum iudicia sermonesque suos
per facile inclinarent, et ideo grati acceptique essent
iis, quibus assentiebantur vel etiam assentabantur.
Philippus vero, qui in cupiditate beneficiandi quamplurimis et commodis aliorum seruendi, ad res
fusciendas promptus paratusque esset, consulendo
autem agendoque cum perquam solicitus, tum propter
summam fidelitatem nimis etiam anxius de e-
uentu, nonnunquam liber quoque tam monendo
quam reprehendendo cauere non poterat, quin ali-
quos offenderet, non etiam nullos a se plane alienaret.

§. XXXV.

*Periculum Sim. Grynaeo intentatum confilio Melanchthonis
euitatur.*

Non debui hoc loco omittere, quod comper-
tum haberem, qui et ipse tum salutandi *Philippum
Melanchthonem* gratia Spiram venisse, accidisse
optimo et elegantissimo atque doctissimo viro *Simoni
Grynaeo* *). Tametsi me non fugiat et ab ipso
Melanchthoni esse eam narrationem insertam li-
bro

* Hoc elogio eum ornat Melanchth. in Select. Epp. p. 107. *Grynaeus* cum videret magnum decus esse Ecclesiae eruditionem, magno labore accendere omnium honestarum artium studia conabatur, optimos autores veteres edebat ac enarrabat. Erat ingenium capax omnium bonarum artium, sed haec maior laus est, quod non fastidiit doctrinam Ecclesiae, sed semper ad philosophia studia lectionem adiunxit Prophetarum et Apostolorum.

1529 bro *) cuidam ipsius, et sciam de hac re quosdam ita locutos ut ficta, quosdam ut nugatoria. Mibi quidem minime superstitoso, et ei tamen, qui nunc etiam numinis diuini vim et efficacitatem in terris aliquando cerni non dubitem, haud videtur illa extenuanda, nedum deridenda. Quae sese ad hunc modum habet. Eytelpergae *Grynaeus* tunc, ubi ducta vxore consederat, optimarum disciplinarum et artium doctrinam profitebatur, cum autem caeteris in partibus philosophiae non facile ei parem reperires, tum mathematicarum scientiarum erat peritissimus. Visum fuerat huic Iquoque Spiram vicinam venire, ut cum *Philippo Melanchthonem* paulisper versaretur. Ibidem aderat et *Faber Constantiensis* **), qui magna vehementia resistebat puriori Ecclesiasticae doctrinae et in hac vitorum emendationi. Erat quaedam *Grynaeo* cum hoc necessitudo antiqua, qua fretus accedit hominem et cum eo primum aliis de rebus familiariter colloquitur, deinde et sermones infert de iis, quae erant in manibus. Monet hortaturque ne veritatis hostis esse perget, neu sese non modo cum eam oppugnantibus coniungat, sed his etiam autorem ducemque praebeat. Diffutat

*) Commentario in Danielem Proph. cap. X. et Epp, Mel. ad Camer. p. 122. 123. ubi Grynaeum nominat amicum nostrum, Fabrum vero Cyclopem. Joh Manlius quoque in Collectaneis locorum communium (Franc. ad M. 1594. 8.) p. 18. hanc planam singularem historiam narrat. Legitur quoque P. IV. Postillae Melanthoniana p. 256. Conferri praeterea meretur bac de historia C. A. Heumann Poeciles Tom. III. L. 3. diss. 13.

**) Episcopus Viennensis, de quo sparsus fuit iocus, quod esset iuxta verba veteris proverbi: Nullus malus magnus pescis. Conf. C. E. Kettneri Diss. de Johannis Fabri Episcopi Viennensis Aduersarii Lutheri vita et scriptis, Lips. 1737. 4.

putat cum ipso libere, confidentius quoque aliquid 1529 dicit. *Faber*, qui valde offenderetur oratione tali, dissimulare tamen omnia, et iubere reuerti ad se *Grynam*, ut accuratius de tanto negotio disputarent. Narrat amicis hoc *Grynaeus*, qui dissuadent redditum ad *Fabrum* et rem periculo non carere ostendunt. Erat *Philippus* vna cum suo grege colloquatus in hospitio domunculae sacerdotis cuiusdam senis, nequaquam mali hominis. Ibi *Grynaeus* et ipse ferre semper esse consueuerat. Venit eodem forte *Grynaeo* absente quidam eo habitu specieque eiusmodi, quae dignitatem pree se ferret singularem, quaeritque ex *Philippo*, vbi *Grynaeus* sit. Modo, inquit *Philippus*, ille abiit. Velle adesset, inquit hic, et scire se indicat parari ipsi insidias, in quas incidere nollet virum bonum et doctum, sic enim praedicari. Ita ille, quisquis fuit, nam cognosci id non potuit, discessit. Reuertitur paulo post *Grynaeus*. Quem *Philippus* iubet redire *Eytelbergam* statim, neque diutius *Spirac* commorari, ac miranti, quae esset festinationis tantae causa, narrat omnia in via, cum deduceret ipse eum ad Rhenum, quo loco Illustriſſ. Princeps Elector *Ludouicus Palatinus* peculiarem traiectum instituerat. Et non diu post affuit armata quaedam manus ad comprehendendum *Grynaeum* missa. Neque quisquam aliter suspicari potuit, quam a *Fabro* ortum id et tantum periculum *Grynaeo* creatum fuisse. Natus hic in iugis montium vicinis Vuirtenbergico agro, Viennae ad Danubium bonarum artium studiis operam dederat. Cumque Eytelbergae annis aliquot substitisset, contulit se postea Basileam, ibique multis egregiae doctrinae operibus editis, mortuus est anno Iesu Christi M D XLI. Commigrationis autem illius non minima causa fuerat, cupiditas vtendi consuetudine *Iohannis Oecolampadii*, quem doctrina excellentem coelestis

Melanchth.

H

et

1529 et aeternae veritatis, id est, sacrarum literarum studiosissimum, simulque integritate vitae atque morum honestate et suauitate ingenii venerandum ac amabilem cognouisset. Sed redeat ab hac digressiuncula ad institutum narratio nostra.

§. XXXVI.

Protestantium nomen. Melanchthonis prudentia in dissidio religionis exhibita ab obrectoribus maledicis inique fugillata.

Dum illi, qui debuerant rebus laborantibus succurrere potissimum et remedia adhibere, vel omnino facere medicinam negligunt, vel ita facere aggrediuntur, ut malum indies redderetur insanabilis et asperius, non modo non sedata fuerunt iam commota, sed indies quasi tentationes nouorum morborum accesserunt. Et metu iniuriarum atque violentiae inceperunt tunc sibi aliquanto diligentius prospicere illi, qui vt desertores veteris religionis accusabantur et damnabantur. Itaque capita, vt aiunt, illi conferre et de coniunctione ac foederibus ad necessariam defensionem colloqui. Feruebant in Helvetia ea tempestate contentiones, et ciuitas Argentoratensis, ritus quosdam, iudicio et persuasione sua impios, abrogauerat, frementibus iis, quibus mutatio illa detrimento futura esset. Atque Spirensi conuentu^o) cum vngerentur decreta priora valde dura, et leniora antiquarentur, coniuncti Principes quidam, refragari manifesto non dubitarunt, testantes publice talibus decretis, quae fraudi esse possent progressionibus doctrinae veritatis coelestis, se non assen-

o) Mentionem huius conuentus & rerum ibi gestarum facit Melanchthon in Epp. ad Camer. p. 119 sqq. In primis merito conf. Io. Ioach. Müller's Historia von der Evangelischen Stände Protestantion und Appellation, Iena, 1705. 4.

assentiri, neque iis teneri velle. Horum primus fuit optimus et excellentissimus pietateque Illustrissimus Princeps *Iohannes Dux Saxonum*. Adhaeseruntque eis ciuitates potissimum duae, *Norimberga* atque *Reutlinga*. Et fuit ista origo atque causa nominis et coetus eorum, qui sunt appellati *Protestantes*. Solenni autem Iuris publici obseruatione res illa acta et scripto exposita, et postea missis ad Imperatorem Romanum Carolum V. legatis, subiectissima significatione indicata est ^{p).} Qui legati illum in Italia conuenerunt peregeruntque apud ipsum mandata, aduentantem ad Imperatoris titulum coronationis augusto ritu adipiscendum et obtinendum a Pontifice Romano. Sane rediens tecum in memoriam earum rerum, quae illis temporibus gestae fuerunt, non possum non vehementer succensere quibusdam, qui ignari omnium quaedam tunc dicta atque etiam scripta *Philippi Melanchthonis* nunc contra ipsum colligunt atque proferunt. Quo tamen nihil fere aliud consequuntur, quam ut inhumani vel potius impii odii sui nefariam acerbitudinem patefiant. Ut in mari procellis ventorum commoto fluctus multiplicantur, sic inceptiones inusitatorum augescabant. Et de dogmatibus disputationes querundam erant alicubi horridiores, et consilia animosa atque festinata actionesque praecipites. Neque, quod Medici praecipiunt, cauebatur, ne indigesta adhuc atque cruda agitarentur impellendo. Quae animaduertens et perpendens *Philippus Melanchthon* non poterat non pietatis prudentis attentione mettere, quorsum illa euasura essent. Itaque si quid suscipi mouerique cognouisset turbulente aut saltem audacter, valde perturbabatur, autoribusque irasci

H 2

et

^{p)} Conf. Cel. Viri Ge. Andr. Willii Memoria Michaelis de Caden, Altdorfii, 1773. 4.

1529 et aduersari illis solebat. Non rem interdum improbans, sed intempestiuam aut praeposteram rationem reprehendens, eorum praesertim, qui alacritate quadam nimia delinquerent, et exultando laberentur, et viam nondum tritam ingrediendo nonnusquam aberrarent. Cum ipse non modo veritatis sed simplicis huius et purae esset amator, et quicquid abhorreret a doctrinae directa et plana veluti via, recederetque a proprietate disertae et perspicuae tam expositionis quam explicationis, id magnopere funderet. Fontem autem doctrinae integrae et sincerae in Ecclesia, unde ea hauriretur vniuersa, praeter sacras literas nullum aperiendum admittendumque, cum et sciret et in primis defendenteret, doctrinam dihiominius quasi deduci, ut liquido flumine et sine ambagibus manaret, per consentientem antiquitatis piae atque religiosae explanationem, tanquam alueum, debere statuebat. Cum igitur intempestiuæ vel etiam importunæ nouitatis quasi eruptiones, quae nouorum quoque certaminum et distractionum maiorum causæ essent, neutiquam illi placerent, tum foedribus deuinctas coniunctiones et armorum communitatem implicari in negotium religionis et specie misericordum, et re ipsa periculosum esse intelligens, curis grauissimis et maxima solitudine afficiebatur de talium consiliorum atque actionum euentu. Non autem temporibus, personis, occasionibus, ipsisque adeo negotiis atque rebus perspectis, distinctis, exploratis, omnia quae dicuntur confusa atque obscura esse necesse est. Qualia sunt partim obtestantia bonis et maledica, partim scurrilia atque nugatoria, partim etiam calumniis et mendaciis referta scripta quorundam, quae his temporibus euolant tanquam monedulae aut sturni et magno numero et stridore ingrato, et, si quid adhuc reliquum est boni, illud car-

carpendo perimunt, et omnem spem fructuosorum tractatum praecidunt. Qui nisi reprimantur aut fugentur, quid futurum tandem esse existimandum sit, non libet dicere, itaque hoc ipsum relinquo uniuicuique cogitandum, et ad pertexendam narracionem redeo.

§. XXXVII.

Conuentus Marpurgensis. *Caroli V. solicitude de inuestiganda veritate in controversis religionis capitibus, eiusque impedimenta.*

Hoc etiam anno Illustrissimus Princeps *Philippus Landgraffius Hassiae* pio consilio et studio laudabili perfecit, ut *Marpurgi* ^{q)} conuenirent primarii doctores Ecclesiarum Saxoniarum et Helueticarum et suarum. In quorum numero *Philippus* quoque *Melanchthon* fuit. Et est in illo congressu de capitibus praecipuis doctrinae Ecclesiasticae tractatum, ac de plerisque quidem plane consensum, de nullo autem tunc sane iracunde litigatum, aut in controversia alienatis odio animis discessum. Celebrauit nominatim compellando eos, qui tunc conuenerunt,

H 3

ele-

q) Melanchthon in Epp. ad Camer. p. 131. De congressu Marpurgensi non habeo, quod scribam. De aliis capitibus doctrinae christianaee omnibus conuenit, tantum controversia de Coena explicari non potuit. Leges capita, quae ibi composita sunt. Tantum triduum colloquium fuit. Et aduersarii leniores uisi sunt, quam fore arbitrabar, reliqui omnes praeter Lutherum fuimus *κωφοι προσωπα*. (mutae personae) Conf. quoque Sculteti Annales in Hardtii Hist. litt. Ref. P. V. p. 138 sqq. vbi quoque Melanchthonis epistolae ad Ioannem Sax. Ducem deprehenditur, quae summam huius colloquii continet. Inter documenta N. III. sistimus Melanchthonis epistolam ad Io. Oecolampodium de S. Coena: et N. IV. Locum de Sacramento corporis et sanguis Christi in Conventu Marburgensi.

1529 elegante epigrammate *Euricius Cordus*⁷⁾) postea inter alia edito. Erant autem omnino ante oculos et inter manus multae et magnae difficultates illo tempore, et aerumnosa Respubl. et Ecclesia afficta. Nam et bellorum vndique furor inflammabatur, et de Religione crescebant discordiae, et multa loca fame pestilentiaque erant infesta. Quae de aliorum narrationibus poterunt ab iis, qui per aetatem non meminerunt, cognosci. Cum autem Turcicus exercitus, qui ad oppugnationem usque urbis Austriacae *Viennae* processerat, virtute praefidii, cui praefatus esset Illustrissimus et fortissimus Princeps *Philippus Ruperti filius Philippi nepos, Palatinus, de conatu et spe potiendae urbis depulsus, in qua capienda omnes vires opesque suas fuerat expertus: hic igitur cum foede vastata Pannonia discessisset, ut nihil amplius eo quidem tempore esset Germaniae ab illo periculi: et iam antea tentatis omnibus et fortuna vndique aduersante, *Franciscus Rex Gallorum* quamuis duris conditionibus pacem cum Imperatore *Carolo* fecisset et inter hos potentissimos Christiani nominis Principes reconciliata gratia videretur: ita igitur tandem primum in Italiam ad Pontificem Romanum*

7) Cuius initium hic exhibeo.

Insignes verbi proceres, argute Luthere,

Suavis Oecolampadi,

Magnanimis Zuingli, pie Sennephe, diserte Melanchthon;

Fortis Bucere, candide

Haedio, praecellens Osiander, strenue Brenti,

Amice Iona, acer Crato,

Et valida plus mente valens quam corpore Meni,

Magne Dionysi et Meconi,

Ac reliqui, bona turba, viri, quos inclytus Heros

Princeps Philippus acciit.

manum^{s)}) veniendum et inde in Germaniam progre- 1529
diendum *Carolus* statuit, si quo modo praesens; quod
operae precium esset, efficere, et laboranti Reipu-
blicae conturbataeque Ecclesiae opem ferre posset. In
qua parte et consilia ipsius recta et veras rationes
faisse, multa vel plurima potius sunt argumento. Sed
obstitit nimis *Caroli* egregio proposito et exitiae
voluntati, impediuitque progressionem ad salutem
et dignitatem Republicae in fatalis mutationis arti-
culo, cum hominum pertinacia et effrenata seculi li-
centia, tum tantae iampridem factae labes, et res
vsque adeo vel conuulsae vel certe inclinatae, vt
tanquam ruinosum aedificium sarciendo tegendoque
instaurari non possent, sed siue neglectas concidere
illas, seu demoliendo et extruendo denuo restitui in
pristinum locum oporteret. In quo quidem quanto
mora sit diuturnior, tanto vel grauior et horribilior
ruina, vel demolitio et reaedificatio laboriosior at-
que molestior est futura. Verum illa tum spe eo-
que animo in Germaniam venire voluisse *Carolum*
Imp. cur dubitare aliquis velit, causam non reperio.

§. XXXVIII.

*Comitia Augustana, inque iis edisa Confessio fidei, in ea con-
scribenda Melanchth. studium et prudentia.*

Indicatus igitur conuentus fuit, qui ageretur 1530
Augustac Vindelicorum anno Christi MDXXX. Quo
tandem *Carolus* accessit Idib. Iunii, cum illic ordines
Imperii iamdudum praesto essent, inque iis primus
Illustrissimus et optimus Princeps *Iohannes Dux Sa-*
xonum

H 4

^{s)} Digna est, quae legatur, oratio de congressu Bo-
noniensi *Caroli* Imp. et Clementis Pontif. quae extat
Tomo V. Declamatt. Mel. p. 91 sqq. Inde eam trans-
scriptit totam Chytraeus in Hist. Aug. Conf. a se edi-
tam, sed Philippum plane non nominat.

1530 xonum et Septemuir, qui et ante et modo honoris causa nominatus, similiter ut deinceps nominetur, narrationis series et res feret. In huius comitatu inter Theologos fuit *Philippus Melanchthon*. Auctores sic est, ut plerique suspicarentur, promissa quaedam Pontifici Romano ut fierent, operam dari. Itaque vehementer obiurgatis illis, qui tanquam desertores veteris religionis paene seditionis insimulabatur, et varia aggressione eorum animis tentatis, quod inter hos etiam ipsos quaedam adhuc controuersa essent, iussi sunt omnes scriptis sententiam demonstrare. Tum informata quaedam summa fuit doctrinae vniuersae, quam profitebantur et sequebantur Ecclesiae Saxonicae et cum his concordantes. De qua post diligentissimam considerationem compositum est scriptum comprehendens capitibus aliquot expositam et explicatam doctrinam illam vniuersam, opera studioque et cura atque immenso labore *Philippi Melanchthonis*. Quo scripto contentionibus disputationum agitatae quaestiones variae, cum ordine dispositae, tum assertione simplice et aperta illustratae definitaeque sunt. Ut ab hoc tempore certa et explicata ratio doctrinae coelestis veritatis uno scripto exposita coepit extare. Quia autem de hac contentientibus Principibus et illorum consortibus suo nomine commemorari placuerat, quid et verum esse persuasum haberent, et in quibus tuendis defendendisque perseverandum esse statuerent, *Confessionis* titulo scriptum illud *Carolo Imperatori* fuit oblatum. Maluerat hoc *Philippus* non Principum et eis adjunctorum nomine edi, sed docentium, qui Theologi vocantur. Nam et magis decere istos talia differre, et autoritatem illam potentiae quasi liberam reseruari, utilius esse iudicabat. Sed obtineri id non potuit, quod actionem illam splendidiorem fore subscriptis istis nominibus existimaretur, et aliis quoque

que de causis, ut hoc fieret, videretur melius. Pro 1530 posita autem fuerant complures descriptiones, quae-
dam etiam admodum verbosae. Nam qui in causa
hac coniungebantur, ii iusserant suos quique Theo-
logos aliquid conscribere. Quae legenda cognoscen-
daque erant *Philippo*. Qui non ille quidem de eo-
rum, quae afferebantur, veritate ambigebat, ne-
que incerta multoque minus falsa defendi putabat:
Sed quanquam et sacrarum literarum autoritate et
consensu religiosae pietatis ab initio ea niti sciret,
ne agendo tamen optima causa in tanta rerum per-
turbatione et hominum tam insolentia quam ferocia
atque etiam arrogantia, laederetur, neu qua in par-
te negligentia aut confidentia peccaretur, solcite et
anxie metuebat. Cumque onus totum ipsi imposi-
tum esset et ab eo sustineretur, cura laudatissima af-
fiebatur, ne quid committeretur, quo et sua ad
Deum conscientia vulnerari, et bona ad homines vio-
lari existimatio, et Reipublicae pernicies incitari
videretur. Ipse ego inter tales cogitationes non
modo suspirantem sed profundentem lacrimas con-
spexi, et pietatis atque prudentiae cum iustissi-
mas quercelas, tum grauissimos sapientissimosque
sermones illius audivi.

§. XXXVIII.

*Melanchthonis circumspectio, lenitas ac timiditas a multis
iniusta reprobatione et omnia ad conciliandam ei iniui-
diam conquista.*

Haec quibusdam securioribus *) displicebant,
et *Martino Luthero* indicata inflatius, quandam epi-
stolam *) expresserunt, qua increpari timidita-

H 5 tem

*) Osiandro, Baumgartnero, et aliis.

**) Non una sed plures adhortatoriaé epistolae Lu-
theri ad Melanchthonem extant Tomo III. Epp. Lu-
theri a Buddeo edito.

1530 tem ^{w)}) *Philippi*, vt iactabant, ille non dubitaret. Eamque ad inuidiam ipsius circumtulerunt, cum magis laudationem illa quam vituperationem *Philippi* contineat. Sed nescio, quo pacto huius viri dicta et facta omnia perpetuo, quasi signum quoddam, proposita fuerunt, ad quod dirigeret veluti sagittas calumniarum et obtrusionum leuitatis improbitas. In arduis autem et non carentibus praesente discrimine negotiis circumspetionem atque etiam timorem, qui culpat, ei nimurum improbatum praeceptum veteris poëtae Graeci censentis: *Deliberationes* saepe esse repetendas, iubentisque consultare bis et ter perpendentes ea, quae in mentem ipsis venerint, subiecta memorabilis sententiae verissima ratione: *Quod damnorum esse maximorum autores* soleant præcipites, et qui impetu quodam vehementiac efferantur. De quo nos quidem quasi dimicare disputando non volumus. Atque utinam festinatione proteruitatis nostra quoque aetate non confirmata aliquoties esset pracepti illius contemti aut refutati admonitio, vel non saltem deinceps accepto detrimento, quam præclara haec et salutaris sit, intelligatur. Non grauabatur *Philippus* quoscunque accedere ^{x)} et de rebus illis tantis, quid sentirent, cognosce-

w) Conf. H. A. Schuhmacheri diss. de timore P. Melanchthonis, Grimmae, 1730. 4. I. F. Hane diss. de Mel. moderatione in A. C. negotio conspicua s. *Philippi* Leisetretten, Kilon. 1730. 4. C. A. Heumann diss. de Conf. Aug. lenitate, Gött. 1730. 4. I. F. Mayeri diss. de nimia lenitate P. Mel. Kilon. 1695. 4. auctior Gryphisw. 1707. 12. ib. 1717. 4. I. P. Milleri Progr. de studio pacis P. Mel. Vlm. 1760. 4. & I. C. W. Stockii diss. de vario animo P. Melanchthonis in Aug. Conf. Lenæ: 1765. 4.

x) Cochlaeus ideo in Philippicis quatuor plag. A 4 b. ita scribit: *Philippus Augustae non solum publice simul-*

gnoscere. Non etiam verebatur cum aduersariis 1530 colloqui. Quae, cum fierent ab eo optimo animo, neque nocerent causae ac potius valde prodeissent, non tamen effugerunt criminationes ²⁾ etiam amicorum, parum reste de his existimantium, vel ardore quodam cupiditatum suarum, vel minus perspectae rei indiligente consideratione. Quinetiam ³⁾ qua ad aliquos ⁴⁾ Philippus Melanchthon scripsisset libe-

mulabat se pacis et concordiae amantem et auidum, verum etiam priuatim cursitabat hinc inde, perreptans ac penetrans non modo priuatorum domos et diuertia, verum etiam Cardinalium aliorumque Principum aulas, atque adeo et Mai. T. curiam, insidioso nimis circuitu quaerens, quem hypocrisi sua deuoraret. Et fecellit profecto non paucos blanditiis deprecationibusque simulatis, dum passim in conniuis et colloquiis facillime pacem Ecclesiae recuperari posse affirmaret, si modo suis permitterentur haec tria duntaxat, Populo inquam utraque species Sacramenti, Sacerdotibus coniugium, et Missae usus et communicatio. In caeteris omnibus fore suos Episcopis et Praelatis per omnia subditos dictoque audientes.

²⁾ Placet hic Erasmi verba ex epistola quadam ad D. Jul. Pflugium adponere: Philippus Melanchthon praeter insignem eruditionem et raram eloquentiam habet gratiam quandam fatalem, quam genio suo debet potius quam ingenio, vt quum sit omnibus candidis gratissimus, ne apud hostes quidem habeat quenquam, cui sit admodum exosus. Is Augustae, sedulo tentavit, quod tu suades: vbi si per morbum licuisset adesse, lumbens meum qualecunque studium cum illius opera coniunxissem. Sed quid ille profecerit, obscurum non est. Erant tum illic, qui quosdam integerrimos nec extremae dignitatis viros clamarent haereticos non ob aliud, nisi quod aliquoties cum Melanchthoni miscuerint colloquium. Vid. p. 1060. Op. Epistolarum Erasmi edit. Basil. 1538. fol.

³⁾ e. g. ad Cardinalem Campegiū, quae epistola extat in collectione Manliana p. 146 etc. ad Episcopum Augu-

1530 liberius minusque acerbe et accusatorie de iis negotiis, quae tum disceptabantur, ea conquiri atque proferri ad inuidiam illius. Ac fuere circumlatae literae ad *Legatum Venetum*^{a)} scriptae, quae in Senatu Venetiis nec non Romae recitatae fuisse dicentur. Sed omnia ista fortiter contempsit *Philippus Melanchthon* acquiescens in repta bonaque conscientia, et nequaquam inflectens consilia actionesque suas ad aliorum sententiam ac voluntatem, sed ad veritatem solam constantissime dirigens. Vnum erat, quod paene omnibus reclamantibus ille non intermittebat suadere, non modo astipulatore sed etiam autore ipso^{b)} *Luther*. Nimirum Episcopi si concede-

Augustanum, ibidem p. 56 etc. Merito quoque hic sunt conferendae epistolae Lucii Pauli Rosellii ad Ph. Melanchthonem, in quarum altera etiam inquirit, num vere Philippus epistolam ad Campegium, ut ferebatur, conscripserit. Extant in Dan. Gerdesii Specimine Italiae Reformatae p. 35 sqq.

a) Cui nomen erat Teupolus. Operae pretium erit ex Epistolis Scholasticorum Academiae Witebergensis, Witt. 1571. 4. plag. I 4 b. sequentia excerpere: Teupolus fuit orator Venetus in conventu Augustano 1530. qui cum discessurus Augusta Illustr. Principi Johanni Sax. Duci Elect. suae reip. officia (ut est moris) detulisset, iussus est et noster Praeceptor Principis nomine gratias agere, et ipsius officia Reip. Venetae vicissim deferre. Nihil quicquam praeterea consuetudinis aut commercii cum Teupolo ei intercessit unquam. Inde nebulo quispiam seu Illyricus seu quivis alias occasionem configendae epistolae sumpsit. Conf. quoque Defensionem P. Melanchth. adversus maledicuum scriptum Theologorum novitiorum Witebergensium etc. (Hanoviae 1601. 4.) p. 94.

b) in Epp. ad Camer. p. 151. Intelligunt, quid habeat illa concessio (iurisdictio Episcop.) incommodi, quanquam ego optimo animo semper putaui ista concedenda esse. Qui iure enim licebit nobis dissoluere

scilicet

cederent libertatem, et usum purae doctrinae coelestis veritatis, secundum expositionem confessionis editae, ne recusaretur atque denegaretur restitutio ordinariae potestatis seu administrationis suae quibusque dioecesis. Quod quidem quale esset, cum coeco, ut dicitur, apparere deberet, tamen varie et mirabiliter exagitatum fuit. Audiui ipse quosdam aliquando, quos et morte sublatos, et tali in mentione non putauit nominandos ^{c)}, sed eos audiui cum me illi non prouidissent, de hoc ipso capite possimum accusantes Philippum inhumanissime, cum unus ex ipsis diceret: *Si esset ingente pecunia conductus a Romanensi factione, ut ipsorum statum tuetur, se non videre, qua meliore alia ipsisque utiliore ratione caussam, quam ista, agere posset. Negque Philippum suae partis, sed aduersariorum patrum habendum esse, et quidem praecipuum atque singulari-*

~~golatus~~ Ecclesiasticam, si Episcopi nobis concedant illa, quae aequum est eos concedere. Et ut liceat, certe non expedit. Semper ita sensit ipse Lutherus, quem nulla de causa quidam, ut video, amant, nisi quia beneficio eius sentiunt se Episcopos excusuisse, et adeptos libertatem minime vtilem ad posteritatem.

c) Hi erant Hassiaci et Norimbergenses legati. Melanchthon ipse, quod Camerarius h. l. refert, confirmat in epist. ad Lutherum: Non credis, quanto in odio sim Noricis, et nescio quibus aliis propter restitutam Episcopis iurisdictionem: ita de suo regno, non de Euangelio dimicant socii nostri. Amicus quidam scripsit, me si quanta voluisse maxima pecunia a Romano Pontifice conductus essem, non potuisse meliorem rationem suscipere restituendae dominationis Pontificiae, quam hanc iudicent esse homines, quam instituimus. Epp. select. aliquot P. Mel. Vit. 1565. 8. p. 30. Conf. litteras Landgrauii Hassiaci, Senatus Norimbergensis et Osiandri, quas primum cum lectore ex MStis communicamus inter Documenta N. V. VI. et VII.

1530 gularem. His sine verecundia proferebantur etiam et atrociora et magis contumeliosa quaedam, quorum magnopere postea poenituit et puduit plerosque. *Philippus autem Melanchthon et coram interdum hac de lenitate remissioneque appellari, et quid de eo homines loquerentur, certior fieri literis.* Verum nihilominus permanere in sententia, et tenere cursum bene institutum, neque mutare curationis modum, tanquam medicus peritus, dum constaret ratio illius, quamvis non efficeretur statim, quod aliqui optarent et euperent. Neque ipse laborare de nugis quibusdam, neque seruire voluntati sibi aliquid querentium, aut etiam assentari, ad arbitriumque eorum fese et nutum accommodare. Sed urgere necessaria et ea, quibus aeterni Dei veneratio instauraretur, ad salutem omnium mortalium, et relinquare cuncta, quibus turbarum aut belli causa dari videretur. Atque ipsis aduersariorum capitibus *) eum tunc confessionem extorsisse constat: *Veram esse sententiam, quod est fundamentum doctrinae Christianorum uniuersac: Quod nullo alio humano opere, nullo merito, nullo denique pacto acquiratur et contingat reconciliatio gratiae cum Deo alienatis et spes certa salutis ac vitae aeternae, nisi fide tantum, quae habeatur filio Dei patris aeterni Λγώ ουναδίω, et qua credentes freti sint atque nitantur.*

§. XL.

Cocblaei et Staphyli erga Melanchthonem malignitas: et si is omnis erroris ac labis neutiquam censendus est fuisse expers.

Exortus est paulo post ex turba illa, quae vel per contumaciam nollet, vel propter obscuritatem cali-

*) Eccio et Cancellario Bayarico a Wolfseck, Episcopo Augustano, Salisburgensi et Moguntino.

caliginis errorum non posset aspicere lucem eminen- 1530
tem clarissimae veritatis, quidam qui se nominaret
Cochlacum, de patriae appellatione, in qua est
Cochleae *) significatio quales graduum in aedificiis
sunt. Vicus autem ille est in arenis Noricis.
Qui quod cuperet videri eruditus, actiones, vt ipse
scilicet existimauit, accusationis granis et rei capita-
lis instituit atque perscripsit ad Imperatorem *Caro-
lum*, quibus ridicule *Philippicarum* ^{d)} titulum fe-
cit. Eas et malitia improbitatis et ineptiarum leui-
tate refertas, non puto ab alijs negotiis tantum va-
cui temporis Imperatori, vel etiam in ocio quoque
eam voluntatem fuisse, vt legeret et nugis istis ope-
ram daret, quae sane iam inter tales delirations
plurimas prorsus evanuerunt, neque uspiam fere
comparent. Sed in his tamen cum alia atrociter
obiiciuntur *Philippe* tanquam autori Confessionis,
tum ad Pontificis Romani Legatum accessio et ser-
mones cum eo habiti humiles et abiecti. Atque nu-
per adeo alter quidam, qui nescio cuius linguae for-
maeque nomine *Staphylum* **) se vocat, Graecum
enim

*) *Wendelstein.*

^{a)} Philippicae quatuor in Apologiam Phil. Melan-
chthonis ad Carol. V. Imp. Lips. 1534. 4. Philippica
quinta in tres libellos P. Mel. nuper aeditos, s. l. 1540.
4. Sexta prodiit Ingolst. 1544. 4. Septima et ultima
inserta est Historiae Hussitarum.

<sup>**) Frid. Staphylus, Livoniensis patria, vt prae se
ferebat, vel, vt alii loquebantur, Westphalus.] In
Defensione pro trimembri Theologia Lutheri con-
tra aedificatores Babylonicae turris, Nissae 1560.
8. plag. B 7 b. ita de se ipse Staphylus: Adole-
scens primo Cracouiam profectus fui, deinde Ita-
liam petii studiorum causa, postea Vitebergam me
contuli ad vos, manique isthic annis plus decem,
vt penitus, quae Luthero esset aduersus Ecclesiam
lis,</sup>

1530 enim illud esse non vult, et a *Philippo Melanchthonem* in primis adiutus, ad honoresque et commoda productus, ut alii complures, qui parem gratiam meritis ipsius retulerunt, cum in Prussia, quo a *Philippo Melanchthonem* commendatus Illustriss. Principi *Alberto* venerat, tantam dignitatem tantasque opes non adipisceretur, quantas illuc contendens spe sibi desponderat, Principem simul eum reliquit, simul a causa descivit, cum *Philippo Melanchthonem* quoque simultatem quandam exercens offensionis priuatae *), quam nunc indicare non est visum. Hic igitur, ut ab autore confessionis illius *Philippo Melanchthonem* tanquam fonte, multos et varios riuos manasse seistarum perniciosarum in Ecclesia perhibet mirifico quodam et ioculatorio illo quidem scripto e), sed ita impuro ac potius spurco, itaque ciumaniis

lis, cognoscere. Inde vero ad meos in Prussiam reuerti, ducique *Alberto*, te (*Melanchthonem*) suasore, et cognatis meis, cum is saepius me ad se in famulitionem accersiisset, operam condixi, primum ut essem in Academia Professor, et mox, quoniam huic functioni renuntiabam, ut Consiliarius.

*) Propter frustra petitum coniugium filiae postea D. Peucero nuptae.

e) In Theologiae M. Lutheri trimembbris Epitome, l. I. § 58. 4. Cuius libri pars tertia agit de Successione et Concordia discipulorum Lutheri in Aug. Conf. ubi inter alia impudenter (plag. N 2 b.) scribit: „Emersimus tandem ex pestilenti illo coeno haeresium atque haereticorum, quos ut memoriam iuueni lectoris, in tabella et in sua quemque classe turmatim disponam conspiciendos, ut cum nomina illorum in coelis scripta non sint, in terris non penitus oblitterata reperiantur. At in ea ista trium immundorum spirituum crapulante exhalatione est nescio quae fatalis discretio: spiritus eniq Anabaptisticus fecerit plebis inuasit: Sacramen-

lumiis et mendaciis conflato, vt quamuis neque dolore contra se istiusmodi, neque pro se edi gaudere quispiam debeat aut possit, rabies tamen ista animaduersione seuera digna esse videatur. Quod quidem totum tale est, vt non pertineat prorsus ad *Philip-pum Melanchthonem*. Nam subscriptio confessio-nis huius nunc etiam in medio est eorum, qui au-tores ipsius dici haberique voluerunt. Eorumque aliqui ipsi adhuc superstites, et caeterorum successo-res atque posteritas, illius autoritatis perscriptionem agnoscunt et tuentur. Itaque ipsi tantum in componendo studium industriamque, et exarando ope-ram ac manum *Philippi Melanchthonis* adhibuerunt et usurparunt, rem ipsam et negotium proprium esse et suo ipsorum periculo suscipi gerique voluerunt. Qui profecto accusantur, non *Philippus Melanchthon*, reprehensione et insectatione scriptum istud culpan-tium. Et hi fortasse aliquando temeritatem petu-lantiae istius refutari cohercerique studebunt. De iis vero, quae vel minus caute vel parum fortiter egisse *Philippus Melanchthon* a suis et aduersariis di-ctus est, concedatur sane errasse eum. Fuit enim certe homo. Hominem autem natum labi atque peccare, naturae ipsius necessitate contineri demon-stratur. Neque mihi propositum est laudationem hoc libello *Philippi Melanchthonis* et tanquam Enco-mium pertexere, neque ego illum, cuius pietateni, virtu-

eramentarius Satan dementauit ciues potissimum: Homo-
ologeticus vero in aulas Principum irrepit,. Tum apparet ipsa tabella, quae longa serie haereticos partim ne fando quidem vnuquam auditos recenset. Eiusdem farinae libellus recensetur in Janozckii Notitia de Zalusiana Biblioth. P. I. p. 65. cuius inscriptio est:
Genealogia et successio Mart. Lutheri, quinti Eu-an-gelistae et Patris &c. 1561.4.

Melanchth.

I

1530 virtutem, doctrinam, eruditionem suspicio, facio tamen, ut de adolescente Comicus seruulus ait, Deum. Sint sane et hoc in genere quaedam peccata ipsius: Et ut promiscua gratificatione et meritis erga dignos atque indignos et facilitate, lenitate, mansuetudine, humanitate sua deliquerit, sic nimia quoque fuerit et infinita consideratio, solicitude, circumspetio, metus illius: Minus tamen haec omnia Reipublicae damni dedisse, immo plus utilitatis attulisse deprehendetur, quam aliorum audacem confidentiam et animi vehementis subitos impetus et orationis libertatem. Ut taceam copiam effusam atque profluentem tam temere cogitorum, quam male et indecorum cum plurimorum exitiosa offensio ne pronuntiatorum, vel etiam effusiendo prolatrum. De his igitur satis.

§. XLI.

Conf. Aug. Apologia a Melanchthoni scripta, quae cum frequenter ederetur, subinde dilucidior ab ipso fuit redditia.

Philippi Melanchthonis illo tempore studium diligentiaque et fides, seruuit et tributa est explicacioni disertae et simplici ac planae aeternae coelestisque veritatis. Et quoniam non sunt illa commenta noua turbulentae vanitatis, sed relata in expositionem ordinatam atque distinctam et praesentibus temporibus ac rebus accommodatam, prophetarum apostolorumque, et qui illorum vestigia secuti sunt docendo in Ecclesia Christi, oracula atque consentientis perpetuo sanae et integrae doctrinae testimonian manebit profecto huius scripti diuinum opus, donec in terris colligetur coetus Christianus, quod usque ad extremum diem mundi futurum esse religiosa pietas nouit. Prolatum fuit et recitatum coram Imperatore Carolo responsum quoddam, quo refellere tur

tur assertio confessionis illius ^f). Cuius exemplum ¹⁵³⁰ vt communicaretur iis, quorum sententiam confutare conaretur, quantumvis supplice Ducis ipsius Saxonum *Iohannis* Principis Electoris et consentientum petitione, impetrari non potuit. Attentione tamen quorundam diligentium ^g), praecipuis tam capitibus quam argumentis exceptis ac notatis, confessionis postea *Apologiam Philippus ipse scripsit* ^h), cum explicans quaedam copiosus, tum aduersarios pertinaciter insolentes vehementius vrgens. Quae cum deinde ederentur frequentius, operam dedit *Philippus* vt alicubi expositio esset dilucidior et plenior ⁱ).

I 2

Nam

f) Mel. in Epp. aliquot select. p. 16. de hac pontificia confutatione: „Valde pueriliter scripta erat. Nullus Fabri liber extat tam ineptus, quo non sit ineptior haec confutatio. De vtraque specie allegavit historiam de filiis Heli manducaturis panem, hinc argumentatus est solo pane debere Laicos contentos esse.“ Post multos demum annos Andreas Fabricius typis eam commisit Coloniae 1573, a Chytraeo Historiae Aug. Conf. insertam, et a Pontificiis posthac saepius vario nomine, e. g. Brill auf den Evangelischen Augapfel, recusam.

g) Inter quos praecipuus erat Camerarius.

h) Prima latina-editio Aug. Confessionis prodiit hoc titulo: Confessio exhibita Caesari in Comitiis Augustae, anno M. D. XXX. 5 plagulae in 4. Germanica autem prima: Anzeigung vnd Bekantnus des Glaubens vnnd der Lere, so die adpellierenden Stende Key. Maiestet auff yetzigen tag zu Augspurg überantwurt habend. MDXXX. 4. 7½ plagg. Coniuncta cum Apologia primum prodiit: Confessio fidei — — addita est Apologia etc. 4. in fine tituli: Witebergae M. D. XXX. in fine Apologiae: Impressum per Ge. Rhau M. D. XXXI. De variis A. C. editionibus et versionibus conf. Feuerlini Biblioth. symbol. P. I. p. 40 sqq.

i) Melanchthon ipse, Eccio in colloquio Wormatiensi 1540. dissimilitudinem exemplarium A. C. sibi obiciendi, respondit: rerum eandem esse sententiam, et si

1530 Nam praeclare dicitur: *Multa diem manere, et posterioribus cogitationibus priores fieri meliores.* Nihil tamen aliter factum, neque ullum mutatum dogma, neque momenta rerum conuersa sunt. De quo ne deesset materia scilicet ferendi rixas, quidam *) quae ipsis non tam in mentem, qua deficerentur, quam animum, qui quiescere non posset, et buccam, ut dicitur, venerunt, ausi fuerunt efferre atque euomere. Quorum futilitas et quasi sordes, tantae sunt, ut praeterire eas auersando et vitare declinando omnes purae doctrinae amantes debeant. Sed reducatur narratio paululum ad superiora, quo certius cognoscatur, quid illo tempore actum sit, cuius nunc quoque temporis mentio saepe fieri solet, et quo negotium religionis crebro tractatum nititur fere vniuersum, et quia *Philippi Melanchthonis* diligentiae, studio, operae, quam tunc rebus communibus nauauit, a nonnullis per calumnias malitiosae est obtrestatum.

§. XI.II.

'Conciliatio Pontificiorum et Protestantium frustra tentata.

Placuerat, quemadmodum ostensum est, cognosci praesente *Carolo Imperatore* contruersiam de Religione. Librum igitur obtulerunt, qui protestan-

etsi quaedam alicubi in posterioribus editionibus commodiore et magis perspicua orationis forma sint tractata. (das in der Sache und Substanz oder meinung nichts geendert, ob wol in den letzten Exemplaren etwo linder oder klarer Wort gebraucht sind.) Conf. Defensio Ph. Melanchthonis aduersus maledicuum scriptum Theolog. nouitiorum Witt. cui titulum fecerunt Refutationis hist. tractatus Peuceri etc. Hanoviae 1601. 4. p. 71. et Scriptores, quos multos recenset Feuerlinus P. L. Theolog. Symbol. p. 142 sqq.

*) Flaciano de grege porci.

testantes nominabantur, comprehendentem sumnam 1530
doctrinae Ecclesiasticae apud se, de quo supra di-
ximus. Huic aduersarii responderunt verboso ser-
pto. Eius cum frustra petere editio, et nullo
modo obtineri posset exemplum, res eo vergere vi-
debatur, ut infectis omnibus discederetur vtrinque.
Quod quia et turpe et non expers periculi creditum,
consilium captum est deliberationis de toto negotio
per paucos. Tunc igitur ex vtraque parte lecti fue-
re septem viri ^{k)}), eisque illa est consultatio commis-
sa. Postquam inchoata consideratio fuit eorum,
quae protestantes affererent, satis bene res initio
procedere. Nihil aduersarii quoque tanquam a ca-
pitibus Christianae fidei abhorrens notare. *Fides*
efficacitatem Iustiae tribui: Remissionis peccatorum
et vitae aeternae nullum esse meritum humanorum
opercul: Implorationem sanctorum hominum, qui
mortem in terris obiissent seu Invocationem, scriptu-
*rae sacrae neque praecceptum habere neque testimoni-*um: Quac Missa vocatur eam non perhibendam esse**
sacrificium pro viuis et mortuis: Itemque alia quae-
dam his similia nequaquam damnare. Progrediente
autem consideratione septem capita potissimum de-
scripta propositaque sunt, de quibus, si fieri posset,
partes concordarent. Haec fuere ea, quae iis ver-
bis, quibus proposita esse cognouimus, putauit recen-
fenda. 1. De vtraque specie. 2. De Missa. 3. De
coniugio sacerdotum. 4. De votis Monachorum. 5.

I 3

De

^{k)} A parte Protestantium Georgius Marchio Brand deb. Ioh. Frid. Dux Sax. D. Pontanus, D. Heller, Phil. Melanchthon, Ioh. Brentius et Schnepfius. A parte Papistarum Heuricus Dux Brunsv. (cum autem pau-
lo post abiisset Brunsvicensis, in eius locum electus est Georgius Dux Sax.) Episcopus Augustanus, Cancello-
rius Badensis, Cancellarius Coloniensis, Eccius, Men-
singerus et Cochlaeus.

1530 *De potestate et Iurisdictione Ecclesiastica sive Episcoporum.* 6. *De bonis Monasteriorum.* 7. *De Confessione.* In his aqua, vt dicitur, haesit. Cumque nulla spes confessionis ostenderetur, quamvis conditiones ferret, vt sua opinio erat, commodas, pars vtraque; tentatis omnibus, tandem, quod inter paucos citius reliusque conueniri posse crederetur, numerum deliberantium placuit minui, et pro septem tres¹⁾ in consilium illud adhiberi. In quo caeteris suorum remotis *Philippus Melanchthon* remansit. Insidiose hoc institutum ab aduersariis suspicabantur multi, quibus cupiditas pacis in *Philippo*, et animus placidus a contentionibusque alienus non esset ignotus. Itaque callide ii solum *Philippum* retineri studuisse existimabantur, quo facilius retinerentur ea, quae nolebant amittere. Sane tum *Philippus Melanchthon* in tam magno periculo quoque negotio solus relicitus, de omnibus non modo cogitare accuratius, sed querere etiam disputareque liberius, nec non argumenta afferre, cur hoc aut illud aduersariis flagitantibus concedi deberet, quo magis differendo veritas et eluceret et confirmaretur. Hoc est interpretatione maleuolorum in eam partem detortum, vt de *Philippo Melanchthonem* cum opinio conciperetur, tum spargeretur fama ea, quam paulo ante indicauimus, innocentissimo illo prorsus, id quod exitus declarauit. Sed cum nullis machinis effici posset, vt res componeretur, ita tandem fuit discessum, vt potuit, non, vt fuit expeditum. Atque haec fuerunt istios fere anni negotia et res, quibus interfuit et praefuit *Philippus Melanchthon*ⁱⁱ⁾.

§. XLIII.

1) ex Protestantibus Pontanus, Heller, Melanchthon; ex Pontificiis Cancellar. Badensis et Coloniensis cum Eccio.

ii) Ipse Melanchthon historiam Augustanorum comiti-

§. XLIII.

1531

Confilia de foedere Protestantium ineundo. Decreti Augustani executio formidata. Induciae factae.

Annus autem Christi M D XXXI. cuidam de Rege *Ferdinando*, quem designari Caesarem Imperator *Carolus* voluerat, controuersiae, consilia actionesque adiunxit foederum, inter eos, qui propter dissidium in doctrina Ecclesiastica aduersarios multos se habere cernerent, et tam ab insidiis quam violentia oppressionem formidare cogerentur. De quibus relatum quidem fuit ad Theologos quoque: Sed praecipua occupatio in his *Philippi Melanchthonis* nulla^m). Cuius omne studium omnisque cura tribueretur doctrinae laboribus. Quod tamen et ipse de istis rebus vel cognosceret vel etiam interrogaretur ab aliquibus, fiebat ut magnis et grauibus interdum curis perturbaretur, praesertim cum edito decreto *Augustano* et verbis asperiore et sententiis paene minace, suspensi multorum animi essent, et exspectatio, spes, cupiditas, metus miscerentur. Accidit autem, ut quasi pacificatoriam quandam personam quidamⁿ) suam interponerent, et in hoc solicite incumperent,

I 4

berent,

tiorum breuiter descriptis in epistola quadam ad Io. Silberbornerum, quae extat in eius Select. aliquot Epp. p. 363—370. Mel. Consil. lat. P. I. p. 97. Tomo II. Declamatt. p. 617. et alibi. Praeterea de Augustano conuentu conferri possunt Coelestinus, Chytraeus, Saligius, Cyprianus, [Seckendorfius] aliique.

^m) Melanchth. in Epp. ad Camer. p. 155. πορειας συντησις, εις οποιας αντιπολεμουν; parcius nunc interrogamur, nec nos dehortamur apparatus. Multae enim incidere occasiones necessariae et iustae defensionis possunt. πηγας τακος γειτων. Et tanta aliquorum malicia est, ut si viderent prorsus imparatos esse nostros, ex ea occasione facinus auderent animo concipere ac tentare.

ⁿ) Scilicet Palatinus et Moguntinus Electores.

1531 berent, vt reperiretur via vel ad certam pacem vel saltem ad firmas aliquas inducias, vt in Germania quantulocunque sane tempore esset tranquillitas. Ad quas actiones animus voluntasque Imperatoris *Caroli* ideo erat propensior, quod compertum ille habebat, expedita esse arma Turcica et magnos exercitus contractos, qui pergentes iam Pannoniae appropinquarent, ipso gentis illius Imperatore, quem *Magnum Turcam* vocant, copias adducente. Accedebant motus in Heluetia, qui et ipsi, quorsum euasuri essent, omnes de Republica sollicitos magnopere verei cogebant. In quibus *Philippi Melanchthonis* anxietas, dicendum enim verum est, maxima erat et cognosciebatur. Sed et turbae in Heluetia celeriter post vnum aut alterum conflictum sedatae fuerunt.

1532 Et induciae anno Christi M D XXXII. praeclarae factae in vrbe *Norimberga* ^o), et auxiliis communibus Imperator *Carolus* adiutus, apparatus magnitudine et fama nominis sui potentissimum hostem auertit. Quem recipientem se Imperator non modo fortis et qui nullo terrore commoueretur, sed prouidus et iam atque sapiens persequendum, eo praesertim anni tempore non putauit.

§. XLIIII.

Iohannis Elect. Sax. mors. De oecumenica synode cogenda deliberationes ambiguæ.

Magnam etiam tristitiam attulit *Philippo* et animum ipsius vehementer affixit Illustrissimi atque Optimi et Praestantissimi Principis *Iohannis Ducis Saxonie* mors ^p), quam ille anno hoc obiit senex, placide

^o) Confer *Io. David. Koeleri Diff. de prima pace religiosa Norimbergensi* a. 1532. Altd. 1732. 4.

^p) Extat *Melanchthonis oratio funebris in mortem Iohannis Ducis Sax.* Tomo II. Declamatt. p. 570. &c. Prae-

eide et omnino feliciter , migrans ex hac calamito- 1532
 sa atque caduca vita in aeternam ac beatam , Idibus
 Augusti. . Sed hunc luctum nouae etiam curae au-
 xerunt. Cum enim Imperator *Carolus* inducias, de
 quibus diximus, fieri passus esset ad id usque tem-
 pus, quo Oecumenica Synodus congregaretur, quod
 semestre fore ostenderant, profectus in Italiam ea
 dere cum *Clemente* Pontifice Romano ita studiose et
 seuere quoque egerat, ut Pontifex, quamuis puta-
 retur, nullo modo rem procedere velle , mitteret
 tamen legatos declarantes suam de synodo sententi-
 am et promtam voluntatem. Quorum unus ad Il-

I 5

lustrissi-

Praeterea, si lubet, confer C. F. Hertelii Diss. de Io-
 hannis Constantis in Aug. Conf. meritis singularibus,
 Ien. 1730. 4. Mart. Schmeizelii quaestionem, num Elector
 Sax. Iohannes ante obitum relicto Lutheranorum coetu
 in castra Pontificiorum transiuerit? Ien. 1718. 4. Ad
 refellendam hanc fabulam adiicere lubet epistolam ine-
 ditam Andreae Miseni ad Io. Mathesium: „Volui bre-
 uiter tibi tanquam amiculo suavissimo indicare mor-
 bum et horam mortis nostri Principis, certus te quo-
 que ex animo nobis Principis optimi tam placidam
 mortem gratulaturum. Mortuus est die XV. Augusti
 quarta horae parte ante decimam in arce Suenitz, cum
 adessent Lutherus et Philippus, quos accerserant Consiliarii. Nam cum pridie eius diei mane hora octaua
 apoplexia esset ictus, morbus adeo excreuit, ut statim
 linguam vna cum reliquis sensuum organis oppresserit.
 Agnouit tamen Lutheri vocem apertis aegre oculis et
 impresso in eius manum digito, quo testatus est se mo-
 riturum in constanti fide L. C. Hoc enim Lutherus ab
 eo postulauerat. Tandem satis placide absque omni-
 bus signis horrendis, quae vel horrorem ullum vel
 desperationis sensum indicarent, instar luminis extin-
 etus obdormivit in Domino. Dignus sane Princeps
 cui tranquilla et tam placida mors obtingeret, ut qui
 viuus pacis studiosus tranquillitatisque egregius amator
 multa cum discriminis salutis et imperii perferre maluit
 quam hostes ulcisci. „

1532 lustrissimum Principem *Iohannem Friderichum*, qui patri Iohanni successerat, Vinariam, sedem domus illius in Duriugia, venit. Susceptae deinde fuerunt deliberationes et Theologorum quoque exquisita sententia. *Philippus* s^{an}p^{re} *Melanchthon* simulari a Pontificiis omnia, et hoc agi, vt conditionibus intollerabilibus ferendis deterrent a voluntate veniendi ad Synodum ordines illos autores scripti Augustani, non habebat exploratum neque persuasum. Itaque simple animo et vera consideratione id censuit, quo illis plus paene concedebatur quam peterent. Nam neque indici a Pontifice Romano Synodi conuentum improbabat, neque eum in illa praesidem recusabat. Quod vero postulabatur: vt iam tum se stare decreta Synodi velle promitterent vniuersi, id nullo modo admittebat. Quod et accusations et defensiones et sententias liberas oportere esse diceret. De euentu autem, antequam disceptatio et cognitio inciperetur, pacisci, praeposterum esse, neque fieri hoc oportere. Neque omnino formam eam iudicii esse, obligatis iam partibus ad probandum id, quod, quale futurum esset, ignoraretur. Neque a sponsonibus forensibus et ciuilibus compromissis exemplum sine euidente et perniciose errore transferri ad has diiudicationes. In qua sententia semper permanxit. Cum essent, qui neque vt indiceret Pontifex Synodum, neque vt in ea praesideret concedendum esse arbitrarentur. Nam et iudicandi iure concess^o, potentiam principatus illius, quae tantopere oppugnaretur, stabiliri, et praesidendi dignitate praerogari autoritati illius. Sed neque haec *Philippum Melanchthonem* fugiebant, et res si ad legitimam cognitionem et incorruptum iudicium, vel qualemcunque etiam non simulatam atque fictam disceptationem deduceretur, prospiciebat, necesse esse, vt antequam viliae actiones inciperentur, nedum sententia lis dirimere.

meretur, talia explicarentur atque definirentur. Sed 1532 res de Synodo tum facilis fuit, quam cogi Pontifex nollet, Imperator *Carolus* non posset cogere ^{q).} Itaque iste quoque annus inter consultationes non nimis contentiosas abiit.

§. XLV.

Cometae visi. Pestis Norica et Norimbergensis scholae clades. Henrici VIII. Angliae Regis diuortium et a Pontifice Rom. defectio. Ulrici Ducis Wirtemb. restitutio. Acad. Tubingensis ordinatio.

His etiam tribus annis continuis conspecti Cometae fuerunt. De quibus multa ad amicos *Philippus* scripsit, suas cum eis rationes communicans et explorans sententias ipsorum ^{r).} Cum autem anno Christi MDXXXI, Cometes ex eorum genere, qui Pogoniae vocantur, apparuisset in plaga solis occidentis, conspectus est vel idem vel alter similis ei proximo anno mane in orientis solis parte, et anno XXXIII. tota nocte unus fulsis ad stellas propinquas Septentrionibus. Quo loco cerni desiit. Hic annus pestilens fuit urbi *Norimbergae*, et eodem, quod *Eobanus Hessus* Erphordiam se recepisset, schola Norica, quam ut suum opus labefactari nollet, nonnihil exercuit animum *Philippi Melanchthonis*. Etsi magis nos solicitum eum habebamus, quibus illuc se conferendi ipse autor et suator fuisset. Exercuerunt et aliae quaedam curae iustissima indignatione:

^{q)} Huc pertinent Consultatio de synodis, et quæstio: an in Synodo soli Episcopi habeant suffragationem seu vocem decisivam in diiudicatione doctrinæ, an vero etiam Principes profani, quæ extant in Mel. Conf. lat. P. I. p. 143 et 174 etc. Acta de habendo Concilio generali extant Tomo IV. Operum Philippi p. 759. sqq.

^{r)} Conf. Mel. Epp. ad Camer. p. 170. 171. 197.

1533 tione: quod literae nescio quae *) prolatae sparsae que dicerentur, quibus turbas excitatum iri ingentes et perniciosas intelligebat. Neque ille tam autoribus earum irasciebatur, quam diuulgantibus talia temere et incaute. Negotia etiam Britannica considerationes ipsius tunc coeperunt commouere. Rex enim Insulae illius, cum quo nupta esset *Caroli Imperatoris* materterea, de altero coniugio consilia initbat, siue tunc consuetudinis istius satietas fieri coepit, seu aliae eum causae ad diuortium hoc impulerunt. Quod inuito et refragante Pontifice Romano factum cum damnaretur, vsque adeo irritauit animum Regis, ut statim Romani Pontificis quasi iugum, sub quo ad id usque tempus fuerat Britannia singularem in modum pressa, repelleret et penitus excuteret. Hocque ipso ad coniunctionem vel respectum faltem adigebatur eorum, qui Pontificis Romani potentiam dominationemque oppugnabant, quamvis aliquando se illis opposuisset, edito libro praferente nomen suum '). Quod factum adeo gratum acceptumque pontifici fuerat, ut Regi titulus nouus decerneretur, *Defensoris fidei*. Mittebantur igitur et legati et literac, et *Philippo* negotia illa significabantur, quem minime fugiebat, fore, ut ipse in primis consuleretur, et magnitudinem rei periculaque contemplans animo, magnopere tum adeo solicitabatur. Accedebant rumores, qui spargebantur

*) Lutheri vel epistola ad Wenc. Linck de Duce Georgio Sax. peracerbe scripta, vel truncatum illius scriptum de referendis aduersariis pontificis, si minarentur bellum, quoque classico concitatas dicit esse ciuitates Philippus ad pangendum foedus. vid. Epp. ad Camer. p. 156.

')) Henrici VIII. Assertio septem sacramentorum aduersus M. Lutherum cum Erasmi epistola huius operis commendatitia, Argent. 1522. 4.

tur de conatibus Landgrafi *Philippi* restituendi in 1533 ditionem terrae suae *Ulrichum* Ducem Vuirtepergensem creptam ei ante annos xv. Sed hanc proxime sequens annus ¹⁾ tunc inchoatam molitionem ab 1534 soluit, reductusque Dux Vuirtepergensis et postea de recuperatione illa belloque toto transactum fuit, et ipse *Philippus* benigne inuitatus, vt Tübinger veniret ²⁾). Sed negotia eiusmodi in manibus habebantur illo tempore impendereque videbantur, vt Illusterrimus Princeps, cui opera fidesque *Philippi* addicta erat, eum dimittendum nullo modo putaret,

Acces-

¹⁾ Ex epistola Erasmi ad Goclenium d. 7. Nouemb. 1533, quae in Vita Erasmi a Scriuerio. Lugd. B. 1642. 12. edita extat p. 352, patet, Melanchthonem hoc anno in Poloniam vocatum esse. „Melanchthon, ait, vocatus est in Poloniam. Id ad me scripsit Episcopus Plocensis, qui eum vocavit. Et ipse Melanchthon in commentario Epistolae ad Romanos, et in priuatis ad me literis, satis declarat, se suorum pigere,,. Io. Campensis quoque in dedicatione, quae praefixa est Commentariolo eiusdem in ep. ad Romanos et Galatas, Cracov. 1534. 8. idem affirmat.

²⁾ Libere, vti solebat, de hac vocatione ad Camer. in epp. p. 235. ita scribit: Dux Wirtebergensis accersiuit me την ακαδημιαν αυτην. Permisisti totam rem arbitrio nostri Principis, καὶ οὐδειμην τοι καὶ δέσποιντες αποχωρησας με δι ταυτης της αγεντηδειας χωρας. i. e. Et optarim et oportebit aliquando me discedere ex hac minus opportuna regione. Ad quae verba antiqua manus sequentia in meo exemplari adscripsit: Verebatur enim Elector, ne *Philippus* alibi excitaret scholam Viteberga celebriorem. P. 236: Respondit noster Princeps, me a nostra schola hoc tempore non posse absesse. Ego Sueicam profectionem nunquam appetui, sed την μακριδονι cupio morem gerere. Nunc igitur nostri iterum deliberant, et cur me aegre dimittant, non est ea causa, quam ignari rerum nostrarum fortasse suspicuntur, sed aliud est, quod literis committere neque volo neque debeo.

1535 Accessit tamen illuc deinde, cum ego iam ibi studia bonarum artium docendo excolem, et in Academia ordinanda, quae sic satis perturbata erat, adiumento nobis fuit, hospes noster vno paene mense. Hoc etiam tempore *Landgrafus*, qui animaduerte-
ret atque perpenderet, quantum mali detrimentique daretur doctrinae veritatis dissidio Helueticarum et Saxonicarum Ecclesiarum, et item illam cernens fieri indies maiorem; multaque a quibusdam admo-
dum horride et insolenter, a quibusdam vehemen-
ter et immoderata quadam libertate cum dici tum scribi, operam studii pietate et fide pleni dedit, ut apud se conuenirent utrinque unus, et breuiter at-
que diserte comprehensam suae partis sententiam ex-
ponerent. Idque negotium *Philippo*^{w)} a suis da-
tum fuit, qui ipsorum sententiae ad Landgrafium es-
set nuncius. Neque quicquam tunc praeterea a-
Etum est.

¶. XLVI.

A Britanniae et Galliae Regibus Melanchthon experitur. V-
triusque regis immanis crudelitas erga doctrinae verioris
assertores. Academia Witteb. ob pestem Ienam
translata.

Interea de coniugio ducta iam altera vxore et priore repudiata, solitus Rex Britanniae vndeque colligebat suffragia^{x)}, quibus illud contra sententiam
 damnan-

w) Philippus in Epp. ad Camer. p. 238. Heri pri-
 mum h. e. die nono Ianuarii domum reuersus sum ex
 Cattis, quo me et Bucerum vocarat ὁ μακεδων, ut ego
 nostrorum, ille suorum sententias afferret περι τῆς διαλ-
 λογίης in illa peruvulgata causa. Meam sententiam noli
 nunc requirere, fui enim nuncius alienae, etsi profe-
 cto non dissimulabo, quid sentiam, ubi audiero, quid
 respondeant nostri.

x) In Melanchthonis Consil. lat. P. I. p. 128 sqq.
 extat disputatio S. consultatio scripta A. 1531. d. 23. Aug.
 a. P.

damnantium, in primis Romani Pontificis, approba- 1535
 retur. Et quia sperabatur hoc facturos facile et li-
 benter Saxonicos, dominationis pontificiae inimicos,
 remittebatur indies aliquid de saevitia, quam ad il-
 lud usque tempus pariter cum Gallia crudeliter
 exercuerant in eos, qui Saxoniarum Ecclesiarum
 exemplo non assentirentur Pontificiae doctrinae. Et
Philippus Melanchthon literis nuntiisque fiebat cer-
 tior, aduentum suum in Britanniam magnopere ex-
 peti, et futurum, ut ab ipso Rege accerseretur.
 Orabantque amici, ne recusaret, neue grauaretur
 illud iter suscipere. A quo sane animus ipsius neu-
 tiquam abhorrebat. Rex autem Britanniae, ut ma-
 trimonium nouum legitimo modo et iure bono vi-
 deretur contractum, nihil non experiri, et refragantes
 omnes odisse, et hanc maxime ob causam ad
 eos, quos ante fuerat insestatus, inclinare credeba-
 tur. Cuius voluntati repugnans inter alios *Thomas*
Morus, vir doctrina atque dignitate praestans, et
 qui praesentis status mutationem fieri nollet, et cui
 nouitas coniugii displiceret, supplicio ultimo affe-
 ctus est. Rex autem Galliae, qui in Italia bellum
 gerere et occupare Mediolanum cuperet, societatem
 Principum Germanorum expetebat. Cumque con-
 uenissent foederis faciendi iterum gratia aliquot, eodem
 Legatus Gallicus ^{y)}) accessit. Non autem po-
 tut verecunde peti coniunctio sine excusatione cru-
 deli-

a P. Mel. de digamia Regis Angliae, inserta quoque
 Bacmeisteri Actis Philippicis p. 85, sed indictio anni
 1531. sine dubio est falsa.

y) Tomo IV. Hist. Reformat. Dan. Gerdefsi p. 68,
 inter documenta N. XII. extat Georgii Spalatini Rela-
 tio de colloquio inter Guil. Bellium Galliae Legatum
 et Ministros Protestantum habito Smalcaldiae d. 20.
 Decemb. 1535. et P. I. Mel. Conf. lat. p. 214. Respon-
 sio

1535 delitatis suppliciorum, quibus plurimi in Gallia per summos cruciatus fuerant necati: Itaque tunc et in seditiones quosdam suae gentis animaduertisse Regem dictum est, et petitum, ut de Religione diligenter re deliberata sic consentiretur, ne afferendis defendendisque non necessariis aut etiam superuacaneis dubiis, Respublica et Ecclesia amplius turbaretur. Petitum etiam fuit, ut mitterentur ex Germania aliqui viri docti et boni, qui de dogmatibus sententiam suae partis exponerent. Fuerat autem quorundam studio effectum, ut Rex non alienus a *Philippo Melanchthon* videretur, cui et accurata explicatio rerum, quas tractandas ille suscepisset, et ab aduersariis sine acerbitate dissensio, valde placeret. Itaque non modo amici institere literis suis, ut in Galliam ad Regem proficeretur, sed hoc etiam obtinuerunt, ut ipse Rex missis literis ad *Philipum* clementissime eum inuitaret ad congressum suum. Eo anno pestilentiae metu Vuittenbergensis schola dissipata fuerat, et *Philipus Melanchthon* cum plerisque Magistris doctrinae concederat in oppidum Durin-giae *Ihenam*.

§. XLVII.

In Gallia multi viui combusi. Wilb. Bellaius fauet Germanis ibi degentibus. Melanchthonis litterae ad Io. Bellium Langaeum, Episc. Paris. Barnabas Voraeus Philippum solicitat, ut secum in Galliam proficiscatur. Huius de istinere istoc ambigua consilia. Regis Galliae ad eum litterae.

In Gallia autem Regis animus perturbatus ira indignationeque nullum modum seruare, neque facere finem suppliciorum. Et arrepti primum indicati

sio ad Oratorem Gallicum *Guil. Bellium Langaeum* in conuentu Smalcaldiae praescripta a P. Mel. Francisco Burcardo.

cati conuictique tanquam conatum seditiosorum, 1535
 quod uno tempore passim libelli quidam *) Parisis
 clanculum propositi et ad Regii quoque conclavis
 ianuam affixi fuissent: Huius igitur facinoris conscripsi
 statim complures comprehensi et subiecūs ignibus
 torrendo excruciatati ita demum viui combusti sunt.
 Sed indicibus praemio proposito et concessa deferenti
 di accusandique licentia quibuslibet, plurimi etiam
 illius audaciae nequaquam participes, rei facti et
 crimen defectionis ab Ecclesia, quod Lutherismi
 nomine inferebatur, damnati et cremati fuerunt.
 Erant et pietate et doctrinae literarumque eruditio
 ne in illo Regno, dignitate etiam et honoribus praesi
 stantes quidam viri, quibus crudelitas ista immanis
 admodum displicebat et ingentem afferebat dolorem.
 Et hi Germanos *) celebres eruditio nominis in
 Gallia, benevolentia fauoreque complectentes tue
 bantur atque protegebant, neque patiebantur eos ab
 ista violentiae feritate attingi. Inter quos excelle
 bat benignitatis et omnino virtutis sapientiaeque fa
 ma domus Langaea et in hac Princeps *Vilhelmus Bellatus* *), qui Galliam suae sapientiae, fortitudi
 nis,

*) Hi libelli stilo confecti erant vibrante quodam et
 incitato atque potissimum in Missam tanquam turbinem
 et funus SS. Coenae D. N. I. C. impetu rapidissimo fe
 rebantur. Conf. Dan. Gerdesii Hist. Reformat. Tom.
 IV. p. 100. qui inter Documenta huic volumini subne
 xa Num. XI. ipsos hos libellos famosos exhibet.

*) Vt Sturmum et similes.

*) Vir summae dignitatis atque virtutis, et praeci
 sum Gallicae nobilitatis ornamentum, ob insignem
 doctrinam, eloquentiam, visum rerum, et singularem
 in omni functione dexteritatem: longe nimurum diffi
 milis a plerisque regum sectatoribus, qui suas modo
 facultates amplificare student: ipse autem ingenio prae
 ditus heroido solum eo spectabat, ut solida virtute si
 - Melanchth.

K

bi

1535 nis, integritatis, fidei ope moriens defituit grauissime laborantem et in saeuissimo bello et asperrima fortuna illius, Anno Christi M D XLIII. Germanorum autem, de quibus egregia ingenii, doctrinae, virtutis, sapientiae, pietatis esset existimatio, princeps habebatur *Iohannes Sturmius*^{b)}. Per occasionem igitur illis de negotiis inter ipsos verba fieri, et consilia rationesque iniri ac quaeri, quibus tam grauiter laborantibus rebus subueniri posset. Perfectumque est diligentia et studio horum, ut apud ipsum Regem mentio fieret doctrinae Saxonicae, et *Philippi* quaedam scripta^{c)} coram eo legerentur, quorum dilucida expositione et disputationibus placidis Regis voluntas ad clementiam conuersa ferebatur, considerantis, et quousque esset supersticio progressa et quibus in tenebris iacuisset obscurata veritas coelestis; et quam tetri errores doctrinam disciplinamque Ecclesiae occupassent, uerentis etiam fortasse, ne animaduersionis iracundia infontes cum fontibus corriperet. Hoc cum *Philippo Melanchthoni* esset significatum, amicis suadentibus atque hortantibus literas scriptas mittit ad Episcopum Parisiensem *Iohannem Bellarium*^{d)}. Quibus monet et orat: *Animos Principum in Galliae regno mitigari studcat, auctor-*

bi veram gloriam compararet, et fidelem operam suo Principi vel cum rerum suarum dispendio nauaret. Steidan. ad A. 1543. Melanchthon dedicauit ei Xenophontem, conf. Mel. L. III. Epp. p. 72.

b) Cuius epistola ad Melanchthonem extat in Sculteti Annalibus, qui inserti sunt Hardtii Hist. litter. Reform P. V. p. 194. Omnes has epistolatas, quae iter Melanchthonis in Galliam illustrant, vide inter Documenta N. VIII.

c) In primis loci communes.

d) Extat Libro III. Epp. Melanchthonis p. 95. et eius Consil. lat. P. I. p. 219.

auctorque sit, ut ratio ineat, qua sanari Ecclesia 1535 possit, quam indies magis magisque lacerari apparet. Abusus quosdam esse reprehensos, et nunc multos pios atque doctos veritatem quaerere et doctrinæ genus purum, non prava cupiditate aliqua, sed studio religionis. Atque esse ortas controuerblas de maximis rebus, quae nulla armorum vi aut suppli- ciorum metu opprimi posse videantur. Non patroci- nari se turbulentis et seditionis, neque iis, qui im- probitate et malitia veritatem simplicis doctrinæ cor- rumpant, quos fanaticos solebat vocare. Verum ho- rum etiam furori sic maxime resisti posse, si extet cer- tum doctrinæ genus, quo ambigentum animi confir- mati nitantur. Ostendit, quantum momenti sit in Galliae florentissimo regno, ad omnium bonorum ani- mos tam erigendos quam deticiendos. In eo si exem- plum istud statuatur, ut non modo fanatici et sedi- tiosi cokerceantur, sed nulla prorsus admittatur emendatio Ecclesiasticae doctrinæ et errorum corre- ctio, si que praesentia Ecclesiae vitia summa vi defen- dantur, futurum esse, ut ubique gentium magna de- spe boni piique decidant. Addit: Effe eas preces et vota ista, ut in periculo communi succurratur Ec- cleiae simul atque Reipubl. non unius nationis ac gentis, sed omnium in toto orbe terrarum religiosæ pietatis et tranquillitatis publicae cupidorum,. Multum profuisse constat has literas, et lenitam esse Regis iram, et de suppliciorum facuitia non nihil re- missum. Inculcatum autem fuerat Regi, in Germa- nia turbarum, motuum, seditionum, caedium, va- stitatis, denique malorum omnium caussam fuisse mutationem doctrinæ Ecclesiasticae, et falso plera- que coram eo narrata. Quamuis igitur minime igno- raret ac potius perspicue videret, quid in doctrina et ritibus visitatis non modo vitiorum sed omnino scelerum haereret, tamen a nouitate similia incom-

1533 moda vel parem potius infelicitatem metuere existebatur, et eosdem eventus, quos persuasum hactenus habuisset de innovata doctrina Ecclesiastica extitisse. Sed siue hoc seu aliud fuit, quo Rex Galliae tunc ad clementiam se inclinavit, et eo adduci possum est, ut de rebus tantis cogitandum diligentius, certiusque cognoscendum arbitraretur, primum in Germaniam missus aliis etiam de caussis *Barnabas quidam Voraeus, amicorum*^{*)} literas scriptas Philippo attulit, et cum eo locutus est de profectione ad Regem, pollicitusque non modo literas regias, quibus accerseretur, sed cum obsides etiam, qui darentur, dum abesset, tum praesidia, quibus duceretur et reduceretur, ut vndeque periculi metus esset amotus. Vrgebant rem amici, qui persuadere conarentur, in congressu colloquioque cum Rege Melanchthonis, non Galliae solum, sed paene orbis terrarum fortunam esse positam. Si illum praesentem vidissent, simul salutem suam cum aliorum omnium coniunctam affirmare se conspecturos. Si in illis fluctibus et saeuissimis tempestatibus audiissent adventantem, iam portum et totissimam stationem sibi ostensem iri. Quodsi negligenter aut etiam contumaciter postulata Regis, fore ut omnis spes, qua fluctuantati in maximis periculis et praesenti discrimine fuissent, debilitata infringeretur, et simul aegre aliquantulum sopiti ignes rursum suscitarentur, et suppliciorum immanitas recrudesceret. Atque eum cogitare, aequum esse censebant, non iam a se tantum rogari, sed ab omnibus hominibus, non ab iis, qui grauissima supplicia perpetrati sint, neque qui eadem pertimescant, praesentiam eius exoptari, sed aduocari ipsum Dei Christique Iesu voce. Remonceret igitur ex oculis Caesarea et regia nomina. Non respiceret populorum coniunctionem aut alienationem,

fun:

*) Ut Sturmii et Langaei.

fides tamquam flamas intueretur et fumantes rogobis, in 1535 quibus innocentissimorum hominum corpora confus- grassebant, et se plurimorum periculis, quibus immi- meret idem exitus, moueri sineret. Haec et his familia cum *Philippo* et scriberentur et nunciaren- tur, et multiplice ille cura et varia consideratione afficiebatur atque perturbabatur. Difficile enim erat constituere, quid in tanta ac tali re fieri oport- eret. Vel ea potius quae offerebantur, inexplicabi- les habebant quaestiones et disputationes infinitas. Non cum respectus ad se aut suos, non longinqui- tas loci, non periculorum metus morabatur, quam- vis haec ab ipsis amantissimis praesentia demon- strarentur, ex quibus quidam insidias vitae eius strui suspicabantur, et eum literis grauissime scriptis, ut caueret admonebant e). Verum cum nihil esset pri- us illi neque antiquius gloria Filii Dei Domini nostri Iesu Christi, tot piorum bonorumque salute et inco- junitate, tranquillitate Ecclesiae tantis procellis in- festae, hac una cura excruciatibus et in eo adhaere- bant cogitationes vniuersae, quod dubitaret de con- filio suscepti negotiis, et quae actiones futurae huius essent, non posset decernere, et de exitu felice plane desperaret. Nequa ille, quid subi conduceret; omnino laborabat, sed ne quid in tanta re impru- denter factum, turbarum mala asperiora redderet

K 3

prout

e) Luther. in ep. ad Ionam d. 1. Sept. 1535. Ope- rum Lutheri edit. Walch. T. XXI. p. 1428. Von den Franz. Gesandten gehet jetzt so ein gemein Gerücht auch von den ehrlichsten Männern her, dass ich nun selber nicht wünsche, dass Philippus mit ihnen reise. Man argwohnet, dass die rechten Gesandten auf der Reise umgebracht und durch die Papisten andere mit Briefen abgerichtet worden, Philippum anzulocken. Antea ipse Lutherus Electori auctor et hortator fuit, ut Philippo perfectionem in Galliam concederet. Quod docet epistola eius in Mel. Consil. germ. p. 5.

1535 prouidens, mirifice sollicitabatur animo suo. Veniebat ei in mentem, varias esse opiniones diuersorum in Gallia, et ea erat expertus, quae causam darent circumspectionis atque formidinis. Audiebat, tanquam seditiosos esse eos damnatos, de quibus tam crudeliter supplicia sumissent. Praeterea cum intellexisset, Gallos hoc agere, vt quaedam discrepantium capitum in Ecclesiastica doctrina controuerzie tollerentur, hoc maxime timebat, ne minuta aliqua, et quae sua sponte iam e manibus elaberentur, concedentes, retinere vellent ea, in quibus potissimum falsitas impietatis resideret. Quod videbat neque fieri debere, et si tentaretur, plus securum malum quam boni. Cumque esset de Regis voluntate existimatio ipsius praecolla, tam multis tantopere illam praedicantibus, quid ipse tamen Rex, vt maxime vellet atque cuperet, posset efficere, non sine causa dubitabat. Itaque rescribens amicis hortabatur eos, darent operam, vt Rex curaret maturandam Synodus, et per quoscunque liceret, ad hoc impelli studerent animum ipsius. Tum enim communiter ineundae rationis occasionem omnes habitueros, qua Ecclesiae afflictae ferretur auxilium. Caetera consilia sibi significabat videri inutilia, quae periculosa essent omnia. Haec ad amicos rescribens, ipsis vt in re praesente deliberationem totam permittebat. Quod non tergiuersandi ista causa commemorarentur, sed vt ipsi statuerent, quibus nota Gallia esset, quid expediret. Cum in omnem euenum fauorem atque gratiam potentissimi Regis, cause conciliari posse optaret. Quod sperabat fore, veris et commodis sermonibus. Non enim ignorabat, quanto odio vbique haec laboraret, excitato aduersariorum fictis criminibus. Itaque si ipsi in eo perseverarent, vt existimarent suum aduentum profuturum et Galliae Ecclesiae vniuersae, pollicebatur,

se paratum premitumque fore ad suscipiendum iter 1535
istud, relatis quidem prius omnibus ad Illustrissi-
mum Principem, qui haberet conductam operam
suam. Itaque omnia fidei prudentiaeque ipsorum
committere. Cum autem *Voraeus* et studiosus de
Philippo ad Regem reuersus loqui, et prolixius pro-
mittere, et si accerseretur, polliceri aduentum ipsi-
us non dubitasset, ita a Rege literae ^{f)} sunt missae,
quibus collaudato studio ipsius, quod Rex ab eo ad-
hiberi intellexisset in sedandis altercationibus inue-
ctis in Ecclesiasticam doctrinam, quoniam ipse se la-
borem itineris non gratuatim suscepturum esse osten-
disset, quo ad Regem se conferret, coramque illo
de concordia doctrinarum cum selectis aliquot Gal-
licae nationis viris doctis dissereret: ita petebatur,
ut literis regiis tanquam fidei publicae obsidibus fre-
tus, quam primum adueniret, neque se abduci vlli-
us persuasione sineret a tam pio sanctoque instituto.
Nullam enim rem unquam maiorem Regem cura, stu-
dio, sollicitudine animi complectendam duxisse, quam
ut laceratae dissensionibus Ecclesiae detrimenta sarc-
gentur, et pulcherrima politia illius instauraretur.
Denique affirmabatur modis omnibus aduentum *Phi-
lippi* futurum esse Regi gratissimum.

§. XLVIII.

*Consilium itineris Gallici abiicit Melanchthonum, et datis ad
Franciscum litteris se excusat. Varia de omisso Gallica pro-
fessione iudicia. Flamma ante aedes Melanchthonis de coelo
cadere visa. In Britanniam iterum accersitur. Hy-
pochondriacis doloribus vexatus.*

His literis acceptis omnino erat animus *Phi-
lippo* in Galliam proficisci, neque expectationem et
spem de se conceptam amicorum frustrari. Neque
operam suam, quae nauari posse crederetur, subtra-

K 4

here

f) Extant infra inter Documenta N. VIII. 5.

1535 here afflictæ Ecclesiae. Sed vt veniam hanc ei Illusterrimus Princeps iphus daret, et potestatem cuius bona gratia in Galliam se, illo tempore, conferendi faceret, impetrari non potuit. Cum alia autem obstare visa sunt, tum non minimo impedimentoo fuit bellum, quod Rex Galliae aduersus Imperatorem *Carolum* non meditari aut moliri, sed iam mouere et gerere ferebatur. Cognitum quoque est, maleuolorum quorundam obtrectatione Optimi et Praestantissimi Principis animatum ad quandam haesitationem fuisse perductum, ut nonnihil *Philippe* diffideret. Itaque denegans ^{g)} et plane praecidens pententi *Philippe* copiam sibi clementissim. fieri in Galliam veniendi, literas misit ad eum verbose et severas scriptas. In quibus hoc potissimum mouit *Philippum* et a consilio itineris Gallici deterruit, quod ostendebatur, verendum esse, ne ista profectione non modo nihil fructuose perficeretur, sed ne detrimenta maiora acciperentur, et causae darentur, quibus de causis publica Germaniae quies turbaretur, neve adeo ipsius Principis quaedam negotia redderentur difficultiora. Hoc omnino periculum in se recipere ille

g) Melanchth. in Epp. ad Camer. p. 248. Evidenter vito congressus Gallicos, nec aliter promisi, nisi promittente Principe, sed Princeps commeatum negat, et ita respondet, ut vereri cogar, animum illius sermonibus maleuolorum a me redditum alieniorem, et si sane de optimo Principe, ut mihi perspectus est, nunc etiam melius spero, sed nosti illud, γλωσσα της στοργης; omisi igitur Gallicum iter, ne de meo officio villo modo queri possent. Nunc reliquum est, ut etiam Principi respondeam ac me purgem. Id constitui graviter facere, ita ut simul de meis consiliis ac de iudicio doctrinae scribam, neque quicquam vel dissimulabo vel celabo voluntatis et sententiae meae, nolo enim perpetuo istas plagas ferre. Eadem fere L. V. Epp. p. 84. 85.

ille noluit. Itaque cum magno dolore multorum, 1535 non etiam nullorum reprehensione, cum Voraso, quemadmodum Rex voluerat, non est profectus. Et ei literas ^{b)} dedit abeunti, quibus in primis Regi gratulabatur cupiditatem sanandae Ecclesiae, non violentis remediis, sed vera ratione et Rege Christissimo, quo ipse titulo ornaretur, digna. Qui in dissensionibus illis ita studorot utriusque partis impetus moderari, ut explicata doctrina Christiana atque perpurgata, simul gloriae Christi, et dignitati Ecclesiastici ordinis et tranquillitati publicae consulere tur. Orabatque, ut non desisteret Rex in hanc curam cogitationemque incumbere, neque asperioribus scriptis aut iudiciis quorundam fineret se adduci, ut etiam res bonas et Ecclesiae utiles deleri pateretur. Sc quidem literis Regius acceptis, quantum potuisset, conatum esse atque contendisse, ut statim ad Regem accurreret. Quod sibi nihil esset optatus, quam ut pro sua tenuitate aliquid opis afferre posset Ecclesiae, quodque in optimam spem venisset, postquam cognosset, eam esse pietatem ac moderationem Regis, ut in commune gloriae Christi consultum cuperet. Nullo vero se modo potuisse tunc iter ingredi, propter maximas difficultates, quibus adhuc esset implicatus, quas posset Rex cognoscere ex Voraeo, cui essent noxae. Quamuis autem moram quandam illae aferrent, tamen non esse animum suum ab illa profectio ne auersum. Quod et ipsum planius et copiosius expositurum Voraeum esse confideret,. Atque ita Voraeus dimissus Regem inuenit in belli Italici apparatu, cui postea ista res curae non fuit. Estque deinde etiam atrocius suppliciorum sacuitia vexatum

K 5

regnum

b) Extant in collectione Manliana p. 39. et in Select. aliquot Epp. Mel. p. 95. subscriptae V. Cal. Sept. 1535.

1535 regnum Galliae ⁱ). Itaque ut sit, alii de tota re ali-
ter sentire et loqui. Quidam credebat, si *Philippus*
aduenisset, multa Regi indicari demonstrative po-
tuisse, quorum ignorantia causam daret, ut et ipse
iuberet iratus abhorrentia ab ingenii ipsius naturae-
que bonitate, et ad ea, quae gererentur inhumanius,
connueret: plurimum habituram momenti existi-
mationem de *Philippe* singularem, futuram liberam
de magnis et paruis disputationem: neque offensu-
ram Regem in afferenda veritate libertatem oratio-
nis, ac constantiam potius eum magnopere delecta-
turam fuisse: qui iam inciperet intelligere aliquid.
Nisi enim ita esset, neglegeturum fuisse, ut antea rem
totam, et iracundiae suae indulgentem vindicaturum
offensiones. Plurimum situm in eo, ut audiatur in-
terrogatio, et responsio statim subiiciatur. Valde
autem cauendum fuisse, ne Rex, cui propemodum
eerto promissus esset aduentus *Philippi*, ex illa fru-
stratione, vel opinionem conciperet levitatis, vel
suspicionem hauriret dissidentiae, atque ita de inte-
gro

i) Tunc Melanchthon scripsit consilium ad Gallos
de moderandis controversiis religionis praecipuis, cu-
ius ipse in Epp. ad Camer. p. 232. mentionem facit,
scribendo: Exemplum mei consilii missi in Galliam ti-
bi mittam, nunc enim non habebam, nisi unicum, et
non edo, ne nouae inde disputationes oriuntur. Existat
hoc consilium in Mel. Conf. lat. P. I. p. 224 sqq.
Tomo IV. opp. Mel. p. 823. in rara collectione Epi-
stolarum ad Io. Schwebelium p. 241 - 258. sub titulo:
De dissensionibus Ecclesiasticis et conciliatione contro-
versorum articulorum; et valde diversum ab hoc in d' Argentrè collectione iudiciorum de nouis Erroribus
T. I. P. II. p. 381 etc. Gerdesius autem inter Docum.
T. IV. Hist. Ref. p. 74 sqq. exhibet Facultatis Theol.
Parisiensis responsum ad Regem Franciscum de articu-
lis Melanchthonianis, et p. 78. Facultatis eiusdem in-
structio in articulos Melanchthonianos extat in Crevier
Histoire de l' Academie de Paris T. V. p. 293.

gro et a caussa alienior, et in aduersantes sententiae 1535
 suae asperior immittiorque redderetur. Alii incerto
 dubioque euentu in tam magna grauique re pérícu-
 lum faciendum fuisse in Rege illo causae concilian-
 do, et secretum a caeteris cum ipso colloquiam in-
 stituendum nullo modo censemabant. Erant etiam, qui
 Philippo soli committendam talem actionem potuis-
 se tuto, negarent. Experiebaturque iniquitatem il-
 le fortunae fatalem, ut minus recte iudicaretur a
 nonnullis de consilio hoc ipsius. Neque deerant,
 qui omnia in partem deteriorem interpretarentur. In
 qua veluti palaestra miseriae totam vitam illius lucta-
 tam esse scimus. Sed prudentes et callidi aliud auctum
 quae situmque existimabant, cum in ipso belli, quod
 aduersum Caesarem Carolum gereretur, apparatu ma-
 ximo, suscepas institutasque tales tractationes cerne-
 rent, et plerique inuidiam in Principem, cui serui-
 ret *Philippi* opera, deriuare vel minima ex parte
 oportere non putabant. Sic igitur illa profectio tunc
 repressa postea evanuit, et sunt in Republica et Ec-
 clesia ea sécuta, quae, nisi quatenus ad *Philippum*
Melanchthonem, aut temporum negotiorumque, quae
 hac narratione continuanda putauimus, seriem pro-
 prie pertinent, a me iam non exponentur. Sane
Philippus Melanchthon invitus retentus est. Et ali-
 quantisper remanendi in Saxonia animum habuit ha-
 bitantem. Amicique eius non sine cura fuere, ne
 quid ei tristius accideret. Verum ista quasi vulnera
 clementissima humanitate Illustrissimi et Optimi Prin-
 cipis ipsius et celeriter et facile fuerunt sanata. Non
 duxi silentio praeterēendum, quo horum negotio-
 rum et difficultatum et fortasse péricula significata
 esse credi posse videatur. Nam quo tempore pro-
 pter pestilentiae contagionem Vuittenberga plerique
 scholastici tam Magistri quam discipuli urbem re-
 linquere decreuerant, paucis ante horum discessum
 die-

1535 diebus flamma de coelo decidit ante aedes *Philippi Melanchthonis et templi testum visa est lambere*^{k)}. Cum quidem alias etiam significaciones notasse cum constet, quibus ab earum rerum, quae secutae fuerunt, molestia curisque et periculis quoque praemonitum se fuisse intellexerit et recordando saepe commemorarit. Atque istae sive de Gallico itinere curae molestiaeque tunc exhibitae *Philippo* fuere. Nihil autem minus ambire visus est deinde Rex Galliae societatem Saxonorum, et cum ipsius quoque legatis de capitibus controversis Ecclesiasticae doctrinae est disputatum. Sed Britannici magis assidui fuerunt in hac parte et cum *Philippe* in primis libere colloqui. Inter quos *Nicolai Heti*^{l)} et eruditio et humanitas ab ipso laudabatur. Ab his etiam est vel commoditate verborum, perlausum *Philippe*, vel precando expressum, ut Regi Britanniae quasi dictum epistola praeposta librum^{*}) ex suis vnum peculiari compellatione mitteret. Redierunt mox anno 1536 no Christi MDXXXVI. Vuittenbergam Magistri doctrinae

k) Ipse Melanchthon hoc in Epp. ad Camer. p. 250. refert.

l) Nicolaus Archidiaconus Legatus et vir doctus est et aequus puriori doctrinae, ἀλλα δὲ λειτουργος εχει τοινδες των αρχιεπιστων. (Sed Episcopus (Eduardus Foxus Episcopus Herfordiensis) consuetum illud Pontificum retinet.) Angli contendunt, Legem de non ducenda fratri uxore prorsus indispensabilem esse. Nos contra disputamus, esse dispensabilem. L. IV. Epp. Mel. p. 4. Epp. ad Camer. p. 258. 261. 263.

* *) Locorum communium theologorum editorum A. 35.] Quae praefatio in posterioribus editionibus a Melanchthone omissa fuit ob causam, quae his versibus continetur:

Dum laudandus erat, Regem laudauimus Anglum,
Hei mihi quam varium est Regibus ingenium!

strinae publicae et discipoli, quos discessisse metu 1536 pestilentiae diximus. Et *Philippus hypochondriacus* doloribus est confitatus, quos vsu herbae chamaeleontis mitigauit, et scimus efficacitatem illius remedii eum praedicasse ^{m)}). Dum autem cum Britanniis legatis acriter de capitibus doctrinae Ecclesiasticae disputatur, et eo res deducitur, ut de plerisque conueniat, deque diuortio tantum dissensio reliqua est, id accidit de coniuge altera a Rege ducta ⁿ⁾, quod omnium animos valde perturbauit, et legati circiter mensē Iuaniū Vittenberga discesserunt, et sollicitudine Britannici itineris *Philippum* liberarunt. Nam haec illis flagitantibus vna cum alijs fuerat ei destinata.

§. XLVIII.

Melanchthonis iter in patriam et Tbingam. De itinere ipso diuersae sententiae.

Sunt tamen aliae tunc deliberationes ^{o)} actionesque institutae atque susceptae Theologicorum colloquiorum, quorum euentus cum sollicitum habuisset in primis *Philippum*, ipsius moderatione et diligentia effectum est, ut ille satis esset felix. Atque ita, quod diu conceptum animo iter habuerat, tandem

^{m)} In Epp. ad Camer. p. 262, 263.

ⁿ⁾ Posterior regina (Anna Boemia) magis accusata quam coniuncta adulterii ultimo supplicio affecta est. Mel. in Epp. ad Camer. p. 265.

^{o)} Ut iter Philippi in Cattos sub initium A. 35. Witebergensis ille congressus Lutheri et Bucori, in quo scripta formula concordiae ~~regi domini~~, metu se Maio A. 36. Vide Epp. ad Camer. p. 228. et p. 265. De formula Concordiae Vitebergensis conferatur in primis Val. Ern. Loescheri Hist. motuum P. k. p. 205 sqq. Formula vero Conc. Viteb.

1536dem est ingressus, vt et in patriam et *Tubingam* ad nos veniret. Vbi, quemadmodum dictum est, habuimus eum aliquantis per gratissimum et iucundissimum hospitem, et autorem consiliorum ordinandi res scholasticas et doctrinam publicam constitueri in illa Academia. Estque eum Illustrissimus Princeps *Ulrichus* clementissime complexus ^{o)}). Deque eius sententia accerendum curauit *Iohannem Brentium* ^{p)} e salinis Suevicis, cuius annua opera Ecclesia et schola salutari et bona vfa est. Habuit comitem eo itinere Clarissimam virum Philosophiae et in primis Medicinae artis professione *Iacobum Milickium* ^{q)}, cuius

Viteb. reperitur inter Documenta N. VIII. Ex rarissima collectione Epistolarum Georgii Wicelii, (Lips. 1537. 4.) fol. q ij b. excerpere iuuat. haec Capito et Bucerus et alii quidam superioris Germaniae excellentiores concionatores mediocri equitatu venerunt Vitebergam, adorare Lutherum, fortassis et inuisere loca sacra ibidem. Sed extra iocum. Sectarii e suggestis diffundunt in aures populi, conciliuni agitasse summos viros, et couisse in concordiam ratam, vt in posterum velut ex pacto vnum ac idem ex vtraque parte doceant de Eucharistia, et eadem formula exteriora officia administrent. Triumphant alacerrime de victoria Luthero parta, quo fit, vt existimatio schismatarchae ad immensum subito creuerit. Itaque Bucerus ex panario carnatus factus est, et ex vinario sanguinarius. Res tamen ea adhuc occultur a Signiferis,. Plurimae Melanchthonis epistolae ad hanc initam concordiam spectantes extant P. I. Conf. lat. p. 247-260.

^{o)} Qui Melanchthoni donauit aureos centum. Epp. ad Camer. p. 269.

^{p)} Mandato Principis a Philippo ad Brentium exarata epistola extat Tom. Lugd. Epp. Mel. p. 381.

^{q)} Plurimae epistolae Melanchthonis ad Milichium extant Lib. II. Epp. p. 430-464.

ius ingenium rectum, sincerum indicium, in con-¹⁵³⁶
 filii prudentiam ac fidem, animum firmum, vo-
 lontatem perpetuam atque constantem in optimarum
 artium disciplinarumque studiis colendis, et tuendis
 amicitias, perspectam maximi faciebat, ut par erat,
Philippus Melanchthon, et *Milichium* diligebat in
 primis. Hic Friburgum Brisgoicum patriam habuit,
 natus loco perquam honesto. Cumque consedisset
 Vittenbergae, quemadmodum et alii externi com-
 plores, post multorum annorum aetatem ibi vitam
 summa cum laude et praecipua plurimorum utilita-
 te, anno Christi MDLIX. maximo omnium luetu mor-
 tuus est, agens annum aetatis LIX. Haec excursio,
 cuius et valetudo et cupiditas videndi amicos causa
 fuisset, varios rumusculos commouit, vel a male-
 uolentia inuidiae et odii, vel temeraria leuitate va-
 pitatis ortos ⁷⁾). Aliqui literis dissipauerant, ita dis-
 cesseris *Philippum* Vittenberga, vt dissidentem a
Luthero et reliquis, neque reuersurum illac. Alii
 quamvis rediret, coniunctionem firmam non fore
 augrabantur, quod nimis Philosophica esset doctri-
 na *Philippi* de actionibus virtutis et officiis. Haec
 ventilabantur ab imperitis bonarum artium, et qui-
 busdam ⁸⁾ qui in sola vehementia et abhorrente ab
 huma-

7) Me absente magnas tragedias excitarunt. Nec
 aliunde res oritur, nisi ex odio literarum, quas me
 putant isti quidem vehementius propugnare — Spar-
 fæ sunt epistolæ, in quibus scriptum fuit, me non
 esse redditum, quia discesserim propterea quod a Lu-
 therò et reliquis dissentiam — Nihil mihi obiicitur,
 nisi quod dicor plusculum laudare bona opera. Epp.
 ad Camer. p. 274.

8) Ut Conrado Cordato, Amsdorio, Islebio, Rora-
 rio.] Praesertim noua editio Locorum caussa hu-
 ius dissensionis fuit. Tom. Lugd. Epp. McL. p.
 438. *Cordatus* urbem, vicinas etiam regiones
 et

1536 humanitate ac moderatione genere tam docendi quam viuendi spem existimationis alicuius colloca- bant. Sed *Philippus Melanchthon* cursum tanquam nauigii directum tenuit, vt studia optimarum disciplinarum et artium excoletet quibuscunque modis et rationibus posset, vtque veritatis coelestis doctrinam simplicem docendo traderet, et eam spinosis superiorum temporum disputationibus expurgatam, propria et pura oratione explicaret. Quod agen- tem et huius generis pulcerrima et praeclarissima opera elaborantem, cum religiosae pietatis et hone- statis amantes omnes, tum *Lutherus ipse*, non mo- do diligere, sed suspicere etiam ac colere. Neque sine eius consilio quicquam instituere, quod momen- ti aliquid haberet et ad cuncta informanda, compo- nenda, explicanda, opera ipsius vti. Qua se non posse carere ingenue fatebantur, et gratis animis agnoscabant maxima merita ipsius, neque inhuma- nissimo et pernicioso isto, qui paulo post frequen- tari coepit, more, in quo viribus ipsi deficerentur, eo excellere alios aegre ferebant, neque metuebant, ne alterius splendor existimationem eorum demino- ret. Quorum iudicio et sua ante omnia conscientia contentus *Philippus*, usque adeo nihil curabat cae- zorum maledicos sermones, vt penitus contemneret, in quo et constantissime perseverauit.

§. L.

et ipsam aulam aduersus me concitat, propterea quod in explicanda controversia iustificationis dixi nouam obedientiam necessariam esse ad salutem. ibid. p. 441. Iacobus Schenckius, quem Mel. Sy- cophantam Fribergensem appellat, merito quo- que inter hostes Philippi referendus est, quod patet ex Tomo Lugd. Epp. p. 403. L. IV. Epp. p. 35—37. Imo Cordatus abiectum libellum Loco- rum communium adeo pedibus calcauit.

Melanchthonis lapsus de scalis. Mors Erasmi Roter. Acad. Tubingensis expostulatio cum Pontificiis super Cancellariatus Acad. munere et Melanchthonis ea de re sententia.

Eo anno orbis solis et lunae obscuratus fuit, et de scalis lapsus *Philippus* eam partem dorsi, quae nominatur os sacrum, grauiter affixit¹⁾, et aliquot diebus pertulit magnos cruciatus. Sed nihil postea sensit ex eo casu incommodi aut mali. Hoc eodem Christi anno obiit mortem D. *Erasmus Roterodamus* aetatis sua^e LXX. Basileae, quo se Friburgo conceperat. Hunc toto vitae suae tempore coluit atque veneratus est²⁾ *Philipus Melanchthon*, neque de eo praedicari a me quicquam vel necesse est vel etiam decet, omnibus vbiique locorum atque gentium noto ac celebri, et cuius scriptorum monumenta passim extant habenturque in manibus, cuiusque totum curriculum in spacio doctrinae liberalis et priorum studiorum desudauit et elaborauit ad utilitatem publicam omnium, quibus doctrinae et veritas et eruditio cordi est. His temporibus Academiae *Tubingensi* nonnihil difficultatis allatum est cuiusdam offensione, cuius esset munus, Romani Pontificis auctoritate faciendi collegiis profitentium facultatem optimarum artium et disciplinarum, potestatem, ut meritis conferrent honores et decernerent titulos dignitatum scholasticarum. Hoc enim facere ille pertinac-

1) cf. Epp. ad Camer. p. 275 L. IV. Epp. p. 12.

2) Iam A. 1519. Melanchthon in defensione contra Eccium, quae subiuncta est Epp. aliquot selectis, p. 566. ita de Erasmo scribit: Ipse agnosco, quantum Erasmo debeant cum studiosi omnes, tum maxime ego, tot beneficiis priuatim ac publicè ab eo affectus, quae postquam intelligere coepi, coepi autem Christo duce, scio, quam grato pectore complexus sim.

1536 tñ aciter recusabat, et oppido excesserat, neque patiebatur se mitigari, quamvis ad eum praecepui ex Academia missi et egissent negotium cum reverentia personae ipsius debita humanissime, et nihil proficienes testati de Iure Academiae ita discessissent. Praetendebatur autem in negando mutatio status Ecclesiastici et scholastici, quem, nisi Romani Pontificis permissione et venia, approbare adiuuareque sibi nequaquam liceret. Habet nomen munus istud *Cancellarii*, et est Tubingae mandatum praeposito administrationi illo in oppido Ecclesiae, benignitate Pontificis Romani singulari. In consultationem igitur res venire et non respondere idem cuncti, placuitque tunc sententiam ac consilium *Philippi Melanchthonis* exquirere. Ad quem literae publicae datae fuerunt. Is cum aliorum quoque iudicia explorasset, suum plane et perspicue explicuit scripto ad Academiam, cum aliorum etiam literis missis^{a)}). Cuius scripti summam si demonstrarem, neque ab instituta hqz narratione abhorrens visum iri, neque cognitionem infructuosam habiturum esse duxi. Affimatur autem illo tanquam minime dubium: „Ecclesiam Dei habentem scholas et conuentus seu collegia docentium et dissentientium, posse et debere testimonia dare auditoribus. Testari id consuetudinem literarum publicarum, quas Formatas vocarent, et aliquas Synodos decreuisse, ne sine his reciperenetur ulli sacerdotes. Deum autem ipsum velle frequentioribus Ecclesias adiunctas esse scholas literarum et doctrinae, quae Ecclesiae necessaria est, sicut fuerint olim scholae Alexandriae, Antiochiae, Caesareae, unde mitterentur huc et illuc doctores cum testimoniosis.

Quapro-

^{a)} Extat hoc iudicium Mel. in Consil. lat. P. II. p. 165. sub inscriptione: An liceat dare gradus in scholis non confirmatis a Pontifice?

Quapropter posse nunc quoque Ecclesiam habentem 1536 adiunctam piam scholam dare testimonia, hoc est renunciare Doctores Theologiae. Haec, inquit, sententia de Theologis non dubia, neque hic disputandum est de priuilegiis aut iure annulorum aureorum. Nam hi cum mittantur ad Euangelii praeconium, scire debent sibi crucem et aerumnas perpetiendas, non opes et voluptates quaerendas esse. Et promotores tales Theologicae fuerunt Patrum, Prophetarum et Apostolorum temporibus, et postea florentius Ecclesiis Alexandriac, Antiochiae, Caesareae, longe antequam Romani Imperatores aut Pontifices aliquid sanxerunt de Academiis,. De reliquis tribus ordinibus profitentium aliarum artium facultatem, responsio ipsius haec fere complectebatur: „scire se quae essent nunc opiniones visitatae, nec esse cum, qui cuperet mutari praesentes politias, nec cum iis, qui istam politiae formam defenderent, rixari velle. Constatudinem esse annorum fortasse trecentorum, confirmari statum scholarum publicarum autoritate pontificia et imperatoria, et ferri priuilegia. Fauere se moribus honestis, sed arbitrari, ne Parisensem quidem Academiam initio Pontificum Imperatorumque Romanorum decretis fundatam esse, et quaeri posse hac in parte et de Bononiensi et de Pisana. Atque se esse ea in sententia et ita statuere: Unquamque Rempub. ex cum, penes quem summa rerum est, posse constituere collegium docentium et discentium utilia ac bona. Immo hoc facere eos debere, quorum fortunas et opes magnae sunt. Et hoc, inquit, collegium optimo iure potest dare testimonium auditoribus. Neque sunt gradus dignitatis scholasticas aliud, nisi ista testimonia. Quodsi forte disputetur de lege generali, eam iam ait latam esse: Ut approbat a suis collegis exerceant artes. Quemadmodum Imperatoris Valentiniani pulcerrima lex testetur, codice

1536 de Professoribus. Sed ex Iurisconss. et Medicis fortasse hac communis collegii autoritate contenti esse aliqui non volent. Neque ego cum his rixari, inquit, velim: In Philosophicis tamen caeteris studiis conservari possent gradus decernendis titulis, si tamen ad essent omnium artium professores et Magistri. Ridiculum enim fortasse sit, ibi creare Magistros artium liberalium, ubi ne tradantur quidem praecipuae artes. Certe scholam Atticam constat deditisse testimonie diu quoque, ante quam ab Imperatoribus sanciendo hoc confirmaretur,. His ingenue et libere, more suo, addidit: „Causam quoque considerari oportet, qua de causa iam tales confirmationes denegentur. Non velle enim aliquos propagari veram atque puram Euangeli Christi Iesu doctrinam, quae necessaria fit Ecclesiae, et ideo certis personis et congregationibus illos esse inimicos. Qui istam tamen doctrinam amplexi sunt, Principes viri et ciuitates, facere debent officium suum et constituere collegia honesta docentium discentiumque bonas literas et artes. Posse autem collegia testimonia dare, iam ostensum est, et dari ipsa par est, vel ut erudit et docti eminant, vel ne imperiti per audaciam aliis imponant, et ita cum adolescentia perperam instituendo corruptatur, cum dogmata falsa serantur, et tam Ecclesiae quam Reipubl. quies et tranquillitas turbetur. Cum Julianus, inquit, edicto prohiberet admitti Christianorum liberos in scholas publicas, Christiani proprias scholas et peculiares discentium coetus habere instituerunt. Nec est dicendum, non licuisse tunc Christianis dare testimonia auditoribus suis. Immo crescentibus tunc scholis et studiis Christianorum plures homines doctrinam Euangeli admirerunt inuitati honestis studiis et disciplina Christianorum. Estque credibile libentius mississe multos in scholas Christianorum liberos suos, ubi esse mores honestiores et integriorem vitam

vitam cernerent,,. Haec fere sunt, quae Philippus 1536 Melanchthon a Tubingensibus consultos tunc respondit. Sed res ista quadam veluti Iuris via expedita fuit, vt Cancellario, qui, ad praestandum officium et fungendum munere suo legitime requisitus, in defugiendo et recusando perseveraret, alias autoritate ordinaria sufficeretur, ne diutius huius quasi principatus curatione Academia destitueretur.

§. LI.

Consuetus Smalcaldensis, in eo grauis morbus Lutheri.

Annus Christi MD XXXVII. deliberationes de 1537 Synodo renouauit et attulit curas maximas Philippo. Placuerat enim Principibus conuenire ad audiendum Legatum Imperatoris Caroli, qui dicebatur habere mandata de Synodo potissimum, in oppido sito in finibus Duriagiae et Hassiae, quam Chalcidem et Vulcaniam †) Philippus solebat appellare, propter crebras officinas aeris et ferri. Euocati sunt aliunde quoque Theologi et adducti Vittenberga Martinus Lutherus et Philippus Melanchthon. Graues causae perhibebantur fuisse, vt Theologi conuocarentur. Nam et de doctrinae capitibus accuratius sententias conferri, et manifestius consentiri tandem oportere existimabatur. Decerni etiam et statui debere, si res ad Synodi cognitionem deduceretur, quae capita doctrinae Ecclesiasticae ita retinenda defendendaque essent, vt assertio illorum omnibus rebus humanis, tranquillitatique Reipublicae et for-

L. 3

tunis

†) Hoc oppidum Philippo minime arridebat. Libro V. Epp. p. 6. scribit Ionae: In his Vulcaniis nulla habemus commoda hospitia, non vina, nisi Franca sulphurea, non quidquam, quo *γαλακτει* possimus *τες νοσητας*. In his Vulcaniis non solum fumi, sed etiam fuci plena sunt omnia.

1537 tunis ac vitae in terris praeponeretur. Itemque & vera ratione et via in Synodo procederetur, quid ad instaurandam in Ecclesia concordiam, et pacis communis causa, Pontifici Romano et Ecclesiasticae potentiae videretur esse concedendum. Saepe autem boni et quibus cordi erat religio, et amantes patriæ, questi haud obscure fuerant: tantas illas res, non tam solcite et diligenter agi, quam magnitudo earum postularet. Sed ista tunc consilio optimo et maxime laudabili suscepta, partim inter agendum adhaeserunt, partim admodum lentes habuerunt progressiones. Neque enim Pontifici de Synodo quicquam concedere, neque de doctrina exquisire differere consultum plurimis visum. Et non parum impeditae tractationes illae fuerunt graui periculo-
soque morbo ^{*)} *Lutheri*, de cuius vita cum paene desperaretur, improbantibus et aduersantibus plerisque omnibus, iussit se illinc auehi *Lutherus*. Quod Clarissimus vir *Georgius Sturciades* Ephordia accersitus, ut ipse mihi postea narravit, cum non omnino improbaret, se illi itineris comitem adiunxit. Et nocte, quae discessus diem est secuta, melius habere *Lutherus* coepit. Itaque illo conuentu neque accurate de doctrina disputatum est, et Legato Imperatoris responsum datum, quo talis Synodus tali ratione indicta recusabatur. Iussi autem Theologi sunt aliquid componere de Pontificis Romani potestate. Quod a *Philippo* perscriptum fuit ^{x)}. Simul etiam

^{**) De hoc morbo et tunc a Lutherio habitis sermonibus quaedam commentatus sum in b. Riedereri Abhandl. aus der Kirchen - Bücher - und Gelehrtenge- schichte p. 411 sqq.}

^{x)} L. V. Epp. p. 5. Iussi sumus aliquid componere contra potestatem *gewisser* *exheretar*. Id scripsi paulo, quam soleo, asperius. De hoc et aliis scriptis *Smalcaldi-*

etiam recognosci placuit capita Augustanae Confessionis et explorari de illis sententias omnium et audiiri: Num quis quid requireret, aut aliquid improbans dissentiret. Cum praeclara esset consensio de vniuersis, ita ille est conuentus solutus. Petitum tunc fuit a senatu urbis Augustae, vt *Philippus ad se accederet* ²⁾, sed hoc multis graibusque de causis est denegatum.

§. LII.

Calumniis malevolorum vexatus Melanchthon. Sadoleti epistola ad eundem.

Dum autem bellis occupantur Reges, interea
a consultationibus Synodicis ²⁾ nonnihil ocii fuit,
Philippum vero calumniarum et obtrectationum im-

L 4

pro-

caldicis legi potest M. I. C. Bertrami Geschichte des symbol. Anhangs der Schmalkald. Artickel, Altd. 1770.
8. Subscriptis tunc Melanchthon articulis hac conditione: „Ego P. M. supra positos Articulos approbo vt pios et christianos. De Pontifice autem statuo, si Evangelium admitteret, posse ei propter pacem et communem tranquillitatem Christianorum, qui iam sub ipso sunt, et in posterum sub ipso erunt, superioritatem in Episcopos, quam alioqui habet iure humano, etiam a nobis permitti,. Singularis de hac subscriptione extat commentatio C. A. Heumannii im Hessisch. Hebopfer XVII. Stück, p. 624 sqq.

2) L. IV. p. 70. Mitto tibi literas Augustanas, quas heri mihi dedit Bucerus. Augustanam causam multi metuunt, fore classicum publici motus. Senatus petuit a Canonicis, vt dent iuramentum, quale caeteri ciues dare solent, aut cedant ex urbe. Illi maluerunt cedere et nunc minantur et moliuntur, *ἐχατα κακον* (extrema damna). cf. L. II. Epp. p. 436. Tom. Lugd. p. 443. et Beyschlagii Syllog. Opusc. T. I. p. 566.

2) Confer. inter Documenta N. X. Melanchthonis epistolam ad Ioach. Camerarium de Conuentu Smalcaldico.

1537 probitas non desinebat exagitare. Qua etiam Princeps contra eum indignationem paene commotam fuisse accepimus, instigantibus eum quibusdam et indoctis et leuibus hominibus *), quibus semper patuerunt magis fores et aures potentum quam gravibus et bene institutis. Quod et antiquitas animaduertit ita se habere, quae veteribus heroibus Ioue genitis Libero et Herculi, in numerum etiam superstitione sua relatis Deorum, adiunxit comitatum ridiculum, Silenorum et Satyrorum Dionysiacam turbam, et Cercopum sodalitatem Herculananam. Neque quicquam reprehensioni in *Philippo* aut culpae expositum erat, quam fuga altercationum et rixazum, studiumque et cura tranquillitatis et quietis. Qui nisi de necessariis non putaret contendendum, posse autem arbitraretur connueri ad nonnulla, multa ferri debere. Cum interea non cessaret operam dare et anniti, ut doctrina esset perspicua, et ambigua explicarentur, et confusa disponerentur, et mirabilia quaedam ad communem intelligentiam proprietate expositionis simplicis ac planae reuocarentur. Id quibus displicebat, ii modo hoc, modo illud, quod notarent, arripere et inuidiose deferre ad alios, ut saepe *Philippus*, priusquam animaduerisset, odio oneraretur, et interdum vocaretur in periculum quoque. Inter alia et hoc crimen sustinentur ab iis, quos causae esse inimicos constaret. Quod suspiciosum esse isti volebant, et causam afferre dubitandi de voluntate et fide *Philippi* *). Misserat

*) Iacobo (Schenck) quem Lutherus Iacobellum nominare solitus est, cognomento Pincernae, et Io. Agricola Islebio, *Leckel und Grickel.*] vid. Epp. Mel. Tom. Lugd. p. 446-448. et Seckendorfii germ. Hist. Lutheranismi p. 1611. 1612.

*) Inter quos praecipue Osiander. Conf. L. IV. Epp. Mel. p. 38.

serat autem paulo ante literas ei *Iacobus Sadoletus*, 1537 cui post *Petrum Bembum* tribuebatur sapientiae et eruditionis laus praecipua. Haec epistola scripta eleganter et forma sermonis latini exquisita, a *Philippo* ostendebatur omnibus ^{b)}, tantum aberat, ut occulite aliquid et astute ab ipso fieret. Atque cogitabat respondere diligenter et accurate, et eadem, ut dicitur, mensura aliquid illi vicissim emetiri. Sed occupatus negotiis et curis oppressus infinitis facero hoc intermisit ^{c)}. Atque haud scio an etiam penitus omiserit. Verum criminationes illae accusatorum et futilitate et manifesta prauitate, facile euauerunt, adeo ut qui illas admiserant, eos mox pudenter proclivitatis istius ^{*)}. Epistolae Iacobi Sado-

L 5

leti,

^{b)} Non nisi fidis amicis. L. IV. Epp. Mel. p. 32. Mitto tibi exemplum epistolae Sadoleti, quam nuper adeo ad me misit, quam non ostendes, nisi fidis amicis. Nam spargi in vulgus nolo. Est venustissime scripta et cautissime.

^{c)} L. IV. Epp. Mel. p. 49. Ex Italia scribunt mihi, meo silentio valde offendum esse Sadoletum, id quidem satis ~~βασιλευον~~ est. Credo putauit, me accepta epistola velut inspecta Aegide aut Medusae capite mox attonitum abiecturum vniuersam professionem doctrinae nostrae. Sed respondebo ei, non ex illa nostra arte tantum, sed etiam ingenue,. Isdem fere verbis Mel. ad Camer. p. 297.

^{*)} Sadoleto quoque haec epistola ad Melanchthonem missa multam conflauit inuidiam. Testantur id literae Sadoleti ad Frid. Nauseam, ex quibus haec apponere placet: Ad Melanchthonem scripsi bono, ut mihi visus sum, consilio: sancto quidem et pio certe. Neque enim aliud quaesiui, nisi conciliare eius viri benevolentiam. Quod si ex sententia mihi successisset, crede mihi, aliquo praeclaro mune re Christianam remp. affecissemus. Cur autem eae literae tantopere reprehendantur, causa certe non est. Nihil enim est in illis, nisi priuata familiaritate

1537 leti, coius mentiq; facta est, putauit hoc loco exemplum inferendum, quod et verbis eleganter et sententiis praecclare esse illa scripta mihi videretur. Atque isto studui quasi emblemate nostram narrationem reddi spectatiorem, cum aliis aliorum scriptis, quibus plenior et ornatior fieri haec potuisset, certo consilio variandam eam esse non duxerim. Epistolae autem isti inscriptae ^{d)} nominatim *Philippo Melanchthoni a scripta erant haec: „Amantissimus cui Jacobus Sadoletus Cardinalis Carpentoractensis. Carpentoracti cum essem, quo in loco statutum habere me credens domicilium perpetuum vitae fortunorumque meorum omnium, repente tamen inde decedere, et Romam redire iussu Pontificis Maximi sum coactus. Sed cum ibi essem, accidebat mihi ferme quotidie, ut aliquid nanciscerer de scriptis tuis, quae ego et propter excellens ingenium tuum, et propter ele-*

ritate perscriptum fortasse aliquanto humilius, quam nostra dignitas ferat. Sed ego inter homines grauitatem meam conseruo, in causa Dei depono. Siquidem et Dauid ante aram Dei pietatis memor fuit, non dignitatis. Nam quod ego ad Lutheranos desciscam, quis suspicari ex illa epistola potest? cum testificer in ea, me opinonibus ab eo dissentire. Amo ingenium Melanchthonis, doctrinam laudo: sententias certe non probo. Ex quo mirum valde mihi accidit id quod tu scribis, videri me iis titeris et summum virum Symonettam et totum Cardinalium collegium quasi perstringere. Ego Collegis meis omnem meum vbique honorem defero, et in Catholica veritate constantissimus sum, eroque quoad viuam: potiusque de vita quam sententia decedam. Vid. Epistolarum miscellanearum ad Frid. Nauseam L. X. Basil. 1550. fol. p. 216.

^{d)} Inscriptio eiusmodi erat: *Dilectissimo tanquam fratri, Ph. Melanchthoni sacrarum litterarum Professori.*

elegantiam stili atque orationis libentissime legere so- 1537
 lebam. Id cum saepius facerem magnaue in legendō
 delectatione afficerer, sensi paulatim mihi incendi ani-
 mum ad quandam benevolentiam nominis tui, vsque
 eo quidem, ut miro quodam studio tecum ineundae
 amicitiae tenerer. Etsi enim nonnulla erat inter nos
 opinionum dissensio, ea tamen animorum dissidium
 apud ingenuos eruditos minime faciebat. Lamque erat
 mihi deliberatum scribere ad te, primasque aperire
 amicitiae fores, cum subito, vt dicere coeperam, ad
 urbem accersitus, et per causam appropinquantis
 concilii earumque rerum tractandarum et con-
 sultandarum, quas mox in concilio agi oportet,
 e mea Ecclesia, ubi decennio manseram, euocatus,
 Pontificis huius optimi et prudentissimi iudicio tacito,
 inscius atque imprudens in amplissimum ordinem S.
 R. E. Cardinalium cooptatus sum. Hacc res effecit,
 ut meae voluntati in dandis ad te literis obsequerer
 tardius. Non enim dici potest, vt ex illa pristina,
 pacata atque felice vita, in hanc tumultuosam et ple-
 nam strictritus traductus sum, quac solicitudines,
 quam multae et graues curae, cædemque permolestiae
 me exceperint. Quod quidem mihi necesse fuit acci-
 dere. Hanc enim ego vitam et prius iudicio frige-
 ram et alteram illam item iudicio fueram persecutus.
 Quarum nunc utraque cum mihi contra animi sen-
 tentiam ceciderit, nec lactari possum habere me quod
 noluissem, et necessario dolco amisisse quod diligebam.
 Sed quoniam Deo parendum est de nobis sic statueri,
 dabimus nos operam, quantum per eius auxilium
 opemque licebit, ut honorem hunc recte integreque
 administremus. Quod autem nostræ institutæ est
 scriptoris, non est passus meus, mi Philippe, in to-
 animus, diutius hoc a me officium differri, quin ut
 primum e turba et molestiis animus emergere coepe-
 rat, literas ad te darem, et pignus meae propensac
 in

1537 in te voluntatis et in uitamentum in me tuae. Si id quod ego in te amando meae existimationi de tuis eximis virtutibus tribuo, tu humanitati tuae, ut me pari benevolentia complectaris, esse dandum duxeris. Quod quidem te rogo ut facias, neque me sicutem familiaritatis tuae deseras. Non enim ego is sum, qui ut quisque a nobis opinione dissentit, statim cum odio habeam. Arrogantis est hoc et elati animi, non mansueti et comis, quos me potius ad partes natura mea vocat. Sed fauco ingeniis, virtutes hominum colo, studia literarum diligo. In quibus tu ut doctrinac et ingenii, sic amoris mei non mediocres partes possides. Nec dubito quin tu eadem mente et voluntate sis praeditus. Isto enim animo, qui tam liberaliter artibus ingenuis expolitus fit, nihil agrestem neque asperum inesse potest. Quo etiam maiorem mihi spem virtus tua facit, meas hoc apud te ponderis literas habituras, ut qui locorum spaciis distincti sumus, animis tamen et benevolentia coniungamur. Quod ego maxime aueo expectoque, tibique prorsus persuasum cupio, in numero eorum, qui te diligunt et florentem cupiunt, quorum magna est profectio, pro tui nominis celebritate, multitudo, me principem locum appetere, nihilque vehementius cupere, quam dari mihi locum probandi tibi re ipsa et declarandi amoris erga te mei. In quo tu si ensam mihi aliquam occasionemue meae explendae huiusc cupiditatis praebueris, magno me abs te beneficio affectum arbitrabor. Omnia quidem quae tibi grata esse sensero, tanto studio ac diligentia exequar, ut nec fide quisquam exequi maiore nec benevolentia possit. Sicut et mea natura officii in primis colens, et suscepimus iam erga te amor, et perpetuum meum erga doctos viros studium postulat. Vale mi Doctissime Melanchthon, et nos tui amantissimos dile-

gc.

ge. Romae decimo quinto Calendarum Iulii, 1537
 M D XXXVII e),,, Vixit Sadoletus annis totis LXX, post
 hanc missam epistolam decem. Fuerat autem is, qui
 vna cum Petro Bembo primus considerauerat atten-
 tius et accuratius usurparat non modo elegantis et
 speciosae, sed disertae atque dilutidae et illustris
 orationis rationem et compositionem. Quae non
 solum cuiusque linguae propriis et significantibus
 verbis apta, sed sententiis quoque non vulgaribus
 neque leuiibus concinna esse debet, simul ut pruden-
 ter cogitata, quae exponuntur, simul ut eorum,
 qui audiunt aut legunt, intelligentiae, et ad pene-
 trandum in animos ipsorum operam datam, esse ap-
 pareat. Ad quae cum singulorum verborum electio,
 tum iunctorum comprehensio requiritur talis, ut et
 conceptorum animo quasi membra eloquendo distin-
 guantur, et totum veluti corpus illorum conuenien-
 te ambitu exprimatur. Atque hoc studio multorum
 passim animi ad imitationem et similes conatus exci-
 tati inuitatique et bonarum literarum atque artium
 exercitationes frequentari magna assiduitate cooptae
 sunt. Cumque et Philippo Melanchthoni idem pro-
 baretur, et esse praeclera res ista percolendaque
 modis omnibus videretur, essetque ipse minime du-
 ro aut rusticus agrestique ingenio, ab eruditis et do-
 ctis et humanitate praeditis benevolentia et fauore
 eum esse comprehensum, non est mirandum, cum
 momenti plurimum ad amicitias coniugandas afferre
 nemo fere ignoret voluntatum studiorumque simili-
 tudinem. Sed a suspicionum prauitate tuta esse, ca-
 lumniarumque morsus vitare integritas atque inno-
 centia nunquam potuit. Ut tunc acciderit Philippo
 Melan-

e) Extat quoque haec epistola L. III. Epp. Melan-
 chthon. p. 86. et in Manliana collectione Epp. Mel.
 p. 413.

1537 *Melanchthoni*, quod antea aliis, quos arrodere non dubitauit odii inuidiaeque malevolentia atque improbitas, et posthac quoque bonis et quietis placidusque hominibus idem periculum eademque est fortuna subeunda. De quo satis vel nimio etiam plus, quam argumentum postularet, non alieno tamen, ut opinor, loco, neque intempestive cum disputatum sit, redeamus ad rem.

§. LIII.

Cometa conspectus. In Britanniam e Saxoniam quidam profecti et Melanchthon eodem ut veniret invitatus. Pontifici ipsi de emendando statu suo solliciti sunt. Principum quorundam conuentus Brunswicensis. Antinomorum dogmata a Luther confutata.

Inter illa igitur quae commemorauimus, et de istis literis, cum alii rumores dissipati fuerunt, tum fama sparsa non bene cum suis *Philippo* conuenire, Principesque quidam *) pertrahere eum in suas Academias studiose conati sunt. Sed ipse a proposito publicae utilitati consulendi et seruandi aliorum non suis commodis sese nihil omnium deducere passus est. Conspectus est et hoc anno cometes in plaga aquilonari, de quo eruditas epistolas *Philippus* ad amicos, quos sciebat studio philosophico delectari, misit. Eodem anno [mense Iunio] in Britanniam quidam Saxonici**) profecti fuerunt, qui de capitibus

*) *Wirtenbergicus Ulricus, et Elector Ioachimus Brandenb.*

**) *Franciscus, Vinariensis Vicecancellarius, et Frid. Myconius, Pastor Gothanus.]* L. IV. Epp. p. 66. Franciscus et Myconius scribunt ex Anglia, Regni polliceri omne studium suum ad emendationem Ecclesiarum. Ipsi iam de dogmatibus disputant cum quibusdam Episcopis istic, ut de doctrina conueniat. Et sunt multi docti viri in Anglia, qui

tibus doctrinæ Ecclesiasticae exponerent doctis Britanniæ sententiam suam, et alias etiam fortasse res agerent. Cumque disputationes essent initio comodaæ, postea digressis Saxonis, contraria decreta proposita sunt, cum tamen duceret Rex desponsam sibi sororem Ducis Clivensis, quam paulo post repudiauit. Ferebatur autem rursum expeti aduentus *Philippi* a Britannis, et significabant quidam, nulla alia re ad moderationem et aequitatem fleti posse animum Regis, nisi si legatio mitteretur, quae non mediocrem haberet splendorem, et *Philippus* una adueniret. Sed ista in vnum aut alterum annum excurrerunt, quibus commota negotia diuersatam sacra quam prophana exagitarunt vehementer *Philippum Melanchthonem*. Romanenses nescio quid *), quasi emendationis et correctionis vitiorum in statu suo meditarentur, conscribere. Quod etiam nequaquam diuulgari placuerat, et in manus tamen multo

qui Euangelii doctrinam propagari cupiunt, et nonnulli publice optime docent, qui nostros iam adiuuant in hoc congressu. Mense Sept. redierunt, de quorum reditu Mel. l. c. p. 74. Vito Theodoro haec nunciat: Legati nostri Anglici redierunt. Adferunt spes bonas de emendandis Ecclesiis. Peregrinationes superstitionis ibi sublatae sunt. Thome Cantuariensis monumentum ibi dirutum. Mariae παραπλαστική διδωλον et pleraque alia euersa sunt.

*) Sine dubio hic notatur Consilium delectorum Cardinalium et aliorum Praelatorum de emenda Ecclesia, cum epistola Ioannis Sturmii de eadem re ad Cardinales ceterosque viros ad eam consultationem delectos. Argent. 1538. 4. Qui liber saepius repetitus typis prodiit. In primis legi merentur Cel. Schelhornii de Consilio de emendanda Ecclesia epistolæ ad Card. Quirinum, Tiguri, 1548. 4. et Dan. Gerdesii Specimen Italiae reformatæ p. 49 sqq.

1537 multorum peruenit, et sermonibus scriptisque atque adeo picturarum contumeliis est vexatum: Cum et notarentur in illo scripto ea, quae manifestam haberent turpitudinem, (vt non tam, si remouerentur, laus speranda, quam, esse tam longo tempore lata impune atque licenter usurpata, nefarii sceleris crimen sustinendum videretur,) et nugatoria quaedam inculcarentur, quale erat de quodam scholastico libello *Erasmi Roterodami* excutiendo de puerorum manibus f). Principum autem quorundam *) conuentus de Republica agebatur in vrbe Saxonica *Brunsviga*, in quo non temere a nonnullis metuebatur, ne quorundam priuatis cupiditatibus et emolumentis praetenderetur publicarum commoditatum et utilitatum respectus. In Gallia autem animaduersorum saeuitia non desinebat corripere eos, qui vel transuersum, vt dicitur, vnguem a pristinis qualibusunque obseruationibus discedere, et in doctrinam Ecclesiae quamvis optimo et pietatis religiosae cupidiss. animo inquirere auderent. *Carolus* etiam Imperator et Gallorum Rex *Franciscus* pacificatoriam personam agente Papa *Paulo*, plane in gratiam secum redisse credebantur. Neque cessabat Pontifex *Romanus* Synodicum congressum indicendo vrgere. Iam et belli Turcici sparsa fama, plurimorum animis timorem iniecerat. In Saxonia **) autem et causae

f) Mel. in Epp. ad Camer. p. 298. Edita est ridicula deliberatio Cardinalium de emendandis abusibus, in qua prohibent in scholis proponi pueris colloquia Erasmi, et ad hanc deliberationem sunt adhibiti illi heroes *Sadoletus* et *Aleander*.

*) Elect. Io. Friderici, Philippi Landgrauii et Regis Dan. Christiani.

**) Videtur notare Ducis Henrici Brunsuicensis et Cardinalis Moguntini, qui idem erat Magdeb. Archiepi-

causae dabantur indies nouae perniciosarum turba- 1537
rum, et odia vetera aliqui non patiebantur sedari,
qui iudicem quietis et otii inimici haud scio quo con-
filio quae sententia atque spe, armis decertando
quam disceptando verbis dirimi controversias male-
bant. Inter quae doctrinae Ecclesiasticae labes quo-
que inferri coepit, quorundam vel curiosis vel am-
bitiosis disputationibus, qui in illa praeceptiones et
iussa legum proponi atque explicari, non solum non
necessarium, sed plane superuacaneum atque alien-
num esse contenderent^s). Suspicabantur nonnulli,
in *Philippum Melanchthonem* ista potissimum strui et
intorqueri. Sed eadem ut veritatem coelestis do-
ctrinae conuidentia, *Martinus Lutherus* et oratio-
ne et scriptis reprehendendo vehementissime oppu-
gnauit, et grauissime confutauit, et autores eo ade-
git, ut incepi valde eos poeniteret, utque erro-
rem confitendo, ipsi priorem sententiam suam sine
dissimulatione improbarent. Quo tempore, ut aliis
omnibus, non tam priuatim aduersando refragan-
doue illi, quam publice vera ac recta atque certa
afferendo, et facere officium suum *Philipus Melan-*
chthon, neque de curriculo suo vspiam deflectere.

§. LIII.

Epigrammatibus quibusdam a Sim. Lemnio editis creata Mel-
anchthoni molestia. Camerarius Wittenbergam pro-
ficiuntur. Matth. Irenaei miserabile fatum.

Anno autem Iesu Christi M D XXXVIII. quo gu- 1538
bernatio Academiac, semestri aestiuo, ut mes con-
suetu-

chiepiscopus, altercationes et concertationes cum
Schmalkaldici foederis Principibus.

g) Intelligitur Io. Agricola, autor Antinomistarum.
L. IV. Epp. p. 37. Agricola renouat suam disputationem
Melanchthonem. M

1538 suetudoque fert, commissa fuit *Philippo*, quidam *) libellum edidit Vuitenbergae epigrammatom. In quibus quod putarentur esse, quibus fama aliquorum laederetur, irritati praecepit quidam censuerunt autorem

nem et cumulat ατοπα, negat in N. T. villam legem docendam esse. In Epp. ad Camer. p. 292. Mitto eruditani concessionem πατερικαλικην Lutheri, quam eo habuit, ut refutaret τας κενοφωνιας cuiusdam, qui negat in ecclesia decalogum docendum esse. Ego plesterer, si hanc concessionem scripsisse, adeo sunt insulsa iudicia populi.

*) Simon Lemnius.] Confer. b. Riedereri Nachrichten zur Kirchen- vnd Gelehrten geschichte IV. Band, vbi a p. 344 - 361. de fatis et scriptis Lemnii more suo egregie agit. Ego vero hic loca quaedam ex epp. Mel. a Riederero aliisque omissa et ad pleniorum huius turbae cognitionem plurimum facientia colligam, ex quibus omnibus patet Philippum hac in re ab omni culpa vacuum fuisse. In Epp. ad Camer. p. 306. Hic nobis novos tumultus excitauit poema Lemnii, monstrou hominis, cuius ingenium nunquam amavi, sed propter paupertatem eum aliquando adiuui. Nunc reddit malam gratiam, longa est fabula et indigna litteris. ib. p. 307. Nisi fuisse bacestate in magistratu, plane discessisse. — — Ego patientia mea aliorum iracundiam vt cunque placasse videor. Causa nulla fuit, nisi quod evaserat Lemnius, qui quidem in me inprimis fuit maledicus, cum multis meis officiis vsus fit. Aula suspicatur a quodam meo propinquo adiutum esse, qui se purgat mihi, sed illis non satisfacit. Id quod bellissimum est in Lemnianis epigrammatis de Iunone Argua, forte ante annum ei monstrauit in Pausania. Scis enim me talibus allegoriis delectari. ib. p. 310. Contra Lemnium velo te quoque Elegiam componere, quae non conuicis, sed honestam et grauem obiurgationem contineat, quae so ut ea in re nobis gratificeris. Tom. Lngd. Epp. Mel. p. 454. Vidisse te opinor nouam editionem Epi-

torem comprehendendum. Sed is fuga salutem 1538
quaesivit. Tunc igitur rursum facti inuidia in *Philippum* detorqueri. Aliqui ab ipso admonitum, ali-
qui ope necessariorum *) *Philippi* adiutum euasisse
siebant. Haec omnia aliis quibusdam criminibus
cumulabantur, quorum erat caput, quod non arbitrio
alieno certos quosdam homines ^{b)} odisset, et
aspergeret conuiciis, vel etiam a suis ornari patere-
tur. Sane illa, de quibus tumultuatum adeo fuit,
epigrammata ad nullius manifestam contumeliam,
vel certe atrocem iniuriam, incorrupte et simpliciter
iudicantibus visa sunt pertinere. Et quae notaban-
tur, ea carebant tam scelerum quam flagitiorum tur-
pitudine. Autor tamen elapsus impudentissime men-
tiendo tam foeda atque impura postea scripta ⁱ⁾ emi-
sit, vt neque priorum veniam dandam ei, et quic-
quid accidisset, id lenius, quam nefaria ipsius vespa-
nia mereretur, omnes boni statuerent. Eodem hoc
anno et mea cupiditate impulsus et aliis quoque de
causis, quae indicande modo non sunt, profectus
ego fui Vuitenbergam, vt *Philippum Melanchthonem* potissimum conuenirem. Quo in itinere acci-
dit, vt pedis malum, quod mihi iamdiu non solum
molestum sed infestum quoque fuisset, et tunc vi-
deretur satis bene esse situm, cum vegetatione irrita-

M 2

tum,

Epigrammatum Lemnii, quae sunt aucta plaustris
conuiciorum. Sed cum manifestus furor sit, etiam-
si stultis praebet voluptatem, tamen nemo sanus
leget sine stomacho. Optarim initio dissimulatam
fuisse iniuriam, nec hominem furiosum irritatum.
Aliiquid nunc respondebimus.

*) Sabini.

b) e. g. Albertum, Archiep. Moguntinum, Geor-
gium, Sax. Ducem.i) Scilicet tertium librum Epigrammatum, Apologi-
am, et Monachopornomachiam.

1538 tum, tum errore quodam curae recrudeſceret, vt metu maiorum cruciatuum, festinantius Vuittenberga discedere cogerer, quam statuēram ac volebam. Sum tamen paucis illis diebus, quibus ibi manū, *Philippi Melanchthonis* et suauissima consuetudine vſus, et ipsius variis de rebus accurata oratione cum deleſatus tum instructus. Reuertens ad meos habui comitem *Philippo Melancktoni* carissimum Iouinem *Matthaeum Friderichum*^{k)}, gente Francum, patria Vurcepurgensem, quem *Irenaeum* nos appellabamus. Atque is paulo post Tubingam ad nos venit, et Lipsiae deinde nobiscum familiariter est versatus, cum Iuris publici et Legum cognitioni operam dandam et ciuilem prudentiam persequendam statuifset. Non videor vidisse quenquam pari aetate vel ingenio acriore illustrioreque praeditum, vel studio flagrantiori deditum, vel in quo maior esset industria cogitandis, elaborandis, agendis iis rebus, quibus animum intendisset. Memoria autem erat, quae admirabili facilitate comprehendenderet et summa fide retineret quiduis. Cum mentis autem tanta vi coniungebatur voluntas recta, et animus auersans falsa fucataque omnia et vera atque similitudina adamans. Ut hoc erepto, non patria modo terra, sed exteræ quoque nationes non leue dampnum fecisse videantur. Mortem autem obiit Anno Christi Iesu M D LI. improuisa atque subita ruina Spirae (quo exercendi artificii sui gratia se contulerat, quod ibi tum solennis confessus esset Imperatorii iudicij) cum clamoribus quibusdam excitatus trepide ad fenestrā proiectam, quales sunt veteres in illius urbis aedificiis, accurrisset, et prospiciendo cupidius et inconsideratius, pondere suo antiqua tabulata quae-

k) Cum Italiam studiorum causa peteret Irenaens, a Melanchthone commendatus est Egnatio, cuius epistola extat Tom. Lugd. p. 37.

quaedam depressoisset. Cum his enim illo praecipitato, ita grauiter afflictum caput fuit, vt sine facultate loquendi post paucos dies vitam amitteret, omnium, quibus notus fuerat, incredibili dolore¹⁾, deplorantium et eius vicem, et factam talis amici, necessarii, sodalis iacturam. Atque ita fere decurrit iste annus.

§. LV.

Melanchthonis iter ad comitia Francofurrensis. Liber ab eo scriptus. Mortuo Georgio Sax. Duci succedens frater Henricus eccl. rem aliter constituit. Seb. Munsteri mors. Camerarius Lipsiam ad docendas litteras vocatus. Melanchthonis uebemens morbus in itinere Hagenoenſi consolatoriis Lutberi et cura Sturciadae depulſus.

Sequens vero M D XXXIX. rursum deliberationes perquam sollicitas et valde arduas attulit de Republ. Cumque placuisseſet, vt ordines coniuncti in confessione ea, quae supra, qualis eſſet, ostendimus, religionis conuenirent *Francofurti ad Moenum*²⁾, eodem proficiscentem Principem suum iuſſus eſt ſequi et *Philippus Melanchthon*, idque iter ingressus eſt pridie Calend. Februarii. Quod autem incertum omnino eſſet, quid de pace impetrari obtinerique poſſet, et multi timerent conatus violentiae et iniustae oppressionis, iuſſus tum fuit *Philippus*, de legitima et confeſſa neque contraria voluntati diuinae defenſione, ſcriptum componere³⁾.

M 3

Cuius

1) Melanchth. in Epp. ad Camer. p. 649. huius interitum dolet maxime.

2) conf. de hoc conuentu Mel. Epp. ad Camer. p. 312-317. L. II. p. 15 et 17. Tom. Lugd. p. 389.

3) Epp. ad Camer. p. 315. Hic iustus ſcripsi ſylulum trium orationum: ὅτι ὅτιν εἰν αἴμαρεδε, η τὸ ξύρος ἵναρξεν αἰδον θυνε, (i. e. quod iustum, vim repellere,

1539 Cuius ille in tres partes divisi, silvulam, vt ipse appellabat, tunc instituit. De compositione sollicitum fuit studium *Philippi*. Animaduertens tamen quorundam non solum callida sed fraudulenta esse consilia, cum illis certare verbis destitit. Atque fuit tum quidem res in summo discrimine. Quo tempore in morbum inopinatum Princeps Hassiae incidit ^{a)}). Sed post longas difficilesque et odiosas contentiones, inducias et pacem fecerunt. Reuersum domum *Philippum* curae laboresque aliae exceperunt, quod Illustrissimo Principe *Georgio Saxoniae Duce* mortuo, et totius regionis gubernatione ad fratrem ipsius *Henrichum* deuoluto, de constitutis Ecclesiis et Academia ad *Martinum Lutherum* et *Philippum* referretur, et priorem statum *Dux Henrichus* mutari quam primum cuperet. Succesio ista inexpectata aliquando et prorsus insperata ^{b)}), a quo-

lere, si hostes nobis iniuriam inferant). Tom. Lugd. p. 390. Ego quoniam otiosus sum, hic scripsi orationes germanicas tres: primam, ὅτι οὐαὶ τοῖς αὐτοῖς. Secundum, ne contra nos arma gerant boni viri subditi hostibus nostris. Tertiam, ὅτι δει πάτερας τούτους βοηθείαν γίνεται. Has materias volui colligere, vt paratas haberemus, si opus esset.

a) Macedo propter variolas non prodit in publicum. Sed iudicant a morbo nihil esse periculi. L. II. Epp. Mel. p. 18.

p) Lubenter *Dux Georgius* alium ditionum suarum et facultatum haeredem et dominum habuisse. Inde Melanchthon in Epp. ad Camer. p. 318. Dux mortuus rem inauditam in Germania molitus est, vt excluso fratre et ceteris haeredibus traderet ditionem alienis, sed haec iam agentem et parantem mors antevexit. Haec quia vera sunt, nolui dubitanter prescribere, et existimo cum cognoscenda tum memoria conservanda esse. Mortuus est intra paucos dies τῷ χελεφῷ, quam

a quodam tamen vaticinante ante multos annos 1539
praedicta fuit. Qui in Phrygia bellum gerentibus
fratribus Georgio et Henricho, Henrichum vniuersitatem
regionum Misnicarum ditionis futurum domini-
num esse affirmarat, non sine indignatione Henrichi;
quem iniquo animo illam praedictionem tulisse con-
stat. Grauissimum etiam vulnus inflictum est eo
tempore Philippo, cum se absente et in vicinam
Marchiam *) profecto, mortuus esset una cum con-
iuge, vxoris Philippi sorore **), Optimus et Clarissi-
mus vir Sebaldus Munstererus ④) Iuriscons. malo a
pueris

M 4

quam ego ex animi commotionibus ortam esse iudico.
Vide quoque inter Documenta N. XI. Io. Cochlaei
epistolam ad Frid. Nauseam de obitu Ducis Sax.
Georgii.

*) Berolinum ad Elect. Joachimum II. J. Caussam
huius profectionis ipse Melanchthon exponit L. IV.
Epp. p. 84. Fuit his diebus in Marchia a Joachi-
me Electore accessitus. Deliberatur de tollendis
abusibus Ecclesiarum, sed nollem adhiberi in
consilium N. Ego quaedam ipsius deliberata re-
prehendi, sed quid futurum sit, exitus ostendet.
Cal. Nouemb. inchoabitur res. Abolentur pri-
vatae liturgiae, conceditur Sacerdotibus coniugi-
um, tollitur invocatio Sanctorum, iubetur pura
doctrina tradi, et proponitur vestra ~~καταχεισθαι~~.
(nempe Norimbergensis) Conceditur integri Sa-
cramenti usus. Tantum una in re haerebat ~~ο δη-~~
~~ξως~~, cupiebat adhuc retinere quotidianam litur-
giā unam, a qua sententia deduci posset, si ab-
esset N.

**) Anna.

g) Mel. in Epp. ad Camer. p. 329. Duo Geuderū
fratres, dum, ut sunt puerorum cupiditates, vagantur
in suburbio nostro, contagium pestilentiae inde in ae-
des Sebaldi referunt et ordine extincti sunt: primus
Geuderus minor, deinde ancilla, quae hunc mortuum
vestiuerat, postea frater Geuderus, deinde coniux D.
Sebal-

1539 pueris Noricis praecipue familiae ipsi commendatis illato in aedes eius, cum incautius foris illi versantes contagione pestilentiae infecti domum rediissent. Hunc *Sebaldum*, cuius antea quoque mentio facta est, habui in pueritia condiscipulum ego Lipsiae, et postea constantiss. et fideliss. amicum. In quo praeter doctrinam probitas et religiosa pietas fuit admirabilis. Et ipsa mors, quae eripuit affines, orbosque liberos horum illi curandos reliquit, et genus mortis miserabile, ingentem dolorem attulit *Philippo Melanchth.* Inque hoc veterum etiam aerumnarum suscitata memoria nouorum cruciatuum, quibus laceraretur animus eius, caussa fuit. Itaque tum et tristitia et sollicitudine et variis magnisque laboribus sic afflatus est, ut de vita quoque nonnullis effet periculi. Consilia de *Academia Lipsica*¹⁾ occasione in obtulerunt *Philippo*, ut cogitationem susciperet, me illuc, vbi puer discipulus fuisse opt literarum atque artium, ad docendum eas reducendi, cum ex eo tempore, quo alter alteri notus esse coepit, expetere consuetudinis nostrae usum nunquam destitisset. Sed pestilentia, quae hoc anno Lipsiae fuit, rem distulit. Itaque anno demum **XL**. denuo accersitus ab Illustrissimo Principe *Mauricio*, qui patri *Henricho* successerat, Lipsiam me contulí, et ita deinde propter vicinitatem iucundior velutique vberior

Sebaldi, nec *Sebaldus* post sepultam coniugem diutius quatuor horis vixit.

1) Epistola ad Cummerstadium Tom. Lugd. p. 28. Iuculentum perhibet testimonium de laudabili cura Melanchthonis, collapsam paene Acad. Lipsiensem quoniam modo restaurandi. conf. I. G. Boehmii Orationem de Mel. in Acad. Lips. meritis insignibus, Lips. 1760. 4. cui vero Melanchthonis Consilium de constituenda Academia Lipsica, quod Pezelius Melanchthonis Consil. lat. Parti L p. 429 sqq. inseruit, agnotum fuit.

vberior fructus a nobis percipi mutuae necessitudi- 1539
nis *). Decretum fuerat, vt *Hagenoae ad Rhenum*
conuenirent Theologi; deque controvërsis capitibus
Ecclesiasticae doctrinae placide et amanter colloque-
rentur. Eo proficiscens *Philippus* quoque *Melan-
chthon* in grauissimum morbum [†]) incidit, remansit-
que *Vinariæ*, vbi clementissima Principis benignitate
et diligentia amicorum, euocato etiam *Erphordia Geor-
gio Sturciade* medico, quem ille diligebat et magnifica-
ciebat, id in curando studium et ea industria adhi-
bita est, vt vita illius Dei aeterni propitio fauore
conseruaretur. Accurrit tunc ad illum *Martinus
Lutherus*, et decumbenti omne officium praestitit,
eumque iacentem in grauissimis perturbationibus
erexit cum consolando tum admonendo, tum etiam
interdum leniter obiurgando. Morsus autem erat
ille doloris *), cuius cruciatus ita eum prostrauerat.
Qui in iis solis, quibus culpam aliquam suam inesse
credebat, sustinere tenerrimae conscientiae quamvis
paruas labeculas non posset, cum esset caeteris casi-
bus animo patientissimo atque fortissimo. De qui-
bus negotiis et rebus narratio copiosa alienior vide-
ri posset. In quibus tamen si quod peccatum fuit,
peccatum illud vel ignorantis vel melius sperantis
Philippi suisse certum est. Recuperata valetudine
in Vangionas ad aliquoties iam dilatum colloquium
venit.

M 5

§. LVI.

*) Ante conuentum Hagenensem *Philippus* quoque illi, qui mense Martio Francofurti ad Moenum instituebatur intererat. Acta huius conuentus vide in Epp. ad Camer. p. 344. et Melanchth. Epp. select. p. 33.

†) De hoc morbo *Philippi* quaedam annotati in Melanchthonianis p. 58 sqq. Testamentum, quod Melanchthon hoc anno, cum mortem expectaret, composuit, extat P. I. Conf. lat. p. 389.

*) concepti ex digamia *Philippi Landgr.*] Quaedam
huc pertinentia dixi in Melanchthonianis p. 62 sq.

§. LVI.

Incendium Tubingense. Colloquium Wormatiense.

1540 Hoc anno post natum Christum M D XL. incendium ortum *Tubingae*^{u)} foedam stragam dedit. Ea enim subita vi flamarum inter procellas ventorum plures quam LXXII. domus celeriter conflagrarentur. Ac quamvis vnde accurreretur ad opem ferendam, et in restinguendo opera strenua daretur, vix tamen ignis saeuitia potuit opprimi. Neque potuisset omnino, nisi ventus ex improviso fese in contrariam partem ad ea, quae iam deflagraverant, conuertisset. Suspiciones erant, non fortuita negligentia illud excitatum fuisse, quod aliis compluribus in locis damnata tunc similia data a conductis pecunia, nunciarentur. Sed certo deprehensum est, in quodam stabulo lumine relicto stramenta ignem concepisse, et inde nocte profunda in vicinas huic aedes satis lente quasi procedentem ita creuisse, ut serum esset auxilium. Hic casus animum *Philippi* in recordatione vitae iuuenilis *Tubingae* in studiis actae cum omnium benevolentia atque amore, et ipse maximo dolore affecit. *Colloquium*^{w)} autem illud tergiuerantibus aduersariis in annum XLI. est extractum. Affuit ibidem Legatus Romani Pontificis^{x)}. Hic cum oratione habita ad tempus et rem praesentem accommodata, actiones illas esset exorsus, *Philippus* respondere ei cupiens, a *Granuelano*, qui Imperatoris Caroli loco praesidebat, prohibitus fuit hoc facere, metuentem, ne vehementius aliquid initio ille dice-

^{u)} Conf. Melanchth. Epp. ad Camerarium p. 340.

^{w)} Optime de eo commentatus est et cum largo documentorum apparatu refertam nobis dedit Historiam *Colloquii Wormatiensis* Io. Paul. Roederus, Norimb. 1744. 4.

^{x)} Cuius nomen *Thomas Campadius*.

diceret, quod impedimento esset progressionibus, 1540 de quibus bona spes adhuc erat. Cumque Philip-
pus, hoc animaduerso, se moderate responsurum es-
se dixisset, postulauit *Granuelanus* ab eo perquam
benigne, vt eo tum labore superfederet. *Et scio,*
inquit, te posse tibi moderari, quando vis. Ita bre-
ue et minus elaboratum ab altero ²⁾) quodam re-
sponsum datum, in eruditorum quorundam dicta
incurrit. Etsi autem aderat *Eccius*, qui fulcire
quasi sedem Pontificiam putabatur, et caussae tamen
bonitas, et rerum, de quibus agebatur, veritas, et
Philippi etiam *Melanchthonis* doctrina, facile tutata
est partem illam, et aduersarii tum non patrum per-
culsi, colloquium institutum non illi quidem recusa-
re, id quod honeste facere non poterant, sed clan-
culum impedire, et disputationes defugere. Et modo
moram quaerere congressibus, modo nouas con-
ditiones ferre: tandemque eo deuenire, vt conscri-
pta a se capita postularent publice recitari, et omnes
vt ea approbarent illisque subscriberent autoritate
praesidis adduci. Non poterant his assentiri Saxo-
nici. Atque ab aliis quoque compluribus simplex et
euidens disertaque praecipuarum controversiarum
explicatio, praeferebatur tortuosis et obscura varie-
tate implicatis istorum formulis. Quo offendis non-
nullis nouae artes tentatae fuerunt, et institutum, vt
singuli accerserentur et audirentur coram iis, quibus
gubernatio colloquii illius commissa fuerat. Estque
atque primum cum *Henricho Theologo Illustriss.*
Princip. Friderichi Palatini, sene illo quidem neque
eximiae doctrinae laude celebri, sed viro opt. et in
veritatis exploratae atque certae professione defensi-
oneque

2) Cui nomen D. Iacob: Reuterus, scriba Mogun-
tinus, cuius responsio et Legati oratio extant apud Roe-
derum l. c. p. 82 etc.

1540 oneque acerrimo et constantissimo. Post hunc existimabantur audituri *Alexandrum Alefum Theologum Illustriss. Principis Joachimi Marchionis.* Qui quidem et paratus erat et cupidus conflictus. Sed huic obstitit iussum praefidis, qui et *Alefum* ad pugnam instructum sciret, et talem administrationem rei vitiosam esse animaduerteret. Nam Saxonici cumque his coniuncti, cernentes, quaeri suorum distractionem, et concipi ab aduersariis spem, fore eos separatos timidores, epistolam *) à *Philippo* compositam illis et in consilium aduocatis miserant. „*Ea testati se ex animo piam concordiam expetere, et bono studio profiteri id doctrinae genus, in quo versarentur, (quem iudicarent esse consensum catholicae Ecclesiae Christi, sumque illustrari et patescieri oportere,*) significarunt non aliqua se cupiditate, non pertulantia, non morositate, dissidia atere, qui tanta pericula, tot aerumnas, tam dira odia sustinerent: et orare se cum reverentia, scripsere, ut se illi interpellari boni consulerent, ab iis qui propter communem Ecclesiae Christi necessitatem aduenissent. Post haec ostenderunt, audire ideo differri colloquium, ut noua capita excudantur ipsis deinde proponenda, quibus cogantur assentiri. Et hac ratione ad concordiam rem adduci posse, fortasse aliquos arbitrari. Quos et falli certum fit, et discrepare haec a Decreto Hagonensi. Se aduenisse, ut doctrinam placide converrent cum aduersariis, non ut acciperent leges capitum flexiloquorum et infidiose scriptorum, quibus non tollerentur sed magis inflammarentur dissidia.

Eo

*) Cuius exemplum Camerario se mittere, scribit Philippus p. 351. Epistol. suarum.] Duae extant epistolae Melanchthonis ad Granuellanum scriptae Wormatiae in ej. Epp. select. p. 39 et 44 sqq. Ea vero, quae a Camerario hic notatur, extat L. II. Epp. Mel. p. 11.

Eo accedere et illud, quod iniquum sit, non audire 1540
 utraque parte ire in suffragia. Fortasse argumentis
 auditis atque perspectis, ex utraque aliquos parte
 mutaturos sententias, quas adhuc retinerent. Ita-
 que graue esse practicidium suffragia praeripero. Re-
 susasse se synodum Pontificiam, quod iniquum sit,
 aduersarios et hostes esse iudices. At in synodo minus
 fuisse periculi futurum, quam si iam aduersariis ve-
 lint necessitatem imponere assentiendi capitibus suis.
 Conuentum enim synodi habiturum plures doctos et
 moderatos, et externalium nationum homines, mi-
 nusque indulgentes affectibus animorum suorum, for-
 zasse et hoc tum futurum fuisse, ut et attente audi-
 rentur ipsis, et res eruditae disputarentur. Atque
 perhiberi a quibusdam sapientibus dici, ne esse quidem
 opus disputatione, quod illae sint non rerum sed ver-
 borum controvrsiac, quas profit obruere potius
 quam agitando excitare, cumque res sit eadem,
 horridiora quaedam verba leniri posse. Quo iudicio
 utramque partem grauiter laedi. Si enim verbo-
 rum tantum sint dissidia, interrogarunt illa in epi-
 stola Saxonici et socii ipsorum, cur suac doctrinas
 assentientes interficerentur? cur tot mortales, to-
 dasque adeo gentes deletas aliqui vellent? Perinde
 esse hoc, ac si Sarmata velit interficere Germanum,
 propterea quod lingua alia sit. Nimis se graues poe-
 nitas dare inscitiae, si ideo plectantur, quod non faci-
 facundi aduersariis videantur. Se etiam sceleratos
 habendos, si Ecclesiae et Reipublicae tranquillitatem
 turbent, non necessariis rixis verborum. Sane si
 quando exarserunt ciuiles dissensiones, in ea quoque
 parte, quae iustum causam tueretur, minus interdum
 moderate certari. Ideo non esse fortasse nullas in
 utriusque partis disputationibus rixas verborum. Sed
 eas facile posse tolli. Et ubique res conuenit, non
 reprehendere se verba, quibus et ipsis saepe iisdem fi-
 ne

1540 ne causillatione vtantur, quamvis sentiant proprietatem sermonis in doctrina Ecclesiastica seruandam esse. Non igitur litem de genere sermonis, sed rerum magnas esse controversias: De vero Dei cultu et veneratione. De vera invocatione. Eas non esse cludendas hac specie, quod sint verborum certamina. Nisi aliqui fortasse omnium religionum dissidia verborum esse certamina putent, a qua Philosophia Christianos prorsus abhorrire deceat. Se unam veram Religionem esse statuere, quae certo verbo Dei tradita consensus sit Catholicae Ecclesiae Christi, in qua regnet Filius Dei, et implorantes se audiat et impetrat salutem atque vitam aeternam. Quapropter orare se, ne capitum nouorum praecidicis onerentur, neue rebus nondum disceptatis suffragia praecipientur, sed ut instituatur secundum decretum Hagonotse collectio. In ea se operam datus, ut omnes honesti viri intelligent, quod non abhorreant a moderatis consuetudinibus. Vere enim posse affirmari, sic esse se affectos, ut morte etiam sua piam Ecclesiae concordiam redimere cupiant. Vtrum vero aduersarii hanc quaerant, an potius prauarum superstitionum confirmationem, iudicandum se relinquere bonis et veritatis amantibus. Neque fucosas compositiones restituendas esse tranquillitatem. Quodsi de rebus ipsis integrè planeque disputari placeat, cur non secum potius agere velint, quam cum aliis? Nam se sperare, suas explicationes piis mentibus satisfacturas esse, et omnino existimare, Inuictissimi Imperatoris Caroli eam esse virtutem, ut veritatem patesceri, et consuli saluti Reipublicae velit rationibus optimis. Ideo orare se, ut petitio illa sua in bonam partem accipatur, eamque proficiisci non ab impudentia sed pio studio iudicetur. Quodsi pergent aduersarii praecipere suffragia, quale sit futurum iudicium bonorum ubique de conuentu illo, non esse obscurum. Quorum spcm

*spem et expectationem falli non debere, neque fibi 1540
imponi necessitatem iustarum querelarum. Seque
confidere futurum, vt autoritate praefidentum inter-
posta, ad veritatem patefaciendam studia conueritan-
tur, et aliquando uno pectore et una voce omnes Ec-
clesiastici coetus Deum celebrant.,, His literis redi-
ditis ab incepto illo audiendi adoriendique singulos,
autores suasoresque eius destiterunt, rursumque pol-
liceri facultatem congressum publicorum, cum pri-
us contendissent, vt pauci quidam vtrinque delige-
rentur, et rationem quaererent, qua inueniretur
aliqua controversiarum moderatio. A quo consilio
Saxonicorum cumque eis coniundorum quibusdam
non abhorrentibus, vel quia timore quodam afficie-
bantur, vel quia praesidi obsequendum esse statue-
bant, *Philippus*, qui publicae quietis gratia nihil non,
quod recta conscientia posset, faciendum toleran-
dumque duceret, quid periculi tamen illa in re es-
set, libere demonstrauit. Seque existimare osten-
dit, ideo proponi angustius illud colloquium, vt du-
biae aliquae et fucosae confirmationes sententiarum
inueniantur. Cumque iam eum talium actionum
magnopere esset pertaesum, et ludibriis aduersario-
rum provocaretur, vehementius tum etiam locutus
est. Negauitque se talium actionum partipem,
multo minus administrum esse velle: Non dicere
sententiam, non scribere quicquam in hoc genere,
non etiam si quid constitueretur approbare. Non,
si exercitus hostium, qui ad portas esset, metu ter-
raretur *). Doctrinam necessariam in Ecclesia illu-
strem*

a) L. IV. Epp. Mel. p. 96. Videbamus hoc agi, vt
fucosis conciliationibus inuoluerentur res bonae, quas
in Ecclesia extare necesse est. Ideo plerique omnes
abhoruerunt ab illo angustiore colloquio. Ego, eti-
am hispanici et Gallici exercitus ad portam essent,
nec scribam nec approbabο flexiloquos articulos.

354 instrem et claram esse debere, eius luci ut caligo praeftigarum offundatur, se autorem adiutoremque nunquam futurum. Ita ad congressum publicae disputationis res est reducta. Ibique tum rursum postulatum, ne dissentientes suas rationes pronuncianto explicarent, sed ut traderent perscriptas. Hanc occasionem aliqui abrumpendi colloquii censebant non esse amittendam. Quorum^{a)} in *Philippum* absensem (is enim e consilio discesserat hortatus, ut quid optimum esset diligenter considerarent,) minus etiam clementem orationem fuisse cognouimus. Sed pluribus visum est, hac etiam in parte praefidibus esse gratificandum. Conuenit igitur, ut scripta offerrentur. Idque cum faciendum esset, mutare rursum autores huius consilii sententiam suam, et moncam iniicere, et tandem ad disputationem verborum relabi. Itaque ea statim has quasi velitationes secuta est. Certatum fuit de naturae vito et prauitate et *Eccio* suo more iactata iampridem enarranti, non sine maledictis contumeliosis in eos, qui ista aliter differerent, cum tamen aliter eum priuatim de quaestione illa locutum esse constaret, *Philipus Melanchthon* posterius die respondit, et suae partis sententiam veram exposuit plane et diserte, et a coquitiis quidem abstinuit, nonnihil tamen salis in *Eccianis* ineptiis deridendis aspersit. Post paucas congressiones, rursus dissuadente *Philippo*, obtinuerunt, ut duo ad Praesidem accederent, qui de capite disputatione agitato, formulam congruentem perscriberent. Protulit tum *Eccius* quandam suam. Sed postea auocatus *Granuelanus* ab Imperatore *Carolo*, qui venerat illis diebus *Spiram*, tota res ita reliqua et ad conuentum, qui *Ratisbonae* mox ageretur, reiecta est.

a) In primis *Osiandri*, cuius epistolam in *Melancthonem* admodum iniquam infra inter documenta ex Msto dabimus N. XII.

est^b). Hoc quasi praeclodium magna sollicitudine 1540 affecit *Philippum*, neque passum est bene sperare de viliis talibus congressibus. Neque ille aduersariorum doctrinam, non potentum vim metuebat, minimeque omniam causae diffidebat: sed astutiae fraudes et laqueos in concinnandis et colorandis discrepantibus sententiis, et falsitate quasi illuminanda infuscandaque veritate pertimescebat. In ipsis autem actionibus quantumuis paruae et leues offensiones mirifice excruciare animum ipsius solebant. Neque prae sagia ita fuerunt inania. Nam proximus annus non modo fucata et tenebricosa illa negotia retulit, sed eorundem priores difficultates auxit, nouis inuolucris et integumentis additis. De quibus aliquid suo a nobis loco dicetur. Atque *Granuelanus* tum ita discessit, ut et bona existimatio eius de *Philippo Melanchthonne* videretur esse, et ipse praese ferret voluntatem atque studium, quibusunque modis posset perficiendi, ut Germania pacem haberet, pollicens se ad mansuetudinem flectere Imperatorem velle, et hortari ad conseruandam tranquillitatem, et iudicij publici nimiam severitatem cohercendam, denique pia et salutaria sua consilia omnia futura esse professus est.

§. LVII.

Comitia Ratisb. ad quae Melanchthon proficiens curru deiectus manum grauerit affixit. Liber ibi prolatus, ex quo is postea constatus fuit, qui Interim dictus. Mors Gynaeci, Hessi, Capironis et Bederoti. In Galliam iterum Melanchthon inuitatus. In Bricannia crudeliter et inique gesta.

Anno Christi M D X L I. egit conuenienter 1541 tum Imperator Carolus Ratibonae ad Danubium,

b) Acta huius colloquii Wormatiensis extant Tomo IV. Opp. Mel. p. 640 sqq.

Melanchth.

N

1541um^{c)}), quae Regenoburga a fluo vicino appellatur, atque Ptolemaeo esse existimatur Artobriga, colonia Tiberii. Ad quem cum actiones de doctrina Ecclesiastica superioris temporis essent prorogatae, ita eo etiam iussus est proficisci *Philippus Melanchthon*^{d)}. Qui illo itinere in finibus territorii Palatinorum, cum vectoris culpa effedum, quo ipse et alii vehebantur, euersum fuisse, manum dextram ita affixit e), ut nunquam integer usus illius restitutus sit. Vel laxata, vel certe quassatis oscululis detorta fuerat commissura cum cubito. Itaque et curationis tum et postea debilitatis ea parte incommoda molestiasque perfere est coactus. Protulerunt ibi librum, necio quorum *) opera conflatum, de quo persuasum

Impe-

c) Qui pleniores conventus Ratisponensis notitiam desiderant, adeant Melanchthonis Acta in conventu Ratisb. Viteb. 1541. 4. Eiusdem Alle Handlungen die Religion belangend, so sich zu Worms und Regensburg auff gehaltenem Reichstag des 1541. jars zugetragen, Witt. 1542. 4. Buceri Handlungen und Schrifften zu Vergleichung der Religion — — zu Regenspurg verhandelt und einbracht A. 1541. Strasburg 1541. 4. Varia quoque documenta huc pertinentia continentur in Melanchthonis Conf. lat. P. I. p. 445—500. et Ej. Conf. germ. p. 140—261. Operum Mel. Tom. IV. p. 696—788.

d) Duo tunc a Melanchthone composita scripta de Coena Domini extant inter Documenta N. XIII.

e) De hoc casu infelici quaedam annotati in Melanchthonianis p. 64 sqq.

f) Gerhardi a Feldwitz, Flandri, et Coloniensis Gropperi, vt tunc plerique suspicabantur.] Melanchthon autorem huius libri Cropperum habuit, quod patet ex Tom. Lugd. Epp. p. 393. „Eccius misit in senatum Principum paruam syngrapham, in qua testatur nec probasse se vnuquam nec probaturum hunc librum, et haec verba adiecit, quia

Melan-

sto — —

Imperator fuerat; eo ipso vtriusque partis errores, 1541 quos dissidentibus altercationes attulissent, posse corrigi. Postulabatur igitur, vt ille probatus recipetur. Id quod neutra pars facere voluit, cum Saxonici illum quidem non penitus reiicerent, sed censerent emendari oportere, inque eo operam suam pollicerentur: Aduersarii autem horum, totum librum repudiarent et damnarent. Ut infelice admodum sidere natum hunc librum existimari debeat: qui recens veluti, in pueritia sua omnibus inuisus et clanculum educatus, postea adultior caussa maximarum calamitatum fuerit, quando Interim *) dum Synodus cogeretur, eodem ferme, sed accuratius vestito, vt ferebatur, prolatu, quid fieri seruarique placeret, definitum fuit. Atque erat Ratibonensis expositio talis, quae, nisi disceptando et concertando diffidentiae alienationesque animorum corroboratae essent, ferri admittique recte posse plurimis videbatur. Sed acutiores multa notabant, partim occulta falsitate inserta, partim callide et insidiose perscripta. De quibus pacis et tranquillitatis amantissimum *Philippum* curae angebant die noctuque, vt somnia etiam quaedam, quorum visis per quietem territus esset, diuulgaret **). Sed tunc quidem magis ad-

N 2

uersa-

Melanchthonizat, qua in re profecto Groperum magna iniuria adficit.,, Alii hunc foetum Bucero, alii Melanchthoni, alii denique Wicelio vindicare conati sunt.

*) Vid. Epp. Philippi ad Camer. p. 590.

**) Vt somnium de Hyaena Ratisbonensi, quod versibus descripsit, quorum initium:

Me iussere Duces fallacem pingere Hyaenam,
Et monstri speciem proposuere mihi.

Extat in Consil. lat. P. I. p. 453. in Mel. Epigrammat. plag. G 4. (edit. Viteb. 1563. 8.)

1541 uersariis quam Saxoniciis reclamantibus de libre multiplicibus et variis notis interpolato nihil constitutum fuit, et dimissus conuentus sat bonis conditionibus, Imperatore Carolo ad calamitosi exitus bellum Africanum festinante. Multorum etiam summorum virorum nunciata, interque eos praecipuum amicorum, funera maximum luctum et grauissimos dolores attulerunt Philippo Melanchthoni, in primis Simonis Grynaei et Eobani Hessi, quorum ille Basileae, vt supra dictum est, hic, de quo nostra extat peculiaris narratio, Marpurgi mortem obiit ^f), saevitia pestilentiae continua annis paene tribus vastante regiones ad Rhenum et Harciniam. Quibus et Argentina cum alios praestantes pietate et doctrina viros tum *Bolgangum Capitonem* et *Iacobum Bederotum* amisit. Fuisse eo tempore cognovimus *Philippi Melanchthonis* animum iterum in uitatione Galica tentatum, cumque eo actum, vt intermissam aliquando profectionem tunc susciperet atque perficeret, sed negotium istud neque tractando accurate gestum est, et inter initia statim evanuit. In Britannia autem Rex diuortiis coniugiisque ludere, et pro arbitrio suo edere decreta, et quosunque ea improbantes crudeliter tollere e medio, sive Pontificis Romani, seu Saxonicae Ecclesiae doctrinam amplecterentur. Id enim modo obtineri omnium assensione studebat, quod ipse in animum induxisset, et sibi passus fuisset arridere. Quae et ipsa cum eorum respectu, qui atrocibus suppliciis interrimebantur, tum priorum actionum memoria, animum *Philippi* vehementer, et dolore et interdum indignatione commouentia affligebant. Sunt autem deinceps ea negotia secuta, quae per paucis animaduertentibus, cum a plerisque parua et futilia ducentur,

^f) Io. Camerarii narratio de Eobano Hessio com epp. eiusdem. Norib. 1553. 8. quae saepius recusa est.

rentur, a multis nihil prorsus curarentur, causas 1541 vel dederunt vel cumularunt atrocium turbarum et calamitosorum eventuum. De quibus si *Philippi Melanchthonis* sermones periculum praeuidentis, et ea consilia, quae capiebantur, quorū euasura es- sent, metuentis, iam recenserem, vereor, ne non decessent, qui singi ista suspicarentur, id quod impunē facere liceret, et esset in proclui rebus gestis et confectis. Ne igitur in his moram faciamus, perstringentur ea et breuiter indicabuntur, quibus ipse partim non repugnans implicatus est, partim volens interfuit, partim etiam cum magna vtilitate et fru-
ctu praefuit. Hoc autem vere commemorare possum, nihil postea accidisse, quod ille non timuerit et praedixerit, cum quaedam suscipi et tali ratione administrari minime probaret.

§. LVIII.

*Ind. Pflugius, Episcopus Naumburgensis designatus reni-
tente Electore Sax. et in eius locum Nic. Amsdorffum sub-
stitutus: qui postea raten iterum decidere iussus fuit,
surrogato Pflugio. Consilia moderata pree-
stant violentis.*

Fuerat rei Naumburgensis in Duriā et cu- 1542
ra Ecclesiasticae eo loci gubernationis commissa Il-
lustriss. familiæ Palatinorum Principi *Ernesto Philip-
pi F.* Is mortuus est hoc anno, in quem narratio
nostra iam excurrit, Iesu Christi MD XLII. Et suf-
fragiis collegii illius surrogatus ipsi, *Julius gente-
Pflugius* 8), quae est Misnicae nobilitatis primaria:

N 3

Hoc

g) De hoc viro literato consuli possunt C. H. Brau-
nii oratio de Iulio Pflugio scientissimo litterarum Pa-
tronō, len. 1764. 4. I. E. Schuberti diss. de rationibus,
quibus electio Iul. Pflugii impugnata et propugnata
est. Helinst. 1750. 4. I. H. Ackeri narratio breuis de
Iul. Pflugio, Episcopo Numburgensi, Altenb. 1724. 8.

1542 Hoc esse factum non consulto neque assentiente se, *Johannes Friderichus Princeps Elector grauissime queri neque actionem eam ratam esse pati. Causas etiam exponere quasdam, cur antistitem Naumburgi praesidere *Iulium*, sibi tolerabile non videretur. Atque mirabantur nonnulli, *Iulium* ingenio excellentia doctrinaque literarum instructum et percutum optimarum artiumque studiis, iis etiam ab adolescentia rebus gerendis exercitatum, ut non vulgarem prudentiam adeptus esse crederetur: Hunc igitur talem virum et tam dubiis rebus difficultibusque et turbulentis negotiis cupuisse implicari, ne temporibus quidem consideratis, quibus parendum esse sapientes praecepere et necessitatis vim tribuere non ignoraret, erant quibus mirum videbatur, qui que non possent, quid rei esset, decernere. Sed ipse et scripto quodam edito consilii sui rationes reddi studuit, et alii, ut fit, tunc alia cum suspicari, tum affirmare, pro eo atque factum istud probabant aut improbabant, et de *Iulio* bene aut male existimabant. Atque tunc *Iulus* solii Naumburgensis possessionem adipisci non potuit, cum ius suum nihilo minus proprietatemque esse docere conaretur et dignitatem nominis retineret. Postea tamen et illo, rerum statu in his regionibus alio, post infelicis belli exitum, est potitus. Postquam autem Princeps Elector decreuit se non esse passurum illo loco praesidere *Iulium*, et rei Naumburgensi iussit alterum praefici, voluit *Philippum Melanchthonem* adesse eo tempore, quo in sedem Naumburgensem ab Electore Principe designatus solemni collocatione imponebatur. Intercedebat *Philippo* cum *Iulio* singularis usus, et literae utriusque scriptaque edita *Philippi*, quanti uterque alterum faceret, testabantur, et constabat summa benignitate a *Iulio* *Philippum* comprehendi. Neque contra dignitatem et amplitudinem*

Iulii

huius quoquam a *Philippo* est factum. Qui ideo se 1542
 ne recusatione suscepit iter illud, ut Ecclesiasticae
 ac scholasticae administrationis diligentius constitu-
 endae vel autor vel adjutor esset. Neque enim de
 tacteris, quae gubernationem terrarum aut bello-
 rum motus, aut ordinandi statum Reipublicae spe-
 darent, ad hunc magnopere iam solebat referri:
 Itaque eo erat non quidem sollicitudo de euentis illis
 lins leuior, sed dolor, si quid forte accidisset gravius,
 minus acerbus, quod se culpa omni carere,
 et istiusmodi neque consiliorum neque actionum so-
 cium esse sciret. Etsi interdum mandabantur ei ope-
 rae quaedam scriptionum, vt eo bello, quod hoc
 anno inter apparatus armorum, quae contra Turci-
 cam in Pannonia vim expedirentur, aduersus *Hen-*
richum Bruxsuensem Ducem suscepimus gestum-
 que est. Quam sic dedit, vt et vera in primis et ad
 spem tranquillitatis ac quietis accomodata perscri-
 berentur. Sed horum narratio a proposito nostro
 aliena est. Ut autem explorata turpitudo et manu-
 festum dedecus neque adiumentis ullis quasi fulcien-
 dum, neque ope consilioque tuendum est, sic quae
 prudentes esse interdum eiusmodi, vt omnium re-
 prehensionem non possint effugere, et aliqua ex par-
 te labascere vident, ea non dubitant studio indu-
 striaeque sua sustentare, ne grauiores ruinae atque la-
 bres fiant. Non illi quidem committentes, quod ma-
 lum sit et dishonestum spe euentus laudabilis ac bo-
 ni, sed hac ipsa moderatione et effugientes vitium
 et in praesentia rebus afflictis consulentes. Nam
 qui rebus dubiis et perturbatis nimis fortes sunt, ii
 interdum laborantibus ea remedia adhibent, in qui-
 bus medicina plus nocet, quam prodest; curantes,
 contra prouerbium, malum malo. Haec negotia
 exceperunt alia, quibus *Philippus Melanchthon* et

1542 exercitus et defatigatus fuit ^{a)}). Nam quae sollicitudo et anxietas de Republica animum ipsius tunc excruciarit. Imperatore Carolo ad bellum in Germaniae regione Cliensi excitatum aduentante, de eo nunc nihil dicam, et ad communes curas italibus propter amorem erga patriam sane mollis et teneri, et in consideratione diligente futurorumque prouidentia fluctuantis animi ipsius referendo apponam. Proprie autem oblata ei et ab ipso suscepta ut antea, deinceps persequar.

§. LVIII.

Hermannus Archiep. et Elect. Colonieris studium et capido reformationis eccl. Melanchthonis ad ipsum profectio.

Gubernabat ea tempestate rem Coloniensem et commissam habebat Ecclesiae illius custodiam Archiepiscopus Hermannus ^{b)} Septemuir creandis Imperatoribus Romanis, annis grauis, amans veritatis, et cupidus rem Ecclesiasticam in meliorem formam redigendi, quam non modo ipse intelligeret ita

•) Magnam quoque tristitiam Melanchthon percipit ex crudeli facinore in Metenses quosdam Evangelicos perpetrato, de quo in Epist. ad Camer. p. 425. ita: Lotharingicus quidam seu Burgundus cum equitatu oppressit multos Metenses, viros et mulieres egressos ad audiendum euangelicum concionatorem: multi interficti, multi suspensi de arboribus, multi in flumen mersi sunt. Videas quoque inter Docum. N.XIV. Melanchthonis epistolam nomine Protestantium scriptam pro Ciuiibus Metebus.

b) Conf. Io. Henr. a Seelen Stromata Lutherana, quibus a p. 539—554. insertus est sermo de Hermanno Wida, Lutheranismi fauore.

ita esse depravatam atque corruptam, vt sine emen- 1542
 datione diutins stare non posset, sed vt videret eos
 quoque, qui neque Dei meta neque hominum respe-
 cu magnopere tangerentur, non audere tamen ne-
 gare, plurimis et maximis vitiis laborare cum de-
 formitate foeda et minime occulta. Atque erat ille
 hoc iampridem facere conatus, et aliquid in eo ge-
 nere inchoarat, sed praeclarum et salutare opus ab-
 solutum non fuit. Habebat initio et suasorem et
 adiutorem praecipum ex collegio sacerdotum vnum
Gropperum nomine, a quo postea non modo perfide
 desertus, sed hostiliter etiam oppugnatus est. Hic
 optimus et Religiosissimus Princeps ab Illustrissimo
 Principe *Johanne Fridericho Saxonum Duce* impe-
 trauerat, vt *Philippum Melanchthonem* ad se profi-
 eisci pateretur. Nam praeclariss. et maxime utili-
 illius opera se usurpum in iis, quae parabat, arbitra-
 batur. Quae eum opipio vt non fecellit, sic con-
 cepta spes aliquantulum frustrata est. Quod non
 accidit vel negligentia ipsius vel *Philippi Melanchtho-*
nis culpa, sed importunitate et odio quorundam op-
 pugnantum noui operis veluti struunturam. A qui-
 bus diuina et humana commota fuerunt, et effec-
 tum, vt non modo Pontifex Romanus sua sponte
 procluvis ad irruendum in Colonensem sanctissimum
 Episcopum, incitatus vibraret quasi fulmen execra-
 tionis visitatae, sed Imperator quoque *Carolus* vt diu
 multumque vrgendo impulsus, contra Principem, in
 quem more maiorum et lute publico, sine solennis
 iudicij legitima cognitione vindicari nullo pacto li-
 ceret, iracundiae et saevitiae sententiam tandem pro-
 nunciaret. Verum haec aliquanto post acta, neque
 mea narratione exponenda sunt. Sed *Philippus Melan-*
chthon anno Christi M D XLIII. deducente pietate 1543
 et virtute atque eruditione doctrinae praestante viro

1543 Petro Medmanno ⁱ⁾ mandato Archiepiscopi mense Aprili iter ingressus, ad Principem venit Bonnam, ubi ille tum commorans istam rem agebat, et rediit ad suos mense Augusto, maximaque laetitiae aduentus ipsius fuit vniuersis, sed scholasticis potissimum, qui obuiam illi processere secuti praceptores plerosque et Magistros suos. Quid autem et consulerit et egerit ^{k)} apud Principem *Philippus Melanchthon*, de eo et ipsius ^{l)} et aliorum scripta extant, quae eius testantur diligentiam et soleritiam et fidem, in cunctis, quibus tractandis adhibitus fuit. Ut minus clementiusque tunc repugnatum fuisse, iam nonnullos optare, existimari posse videatur. Ab Archiepiscopo accersitus fuerat Argentorato *Bucer*^{m)}, cuius nomen erat inuisum in primis, cum neque

i) De hoc viro Melanchtoni propter eruditionem, pietatem, facundiam et optimos mores percardo, qui primum Archiepiscopo Coloniensi, postea Comiti Oldeburgico a consiliis fuit et Consul Embdensis denique obiit, varia annotavi in Melanchthonianis p. 134 etc.

k) Ea, quae Philippus Bonnae egerat, breuiter extant in epistola quadam ad Lutherum p. 270. Select. aliquot Epp. Conf. quoque Historica de initio reformationis Coloniensis in Consil. lat. P. I. p. 535 etc.

l) Scripsit tunc Responsionem ad scriptum quorundam delectorum a Clero secundario Coloniensi, quae saepius prodiit lat. et germ. extat quoque Tom. I. Declamatt. p. 133 etc. Hoc scriptum est vnum ex optimis Philippi scriptis, quodque iphi auctori valde placuisse, ex multis locis intelligitur.

m) Cuius opera potissimum confecta est Reformatio Coloniensis. Ad cuius libri exemplum facta sit, et quid quisque in ea composuerit, Melanchthon in epistola quadam ad Casp. Crucigerum ita recitat: „Scripsi vobis antea, Episcopum secutum esse formam Noribergensem, etaque ante meum aduentum institutus liber ad exemplum Noribergense scribendus. Retinuit ple-

neque in illius vita viliae turpitudinis maculae haere- 1543
rent, neque in doctrina errorum vitia deprehende-
rentur, et ipse neque pericula neque molestiam la-
boremque ferre, qui pro tranquillitate Deo aeterno
grata, et hominum societati profutura susciperetur,
recusaret.

§. LX.

*Mors Ludouici Elect. Palatini. Baumgartneri a lasroni-
bus capti calamitas et liberatio.*

Annus proximus foecundus fuit caussis malo- 1544
rum et magnum moerorem attulit *Philippo Melan-*
chthoni

pleraque Osiandri Bucerus: quosdam articulos auxit, ut est copiosus. Mihi cum omnia relegisset, attribuit articulos ~~magis rquam vñorassew~~, de creatione, de peccato originis, de iustitia fidei et operum, de Ecclesia, de poenitentia. In his consumsi tempus hactenus, et legi de ceremoniis baptismi et Coenae Domini, quae ipse composuit., Amsdorfius, Theologus rixarum amans, hanc formam Colon. reformationis valde carpebat, et bono Philippo multum aegritudinis pariebat. Inde Tom. Lugd. Epp. p. 479. ita ad Vit. Theodo-
ruin: Misit huc Amsdorfius censuram Colon. Refor-
mationis acerbam, quae tamen Luthero mitis videtur,
et classicum noui certaminis iam audiui. Si coeperit
noster Pericles (Lutherus) de ea re contumeliose di-
cere, discedam. Fatetur initio censurae Amsdorfius,
doctrinam libri congruere cum nostris Ecclesiis, sed
quaedam verba obscurius posita esse, deinde calumnio-
se quaedam exagitat de lib. arbitrio, reprehendit et
hoc, quod dixi, amitti gratiam propter lapsus contra
conscientiam. Tandem dicit, de Coena domini non
satis explicate dici. Haec sunt capita, quantum resci-
ui. Scio in libro nihil esse errorum, verborum calu-
miniae, logomachiae caueri a nemine quamlibet cautè
possunt. Me nihil hae ineptiae mouent: sed si me
expulerint, risus praebebunt aduersariis., Scripta ad
historiam Reformationis Coloniensis pertinentia recen-
set Saligius P. I. Histor. Aug. Conf. p. 541 sqq.

1544 chthoni nunciata mors patriae ipsius Illustrissimi et fortissimi Principis Ludouici Palatini. Quo viuente, nemo admodum timuit, ne erumperent in publicam cladem et perniciem bellorum, multorum animis odia similitatesque inclusae, quae veloti antecedentia tempestates saevas et horribiles murmura iam-dudum exaudiebantur. Non diu admodum ante huius Principis mortem mihi scribens *Philipp. Melanchthon* se per quietem visum esse significabat videre, ab illo se accersi *), idque in eam partem interpretabatur, quod tum et curis conficeretur, neque firma valetudine veteretur, se ab illo Principe mortuo ex hac vita euocari. Verum praesagium hoc obitus Ludouici fuit, qui est altero anno subsecutus. *Philippus* autem vixit non sibi sed aliis benignitate Dei diutius. Alterum grauissimum vulnus animo *Philippi* inflixit acerbissimus cassus *Hieronymi Pamgertneri* *) Norimbergensis, viri sapientia, virtute, doctrina literarum, eruditione, humanitate excellentis, et maximi religionis purae et pietatis amatoris. Quem et adolescentem ipse adolescentem cognouerat, cumque eo familiarissime in communibus studiis Vuitenbergae vixerat, et progressum ad amplissimos honores in patria ipsius cole-re persenerarat, cum quidem ab ipso cum reuerentia Praeceptor i debita diligeretur. Optimum hunc et integerrimum atque summum virum in itinere revertentem domum a conuentu Spirensi, quo missus a sua ciuitate fuerat, quidam tunc, qui se hostes reliquiis foederis Sueuici profitebantur, comprehensum, inque diuersis latebris, vt necesse fuit, abditi-um et diu vexatum tandem pecunia accepta dimiserunt. Atque existimabatur alteri istas fuisse insidi-

as

*) in patriam.

*) Peculiarem de hoc tristi casu commentationem conscripti in Melanchthonianis p. 98 etc.

as positas, sed rebus instruētis ac paratis, cum *Pam-*¹⁵⁴⁴
gertnerus in illas incidisset, praeda oblata arripienda
 fuit. Declarauit *Philippus Melanchthon* dolorem,
 quem ex amici fortuna aduersa capiebat, non modo
 sermonibus et literis suis, sed studio quoque et ope-
 ra, cum perficiendo, ut familia *Pamgertneri* con-
 solationibus eorum sublevaretur, quorum autorita-
 te eam moueri, et unde bonam spem ostendi sciebat,
 tum quaerendo occasiones etiam quasdam liberandi
 captiuum et iis, a quibus detinebatur, placandis,
Principum^{*)} quorundam fauore clementiaque et
 cara adhibita, et notorum ex equestri ordine homi-
 nam adiuncto studio. Sed liberatio illa mirabiliter
 impedita et res dilata fuit, nonnullaque capto lauda-
 bilia atque gloria ipsi nocuerunt, de quibus narrat-
 io verbosa neque huic argumento congruit, neque
 a me est persequenda. Cum diuturno tamen dolo-
 re et ingente tristitia suorum grauiss. afflictus non
 sine vitae propter morbos periculo, patriae restitu-
 tus est et rediit domum ^{**) P}*amgertnerus*, laetitia
 omnibus bonis exultantibus, et ad conspectum re-
 uertentis effusa ciuitate vniuersa. Furor quidem
 iste Martius et vis grassatorum, quin crimen subeat
 sceleris et impietatis, vereor, ut defendi nequeat,
 sed et usurpatur tamen ille more, et in hoc mundo
 saum scilicet malum cuique aequo animo est fe-
 sendum.

§. LXI.

*Ge. Sabini demigratio in Borussiam Melanchthoni perquam
 ingrata. Sabini erga coniugem et sacerorum animus
 alienior. Mors coniugis in Borussia.*

Philippus autem aliis etiam tunc aduersis, et
 malis familiaribus atrociter vexatus est. Quorum
 com-

^{*)} Ut *Philippi Landgr.* vid. *Epp. ad Cam.* p. 491
 et 498.

^{**) A. 1545. Vide *Epp. ad Camer.* p. 524 etc.}

1544 commeratio eti multa obstat animo meo; prorsus tamen de his reticendum esse non duxi. Filium maximam natu. Annam^o) amantissimam sui incredibili caritate diligebat. Erant autem vehementes admodum incitationes huius in illo viro affectio- nis, adeo ut aliquibus hae immoderatae et cum indulgentia nimia coniunctae viderentur. Sed in filia omnino natura optima et praeclarum ingenium, pie- tatisque et omnis honestatis decus, non immerito illam patri magnopere commendabant, matris prae- sertim partu difficiili in lucem editam, et in quam amoris paterni vis se primum quasi effuderat, accen- dente etiam fortasse aliqua occultiore naturae conciliazione. Erat puer gentis Marchicæ, qui tum certis de causis clanculum Vuitenbergæ in studiis literarum educabatur, inque aedibus Philippi Melan- chthonis degebat, patria Brandenburgensis, Georgius^p) nomine. Hic discendi ardore flagrabat, et in eo impetus quidam diuinus manifesto apparebat, efferens se ad sapientiae virtutisque præstantiam, qualis in omnibus, qui villa in parte et quoconque genere virtutis singularem laudem et egregiam famam consecuti sunt, fuisse animaduertitur et esse consuevit. Hinc enim existit immensa cupiditas im- pellens atque instigans animum ad ea suscipienda et agenda, quibus, quae aliquis appetiuit, ea se esse adepturum sperat. Inter quos conatus neque labores fugitur, neque cura alia admittitur, neque cogita- tioni actioniue alteri locus relinquitur. Inque hoc modo opera datur, ut in quod incumbendum sibi aliquis duxit, in eo laude excellentes ipse non modo affe-

^{o)} Varia de illa annotavi in Melanchthonianis, p. 21 - 28.

^{p)} Conf. Petri Albini Vitam Georgii Sabini cum com- mentario Theod. Crusii, Liguicci, 1724. 8.

affequatur, verum etiam antecedat. Itaque dies non 1544.
 Et esque summa contentione erit, ut ad partam
 studiorum diligentiae suae facultatem, maiorem aliquam
 copiam addere et acquisita bona augere possit. Vidi
 ego hunc Georgium, qui postea Sabini nomine cé-
 lebris fuit; valde tenera adhuc aetate, lacrimas pro-
 fundentem ad lectionem boni et elegantis carminis.
 Audiui tristes querelas eius, deplorantis suam infe-
 licitatem in scribendo, cum non solum per aetatem
 nihil, quod perfectum esset, ipse elaborare, sed ne
 intelligere quidem rationem perficiendi elaborandi
 que adhuc valeret. Huic sane iuueni puellam filiam
 suam 4) desponderat Philippus, duxitque eam illo
 anno Christi MD XXXVI. Cumque non modo scien-
 tia literarum bonarumque artium excellere, sed di-
 gnitatem quoque praestare cuperet, et difficultatis et
 molestiae in isto cursu nonnihil ei fuit exhibitorum.
 Atque de caeteris praetermitti reste potest narratio.
 Hoc autem anno, in quo expositio nostra occupa-
 tur, ostensa spe melioris et splendidioris conditionis
 in Prussia 5), haud scio quo pacto inter sacerorum aco-
 generum, non quidem odium aut simulas, sed aliena-
 tatio tamen quaedam et prope dissidium ortum fuit.
 Narrationem autem talium ideo nequaquam omit-
 tendam dico, non modo, ne quid praeterreatur,
 quod expositionis fides requirere videatur, sed ut
 huius-

q) Non nisi quatuordecim annos habentem: inde Sa-
 bious cecinit:

Annos bis septem florente peregerat aeno,
 Legitimi consors est ubi facta thori.

r) Professor et Rector perpetuus Academiae Regio-
 montanae constitutus. Epp. ad Camer. p. 464 „A Du-
 ce non solum coitate singulari, sed etiam liberaliter
 exceptus est. Stipendum dat Ioachimicos trecentos
 quinquaginta, et habitationem, addidit viaticum et
 poculum.“

§ 544 huiusmodi quasi vulneribus inspectis, quam miser interdum vita sit magnorum virorum, intelligatur, cum ad onera Reipublicae pondus etiam domestici doloris adiicitur. Fons autem erat omnium, quod *Sabinus* fecero nimia cupiditate illustris fortunac videbatur ardere. Ille autem non tantum adiuvari et quasi promoueri se ab ipso, quantum optabat et posse arbitrabatur, aegre ferebat. Scholasticae vitae genus amabat *Philippus*, et illa humilitate delabatur. At *Sabinus* eminere et conspicere volebat amplitudine etiam honorum, et opulentia. Itaque magna ille spectare, neque nominis celebritate, quam rectis studiis sibi comparauerat, esse contentus, hoc agere, ut vulgi oculi in se conuerterentur, et ipse in Reipubl. quoque luce versaretur. Ex eo fiebat, ut voluntates horum aliquantulum disiungerentur¹⁾. Quod ubi accidit, quamuis non inimicitiae etiam suscipiantur, amicitiam tamen debilitari variis suspicionum offensionumque caussis necesse est. Etsi autem *Philippo Melanchthoni* nemo inueniebatur ad queuanda ferendaque ea, quibus interdum grauissime laedebatur, fortior atque patientior, tantum aberat, ut ab ipso ullius veluti secessionis occasio daretur, tamen in hac quasi velitatione multa vehementer pugnerunt animum ipsius, praesertim cum nondihil tristitiae vel etiam acerbatis ad filiam pertineret, quam, ut diximus, maximo amore complectebatur, quamque tam procul deinceps absuturam, et cum marito irritato discessuram esse, valde dolenter ferebat. Aliqui etiam huic aut illi assentando paene effecerant, ut distractio ad iurgia ac contumelias evaderet. Sed ista tamen veluti tempestas sic abiit, ut moderatione tolerantiaque et obsequio *Philippi* facile leni-

1) De variis caussis dissensionis inter Philippum et Sabinum ortae quedam annotati in Melanchthonianis p. 23 sqq.

Ieniretur *Sabinus*, et coniunctio benevolentiae mutuae inter ipsos conseruaretur, et in coniugii usu nihil insuaue sequeretur, praesertim cum et rei atque dignitatis accessione augeretur *Sabinus*. Apud quem *Philippi* filia postea, nulla re dirumpente iocundae consuetudinis amorisque mutui vincula, annis quatuor in Prussia vixit. Decessit enim anno Christi M D XLVII. apud montem Regium Prussiae IIII. Cal. Martii, qua nocte per quietem patri species mortuae filiae oblata est, eoque somnio significatum esse casum istum et ipse existimauit, et evenitus facit, ut credibile sit. Eiusque mortem nunciam magis molliter tulit pater amantiss. illius, quam plerique esse laturum crediderant, vel ratione quasi in gyrum exultantes animi mctus reducente, vel diurnitate temporis ad toleranda omnia factus robustior.

§. LXII.

Lutheri animus erga Melanchthonem concitatus, ob nimiam buius moderationem et lenitatem. *Val. Cordi* et *Corn. Sixtardi* mors.

Priuata haec incomoda sollicitudine Reipubl. cumulabantur. Nam et bellum periculosum inter Imperatorem *Carolum* Regemque Galliae *Franciscum* utriusque summa contentione impendebat ac mouebatur, et actiones de Brunsuicensibus negotiis instituebantur eiusmodi, vt his semina certaminum tumultuunque nouorum iaci viderentur. Verum et res tandem, *Carolo* in Gallicum agrum progresso longius, composita est, et pax inter Reges facta, et contentio illa Principum intra verborum maledicta et criminationes tunc quidem constitit. Sed *Philippus Melanchthon* aliis quasi in portu, id est apud fusos, procellis iactatus ita fuit, vt paene euerteretur, vel oppressus vel pulsus iniuritate et odio nonnullo-

Melanchth.

O

nullo-

1544 nullorum *), qui contra ipsum *Martini Lutheri* animum incitauerant atrocitate accusationum, quarum caput erat moderatio et lenitas, quibus ab illo aduersarios subleuari dicebatur. Atque aliis temporibus concedendo et molliendo quaedam, causae eum nocuisse praedicabatur. Tunc autem renouabantur, cum quadam non modo vehementia, sed plane saeuitia, disputationes de sacratissima in Ecclesia Christi actione coenae mysticae **), quae est communicatio corporis et sanguinis Domini nostri Iesu Christi. De ea quorundam, qui *Martino Lutheri* ita & dabant, ut doctrinam illius vniuersam non modo cupide amplecterentur, sed eam etiam exagerare non necessaria interdum amplificatione studearent, horum igitur nonnulla insulsa et propemodum profana tam dicta quam scripta, illi nonnullisque aliis piis et attente rem considerantibus non probabantur. Sed haec quasi nubecula celeriter eo quidem tempore depulsa, turbaeque istae facile sedatae fuerunt, et temere incitatam iracundiam quibusdam reprimentibus, et *Philippo Melanchthonem* solitam moderationem patientiamque constantissime usurpantere. Grauiter etiam perculsus tunc est nunciata morte

*) *Amsdorfi, D. Steph. Wildt, Medici. vid. Epp. ad Cam. p. 480 etc.*] Originem et historiam ortae Lutherum inter et Melanchthonem dissensionis descriptam nobis dedit Casp. Peucerus in perraro tractatu historico de Phil. Melanchth. sententia de controversia Coenae Domini, Amberg. 1596. 4. p. 24 &c. et Saligius in Hist. Aug. Conf. P. I. pag. 526 sqq.

**) Luther accenso mirificis narrationibus de Schwenckfeldii et Tigurinorum audacia et iactantia ad repetenda tonitrua tempestatis Sacralementiae, edito libello confessionis ultimae.

morte *Valerii Cordi*^{t)}, qui patrem habuerat *Euricium*, virum ingenio doctrinaque excellentem. Qui me, cum Erphordiam studiorum causa venisse, humanissime complexus notamque habuit admodum familiariter, suorumque Epigrammatum luctuositatem versibus studiose ornauit. Eumque ego vicissim obseruans colui, et quibus potui officiis illa aetate conditioneque mea adiuui. Neque erat minus in filio praeclara natura, et tempora magis opportuna ad illam percolendam optimarum literarum artiumque copia, et occasiones habuerat patre meliores. Hic iam omnibus ad spem expectationemque de eo admirabilem crederis, cum spectatae eruditionis atque scientiae opera edidisset, in Italiam augendae liberalis et utilis cognitionis gratia profectus, Romae febre laborans moritur. Morbus autem contractus putabatur nimia defatigatione in locis calidioribus, quod ipse, qui in artis medicinae studium incubuisse, non prata modo ac campos, sed montes vallesque ubique perreptare herbas, radices stirpesque explorans non cessaret. Aegrotauit eodem tempore ibidem *Cornelius Sittardus*, Coloniensis, qui tum quidem periculum evasit, sed postea Norimbergae cum maxima laude et plurimerum salute artem Medicinae factitans tabifico morbo consumptus interiit anno Christi M D L. *Valerium* autem ut notum carumque luxit *Philippus*, sed magis deplorauit mortem ipsius propter erepta Reipublicae commoda et

O 2 inter-

t) Conf. *Wigandi Kableri Vitam Euricii Cordi cum filio Valerio*, Rintel. 1744. 4. p. 33 sqq. Tom. *Lugd. Epp. Mel.* p. 109 &c. epistola *Melancthonis* ad *Hier. Baumgartnerum* occurrit, quae docet, *Cordo* a Senatu Norimbergensi mandatum fuisse, ut compositiones medicamentorum ad usum myropoliorum conscribat. Sed hic liber post mortem *Cordi* demum prodit sub hoc titulo: *Dispensatorium s. Pharmacorum conficiendorum ratio*, Antwerp. 1580. 12.

1544 interceptes fructus, qui potuisse ab illo, si contigisset vita diuturnior, percipi viderentur.

§. LXIII.

*Atrocia de Euangelicis in Gallia supplicia sumta. Communi-
sus Wormat. et Ratisbonensis. Mors Ge. Helti
et Hier. Camerarii.*

1545 Sequens annus Christi M D XLV. vidit crudelissima supplicia et secuitam immanem in Galliae regno, non tantum singulos aliquos corripiem, sed in oppida populosque totos grassantem, iugulando omnis aetatis, sexus, conditionis mortales, et inflammando oppida atque vicos regionesque vastando, quod aliqui in studio veritatis et errorum manifestorum declinatione, tanquam hostes nominis Christiani et desertores catholicae Ecclesiae accusarentur et condemnarentur ^{a)}). Vidit et conuentum indiguum in Vangionibus, qui fuit ultimus (nam euasit hiq in annum proximum deductus Ratibonam) in quo verbis et colloquiis de controversis doctrinæ capitibus disceptari placuit. Nam siue insidiose et callide, seu fatali quadam progressione, ita res actae, eaque tum cogitata, deliberata suscepitque fuerunt, unde tandem varii multiplicesque conatus belli Germanici eo euaserunt, quo iamdudum cupiditates plurimorum impulerant. Affuit ibi Cardinalis Farnesius. Principes Germaniae non affuerunt. Itaque cum colloquii de religionis rebus mentione, conuentus alter rursum inditus, qui ageretur ad Danubium Ratibonae. Interea ad recuperandum principatum suum exul Brunsuicenus tentare molirique, quic-

^{a)} Intelligit atrocissimam et crudelissimam Merindolensium persecutionem, quam nemo sine lacrymis legere potest, insertam Actionibus et Monimentis Marxini ab Io. Crispino 1560. nitidissime editis p. 88 sqq.

quicquid poterat, et collecto tandem exercitu in suo 1543 quondam territorio tunc vietus captusque fuit, duante copias foederis aduersarii *Philippo Landgratio Hesorum*. Hoc anno mortuus est optimus et integerrimus sapientiaque et virtute in primis pietate eximia praeditus *Georgius Heltus* patria Vorhemensis, quod est oppidum ditionis Pabepergicae, meus praeceptor sc̄ de me meritus, vt non minus gratiae ei quam parentibus debeatur. Qui neque me alter quam filii loco toto quinquaennio, quo discipulus ipsius fui, habuit, et retinens illam caritatis affectionem dilexit omni tempore vitae suae. Vt batur hoc Reuerendissimus et genere, sanctitate omnique ad Deum et homines laude Illustrissimus Princeps *Georgius Anhaldinus*, quae antiquissima et praeclarissima Germanicae nobilitatis familia Ascanis est: eiusque autoritate atque fide non facile quicquam aut prius aut potius ducebat. Fuerat autem cum Fratre Illustrissimo Principe *Ioachimo* in disciplinam ei adolescens traditus. Quo nomine et erga me illorum Principum clementissimum fauorem expertus sum, qui me etiam condiscipuli appellacione dignarent. Sed tantum tribuebat *Heltus Philippo Melanchthoni*, a quo et ipse singularem in modum diliebat et magnifiebat, vt saepe impetraret copiam aliquantis per Vuitenbergae degendi. Vbi illum cerneret cum libellis et chartis ad loca doctrinae publicae itare, non minus assidue et reliquit omnibus quam insimae fortis alterum quenquam, Tantus durabat in sene etiam ardor discendi. Non nunquam de grauibus et difficilibus rebus quaerendi consiliique petendi ille causa a Principe eo mittebatur, in quo valde liberaliter potestate facta vti solebat. Atque is tum Dessauiae mortuus et Illustriss. Principibus et *Philippo Melanchthoni* ingens desiderium sui reliquit. Luxeruntque cum illi vt parentem,

354; tem, hic non fecerat atque fratrem, et monumentorum operibus ac scriptis studuerunt celebrari ^{w)}) Cunatas ille facultates suas libris coemendis impenderat, habuitque Bibliothecam omnis generis librogum refertam. Cuius aestimatae precium munifice Principes persoluerunt secundum voluntatem et sententiam testamenti ipsius. Non possum silentio hoc loco praeterire quod memorabile videtur. Cum Heltus a primae pueritiae annis castissime celebs vivisset, considerans tamen, in quam aetatem incidisset, et cuiusmodi vita moresque essent seculi hoies, certae pecuniae summae fructum annum ^{x)} honestae et pauperi alicui virgini dotis nomine, quo filius in matrimonium collocari posset, de suis bonis destinavit. Quod matrimonia conciliari ad conscientiae purae conseruationem, et turpitudinis multorumque malorum fungam plurimum prodesse indicaret. Mei quoque ego moeroris et Iactus domestici socium eo anno Philippum Melanckth. habui, cum in patria amissum eariss. fratrem de tribus viva mon-

cum

w) Litterae consolationis ob mortem Helti ad Georgium Anhaltinum exaratae leguntur in Epp. ad Camer. p. 510 &c. et Libro III. Epp. Mel. p. 128 &c. Camerarius quoque Helti mentionem facit in Narratione de Principe Georgio Anhalt. (Lipf. 1696. 8.) p. 12 sq.

x) Antiqua manus meo exemplari adscripsit: Princeps Anhaltinus executor testamenti persoluit Senatum Vorchemensi 300. aureos, ut ibidem ex annuis fructibus honesta filia elocaretur. Sed hanc pecuniam aiunt Senatum ereptam in illo tumultu bellico, quo Marchio Albertus praeter incendia plurima et vastationes miserimas ciuitatem etiam Vorchemensem militibus dedit diripiendam 1552. Aliqui tamen, quibus haec res nota fuit, dixerunt, ex ea pecunia Senatum aes quoddam alienum soluisse Elpmanensibus ad Moenum, et haec antea prius facta quam Marchio ciuitatem diripiisset.

cum adhuc reliquum *Hieronymum*⁹⁾). Quem *Phi-1545* *Lippus* quod cognouisset esse ingenio bono et acri, et morum gravitate, et probitate vitae, multisque praecipuis laudibus eminere, non mea tantum causa, sed ipsius etiam admiratione adductus, carum habuerat, et mortuum verae benevolentiae lacrimis deplorabat, cum meos quidem gemitus consolatione amantissima literarum suarum fedare conaretur. Id quod et ante asperis temporibus nostris ille studiosiss. fecerat, quae curae ei fuere maiori, quam si propria essent atque sua. Miserat ad eum non diu ante quam moreretur epistolam accurate scriptam, de filia, cui ille, quod minus considerate et ignorante se consilium de coniugio cepisset, valde irascebatur. Quae leuitas quantopere parentes honestos et sequentes laudem integritatis offendere soleret, intelligebat quidem *Philippus*, sed malum istud sanari ignoscendo ducebat esse melius. Quae et ipsa epistola, vna cum aliis ipsius, si videbitur et res tempusque feret, aliquando edetur¹⁰⁾). Et ista, nostrarum enim rerum esset expositio, inculcanda non sunt, cum quidem varietatem habuerit tantam vita fratris mei, et ea in vtramque partem illi vsu venerint, ut narrare indigamus non esse videatur. Qui et divinitus ex periculis maximis erectus, neque secundis rebus insolens, neque aduersis mollis fuit. Veritatis amans, integritatis et fidei spectatae. De quo

O 4

prostra-

9) De eo in b. Schelhornii commentario de vita *Philippi Camerarii* ex stemmate Camerariorum ad p. 9. sequentia leguntur: Hieronymus Cammermeister natus 1490. Episcoporum Bamberg. Georgii et Wigandi primum, deinde *Philippi Comitis Palatini Consiliar.* et Cancell. obiit 1545. reliquit duos filios, qui improles deceillerunt.

10) Fecit vtrumque. Epistola, cuius hic mentio fit, legi potest in Epp. Mel. ad Camer. p. 505.

1545 prostrato etiam melior existimatio bonorum fuit, quam de iis, quorum odio et inuidia conciderat. Verum de his satis. Rediens igitur ad propositum oratio ea, quae restant, persequatur. Et isti qualibet Emblemati ignoscatur a legentibus, mentionique tali impetrat veniam fraterni amoris affectio, et desiderium amissi huius, et consanguineae necessitudinis recordatio.

§. LXIIII.

Episcopatus Merseburgensis administratio Augusto Duci Sax. commissa, adiutore dabo Georgio Principe Anhaltino. Michael Helsingus suffectus et ad Episcopatum gerendum postularus. Testimonium ordinationis Principis Georgii a Melanchthon nomine omnium in vicinis Ecclesias praesidentium scriptum.

Hoc anno commissa administratione rei *Merseburgensis* Illustrissimo Principi *Augusto Henrichi F. Ducis Saxonum*, adiungi ad gubernationem ipsius placuit Illustrissimum Principem *Georgium Anhaltinum*, cui respectus et cura Ecclesiae regendae imponeretur. Eoque ille munere est functus diligentia et fide maxima, ad id usque tempus, quo administrationis istius onus Princeps *Augustus* depositus. Cum enim inde functionem muneric sui pendere universam non ignoraret, hanc provinciam non magis habente Principe *Augusto*, suam quoque curationem sibi adiungi et simul extingui intelligebat. Paulo post, quorumcunque sane opera atque studio, nam mihi ista seruari non est visum, effectum fuit, ut collegium Merseburgense omissa antistitis more maiorum ex suo corpore electione, postulandum ab externo statuerent, vt antistes Ecclesiae illius esse vellet, cum qua iam gubernandi regionem illam principatus rursum cohaerebat. Is fuit ex eorum genere, qui antistitum aliorum suffraganei vocantur, vicarii quidam

dam certis operationibus sacrorum exequendis. 1545
 Quos et ipsos, quod antistitum nomine censeri o-
 portere existimaretur, certarum urbium titulis or-
 nari, earumque ritu solenni antistites renunciari,
 tam est coeptum, cum Christianae religionis veritas
 superstitionum varia specie commutata fuit, siue er-
 rore seu dolo. Atque ille, qui tum Merspurgum
 accitus ad hoc fastigium dignitatis et opum peruenit,
Sidonius^{a)} appellabatur, natus in terra Feringensi
 humili loco, et educatus in studiis Tubingae, ibi-
 que et Magistri liberalium artium honorem conse-
 cutus, cum vixisset aliquantis per in contubernio fun-
 dato ad alendos pauperes scholasticos, quibus certo
 numero et de domicilio et vieta et doctrina prospe-
 ctum est. Iude ad Iudos literarum aperiendos discé-
 fit venitque Moguntiacum ad Rhenum. Ex magi-
 stro ludi deinde, quod doctior quam alii et facun-
 dus esset in primis, factus sacerdos est concionum-
 que in templis habendarum munus ei datum. Et
 his gradibus ascendens ex illo, quo diximus, Vica-
 riorum genere, ad Principatum Merspurgensem
 processit. Postulationi isti Illustrissimus Princeps
Georgius, cuius in eo collegio spacii temporis longi
 praerogativa esset, in quod ipse ante caeteros omnes
 cooptatus fuerat, assentiri magnis et grauibus de
 causis noluit. Non quod ipse sibi aliquid commodi
 quereret, sed ne temere committeretur summa re-
 rum ignoto, et de cuius actionibus atque scriptis
 editis suspicio esset, doctrinam Ecclesiasticam per-
 purgatam et probatam sibi illum non amplecti. Nam
 quod ad terrae illius dominatum attineret, testaba-
 tur Imperat. Maiestati se subiectissima voluntate pa-
 rere, neque recusare, ne, quem huic praecesse Im-
 pera-

O S

^{a)} De cuius vita peculiaris extat commentatio in
 Obseruatt. Halens. T. I. p. 60.

1545 perator voluisse, potestas ista contingere. In qua tententia optimus Princeps constantissime personauit. Sed neque de his rebus quae opinio quique sermones hominum fuerint, neque omnino temporum illorum quasi cursum enarrare, et eo, unde digressa est expositio, reuocare illam, libet. Princeps *Georgius* et sapientia et animi magnitudine excellebat, sed religiosae pietatis et veritatis coelestis amor atque studium erat in eo eximum et admirabile. Cum igitur ab ipso peteretur hoc adiumentum, et ut in Ecclesia Merspurgensi antistitis loco praesederet, non prius potuit obtineri assensio, quam consultis iis, qui in Saxonici regionibus praestare cognitione et scientia veritatis coelestis, et viri optimi integerrimique videbantur. In quibus primas facile tenebant *Martinus Lutherus* et *Philippus Melanchthon*. Quorum non modo cohortatione motus, sed sententia atque iudicio impulsus, ferri sibi illam curationem et honorem mandari passus est, ut rem Ecclesiasticam Merspurgi gerendam susciperet, minime tunc quidem constitutam atque ordinatam, ac potius admodum confusam et distortam. Quam illius vigilans pietas et religiosa industria in eam formam rededit et tali ratione composuit, quae firmissimo fundamento nitens, non modo, dum ipse praefuit, stetit, sed neque postea labefactata est, vel non audentibus ullis conuellere pulcerissimi quasi aedificii structuram, vel non reperientibus quid melius rectiusue elaboraretur. Norat Princeps *Georgius* non solum sacrarum literarum exquisitam doctrinam, sed consuetudinem etiam et ritus Ecclesiae, tam definitos et expressos in illis, quam secundum has confessione fidei introductos. Nam a prima adolescencia in his studiis versatus fuerat. Eratque ei exploratum, quatenus a sincera et pura sacrarum literarum intelligentia, doctrina Ecclesiastica alicubi recessis-

cessisset, et quibus in partibus antiquitatis religiosa 1545
 obseruatio depravata, mosque maiorum corruptus
 esset. At ille in omnibus bonam esse conscientiam
 et se culpa vacare cupiebat, inquit eo maxime solli-
 cita erat circumspetio ipsius et diligens considera-
 tio. Itaque non, nisi suffragiis in vicinia Ecclesias
 praepositorum designatio illa approbaretur, et solen-
 ni conuentu iudicium hoc fieret, et sententia ipso-
 sum cum religiosis ad aeternum Deum precibus pu-
 blice cognosceretur, vel nominis honorem admitte-
 re, vel usurpare dignitatem, vel omnino quicquam
 rei gerendas capessere voluit. Fuerunt ea tum acta,
 quae illa quidem, tunc ab iis, qui Romanae horum
 temporum Ecclesiae praescriptionem ut mendosam
 neque amplius ad veritatis normam quadrantem, se-
 qui se, scientes et intelligentes vitia, sine impieta-
 tis scelere posse non arbitrantur, mutata in vera et
 recta (vt ipsi affirmant atque demonstrant) non esse
 legitima perhibentur ab omnia mordicus tenentibus,
 quibus Romani Pontificis nomen et autoritas prae-
 tenditur. Sed omnes profecto, qui adessent aut
 spectarent non aut profani aut dementes, cum reipst
 actiones illas religiosissimas tum specie esse praecla-
 rissimas, si quod sentirent, vellent dicere, fateri co-
 gerentur. Atque putavi inferendum hoc loco scri-
 ptum ^{b)} a Philippo Melanchthon de his composi-
 tam omnium in Ecclesiis vicinis praesidentium, qui
 accessiti fuerant, nomine, cui et illi, vt fieri solet
 atque debet, subscripsere. „*Gratias agimus Deo
 aeterno patri Domini nostri Iesu Christi, quod immen-
 sa bonitate et instituit inde usque a conditione et re-
 stitutione generis humani, et seruat omnibus seculis
 usque ad resurrectionem mortuorum ministerium
 Euangelii, et excitat subinde idoneos Doctores, ac
 man-*

^{b)} Extat quoque in Melanchth. Consil. lat. P. I. p.
 651 etc.

1545 mandata dedit Ecclesiae suas; ut vocet idemcor ministros, et promittit se per eorum vocem daturum Remissionem peccatorum, Spiritum sanctum, vitam et iustitiam aeternam, et oramus eum, ut lucis Evangelii sui non finat extinguit, sed nunc quaque excites purae et salutaris doctrinas Evangelii propagatores et fideles custodes, et colligas sibi etiam nunc in his regionibus Ecclesiam, a qua in omni aeternitate celebretur. Cum autem ad hoc ministerium Evangelii Reuerendiss. et Illustriss. Princeps Dominus Georgius Princeps in Anhalt, Comes Ascaniae et Domini in Bernburg, Praepositus Ecclesiae Magdeburgensis, rite et pie vocatus fuisset ad functionem munera Ecclesiastici adiuuandam in Episcopatu Merspurgensi, ac serfici sunt vetere primarum Ecclesiarum more, viri docti et graues, quis vicinas Ecclesias gubernant, quorum nomina infra ascripta sunt, ut in ipsa Ecclesia Merspurgensi ad hanc vocationem adderetur; publicum testimonium ordinationis. Nos igitur conuocati, quis certo sciebamus hunc Illustrissimum Principem Georgium recte intelligere et constanter amplecti param Evangelii doctrinam, quam Ecclesiac harion regidnum una voce et uno spiritu cum catholica Ecclesia Dei profitentur, et eximiam eius esse virtutem et sanctitatem, testimonium nostrum de eo, ritu apostolico, impositione manuum declarauimus, et ei ministerium docendi Evangelii et administrandi sacramenta commendauiimus. Cumque Paulus Tito praeccepit, ut Presbyteros ad docendas et gubernandas Ecclesias passim constitueret, sciat hic ordinatus vox Apostolica sibi praecipi in hac functione, ut sacerdotes ad docendas et regendas Ecclesias ordinet, et eorum doctrinam et mores inspiciat, et meminere sibi quoque praccipi a Filio Dei: *Et tu conuersus confirma fratres tuos.* Et cum filius Dei sedeat ad dextram aeterni Patris, ut sit efficax per hoc ministerium,

zum, precamur ut in tota gubernatione regat et 1545
adtruuet hunc ordinatum, sicut promisit, inquisens:
*Si quis diligit me, sermones meos seruabit, et pater-
meus diligit eum, et veniemus ad eum et mansio-
nem apud eum faciemus.* Et ut hac se consolatione suspen-
set ordinatus ipse, hortamur. Etsi enim multa et
magna sunt in gubernatione pericula, nec illa est sa-
piencia humana par tanto oneri, tamen sciat, Deum
vere adesse, et in Ecclesia habitare, ubi vox Eu-
angelii sonat, eamque defendi et seruari a Deo. Hac
fiducia suscipiendi et perseverandi sunt tanti ministerii
labores. Datae die tertia Augusti anno MDXLV. in
oppido Merfburg., His sua quique nomina, qui
tum acciti praesentes erant, subscripsere, et est res-
peracta religiosa cum pietate et specie praeclara.
Qua indicata, ea pergamus narrando persequi, qui-
bus postea quoque *Philippi Melanchthonis* implica-
tas considerationes, curas, operas, studium, in-
dustriam fuisse comperimus.

§. LXV.

*Melanctbonis iter Ratisbonense intermissum. De Synodo
Tridenti congreganda rumores. Reginaldi Poli de cogenda
ea consilium. Friderici Elect. Palatini de vera reli-
gione constituenda sollicitudo.*

Conuenerat, vt *Ratibonae* aliqui de iis nego-
tiis atque rebus colloquerentur, quae ad religionis
sanctitatem instaurandam pertinerent. Huic aetio-
ni interesse, qui huiusmodi alias prius moderatus
fuerat, *Philippum Melanchthonem* initio placuerat,
literaque ad ipsum ea de re missae, paratum esse
instructumque iusserant, vt iter statim, ubi nun-
cium illius accepisset, ingrederetur. Scripserant
amici quoque alii aliud admonendo subiuentes. In
quibus

1545 quibus leuia pleraque erant, de vestibus, de com-
meatu, et similia. Quae cum illi curae cordique
non admodum essent, aliquantulum indignabatur,
in tanto discrimine, sollicitari animos respectu ad
tam parua, cum praesertim maiora minus attente
considerari viderentur. Itaque constat tunc respon-
siones ipsius ad quosdam fuisse stomachosores.
Sed consilium istud *) de *Philippo Melanchthonem*
legando praeter opinionem omnium subito muta-
tum fuit. Ipso quidem haud aegre ferente, mul-
ti tamen neque tunc probare, cum maximum pe-
riculum impenderet, remoueri *Philippum Melan-*
chthonem, et postea euentui infeliciori caussae ali-
quid hoc dedisse arbitrari. Itaque qui delecti fue-
rant cum Lipsiam transirent, officii gratia *Philippus*
Melanchth. eo usque proficiscentes est secutus. Iam
de Synodo indicta, cuius locus *Tridentum* designa-
tus

*) Illustrissima aula et Luthero iudicante, parcen-
dum esse *Philippo*, et D. Georgium Maiorem
huius loco mittendum, quod quidem non opti-
me cogitatum pessime cecidit.] Huc adiicere
placet, quae Peucer in tract. de sententia Mel.
de S. Coena p. 26. affert: Hoc consilium Luthe-
ri et Amsdorfi suasu mutatum fuisse, rumor erat
non obscurus, quod Melanthoni in controve-
rsia coenae dominicae diffiderent. Retinebatur igit-
ter praetextu Academiae, quod plus nauare illi
ac prodesse censeretur, quam colloquio. Sed sa-
pientum iudicia diuersa erant, qui belli non mi-
nimam causam conferebant in hoc ipsum, conie-
cturis non dubiis, quod Melanchthonem Elector
Sax. non adhibuisset. Nam et in contemptum id
sui suorumque et institutae collationis traxit Im-
perator, et ipsi caussae non parum decessisse exi-
stimatum est autoritatis et ponderis, quod qui
caput Protestantium erat, ~~protestans~~ idoneum
non misisset — —

tus esset, variis rumores spargebantur, et nonnihil 1545 consultabatur. *Friderichus* etiam *Palatinus*, qui *Ludouico* fratri successerat, quod indies magis inteligeret, quo res Ecclesiasticae prolapsae essent, neque post longam expectationem opem tam misere afflictis non modo errore sed scelere et improbitate dominationis iniustae, ferri cerneret, cessantibus iis, quorum officium erat morbis illis mederi, ipse subuenire rebus laborantibus in suae ditioni subiectis terris statuit. De quo cum ad *Philippum Melanchthonem* in primis referretur, cumque non modo absensis consilium peteretur, sed literae etiam mitterentur, quibus ille accercebatur, scriptae clementissima et benignitate et humanitate, fiebat, ut ad cogitationes graues de Synodo, non leues istae accederent. Atque Synodum illam magis specie quam reuera indictam et inceptam, aliudque simulatum aliud cogitatum fuisse, cum aliis signis deprehensum, tum administratione negotii declaratum est. *Reginaldus* quidem *Polus* stirpis Regiae Britannicus exul, in eorum numerum relatus, quos Cardinales vocant, magna cura consilioque graui et ex animo, ut videatur, perscripsit, quid fieri seruarique in talibus coetibus oporteret, isque liber nuper adeo est editus ^{c)}, ea quae iamdudum non modo nutant, sed plane rulant, substernent atque statuens perinde ac certa et firma. Consultabatur tamen, ut dixi, ab iis, qui insimulabantur seditionis in Ecclesia tanquam Pontificia Maiestate laesa et turbata Republ. quid a se, ut tali

^{c)} Intelligitur sine dubio eius liber de Concilio, qui cum alio de Reformatione Angliae prodiit Dilingae 1562. 8. Qui plura de Polo nosse cupit, adeat b. Schelhornii Amoenit. Hist. eccl. et liter. Tom. I. qui a pag. 1. usque ad p. 276. varia vitam et scripta huius Cardinalis illustrantia summo studio collegit.

154; tali finē agerent, officium videretur postulare. Verum tunc quidem non admodum laboriosae deliberationes istae fuere, et aliis ad Danubiam missis *Philippus Melanchthon* in sua quasi statione remanere cogebatur, neque concedi illi peregrinatio, nedum migratio. Quibuscumque tamen modis potuit, institutum laudatissimum Illustriss. Principis patriae suae adiuvuit, cum quaedam conscribendo^{d)} de forma doctrinae, tum mittendo, qui illi exercendo administrandoque consentaneas actiones praecessent.

§. LXVI.

Hoc loco interposita de sequentibus praefatione quadam, dividere et quasi interpolare continuatae narrationis seriem visum est. Ut, si quis forte haec cognoscenda putasset, et attentius legendo superiora se sensisset defatigari, tanquam in longiore itinere sisteret hic gradum, et paulisper acquiesceret. Cum praesertim ea, quae restarent, magis quam priora, veluti in salebris alicubi haerendi necessarium expositioni impositura essent. Ut mihi ipse quoque occasio quaerenda fuerit, qua, sicut comiei seruali quasi respirarem et reciperem anholiticum, quo expeditius reliqua narrarentur. Peruenit enim iam expositionis contextus ad demonstrationem rerum magnarum et mirabilium, itemque grauium et habentium multiplicem moesticiam: quae statim, postquam Martinus Lutherus ex hac vita excessit, motae suscepitaeque et gestae sunt, turbasque eas dederunt et fascino-

d) Qui Princeps Fridericus, Ludouico succedens, Palatinatus Ecclesias doctrina puriore reformatuavit. Composuit tunc Melanchthon Consilium reformandae Ecclesiae Papisticae pro informatione ad Palat. Elect. Fridericum, quod extat in Mel. Consil. lat. P. I. p. 586 sqq. Conf. quoque Henr. Altingii Hist. Eccl. Palat. in Monumentis pietatis et liter. P. I. p. 157.

timora ediderunt, quibus diuina et humana, cum 1546
 pernicie maxima, labefactata et conquassata esse con-
 stat. Atque audiui ego ante mortem Martini Luthe-
 ri annis aliquot, cum sermones haberebantur de dissidis
 ob doctrinam et ritus ecclesiasticos factis, viros pru-
 dentes et autoritate singulari praeditos sic loquentes,
 ut ostenderent, sc̄, viuente Martino Lutherio, nul-
 lam spem confessionis atque pacis concipere posse. Et
 compcri, nunciata morte ipsius, quendam Britan-
 tac gentis dignitate et honoribus praestantem dixisse:
 Arbitrari fese, illo tempore maxime opportuno ad
 reconcinnandum diuisa et dissipata componendum,
 propitii Dei benignitate, e medio abiisse eum, qui
 impedimento reconciliandae inter alienatos gratiae
 futurus fuisset. Quanta autem fit humanarum met-
tium corcitas, cum contemplandis perspicendi quis-
praeſentibus, tum impendentibus et futuris praedi-
dendis atque considerandis, hoc etiam casu cognitum
fuit. Quem enim non pauci primarii viri obſtare
 tranquillitati ac quieti ſolum opinati fuerant, eo ipſo
 remoto, maximae demum tempeſtates, et cluſias
 tanquam aggeribus ruptis foedae extiterunt. Quin-
 quam autem iſta tempeſtas Germaniae potiſſimum
 oblata eſt, et hanc inprimis illa calamitas peruerſit,
 non diu tamen poſt incitata ingentium malorum vi-
 relia quoque loca correpta fuiffe ſcimus, et an non
 ad aliquos miseriae etiam deinde maiores pertinere
 poſſint, haud ſcio an exploratum fit nemini. Ut
 non debeat pro nihilo duci eorum notatio atque con-
 iectura, qui ſuſpicati fuere: Quod illo die, quo
Martinus Lutherus mortem obiit, in fastis ascribe-
reetur concordiae*) nomen, eo omen tendere, ut
concor-

*) Inde ortum eſt hoc distichon:

Cum ſancto cecidit Concordia ſancta Lutherio.

Nunc igitur discors orbe vagator eris.

1546 concordiam interisse significari videretur. De quo sane statuat quisque, quod volet. Quae quidem iis temporibus, in quae incidit Martini Lutheri ex hac vita migratio, tractata et mox designata sint, qui animo cogitationeque percurret ac comprehendet, si deprehendet atque compieret, maiores difficultates et inhumaniores inimicities, et iras vehementiores, et acerbiora odia deinde cum prodiisse, tum pergenendo in sacris profanisque rebus strages edidisse ciusmodi, quarum et nunc detimenta deplorentur, et quas secuturae etiam infelicitates animis perturbassisimis metuantur. Cum sint autem liberae de dubiis existimationes, ut alii aliud arbitrari concessum est, sic liceat, nisi fallor, putare: Quod superstite adhuc Martino Luthero neque suscepta fuissent neque gesta, quorum cum sensu doloris nequaquam leuis meminimus, et indicia magis quam enarrationes a nobis deinceps referentur. Haecque ipsa, habeo persuasum, recordanti, Inclyte Princeps Philippe, vel de meae descriptionis subiectione, vel alia quacunque occasione, illustrissimae virtuti sapientiaeque tuac exercitatura esse sensus cogitationesque et animi motus varios atque diuersos: Cui negotia actionesque omnes notae, et cuius in iisdem opera occupata, et exercitatus labor, et pericula versata sunt. Etsi autem interes et iracundiae indignatio, et doloris quoque morsus, repetendo et veluti refricando nonnulla, haud abesse poterit: ut tamen praesentibus duris atque asperis rebus, secundum Euripidem,

Iucunda triflum ac malorum obliuio,

Sic profecto eodem autore,

Suavis est laborum praeteritorum memoria.

Atque abidere sic pleraque, ut cum magnae quidem iacturac tum naufragia misera facta, sed recollectac tamen res atque receptae, et rursum Reipubl. quasi nau-

nouigium instauratum sit. Cum quidem neque de- 1546
 xatio interim prorsus intermissa cessauerit, neque
 procellae ventorum vehementiorum penitus siluerint.
 Nunc vero id scilicet agendum est, et illustrissimae
 tuae excelsum et cacteris non modo in causa coniunctis,
 sed quibus patriae omnino et Reipubl. uniuersae
 satus et incolumentas curae est: ut recuperatae tan-
 quam ex desperato paene morbo sanitati et retentae
 vitae tuendae detur opera, et caueatur, ne denvo
 incidatur in eundem. Sunt autem aegrotationes ma-
 gis et periculosae et molestae, in quas leuatus semel
 aliquis iterum delabitur. Me sane de ea ratione
 disputare, qua quasi bona valetudo Republicae su-
 stentetur, non decet. Facere tamen, quin moneam,
 nequeo, quamvis audacter vel temere etiam factum
 forte videatur: Post cultum quidem religiosae pietatis
 et venerationem Dei aeterni et doctrinae veritatisque
 coelestis studium, nihil magis neque certius
 non solum tentationem prohibiturum, sed metum
 quoque malorum admittiturum esse omnium, quam
 conscientium animorum illustriss. ordinis vestri sim-
 ceraeque amicitiae necessitudinem, et mutuae volun-
 tatis officia, in procuranda communis utilitate, et
 caritate patriae praeponenda coniunctioni, propinquitati
 societatisque humanas uniuersae. Haec affectio
 et istud propositum atque studium non poterit non
 simul vera propriaque commoda singulorum comple-
 eti. Unde etiam optima spes excitabitur, futuri
 ut sceleratae audaciae violentae aggressiones, et dis-
 solutae vitae turpitudo cohercatur, et ad gravitatem
 disciplinae veteris mores reuocentur. Per quam di-
 ligentiam in genus humanum clementia, sicut per
 contrariam prauitatem ira Dei aeterni solet proferriri
 atque incitari. Atque haec iterum quasi prolocuti
 hactenus, ita deinceps reliquum in terris curriculum

1546 Philippi Melanchthonis veluti per vitas ipsius spatium deducendo persequamur.

§. LXVII.

Lutheri beata mors. Eius autoritas quonsque trabenda.

His igitur temporibus, quae inchoarent annum Iesu Christi MDXLVI. *Philippus Melanchthon* comes^{a)} fuit *Martini Lutheri* in suam patriam ad Dominos illius iter facientis. Vnde reuersis ipsis et prospera fortuna vslis, cum iterum sine *Philippo Melanchthoni* profectus eodem esset *Lutherus*, mortem illic XII. Cal. Martii obiit^{b)}, sibi quidem felicem, nam religiosa cum pietate et animo magno ac sermo placide decessit, plurimis tamen et potissimum *Philippo Melanchtoni* perquam luctuosam^{c)}. Non potuit

a) Licet minus commoda vteretur *Philippus* valetudine. In Epp. ad Camer. p. 541. ita de hoc itinere loquitur: comitatus eram Lutherum subito eunte in hoc horrido frigore (mense Decembri 1545.) ad controvexas non tam dirimendas, quam audiendas apud Lipsias regi obsequio regnauerat. Est autem eo iter molestius, quia hoc triduo assiduos sensi cruciatus et quidem interdum atroces, non a calculo ortos, vt initio existimabam, sed a splene multis veteribus doloribus pustigante.

b) Quo morbi genere vita defunctus sit *Lutherus*, Melanchthon docet Append. L. IV. Epp. p. 7. sic ad Vit. Theodorum scribens: Non apoplexia, non esthmate extinctus est, quae mala saepe metuimus. Sed humore in orificio ventriculi versus pectus impulso ante annum, et nuper in hoc itinere sensit initia — — Nunc superata est natura, fortassis etiam, quia pectus alioqui magis repletum fuit lentis humoribus.

c) Ad calumniam Ratzenbergeri dicentis, Philippum gauisum esse obitu Lutheri, refellendam loca quedam ex epistolis Melanchthonis addere iuuat. L. IV. Epp.

tuit enim non moerere eo amissio, cum quo annis 1546
xxviii coniunctissime vixerat, et quem ob virtutes
eximias colens dilexerat, cuique in perpurganda et
illustranda doctrina Ecclesiae fidelis socius et adiutor
fuerat. Facta autem est supra mentio singularis et
eximiae amicitiae⁴⁾ inter hos duos. In qua veter-
que scilicet vitia alterius cum posset, ita tolerauit,
ut quamuis et tempora ad distractiones procliuia, et
hominum leuitas dissidiorum cupida esset, caueretur
tamen, ne similitudines existeret, ex qua alienatio ani-
morum nasceretur, et diuelleretur usus consuetudi-
nis ac familiaritatis. Qui autem viros magnos et
magna laude praestantes, si quid in eis vitiosum no-
tetur, culpari putat, is nimis splendide de humana
conditione sentit. Solius enim Dei est proprium,
ut careat culpa, hominum vero natura hoc non fert.
Erat Martini Lutheri ingenium acre et sagax. Erat
animus ingens et excelsus. Nunquam enim in timi-
ditate et socordia, vel etiam fortitudine et solertia
mediocri, ea egit, quae susciperentur. Exellen-
tes autem homines sicubi incurruunt, non fieri id sine
quali fragore quodam potest. Sane lubricum esse

P 3

heo

Epp. Append. p. 7. Non dubito multos honestos homines apud vos quoque Lutheri interitu valde consternatos esse. Nam cum fuerit excitatus diuinitus ad instaurationem purae doctrinae, optandum fuit, nondum enim ex hac sua statione et ab hac specula in gubernatione Ecclesiae abduci. L. V. Epp. p. 580. Multae sunt publicae causae, propter quas lugendus est interitus Lutheri. Nam cum valeret autoritate, hortator Principibus ad pacem fuit, et multa petulantia ingenia compescuit, ne plus turbaretur Ecclesia. cf. quoque Tom. Lugd. p. 117, 118: Lib. III. p. 175.

a) De qua conferendum quoque lo. Alb. Fabricii
Centifolium Lutheranum, in quo agit Cap. 156. pag.
436 et 823. de Lutheri et Melanchthonis constanti ami-
citia.

1546 hoc loco veluti iter expositionis video. Nam apud quosdam *Martini Lutheri* nomen adeo odiosum est, ut auditum execrentur, contra nonnulli in illius dictis aut factis aliquid argui omnino pati nequeunt, et si quis hoc facere audeat, eum statim impietatis reum declamitando peragunt. Ego, quae comperi et vera esse scio, ea commemoranda duxi, neque inuidiam veritus, neque gratiam aucupatus. Qui quidem *Martini Lutheri* autoritatem et nomen ita celebrant, ut supra conditionem et modum generis humani non dubitent extollere, iis videndum, ne praestantissimi atque summi viri bonam existimationem tribuendo nimium diminuere, et suae audacie ab illa excellentia praefidum querere videantur. At isti infestatores, qui non modo omnia scripta illius dominant ut impia et turbulentia, sed nomen etiam auditum tanquam ominis mali detestantur, nunc etiam si quid cordis haberent, poterant reminiscendo considerare, quid acerbitate odii et contumacia perticaciaque aduersandi et clamoribus vesanis efficiuntur. Quorum enim vulnera sanandi causa attrectantur, eos clamando et obnito sibi iphi nocere constat. Possitque his narrari Aesopica apud Aristophanem fabula:

*Aesopus a copia redibat vesperi,
Hunc allatrabat improba et petulans canis,
At ille ad hanc conuersus, o canis canis,
Hac si repressa, ait, lingua tua mala,
Panes coemeret, cor tibi esse credorem.*

Et isti, si quanta inopia laborarent eorum, quibus religiosam pietatem abundare necesse est, renocarent ad animum suum, sique eis curae esset, ut sibi ac aliis ea copia pararetur, quam requirit vitae sanitatis conseruatio, saperent profecto et rebus communibus ac priuatis consulerent rectius. Sed (in-
cidit

edit enim aetas nostra in fatalis cuiusdam conuersio- 1546
nis quasi articulum, cum neque admonitiones quic-
quam proficiant, et querelis inanibus dolor tantum
augeatur) orationem nostram ab instituta narratione
recedentem non sinemus excurrere longius. Et de
his rebus silentes, vna cum caeteris euentus et ipsos
fatales, vt mulierculae apud Aeschylum se facturas
aiunt, perferemus. *Martinus Lutherus*, quo tem-
pore diximus, mortem obiit, praesente infraictoque
animo et constante in sanctitate religiosae pietatis,
reliquitque et suis et alienis desiderium sui ingens;
quamuis aetate graui decessisset (nam annum omnino
LXIII. viuendo cum confecisse compertum putatur)
qui lugentes et ita tunc exequias funeris cohonestan-
das curauerunt, vt his memoria nominis ipsius quam
studiosissime et officiosissime celebraretur, et magni-
tudinem doloris sui gemitibus et lacrimis testati sunt.
In quibus *Philippi Melanchthonis* studia atque officia
eximiae caritatis facile eminuerunt e).

§. LXVIII.

Conuentus Ratib. dissolutus indignante Imperatore. Huius de bello Germaniae inferendo consilia. Melanchthonis super perturbato rerum statu dolor. Io. Diazii nefanda caedes. Archiep. et Electoris Colon. excommunicatio. Ducum Sax. concordia minus firma.

Sunt autem eae res statim consecutae, quibus aliquid quasi remedii ab illo inueniri potuisse credebatur, ut tam difficile tempore cum decessisse magis

P 4

deplo-

e) Oratio in funere rev. viri D. M. Lutheri recitata a P. Mel. Vit. 1546. 8. saepius repetita aliisque huc pertinentibus rebus aucta. e. g. Historia de vita et actis M. Lutheri bona fide conscripta a P. Mel. adiecta est praeterea de obitu eius breuis enarratio cum oratione D. Io. Pomerani in funere habita, quae nunc primum

1546 deplorandum esse existimaretur. Cum enim conuentus (Ratisbonae) ad Danubium iam ageretur, et inchoatae essent disputationes de controversis Ecclesiasticae doctrinae, inter eos, qui de illis sedate et moderate colloqui iussi fuerant, praepositis etiam viris dignitate et sapientia praestantibus negotio illis a quibus omnia audiendo cognoscerentur, et admirando ordinarentur, nescio quibus certaminibus exortis, etiam perculsisvana, ut ferebatur, formidine quibusdam, cum essent reuocati Saxonici, caeteri quoque his adiuncti discesserunt, et ita colloquiones illae abruptae sunt, non sine aduersariorum criminatione et indignatione praesidum. Imperator autem in primis factum *) hoc grauifer et iniquo animo tulit, et ad caetera putatur cogitando retulisse, quae ad contemnum sui et maiestatem Imperatoris minuendam laedendamque pertinere arbitrarentur f). Instabant huic, qui Duxem Brunswicensis con-

in latinum sermonem conuersa sunt per Matthi. Ritterum. Franc. ad M. 1562. 8. Notissime autem prodiit Vita Lutheri breuiter exposita ab ipsius collega P. Melanchth. c. annotatt. C. A. Heumann, Goett. 1741. 4.

*) Dissolutionis colloquii et conuentus Ratisbonensis, antequam ipse Ratisbonam accederet.

f) Non plane a veritate abhorrire credo, quae narrat Casp. Peucerus in tractatu historico de Phil. Melanchth. sententia de controversia Coenae Domini p 26. Constitutum erat, ut Melanchth. mitteretur ad colloquium Ratisb. Hoc consilium Lutheri et Ambsdorfii suscipi mutatum fuisse, rumor erat non obscurus, quod Melanchthoni in controversia coenae dom. diffideret. Retinebatur igitur praetextu Academiae, quod plus nauare illi ac prodesse censeretur, quam colloquio. Sed sapientum iudicia diuersa erant, qui beli non minimam causam conferebant in hoc ipsum, conjecturis non dubiis, quod Melanchthonem Elector Sax. non adhucquisset. Nam et in contemnum id sui suorumque et insi-

conquerebantur bello iniusto petitum, et paternis 1546
 anitisque terrarum possessionibus deieatum, interque
 conatus recuperandi sua oppressum captumque in
 custodia vel carcere potius detineri, nihil neque le-
 nitate postulationis, neque iusserum seueritate pro-
 ficiente. Huc accedebat demolitio castelli munitissi-
 mi, quod vicinum urbi Brunonis uici tum demum
 inter actiones liberandi ducem placuerat dirui: Et
 non parvus cumulus, Iulii (Pflugii) de Ecclesiastico
 folio Naumburgensis Ecclesiae depulsio. Ad indicium
 quoque conuentum *) non venire ii Principes, quo-
 sum suspiciosa erat voluntas in refragando sententiae
 Imperatoris. Quibus omnibus irritatus ille indu-
 xisse putatur tandem in animum et constituisse se-
 cum, bello decernere et autoritatem Imperii sui ar-
 mis defendere, ad quae sumenda nullius instigatio
 haec enus eum adducere potuisset. Qui **) autem,
 ista occasione arrepta, Imperatoris iracundiam au-
 xisse credantur, et auxiliis ad bellum pollicendis in-
 citasse voluntatem, et dubitantem confirmasse, et
 conuantem impulisse (cum et occultius omnia facta
 sint,

P. 5

institutae collationis traxit Imperator, et ipsi causaq[ue]
 non parum decessisse existimatum est autoritatis et pon-
 deris, quod qui caput Protestantium erat, πρωταγωνιστης
 idoneum non misisset, et iudicatum est, praematuram
 reuocationem legatorum, in quam Melanchthon ante
 Caroli adventum opinione omnium consensurus non
 fuisset, consilia ad omni pace aliena prae se ferre.
 Quod haec autem animum Imperatoris grauiter admou-
 dum commouerint, certorum hominum iudicio co-
 gnoui.

*) Protestantium Principum praecipui non dignati
 sunt conferre se Ratisbonam, sed Francofordiae
 ad Moenum conuentum habuerunt, deliberantes
 de amplificando et confirmando suo foedere.

**) Pontificii et cum his alijs nonnulli colludentes
 in vicinia.

1546 sint, neque diuulgari ista conueniat, vel etiam multis de caussis oportest) non proferetur expositione nostra parcente hominum personis, et refugiente consiliorum actionumque illarum indignam et inanomam mentionem, res quoque illa tota quomodo commota, suscepta, gesta sit, a me non differetur^{g)}), hoc praesertim loco ad enarrandum minus idoneo, atque adeo alieniore. Ad *Philippum* quidem *Melanchthonem*, quae durante adhuc colloquio^{*)} agebantur, relata fuisse certum est, de caeteris alii in consilium exhibiti fuere. Affixit tamen ista clades hunc grauissime, cum dolore Reipublicae, tum plurimorum misericordia, quorum salutem et fortunas in periculum vocari ista horribili rerum perturbatione cernebat. Iudicii quoque ille et sententiae contentione quadam mirifice angi. Neglectam enim esse veram et debitam communium malorum curacionem, non erat obscurum. Quam multa fraudulentem et violente tentata designataque essent, recordabatur. Neque eos, quibus *Imperator* tantopere irascitur, non habere caussas non tam aduersandi ipsi, quam recusandi quaedam prae se ferentia maiestatis eius imperium, arbitrabatur^{**)}). Tum animo voluere crudelitatem saevitiae in excruciantis necandisque

g) Fecit tamen postea in libro de belli Smalcaldici origine, progressu et exitu, qui insertus est Tomo III. Marq. Freberi Rerum Germanicarum.

*) Disputationes Theologicae, vt apparet ex Ep. ad Camer. p. 549. 550.

**) In epistola quadam ad Nicolaum Buscoducensem ita scribit: Cumularunt sibi pericula nostri Principes longi temporis πολυπραγμοσύη, et auxerant odia multa non necessariis θυρβασ. Noster (Elector) multos alienat, nec illud Cyri vnuquam cogitauit: Θυρβασ συμμαχες αγνωστικη λογος αγγελος. Mel. Epp. ad Camer. p. 568.

disque plurimis innocentissimis et optimis ex omni 1546
 astate sexuque et conditione hominibus, qui par-
 tim condemnati suppliciis atrocissimis affecti, par-
 tim odio immani aduersariorum passim interfecti es-
 sent, nullius delicti rei, nisi quod non omnia, quae
 huius seculi approbatione gererentur, usurpare,
 quaque affirmarentur vulgo, iis assentiri ipsi vel-
 lant, ac quaedam etiam reprehendere et culpare au-
 derent. Recens etiam tunc facinus patratum, ani-
 mos plororumque exulcerauerat, quod superans
 immanitatem communium scelerum animaduersio-
 nem meritam effugisse intolerabile videbatur. Omni-
 um enim vna voce ferebatur, *Hispanum* quendam
 familia *Diassum*^{b)} et nefario dolo ob dissensionem
 de Religione fratrem germanum obtruncandum cu-
 rasse, se astante oculosque scelerato spectaculo sati-
 ante, et diligentia eorum, qui fugientem insecuri
 fuerant, deprehensum captumque, nihilo minus eu-
 fissse, neque tam impiae caedis poenás dedisse. Iam
 sententia Romani Pontificis excludens *Archiepiscopum*
Coloniensem communione Ecclesiastica, et functione
 muneris priuans, quo tenderet, non erant conie-
 cturae dubiae. Haec et alia animo consideratione-
 que *Philippi* quasi luctantia et tristitia euentus, quem-
 cunque exitum res habuisset, nullam viro optimo
 et Reipubl. amantissimo deque Ecclesia maxime sol-
 licito

b) Melanchthon de hoc perpetrato fraticidio scri-
 puit: Ware Historia, wie neulich zu Neuburg ein Spa-
 nier Alphonsus Diasius oder Decius seinen leiblichen
 Brüder ermordet, 1546. 4. Prolixior vero est libel-
 lus ob raritatem summam inter deperditos fere refe-
 rendus: Claudi Senarclaei Historia vera de morte san-
 cti viri Ioh. Diazii, Hispani — — c. praef. M. Buceri,
 1546. 8. Quem libellum ob eximiam eius raritatem
 Dan. Gerdesius Scrinii antiquarii Tomo VIII. P. I. N.
 I. inseruit, atque ne situ periret elegantissimus liber,
 efficere voluit.

1546 licito quietem concedebant. Bellum autem procedere videbat, neque apparere avertendi illius rationem vllam, praeferit, qui pacificando et seduli et fortunati saepe fuerant, e medio sublatis duobus Illustrissimis Principibus *Alberto Moguntino* et *Ludwico Palatino*. Nam quicquid hic aut ille vocifetur, hi profecto tanquam aggeres, ne bellorum veluti amnes Germaniam iauadarent, obliterunt. Ita vnde consilio opeque Rempubl. ad tranquillitatem retinendam destitui, perspicue cernebatur. Etsi autem talibus temporibus et rebus magis, quomodo ferantur, quae acciderint, cogitandum est, quam indulgendum moerori, fieri tamen nequit, quin boni et prudentes cum caussis tum tristitia euentorum magnopere perturbentur. Neque enim ferrei sunt, ut non moueantur priuatis et publicis miseriis, et quo attentius omnia intuentur et animaduertunt certius, eo perturbari illos vehementius necesse est. Non modo autem, quanta pericula ab externa potentia *) imminerent, prudentium consideratione perpendebatur, sed in ipso apparatu belli maximi, quae vel agebantur, vel negligebantur, ea complures vereri cogebant, quid tandem futurum esset. In quibus non erat leuissimum inter Saxonicos Principes gentiles *) gratia paulo ante sic reconciliata, ut verbis quidem illi mutuam benevolentiam declararent, consensio autem animorum firma non esset, et offendionum memoria caussaeque suspicionum relinque-

*) Pontifica et Imperatoria.] scilicet Hispanica et Hungarica.

*) inter Joh. Fridericum Electorem et Mauritium Ducem Saxoniae. Potuisse, sunt verba Melanchthonis in epistola quadam ad Hier. Baumgartnerum Tom. Lugd. p. 124. nostri mediocribus officiis tueri vicinorum benevolentiam, si cogitassent illud Sirach: οὐαὶ τῷ φθαλμῷ τηρησον ἐποιεῖ φίλος.

tinguerentur. Eos tum initio statim non quidem 1546 manifeste distrahi tanquam hostes, sed neutquam ut socios coniungi apparebat. Nunciata autem sunt hoc anno et alia, quorum tanta esset foeditas tantusque horror, ut eis rerum omnium turpis atque terribilis confusio ac peruersio portendi videretur. Ut Andreani in Scotia Cardipalis *) ingulati interitus. Ut Mechlinti miserabilis, pulueribus tormentorum iectu fulminis incensis vastatio. Nam quae rumoribus vulgabantur ostenta atque monstra, ea hac narratione recensenda non putavi.

§. LXVHIL

Melancthonis de ecclesiae autoritate liber varia iudicia expereus. Autoris in narratione bac de vita Melanchtonis publici iuris facienda ambiguitas.

Edidit libellum paulo ante haec tempora *Philippus Melanchthon*, quo sane haud scio an nullus extet aliis ipsius tam simplice libertate orationis compositus. In eo de *Ecclesiae* disputatur *autoritate*, et libris ^{k)}), quos scripsissent doctores in Ecclesia, quasi censoriae notae apponi videntur. Id quod ab aliis

*) Cui nomen Betonius. conf. Dan. Gerdesii Historiae Euangelii renovati Tomum IV. p. 329, 330.

k) De Ecclesiae Autoritate et de veterum scriptis libellus. Autore P. Mel. Viteb. 1539. 8. Reimann. in Catal. Bibl. theol. p. 159. hoc de eo fert iudicium: Brevis sed planus ac plenus ac expectationi lectoris satisfaciens, ac vel eam ob causam in eximiis habendus, quia primus est Autor e Protestantium numero, qui de Scriptoribus eccl. catalogum adornauit historico-criticum. Hunc Melanchthonis libellum confutare aggressus est Io. Cochlaeus in *Philippica* quinta, 1540. 4. in qua Ecclesiam Lutheram sic describit: est grex hircorum, caprarum et haedorum, qui in nouissimo iudicio stabunt a sinistris aduersus pastores ouium —

Sunt

1546 aliis aliter acceptum esse scio. Neque ego nunc de iis dicam, qui, quoties minus clementer attinguntur eorum ulceræ, vociferantur atque clamant immoderate: cum quidem medicinae leniori ipsi locum iam non esse intelligent, et secundum vrendique tamen cruciatus reformident. Hos igitur talibus disputationibus et isto libello offensos fuisse mirandum non est. Verum ego ex aliis quoque, in quibus essent neque a causa alieni, et erga Philippum Melanchthonem affecti haud male, audiui, cum de eo libello sic loquerentur, ut illum aperte reprobenderent, tanquam audacius facientem iudicium et nimis fidenter pronunciantem de iis rebus, quarum hominis priuati et vnius, quamuis sapientis atque docti, cognitio non esset. Ac memini ab uno præ caeteris notatum, tanquam propemodum temere ibi positum: *Venerum quosdam aliqua minus discrete exposuisse, cum sentirent commodius:* quasi illi accusarentur ut infantes atque indocti. Verum enim uero, neque Philippus Melanchthon magis sententiam ferre pronunciareque illa tanquam iudex videtur, quam indicare potius quasi monitor et hortator, ut in omnium libris legendis, quorum humana autoritas est, moninerit aliquis sibi versandum circumspete et attente. Quod ad elocutionem vero attinet, id tale scilicet est, ut, si studium bene et proprio loquendi perpetuo tanquam castae virginis pudicitia custodiatur, nihil opus esset istiusmodi admonitione. Nunc formam sermonis toties mutatam, et diuersis locis temporibusque tam diuersum usum illius videmus, ut sit omnino, quid a legentibus quique scriptores intel-

Sunt itaque inordinata colluvies, confusum chaos, fraternitas sine Episcopo, plebs sine praeposito, grex sine pastore, rebellium conspiratio. In qua nec Christus antistitem, nec ecclesia gubernatorem, nec Deus habet sacerdotem.

intelligi voluerint, consideratio necessaria. Ut autem 1546
tem vita moresque alii aliam orationem exprimunt,
sic etiam orationis mutatio vitae morumque affert
conuersionem. De quibus, esset enim cum longum
tum alienum, res in praesentia explicanda non est.
Est autem hoc expectandum plane vniuersis, qui
proponi sui cuiuscunque modi operis quippiam in
publicum voluerint, ut non eadem omnium de illo
sententia feratur, cum ex conniuis ad vnas epulas
inuitatis, tres saltem dissentire Poëta affirmet:

Poscentes vario multum diuersa palato:

Vt qui fortunam hac in parte subire nolint, et nimis
illius quasi rotam pertimescant, eos optimum atque
consultissimum fit, nihil proferre neque edere, ac,
si quiescere omnino nequeant, quin aliquod artis
suae, quam didicere, opus elaborent, continere do-
mi istud, et secundum praeceptum veteris tibicinis:
Sibi canere et Musis. Id quod mihi quoque scriben-
ti ista ante oculos inque animo fuit, qui cernerem,
quanto cum periculo, ut communis omnium fieret
lectio, hanc narrationem emissurus essem. Itaque
saepius in hoc descriptionis labore manus sublata est,
et de opere tandem absoluto consilium edendi adhae-
sit. Venit autem mihi in mentem eius inprimis,
quod grauissimus autor Plato scripsit; qui arcana
naturae, et ea quae sola animi intelligentia compre-
hendi possunt, (ipse νοητὰ vocat) nequaquam man-
danda literis scriptisque perulganda censet, sed me-
moria cogitationeque retinenda, et contemplando
apud se semper et disputando cum iis, qui studio eo-
dem teneantur, agitanda esse. Atque ego non se-
mel et de his similiter cogitaui, vel toto hoc scripti-
onis labore supersedere rectissimum, vel certe non-
nulla, quae in nostro scripto enarrantur, reticuisse
me et pressisse silentio, melius esse, ut et nullum
in

1546 in discriben veniremus, et cum iis tantum, quae constaret veritatem, religionem, pietatem, virtutem, doctrinam sapientiae, ingenuas artes, eruditionem literarum diligere et magnificare, haec differerentur, et recordando quasi ventilarentur. Sed vicit cupiditas mea proferendi in medium atque lucem omnia, cum praetextum indies eorum familiarium numerus, quibuscum istiusmodi sermones haberi commode possent, minueretur, et bona vel non mala saltus spes esset, compluribus non modo iucundam sed utilem quoque fore legationem scripti istius. Et ideo propter aliorum vel levitatem vel etiam improbitatem, hos aut voluptate aut fructu cognitionis huius fraudandos esse non putauimus. Atque ut verum fatear, confirmato animo contra reprehensores et malevolos, opinionem mihi valde arridentem libenter amplexus sum, ut arbitrarer mihi que persuaderem: bonis omnibus communicatione horum me rem gratam facturum esse, utque ab illis bonae existimationis de me et studiis meis quasi praemium, videretur neutriquam esse desperandum *). Cum quidem tam hebes non esset acies mentis meae, quin praeuiderem, pro sua quemque affectione et sententia, haec aut illa probaturum improbaturum esse, neque defore, qui de aliis aliquid criminis inferrent, de aliis suspiciones concipiendo me accusationibus occultis verberarent. Quae cuncta permittens Deo aeterno, diligenter et fideliter

* Hinc Camerarius L. VI: Epp. famili. p. 24. Verum prosecutus sum, et ita haec exposui, ut attendentibus fructus aliquid allatura esse sperarim, disputationibus quibusdam insertis, neque alienis ab institutis narrationibus, et congruentibus nostrae aetatis negotiis atque rebus. Quae tamen non placebunt omnibus. Et οὐδὲ θεούποτος, secundum Theognidem, ἐὰν γαρ ὁ Ζεὺς οὐθὲν κατέτινεν, εἰτ' αἰσχυνετός.

fideliter expositionem istam perscriptam cohidenter 1546
neque periculum pertimescens vllum edidi, profutu-
nam, vt existimabam, vel posteris, si ad hos, ita
Deo aeterno volente, peruenisset.

§. LXX.

Michaelis Comitis Wertheimensis et Christophei Baroni Limberg bona indeoles; aduentus et studia in Lipsiensi Academia. Io. Crato eiusque studia.

His annis ex Franconicis ordinibus nobilitatis antiquae et valde celebris generosus *comes Bertha-*
mensis Michaelus *), Georgii filius, Michaëli nepos,
una cum auhculo suo, familiae Limpurgicae et
ipsius perantiquae et nobilis generoso Barone *Chris-*
tophoro, Vuitenbergam venit, et inde huc ad nos
sece contulit. Quorū nomina ut huic narrationi
insererem (cum et Illustriss. Principum et eorum
qui Generosi Comites, et, nescio vnde, Barones ap-
pellantur, maximus numerus tum Vuitenbergae lon-
giore aut breuiore tempore degendum putarit) ea
me mouerunt, quae mox dicentur. Sane Comi-
tum Imperatoriorum esse eam dignitatem dubium
non est. Nomenque istud Graeci quoque retinue-
runt. *Barones* autem suspicari fortasse liceat, ap-
pellatos olim fuisse eos, qui apud Imperatores et
Reges prae caeteris liberaliter et bene instituti pari
quadam existimatione et honore censerentur, ob
virtutis studia atque actiones. Cuiusmodi in regno
olim Persico fuisse eos accepimus, qui ὄμότικοι et
ὅμαιοι appellarentur. Nisi alterius forte linguae istud
nomen est. Germanicus quidem hos sermo ingenu-
os seu liberos Dominos vocat. Sed de hoc vnu-
quis.

* In Io. Stigelii Poematum Vol. II. Lib. II. extat
Elegia XXI, ad Michaelem hunc, qua monet, vt
doctrinam coiungat, cum generis splendore.

Melanchth.

Q

1546 quisque licet communis scaturat atque teneat, quod libuerit. Comitis sane Michaeli et Baronis Christephori in pueritia adhuc valde tenera et primis annis, ea indoles animaduertebatur, qua nulla esse posset melior. Modestia erat summa. Ad Deum et homines pietatis studium, non ita ut ab institutione in caeteris pueris interdum eminet, sed suapte incitatione admirabile. Veneratio et caritas praestantum sapientia virtuteque et doctrina virorum singularis, in primis eius, quo Magistro *) vtebantur, cuius nutus etiam obseruabant, et quem immittitorem quoque ac duriorem non modo non auersari illi, id quod fieri plerumque scimus, neque ab eius visu consuetudineque refugere, sed cum requirere absentem, tum praesentem habere in oculis, atque colere non secus ac patrem. Quod certissimum signum notabatur naturae in ipsis optimae, et animi humani atque mansueti. Itaque omnes praeclaram de eis spem concipere: fore ut una cum aetate virtutis in illis eximia pulchritudo, et splendor ingens conspiceretur et eluceret. Nemo non illos admirari atque laudare, ac de eis omnes uno ore oratione bona dicere, gaudere aspectu ipsorum, conuictu laetari. Ingenium autem in Berthamensi Comite erat suauius et ad studia literarum atque ingenuas artes videbatur esse aptius. Vtebatur apud nos hic doctore Dialectices et exercitationum dicendi, instituto Magistri sui, Iohanne Cratone Vratislauieus, iuuene et ingenioso et docto atque erudito. Qui postea in Italiani profectus, cum Medicinac arti perdiscendae operam daret, hoc consecutus est, ut a praestantibus ea facultate viris et Professoribus artis praecipuis non modo favorem et caritatem, sed admirationem quoque et laudem adipisceretur. In primis

*) M. Schaubio, ni fallor, et M. Esromo Rüdin-gero.]

mis Montani diligenter assiduumque auditorem atque discipulum se praebuit. Cuius celeberrimum nomen edendis dictatis praeclaris illius, reddidit ipse illustrius. Sed doctrina virtuteque eius indies magis eminente, cum ab aliis multis expeteretur conjunctio et usus huius, primum suae patriae inservendum esse honestissima sententia censuit. Vnde postea abstractus alio, dignitate et honoreibus auctus amplificatusque est *). Habuit autem gloria, ut sit comitem inuidiam, quae secundum Poëtam summa petit, perhibeturque coeca, quod obtestando virtuti, et corrumpendo honores atque praemia ipsius, sibi illa quidem aliquid commoditatis quaerat, sed plerumque peius noceat quam aliis. Est enim ea haec bestia, quae seipsam arrodendo consumit, suppliciumque, ut ait Poëta, suum est. Verum de Cratone et multas alias ob caussas, et quod de nostris hominibus, qui adhuc viuerent, statuerim meas praedicationes minus effusas atque verbosas est

Q 2 *How do you feel?*

* Caesarum Ferdinandi, Maximiliani II. et Rudolphi Archiater.] confer de eo Adami vitas Germanorum Medicorum p. m. 261—277. Non possum, quin hoc loco paucissimis mentionem faciam epistolae cuiusdam Melanchthonis d. 21. Martii 1559. ad Cratonem exaratae, quae extat in Peuceri tractatu historico de P. Mel. sententia de controv. Coenae Doinini p. 47. et Mel. Cons. lat. P. II. p. 384. quae a quibusdam conficta habetur. Ideo Osiander in Epitome Hist. Eccl. Cent. XVI. p. m. 704. ita de illa scribit: Caluinistae hoc anno (1560.) typis publicis euulgant epistolam a P. Melanchth. ad 1. Cratonem Caesareum Medicum scriptam, qua conati sunt, simplicioribus persuadere, ipsum Lutherum etiam ad Caluinismum inclinasse. Sed impostura illa ex concionibus, quas Lutherus paucis ante mortem suam diebus in patria Islebia habuit, ita luculenter fuit confutata, atque in lucem producta, ut illos ipsos impostores hanc dubie imposturas spes puduerit.

1546 se debere, plura modo dicenda non putani, cum plurima commemorari potuissent, quibus merita laude celebrarentur cum aliae virtutes ipsius, tum experientia, studium, industria, et eruditae doctrinae copia. Ut igitur paulisper ad Berthamensis Comitis mentionem redeam, huius quoque gratia *Philippus Melanchthon* interdum huc ad nos veniebat. Erat enim eius erga illum affectio amoris praecipua, et expectatio summa futurae gubernationis, quae in ipsum unicum heredem illustris generis et nominis una cum possessione terrae Berthamensis, incumbebat. Quapropter immatura mors ipsius (quam obiit tamen quidem ille, sed neque relata subole, quae ipsi succederet, et aetate adhuc admodum iuvenili) a nobis omnibus deplorata est, et sunt ei iusta facta doloris acerbi, Reipublicae potissimum respectu, qui illud praesidium vel certe subsidium tam difficultibus rebus, et dubio statu, de improviso esset creperum. Verum iam post hanc quoque digressionem, educatur tandem ad institutum argumentum oratio, et prioribus reliqua adiungantur.

§. LXXI.

Bellum Germanicum editis libellis magis excitatum. Melanchthonis confilia de modis, quibus istud posset restinguiri.

Bellum igitur illud, de quo verba facere coeparamus calamitosum et infelix, instar tempestatis maximo impetu coortum incitari, et scriptis *) qui-

*) Fulmine proscriptionis a Caesare vibrato et nostrorum Principum atque Theologorum valde contumeliosi responsionibus.] Innumeri fere tunc temporis libelli in Caesarem quoque ipsum summe contumeliosi prodiere, ex quibus modo sequentem retensere possunt: Ewiger, Gotthilcher, Allmechtige von Maierbar, Declarationen wider Kaiser Carl, cuius auctor erat Georgius Major.

busdam editis odio alienationesque fieri maiores. 1546
 Qui mos nequaquam bonus iam vsu erat confirmatus. Nam vbi aliqui se iniuria lacescunt arbitrabantur, mox prodibant libelli et incepsum caussamque defensitantes, et aliorum audaciam atque vim accusantes, quibus non modo probra contumeliose, sed insectationes quoque minaciter ingerebantur. Idque quod exemplo fieret, iure iam fieri putabatur, et hoc modo caueri suae quisque existimationi bona et honestati nominis censebat. Ego vero ex viro nostrae aetatis prudente et versato in grauissimarum rerum tractatibus, id audiui commemorante patris sui sermones, quod scriptum est eadem prorsus sententia in Plutarchi Timoleonte, hoc ferme modo *Plerique eo sunt ingenio ut maledictis grauius quam malefactis offendantur.* Iniquiore enim animo contumeliam ferunt quam damna. Seque manu defendere in bello conceditur, vt necessarium, conuicorum autem petulantia de superuacanea et nimia improbitate et odio existere putatur. Sed, quod pace dicatur patriae, haud scio an non cum hac in parte, tum aliis plarimis, externi mores inuesti constantiam et grauitatem veterem gentis dissoluta vita et corruptis moribus quasi eneruarint. Nam cum suas virtutes minus iam admirarentur, propriaque bona tuerentur nostri homines negligenter, placebantque eis fucata magis quam naturalis species, non dubitarunt sese alieno nitore quasi oblinere, vitiaque sua tanquam morbum, indulgendo cupiditatibus, souere, donec sanitatem paene perdiderunt, et ab integritate praestantiaque maiorum suorum prorsus recesserunt. Non modo cladibus sane ingentibus, sed impetus saeuitia quadam, et tristitia administrationis, denique rebus modisque omnibus bellum hoc horribile fuit. De quo postea cogitantibus nonnullis scio in mentem venisse et fuisse in ore

1546 versum oraculi, cuius sententia est: *Plorare victos, perire victores.* Dissipatis copiis, quae contra *Carolum* imperatorem Romanum fuerant contractae et educatae in expeditionem, quaedam illarum pars *) in has regiones retracta nouum bellum inchoavit, quam veluti incendii flammarum inopinatam, qui restinguere noluerunt, cum possent, aut furorem illius aluerunt etiam, iis quae gratia debeatur a nobis dicimus non est opus. Non defuere sane Principes aliquot, inque iis Princeps Elector *Ioachimus* Marchio Brandenburgicus, qui pacificationi studiose operam darent ¹⁾). Hanc etsi primum odio et iracundia flagrantibus animis simpliciter respuerunt **), postea tandem eo peruentum assiduitate est, ut non multum abesset, quin reconciliata gratia inter dissidentes, efficeretur, ne tam lacrimabiles casus et euentus indigni sequerentur, neue eo res euaderet, ut nullus iam locus esset vel consilio vel auxilio. *Hefnaci quo-*

•) Duce Mauritio occupante paulatim Electoris Sax. oppida.

1) L. II. Epp. Melanchth. p. 132. Marchio Elector hinc heri profectus est, ut de pace agat, sed ne ipse quidem sperabat Aiacem (Mauritium Duc. Sax.) ad pacem flecti posse, qui confidat Caroli et Ferdinandi auxiliis. Macedonem existimat sibi consulturum esse. Et in Electoris castris proditiones metuuntur. Camerarius vero L. VI. Epp. famil. p. 228. Studet Princeps Elector in Marchia agere pacificatoriam personam in hoc tam exitiali bello, qui et ipse hic (Deffauis) haeret diem tertium. Sed adhuc parum proficit, et mihi fata repugnare his actionibus uidentur. Sane perspexi in hoc summam cupiditatem succurrendi patriae tam graviter laboranti. Quid autem in tanta irritatione, ira, odio, peruvicacia partium perficere vel ille vel aliis quiuis possit, non video.

**) Elector et Mauritius.

quoque legati *) statim initio tentarunt, possentne 1546 intercedendo belli impetus auerti, et eum laborantibus rebus succurri tum malis, quae impendere non esset dubium, miseriisque futuris occursi. Memini communicatis his cum Philippo Melanchthoni et quibusdam scriptis, quibus conditiones quaedam pacificationis quasi informarentur, ei ostensis, petitum esse, ut suam sententiam et ipse indicaret: eumque respondisse: *Caput sibi videri omnium, ut Imperator placetur.* Ad quam spem ante cuncta necessaria esse se arbitrari, ut Principes aduersarii Caesaris fiant supplices. Tunc, inquit, petetur scilicet, ut foedus inter ipsos et ciuitates iustum dissoluatur. Hoc aliqui donec poterunt, fortasse impudent. Specrare quidem se aiebat, deprecatione aliquorum Principum a Caesare pacem impetrari posse, si debita reverentia omnium res agatur. Erat in conditionibus, quarum paulo ante mentionem fecimus: *Ne doctrina contraria et explosa deinceps damnaretur aut exagaretur, ante cognitionem legitimam.* Ad hoc obligari neque debere neque omnino posse censebat ullus. At si expresse poneretur: *Nulos Principes aut ordinis turbare velle ditiones Episcoporum, aut aliquid eis adimere, aut nouo onere onerare,* credo inquit, ita Caesarem placatum iri. Erat et hoc in illis conditionibus: *Discerni causas profanas et doctrinac veritatem oportere:* Id sapienter et recte cogitatum possumusque esse dicebat. Nam inconcinne quaedam permista esse multos perhibere, et, si profana explicarentur atque componerentur, ut verbi causa cum Duce Brunsvicensi controuersea, sperare se hoc plurimum momenti ad mitigandum Caesaris animum habiturum. Sed haec tunc frustra suscepta et tentata sunt.

*) Vide Melanchth. Epp. ad Cam. p. 560.

1546

§. LXXII.

*Lipsia oppugnata a copiis Electoris Sax. Is ad Mulbergam caput in Caesaris presence peruenit exercitu eius profugo-
to. Prodigia tum visa. Dan. Stibari cum Melan-
chthoni amicitia.*

Oppugnata est *Lipsia* et defensa aduersus vim tormentorum, cuius neminem audiui qui similem ad urbem vnam exhibitat cognouisse se diceret *). Praesidio autem *Vittenbergae* imposito, iam plerique ordinis scholastici **), tanquam parum opportuni inscolae illo tempore, abscesserant, errabantque passim in Saxonice fere regionibus, aliquibus perbenigne eos recipientibus, cum nonnullis parum gratus esset aduentus illorum. Paula post, nam proximo anno Christi M D XLVII. haec sunt gesta, et *Rocklicii* ***) de iecto praesidio, cui *Albertus*, *Calimiri filius*, *Mor-
chio Brundepurgicus* praeerat, ipsoque capto, Im-
perator inuitus, ut prohibebatur, accessit cum exer-
citu altero, et *Iohannes Friderichus* vel minus cas-
tus nimisque securus in tam arduis negotiis atque re-
bus, vel aliorum consiliis rationibusque inductus,
vel quocunque tandem pacto, celeritate et vigilan-
tia et feruore quadam aduersariorum, *Mulbergi*,
quod est oppidum ad Albim fluminum, ultra quem
traductis suis illic castra locauerat, oppressus victus-
que, et ipse fuso, profligato, caeso exercitu, for-
tissi-

*) *Camerarius L. VI. Epp. famil. p. 227.* Lipsia dici-
tur acerrime oppugnari, ac fuerunt, qui affirmar-
ent hesterno die hic exauditos sonitus tormento-
rum interuallo pass XXX. M.

**) *Intimatio*, qua Studiosi dimittebantur, extat
Tom I. Scriptorum publ. Witt. p. 183. Quidam ex
Professoribus Magdeburgam se conferebant.

***) Epistolas quasdam de hac pugna subieci commen-
tationi meae: *Ehrenrettung Melanchthons wider
Herrn Professor Haufen.*

etiamne dimicans, neque a suis repedens, vulnera 1547
que aduerso gratius saucius, ita captus in potest
gem Caroli Imperatoris venit. Auditum est postea
Imperatoris Ferdinandi, qui tunc in exercitu, et
deinde fratris Caroli V. successor fuit, honestissimum
testimonium virtutis et constantiae Principis huic,
interque alia et hoc: *Si omnes, quos secum ille tuus
habuit, tam fortiter atque ipse dimicare, et sustinere
animo praesentia hostilem impressionem, et vim repellere
valuerint, vix futurum fuisset, ut eo ille die superaretur atque caperetur.* Fuit eo die, quo prae-
lium istud commissum est, et ante illum paene tri-
bus, solis tetra facies, impedito lumen et eminen-
tiam radiorum denso rubore, qui et in teftis aedifici-
orum et parietibus cum omnium intuentum stupor-
e quodam relucebat. Ego qui tum et ipse ut mei
gregis plerique cum familia vagabat, illo tempore
Vassalopurgi eram, quo me post peregrinationem
longam et iniucundam contuleram ad praestantissimam
dignitate, virtute et sapientia *Danielum Stibarum*^{u)},
ancientissimum, cuius et tunc et aliis temporibus me-
is nobili viro dignam fidem, et erga me benignitatem
sum expertus, et rebus caeteris, et in hospitio do-
mesticoque usu ipsius, cuius tum fructum cepi,
quamdiu mihi non illi libuit. Nam mirifice me
retinere discedentem nitebatur. In hac mentione
fui longior, (cum D. Stibari meritas laudes alibi ex-
tollere et coniunctionem amicitiae nostrae non igno-
xari studuerim) quod nostrum ordinem et genus scho-
lasticum a quibusdam, qui stantes coluisse, iaceans
et proiectum non admodum fuisse subleuatum com-
pererim. Sed ita fieri solere scimus, ut diligentur

Q 5

felici-

u) Canonicus erat Herbipolensis liberalium artium
valde peritus, quem Erasmus, Melanchthon et Came-
rarius ob studium litterarum carum habebant, quod ex
litteris ad eum datis, quae adhuc extant, patet.

1547 felices, miseri deserantur. Ego igitur tum non optimam valetudine vtente D. Stibaro in cubiculo ipsius prima nocte eandem speciem quasi tintam sanguine conspexi lunae, ilisque qui aderant, demonstravi, una meum admirantibus colorem illum in luna, quae quadrati in circulo lateris spatio paene a sole abesset, globo propemodum dimidiato, quando illa insigniter colorari non consuevit. Haec minus apta huic argumento videri, vt opinor, non debent. Cum enim instituta sit de *Philippo Melanchthon* narratio, quid temporibus ipsius acciderit; quod et ab illo consideraretur notareturque in primis, et cum afficeret atque exerceret, indicandum esse sum arbitratus. Quibus narrationibus si inseruissem interdum aliquid de me, neque hoc alienum aut absurdum visum iri sperau. Cum haud scio an nihil aliud ei curae cordique vñquam, ex quo inter nos amicitiae vsus coepit, discedenti illi quidem a domestica necessitudine, aequa fuerit, atque ego et res meae. In quo tamen eum seruasse nos modum intelligi confido, vt attingendo omnia haec perstringerentur, non differerentur explanando.

§. LXXIII.

Philippus Hassiae Landgr. Halensi carceri a Carolo V. includitur. Melanchthon Servestae commoratur et in his turbis tanquam nauis procellis ventorum et fluctibus maris iactatur.

Philippus Melanchthon in hac quasi tempestate teatum subiit oppidi *Zerbstani*, quod est ditionis Ascaniae. Cuius illustriss. domus clementissimam benignitatem, quae et ipsa tum in discrimen non mediocre veniebat, perpetuo ille sensit. Atque scimus non minori curae fuisse Principibus illis salutem incolumitatemque *Philippi*, quam suae dignitatis fortunarumque conseruationem. Cum in Saxonia

sia debellatum, et res illae ex Imperatoris Caroli 1547 sententia atque voluntate, itemque Bohemica negotia pro Regis Ferdinandi arbitrio composita perfectaque essent, *Philippus Landgrafius* in Hassia, summa cupiditate ubique stabilis et certae pacis, autoribus potissimum Princ. Elect. Brandenburgensi et Duce *Mauricio* genero suo, sese et ipsum ditione facta Imperatoris fidei permisit et ad Imperatorem accersitus, in urbem Saxoniarum Salinaram (Halam), ibidem, (quod neque ipse tum metuebat, neque quisquam fuerat suspicatus ex iis, qui pro illo deprecati persuaserant ipsi, ut clementiam potius Imperatoris semel, quam iterum vim et arma experiri vellet, quique sane cunctantem eum in tales angustias deduxerant) in custodiam datus ^{o)}) et duriter habitus parumque liberaliter humaniterque tractatus est. Quae sic instituta; conformata, acta esse, credibile est, postea aliquos poenituisse, qui vel suare, vel administrarunt, vel etiam gesserunt. Verum de his et aliis, quae tunc bello consecuto consulta factaque fuerunt, ne vel indicii causa, sicut de aliis, verba faciendo essem longior, per mihi multa obstiterunt, sed omnium maxime dolor et moestitia animi in recordatione eorum, quae cum non possenti in veritatis commemoratione, ordine et reæ esse facta perhibere, ne criminando tamen exagitarem, aut quamuis leniter reprehenderem, pudoris mei esse censui, et, quid adeo vel iucundi vel fructuosi habituerae essent narrationes istae, non sane videbam. In hoc motu ferebatur tanquam nauis procellis ventorum optimus vir *Philippus Melanchthon* et ea audiebat, cognoscebat, cernebat, habebatque

^{o)} Optime de hac captiuitate commentati sunt Mengenius, Bachmannus, et Riederer: priores in scriptis peculiaribus, posterior vero in den nützlichen Abhandlungen aus der Kirchengesch. P. I. p. 33 sqq.

1547 batque etiam in manibus, quibus gravissimae curse maxima que anxietates et dolores summi cum ingentibus laboribus ipsi imponebantur, adeunti interea et vitae pericula, et facultates consumenti, quod si ne villa parsimonia et paene ratione tribueret et ligiretur, quicquid habebat ac corraderem potuisset, agentibus aliis. Ita ille et in naufragiis rei familiares et difficultatibus comitatus, et vario multiplice que metu non tam de se et suis quam alienis, qui se ad eum applicuerant, tanquam fluctibus maris iactabatur.

§. LXXIII.

Imperator Noribergum petit, erga omnes clemens et aequus.

*Vitus Theodoricus arbetricis doloribus
fractus moritur.*

Confecto bello in Misnia Imperator *Carolus* per Salinas Saxonicas et Pabebergam iter faciens cum omnibus copiis *Norimbergam* peruenit. Atque illac cum traduceretur viator exercitus, tota urbs araeque et foci, utque dicitur, diuina ac humana in potestate *Caroli* fuere. Quosdam sane ex ordine Ecclesiastico ^{p)} metu tum valde debilitatos fuisse constat, qui belli tempore liberius se locutos, et scribendo literasque mittendo fuisse incautiores non ignorarent. Si etiam sermonibus quorundam magis exterrebantur, a quibus et pericula augeri verbis, et admonitionis sollicitudine animis perculis trepidatio formidoque maior incuti. Erat tum illa in urbe habendis ad populum concessionibus celebris *Vitus Theodoricus* ^{q)} ciuis ibidem. Hic a primis adolescen-

^{p)} Inprimis Osiander et Vit. Theodorus omnia timebat. Inde Mel. ad Ge. Maiores I. V. Epp. p. 349. Carolus Imp. nunc conatur Osiandrum et Vitum expellere ex Ecclesia Noribergensi.

^{q)} Confer, si placet, meine Nachricht von dem Leben und Schriften Veit Dietrichs, Altd. 1773. 8.

lecentiae annis magnam partem aetatis Vuittenber-¹⁵⁴⁷
 gae in studiis piis ac liberalibus absumserat, perfe-
 ceratque diligentia, obseruantia atque industria sua,
 vt praecipui in illa Academia, et Ecclesiasticae scho-
 lasticaeque rei capita, cum expeterent vsum familia-
 ritatis ipsius tum valde eum diligerent. In patriam
 autem renersus et vxorem daxit, et concionum
 mandato munere sic functus est, vt ad ipsum audiendū
 concursus fierent multitudinis tantæ, quantum
 omnino templum, vbi verba facere solebat, cape-
 ret. Affligere eum morbus celeriter coepit, in quo
 acerrimos cruciatūs artuum percessus est. Cumque
 recuperandæ sanitatis cupiditate variam opem a me-
 dicina peteret, et tandem aquas naturæ sua calidos
 placuisset experiri, ita paulo post mortem obiit.
 Sed illo tempore aeger, pedibus adeo eneruatis vt
 ingredi non posset, sibi quoque ne quid accideret
 grauius, magnopere timebat. Confirmatus tamen
 et ipse a se, et amicorum oratione, quamdiu in illa
 vebe Imperator mansit, neque conspectum deinde vi-
 tanit vlli, neque aditu quenquam prohibuit; et
 fuit animo præsente atque magno. Sed ab Impre-
 satore Carolo erga neminem vlli ordinis, loci, ge-
 neris mortalem, consultum factumne est quicquam,
 quod non modo manifestæ acerbitatis dolorem, sed
 querelæ etiam occultæ deplorationem haberet.
 Quamvis, vt ferebatur, non deessent, qui Impera-
 torem, vehementer instigando, conarentur eo inti-
 pellere, vt illa occasione vtens exemplum ederet in
 ciuitate præcipua iustæ irae et congruentis temporis
 severitatis. In quo quidem compertum est, non
 tam existimationi et rationibus Imperatoris prospe-
 dum consultumque aliquos voluisse, quam suum
 emolummentum commoditatesque priuatas quaesuisse.
 Verum Imperator, quenadmodum diximus, neque
 ipse quicquam egit aut statuit tristius in quenquam,
 neque

1547 neque a suorum aliquo laedi, aut damno, iniuria, molestia affici ullum passus est, et ita transiit, ut nemo ne suspicari quidem posset, voluntatem esse ipsius ab illa civitate alieniorem.

§. LXXV.

In Iencensem Acad. multi confluunt Wittenberga probi et mali. Io. Stigelii obitus. Philippus ad suos Wittenbergam redit. Archiep. et Elector Coloni. ditionibus suis exiuntur. Plures veram doctrinam profiteantes patria pulsati.

Ego tunc, cum a Stibaro discessisset, consideram Norimbergac. Quae civitas et erga me per quam benignam liberalemque se praebuit, et obtulit hospitii copiam Philippo Melanchthoni munifice ¹⁾. Sed hic tandem et ipse redeundum sibi Wittenbergam statuit, et ut eodem se reciperent, aliis quoque non leuibus causis motus suos hortatorque fuit. Etsi enim Illustrissimi Principes Duces Saxoniae mandato patris, qui Imperatorem sequi cebatur, in Duringia congregabant dissipatas et vagas Musas, et sedem his Ienam ad Salam amnem oppidum designauerant, et Philippus Melanchthon lamentabilem casum Principis pietate eximia erga Deum et patriam praediti, vtque generis splendore, sic omnis virtutis claritate Illustrissimi, largis lacrimis deplorabat ²⁾, neque venerari cessabat animo suo profligatum, cui florenti seruiendo summa diligentia ac fide

¹⁾ Nunc non solum nobis hospitium offert Noriberga, sed ut audio, scholasticos etiam pauperes multos, qui ex vtraque Academia illuc venerunt, alit. Epp. ad Camer. p. 569. L. II. Epp. p. 130. 153.

²⁾ Ego pietate et reverentia colo Principem captiuum, et quotidianis lacrimis et precibus eum Deo commendo, ac Deum oro, vt liberetur et regatur. Mel. in Epp. aliquot select. p. 451.

vide p̄f̄sto fūisset: quid tamen non sibi sed alii 1547
 compluribus esset profuturum, et res atque tempora,
 ipsorumque adeo Principum rationes ferrent; omnibus momentis suis ponderans quasque examinans,
 suo sibi loco tanquam in turbine tempestatis,
 secundum vetus nostrae gentis verbum, permane-
 dum consistendumque esse duxit *). Verum illoq
 et tunc et postea eruditione doctrinae et ingeniorum
 optimarumque disciplinarum et artium scientia p̄re-
 stantes viri se contulerunt. In quibus celebritate
 nominis excellens fuit *Johannes Stigelius* liberali con-
 gatione et virtute atque sapientia et facultate carni-
 cum *) non facile alteri vlli suae aetatis cedens.
 Vir animo excelsò praeditus, et patriae suorumque
 in ea Principum ita amans atque studiosus, vt illu-
 stre exemplum ipsius in hac parte pietatis eximiae
 proponi posse videatur. Confluxerunt tamen eodem
 et aliis, (Flacius, Iudex, Wigandus,) qui, vt temporibus
 illis admitti, sic aliquanto post multo libentius
 dimissi fuerunt. Quorum insolentia atque peruersi-
 tas bonis et probis et utilem operam dantibus mul-
 tum:

*) Mel. Epp. ad Camer. p. 527. Vel propter Academiac nostrae nomen, vel quia deferere collegas, nolui, vel dolore fractus huc redii, qua in re si errasse dicor, nihil contra dispuo, ac veniam errori dari peto, deumque oro, vt et huic errato et aliis nostris magnis peccatis medeatur. In hac senecta et nondum restincto belli incendio conde-
 re alibi scholam, non videbatur tempestuum.

) Mel. in select. aliquot Epp. p. 278. Etsi Italia una videtur suavia et venusta ingenia gignere, tamen fere, (vere) adfirmari potest, nondum post Ouidii aetatem cuiusquam in Italia venam fuisse dulciorem et elegantiorem Stigeliana. Et in Germania arbitror Micyllum et alias, qui Carmen felicissime scribunt, libenter Stigelio proximum ab Eobano locum tribuere.

1547 tum negotii fecit, et utilitia nonnihil crevit per eum; et cum animos quorundam moestitia et angustibus, tum fortunas ac corporis dannis et cruciatus affixit. Neque abhorret a vero, indignationis dolorisque perturbationem, quam aliquot annis cepperat *Iohannes Stigelius* ex necessaria magis quam expetita coniunctione nonnullorum, percusso ei debilitatoque celerioris mortis caussam dedisse, quem eum adhuc in his conscribendis occuparemur lugubrannus, virum et amicum summum, et plurimorum scriptis epitaphiis aliisque mentionibus lugubribus dolenter deploratum. Eodem tempore exclusas durum Ecclesiae communione decreto Pontificis Romani Reuerendissima canitie innumerabilibusque laudum nominibus Illustrissimus Princeps *Hermannus Archiepiscopus Colonicus*, etiam gubernatione terrarum priuabatur mandato Imperatoris *Caroli*. Qui ne belli aut clavis alicuius repugnando nouam tempestatem excitaret, cessit volens, et eorum, quibus aeternae salutis et vitae copiam studuisse conciliari, corpora fortunasque cruentis gladiis et saevitiae immani hostium obiici noluit. Quam moderationi atque pietatem etsi laude dignissimam ipsique adeo ad reliquas vitae optandam quietem opportuissimam esse *Philippus Melanchthon* videbat, non poterat tamen dissolutione eorum, quorum instituendorum ipse socius atque particeps fuisset, non vehementer perturbari. Augebatur aegritudo tristitia nunciorum de amicis, quorum aliqui eieci sedibus suis et dignitate fortunisque spoliati exulabant, aliqui capti in custodia tormentisque detinebantur. Quorum praecipui iudicabantur *Johannes Brentius*, qui concionibus sacris praefuerat in Salinis Suevicis, quique *Tubingae*, *Erhardus Schneppius*, et *Vilmae, Frechtus*, et *Chembergi*, oppidum hoc est vicinum

Vuit-

Vittenbergae, praepositus *) Ecclesiae, venerabilis 1547
senex, Philippoque singulari necessitudinis et fami-
liaritatis vsu deuinatus.

§. LXXVI.

*Mauritius Electoratum adeptus conuentum ordinum prossim-
cialium Lipsiae agit. Melanchthon se Wittenberga non pa-
titur abstrabi. Augustae Vind. Imperatori nonnulla a Ma-
ritio in primatis colloquiis promissa fuisse, religioni veriori
quae aduersarentur, falso curiosiores distulerunt. Tri-
dentina synodus Bononiam translata in-
dignante Caesare.*

Iam *Mauritius Dux Saxon.* periculo liberatus,
atque modo dignitate septemuiratus auctus, de re-
stituendis Academiis ambabus, (Lipsia et Viteberga)
et recolligendis iis, qui discesserant, et reparando
otio studiis, sedulo diligenterque cogitarat et ege-
rat, fueratque *Lipsiam accersitus Philippus Melan-*
chthon, vbi ad necessarias deliberationes ordines
terrae subiectae Ducis *Mauritii* potestati conuene-
rant. Neque ille *Vittenbergam* sibi decessione sua
relinquendam, ac multorum potius rationibus atque
utilitatibus consulendum, quam sibi peculiari respe-
ctu videndum esse duxit. Cuius consilii atque sen-
tentiae a plurimis improbatae atque reprehensae ¹⁾
nunc

) Barth. Bernhardus, frater doctissimi viri, M. Vel-
curionis, olim Professoris Physici in Acad. Viteb.] Conf. Io. Henr. Feustkingii Diff. de primo Sacer-
dote marito Lutherano Bartholomaeo Bernardi,
Witt. 1703. 4. Mel. in Epistolis ad Hardenbergi-
um plag. E, 5. Hispani milites Ecclesiarum pasto-
res interfecerunt in vicinia Wittebergae, et in his
sanctum senem pastorem Ecclesiae Kemberensem,
primum maritum.

z) Conatus sum famam Philippi ab inquis criminatio-
nibus defendere in libello, cui titulus: Ehre Melan-
chthonis. R

1547 nunquam eum poenituit. Neque illa prudenter cogitata casus ullus, quod interdum fieri solet, deinde quasi infuscando contaminauit. Fieri autem aliter

chthonis gerettet wider die Beschuldigungen H. Prof. Hausens, Altd. 1773. 8. Vnicum locum tunc praetermissum hic apponere placet ex epistola quadam Melanchthonis ad Io. Stigelium: Instaurationem huius Academiae, cum spes ostenderetur, impedire me non decuit: quae qualiscunque fuit, tamen literarum studiis in magna parte Germaniae mediocriter profuit, et lucem aliquam Ecclesiis reddidit, etiam si magni motes Imperiorum consecuti sunt, ut fieri solet in omni repurgatione doctrinae. Extinctis autem studiis hoc ipso in loco non solum barbaries in vicinorum gentium Ecclesiis secutura erat, sed hostes nostri hunc triumphum addidissent caeteris triumphis de Massylia nostra deleta. Deinde vidi aulae Thuringiaca difficultates. Cogitabam etiam famam nouae scholae condendae captiuo Principi periculum aucturam esse, et si quid ibi aduersus Synodi Trid. decreta dicerem, aut scriberem, ne ipsi etiam Principibus iunioribus noua pericula crearentur. De promissis quod dicunt, nescio quae cident, cum meum scriptum habeant, in quo haec pericula commemoro. Scripsi ante mentionem scholae, me malle ipsis quam alibi seruire. Id etiam nunc malim, si quis mei apud eos usus esset, et si sine ipsorum periculo id fieri possit. Huc igitur accessi, non ad hostes, sed ad moestissimam Ecclesiam. Etsi ne nunc quidem scio, quam diu hic manere possum. Nec vox doctrinae in hac vrbe mutata est — Dicam vero sine villa Rhetorica: miratus sum in tanta moestitia temporum cogitare eos de noua Academia condenda, praesertim nondum sedatis bellis. Meum etiam animum hebetiorem cogitatio futurorum tumultuum facit. Sidera paene exitum vniuerso generi humano proximo anno denunciant. Inter tot infaustos situs nouam civitatem condere difficile visum est. Hac excusatione si non impetro veniam, misericordia tamen mei ob hanc causam afficiantur, qui dolore, non cupiditate aliqua, non odio errauit, ac valeat apud eos recordatio priorum laborum et aerumnarum, quas sustinui multo

1547

ter non potuit, quam ut scissa studia hominum rebus ita, quemadmodum strixim indicauimus, gestis diuiderentur, et voluntates essent diuersae. Atque inuidiosae omnino actiones quaedam erant, eaeque ab aemulis *), vt fit, acerbis criminationibus infamabantur, iis potissimum, quibus neque exploratae illae essent, et qui in eam partem vnum vituperando, laudando alterum cupide prolaberentur, in quam propendens affectio impellebat. Iamque Imperatore Carolo disceptationes de Religione eo deducere contendente, quo multis annis et magno labore conatus esset, et Augustae Vindelicorum iussis adesse Principibus et ordinibus Imperii, cum ante conuentum se Ulmae acturum edixisset: Augustae igitur Imperatore Carolo postulante, vt vniuersi Synodi decretis se obtemperaturos esse promitterent, maleuolorum sermonibus spargebatur, a Duce Mau-ricio hanc promissionem commoditate orationis obtinuisse Imperatorem, cuius fauorem, vel maxime liberandi socii ille caussa, retinere vellet. Idque actum esse in priuatis collocutionibus. Est autem genus quoddam hominum sane leue, qui de maxime occultis atque abstrusis audacissime pronunciare et affirmare non dubitant.

*Hi simulant se scire omnia, nec quicquam sciunt.
Quod quisque in animo habet aut habiturus est,
sciunt.*

*Id quod in aurem rex reginae dixerit
Sciunt, ut ait senex Plautinus:*

R 2

Quae

multas, propter Theologorum et aularum immoderatas opiniones — Vid. Io. Stigelii Poematum Vol. III. f. 164.

* Potissimum his, qui remanserunt in aula et comitatu iuniorum Principum Vinariensium, ut Amsdorffio, M. Ioh. Stoltz, D. Ratzenbergio, Medico, et similibus.

1547 *Quae neque futura neque facta sunt, tamen it
sciant.*

*Falso an vero laudent, culpent, quem uelint,
Non floccifaciunt, dum illud, quod libeat, sciant.*

Atque iisdem, ibidem dicitur, nihil esse stultius neque stolidius, neque mendacioius neque argutum magis. Atqui neque tunc neque ullis in tractationibus aliis compertum est, neque planum fieri potest: Duce *Mauricum* vel pollicendo vel approbando vel assentiendo integritatem sincerae Religionis labefactasse. Hinc tamen cum ad *Philippum*, tum alios, qui ab illo non discedebant, aut ei non male dicebant *), inuidia manare, iisque quasi caussam proderent seque retexerent, et a veritatis assertione deficerent, plane impietatis accusari. Id quod illo quidem tempore et recentibus belli stragibus timidius occultiusque, aliquanto autem post audacius magisque impudenter esse factum *) scimus. Atque primum quidem haec disceptationum de Religione, cuius paulo ante meminimus, difficultas expedita fuit ab iis, qui in Synodo congregati decreta facere cooperant. Nam tanto bello occupato Imperatore *Carolo*, quod ad defendendam et tuendam Synodus geri praedicabatur, Tridento Bononiam subi-

u) E. g. Bugenhagen s. Pomeranus, de quo Melanchthon in Epp ad Camer p. 177. Domi maledicas epistolas reperi, et ut sit vulnus atrocius, scriptas ab amicis. De libro D. Pomerani (sine dubio intelligitur ej. warh. Historia wie es vns zu Wittenb. gegangen ist &c.) Pastoris nostri mecum expositulant, quem scelerate facere scribunt, quod non, ut Ambrosius in re leuiore usus est feueritate aduersus Theodosium principem aliqui bene meritum, feriat anathemate hunc suuenem (*Mauritium Duce Sax.*) qui bellum cum cognato geslit.

*) a Flacio et huius complicibus.

subito est discessum. Quam migrationem Imperator iniquissimo animo tulit, et interpretans Synodi dissolutionem, autoribus adiutoribusque huius vehementissime succensit. Misitque ea de re Legatos ad Pontificem Paulum, et ad eos qui Bononiam se contulerant. Nam Tridenti restiterant aliqui, in primis Germani. Sed ea responsa data sunt, quae et Imperatoris expectationem frustrarentur, et unde liquido perspiceretur, pontificiis qualescunque Synodi actiones procedere, atque confirmari, in animo fuisse nunquam.

§. LXXVII.

Casp. Borneri mors.

Cum Philippus Melanchthon se Vuittenbergensem Academiam non deserturum esse statuisset, rursum copta est ibi doctrina publica instaurari et frequentari. Lipsiae autem etsi restitutio omnium magis in proclivi erat, desiderabatur tamen opera diligentiae absentium adhuc quorundam *), mortuo praesertim, cuius antea quoque a me mentio facta est, Caspare Bornero Theologo **). Qui cum praesentissimo fortissimoque animo toto oppugnationis tempore in vrbe remanens scholasticas aedes pro virili sua tueri, et publicam priuatamque aliquorum suppelletilem conseruare anniteretur, defatigatus nocturnis diurnisque laboribus, et contagione laesus (nam lues inuaserat promiscuum vulgus quod sub vrbe taguriis exustis aduentante exercitu oppugnaturo urbem, in spatiovis locis et fere vacuis

R 3

aedium

*) Vt Camerarii, Alesii.

**) Conf. S. R. Ernestii Programma continens Elementa Casp. Borneri, Grammatici, Philosophi, Mathematici, et Theologi Lipsiensis clarissimi, 1740. 4.

1547 aedium illarum raptim confederat) et vigiliis, et vi-
quis cultusque negligentia, atque potissimum moe-
rore et indignatione debilitatus in morbum acquie-
scente iam aliquantulum animo, et metu periculi
depulso, incidit, quo confessus obiit mortem cum
bonorum omnium deploratione et ingente moerore,
Anno Christi M D XLVII. III. *) Non. Maii annis non-
dum grauis neque effoetus aetate. Neque ego hoc
viro cognoui neque extitisse vspiam alterum existimo,
dignitatis vtilitatumque suarum minus studiosum,
dum rem scholaisticam publice stabiliret, augeret,
amplificaret, ornaret. Itaque illius memoriam nul-
la dies delebit, quamdiu literae eruditae loquentur,
quibus non modo huius viri doctrina, quae fuit exi-
mia in omni genere disciplinarum, sed integritas,
amor veritatis, fides, virtus, sapientia celebrabitur.
Vetus et singularis cum hoc necessitudo fuerat *Phi-
lippi Melanchthonis*, qui tunc non modo lugebat
amici praecipui mortem, sed requirens rebus dubiis
et negotiis impeditis vel ducem peritiss. vel cositem
gratiss. consiliorum actionumque omniaum societatem
coniunctionemque sibi talis illo tempore viri ere-
ptam esse in maxima tristitia sensu querebatur.

§. LXXVIII.

*Liber Interim euulgatur. Hunc quod cum aliis nobis reci-
pere et probare Melanchthon, in odium Caesaris
et vitae discrimen incurrit.*

Interea Carolo Imperatore omnibus viribus
annidente, vt Synodus inchoata Tridentina ibidem
perficesetur, et Pontifice atque iis, qui Bononiam
transierant, refragantibus, proque sua autoritate et
jure, respondendo postulatis Imperatoriis acriter
pro-

*) In Eberi Calendario est V. Non. sed hinc peta-
tur emendatio τε γραφης σφαλματος Eberiani.

propugnantibus: Imperator reputans neque se di-¹⁵⁴⁷
gnus, intermiti illarum rerum tractationem, qua-
rum maxime causa tam periculosem et grave bel-
lam suscepisse ipsum gessisseque asserebatur, neque
suis multiplicibus promissis de controveneriarum Ec-
clesiasticarum cognitione consentaneum esse, relin-
qui tunc quoque, cum nemo voluntati ipsius aduer-
fari posset, incerta, dubia, litigiosa omnia, ponti-
ficiis tam manifeste tergiuersantibus, cum quibus-
dam^{*)} deliberata re, consilium cepit, excerptendi
quaedam ex iis scriptis^{**)}), quae superioribus an-
nis ad concordiam dissentientium de religione fue-
rant non tam absoluta atque comprobata, quam insti-
tuta et proposita. Atque ita rursum liber pauco-
rum^{†)} quorundam clandestina et tenebrosa opera
congestus, et, vt vetere verbo vtar, consutus fuit,
quo praescribebatur, quid *interim*, dum decreta
Synodi prodirent, fieri seruarique oportet, ab iis
quidem, qui in doctrina Ecclesiae et ritibus visitatis
aliquid innouassent. Vnde liber ille quasi tituli no-
mine est vocatus *Interim*. Et dedit facetis multa
false dicendi occasionem^{w).} Cum quidem neutri

R 4

parti

^{a)} in primis Elect. Brandenb. Ioach. II.

^{bb)} Libro Ratisbonensi et Reformatione a Gropperio
Coloniensi scripta.

^{†)} Michaelis Sidonii, Gerhardi a Feldwitz, Io. Grop-
peri, et vt quidam suspicati sunt, etiam Io. Agri-
colae Islebii, sed ille accessit tantum vt parasitellus
parvulus et pedarius senator.] Digna sunt, quae
adducam, verba Melanchthonis in Epp. ad Camer.
p. 579. Erit et conuentus Augustanus noui belli
classicum, praesertim si mysteria illa Grudiorum,
seu ut alii narrant, Groperi, proferentur, munita
edictis hasta Caroli scriptis.

^{w)} Extant permulta in I. E. Biecks dreifachem In-
terim, Leipz. 1721. 8r.

1547 parti placeret, et utriusque, et si non eodem modo atque proposito, cum repudiarent. Suntque postea multo maiores et deformiores dissipationes atque etiam ruinae consecutae. Conuenerat autem et eo consilio prolatu*s* fuerat iste liber, ut ne a Pontificis quidem partes sequentibus improbaretur, utque adeo Pontifex ipse vel concedendo indulgendoque, vel dissimulando et conniuendo illum admitteret. Atque mirabantur plerique, a quibus vera consideratione res perpendebatur, Carolo Imperatori persuaderi potuisse, ut in eam sententiam rationemque incumbendum putaret, quam pro sagacissimi animi prudentia, et diuturna experientia, quod similia negotia quo euasissent non ignorare posset, videre intelligereque deberet, neque re ipsa consistere ac valere, neque temporibus congruere, magisque ac ciuiis nouas contentiones atque pugnas commoturam, quam certamina atque rixas priores sedaturam esse. Sed occaecantur nimirum animi maximorum quoque et sapientiss. virorum, quando infringi suam vim fata non volunt. Sane constat vrgendo minime clementer, ac admodum potius imperiose, iufsa de recipiendo libro illo et praescripta in eo exequendo ad omnes ordines delata, et tanquam de his consensissent vniuersi, neque recusationem neque preces, denique nihil quod contradiceretur, admissum esse. Neque defuere, qui insidiosi etiam quae-dam tentata factaque fuisse perhibere non dubitarent. Tum quidam et ii *) potissimum, quos supra nominaui et caeteri, qui iis nollent assentiri, quae esse contraria veritati haberent persuasum, afficti atque vexati fuere, cum et aduersus Philippum Melanchthon-

*) Brentius, Schnepfius, Frechtus, Wolfg. Musculus et alii.

chthonem Caroli Imperatoris ira *) iam esset susci- 1547
tata, cui tunc succensendi vehementius, ille etiam
stimulus fuisse credebatur, quod tales compositiones
ipso displicere, ad Imperatorem odiose deferri, cum
inimica tam de praeteritis quam praesentibus ora-
tione, animaduerteretur *). Atque tunc eorum,
qui *Philippum Melanchthonem* oderant, machinatio-
nibus vita eius est petita, eademque protecta ab
R. 5 aman-

*) *Melanchthon in epistola quadam ad Io. Stigelium:* Respondi de articulo grauissimo ~~τηρηθεντων~~, in quo corruptela proponitur non dissimulanda, et de aliis quibusdam articulis. Ideo incitatus est rur-
sus & ~~αντοχητως~~, vt tolli me iuberet. Vid. I. Stigeli Poematum Volumen III. f. 155, b. Idem scribit Iusto Iona L. V. Epp. p. 20. De me tol-
lendo iam ter deliberatum est, et secedere me
multi hortantur.

x) Contradixit Praeceptor Philippus et ante publi-
cationem libri (Interim) priuatim, et post editam
Sphyngem publice primus, atque ita aduersatus est ar-
chitectis illius, vt vnum illum et solum tanquam ho-
stem publicae pacis ac tranquillitatis Germaniae et
omnium illorum consiliorum, quae ad pacem specta-
rent, turbatorem atque elisorem, edictis conscriptis,
et satellitibus huc illuc missis cum mandatis, Impera-
tor quaeri et sisti ad dicendam causam, et ad supplicium:
si occultaretur, explorari; si repugnaret, inuitum
vi obripi; si defendereret, cum comminatione atrocissi-
marum poenarum flagitari ac deposci iuberet. Quo-
rum edictorum atrocitate comoti aliqui ex secretio-
ribus Imperatoris amicis, quod eum scirent aliunde in-
citatum esse, et miserti optimi viri, cuius tot et tam
praectara extarent in patriam merita, quanquam pro-
pter causam religionis essent ab eo alieniores, tamen
ne aliqua calamitate afficeretur, cum perpetuo probro
et dedecore nominis et sanguinis Germanici, monue-
runt priuatos aliquot Philippi amicos, vt iuberent Phi-
lippum cauere, et minas atque edicta Imperatoris et
insidias. Vid. Epistolae Scholasticorum Viteb. 1571.
plag. T.

1347 amantibus illum, et quibus viri innocentia atque probitas nota erat. Neque defuere qui suspicarentur, talia diuulgari perterrendi *Philippum Melanchthonem* caussa, ne consiliis actionibusque recentis conciliationis reclamando officeret. Sed et ille in praesente discrimine, et incolunitas ipsius rebus communibus tuac conseruata fuit.

§. LXXVIII.

Annae, Sabini coniugis, Mel. filiae, obitus. Imperatoris animi obstinatio in causa religionis. Inde Melanchtoni periculum et anxietas animi. Eum Mauricius tuerit.

Franc. Spiera desperans.

Hoc anno ad grauiss. *Philippi Melanchtonis* curas de rebus communibus et rei domesticas labes, et ingentem tristitiam propter Ecclesiae vulnera, nouus dolor accessit nunciata morte filiae *Annae*, quam et carissimam patri et a marito *Georgio Sabino* in Prussiam abductam fuisse accessito a Principe *Alberto*, supra diximus. Eum tamen casum tulit ille moderate^y), vt antea quoque indicauimus, et magis toleranter quam amici laturum esse sperare potuerant, qui scirent quanta amoris paterni erga illam fuisse affectio. Sed meditatione euentus et quodam prioribus aegritudinibus veluti concoquendis vsu, hebetiorem tunc sensum habuisse eum credibile est, cum quasi occalluisset animus dolendo, metuendo, perpetiendo. Veri quoque simile est, publica malitia immensa et multiplicia et varia, quibusque tunc laborabatur, et quorum timebatur accessio, morsus priuatorum retudisse. Quemadmodum in morbis, qui intensi magis sunt, ii non patiuntur plane septem remissiores, et hos quasi obscurant. Non facile autem

^y) Hoc patebit ex lecta epistola ad generum suum nuntiata filiae morte exarata, quae extat in Epp. aliquot selectis Mel. p. 319.

autem possunt scribendo explicari illa, quae bonorum 1547
 tunc neque levium et patriae in primis amantum animos et dolore praesente et metu in posterum excruciant ac sollicitauerint, non solum illa numero infinita et magnitudine immensa et pondere intollerabilia, sed varietate quoque et dissimilitudine et mutabilitate formidanda atque terribilia. Edebantur externorum *) hominum scripta, et picturae diuulgabantur, quibus Germanicae nationi in calamitate insultabatur, et, tanquam ex dolore vietae triumphus ageretur, captiuae illius vincula catenaeque ostentabantur. Quae sane multorum animos acriter pungebant. Alii de dignitate fortunisque suis minus anxii, hoc orabant obsecrabantque tantum, ne imperio humano obedire et terrenam laudem quaerere cogerentur saucia conscientia sua, et aeterni Dei iussis edictisque aduersando, et coelestis gloriae spem labefactando. Sed qui induxerant *Carolum* in eam rationem, quam secenturum se esse iam demonstrauerat, iidem annitebantur, ne inde recessendo, aut aliquibus indulgendo, non tam inconstans quam timidus haberetur, id quod isto tempore rerumque statu minime conduceret, vel maxime potius nocere posset. Quae neque temporibus opportune, neque rebus ipsis apte, neque omnino vera ratione geri, et intelligebant ii, quorum iudicia amore odio erga aliquos non deprauabantur, et iustissimis querelis *Philippus Melanchthon* deplorabat, cuius sermones in tristitia atque indignatione vehementiores delati ad Caesarianos, et ab inimicis inuidiose et obtrectatorie expositi, nonnihil creaverunt, quemadmodum paulo ante significatum est, periculi ipsi, non modo alienato, sed etiam irritato Imperatore, et plane infesto, ut cui incalearetur consiliis actionibusque ipsius impedimento esse *Philipum*

*) In primis Italicae nationis et Hispanicae.

1547 *Lippum Melanchthonem* prae caeteris, quod plurimi illius autoritate moti et exemplo confirmati, resistere iam atque repugnare auderent. Etsi autem hic, eum, quid institueretur, cerneret, non dissimulabat metum suum, quod exitum talium iaceitorum nullum videret, ac ne progressiones quidem faciles, vel non potius admodum difficiles et ubique incurias prospiceret, atque eos, a quibus talia nasci proferrique credebat, non dubitabat aperte reprehendere et accusare: In eo tamen constantissime perseverauit, ut puram sinceramque doctrinam retinens, in parum necessariis et externis quibusdam ritibus non impiarum obseruationum, moderationem nequaquam, id quod quidam faciebant, dampnaret. Sed de his paulo post plura dicenda erunt. Istud modo breuiter indicandum putavi, contra Imperatoris *Caroli* inhumanis quorundam et inquis sermonibus instigati mandata non modo severa sed plane facia, vt *Philipp. Melanchth.* sibi traderetur, defensum, protectum, conseruatum tum fuisse eum studii diligentiaeque patrocinio atque praefidio illustrissimi cum aliis laudibus tum pietate et virtute Principis *Mauritii* *), rebus omniibus dubiis et admodum

*) Qui curauit, vt *Philippus* aliquandiu secederet et lateret in monasterio Cella ad Muldam.] Consuli possunt Acta Synodica de Interim plag. P. sqq. Ex quibus pauca haec adiicere placet: Rex Ferdinandus Consiliarios Mauritii Elect. admonebat, de P. Melanchthone vt caueretur. Nam hunc contra Caef. Maj. scripsisse, ideoque in mala eum gratia esse, neque adhuc Caesaris reconciliationem nactum: itaque periculum esse, ne Imperator Principi ipsorum de hoc mandaret et diceret, trade mihi hostem meum. Quare consultissimum fore, vt Elector eum tempore submoueret. Haec postea, quam bene fieri potuit, excusata sunt, et Regi per Electorem Mauritium significatum, P. Melan-

modum difficultibus. Quod quale sit nequaquam in- 1547
 telligi perspicue potest ab iis, qui quasi fluctuan-
 tes alienos in mari de terra spectant otiosi, sine sen-
 su periculi et proprii exitii metu. Quin tamen ista
 in *Philippo Melanchthonem* tuendo D. *Mauritii* con-
 stantia gloriam cumulet illustrissimi nominis ipsius,
 nemo profecto nisi furiose in odio et inuidia impro-
 bus inficiari poterit. De his igitur haec tenus. Non
 autem omittendum putavi id, quod in Italia tunc
 accidit. Nam in oppido quodam ditionis Venetae;
 quidam *), quod contra conscientiam ad negandum
 quaesdam prius asserta, et retractandum confitendo
 disputata de dogmatibus Ecclesiasticis, cogi se paſſus
 esset,

Melanchthonem eum esse, cuius opera et nunc
 ecclesiastica res et disciplina per ditionem ipsius
 conseruaretur, et spes esset, optime constitui pos-
 se quocunque tempore deinceps, quodque ex si-
 gnificationibus certorum hominum accepisset,
 Caesarem ipsum post bellum eius viri operam ex-
 petiuisse, et stipendium ei decernere constituisse,
 vt qui de controv ersis doctrinae christianaee capi-
 tibus audire eum cogitasset. Ideo se nunquam
 suspicatum, eo rem deuenturam esse, et securi-
 tatis atque tutae mansionis et protectionis suae fi-
 dem ei dedisse, cum Caesar ipse hunc sibi expe-
 tiuisset: quare a Rege se petere, vt P. Mel. apud
 Caesarem excusare ne grauaretur, et ipse etiam
 ne quid de hoc mali suspicari vellet.

¶ Franciscus Spira.] Duos de hac historia libellos
 possideo, quorum alter hoc titulo prodiit: *Wahr-
 haftige Historia von einem Doctor in Italia, wel-
 chen die Feind des h. Euangeli gezwungen die
 erkandte warheit zuverleugnen*, Witt. 1549. 4.
 alter: *Eine erschreckliche Historia von einem,
 den die Feinde inn welsch Land gezwungen ha-
 ben, den erkanten Christum zu vorleugnen*. f. l.
 in 4. cuius editor est Flacius, qui praefationem
 addidit. Praeterea prodiit Matth. Gribaldi Hist.
 de Franc. Spiera, Basil. 1550. 8.

1547 esset, adeo' perturbatus fuit, vt ex dolore animi corporis morbo contracto, ita per extremam desperationem, nullius consolationem admittens, interierat. Huius casus narrationes diuulgabantur, et qua oratione, qui affulserent *), conati essent mederi affecto, et prolapsum erigere, explicabatur. Quam quidem commodiorem magisque appositam haberi potuisse *Philippus Melanchthon* censebat, demonstrantem et urgenter in primis hanc sententiam: venisse filium Dei in hunc mundum, vt peccatoribus salutis autor largitorque existeret, et eas quae cum hac congruere viderentur. Sed ille tunc ita decessit, sane miserabiliter, vt traditur.

§. LXXX.

Constantiae urbis ab invasione Hisp. periculum. Th. Blarerii abstinentia a republica.

1548 Anno MD XLVIII. inter alia turbulentे et audacter tentata atque gesta, vrbs *Constantia*, (quam habuisse priscis temporibus nomen quidam putant *Nantuatum*, quidam *Harudum*, quidam etiam *Vituduræ* perhibent) sita ad lacum, per quem fluuius *Rhenus* amoeno tractu quasi spatiando manans deinde suo alueo defertur, aggressione occulta Hispanicarum copiarum paene capta fuit, securiore tunc ciuitate inter tractatus pacis, de qua legatum tunc ad Imperatorem abfuisse accepimus, vna cum aliis quibusdam primariis viris, *Thomam Blarerum*. Hunc habuit *Philippus Melanchthon* in primis familiarem eo tempore, quo ego *Vuittenbergam* veni. Erat autem ille in sua ciuitate præcipuo loco natus, et generis splendorem auxerat bonitas ingenii virtutisque ac sapientiae et in primis religiosæ pietatis studium.

*) Inter hos compilatores affuit *Petrus Paulus Vergerius*.

dium. Ea vero grauitas et constantia eminebat in 1548 adolescenti quoque, ut a plerisque tum adeo ille obseruaretur, cum humanitas quidem ipsius et amabilis mores incredibilem commendationem haberent ad omnes. Hic, etsi non successerant insidiae factae patriae, et oppugnationis etiam vi propulsata a ciuibus fortissime dimicantibus, reuersus domum, quod fieri tamen status prioris mutationem animaduerteret, neque possent pauci resistere multorum vel formidini vel etiam cupiditati, ita ipse in agros suos concessit, et aliis administrationem publicorum deinceps munera in patria sua reliquit, quod veritatis aeternae ac coelestis professionem liberam retineri pluris ficeret, quam amplissimorum honorum functiones, paratas volenti sese et rationes suas temporibus accommodare, quibus seruire prudentia humana in primis consuevit.

§. LXXXL

Philippus a patre Carolo V. traditas Belgii provincias accipi. Sacrautia erga Lutheranos in Gallia et Belgio. Magdeburgum in summo discrimine constitutum. Camerarii prudens in religionis dissidiis moderatio.

Eodem anno in compluribus conuentibus, qui indicebantur de capitibus libri Caesariani, *Philippus Melanchthon* vehementer est iactatus. Quae res tractationesque ab aliis sunt vere et accurate expositae. Interque tales collocutiones, disputationes, consultationes annus hic effluxit. Venit ea tempestate in Belgium Imperator *Carolus*, ad quem ex Hispania Rex *Philippus* filius illius accessit ad solennem illarum regionum possessionem tradente patre accitus. Eumque tunc et locutum quaedam praecclare, et in conspectu omnium amantissime filium esse complexum accepimus, cum quidem filius exquisite esset humili gestu veneratus patrem.

1548 patrem. Decretum autem Augustanum in Germania turbas dabat. Quod ut Imperator ratum esse volebat, ita indies magis conniuere cum animaduerterebatur in quibusdam non prorsus illud exequentiibus, modo non detraheretur aliquid de ipsius maiestate, neque contemni imperium videretur. Versabantur etiam in Germania Legati Pontificii tres, cum mandatis concedendi autoritate Pontificis quae-dam, de quibusdam transigendi, quae cum iamdudum usurparentur et recte fieri statuerentur, non multum curare plerique quid ab his permitteretur prohiberetur. Sed cum metus Imperatoris, tum cupiditas publicae tranquillitatis, tum vero officii cura, in morem gerendo aut recusando aliquid multum habere momenti. In Gallia tunc nominatum *Philippi Melanchthonis* nomen pronunciari auditum, inter eorum, quibus nota inurebatur gravissimi criminis, quod rem Ecclesiasticam turbarent. Et sunt suppicia atrocia sumta de compluribus, tanquam desertoribus Religionis publicae, qui Lutherani ad vulgus execranda appellatione nominabantur. Fuisse magis probosum et turpe, atque adeo perniciosum alicui ac capite, sic vocari, compertum est, quam parricidam aut praedonem. Cum neque res neque caussa exploraretur aut cognosceretur, sed sufficeret ad condemnationem nominis infamia. Neque minoris saevitiae animaduersiones in Belgio *) huius generis animaduertebantur. In Germania autem fieri discordiae indies maiores, cum audacius reclamantibus, si qua displicerent, plurimis suis cupiditatibus indulgendo effrenatis, tum diffidentia et aliena-

*) In Belgio recens matrona nobilis, vidua Comitis, et unicus eius filius egressus adolescentiam decollati sunt, propterea quod Antonianorum ~~necylos~~ noluerunt admittere; teste Melanchthone in Stigelii Poematum Vol. III. f. 163, b.

alienatione augescente Principum quidem maxime, 1548
 sed et aliorum, vt quique huc aut illuc animis inclinabantur. *Magdeburgum* vrbs est ad fluuium Albim supra Oceanum, quae aliquot annorum operibus manita, quantumvis magnam vim oppugnationis facile sustinere posse credebatur. Eius ciues *Caroli* Imperatoris editio hostes appellati fuere, vt esset civitas in extremo discrimine. Sed ea tum et defensionem erere, et de implacabili Imperatoris ira conqueri, et quosdam sibi propter constantiam in sanctitate Religionis infenos accusare. Et nullum esse peccatum delictumque suum, neque aliam oppugnacionis causam affirmare, quam quod puram doctrinam veritatis coelestis retinet, neque eam corruptelis ullis deformari, aet jealliditate infletri studeant. Evidem quanquam de controversiis Ecclesiasticis quid sentirem, nunquam vel dissimulando texi, vel negando iniciatus sum, et cum quibus me coniunctum intelligi velle, aperte tuli semper: non tam etiam mihi necesse esse existimau, neque nunc existino, vel aliqua singulatim disputare subtilius atque limatus, vel in hos accusatorie intehū, illorum quasi patrocinium suscipere, sed quae indicarem vera, ea professus a certaminibus et rixis, quae commoueri partium studiis solent, abstinere, et meae personae conuenientius, et ad futuros casus prouidentius esse semper credidi. Neque haec ostentatio prudentiae et quasi sagacitatis existimanda est, qua neque praeditum me esse fateor, et cuius calliditatem in diuinis negotiis cum futile tum perniciosa quoque esse scimus, sed tenuitatis nostrae confessio, et verae atque simplicis expositionis confirmationi haberi debet.

1548

§. LXXXII.

Mattib. Garbitii laus. Mattib. Flacii turbulentum ingenium.

Migrauerat secedendo *Magdepurgum Illyricae gentis homo*, qui sibi *Flacii* nomen imposuerat. Fuisse enim familiare aliud *) ferebatur. Hic adolescentis ad optimum et doctissimum virtutem *Matthias Garbicum* aliquando se contulerat, quem ab integritate et memoria beneficiorum in se extennum collatorum, in primis laudare possum. Neque ego hanc laudem paruam, ac potius in maximis duo hoc praesertim tam ingrato saeculo. Erat item honestatis vitae studiosiss. et ad hanc docendo assuefaciende que adolescentiam non maiore cura atque severitate institui et adduci aegre ferebat, cum intelligeret, quam disciplinae custodia et Deo grata res et in hac vita utilis esset. Haec sententia verissima atque praeclarissima non caruit oblatione quorundam, quas superstitione implicaretur. Quid enim disputando probaretur, magis iam spectabatur, quam qualis degeneretur vita, et libertatis oblitterata doctrina sic revocabatur, ut ad licentiae infinitae usurpationem efferretur. Est autem profecto disputatio omnis tum demum egregia atque illustris, ea praesertim quae de Religione, pietate, officio, virtute habetur, cum non modo verbis aliquid scite concluditur, sed actionibus consentaneis etiam exprimitur. Quis enim non habeat pro nugatore et sui ipsius derisorum,

cum,

*) Franci.] Bucholzerus in Indice chronologico p. 831. (edit. Gorlic 1599. 8.) not ad natalem Flacii: adde verum et integrum ipsius nomine, quod ego ex certis autoribus cognoui, esse tale: Matthias Francowizius, cognomento Flacius, gente Illyricus, patria Albonesis. Vitam et fata et scripta Flacii luculenter descripsit I. B. Ritterus Franc. ad M. 1723. 8. qui liber anterior prodit ib. 1725.

eum, qui, quae oratione constituat, ea euertat vi. 1548
 uendo? Sed redeat ad *Garbicum* narratio. Ad
 hunc igitur profitentem doctrinam Graecarum lite-
 raram in Academia Tübingensi, popularem suum,
 se tunc *) *Flacius* contulit, cum eodem ante bien-
 arium et ego venissem. Ususque est hospitio *Garbi-*
cii pro facultatibus ipsius non illiberali, et expertus
 meam quoque et aliorum benevolentiam ac studi-
 um. Inde discedens Vultenbergam est profes-
 ens **). Eumque humanitate aliquanto maiore
 complexus est *Philippus Melanchthon*, quod a nobis
 eduenisset. Itaque omnibus rebus eum adiunxit au-
 gens et ornans hominem, suis etiam facultatibus
 sustentans. Id quod ab ipso in promtu erat cunctis.
 Non solum enim docebat discere volentes vniuersos,
 sed paseebat etiam esurientes, et nudos vestiebat,
 bonitate quadam naturae beneficiendi cupida sine dis-
 crimine omnibus. *Flacius*, qui mediocrem sermo-
 nis Graeci scientiam teneret, in cognoscendam lin-
 guam Hebraicam tunc totus incubuit. Magistri ibi
 bonarum artium titulum atque insignia asseditus est
 et data ei vxor ***) , et publicae doctrinae munus
 assignatum. Hic siue ingenii turbulenti ferocia et
 ambitione, seu malitia inserviente voluntati alienae et
 nam de homine simulatore mirifico, in quo nihil
 simplex et apertum cognosceretur, variae suspicio-
 nes fuere: Sed quacunque saepe aut spe impellen-
 te, tunc *Flacius* sciscitari curiose quid ageretur et
 esset in manibus, et clanculum scripta fuisse nomi-
 nibus †) spargere, notantia omnia quae carerent

S 2

auda-

*) fortassis 1538.

**) A. 1541.

***) Filia Fausti, Pastoris in Dabrun.

†) Ut Christiani Alemanni, et Christophori Lauter-
 wahlrii.

1548 audacia aduersandi quietis consiliis. Hanc enim aiebant esse et veritatis desertionem et corroboracionem falsitatis. Quae erat illis temporibus et isto terum statu admodum plausibilis et grata vulgo oratio. Sed initio astute tegere *Flacius* ea quae animo agitabat, et alienationem atque odium dissimulare. Relicta eodem tempore statione sua ad Danubium, venit Vuitenbergam *Nicolaus Gallus*, fugiens periculum imminens in illarum regionum ciuitatibus iis, qui reclamarent Augustae decretis. Cum quo *Flacius* statim familiarissime se coniunxit, et discedentem sic, ut nihil prae se ferret inimicitarum aut simulatum, paulo post clandestino abitu fecutus est. Et confederunt ambo *Magdepurgi*, exitiosae peruiacciae adiutores et incitatores streui et vehementes*). De huius vrbis consiliis actionibusque, etiam fortuna, nihil modo dicam. Quae obsidionem excitato bello tamdiu tulit, quam dia illa in penuria ad extremum rerum necessiarum paene omnium et summis difficultatibus sustineri potuit. Sed qui bello huic gerendo fuerant praefecti, iis si Magdepurgici maturius fidem habere voluissent, futurum fuisse existimatur, vt citius iis malis liberarentur, quibus tandem fracti, ditionem facere sunt coacti.

¶. LXXXIII.

Melanchthonis in publicis calamitatibus constantia. Calumniae Flacianorum. Horum erga Misnicos Theologos editum et consumeliae fictaque Interimistarum et Adiaphoristarum nomina.

In regionibus Misnicis res erant per se illae quidem tolerabiles, vel satis etiam bonae, si non calu-

*) Melanchthon Tom. Lugd. Epp. p. 162. Nunc et vicini Parthenopei vexilla fecisse dicuntur insignita σταυρος (cruce). Et habent σταυρογραφια σταυρων (stabas seditionum) scriptores satis rabiosos.

calmoniarum infestatione vexarentur. Ipse quidem 1548 *Philippus* ex illis perturbationibus et quasi tempestibus tantum doloris cepit, quantum aliis nemo. Sed cum aliorum vel improbitate vel lenitate causam occasionemque eis datam esse, et culpa se vacare sciret, faciundum sibi statuit idem, quod medici fideles solent, qui et misericordia aegrotantum afficiuntur, et morbum, si possint, sanant, si nequeant, non tamen augent, et neque ope sua destituunt depositos, neque non necessaria acerbitate affligunt ^o). Nam qui temere remedia adhibent, quibus vita intermitta tollitur morbus, illis ea gratia debetur scilicet quae sicariis. Considerabat *Philippus Melanchthon* conuersionem vna cum rebus mutatis animorum. Videbat quam multa contra opinionem omnium accidissent, et posse alia accidere similiter intelligebat. Erat hoc igitur rectissimum et tutissimum: Salua et integra et incorrupta doctrina coelestis veritatis, cui labem inuri aut aspergi maculam ferendum non esset, de caeteris, quae temporibus et locis diuersa semper fuisse constaret, ita conueniri, ut vel mutatis vel nouatis aliquibus tranquillitati consideretur. Etsi in eo ipso falli aliquos eum non fugiebat, prouidentem, vna parte pacatis rebus, nihilominus aliis turbas excitatum iri. In his igitur quasi procellis et ista tempestate, non currendum huc illic putauit, neque excedendum iis locis, in quibus sine impietate ad Deum et culpa ad homines non improbos neque iniquos, consistere liceret, et transendum eo, ubi neque extra periculum et maximis itidem in curis molestiisque atque angoribus futurus

S 3

esset.

^o) Vos oro, vt si in hac seruitute non fecimus omnia, quae vos in libertate facitis, misericordia nostri adficiamini, non augeatis nostros dolores falsis criminationibus. Haec in Melanchth. Epp. ad Hardenberg. plag. D 6.

1548 effet. Hominum autem praesidia vel urbium munimenta, quibus protegeretur quaerere, clamoribusque importunis tumultnari, et quasi tribunitio furore maledictisque vesanis in quoslibet debacchari omnino noluit. Quodque semper fecerat, vt frens laxari cupiditatibus hominum et auram popularem atque plausus captari oportere non censeret, id multo magis tunc praestandum esse statuit, neque vt de aliquo veluti editiore loco ad arma infeliciter paulo ante sumta aliquos denuo vocaret, vel se decere, vel placere Deo, vel ad villam spem bonam conduceere est arbitratus. Itaque in hoc immotus persistit, quicquid Flaciana factio diceret ac moliretur. In Flacio perfecta cognitio linguae Germanicae nunquam fuit, sic, loquendi scribendique diserte ut facultatem adipisceretur. Sed libelli ipsius nomen praeferentes passim prodibant, quos pro suis ille agnoscebat. Erat autem eadem cantilena omnium, de iis, qui apud Principem Mauritium illis temporibus remanerent et Ecclesiis scholisque conseruandis nauarent operam. In quibusdam etiam conniventes, dum disiecta recolligerentur et ordinarentur confusa, et res essent in regionibus illis mediocri iustu tranquillae. Cum autem quaereretur de iis, quae quasi indifferentia seruari aut omitti impium esse non videretur, *Philippus Melanchthon* edito scripto *) luculenta hoc breuitate explicauit, et definiendo solerter et exemplis illustrando. Sed nihil proficiebatur ad eos, qui neque audire, quae dicebantur, neque ad ea, quas demonstrabantur, aspicere solebant. Qui et verbositate indiserta, et nominum mirabili ignotaque specie fucum faciebant et imponebant multitudini imperitae, *Interimistas* et *Adiaphoristas* eos, per ignominiam appellantes, a quibus

*) Responsionibus aliquot ad Concionatores in Franconia, Marchia, et ad Theologos Hamburgenses.

quibus secesserant. Quorum omnia dicta et facta 1548.
in deteriorem partem interpretando rapiebant, pro-
nunciantes etiam audacissime de cogitatis. Peteba-
tur tunc conuiciis impudentibus non *Philippus* modo
et alii, sed Reverendiss. etiam et Illustriss. Princeps
*Georgius*²⁾ Princ. Anhaldinus, cui ne mortuo qui-
dem scelerata petulantia pepercit. Nec non impro-
bissimorum partim mendacia, partim simulatio eu-
iusdam ardoris in veritate afferenda, partim etiam
alia, quae talium temporum miseriis comprehen-
duntur, tantum efficere potuerunt, vt docti et pauci
nonnulli inque his nobiles atque Principes viri, ali-
quid ab eis dici initio crederent et ipsorum fauorent
eonatibus. Sed tum capita huius factionis *Fascius* et
Gallus Magdepurgi declamitabant, et libellos atque
picturas diuulgabant contumeliosas in personas et ra-

S 4

tiones.

2) Operae pretium erit, ipsum hunc Principem sese
defendentem adducere. Verba eius in Libello tertio
Epp. Eob. Hessi plag. H. 4. eiusmodi sunt: Hoc lily-
trici recens editum scriptum declarat, quo non parum
praeceptores ipse ingratus discipulus fugillat non com-
meritos. Quaedam bona scribit, hortatur ad constan-
tiam, idque recte, sed interea etiam levissimam con-
cessionem in rebus nihili iudicat defectionem esse. Mi-
rabilis homo, rumores colligit curiositate non laudan-
da, et ignorat rationem et causas consiliorum nostro-
rum et omnium quae aguntur. Intelligo, quantum
mihi periculum sit ab istis. Sed erit hoc communis
cum caeteris. Ego tamen confirmante me filio Dei
custode generis humani et Ecclesiae suae non defatiga-
bor in fungendo officio, neque deterrehor calumniis
et maledictis turbulentorum a cura et labore et respe-
ctu fidelis ad harum regionum congregations pias, si
adiuante Deo maiores et foediores dilractiones forte
posint prohiberi. Turbantes Ecclesiam Dei portabunt
iudicium suum. Vtinam conuertantur et non conde-
mauentur.

1548 tiones eorum *), qui ipsorum temerariam vel certe praeposteram vehementiam improbabant, et abhorabant a turbulentia peruersitate. Inde cum vrbs defendi amplius non posset, digressi, in aliis deinde locis tanquam turbo vastitatem et strages dederunt, admisso *Flacio* lenae qui Theologiam doceret, et reverso *Gallo* in priorem nidum ad Danubium. Cum his quasi conspirauerant et alii **) contra *Philippum Melanchthonem* et eos, qui in Academiis et Ecclesiis Misericordia docebat. Aliquoties autem iubente et volente Principe *Mauritio* conuentus diuersis locis acti sunt ***). In quibus illi clamatores corrupti doctrinam puram atque sinceram odiosissimis criminationibus disseminabant, adeo ut non paucis vbiique suspecta redderentur omnia, quae tum in Misericordia regionibus suscipiebantur et siebant. In quibus tantis tempestatibus periculose iactari *Philippus Melanchthon* et ad durissimos offenditionum scopulos allidi, cum nihilominus cursum directum ad veritatem

*) Ducem Mauritium Elect., Georgium Anhaltinum, Philippum, Pomeranum, Maiorem et alios.

**) Io. Stolz, et Io. Aurifaber, concionatores in aula Vinariensi, D. Musaeus, Io. Wigandus, M. Iudex, Io. Westphalus, alii.

***) Ut Misense, Pegae, Torgae, Cellae, Grimmae, Lipsiae etc.) De his extat copiosa enarratio edita hoc titulo: Ex actis synodis et aliis diligenter et fideliter collecta expositio eorum, quae Theologi Acad. Witeb. et harum regionum alii, qui his adiuncti fuerunt, in deliberationibus Provincialibus et alioquin extra has de rebus ad religionem pertinentibus monuerint, suaserint, docuerint, responderint, concederint, illo tempore, quo et de his ipsis et de libro Augustano, qui nominatur, Interim, qualis esset, quae situm fuit et tractatum. Et edita de sententia Professorum Acad. Witebergensis. Witeb. 1559. 4.

ritatem aeternam teneret, neque immutaret velificatio-¹⁵⁴⁸
nem quantumvis reflantibus ventis, in divinae
gubernationis certa fiducia. Versute autem cauilla-
ri isti noni Magistri paene syllabas in omnibus quae
a Misnicis proferebantur. Neque pudebat falsa *)
et ficta ingerere et secundum haec perficta fronte
proaunciare, et optima scripta vituperare, et ho-
mines innocentissimos condemnare. Cum ipse nihil
utilitatis in commune docendo afferrent, omne stu-
dium in maledicendo, obtestando, infestando, cri-
minando ponentes. Dicat enim, qui potest, quid
nam obscuri ab his illustratum, quid ambigui defini-
tum, quod dubium amotum, denique quod lumen
doctrinae Ecclesiasticae illatum sit? At liquet tur-
bas ab his perniciose esse datas, datas causas occa-
sionesque dissensionum et alienationum, data damna
inimicitarum, affectos tristitia bonos, conciliata
gaudia malis, erexit vsum fructumque suavitatis
et caritatis mutuae, impeditos congressus salutares,
quibus veritatis coelestis doctrina et confirmaretur
et illustraretur. Haec facere se illi tanquam ardore
quodam mentis religiosae aiebant. Cum interea
distraherent et violarent nefarie societatem fraternalis
conjunctionis, et a ciuibus recederent, non fuge-
rent hostes. Vixque mihi hi idem facere sunt, ac
si quis exquisite conlectas subduetasque ab aliquo ra-
tiones reiicere et confundere audeat, vt ipse edat
et subiiciat nouas. Nam quid egere aliud, quam

S 5

quod

*) Mel. Epp. L. II. p. 237. Refutare me Flacij
mendacia necesse est. Nunquam dixi, nunquam
scripsi, nunquam cogitau, quod ait me dicere,
αποβολουσι της λεπτολεγυας esse hanc propositio-
nem: Sola fide iustificamur. Meis scriptis haec
propositio declarata est, et de exclusua accurate
semper locutus sum et quidem diligentius quam
alii.

1548 quod disposita et collocata apte et splendide, diligentia atque studio in primis *Philippi Melanchthonis*, conuellere dissipareque sunt aggressi? Sed chartae istorum volatilae ac scurries et evanuere magna iam ex parte, et penitus aliquando evanescent, manentibus ac mansuris grauibus atque solidae doctrinae refertis scriptis *Philippi Melanchthonis*, dum studium non intercidet cognoscendi et sequandi incorruptam veritatem.

§. LXXXIII.

Electoris Sax. solicitude circa librum Augustanum vel recipiendum vel repudiandum.

Proponebantur in Misnia capita libri Augustani, deque illis iubebantur Theologi sententias dicere. Non enim Princeps *Mauritius* sine exceptione assensus fuerat decreto, quo liber ille quasi omnium ordinum iudicio approbabatur, sed promissa Imperatoris de Religione vrgens. et quid ipse suis esset pollicitus commemorans, ostenderat sibi necessitatem imponi, vt ad suos ea de re referret. Id non negligi vt constaret, diuulgata capita quaedam fuerunt, de quibus quae situm *Lipiae* fuerat, perscripta illa quidem moderatione ea, vt a constantia in veritatis coelestis sincera doctrina ne transuersum quidem, vt dicitur, vnguem recederetur, sed quibus tamen tempus rerumque mutatio obtrestandi daret occasionem. Quam improbitas maleuoloruar. et turbulentorum tunc cupide arripuit, et ea prolixæ vſa est. Anno autem Christi M D XLV. prius omnino quam somniare aliquis posset Augustani libri compositionem et editionem, volente Principe *Mauritio R.* et Illustrissimus Princeps *Georgius Princeps Ambaldinus* conuocauerat Lipsiam praecipuos Theologos et Misnicarum Ecclesiarum praesides, eos sere, quibus cura illarum commissa esset viuente adhuc Princ.

Princ. Henrico Princ. Mauriti patre, aetate pleros- 1548
que senes, spectatae dignitatis et vitae honestate ce-
lebres omnes, vbi de communi concordanteque
omnium sententia, administrationis ordo descriptus,
et ratio tam doctrinae quam rituum informata fuit.
In quo libro omnia ea ad eundem modum contine-
bantur, quo tunc capita illa, de quibus diximus,
promulgarunt. Atque licet ex his etiam perspicere,
quantum sit situm in temporibus. Tunc enim cer-
te cum ista tractata et conscripta sunt, si cederentur,
nemo reprehenderet, ac laudarent potius omnes.
Iam vero prolati eadem tam contumeliose respue-
runt isti, qui ipsi soli fulcire Ecclesiam et huius rui-
nas prohibere se, credi postulabant. Etsi tragoe-
diae istae quas excitarunt, commenta tantum suspi-
cionum, et falsae conjecturae argumenta, et suae
acerbitatis odiique interpretationem et temporis oc-
casione continebant. Quae ad vulgus imperitum
momenti habebant plurimum. Diligentiores autem
celeriter, quoniam tenderent, deprehenderunt. *Phi-
lippus Melanchthon*, quo ista suadente non institueban-
tur, qui prae se ferret potius ab omnibus talibus
illo tempore consiliis actionibusque voluntatem alien-
nam, non tamen studium operae suae rebus communib-
nibus voluit denegare. Atque veritatem doctrinæ
religionisque sinceram integritatem retinere constan-
tissime perseverauit, de caeteris non existimauit vel
opus esse, vel omnino expedire, vt dimicaretur.
Neque ego ab illis dissentio, qui de isto libro decre-
tum maximorum malorum caussam fuisse censem.
Et hinc enim quae incommoda distractionum extite-
rint, patet, et quid denique futurum sit magnopere
metuendum est. At enim quorum haec culpa sit,
reperiendum, et eos insectandos arbitror, non su-
xioco latratu et indignis conuiciis appetendos quosli-
bet. Sed cum amantibus rixas et qui pascuntur
con-

1548 contentionibus, frustra disputatur, praesertim ad omnia tanquam clipeum Religionis sanctissimum non men obiciuntibus. Horum itaque tanquam rabiosum canis impetum, quoad conceditur, declinando viantes, confidere curriculum illos suum finamus, et attexamus reliqua.

§. LXXXV.

Melanchthonis nomen, doctrina et existimatio mulorum obstructiōnibus petita.

Eadem tempestate cum nescio quo pacto de faudabilium piarumque actionum, quae operum bonorum nomen habent in Ecclesiastico sermone, necessitate, renouatae essent disputationes, quidam tumultuofissime refellere non dubitarunt et veras neque ambiguas aut incommodas de illa sententias, cum plurimorum grauiſſ. offensione. Idque crimen statim in *Philippum Melanchthonem* quoque tanquam telum intendi, et iam illius aliis quoque in partibus scripta lacerari atque carpi, inque primis refutari tradita de hominis voluntate, de conuersione ad Deum mentis humanae, De Euangeliī proprietate.* et natura, eoque res progredi, vt consultatum sit in istorum conuenticulis de prohibenda lectiōne certorum librorum Philippi Melanchthonis. Sed hinc conatui prudentia pietatis obstitit et eum reprehēdit. Ut autem apud Homerum Ageleos monens procos, ne temere quasi effundant simul iacula omnia, sed coniiciant aliquot certo numero ac ordine petentes Vlystem,

*Iuppiter aspiret nobis (inquit) si forte fauorem
Ut nostris manibus cadat interfectus Vlysses,
Et nostrum victrix haec Martem fama sequatur,
Namque alios, uno hoc occiso, nil moror omnes:*

Sic

*) Quaedam capita controversa attigit in commentatione litteraria de Locis theol. P. Mel. p. 229 sqq.

Sic variis diuersisque calumniarum obtrectationumque 1548 quasi venenatis sagittis nomen et existimatio bona Philippi Melanchthonis propofita erat vna ad confendum, quod ipsius autoritate veluti confessio atque extincta, caeteros omnes non admodum formidando esse ducerent. Sed haud scio an aliquanto patientius tulerit iniurias istas *Philippus Melanchthon*, quam oportuerit, atque tolerando quam repugnando fuerit fortior. Verum de hoc ipso fortasse postea plura dicemus suo loco.

§. LXXXVI.

Andr. Ofiander concitas turbas, et Melanchthonem consummatis appetit.

Venerat Norimbergam ex Bauaris ante multos sene annos *Andreas*, qui familiae suae nomen paene ridiculum *) mutauerat in *Osiandri*, vnde sonus non longissime recederet. Is, quod Hebraicarum literarum cognitionem profiteretur, in Augustiniano coenobio doctrinae suae primum mercedes quasdam accipiebat, carus ob ingenii acrimoniam et studium industriamque eruditis, praecipue *Bilibaldo Pircamero* dignitate honoribusque et sapientia doctrinaque praestanti viro, quos tamen deinde rusticitate morum et praefracta animi elatione ab se plerosque alienauit. Commendatus autem primoribus ciuitatis facundia sua potissimum, concionibus in aede Laurentiana habendis est praefectus. Consecutus fuerat autoritatem primis contentionibus de religione, cum monachis iam corruentes superstitiones retinere cupientibus vehementer restitisset, et coram Antistite Pabepergensi de illis controuersiis copiose cum plurimorum admiratione et applausu disputasset. Iam autem promulgatione libri Augstani vel roga-

*) *Hosen Enderlein.*

1548 rogatione potius illa in Germania passim motus perculosos miscente, arripuit occasionem relinquendi eam urbem, in qua dignitatem et aliquid facultatum fuerat adeptus, contulitque sese in Prussiam, ubi et ipsius audacia et quorundam aduersantum illi importunitate, eae contentiones sunt excitatae, quae totam fere Germaniam peruerserunt, ingentiumque odiorum, turbarum, iurgiorum fuerunt cause *). Cum et nouitate disputationum Osiandricarum animaduersiones atque notationes plane censoriae aliorum excitarentur, et in refragando quisque maxime fortis atque acer videti cuperet. *Osiandrum* sane qui ingenio naturaque esset excellente, et doctrina varia ac multiplice, et facultate praeclera in pronunciando quae cogitasset praeditus atque instructus, non cauisse apparet ne oppugnando alios, et suspectam formam doctrinae callide introducendo, nouas quasi secures impingeret Rei Ecclesiasticae. Estque ab hoc *Philippus Melanchthon* et ipse spurcissimi scripti atrocibus contumeliis appetitus **). Neque possum in animum inducere, ut credam, ipsum autrem tam vecordem fuisse, quin illius eum quoque recognoscentem forte puduerit. Tulit etiam hoc aequissimo animo *Philippus Melanchthon*, et in simple, vera, puraque doctrina exercenda perrexit, quae ipsa esset responsio grauissima et firmissima defensio ad omnia. Atque ego scio *Philippum Melanchthonem*

* Optime de hac controversia commentatus est Saligius Parte secunda Hist. Aug. Conf. p. 915-1074.

**) Sub titulo Schineckbier et Adeflassen Philippi. Inde Melanchthon in Epp. ad Camer. p. 631: Α Balticō littore flatu horridi nos feriunt: audio minas, ἔτι δημητρόπος ταυτος φλεβα μεν, ἔτιν το εἴρηται δέ ἄλλη Γερμανας αὐτοφράξει (quod concionator populi illius incisurus sit mihi venam, unde sanguis ebulliat in totam Germaniam).

thonem tam inhumaniter acceptum ab Osiandro, 1548
 postea tamen saepe honorifice eius meminisse, recordantem veteris consuetudinis necessitudinem, eamque illi laudem tribuisse, quam deberi fatebatur scientiae multarum cognitione dignarum rerum praeclararē^{*)}). Atque nos in hac narratione studuimus, id quod ante oculos versaretur, neque dubium aut controversum esset, dē quocunque nominatim aliquid recensuimus, commemorando exponi: quae sunt nimirū vel dicta alicuius vel facta, vel his, vt ita loquar, cognata atque inhaerentia. Non enim is ego sum, qui de aliorum consiliis et proposito atque sententia pronunciare soleam. Haec enim occulta sunt, quae suspicando detorqueri malevolentiae est et odii, extollere vero altius ab integritate alienum. In quo vtroque, priore tamen magis, sibi licentia seculi huius nimium indulget. Enimvero ubi dictum factumue et manifestum neqne ambiguum extat, licet, vel oportet, vt opinor, id de eo commemorari, quod congruit veritati. Sed alia sunt aliorum etiam ingenia tum voluntates, tum studia quoque. Prauitatem sane vel procreatione insistant vel vsu contractam tolli emendando, non corroborari exercendo conuenit, cū quid praetendi possit quaerere, extrema est pertinacitas. Scripsitque hoc praeclaro Iustinus Martyr, naturam viuendo sequi esse

^{*)} Mel. Epp. L. IV. p. 9. Osiander scripsit ad me litteras non solum eruditionis, sed etiam amoris plenas, quorum vtrumque mihi iucundissimum est. Tu optimus es testis, me semper praeclare de eo sensisse. Et amo profecto ingenium in eo excellens, doctrinam et virtutem. p. 82. De Osiandro scis me praeclare sentire. Tribuo ei eruditionem et multarum virtutum laudem. Sed est ingenio liberiore, quam vt intra septa scholarum cohiberi se sinat, et quo ingenii impetus quasi venti rapit, sequitur.

1548 esse eius, qui nondum peruerterit ad fidem, et ab simulationem inuidiae, longe adhuc a veritate abhorrentis ac remoti. Quapropter ne quis seipsum decipiat, neque specie simulationeque fallatur. Nam reperiuntur qui iracundiae in reprehendendo et insectando quoslibet audaciam, atque etiam conuiciorum acerbitatem scripturae sacrae et sanctorum hominum autoritate exemplisque defendant. Quorum si vires cupiditati responderent, iam dudum iacerent demissi orco aduersarii. Quantum tamen in ipsis est et damnando et supplicia decernendo, et maledictis insuper ingerendis satisfaciunt acerbitati suae. Quantum enim vidi aetas nostra scriptorum, quantum dictorum audiuit de suspicionibus et opinionum conjecturis! Quoties concurrentes aliqui clandestinis operis, modo doctrinæ neque necessarios neque opportunos tractatus, modo disputaciones superuacaneas et verborum magis strepitu quam rerum pondere nitentes atque fultas, modo etiam facias et contumeliosas in alios accusationes instituerunt, composuerunt, ediderunt, quibus nihil nisi praeliorum et belli caussæ darentur! Cum autores inter quasdam veluti fernicas exultationes personis prodirent alienis tanquam veteres heroës cum cothurnis atque sceptro, vehementiam et libertatem orationis iactantes, et volentes esse superiores ubique, idque valere tantum, quod ipsi statuissent, et afflando oris liberi copiam fucum facientes imperitis, specieque ista libertatis gravissime sauciantes bonam aliorum existimationem, et quietis diuinum donum perturbantes. Huiusmodi autem hominum profecto animi contentio et propositum sententiae periculi plenum est, dumque cedere nunquam volunt, sed victores esse aliorum omnium, sit fere, ut ea Victoria potiantur, quae est tristiss. et proverbio Graecorum Cadmea perhibetur. Atque ista in hac narratio-

ne

ne reticenda, et talia vitia silentio, quin notarentur, 1548
 praeterea non fuerunt. Ut autem ad rem redemus, multas amaras tunc quasi potionem, ut dicitur, hauisit *Philippus Melanchthon* et concoxit tacendo atque tolerando. De quibus omnia sunt in medio, neque suspicando a nobis singitur, aut argumentando exquiritur fere quicquam. Iam vero ne mortuo quidem parcitur, sed dissentientum quoque, ut diximus, proteruita in illo infamando insolentiaque concordat. Si inuidia impellente, quanta sit generis istius improbitas ex eo apparet, quod nouam ac inusitatam illud viam ingreditur, cum inuidia tanquam ignis materia deficiente, extingui et delabi in cineres obliuionis post alicuius mortem soleat. Sin odio incitante: cum oderint eum, quem boni omnes amarunt viuum, et mortuum singularis benevolentiae memoria cohonestant, quales ipsi perhiberi possint, si saperent, poterant cogitare. Sed nominis scilicet aliqui celebritate offenduntur, et ea oppressa fore, ut ipsi emineant, confidunt. Ita sane se res habet, ut omnibus temporibus vera atque solida virtus rara, nunc rarissima sit, cumque perpauci sua virtute excellere et quasi in altiore locum pervenire valeant, plerique alterum criminando et contumeliarum insidiis appetendo, aut etiam impudenter insectando, ut conspiciantur, ascendere nituntur. Hoc quale sit patet. Non certe praestantiam et amplitudinem promittens, sed afferens sceleris amentiaeque ignominiam, ut illud agentes et scultitiae et prauitatis coargui posse videantur. Sed quod aggressio hoc expositionis opus inuito necessitas imposuit, ut non omitterem, in eo neque longior neque diligentior sum futurus. Ut igitur ad *Osiandri* mentionem reducatur oratio, fuit is et ingenio acri praeditus et haud vulgari doctrina instructus, sed animo et elato et admodum confidente et mori-

Melanchth.

T

bus

1548 bus nequaquam moderatis atque suaibus. Haec naturae interdum vitia educatione liberali et disciplinae diligentia corriguntur, quae Osiandro defuisse constat *). Sed confecto ille curriculo vitae sue in Prussia mortuus, et splendido funere elatus atque honorifice est sepultus, Anno Christi M D LII. XVI. Cal. Sept. ^{b)} apud Regiummontem.

§. LXXXVII.

Crucigeri mors: eius laus.

Redeundum autem est ad superiora tempora, ut narratio ordine procedat. Quae quidem perquam turbulentia fuerunt, et non modiq curis et anxietatibus animi, sed corporis quoque laboribus atque defagatione *Philippum Melanchthonem* grauiter affixerunt.

*) *Virtutes et vitia Osiandri breuiter sed recte mea quidem sententia recensentur in Confessione Eccl. Mansfeld. adu. haereses — (Islebii 1564. 4.) p. 151. A. Osiander citra omnem controversiam vir doctiss. fuit, et non tantum in una vel altera scientia, sed in omni genere doctrinae exercitissimus: adeo ut fere in vniuersum de omnibus rebus prudenter loqui et iudicare potuerit. Deinde et linguarum cognitione excelluit, et eloquentiae donum habuit mirificum et singulare. Sed simul etiam habuit suos naeuos et vitia — Simul fuit admirator sui ipsius, et pertinax in suis opinionibus, quas semper praeposuit aliorum indicis et semper suas quasdam priuatas opiniones habuit, quas longum tempus artificiose potuit velare et tegere, ne in lucem euolarent, donec tandem in eum venit locum, vbi largissimam occasionem et potestatem atripuit sua effundendi tot annos sepulta dogmatā.*

• b) *Mel. L. V. Epp. p. 410. Osiander ex acie exefit, h. e. ex hac vita. Intumuerat ei corpus hydrope. Postea secuta apoplexia extinxit eum.*

runt. A uno Iesu Christi MDXLIX. incipiente ^{*)} r549 mortuus est cum ingente *Philippi Melanchthonis* dolore et tristissimo desiderio amici carissimi, *Caspar Cruciger*, diuturno languore conficitatus et grauissimus, ob ea quae tum geregabantur, perturbationibus debilitatus. Ita autem obiit mortem, ut ardentiss. precibus opem diuinam sibi et propter religiosae pietatis studium periclitantibus cunctis imploraret, et vitam suam traderet in manus Iesu Christi autoris salutis vniici, cui seruierant fideliter studia ipsius, et quem sanctissime coluerat. Hunc condiscipulum non multum aetate inferiorem habui in puerili institutio-
ne Lipsiae, cum uno et Praeceptore atque Magistro *Georgio Helio*, et Doctore literarum Graecarum fa-
miliariter vteremur *Ricardo Croco* Britanno. Erat
autem in eo puero tanta statim ingenii vis, ut quae
caeteri nos magno labore vix perdiscebamus, ea il-
le sic celeriter comprehenderet animo, ut ludere et
jocari videretur, nobis admodum serio omnes; ut
siunt, neruos contendentibus. Perpetuam autem
consuetudinem hanc seruabat, ut in dissimulando
scientiam, quae erat in eo multiplex variarum re-
rum, perseveraret. Nihil in eo ostentationem ha-
bebat,

T 2

^{*)} Non A. 49. incipiente, sed adhuc currente 48.
15. Cal. Decemb.] Mel. App. L. IV. Epp. p. 40.
ad Vitum Theodorum ita de morte Crucigeri d. 3.
Decemb. 1548. scribit: Casparum nostrum Deus
tandem in Academiam coelestem abduxit. Etsi
autem nulli mors eius maiorem dolorem attulit,
quam mihi, fuit enim inter nos communicatio
omnium sententiarum et consiliorum libertima.
Et poterat ipse δέχεσθαι τοις απόδοσις λόγος (accipere
et dare responda) et me saepe utiliter modauit, ta-
men et hanc placidam migrationem gratulor. Mul-
tis enim tristissimis spectaculis erectus est.,, Me-
lanchthonis oratio funebris de Crucigero extat
Tomo III. Declam. p. 299 etc.

1549 bebat, nulla gloriae aut nominis praestantiaeue cupiditas animaduertebatur. Studii labores suscipiebantur perferebanturque incredibiles, sed tam occulite et quasi furtim, vt familiarissimi etiam de iis carentur. Morum vitaeque maxima erat in illo honestas atque probitas, et in quotidiano quidem coniuncta suauitas perquam amabilis, ergaque omnes summa humanitas, in negotiis autem gerendis et fidibus et grauitas spectata. In loquendo admodum parcus. Ad omnes vero iuuandum consilio opeque promptissimus. Cogitationes ipsius sapientes, oratio circumspelta, insignis taciturnitas, fides certa. Quibus eximiam autoritatem ille consequebatur, et dignitate excellebat. Neque inueniebat facile apud se alium *Philippus Melanchthon*, cui sua consilia confidentius crederet, aut cum quo liberius communicearet sententiam rationesque suas, aut cuius iudicio plus tribueret, quam *Casparem Crucigerum*. Quem cum tanti fecisset et tam vehementer dilexisset, mortuus ipsius non potuit non in luctu moeroreque ingente versari, ea praesertim quae ante tempus illi accidisse videvi posset. Excessit enim e vita hac confecto anno aetatis suae quadragesimo quinto.

¶. LXXXVIII.

Synodus documentica iterum Tridenti dicta. Buceri mors.

Iam et obficio urbis *Magdeburgensis* multarum variarumque difficultatum causas dabat, et Imperatoris Caroli in exequendis sis, quae ordinando edicendoque instituerat, studium paulo ante remissius visum, rursum intendi, neque de severitate demonstrata multum remitti. Non paucis igitur in locis religionis caussa aut tumultus excitabantur, aut mutationes fiebant non periculosae modo, sed perniciosaetiam. Et publicatae iam erant hoc tempore

Anni

Anni M D L I. literae, quibus Synodus Oecumenica ^{a 1551}
 Pontifice Romano *Iulio* III. qui ante legatus ^{c)} praefederat in Tridentina et Bononiensi, rursum indicebatur, et Tridentum denuo omnes, qui adesse deberent et a Pontifice *Paulo* III. vocati prius fuissent, se conferre iubebantur. Hoc Imperator *Carolus*, aegre et vehementer vrgendo Pontificem, tandem obtinuerat. Praefiniebatur autem dies Calend. Maii conuentui, et exordio actionum, quibus Paulina illa Synodus continuaretur. *Carolum* Imperatorem magnopere studere rem ad legitimam cognitionem deduci apparebat, quam sciret Synodi Oecumenicae esse propriam. Sed ita et fuerant ante Synodi indiciae, et eae literae de hac scribebantur, vt non deessent qui suspicarentur, a Pontificiis nihil peius metui, quam ne procederent instituta negotia. Ipsum etiam Imperatorem tales literas non probasse existimabatur. Sed sunt illae recitatae in confessu Principum Augustae, vbi tum conuentus ordinum Imperii agebatur. Qui ita solutus est, vt Imperator, ad Synodum celebrandam et frequentandam, cunctos accurate et vehementer hortaretur et admonereret, sequique proprius accessorum et propugnatorem omnium defensore inque actionum fore polliceretur. Non etiam intermittebat vrgere vniuersos, vt ea, de quibus interim seruandis, dum Synodus Oecumenica aliud decerneret, liber editus fuerat, exequerentur perficiendo. Et ideo cum aliis locis magnopere trepidatum fuit, tum *Argentoratum* varie et multipli- citer vexatum. Estque mortuus in Britannia *Martinus Bucerus* ^{d)}, cum quo *Philippo Melanchthoni*

T 3

magnus

c) Nomine Ioannes Maria Montanus.

d) De hoc viro, qui, dum in articulo de S. Coena ambiguis usus est formulis, concordiae promouendae causa, Lutheranos pariter et Zwinglianos offendit, A. M.

355 magis fuerat familiaritatis usus; itaque morte eius non paruum dolorem cum accepisse intelligebatur.

§. LXXXVIII.

*Buceri patria, doctrina, functiones, ingenium moderatum,
et in Angliam profectio.*

Non putauit alienum hoc loco de *Bucero* pauca ultra superiore mentionem commemorare, cuius nomen apud quosdam mirifice inuidiosum fuisse constat, cum illius neque studium prauum, neque operae peruersae, multo minus improbitas aut malitia deprehensa sit. Patriam hic habuit Vucissenpurgum oppidum ad Rhenum situm. In pueritia autem, id quod multis accedit, literis et alia doctrina sic fuit institutus, vt finis proponeretur in re Ecclesiastica munera alicuius functio. Vnde postea factum est, vt se daret in familiam seu sodalitatem *Dominicanam*, spe, vt videtur, vitae melioris atque sanctioris. Verum offensus, vt alii quoque, superstitionum impietate (quae iam ne specie quidem aliqua religiosae pietatis occultarentur, sed cum doctrinae falsitate, tum rituum paene iocularium usurpatione manifesto deprehenderentur, quos vulgo etiam deridere plerique inciperent, accedente praesertim vitae atque morum dissolutione) deseruit illam congregationem, et euoluit se erroribus, quibus temere fuerat implicatus. Versatus deinde fuit ali-

M. Verpoortennius egregiam conscripsit commentationem, quae edita est Coburgi 1709. 8. cui adiicio librum perrarum, cuius titulus: *Historia vera de vita, obitu, sepultura, accusatione haereseos, condemnatione, exhumatione, combustione honorificaque tandem restituzione beat. atque doct. Theologorum D. Mart. Buceri et Pauli Fagii — — 1562. sub finem: Argent. 1561. 8.*

quantisper apud Francicum Sicoingensem, qui in 1552
 graui motu suscepit belli difficilis, quod periculo-
 sum seditionem excitatorum esse nobilitatis concursu
 multi metuebant, in sua arce Landesthalo oppressus
 mortem obiit anno Christi MDXXIII. Postea Argentoratum Bucerus se contulit. Vbi studio et diligentia magna concionando populum docuit, et multa opera scribendo edidit, quae competio doctis et veritatem amantibus praeclara et utilia videri. In primis operam dedit, ut controversiae, quae tunc quaedam Ecclesiarum consentientium pacem tranquillitatemque turbabant, dirimerentur, et restitueretur concordia. In quo nihil laboris aut defatigationis recusauit, vel non potius cupidissime suscepit atque pertulit. Quod crederetur autem esse ingenio placido ac miti, exhibitus deinde quoque fuit ad consilia actionesque consensionum, et tollendorum dissidentiorum. In quibus tractatibus moderatione sua cauit, ne nimis offendarentur aduersarii, neve omnem concordiae spem abiicerent. Itaque opinione de eo satis bona accersitus fuit Augustam, cum liber ille concinnaretur sententiam Imperatoris pronuncians, de illis quae interim, dum Synodus cogeretur, fieri seruarique oporteret, de quo supra dictum est. Sed frustratus est expectationem plerorumque et conceptam opinionem seselit, improbando aperte scriptum illud, et demonstrando insidias atque corruptelas. Quod igitur tum Imperatoris potestate tam late patente, ut aliorum quorumuis ditioni subiecta loca completeretur, neque Argentorati neque uspiam in Germania tutus videretur fore, ita accersitus perquam honorifice in Britanniam se contulit, ubi, ut diximus, obiit hoc anno mortem.

3551

§. LXXX.

Melanchthonis Reperiō Aug. Conf. scripta in Synodo Trid. exhibenda, cui similem librum conscripsérat Io. Brentius.

Orto autem bello *Parmensi*, Synodo, quam Imperator *Carolus* non modo procederē sed maturari maximopere cupiebat, impedimenti nonnihil et morae illatum fuit. Quo tempore obsidione *Parmam* et *Mirandulam* Caesareanae Pontificiaeque copiae cinxerunt. Sed Imperator nihilominus rem apud omnes vrgere, missisque literis instare, vt ad Synodum vndique conueniretur, et metum periculi, ne qui illum praetendere iure possent modis omnibus adimere, ac tuto cunctos et venturos ad Synodum, et ibi futuros indeque decessuros esse polliceri, denique securitatem quocunque pacto posset addere. Magnopere fuerant omnes conturbati rebus atque negotiis post victoriam Imperatoris Saxoniam suscepptis atque gestis. Et quoniam conuentus aliquando de religione constituehdā actos ab iis, qui defestio- nis ab Ecclesia Romana insimulabantur, Imperator in eam partem interpretatus fuerat, vt ad Reipubl. statum conuellendum pertinere suspicaretur: non pauci abhorrebat illo tempore a necessariis etiam congressibus, in quibus communi eandem doctrinam religionemque profitentium ac colentium sententię statueretur, de Imperatoris postulatis, et synodicis actionibus. Princeps autem *Mauritius* mandata tunc dedit *Philippo Melanchthoni*, vt scriptum compone ret, quod ea, quae Synodo exponerentur, si quos illuc mitti placuisset, comprehendenderet e). Hoc cum ille

e) tit. *Confessio Doctrinae Saxoniarum Ecclesiarum* scripta Anno Domini 1551. vt Synodo Tridentinae exhiberetur. Lips. 1553. 8. Saepius hic liber dicitur Re petitio Aug. Confessionis. Historiam huius confessionis cum textu latino et germanico edidit Io. Quod uult

ille absoluisset, conuocati Lipsiae Theologi et praecipui vndeque Ecclesiarum praefides, iubentur audire recitationem scripti, et de eo dicere, quid sentient. Vniuersis id approbantibus, neque ullo fere quicquam requirente aut reprehendente, unus tamen aut alter *) aliquid notare in actionibus superioris temporis, et culpare quaedam, ut suscepta gestaque timidius. Sed neque horum sermones confessionem turbarunt, et ipsi etiam commoditate et mansuetudine aliorum, veritatisque in primis demonstratione, quod falsis temere fidem habuissent, facile sunt placati. Quanquam autem et simplex erat istius scripti expositio, neque ullius nominatim criminationem complectebatur, eorum tantum, de quibus controversiae iamdudum erant, explicationem continens, non visum tamen est cum aliis ipsum communicare, nonnullis principibus viris et ciuitatibus hoc magnopere expetentibus. Et aduenere ea de re legati quidam Theologi *Wuertembergenses* et *Argentoratenses*, et attulerunt librum ad eundem vsum conscriptum a *Johanne Brentio* f), qui apud

T 5

Vuir-

wult. Deus Bürger, Frankf. u. Leipz. 1722. 8. Ad quaestionem, cur Articuli Smalcaldici eum in finem concinnati et adprobati, ut in concilio exhiberentur, eo tempore non sint adhibiti? respondet Buddeus in Isagoge historico-theologica p. 439. Etsi huius rei variae forte excogitari rationes queant, admodum tamen verosimile videtur, quod ministri et theologi Electoris Sex. existimaverint, fore ut Patres concilii Tridentini durioribus quibusdam locutionibus et nimia acerbitate in Romanum Pontificem, quae in istis articulis conspicitur, statim ita offenderentur, ut nulli amplius consultationi superesset locus.

*) Mansfeldenses Theologi, qui et ipsi subscripserunt, atque inter hos Io. Wigandus.

f) Confession Christoffs Hertzogen zu Wirtemberg, so ir f. g. auf den 24. Ian. 1552. dem versamleten concilio

1551 Vuirtenbergensem Ducem Illustrissimum Principem
Christophorum Ulrichi filium, postquam ex Suevicis
 Salinis discesserat, erat in singulari pretio et existi-
 matione, in maximo honore, quamvis occultius
 aliquanto, habitus, cum Hispanica praesidia adhuc
 detinerent praecepua in illis terris loca, quae hoc
 anno tandem fuerunt educta, restituta libera Princi-
 pi suorum possessione, post ingentia damna data re-
 gioni Vuirtenbergensi, non modo direptione facul-
 tatum et detrimentis fortunarum, sed suorum sim-
 plicis et probae gentis corruptela, et integroris vi-
 tæ dissolutione. Quam cladem vastitate agrorum
 et pecuniarum rapinis boni omnes grauiorem foedi-
 oremque duxerunt. Cum Iohanne Brentio antiqua
 necessitudo intercedebat Philippo Melanchthoni, et
 hunc Princeps Vuirtenbergensis paulo post eximio
 fauore complexus et dignitate et opibus auxit. Sed
 id scriptum, quod a *Philippo Melanchthoni* composi-
 tum fuisse diximus, congregatis in Synodo offeren-
 dum, eum iis, qui illarum rerum caussa in Misni-
 am venerant, tandem communicatum, et postea
 conuentu Vuitenbergae acto ab aliis compluribus,
 quoram quibus recitatum fuerat, approbatum, et tan-
 dem editione quoque repetitae Confessionis Augusta-
 nae titulo, diuulgatum est.

§. LXXXI.

cilio zu Trident durch iter f. g. gesandten vberantworet, Tubing. in 12. et Lauzing. in 8. sine anni men-
 tionc. lat. vero: Confessio piæ doctrinae quæ nomine
 Illustrissimi principis, Christophori, ducis virtember-
 gensis, per legatos eius d. 24 jan. ann. 1552. con-
 gregationi tridentini concilii proposita est, Tubing.
 1552. Vberius de hac confessione agit Pfaffius in com-
 ment. de actis scriptisque publicis Ecclesiae Wirtem-
 bergicae p. 24 sqq.

§. LXXXI.

1551

Augustanae eccl. et scbolae Doctores quidam vrbe eiecti. Decreti Caejariani violentia improbatur et de pertinacia religionem violenter obrudendi differitur.

Interea autem, dum haec cura atque sollicitudo exercet *Philippum Melanchthonem*, oritur aliud malum, et excitatur tempestas, quae mirifice perculit omnium bonorum animos, et eripuit spem felicis eventus, quod ad tractatus quidem de Religione pertineret, vniuersam. Cunctis enim sperantibus fore, ut congregatis iam iis, qui de controvensis Ecclesiasticis cognoscerent, res essent vbique interea quietiores, cum praesertim existimarentur in illa Synodo affuturi causamque dicturi, ii qui defensionis insimulabantur: Et, hi quo tutius venire ad Synodus ibique liberius versari, et omni metu aduento negotium gerere possent, D. *Mauritius* perseverat, ut non modo Imperatorio diplomate ea fides daretur, sed autoritate etiam synodica confirmaretur: Hac igitur in spe atque expectatione hominum, noui terroris et magnarum perturbationum occasio data est. Nam de improuiso *Augustae* decem curantes docentesque in Ecclesia, cum quibusdam in ludis literarum Magistris, coram *Antonio Granuelano* Praefule Atrebateni maxima apud Carolum autoritatis, iussi fuerunt apparere. Is sibi adiunctis praecipuis Imperatoris consiliariis, in ipsorum doctrinam inquirere, et vehementer oratione eos increpare, et ne a contumeliis quidem abstinere, denique inhumanissime et durissime acceptos ita dimisit, ut tyrannico edicto vrbe eiiceret. Eandem acerbitudinem et aliae ciuitates *Sueviae*^{*)} tunc expertae fuerunt. Quod factum

^{*)} Melanchthon Libro II. Epp. p. 30. In Suevia pulsi sunt plures trecentis Pastores Ecclesiarum, imo et

155: factum tam saeum sermones querelasque varias commouit, et animos bonorum moestitia cothplexuit. In quibus *Philippi Melanchthonis* cogitationes erant in primis tristes, et oratio audiebatur cum severa, tum misericordiam infelicitatemque nostrae aetatis deplorans. Commemorabantur autem tum a nonnullis ea incommoda atque mala, quae alios praestantes ingenio et usu maximarum rerum considerare oportuisse existimabatur: eos praesertim qui potuissent auertere, cum ipsis nihil nisi in moerore et anxietate lacrimae concederentur. Haec erant istiusmodi fere: Dissensiones de Religione non esse similes aliarum, ac tales potius, quibus potentia moderari, quasue coercere ac reprimere vis illa nequeat. Sed esse de his cognitione et iudicio opus, propterea quod animi impedianter metu, ne quid impietatis concipiatur. Quodsi ita affectos cogere velis, apud fortiores nihil sis profecturus. Vitam enim hi amittent potius, quam mutent sententiam. Immo hanc aliqui laudem affectabunt, ut in confessione veritatis afflitti esse dicantur. Alios reddideris improbos ac malos, qui iam dicere facereque non dubitent quiduis, qui que commutare dominos per occasionem libenter velint, denique infidi hi erunt et leues. Si enim in rebus humanis, cum id proditur, quod verum rectumque esse aliquis decrevit, ex eo vitio proditiones amicitarum et Rerum-publicarum nasci comperitur: Qui a persuacione veritatis diuinae metu aut spe depellitur, et de illis rebus

et trucidati aliqui ab Hispanis, qui eis et viaticum et coniuges eripiunt. Ibid. p. 215. In Suevia horrenda deformitas est Ecclesiarum. Multis locis nulli sunt Pastores, nulli publici congressus, nec baptismus, nec Coena Dom. Infantes diu sine baptismo sunt, postea collocati in currum aliquot vehuntur in oppidum vicinum, ut baptizentur.

bus contra animi sententiam iam loqui susinet, eum: 1551
 ne quis vlli mortalium fidelem fore putabit? Di-
 get aliquis, redire hos in viam, neque eam esse ve-
 ritatis desertionem, sed erroris. Id tum deinde
 fortasse dici posset, si rebus disputatis et explicatis,
 sublataque dubitatione, abessent minae, terrores,
 violentia, illecebrae obsequii, et spes emolumen-
 rum. Itaque de quodam Arianae sectae legimus,
 quod, cum intellexisset unum orthodoxum ex ami-
 cis praecepis, amplecti illam doctrinam, sibi grati-
 ficantem, indignatus animo iussit caput ipsius cer-
 uicibus abscondi, cum quidem increpans eum dixis-
 set: *Tene ego posthac mihi fidelem fore confidam?*
qui hominis causa fidem fregisti, datam Deo. Sed
 contra Imperatoris decreta hoc aut illud commissum
 omisimus esse aiunt. Iis scilicet in rebus, de qui-
 bus semper hoc in promptu est: Magis Deo quam ho-
 minibus. *Constantinus Magnus* cum de religione
 orta controversia statuae ipsius a concitate multitudi-
 ne exercitae fuissent, quaestionem ea de re haberi no-
 luit, ne religionis negotia, cum profanis permiscu-
 issimis perhiberetur. Quae vota quam longo tempore
 fuerunt bonorum etiam sic satis bonorum, ut de re-
 ligione suscipi fierique cognitionem potius priusque
 understanderent, ii qui deberent ac possent, quam aliquid
 edicendo constitueretur, quod neque duraturum, et
 in aliorum dicta, in aliorum manifestas reprehensi-
 ones reclamacionesque incursum effet. Quam mul-
 ti sunt anni, quibus expetitur, ut necessaria maxi-
 me omnium, legitima cognitione de controversiis Ec-
 clesiasticis! Haec res cum tandem magno labore per-
 fecta putaretur, et cognitione illa esset inchoata, tali-
 bus actionibus eam interturbari non oportuisse ple-
 rique censebant. Non hi quidem disputantes, quomo-
 do negotium illud cognitionis institutum esset, aut
 quid eo quaeri videretur, sed hoc perpendentes: se
 illi,

155: illi, qui nollent et negarent posse ea probare et admittere, quae differendo notassent et essent insecati; illi igitur, si cogerentur dubia et incerta iam amplecti, aut si renitentes exterminarentur, quaenam Synodus illa futura esset, ad quam vel non integrum venire iam quasi deiectis de iure disceptandi, aut venire esset necesse debilitatos atque fractos, cum liberae tantarum rerum tractationes promitterentur, et plurimi esse tales iudicarent foreque sperauissent. · Dolebat quibusdam, non saltem respectum fuisse quendam habitum maleuolorum. Non enim possent certe omnium voces et ora interminando occludi. Quid igitur maleuoli tum dicere possent non cogitatum, neque circumspetius res istas fuisse gestas, moleste ferebant aliqui. Quod negari non posset, dissentaneum esse, in ipso articulo ostensae cognitionis talia facta fieri, quibus iudicii omnis libertas adimi videretur. · Cum tamdiu aliquos tulerint, quaedam dissimularint, et, vt pater adolescentis, quemadmodum ex nescio qua fabula vetere adducatur, Comici, quamvis ille oleret vnguenta, tamen odorari se negat: Sic isti quanquam essent in conspectu, quae improbarent, tamen oculos auerterint, nunc ubi dies venit, quo decernatur de iis ipsis et rebus et hominibus, isti iubentur praeiudicare id dicens, quod diiudicari debeat, aut si nolint, ex torres profugere coguntur. Quid hoc sit aliud? quam quod apud Poëtam de simili peruersitate dicitur:

Pacem orare manu, practendere pupibus arma.

Id est ostendere liberam cognitionem, et interim alligare animos atque deuincere velle, vt facere necesse sit, quicquid imperetur, siue probent aliqui seu improbent, nullis argumentis adducti, aut in refragando perseverantes exulent, vel grauiores etiam poenas

poenas persoluant. Atque scio fuisse quosdam suspi-¹⁵⁵¹
catos, de sententia Caroli isto pacto rem administra-
tam non esse. Et demiratos vnde extitissent haec
conilia. Optasseque ut vulneri isti remedium inue-
niretur, ne mala malis exaggerarentur. Videbant
eiam fore, vt tunc multi terrorerentur, afficerentur
varie, grauiter perturbarentur, denique ingentem
ista paritura esse confusione. Atque comperi su-
isse quosdam, qui non modo iustitiae sed utilitatis
quoque respectu mouerentur, mutandum decretum
illud et reuocandos expolsos, et institutae cognitio-
ni cursum liberum relinquendum esse. Sed vicerunt
scilicet fata ssecuti nostri, et secuta mala cum ini-
tia atque causas, tum incrementa impulsionesque
habere oportuit. Et in pertinacia tunc obtempera-
tum est iracundiae, quae cum nihil considerando
prospiciat, exitus habere solet eiusmodi, vt, si quem
facti sui aliquando poeniteat, non mirum esse videa-
tur. Atque exponuntur a me ea adhuc, quae me-
diocriter prudentis hominis ac sani rationibus compre-
hendi colligique possunt, cum in istiusmodi ne-
gotiis nihil prius neque antiquius sibi esse pati debe-
at quisquam, veritatis coelestis, cuius doctor et ex-
plicator est Spiritus sanctus, perspicientia, qua re-
lilia aut negligentius exquisita, cultum et veneratio-
nem Dei aeterni, et pietatem religiosam labare et
concidere necesse est. Sed longe fane digressi, re-
deamus ad nostrae narrationis seriem.

§. LXXXII.

*Melanchthon a Mauricio Elect. Sax. ad Trident. Synodum
mittitur: sed ad armis traductis negotiis Norimbergam mode-
peruenit, indeque reuertitur.*

Et haec ad istum modum Augustae acta solli-
citum habebant Philippum Melanchthonem, et crebrae
mul-

155: multiplicium quarundam etiam misericordiarum literarum eo maxime tempore ei interpellationes obstrepebant, et qui ei iiciebantur, consilium ab ipso operaque in primis petebant, et ad eius fidem misericordiamque confugiebant, et consultationes de Synodo, quae inter Reipublicae graues motus renouabantur, curas maximas afferebant. Et ea ceruebantur quasi conscri vel ad herbam etiam perduci, quorum qui fructus futuri essent, nemo bonus sine anxietate singulari cogitare posset. Nam quod et Galli regis, qui Imperatoris hostis vel certe inimicus esset, animus ita alienaretur a Pontifice Romano, ut in Synodo contra rationem illam et institutas actiones testatam esse vellet sententiam suam, nec non mutuae inter Carolum et hunc regem criminationes, quae diuulgabantur, et recepta occupataque urbs Magdeburgica a Duce Mauricio, et, Imperatorem, qui ad Oenipontem desideret, frustra interpellari de Landgrafii liberatione, cuius promissae sponsor appellaretur gener D. Mauritius: Haec omnia inquam attentos, formidine futurorum catere non pertiebantur. Et Philippus Melancthon iam tertius^{g)} ad Synodum Legatus cum literis Principis Mauritii in viam se dederat. Eorum literarum^{h)} talis erat sententia, quae subiiciebatur praescriptae saluti et compellationi honorificae, qua Reverendiss. Domini et Reuerendi patres ille conuentus nominabatur:

,Cum Caesarea Maiestas clementissime voluisse, ut ex Ecclesiis subiectis ditioni suae, aliqui ad Synodum mitterentur, noluisse D. Mauritium deesse voluntati illius, cum praesertim optaret et ipse veritatem illustrari ad gloriam Dei aeterni, et constitui piam ac perpetuam.

g) Comitibus Erasmo Sacerio et Valentino Paceo.

h) Extat haec epistola L. III. Epp. Mel. p. 80. Ej. Conf. lat. P. II. p. 166.

perpetuum in Ecclesiis totius orbis terrarum concordiam. Quae duae res maxime essent expetendae omnibus mortalibus, praecipue vero iis, quibus gubernatio aliorum diuinatus sit commendata. Tum deinde iudicabatur, qui mitterentur ad Synodum, & quidem illi, quorum honestatem vitae et pacis publicaeque concordiae studium, Princeps ipse praedicari intelligeret. Adebatur potio: ut hi exponentes publice, quid de omnibus controversiis docerent communis sententia Ecclesiae in regione sua, audirentur. Et significabatur: *Esse ipsis mandata data, ut plie placideque et sine priuatis affectibus recitarent et declararent doctrinam, quam esse existimarent universae Ecclesiae necessariam.* Conclusio literarum complebatur et admonitionem humaniss. et vota pleniss. pietatis: *Scire eos, qui conuenissent, pro sua excellente sapientia, ipsorum confessus Deum iudicem insueri, et Ecclesiam universam tam coelestem quam terrenam ab his postulare et expetere, primum ut gloria filii Dei vere illustretur, et sanctetur conscientiae faciat, et vera his innocatio monstretur; deinde ut talis concordia constituantur, qua non stabilizantur veteres abusus.* Neque enim Deo gratam, neque diuturnam tranquillitatem sine veritate esse posse. Negandum autem non esse omnino, manifestos errores quosdam et non levia vicia in Ecclesiam irreppisse, quae dissidiis horum temporum dederint occasionem. De quibus tantis rebus, et audire eos Ecclesiarum querelas, et remedia salutaria quaerere, sapientias esse ipsorum. Atque orare se Filium Dei Dominum nostrum Iesum Christum, ut vulneribus Ecclesiae veteribus et recentibus medeatur ipse, sicut Samaritanum illum ait saucio viatori opem tulisse. Qua imagine cum sese exprimeret, ostendit scilicet affectum se calamitaribus nostris, et velle nobis opitulari. His literis in urbe Illustriss. aulae Dresda datis, dies

Melanchth.

U

ascrit-

ascriptus erat Iduum Ianuarii, anni Iesu Christi
 1552 MDLII. Et nomen *Mauritii* cum praecipuis titulis
 subscriptum. Hac epistola accepta *Philippus Melan-*
chthon cum comitibus iter est ingressus. Dicunt
 autem eis fuerat ut *Augustae Vindelicorum* subsiste-
 rent, donec vel ab ipso Principe vel Legatis ab hoc
 ad Synodum literas accepissent, quibus significaretur,
 quid facere deberent. Tota res erat magis compa-
 rata ad aliorum arbitrium, quam de consilio et sen-
 tentia *Philippi Melanchthonis* instituta. Sed nihil
 tamen minus ille, sine recusatione, vt confuerat
 semper obtemperare iussis eorum, quibus seruiebat
 opera ipsius, quoad quidem bonae mentis conscienc-
 ia pateretur, sic tunc paruit, et muneri legationis il-
 lius ut praeesset facile passus obtineri et cum comit-
 ibus iter ingressus fuit. Venerunt igitur illi No-
 rimbergam †), ubi pro singulari erga *Philippum Mel-*
anchthonem amore, et studio purioris doctrinæ, ac-
 cepti habitique fuerunt humanissime et benignissime.
 Publice eis aedes assignatae ‡), procuratae res neces-
 sariae, et omnia summae benevolentiae praestita of-
 ficia. Dum in vrbe illa commorantur, et otiose
 expectant §), quidnam porro deinde agere iubean-
 tur, interea rumores dissipantur de expeditione bel-
 li aduersus Imperatorem, et D. *Mauritii Gallicis*
 consultationibus. De quibus maximis et admirabi-
 libus

†) d. 22. Ianuarii.

‡) Domicilio in claustro D. Aegydi vtebantur, illiusque Abbas Fridericus cum coniuge sua Philippo et comitibus omnia humanitatis officia praestabat, pro qua hospitalitate Mel. gratias agit Lugd. Tom. Epp. pag. 316. etc.

§) Melanchthon non omnino otiosus erat. Nam praeter alias occupationes circiter triginta duas lectio-
 nes publice in Gymnasio Aegydiano habuit.

libus cum inceptis tum effectionibus, neque argu-¹⁵⁵²
 mentum hoc fert ut enarratio instituatur, neque mihi libet has res exponendo inculcare. D. Mauritius et constantiae diurnitate, et excelsi animi robore, et consiliorum prudentia, et rerum gestarum amplitudine, tum declarauit non esse prorsus oppres-
 sam neque captam Germaniam, ex qua scriptis pi-
 Eturisque editis externi quidam triumphos iamdu-
 dum agerent. Neque vicit ille quidem tum Impera-
 torem inuidum, sed hoc tamen armatus obtainuit,
 quod inermi supplicando diu multumque haec tenus fu-
 erat denegatum. Memini in harum rerum motu quid
 alii sperarint, alii metuerint. Atque audiui quendam fe-
 stiuum, cum iam bellum fieret, quodam in coetu folli-
 citis admodum iis ex *Mauritianis*, quibus tota res erat
 exploratior, et qui omnia perpendebant diligentius
 cogitando, per iocum iubere eos esse bono animo,
 nam a *Carolo vinci Mauritium* non posse. Quae-
 rente uno, quid esset, cur tam audacter hoc ipse af-
 firmaret, respondit iste, veteris diuinationis esse eam
 fiduciam, qua praedicta fuisse perhiberetur Achilli
 victoria superaturo Hectorem. Nam vt Achillis no-
 men numeris, qui literarum notis indicarentur, ple-
 nius esset quam Hectoris, sic *Mauritii* statim initio
 nomen *Caroli* nomine esse numerosius. Sed haec
 tum ioco dicta familiariter, cum eo exitu, qui no-
 tus est omnibus, congruerunt. *Philippus autem*
Melanchthon, qui *Augustam* pergere certis de causis¹⁾
 noluissest, et satis, ut putabat, diu expectasset No-
 rimbervas literas, quibus quid deinceps agendum
 esset, ostenderetur, neque tali tempore, et a dispu-
 tatione verborum negotiis ad armorum vim tradu-

U 2

dis,

1) Augustam eo non properauimus, quia in tanta
 maledicentia et vanitate hominum locus ille, ubi de
 religione plus est dissensionum, plus fabellarum pe-
 risset. Epp. ad Camer. p. 656.

1552 His, apud externos desidendum diutius existimaret, dimissus ab illa civitate perquam amanter et publico munere vecturae equestris instructus ^{m)}), in has regiones et ad suos tandem est reuersus. Non defuerunt qui deplorarent euentus istius infelicitatem, qua impeditae essent de maximis et maxime necessariis rebus, non fortuitae quaedam, neque extraordinarie, quales saepe habitac fuerant, sed legitimae atque exquisitae cognitiones. Animaduertebatur enim et existere indies maiores voluntatum alienationes, et dissidia crescere, et perturbari mentes pias, denique praeparari in distractione extrema Reipublicae interitum. Etsi autem ferebatur, aduentum eorum, qui iamdudum quasi hostes iudicati essent, ad Synodum ideo tantum expectari, ut vel simpliciter parerent atque subiicerentur autoritati synodicae, neque ad illius decreta omnino hiscere, ut dicitur, nedium respondere quicquam auderent, vel audirent victimae condemnationis tristissimam pronunciari sententiam, omnium tamen rerum negotiorumque exitu incerto, erant, qui non malam spem conciperent ac foverent: Si *Philippus Melanchthon* Tridentum accessisset, futurum fuisse, ut, audita enarratione, doctrinæ quidem in primis, sed praeterea quoque causarum, ex quibus tantæ tamque insanabilium malorum difficultates ortae essent, multorum animi ad considerationem salutarem et vera iudicia conuerterentur, qui in ignorantia rerum omnium præoccupati institutione puerili et sermonibus malenolorum, non possent vel de doctrina vel de professoribus

^{m)} Beneficus et liberalis erga Philippum animus Magistratus Norimbergensis ex epist. ad Mich. Meienburgum conspici potest L. V. Epp. p. 582. — Nec a Senatu urbis Norib. accipere volui, qui me petere iussit, a quo tamen, si erit opus, petam. Duos equos mihi donauit Senatus, quis entra nolo vti.

bus illios bene commodeque sentire. Et erat Abi 1552
lippus Melanchthon ita animatus, ut neque itineris
longi cum taederet, neque laborem ullum aut pericu-
culum ipse vitandum fugiendumque censeret, dum
modo operaे studiique aliquid nauaretur. Rei Ecclesie
saisticæ tam perturbatae et afflictæ. Sed ista sa-
et ad hunc modum geri oportuit, neque facili ne-
strix improbitas remedia tam gravis et mortiferi mor-
bi admisit. De qua miseria quamvis multa dici pos-
sent, cum frustra tamen a nobis dicerentur, tum in-
culcanda non fuerunt. Persequamur igitur reliqua.

§. LXXXIII.

Pax inter Imp. Carolum et Elect. Mauricium sanctiss. Hu-
ius copiae in Pannioniam aduersus Turcas ductæ. Caroli-
tii laus. Alberti March. Brand. ad Gallicas partes
a Caesarianis defectio.

D. *Mauritius* iis rebus confectis et ea confe-
citus, propter quae expedita arma fuissent, pacem
sieri facile libenterque est passus. Atque fuere ^{*)},
qui inter tractatum compositionis et pacis tentarent
et molirentur disturbancem bene praeclareque in-
stitutorum, et actionum salutarium euersionem, sol-
licitando animum D. *Mauritii* ad copiarum ipsius,
dum illae interea otiosae essent, turbulentum usum.
Sed cum D. *Mauritii* virtus rectique et honesti pro-
positi firmitas, tum eorum, quos eo tempore secundi
habuit, fidele studium libere aduersando restitit postu-
lationibus iniustis atque perniciosis. Imposuit autem
D. *Mauritius* toti negotio eum finem, quo fama
ipsius non modo moderationis sed pietatis quoque
celebraretur, abductis copiis suis in Pannionam et
suo aduentu territis repressisque hostibus, qui et oc-
cupa-

U 3.

Vt Marchio Albertus, et Georgius Megapolen-
sis Dux.

1552 caparant iam quaedam opportuna loca et progressari vterius ingentemque cladem videbantur toti Pansoniæ allauri. Est autem in istis consultationibus Dr. *Mauritius* cum aliornm prudentia ac fide præstantium virorum usus opera, tum, vt antea saepe, *Christophorus in primis Carolovicus*^{*)} ex nobilitate Misnica equestris ordinis præcipui, et a puero optimis disciplinis ac artibus præclare instituti et egregie exculti, et in Reipubl. maximis grauissimisque negotiis cum summa laude versati. Cuius ipsius quoque retinentis atque urgentis studium bonarum literarum ac humanitatis inter Republicae curas constantissime, praedicari posset copiose in protegendo caput *Philippi Melanchthonis*, et ab hoc pericula, quæ ei, vt supra indicatum est, creabantur, propulsando, incredibilis non modo diligentia sed solertia quoque et necessaria tunc calliditas, præstantis tempore difficiili amicitiae verae officium, et persoluentis benevolentiae merita memoria animi grati debitum. Sed tunc pax^{o)} est facta. Id quod gratum

^{*)} Erasmus in Opere Epp. (Basil. 1538. fol.) p. 615. Carlevitzium hoc ornat elogio: Est iuuenis genere nobilis, alienissimus ab omnibus vitiis, quibus hoc hominum genus fere solet laborare. Latini sermonis tam exacte peritus, vt me non pudeat illi palmam cedere; pec litteraturae graecanicae rudis, tum in prædientia juris non infeliciter versatus. Accedit his dotibus rara quaedam morum sobrietas modestiaque.,, Camerarius autem frequens cum eo litterarum commercium habebat, quod luculenter testantur illius Epistolarn familarum Libri VI. Franc. 1583. 8. quarum liber I. a pag. 36—108. continet 52. ad Carolovicum exaratas epistolas.

^{o)} Digna est, quæ legatur, S. R. Viri Io. Aug. Noefeltii sub præsidio Baumgartenii habita Diss. de admirandis singularis prouidentiae diuinæ vestigiis in vindicanda per Pacem Passauensem 1552. et Augustanam

1555.

tum acceptumque cunctis, quorum auxilio in eo bel. 1552
lo D. Mauritius erat visus, non fuit. Itaque ipso
suas copias in Pannoniam abducente aduersus Turci-
cos exercitus, recessit ab illo Albertus Marchio Brati-
depurgensis; et per vastitatem eorum locorum, qua-
iter erat, transit in castra Gallica, quae aduersus Im-
peratorem Carolum oppugnationem Metensem in ma-
nibus habentem movebantur.

§. LXXXIXI.

Bernab. Ziegleri mors eiusque character ingentis et mortis.

Anus agebatur tunc Iesu Christi M.D.LII. Cu-
ios primo die Calend. Ianuarii mortuus est Lipsiae
Bernardus Zieglerus, de quo supra (p. 70.) quoqua
mentionem fecimus. Theologus ex nobilitate Mit-
tifica, ingenio doctrinaque excellens, Hebraicarum
que literarum scientia ea instruatus, ut in istius lip-
siae cognitione facile cuncti in his regionibus pri-
mas ei concederent. Quanquam autem vitam tem-
pestiu[m] hilaritate conditam, more gentis nostrae
cum laetitia colere non dubitabat, erat in eo tamen
cum in vultu tristis quaedam seueritas, tum in ver-
bis libertas, tum etiam vocis asperitas, vt durus et
acerbus aliquibus videretur. Ficta, simulata, com-
mentitia, ostentationem vanitatemque omnem miri-
fice odierat, et levitatem atque mobilitatem vehe-
menter auferabatur. Idem supra modum officii me-
mor inque eo exequendo diligens. Usque adeo au-
tem cupidus beneficiendi aliis et subleuandi egesta-
tem tenuium, vt et suas nequaquam copiosas facul-
tates in aliorum commoda impenderet, neque pu-
deret eum vndique, quod pauperibus tribueretur,
corrogare etiam mendicando. A Philippo hic Me-

U. 4

Jan.

1555. Sacrorum Evangeliorum libertate, Halse,
1755. 4.

1552 *lanchhone* non raro impetrabat, ut operas ille doctrinæ suæ instrueret, et eam ob rem nonnunquam sa Vojittenbergam conferebat. Neque non facere interdum, vt fores conclavis obsidpret, in quo sedenter aliquid eum conscribere sciebat, quod sibi tradiceretur, neque admittere aduentantum quenquam, ne instituta opera interpellando impedirentur. Obstabat autem effectiōibꝫ doctrinac, quod nullum manuum vsum haberet, quarum dextram casu de aedificio extrui coepit in terram puer adhuc delatus fregerat, et gestabat de curatione mala enervatam atque inutilem. Itaque cogitandi quoque incitatio minus erat ad elaborandum opus aliquod doctrinæ acris atque vehemens, et mentis vis quasi languescēbat. Saepe postea et iactundam confusitudinem ipsius Philippus Melanchthon et accusatam considerationem atque soleritatem in multis sacrae scripturæ locis interpretandis requisiuit, et mortuum crebris gemitibus desiderare se testatus est. Sed de his et supra, quemadmodum diximus, est mentio facta, neque plura nunc commemoranda doximus. Pergeat igitur instituta narratio, et ea quae restant exequatur.

§. LXXXV.

Pestis in Saxonia et Misnia. Bellum Francicum ab Alberto Marchione Brandenburgico concitatum.

Huius anni bellicas clades in aliis locis, exceptit in Saxonice et Misnicis terris pestilentiae malum, quo et Vittenbergenses et Lipsenses congregations scholasticae dissolutae fuerunt, atque alio se conferentibus, quamvis initio Dorgam^{p)} Vittenber-

p) Vbi Melanchthon praeclegit auditoribus suis Iustini Martyris librum de tribus personis diuinitatis. conf. L. II. Epp. Mel. p. 258. Tradidit quoque ibidem

bergenses complures, comque eis Philippus Melan-1552
ckton concessissent. Ego: cum familia mea primus Nepstadium ad Oribam me contuleram, vbi cum his, matrum me esse constitutissam, res ita tolit; ut in patriam pergens proficiatur. Inter ea impensis haec potius incredibilis, plenisque tametsi quidam et prius sensissent et praedixissent, reconciliatio inter Imperatorem Carolum et Marchionem Albertum sociitas cuius fuit quasi foetus bellum Franconicum. Nam cum superiori anno Marchio Albertus ciuitate Norimbergensi grauiter afflita ²⁾, et ipsa urbe appugnata, Praesules duos ¹⁾ vicinos in suas conditiones perduxisset rationibus non admodum aequis, quod Babenbergis agri sui eriperentur, a Wurceburgensi ingens pecuniae summa extorqueretur, cumque Imperator edito suo omnia ea esse irrita iussisset itaque cum hoste Imperii contracta negotia, rursum ferebantur eadem illa pacta copacata autoritate eiusdem Imperatoris confirmata, et soluta obsidione Metou, Marchio Albertus parare se ad occupandum deuso recuperata ab Episcopo Babenbergensi, et auferendam a Wurceburgensi summam pecuniae, quam postulaverat, et prae se ferre suum se ius armis persecutum esse, quibus cum instrutor effet, nimicrum

U 5

causa

dem et Vitebergae sequenti anno (vt ex libelli tunc patet) Definitiones multarum appellationum, quarum in Ecclesia usus est,

q) Norimberga multis annis magna pericula sustinuit, Nunc vero et obsidionem duobus mensibus et magnas iniurias pertulit, et vastatis agris in vicinia consumatis incendio fere ducentis pagis et direptis facultatibus multorum in oppidis magnis detrimentis affecta est. Sic scribit Melanchthon in testimonio quodam Nic. Politio exhibito, quod inserui Melanchthonianis meis pag. 118. sqq.

r) Episcopum Bambergensem et Wurceburgensem.

cautus quoque se potiorem fore existimabat. Vnde
 1553 sequens annus MDLIII. bellum attulit factum atque
 crudele. Quo et patria mea *Pabeperga* in potesta-
 tem Marchionis *Alberti* tradita et atrociter vexata
 fuit, arcis castello vicino *Aldepurgo* dedito, et ipso
 statim et a Marchione inflammato, inexpugnabilis
 aliquando credito, et capto olim tandem, cum Do-
 minus eius, qui et ipse nomen habuit *Alberti*, a Prae-
 sole *Mognatino* proditus fuisset fraudulentem, et tra-
 ditus in potestatem *Ludouici* Imperatoris III. Sed istis
 nunc et his similibus narrationibus instituta expositio
 non est interrupienda. Et alios tunc amicos et in-
 ter hos me non parvas curas attulisse *Philippo Mel-*
lanchthoni cognitum est, cum ad metum pericula-
 que pestilentiae bellorum quoque calamitas adiunge-
 retur. Ipse quidem ad mentionem suis morborum
 tunc passim vagantis dicere fere solebat: Se non
 eam pestem pertimesceret, sed alias, quae et infestae
 essent Keipubl. et perniciem interitumque commu-
 nera mirari viderentur. Significabat autem cum
 dictorum tum factorum audaciam impudentem,
 quam angeli et coqualescere ubique in maxima omnini-
 um rerum licentia cerneret, atque simel alienationes
 Principum potentumque et occulta odia, et facino-
 rum nefariorum defensionem approbationemque, et
 erga hos aut illos studia commota non rei negotio-
 rumque estimatione, sed inclinatione et proclivitu-
 te voluntatum ad personas. In quibus quamuis to-
 leranda aliqua aut negligenda viderentur, exempli
 tamen et imitationis periculum magnopere esset per-
 timescendum.

§. LXXXVI.

Eleg. Sax. mors: eiusdem irrepidas et impetuosas ani-
matis mors. Aggrauus conuentus.

Commissis autem duobus acerrimis bellatori-
 bus D. Saxon. *Mauritio* et *Alberto* Marchione Bran-
 depur-

depurgensi, et *Mauritio* victore, dum ipse ingentis 1553 animi nimis alacritate inuenitur in hostes, fortuito ita machinae vulnerato, et post dies tres in eastris mortuo, procul etiam tunc absente fratre *Augusto* in *Denda* apud Regem sacerorum, rursum suspenso ea moes expestatione futurorum et anxii fuere. Atque est intellectum, verissimum esse quod veterum quidam scripsit: Qui in exercitu dux sit, eius constituta animique contentionem longe potiorem esse viribus effectionibusque corporis. Neque tantum boni ab uno copiarum duatore fortissime dimicando et profligando hostes manu propria conciliari, quantum damni malique deter morte ipsius. Sed ad hunc casum magnitudine animi et generosi impetratis vehementia, et non viuendi sed vincendi cupiditate ardentis Principis *Mauritii*, fata scilicet abesa sunt. Atque erat in Duce *Mauritio* animosa virtus impensis, neque ille viso hoste moueri periculo, quod metum incuteret aut haberet cautionem, sed cogitatione cupiditateque iacehendi et gerendi rem quasi calcaribus instigari, ut tanquam generosus catulus temere etiam aliquando excurreret, et petreret aduersarios cum ferocius tum inconsideratus. Et ideo in Pannonia quodam tempore in maximum capitie discrimen venit *). Et militans quondam in Imperatoris

*) Mel. in Epp. ad Camer. p. 417. In praelio, quod cum Turcis commissum est, audio Ducem *Mauritium* quadam magnitudine animi et auditate pugnae longius proiectum esse, et illatum in agmen Turcorum, ubi dum dimicat fortiter, equus labitur: collapsu instant Turci, et hostis iam necem Principi minatur, cum unus ex satellitibus *Ribischius* Turcum illum, qui corpori Principis vestigium impresserat, obtruncat, repellit caeteros. Sed *Ribischius* ipse multis vulneribus acceptis ibi interficitur seruato suo Domino.

1553 toris Ceruli castris bello Gallico, cum vrbs quaedam oppugnante Carolo strenue tormentis globos illos ferentes sufficientibus defendetur, neque D. Mauritius tamen prouheretur circumspetius aut timidus, conspectus est Imperator Carolus accedens et eum seducens, quod diceret: *Non scire vimes, quo pacto inter valentes illos globos decurroundum versandum, que.* Ego ante duos fere menses quam protelium istud committeretur, Lipsiam redieram, cum Agricola transisse, ubi tunc Legati Caesaris Ferdinandi et sacerdotum Principum, nonnullarumque ciuitatum consultabant de motibus bellorum, quibus tota fere Germania flagrabat. Non abstinebant autem urbani in illis tantis aerumnis ioco, cum dicerent: Non boni ominis locum ad deliberationes eas fuisse delesum. Sane ita aegre res processit, ut inter non diurnas tractationes evanescerent omnia: Cum Marchio Albertus interea in Franconia suo se ludo oblectaret, et excitaret maiora indies bellorum incendia, quae tandem in Saxonicas regiones peruerterunt, cum eo in primis exitioso eventu, quo D. Mauritius excessit ex vita, et quo multis praestantiss. viris interfecit, ita Marchionis Alberti fractae vires fuerunt, ut suaquam postea quantumvis sublevatus erigere lese et denuo confirmare potuerit.

§. LXXXVII.

Erasmi Reinoldi, Eduardi VI. Anglie Regis, Georgii Princ. Anhalt. et Iac. Seurmii mors. Anhaltini elogium. Maria fratri Eduardo succedens ad Pontificias partes regnum perducit.

Hoc anno perquam carus Philippo Melanchthoni mathematicos doctiss. Erasmus Reinoldus est mortuus. Et in Britannia deceperit Rex Eduardus adolescentulus optimae et praeclarissimae, vt ferebatur, indolis atque spei. Deque eius interitu variis, et

et quorundam non admodum clementes sermones 1553 audit. Deffauiae autem migravit ex hac vita terrena Illustrissimus Princeps *Anhaldinus Georgius*, cum ego mense Julio in Franconiam me receperim. Principis istius monumentum versibus ornauit *Philippus Melanchthon*, quem viuus ille et suorum consiliorum autorem et actionum adiutorem fidelissimum atque diligentissimum habuerat. Fuit autem *Georgius Princeps* is, in quo excelsitas generis atque conditio-
nis cum singulari humanitate coniungeretur, cum-
que sapientia atque doctrina excelleret, tanta tamen
erat in eo modestia, ut paruas etiam res non facile
executeretur vilas, nisi prius diligenter deliberatas,
et ad aliquos, de quorum sapientia atque fide bene
existimabat, relatas. Quem tales Principem, qui
Saxonicarum rerum statum temporis illius nouit, co-
getur fateri propitiis Dei clementissimo concessu at-
que munere his regionibus impertitum fuisse, cuius
diligentia, virtute, pietate, fide, sanctitate nitere-
tur salus ipsarum. Sed de huius Principis Illustrissi-
ma excelsitate, deque maximis in Rempublicam et
in primis Ecclesiasticum statum atque ordinem meri-
tis atque beneficiis, quasi praetereundo verba supra
quoque fecimus, cum accuratiorem copiosioremque
expositionem illa desiderent, deque eo et nostrae et
aliorum extens narrations pleniores ³⁾ atque copio-
siores. Mortuus est cum omnium ingente moerore
xv. Calend. Nouembris. Et dolores *Philippi Melan-*
chthonis, quos isto casti acerbiss. acceperat, mox
annulati fuere allato nuntio mortis *Iacobi Sturmii*
Argentoratensis. Cum hoc viro ex nobilitate ciui-
tatis

3) Scilicet Narratio de Reuerendiss. et Illustr. Princi-
pe *Georgio Principe Anhaltino et Ascaniae etc.* Auctore
Ioach. Camerario, saepius et nouissime edita Lips. 1696.
3. *Melanchthonis autem oratio de eo exstat T. III. De-
clam. p. 183 etc.*

1553 tatis illius, principe Senatus, et praestante sapientia, virtute, doctrina, experientia et vsu rerum, facultate quoque diserti sermonis ac copiosi praeclararum praedito, singularis necessitudine intercesserat multis annis *Philippo Melanchthoni* et plerisque in consultationibus de negotiis Religionis rationes sententiasque suas illi contulerant. Antecedebat autem *Sturmius Melanchthonem* aetate, ferme annis septem, qui solebat admirari in hoc summam prudentiae considerationem, cum admirabili robore excelsi animi conjunctionem, quae diuersis temporibus laus in ipso eminens, vel nullo vel raro certe exemplo, conspecta est. Mutatae etiam res in Britannia et significatione molestiam exhibebant, et curas afferebant cogitatione *Philippo*. Nam consobrina Imperatoris *Carolii Mariae* (quam solam inter abortiones crebras viuam pepenerat *Catharina* mater dimissa ab *Henrico* Rege, cum mox aliam post aliam ille duxisset) Regina facta, quae deinde nupsit *Philippo*, Caroli Imperatoris filio, Hispaniarum Regi, Ecclesiarum statum, quem frater consanguineus ipsius paulo ante confirmatum reliquerat, prorsus conuertit, non etiam nullis antiquatis a patre *Henrico* sancitis. In quibus praecipua fuit subtracta obedientia Pontifici Romano et vendicata Regi. Quae omnia tum rescissa, et sub potestatem ditionemque Pontificiam denuo subiectum regnum illud fuit, et horribili saevitia crudelitateque vexati sunt aduersarii et dissentientes, exiliisque et direptionibus bonorum afflitti, et igne ac ferro necati, neque pepercit tum vlli sexui, aetati, generi, conditioni inumanitas arripientum pro seditionis atque impiis quacunque de re non assentientes rerum summa potentibus in cunctis quae eis forte placuerent.

§. LXXXVIII.

§. LXXXVIII.

1553

*In Borussia perturbatus rei ecclasticae status. Ga. Sabini
inde migratio. Conuentus Principum Naumburgensis, de
pace stabilienda et dirimendis litibus ecclesia-
sticis. Prodigia.*

Cum autem in *Prussia* res essent admodum perturbatae, et contentiones indies crescerent, et dissidia augerentur, illique veluti igni materia ab extenorum quoque peruerso studio paeberetur, in restinguendo eo incendio diligentia atque labor *Philippi Melanchthonis* parum proficere potuit. Atque corripuit ea flamma generum quoque ipsius *Sabini*, qui impatiens quarundam, vt ipse putabat, iniurium, eo tempore ex *Prussia* dissecessit. Ethautem erat ea hominis virtus et doctrina et experientia rerum, variae denique et singulares ingenii dotes, vt a pluribus expeteretur opera ipsius, inque his ab *Augusto Principe Elect. Saxonum Duce*, ad suae tamen ille Patriae Dominum clementissima benignitate acercentem et luculentam conditionem senentem fese contulit. Inter quae et curarum nonnihil et plurimum negotii exhibitum fuit *Philippo*, non tam respectu suorum, quam sollicitudine de *Sabino*, quem diligebat et quam ornatissimum esse cupiebat, quamvis ab eo non leuiter, id quod supra perstrinki, aliquando offensus. Atque *Prussiaca* negotia iam implicabant alios complures, apud quos eadem controuerbia disceptabantur non modo vehementer sed alicubi tumultuose etiam. Accusabanturque a nonnullis *Theologi Vuirtebergenses* *), quasi neque satis attente et caute ad quaedam interrogata initio repon-

* Brentius. vid. Epp. ad Camer. p. 666.] Imo epistola quaedam manuscripta Ioh. Maioris, Poetae Viteb. non veretur scribere, Brentium pecunia corruptum esse a Duco Borussiae, ne Osiandrum dannaret.

1553 spondissent, et plus concessissent autori illarum turbaram, quam viderentur debuisse. Edebanturque scripta a diuersis *) eiusmodi, quae non tam ad rem explicandum, de qua litigabatur, quam alienationes animorum maiores faciendum momenti aliquid haberent. In Misericordiis etiam regionibus deliberationes de Ecclesiis scholisque constitueendas exercebant Philippum Melanchthonem, quem et consiliorum omnium Illustrissima aula socium, et consultorum administratorem volebat esse. Proponebantur autem capita de inspectione Ecclesiaram, de iudiciis Ecclesiasticis ordinandis, et quibusdam ad rem scholasticam pertinentibus. In quibus si non omnibus vndeque, aliquid tamen alicubi operae nauatum, et nonnulla utiliter conformata aut correta, quaedam utilibus institutis rationibusque sustentata esse constat.

1554 Placuit anno Christi Iesu M D LIII. vt quidam, maxime propter Prussicas rixas, conuenirent Naopurgi in Duringia *). Eo accessit cum Philippo Melanchth. optimus vir et doctissimus Theologus Johannes Forsterus *), Hebraicarum literarum in primis peritus, qui varia et duriore aliquando fortuna conficitatus, tandem Vittenbergae confederat, doctrina sua Academicam illam communitatem augens atque ornans. Vbi et mortem placide obiit anno Christi Iesu post millefimum quingentehimum quinquagesimo sexto. Accesserunt et alii et ex Academia Lipsensi Alexander Alefius **), patria Scotus, valde carus Philippo Melan-

*) Ut ab Illyrico, Gallo, Funecio etc.

**) De hoc conuentu conf. Io. Wigandi Ostendrinum p. 397 sqq.

**) Cuius vitam descripsi in den Beitraegen zur Geschichte der Litteratur p. 129 - 160.

**) De hoc optime commentatus Iac. est Thomasius in Orationibus p. 300 - 322.

Melancthonis, rei Theologicae intelligentissimus et 1554 artifex excellens congruentium disputationum, et dignitate atque doctrina exquisita praestans. Ex *Hesficiis* *) affuere cum alii) tum *Adamus Creffius*, de quo alibi mentio a me facta est, magis ut a me fieri potuit honorifica, quam pietas, sapientia, virtus ipsius mereretur. *Argentorato* autem *Johannes Sledanus* aduenierat, autor libri historiarum paulo post editi, et ab aliis in aliam partem accepti, quod ipsum postea cura sollicitudineque varia affecisse, compertam est. *Vuirtenbergenses* *), qui in viam se dedissent, et non abessent longissime, (Gathen eam, quod oppidum Duriagae est, venisse eos anniciabatur,) nescio quam ob rem aut famam, non perrexerunt, neque in illo coauentu affuerunt. Prescripta sunt quaedam tunc de communi sententia omnium, breuiter illa quidem, sed id, de quo quarebatur, plane et luculente explicantia ^{y)}, et quae non paucorum dubitationes sustulerunt. Atque ita fere annus iste abiit, inter disputationes de doctrina et bellorum caussis, atque tractatae conuentibus actis rationes fuere componendi res et sedandi commota. Sed frustra pleraque omnia suscepta atque tenta-

*) Nulli adsunt hospites nisi Hesfaci, Adamus, Hyperius, et Pastor Cassellanus, et ex Argentorato Sledanus. Sueui adhuc expectantur. Tom. Lugd. Epp: p. 201.

*) Brentius et Heerbrandus, ni fallor.

y) Extat in Mel. deutschen Bedenken p. 377 etc. sub titulo: Abschrift der Beredung und Vertrags etlicher Landschaften Predicanten gehalten zu Naumburg A. 1554. den 23 Tag Maii gestellet durch P. Mel. Auctores relatt. innocuarum hoc scriptum tanquam haud impressum ex MSto quodam Tomo Anni 1716. p. 13 - 23. inseruerunt.

1554 tentata. Itaque solennis Imperii Romani conuentus iudicatus et frequentes conuenire iussi sunt ordines Augustam Vindelicorum. Et in Germania turbulenti homines passim Ecclesiaram status turbare, et rure Marchio Albertus, donec et ipse prorsus concidit, et caustam dedit, ut in Franconia urbs Imperii ad Moenum vetus ^{*)}, quam occupatam praesidio copiarum suarum tenerat, miserabiliter inflammaretur. Multa prodigia nunciata tunc fuere. Vism in Silesia ardore coelum, alicubi conspecta species exercituum quasi qui commissuri praelium essent. Tertium autem, quod multis in locis sanguine pluisse constaret. In Franconia ^{**)} apparuisse narrabatur viri species cruentis effundentis in solem, et prope hunc conspectam esse aquilam conantem altius volare, itemque viram astantem equo. Non longe autem a Wittenberga ^{**}) sol cruentus diuidi visus est, et partes dilabi, et exercitus configentes, et quasi in excelsso monte ceruus. Quibus animaduertebatur valde commoneri Philippum Melanchthonem, sed ex omnibus vno maxime, cuius simile neque audiisse se neque legisse aiebat, cum pro certo et exploratio haberetur, in oppido Duringiae, cui Nebra nomen, sobolem muliebris sexus modo natam interiisse flamma necatam, quae erupisset ex utero materno. Multa quoque tempora de coelo tacta passim esse affirmabatur.

§. LXXXVIII.

*Melanchthonis culta cum Iaxitio, Geloo, Socino, Dryandro
et Langero amicitia, ac buius postremi laus.*

Non putauit omittendam mentionem exterritorum quoque hominum, cum quibus singularis usus aliquis

z). Sueofurtum, quae urbs saepius a Philippo Trois appellatur.

^{*)} ad Anspachium.

^{**) prope Schmidebergam.}

aliquis et eximia familiaritas *Philippo Melanchthoni* 1554 intercessisset. Voco autem externos eos, qui Germaniam nostram patriam non habent. Fuit igitur perquam carus illi gentis Pannonicae adolescens nobili admodum genere natus e familia *Iaxitia*^a), quem mortuum Vittenbergae ita luxit *Philippus Melanchthon*; ut quantopere eum dilexisset, et quam tristis desiderio afficeretur amissi, plane liquidoque perspicceretur. Multum etiam et perquam familiariter usus est *Sigemundo Geloo*^b), qui postea in sua patria admodum honoratus praecipuis muneribus functus est. Ex Italia adueniens *Laelius*^c), *Mariani Socini* celeberrimi iurisconsulti filius, se, et patriam, et florentem opibus et dignitate domum, et spem amplissimae fortunae filius *Philippi Melanchthonis* videndi gratia reliquissc, prae se ferebat. Animaduertebatur

X 2

a) Renouat mihi iter Geloi memoriam Iazygis, honestissimi et ingeniosissimi adolescentis, quem dimisiisse me saepe poenituit. Epp. ad Camer. p. 513.

b) Fechtius in Epp. ad Marbachios p. 879. nobis egregiam a Sig. Geloo ad Melanchthonem exaratam et de conditione Evangelicorum in Hungaria et Transsylvania agentem epistolam conseruavit. De quodam eius filio Vitebergae studiis vacante ibique vita defuncto legitur Programma Tom. VII. Script. publ. Witt. p. 476.

c) Multis laudibus ob cognitionem hebr. et gr. linguae, pietatem, prudentiam et integritatem a Melanchthon, quocum amplius triennio Vitebergae vixit, ornatus commendatusque fuit Maximiliano Regi Rom. Sigismundo Augusto, Regi Poloniae, et Pfauero, cum Inquisitores minarentur ei suppicia et absentem impedirent, quo minus patrimonio frui posset. Litterae commendatitiae extant Tomo Lugd. Epp. Mel. p. 2, 4, 369 sqq. Testimonium honorificum ipsi a Melanchthonne exhibutum cum lectoribus communicavi in b. Riedereri angenehmen vnd nützlichen Abhandlungen p. 435 sqq.

¶ 554 tur hunc ardere studio cognosceendi iis de rebus, quae tunc disceptabantur, certi firmique aliquid. Eumque nunciabatur postea adhuc iuuenem ingenio summo et doctrina praeclara excellentem mortem obiisse in Heluetiis. Ex Hispania habuit *Philippus Melanchthon* secum virum grauem admodum constantemque et fortem in iis afferendis defendendisque, quae vera atque recta esse discendo competit. Eum nominabant *Franciscum Dryandrum**). Sed famiae, vt ferebant, apud suos in primis nobilis appellatio alia erat voce gentili, [Enzinas] quam Graecum illud nomen quodammodo interpretaretur. De Anglis supra aliquid dictum est. Gallicae autem nationis *Hubertus Languetus Heduus***), (Burgundi hunc nominantur,) multis annis vixit versatusque est apud *Philippum Melanchthonem*, cum Vuittenbergam venisset anno Christi M D XLIX. Neque ab ipso discessit nisi interdum per interualla quaedam peregrinatum, quibus misericorde delectabatur, donec *Philippi Melanchthonem*

*) Eius mentio fit memorabilis p. 494. 505. 507. Epp. ad Camer. et 21 Dec. Eber. Calend.] Varia notata digna de hoc viro collegit Dan. Gerdesius in Hist. Reformat. T. III. p. 165-172. De eius versione N. T. Hispanica conf. Gerdesii Florilegium libr. rar. sub voce Dryander. In Gabbemae Epp. Cent. III. p. 41. Dryander haec ad Io. a Lasko scribit: Philippi Melanchthonis doctrinam, iudicium, docendi dexteritatem tanti facio, vt vel huius unius gratia cuperem vel ad extremum orbem aduolare, quo tanti viri colloquio et disciplina domi forisque uti possem.

**) Optimus Hubertus, melior quo nemo repertus.] Tom. Lugd. Epp. p. 284. Hanc epistolam dedi huic viro honesto et erudito Huberto Burgundo, cuius integritas mihi consuetudine triennii cognita est. Vedit Italiam, Hispaniam, Galliam, et vere πολλας ανθρωπους idem circa reges reos tyros. (multorum mores hominum cognouit et urbes.)

Melanchthonis vita in terris duravit. Vt horum 1554 consuetudo annum attingat XII. Erat autem *Philippo* grata atque iucunda multarum magnarumque rerum, quas ille tenebat, commemoratio, et oratio de Regibus Principibusque gubernationum, et aliis sapientia, virtute, doctrina praestantibus viris horum temporum. Neque ego audiui vnum alterum, qui tam prudenter et certo, et plane, dilucide, diceret exponeret, quicquid narrare instituisset. Non ille in hominum nominibus falli, non in dictis temporum errare, non confundere rerum negotiorumque seriem. Erat autem in eo singularis sagacitas in notandis naturis hominum, et coniiciendo, quo quisque suopte ingenio deferretur, et quae esset voluntatis inclinatio. Consiliorum etiam solertissimus aestimator, et euentuum futuorum prouisione admirabilis. Hunc lectio libri cuiusdam *) in Italia, vbi tunc ipse degeret, a *Philippo Melanchthoni* compositi cupiditate incenderat videndi autorem illius, et ea stimulos perpetuo admouens perpulerat tandem, vt in Germaniam veniret et Vittenbergam se conferret.

X 3

Vbi

*) *Fortassis Locor. Theol.]* Ipse Hubertus Languetus hoc affirmat in epistola quadam ad Ioach. Camera² rum his verbis: Sub annum 1547. quidam Germanus donauit mihi in Italia Locos comm. domini praceptoris Philippi, quos uno anno quater aut quinques perlegi, cum tamen interea peregrinarer. Ii tanquam Ariadnes filum fuerunt mihi variis labyrinthis inuoluto, vt iudicarem istum solum quaerere, quid sit verum et pium — — Constitui itaque ad eum accedere, vt eius sententiam de coena domini et aliis quibusdam exquirerem, cumque ad eum venissem A. 1549. ab eo tempore usque ad ipsius mortem plerumque apud ipsum vixi. cf. Ej. Epp. ad Ioach. Camer. Lips. 1685. 12. p. 27. Praefatio Lud. Camerarii his epistolis praefixa multa singularia vitae Langueti Antwerpiae 1581. demortui tradit.

1554 Vbi more consuetudineque sua accepit eum *Philippus Melanchthon* humanissime, et perspecta virtute integritateque eius, secum esse libenter passus quoad vixit, et obseruantiam fidemque ipsius est expertus, sumnam benevolentiam erga illum perpetuo retinens. Suntque saepe audit sermones *Philippi Melanchthonis* praedicantes accurate *Huberti* probitatem et studium veritatis, et prudentiam, et explicatam cognitionem atque scientiam earum rerum, quarum periti et sibi laudem et aliis utilitatem acquire conciliareque consueuerunt. *Hubertus* vero eam grati animi significationem honoremque *Philippo viuo*, et mortuo meritorum recordationem, pieta temque praestari semper studuit, ut perspicue declararetur animi ipsius singularis erga illum affectio, quem omnibus officiis praesentem coluisse, et cuius erepti nomen honore veneracioneque perpetua, et memoriam desiderio ac lacrimis prosequeretur. Sed haec tenus in isto indicio consuetudinis cum externis hominibus *Philippi Melanchthonis* moratam esse narrationem nostram, habeatur satis, cum alias innumerabiles vnde locorum ac gentium ad ipsum videntur, compellandum, audiendum aduenisse non sit obscurum neque ignoretur. Adiungantur ergo iam expositis reliqua.

§. C.

Mors Electoris Io. Friderici. Eius laus vera.

Hoc Christi anno MDLIII. Illustriss. atque laudatiss. Principi *Iohanni Friderico* Saxon. Duci, post obitum illustriss. coniugis rebus omnibus pacatis placide mortuo, *Philippus Melanchthon* cum bonis vniuersis memoria animi grati et veri doloris luctu iusta fecit ^{a)}), cuius fortunam et casum saepe deplo-

a) Epitaphium a *Philippo* scriptum *Iohanni Friderico* extat in eius Epigrammatt.

deplorauerat, qui excessit e vita V. Nos. Martii. 1554 Huius Principis virtutem, constantiam, animi ex- celsi magnitudinem, et perseverendis, quae necesse es- set, patientiam, fideinque ad Deum et homines fu- spicientes admirati fuerunt et praedicarunt hostes quoque. Quid si iste laudum tantus splendor leui forte macula aliqua aspersus putetur, ita scilicet in- tellectum est, hominem eum fuisse, quorum haec est conditio, ut nemo omniam penitus labis expers sit. Atque ut aliud alia vitii est, secundum Comicum, sic accidit magnis et fortibus animis, ut interdum altius extollantur quam aequum esse videatur. Un- de fit, ut ea suscipiantur montanturque, quae, nisi processus habeant fortunatos et exitus felices, o- mnem omnium reprehensionem effugere nequeant. Quidam autem ita peruersi sunt, ut neminem satis laudatum putent, nisi sermonibus suis aliquem in coelum ferant, et quemadmodum veteres locuti fu- erunt, cum Deorum immortalium laude coniun- gant. Neque videat hoc pacto non ornari sed de- formarium, quem celebrare instituerunt, cum de homine verba facientes non hominis effigiem expro- mi stadeant et perspicii oratione sua. Sed et de his satis vel nimium potius.

§. Cl.

Ad Convensum Augustanum Melanchthonis iter, quod pa- rare iussus fuerat, omissum. Io. Moreni Card. laus : eius patris Hieronymi capiuitas. Dan.

Stibari obitus.

Anno Iesu Christi MD LV. Non. Febr. pree- 1555 fente Augustae Vindelicorum Ferdinando Rege et Prin- cipibus non multis, proposita fuere capita delibe- rationum. Cumque in mentione de re Ecclesiasti- ca, quod Religionis negotium appellabatur, tres

155; rationes indicaretur, quibus laboranti illi et diligenter consili subueniri que posse existimaretur, fuit vna ex his congressus doctorum hominum, qui rursus de Religionis negotio colloquerentur. Itaque *Philippus Melanchthon* iussus fuit parare se, et expectare literas, quibus quid agendum et iter illud quando ingrediendum esset, ei significaretur. Sed tam quidem molestia hac affectus non est, et reperita alia via ad incommoda ac mala illa non tam sannanda quam mitiganda, et procurandum, ne latius faltem serperent. Hoc quale sit, coniicere licet ex pracepto et sententia *Peligni Poëtae* de eo, quod ipse vocat *Immedicable vulnus*. Pernissa tamen tunc, non paucis admirantibus, concessaque fuit versatio aliqua eius doctrinae, cuius assensioni prius vltima supplicia et grauissimae poenae constitutas fuissent, et adhuc alicubi essent ^{e)}). Sane quid suscipi tentarique forte potuisset, incertum est, et erat expectatio omnium fere sollicita atque anxie. Nam Romanus Pontifex *Iulius III.* Augustam alegarat *Johannem Hieronymi filium Moronum*^{*)} Cardinalem, quem aiebant et prudentia et eloquentia esse instructum, et vias noſſe, quibus se in animos quorumcunque insinuans, illorum voluntates gratiamque sibi facile conciliaret, eosque perduceret in sententiam suam, et iis artibus praeditum præ caeteris, isto-

e) Composuit hac occasione Melanchthon iudicium von Freystellung der Religion an die Gesandten zu Augspurg, quod extat in eius Consil. germ. p. 428.

*) De hoc vid. Epp. ad Camer. p. 727. 728.] Egregia I. G. Frickii commentatio de Io. Morono S. R. E. Cardinali, articulisque, quibus ab inquisitionis officio iussu Pauli IV. olim tanquam Luthernissimi suspectus et in vinculis detentus accusabatur, inserta est b. Schelhornii Amoen. litter. Tom. XII. p. 537 - 586.

istoque nomine in præcipua esse eum existimatione. 1555
 Idem, cum Episcopus Mutinensis illo tempore no-
 minaretur, legatus ad eum quoque conuentum, quem
Ratibonæ egit *Carolus Imperator* anno Christi MDXLV,
 antequam ad bellum proficeretur Africatum, exi-
 stimatioque de eius sapientia virtuteque, et facun-
 dia in primis, per quam præclara fuit. Habuit hic
 patrem superiore aetate sapientiae laude celebrem,
 cuius consiliis gubernatam rem Mediolanensem esse
 ferunt. De que eo quod accepimus, huic narratio-
 ni inseruissem, neque prorsus hoc alienum visum
 iri, sequitur ingratum lectori futurum esse sperauim.
 Quibus temporibus inter arma Caesariana atque Gal-
 lica *Franciscus* Dux Mediolani tanquam in maris
 commoti saeuissimis vndis iactabatur, aliquando por-
 stulatum ab ipso fuit, ut in castro vicina Caesariana
 se conferret. De qua re cum accurate deliberaretur,
 non putarunt consiliarii faciendum esse, ut ipse Dux
 illo accederet, manifestum ac praesens periculum,
 quemadmodum coniiciebat, aditus. Atque
 Principem consilii sui mitti illuc plaquit *Hieronymus*
Moronus. Credebatur hic de iis, quae fieri
 aut non fieri deberent, admoneri voce quadam, quae,
 nemine nisi ipso exaudiente, emitteretur ex annuli
 eiusdem conuersa ad aurem pala. Consueisse igitur
 ferebatur, quoties de quentu aliquo certior fieri
 cuperet, quasi de proposita re cogitaret, cubito ni-
 tentem manuam et ita annuli palam auri adponere,
 ut de quibus quaerebat aliquid cognosceret, cumque
 id ipsum tunc quoque fecisset, sermone Italico pro-
 nunciata audiisse haec verba: *Ibis redibis non eris*
captinus. Quae cum ipsius intelligentia sic distin-
 guerentur, ut significaretur id quod optabat, pro-
 fectus fuit in castro, atque ibi captus et duriter cru-
 deliterque tractatus, illorum verborum aliam sen-
 tentiam fuisse et se disiungenda copulasse demum

1555 perspexit. Hunc Cardinalem in non paruum disserimen paulo post venisse dicebatur potente rerum Julio III. Sed tunc ille, nunciata morte Pontificis Rom. Iulii III. cum festinatione summa Rōmā, reliquis omnibus, recurrerat. Atque eo tempore, quemadmodum narrari coeptum est, liberatus fuit *Philippus Melanchthon* sollicitudine et labore scriptionum disputationumque de Religionis negotio. Amisimus hoc anno nos ambo usum summi amici *Danieli genti Stiberti* *), ordine equitis Franci, dignitate Canonicī in collegio primarii templi Vurcepurg. Amicos enim non dubitabat ille nos appellare, et esse si amicum seipso declarare non desistebat. Cum quidem propter societatem honestorum studiorum qua coniuncti a prima aetate fuissetus, fratrius nomine dignaret. De huius viri virtute, animo constante et magno, ingenua orationis libertate, beneficentia in suos, amore patriae, liberalitate et humanitate erga omnes, tota denique vita digna generis sui nobilitate, et alibi **) vera narravimus, et nunc in his exponendis morari minus opportunum videri possit. Quare prosequamur commemorando proposita, et id agamus, quod est in manibus.

§. CII.

In Anglia et Gallia aduersus professos sinceram religionem atrociter saeuitum. Aug. Latimeri et Tb. Cranmeri martyrium.

His igitur temporibus in *Anglia* ea patrabantur, quibus et *Philippi Melanchthonis* et aliorum animos

*) Extat ep. *Philippi* ad hunc *Stibarum* p. 268. Epp. ad *Camer.*] Plures *Philippi* ad eum reperiuntur, nempe tres *Tom. Lugd.* p. 13. 15. 16. et una *Libro HI. Epp. Mel.* p. 127. *Erasmus* quoque litteras ad eum exarauit plures, quod ex indice epistolis *Erasmi* praeposito conspici potest.

**) Fecit hoc *Camerarius* in epistola dedicatoria ad *Flo-*

mos ingente dolore affici necesse erat. Crudelissime 1555
 me enim interficiebantur ferro ignique innocentissimi
 et sanctissimi viri, in quibus venerandus Senex
Latimerus (o^{ctogenarius}) nominabatur, et Cantua-
 riensis Episcopus *Thomas Cranmerus* f). Sed hic
 quod esset dignitate ac loco summo atque primario,
 supplicium aliquanto sumptum est de eo posterius.
 In *Latimero* singulari olim *Erafni Roterodami* amico,
 et religiosae pietatis coelestisque veritatis ardentissi-
 mum studium, et idem exquisita cognitione optimi-
 rum literarum atque artium, et facultate eruditae
 doctrinae celebris fuit. Qui vbi cum socio crimi-
 nis pulcerrimi atque glorioissimi: Quod Euangeli-
 um Iesu Christi Filii Dei profiterentur, Episcopo
 tunc Londinienſi, ad rogum constitisset, productum
 eodem de carcere, ferebatur, etiam *Cranmerum*
 suisse, ut mortis atrocitate et horrore spectaculi il-
 lius deteritus sententiam mutaret. In qua cum ni-
 hilominus hic permaneret, atque supplice etiam ge-
 stu oraret, cum sanctissimis illis viris ut mortem sibi
 communiter afferri decerneretur, falsi autores con-
 filii huins sua opinione, istos quidem viuos combu-
 rendos, hunc autem in carcerem reducendum cura-
 ruat. Vbi primum in squalore et mox spe quadam
 bona et commodis quorundam sermonibus inductus,
 traditur aliquantulum vacillasse, et nomen suum sub-
 scripsisse, nescio quibus, aberrantibus a simplice
 veritate coelestis doctrinae, quam ipse esset profes-
 sus: Sed mox illustri confessione sententiam pristi-
 nam declarasse, et manum etiam detestatum, quae-
 se

Florianum Grispeccium Libro Hippocanticus di-
 cto et Lipsiae 1556. cum aliis de re equestri edito
 praefixa.

f) Prolixe vitam et fata Thomae Cranmeri descri-
 psit Melch. Adami in *Vitis Theologorum exterorum
 Principum*, p. m. 1 - 19.

1555 Se nefario operi ministram praebuisset, atque ita cre-
matus fuisse. Similis saequitiae in alios complures
tam in *Anglia* quam *Gallia* incitatum odium rabiose
est debacchatum illo tempore tanta importunitate, vt
prior calamitas iam fuisse tolerabilis videatur, quae
fuisset maxima atque acerbissima. Verum haec no-
stra commemoratione enarranda hoc loco non sunt,
et hactenus producta mentio sufficere poterit institu-
to nostro.

§. CIII.

*Melancthonis iter Norimbergense ad dijudicandas ab Osiand-
ro motas controversias.*

Indicatum autem supra est, quid turbarum fu-
erit commotum impostuna quadam nonitatis usurpa-
tione in doctrina Ecclesiastica ab *Andrea Osiandro*.
Huius mortui etiam factio *) non quiescebat, et, vt
verum fatear, exulcerari negotium videbatur impor-
tunitate quorundam **) ambitiose magis quam ne-
cessario quasi ventilaustum dissidium illud, et non pa-
tientum flamas contentionum extingui. Exarse-
runtque passim certamina de illis rebus plane gladi-
atoria. Quae tanta extiterunt *Norimbergae* &), vt
ferri in ciuitate pacata diutius non possent. Eo igit-
tur ventum est, vt peteretur a *Philippo Melanchthonem*
iam non consilium, quod ante dederat, sed auxili-
um, quod perturbatae Ecclesiae ferret. Ita, impe-
trata hac venia ab illustriss. Principe Elect. *Augusto*,
Norimbergam ille est profectus, adiuncto sibi hinc
Alexandro Alesio, et tum forte hospite *Iacobo Rungo*
Pome-

*) *Io. Funccius, Nic. Jagenteuffel etc.*

**) *Ioach. Moerlini.*

g) Hanc controversiam optime illustravit *G. G. Zeltnerus* in *Paralipomeno Osiandrino* s. *Leonh. Cul-
manni Antistitis Norimb. vita et fatis*, Altd. 1710. 4.

Pomerano, quibus et ego me eo itinere comitetti 1555
praebui. Atque fuit praesentibus Norimbergae prae-
cipuis in Ecclesia docentibus ea contouerteria ita dis-
putata et sedata, vt ab hac deinde quieta fuerit ou-
mnino ciuitas illa, complexusque est dogma scri-
pto ^{b)} *Philippus Melanchthon* breui illo quidem, sed
diserto et illustri, sine vlsius reprehensione aut infe-
statione veritatis simplice oratione exposita, qua af-
fererentur probata, et refutarentur ea, quae damna-
bantur. Id quod optimi et sanctissimi veteres quo-
que fecisse animaduertuntur in Nicæa Synodo, de-
clarata sententia vera atque recta Ecclesiae Catholit-
ae, et refutata contraria, inculcato nullius aduersari-
antium nomine. Spes fuerat aduenturum esse co-
dem *Johannem Brentium* ⁱ⁾, sed literis hie missis
ostendit, curr accedere eo tempore non lieuisset, et
disservit quedam de rebus illis, quae tractabantur.
Duo ^{k)} qui querere disceptareque amplius vellent,
neque

b) Cuius titulus: Das der Mensch in der Bekehrung
zu Gott gerecht werde von wegen des Gehorsams des
Mittlers durch Glauben, nicht von wegen der we-
sentlichen Gerechtigkeit. 1555. 4. Extat quoque in
Mel. Consiliis germ. p. 382. sqq. Abhortatio autem ad
eos qui docent in eccl. Norimb. videatur in Conf. lat.
p. II. p. 308. Condemnatio scriptorum Culmanni et
Vetteri, est in Relatt. Innoc. A. 1715. p. 194 sqq.

i) Brentii epistolam inserui b. D. Riedereri nützli-
chen Abhandlungen zur Kirchengeschichte p. 432 sqq.
Conf. quoque Mel. Epp. L. III. p. 201. et Fischlini
supplm. ad memorias Theol. Würteberg. p. 67 sqq.

k) Leonh. Culmannus et Ioh. Vetterus. Mel. Epp.
Lib. II. p. 77. Scripsi quedam de summa controver-
siae, quae sunt omnium, qui Noribergae docent, suffra-
gatione comprobata, praeter duos, qui ministerium
Euangelii vitro abdicarunt, quorum alterius tanta est
infelicia, et impudentia, vt diceret Christum per acci-
dens iustificare. Hic cum philosophiam nunquam di-
dicisset, inde phrasin, quam non intelligit, summis.

1555 neque explicatione prolata contenti essent, tunc discesserunt dimissi benigne. Caeteri inter se concordantes tranquillitati in ista parte studiose operam derunt.

§. CIII.

Flacianorum improbitas et quidvis configendis ac quosvis prabis insectandi proteruis.

Reuersum autem mox domum *Philippum Mönchthonem* exceperunt rursum aggressiones quorundam de disputationibus et turbis *Flacianis*. Sibi enim *Flacius* iam non modo vulgi studia, sed nonnullorum magnorum et principum virorum *) voluntates astute circumuentas adiunxerat. Ferebantur que leges *Philippo*, quibus inter ipsos gratia reconciliari videretur posse, et tantus furor erat hominis, ut leaissime dicam, improbi, ut accedere tandem proprius non dubitaret, et euocare ad colloquium**) *Philippum*. Hic vero cum de ea re scribebat respondens literis quorundam, graviter et plane ***) tum illa talium congressum postulata praecidebat. Et quia prohibere quasi illuuiem ille insaniam non poterat, intra suam stationem resistens et faciens, ut prius, officium, neque ab hoc sinens abduci seso iracundia, odio, cupiditate, spe, iniuriasque omnes perferens et contemnens incitationes stolidae vehement-

*) Vinariensium Ducum et Io. Alberti Megapol.

**) Coswigam.] Egregie de Coswicensi conuento agit Saligius P. III. Hist. Aug. Conf. p. 238 sqq. Vide plura infra ad annum 1556. sub finem §. CV. annotata.

***) In epistola ad Hubertum Languetum scripta, quae addita est Actis Legatorum Sax.] Acta in causa Flacii pleraque inueniuntur quoque in Mel. Consil. lat. P. II. p. 258 sqq.

mentiae, ita permittebat Deo aeterno cætera. At 1555
 hi illo ipso irritabantur, et libellos scriptorum tur-
 bulentorum emittebant in vulgus, et arripiebant ad
 lacrandum plurimos optimos et doctrinæ atque pie-
 tate præstantes viros *), quibus maledicendo acer-
 bitati indulgebant animorum suorum, et odiis con-
 ceptis obsequebantur. Vera falsa, certa dubia, con-
 sentanea dissentanea, propria aliena, convenientia
 absurdâ proferrentur in medium, non curabatur.
 Et satis erat crimen aliquod illatum esset. Nam ad-
 haerescebat in hac parte, quam *Philippus Melan-*
chthon deserendam sibi non putarat, statim quicquid
 esset tanquam telum accusationis et culpæ conie-
 ñum. Ut autem Magi ignotis et barbaris nomini-
 bus simplices infatuant, sic isti appellationibus miri-
 ficiis et obscuris vulgi animos percellebant, et quæ
 inhiens sibi circumducebant, *Adiaphoristas*, *Syner-*
gitas, *Maioristas*, et nescio quae alia vocabula nun-
 cupando comminiscendoque offundentes. Fiebat
 autem ut confusa negotia publica ac priuata, et Ec-
 clesiasticae ciuilesque res, materiam darent insinu-
 landi inuidiaque grauandi eos, a quibus aliquis alien-
 prior forte esset. Et *Flaciana* factio iactans ardorem
 quendam et flagrans studium rerum diuinarum, si
 qui illam vehementiam improbarent et moderatio-
 nem lenitatemque aliquam adhiberent, statim de-
 sertores et proditores causæ eos esse vociferari, et
 ingerere conuicia, et disputationum conflictus posse-
 re, et veluti in arena exultare atque provocare ad-
 uersarios ad luctandum. Quæ omnia ad vulgus et
 imperitos; et rerum negotiorumque ignaros erant
 speciosa, et celebritatem nominis *Flaci* augebant.
 Atque inueniebantur quidam **) qui paria facerent,

et

*) Pfeffingerum, Ménium, Ioach. Camerarium.

**) Lasius, Menius, Sturio, Scholastici Witteber-
genses.

1555 et veris contumeliis istos: appeterent neque sciente, et si resciuisset perquam grauiter et moleste ferente *Philippo Melanchthonem* ¹⁾). Sed ii tantum proficiebant, quantum ad restinguendam flammarum infusum oleum. Ad unum enim probrum is promptu statim erant, quae obliçarentur deceas. Diceret quispiam falsa de inanibus ruminis collecta aut confusa ab ipsius spargi: Aliquam illam fabulam contra narrare et eludere crimen, et scurrarum more impudenter inde noui vitii infamiam detexere. Quac autem dicebantur ac docebantur vero et utiliter, ea peruerendo et cauillando detorquere, et conquerere atque venari vndeque omnia, quibus de quietis et pacis cupidorum, et paulo modestiorum existimatione aliquid detrahoretur et his inurerentur maculae. Vetera et noua, dictaque et facta, atque syllabae paene calumniarum malitia ad ignoraminiam *) arripiebantur eorum, a quibus ista caterua discesserat, cum do-

cen-

1) Neo sciente nec volente me eduntur ea scripta, de quibus questus es. Sed cum finem nullum faciat ~~σαφλαγχειν~~ Flacius, irritauit tandem hos, qui aliquanto sunt vehementiores, quam ego sum, et quam velim eos esse. Sed virulentia Flaciana illos etiam incendit., Sic Melanchthon Chytraeo de Epp. Scholastic. Viteb. interroganti respondit. cf. Dav. Chytræi Epp. p. 1218.

*) Camerarius in Libello novo Epp. (Lipſ. 1568.2.) ad Joachimum Principem Anhalt. plag. V 4 b. inter alia sic de his turbulentis hominibus scribit: Quid facerent aliud ii, qui et natura impelluntur et voluntatem accommodant, vt tumultuentur et turbas dent? Ab horum furiosa audacia et impudenter foederata nihil est tutum. Malitia et mendacii depabant omnia. Res, negotia, personas, tempora confundunt, captant atque excerptunt particulas actionum et voculas disputationum, et deinde declamando et exagitando omnia ad vulgus (cui maledicta et seditiosæ conciones gratae suæ) occupant multitudinis

cendo magistros, beneficiando paene parentes haberent plerosque, et propter aetatem certe et dignitatem atque excellentiam plurimi ex his eos observare et colere deberent. Quemadmodum autem olim cum histrionum ars cognita atque probata fuit, pluris fieri coepisse actores fabularum quam scriptores traditur, sic accidit tunc prauitate hominum et vulgi levitate, ut isti simul atque alii, eorum, quibus praceptoribus vni fuerant, dicta ac scripta diversis gestibus iisque partim ineptis, partim turpis agerent, et cum malitiose interdum corrumpentes, ita applaudentes sibi inuenirent complures. Quia autem differebantur res arduae et magnae, ideo ista cohors tumultuari, et vehementia declamitandi perturbare audientum animos, et assentari hominum cupiditatibus, et hoc parvo facile reperire assentientes seque eis adiungentes. Grata erat plurimis reprehensio atque notatio eorum, quibus licentia vitae coherceretur, et maior prohiberetur dissolutio. Libenter igitur admittebatur, et fortes isti perhibebantur tanquam libertatis defensores, erantque in pretio. Quid vero melius, rectius, salutarius omnium isti protulerunt, docuerunt, enarrarunt? quam si, quos tam hostiliter oppugnabant. Sed erant illa scilicet iam visitata, ac nouitate delebatabantur homines, quorum voluntati istud genus speciose inseruit. Quemadmodum autem erga ciues plerumque propter usum consuetudinis affectio est remissior, ita vulgus, quantumuis bona et utilia, iam familiaria atque consueta, minus curare solet, et auctoratur externa ac noua.

vis studia, et verbis mirificis ignotarum et inexplicatarum rerum quasi incantant homines, ut postea quicquid dicatur, audientiam non reperiatur. Eo quidem minus, quo magis potentes quidam hoc genus hominum fouent.

Melanchth.

Y

1555 noua. Atque iste quasi turbine multa honesta consilia, non paucæ p̄aeclaræ actiones peruersæ sunt, spes tranquillæ cuiusdam quasi serenitatis debilitatæ atque erecta, pietas et religio labefactata, cum interea fulcirentur superstitionum et errorum vitia. Quod nunc coeptum est ab iis quoque intelligi, qui istos aliquando vel fouerunt vel non certe excluserunt. Cum enim ista factio audacissime vel potius impudentissime, sine omni rerum, personarum, temporum consideratione effutiret et dissiparet, quicquid non in mentem, quam haberet nullam, sed in buccam, ut dicitur, venisset, in hoc malo id inerat boni, quod siebat, quemadmodum Tragicus Poëta ait improbis et vanis visu venire: ut cogitationum voluntatumque

Certum atque verax indicium lingua faceret,

declarans illa ac profitens, nihil se esse petulantius neque magis leue atque futile, et proferens cum scelerate et nefarie confusa de opt. et innocentiss. ac publice priuatimque bene meritis viris, et sese antisignanam ducemque praebens ad Reipublicæ reliquam quietem exturbandam, ad vastitatem inferendam Ecclesiis, ad laxandam multitudinis promiscuae licentiam, ad totius denique adhuc consistentis honestate quadam nonnulloque pudore vitae dissolutionem. Haud sane nescimus huic importunitati prætendisse istos exempla sanctæ antiquitatis, quoadem non minima ex parte eminebat vel furor vel certe stultitia ipsorum, qui nullis consiliis aut actionibus similibus et conferendis tanquam latrones aut hostes sub illorum exemplorum quasi testa subirent, ubi lateret impietatis istius detestanda pernicies. Etsi autem adhuc reperiuntur hic aut illic nonnulli, qui pertinaciter defendant quamvis perspicuam perueritatem atque vesaniam, et fit tamen indies, etiam infat-

infidetate quadam, assensio infirmior, et aperientur plurium oculi, et contracta damna intelliguntur, et diffensiones inde tum manifestae tum occultae existunt. Est autem profecto non leuissima caussa miseriae istius, seculi nostri effrenata exultatio, et infinita licentia, et summa dictorum factorumque impunitas, non modo declamatandi et concionandi pro eo, ut cuique libet, et fert impetus animi commotus, sed proferendi quoque et edendi mandata literis ea, quae unusquisque somniasset aut vigilans fingere comminisciique potuisset. Sed in primis liberae et crebrae tunc erant disputationum dimicationes et criminationes confutationesque mutuae, et iurgiorum contumeliae. Quique alterum insestando vehementissime exagitaret, et in eum inueheretur acerbitus, et pro suis qualibuscumque audacissime propugnaret, is fortissimus habebatur et laudabatur in primis. Omnes itaque librorum officinas, accusationibus, defensionibus, purgationibus, insimulationibus, et pugnacibus saeuisque scriptis resertas cerneret. Hoc loco mihi venit in mentem, quod Legibus antiquis constitutum fuisse traditur, ut alterum in iudicio falso et temere accusantes eam poenam sustinerent, quam luere oportuisset reum, si conuinceretur. Erat enim aequum valere idem in eos, qui contradicendo inscite et nugatorie et perperam refellere aliquem conarentur. Quia vero actio datur illa quidem in iudiciis iniuriarum: ficta autem atque falsa crimina alicui inter altercandum inferri, et obtredando maculas aspergi, modo praetendatur ardor afferendae et defendendae veritatis, non modo animaduersione caret, sed laudem etiam passim inuenit; ita scilicet fit, ut optimos et grauissimos viros leuisimi deterrinique insectentur et exagitent. Quanta autem nunc copia quoduis argumentum, sed praecepue aliquod sanctae Religionis caput explicantium et

3555 de hac dimicantium librorum evolat? In Aegypto olim, quemadmodum fertur, quod quisque in aliqua arte excogitasset, id in conuentu peritorum consideratum et diiudicatum sic demum, si approbatum esset, curabatur tanquam verum, in columnis prescribendum, quae in sacris quibusdam locis seruabantur. Tales conuentus nunc quoque agi erat optandum, et expediret, ut de iis scriptis, quae proferenda aliquis in lucem et edenda existimasset, docti et sapientes consulerentur, deque eorum sententia utilia ac bona publice reponerentur, mala atque perniciosa oblitterarentur delendo. In quo melius esset, ne nomen quidem scriptoris conseruare, id quod in Aegypto quondam factum fuisse accepimus. Hoc sane pacto obuiam iretur cupiditati immode dic ambitiosorum et gloriae appetitio reprimeretur, et non completerentur animi hominum opinionum mirabilium absurdarumque varietate. At nunc quoniam et scribendi facultas conceditur eundem, et iudicandi potestas datur cuilibet, qui sunt audacissimi, ii vulgo in pretio honoreque habentur, et omnia ubique perniciosis et turbulentis contentionibus personant. Verum apponantur et ista ad miseriaram nostri temporis aceruum, et fatalium poenarum grauitatem.

§. CV.

Bonorum super ipsis turbis et dissensionibus dolor. E Bohemia multi ob professionem siveque religionis exules. Iusti Iones mors.

Inter haec dissidia et istas secessiones, qui adhuc supererant pauci illi fane ex vetere sodalitate et quasi grege eorum, qui initio ad veritatis coelestis et optimarum disciplinarum doctrinam colendam se se coniunxerant, cum maximo dolore recordantur

ter praeteritorum temporum, et tantam mutationem ¹⁵⁵⁵
 vitae atque morum deplorabant. Meminerant sua
 aetate inimicitias etiam inter aliquos manifestas non
 finitae expertes humanitatis et moderationis, conten-
 dentibus illis non hostiliter sed ciuiliter: in suscipi-
 endis autem gerendisque rebus quibuscunque com-
 municata consilia et collatas sententias rationesque
 magno studio et opinione mutuae behevolentiae sin-
 gulari. Quae tradere docendo aliis, quae compo-
 sita scribendo edere aliquis volebat, quae negotia
 confidere agendo; ea tunc non temere sed delibera-
 ta et recognita cum amicis ita aggredi, si videretur,
 et proferre, aut, si non videretur, relinquere et
 premere. Hanc igitur suavitatem illi superioris tem-
 poris participes adhuc reliqui in tantam acerbitatem,
 et vitam ex congregabili atque mansueta, tam seram
 ac soliuagam euasisse, dolebant et miserabuntur
 prolapsonem aetatis suae, et nihil laeti de futuris
 poterant ominari, accedente etiam senectutis diffi-
 cultia atque difficultate. Sed his temporibus, in
 quibus versatur ista pars narrationis nostrae, et dum
 ea, quae exposuimus, ad hunc modum gestantur,
 multi interea ex Bohemia ^{m)}) fuere edictorum saeui-
 tia electi, qui aliquid dicere aut facere ausi fuissent:

Y 3

prior-

m) T. II. Script. publ. Witt. plag. N 8. In vicina Bohemia centum et septuaginta viri docti et pii ex Ecclesiis pulsi sunt. Horum multi iam cum misericordiis familiis vagantur in exiliis. Hos exulantes Pastores consolatur Melanchthon in epistola quadam, quae extat Tom. Lugd. Epp. p. 361. et in Sam. Martinii Religione Gentis Bohemicae Evangelica (Witt. 1622. 12.) p. 105 sqq. Huc pertinet quoque collectio rara Epistolarum sub tit. Epistolae consolatoria piae et utiles maxime iis, qui propter confessionem veritatis persecutiones patiuntur, c. praef. Cyriaci Spangenbergi ad Imp. Maximil. II. Argent. 1565. 8.

1555 prioribus et antiquis observationibus et ritibus contrarium. Exultabantque complures coniuges praesertim sacerdotes per quam miserabili specie. Et amisit Philippus Melanchthon amicum praecipuum Iustum Ionam. Hic celeberr. Iurisconsil. Henningo, Goedae praeposito rei Ecclesiasticae Vuittenbergao, successerat, et hoc anno Christi Iesu M D L V, migravit ex hac vita, vir dignitate excellens et praestans doctrina, cum Vuittenbergam prorsus reliquisset in superiorum annorum bellicis tumultibus, et mutatione gubernationis. Etsi illius abesse cooperat et conciones habere antea quoque in Salinis Saxoniciis. Sed tunc his regionibus excessit, et aliquantisper in aula Ducum Saxoniae D. Johannis Friderichi filiorum, commoratus, praefectus deinde Ecclesiae in oppido Eyssefeldo, ibi mortem obiit habens annos LXXXI.

§. C VI.

Colloquium Wormatiense. Eius progressionem Flaciani rabant. De Mich. Sidonio et Frid. Stapylo, nonnulla.

Ad Danubium asterni conuentus agebatur an-
1556 no Iesu Christi M D LVI. ²⁾ Et de Religionis negotiorum conuenierat: ut electi aliquot vtriusque partis

*) Eodem anno 1556. undecim a Maximiliano, tunc rege adhuc Bohemiae, quaestiones per Doct. Richterum, scutum, ad Melanchthonem missae sunt, quae obiectiones quasdam Pontificiorum ac praecipua capita controversa continebant, ad quas eodem anno respondit Melanchthon. Has responsiones post auctoris obitum Nic. Selneccerus Lipsiae 1567. 4. excudendas curauit, sed nulla facta mentione Principis, ad quem missae essent, hoc titulo praefixo: Bericht auf etliche gemeine hauptfragen vnd Objectionen der Papisten u. a. von den fürnembsten stücken der streitigen artickel gestellet durch P. Melanchthon. Extant quoque in Consil. germ. Mel. p. 448 - 489. hac iuiscriptione:
Fra-

congregarentur in Vangionibus Berbetomagi. (Wor-¹⁵⁵⁶
matiae), deque controvēsiis ortis inter se placide
colloquerentur. Nominabantur autem iam alteri

Y 4

non

Fragen von eilff streittigen Religions Artickeln so auf
Befehl K. Maximiliani II. seiner Maj. Hofprediger
an P. Mel. gelangen lassen. Melanchth. harum in epi-
stolis hinc illinc meminit. Lib. V. p. 175. Accepi
concionatoris Regis Maximiliani litteras et quæstiones,
quas Pater filio proposuit de autoritate Synodorum
et al. De his volumen mitto ad concionatorem. Epp.
ad Camer. p. 702. Concionatori Maximiliani nomen
erat Io. Sébast. Pfauser, de quo vid. Schelhornii Er-
götzlichkeiten T. I. p. 95 sqq. Non possum, quia
breuiter hic quoque moneam, tentatam fuisse reconci-
liationem inter Melanchthonem et Flacium exequunt
hoc anno, quae initio sequentis anni repetita fuerat,
sed actio haec irenica sperato caruit euentu. Pauca
tantum ex Mylii chronologia scriptorum P. Melan-
chthonis excerpam, vbi ad A. 1557. haec leguntur:

Hac anno duæ sunt missæ ad Philippum legatio-
nes, de quarum utraque in epistola ad Bucholzerum
inquit Philippus: Durius multo mecum egerunt Megal-
burgenses, quam Saxonici. Prima legatio fuit Flacii
propter conciliationem superiore anno tentata. Al-
tera Ducis Megalopyrgensis.

Legatio Flacii ad Philippum venit Wittebergam^m
13 Ianuarii: discessit 28 Ian. cum fuisse Wittebergae
dies ferme 9. et dies 6. tractationibus illis suis con-
sumisset. De quo negotio videantur Epistolæ studio-
förmum Wittebergensium (edit. Witt. 1571. 4.) M 3.
sqq. Philippi scripta in hac legatione extant ibidem tria:

I. Responsio ad ea, quae Legati in primo congressu
proposuerunt 21 Ian. M 4 b.

II. Responsio ad scriptum Legatorum Saxoniorum
22 Ian. O 1.

III. Responsio ad articulos primo propositos, et post-
ea, noua in aliquibus confirmatione, repetiōs,
et iterum ab Illyrico propositos 27 Ian. P 4.

Secun.

1556 non magis protestantes, vt olim, sed addidit confes-
sioni Augustanae. Alteri catholicorum et antiquae
Religionis nomen obtinebant. Accesserunt illuc cum
aliis, tum *Philippus Melanchthon*, serius hic quidem,
quod eo anno prosector in Cimbricam Chersonesum
ad Regem Daniae affinem suum Dux *Augustus*, ius-
sisset operiri illum mandata sua. Tandem vero ac-
1557 state Anni MDLVII. est tamen iter et ipse ingressus
deducente eum, qui ab *Augusto* Principe legabatur,
generoso et nobili Comite *Ludouico Neogardieni* *).
Ibidem affuerunt et a Saxonie Ducibus D. *Iohannis Friderichi* filiis missi Theologi, et earum rerum, de
quibus disserendum esset, periti **), et spectati ho-
mines cum bonarum artium tum caeterarum doctri-
narum, et viri non vulgari autoritate praediti. Sed
a *Flaciana*, quae tunc apud illos Principes in existi-
matione praecclara erat et regnabat, factione, eas
leges

Secunda Legatio.

Legatio Duci Megalopyrgensis ad Philippum ve-
nit Wittebergam die 19. Febr. Cumque eo tempore
abesset Philippus, expectandum fuit per dies quinque:
ac 24 die Philippus Legatus audiuit, ac respondit scri-
pto die eius mensis 25. quod extat in Epp. Stud.
Witt. R 1.

Conf. O. F. Schützii de vita Dav. Chytraei L. I.
p. 145 sqq. In primis autem lo. Bacmeisteri Acta Phi-
lippica sive Theologorum Sax. et Legatorum Megapol.
frustra tentata pacificatio inter P. Mel. et M. Flacium,
Tubing. 1719. 4. adde I. R. Marci Nachricht von einem
zu Coswig 1557. angestellten Coniect. Wolfenb.
1737. 4.

*) Comite ab Eberstein, Domino a Neugard, Pos-
merano, cui adiunctus fuit D. Cracovius, Consu-
liarius Elect.

**) D. Erhard. Schnepfius, Vict. Strigelius, et Io.
Strigelius, vt opinor.] Non Stigelius, sed Stoef-
felius, cuius Vinariensi a concionibus.

leges habebant latae praescriptasque et constitutas conditio-
nes, ut alienae sententiae actores non autores suae
aduenirent. De quibus rebus hoc prima optarim,
famam omnem perpetui silentii latebris occultari et
aeterea obliuione potuisse obrui. Sed quoniam il-
lae multorum sermonibus et quorundam scriptis
quoque celebratae sunt, pauca hoc loco a me dici,
ad instituti operis rationem et meam diligentiam si-
demque pertinere duxi. Erant ad decretum collo-
quium de controvëris in doctrina Ecclesiastica capi-
tibus, designati praesides, primum Spirensis Prae-
sul, sed hic obire munus istud morbo impeditus non
potuit. Sufficius igitur fuit in locum eius *Iulius*
(*Pflugius*) Praesul Naopurgensis. At Morsepurgensi-
sis, princeps erat sui gregis. Hunc *Sidonium* no-
minabant, quod in eorum numero, qui suffraganei
vocantur, *Moguntiae* aliquando titulum habuisset
Episcopi Sidonis. Ita enim ludere in maximis re-
bus non est verita, posteaquam os perficuit et o-
mnem pudorem abiecit, supersticio, ut praetexte iu-
beretur aliquis prouinciae, quae vel nulla extaret
omnino, vel nullo pacto certe obtineri gerique pos-
set. Adolescens ipse humili loco natus ex vicinis
alpibus Tubingam studiorum causa venerat, ibi in
contubernio pauperum (*Martinianum* vocant ab au-
tore institutionis) educatus dum bonarum artium
Magister renunciaretur, literas deinde docere coe-
pit, et Moguntiae ludum aperuit, et postea etiam
ad Ecclesiasticas conciones habendas animum appulit.
Ad quas maxima frequentia cum concurreretur, ita
est ei ista curatio lata, ut sententia atque voluntas
arctius deuinciretur, et ipse statum illum fulciret
studiosius, et magis enixe sustentaret. Atque hinc
est ad illud honorum fastigium enectus, rebus bello
conturbatis, et discrepantibus iudiciis, diversisque
studiis collegii, producente eum Imperatoria Maie-

1557 state, cui ita commendatus fuerat, ut illius opera nihil non effici posse crederetur. Quae eadem ferme eodem modo supra a me commemorata cum, his perscriptis, recordarer, non volui tamen delere, neque iterum hoc loco legi, alienum duxi. Sane erat ingenium in homine acutum, industria haud vulgaris, facundia etiam et copia orationis egregia. Is igitur tunc quasi primum ordinem duxit eorum, cum quibus congregati deberent defensores eius doctrinæ, quae nomine confessionis Augustanae significabatur, eratque veluti caput horum *Philippus Melanchthon*. Cognitioni autem praecepsit loco D. *Augusti* Princ. Elect. legatus ipsius debebat, magnitudine animi, constantia, virtute, sapientia, humanitate etiam excellens, quod in adolescentia opt. literis praeclare esset institutus, is quem supra nominauimus, *Ludovicus Comes Neogardiensis*. Habuerat hic aliquando Praeceptorem *Fridericum Staphylum*, quem iamdudum vel ambitionis impetus, vel nescio quae cupiditatum quasi procella, ablatum inter aduersarios constituerat, cuius ante quoque facta mentio est, hominis, ut nihil dicam amplius, despiciat et leuis, cum non esset ab eruditionis doctrina prorsus impetratus. Omnino ex ipsis iam illis, qui antiquae religionis patroni perhibebantur, non plane dementes, fateri cogebantur, suas partes et doctrinæ et rituum et vitac vitiis aliquibus laborare, et non imperito notatos esse errores quosdam. Atque hi initio statim petierunt, ut disputationes non colloquendo sed scribendo haberentur. Id quod facile impetrarunt, quod non minus scribendo quam loquendo se valere considerent defensores confessionis Augustanae. Qui cum praeclare starent, inter ipsos optatissimum aduersariis dissidium extitit. Nam ab iis qui accesserant cum *Flaciano* consulto, de illius

Sen-

sententia ^{a)}). ante omnia postulare; vt damnati pro-
1557
nunciarentur quidam, qui illis, quorum paulo ante
meminimus, dominibus mirificis et fidelis infama-
bantur. Nisi enim hoc fieret, non fore inter ipsos
firmam confessionem. Nihil sere erat inter hos at-
que caeteros istarum partium, controversiae aut li-
tis de dogmate. Petebatur itaque ab ipsis amanter,
ne sine causa autores esse vellent perniciosi dissidii.
Quin etiam damnationes promittebantur, sed suo
loco et rebus explicatis. Dicebatur ideo esse con-
uentum, vt causa non controversa ageretur, eam
par esse vt ipsi concorditer tueantur. Alia quoque
commemorabantur, quibus posse eos a proposito il-
lo abduci spes esset. Sed nihil horum ipsi admitten-
te, et urgente postulatas damnationes secundum praec-
scriptam formulam, ibi tandem eis dictum fuit, li-
cere initio, et esse melius, discedere, quam impedi-
re actiones bonas et salutares. Tum demum illi et
assensi sunt, et promiserunt vno ore et animo de-
fensuros doctrinam confessionis Augustanae. Sane
Philippus Melanchthon cupidus congressus, quique
nihil impedimenti aut morae inferri vellet suscepit
actionibus, non repugnauerat contra postulata da-
minationib; atque has adeo cooperat agitare ^{b)} .
Sed sociis atque collegis magnopere reclamantibus,
ab hoc consilio destitit. Iam vero procedentibus
disputationibus, cum res ageretur scriptis mutuis,
rursum nescio qua noua causa aut cogitatione impel-
lente,

^{a)} Primum, damnandos esse Cinglianos: secundo
Osiandi doctrinam: tertio propositionem, quae dicit,
bona opera necessaria esse ad salutem: quarto lapsum
eorum, qui adiaphora receperissent. conf. Mel. Consil. lat.
P. II. p. 286 etc.

^{b)} Extet haec formula consensus de articulis quibus-
dam controversis scripta Wormatiae a P. Mel. A. 1557.
P. II. p. 202. Consil. lat.

1557 lente, requiri flagitarique damnationes, vociferationesque existere, et perhiberi illis neglectis non posse coniunctionem esse stabilem atque certam, idque apud omnes, etiam aduersarios, testantum clamores audiri, et ita turbari inchoatae disputationes. De quo alii tum aliter. Atque ita mirabiliter omnia misceruntur, ut nulli non suspicior locus esset. Pierique tamen ad impotentiam animi et vetera partium odia illum discessum referebant, quem placuerat testatum esse forensi etiam quadam cautione. Erat autem additus Theologis istis quidam ex scriba Ludimagister *), ex Ludimagistro factus Iurisconsultum vel custos vel emissarius, quem animadversum est, et loquendo et scribendo quasi fabello seditionis Flacianas conspirationes ventilare atque insuper confiare, et furiae instar volitantem ubique odia atque discordias excitare:

*cui triflia bella
Iræque insidiaeque et crimina noxia cordi,*

*Mille nocendi artes : secundum poëtam. Atque
rumusculi de tota se sparsi fuerunt varii, non etiam
nulli inanes et falsi. Verum hoc cum aliis dissiden-
tibus delectationi fuit, et doctrinæ, quæ Euange-
lica*

*). D. Basilius Monner, Consiliarius et Legatus Ducum Vinariensium.] Epp. ad Camer. p. 725. 727. Congruere sententias et voluntates omnium intellico, πληρικού Μεγαράνων (praeter Vinarienses). Discurrit ut Furia is, qui se recte nominat Ιόντουβελος, (Monner, qui se in scripto quodam germanico von der Defension und Gegenwehre Christof Conrad appellauerat, est enim Conrad graece Ιόντουβελος,) et petit audire suorum προβολευμάτων. Sed hi qui nostris amicis adiuncti sunt, ab eis abhorrent.,, Varia lectu digna de vita et scriptis Monneri Io. Henr. Stussius nobis exhibuit in duobus Programmatibus.

lica perhiberetur, obtestauit, quod ista daretur de- 1557
casio tam execrationibus, quam ridiculis quibusdam
sictis, tum accidit contrariarum tunc partium de-
fensoribus peropportunum, qui iamdudum animad-
uerterent, certamen illud iniquius esse comparatum.
Nam se neque doctrina neque usu exercitatione que-
dis, quibus opponerentur, pares esse sentiebant. Bo-
nis autem pietatisque religiosae ex animo studiosis
illa tam intempestiuia defectio ingentem attulit dolo-
rem, quod paene parta victoria pro veritate se pu-
gnare affirmantibus e manibus eripi videretur. Sed
urgebatur sic quoque progressio inceptae disputatio-
nis, ab iis, qui remanserant. At Praeses *Julius*,
vir prudens atque doctus, quod pro altero praeside-
ret, ostendit, necesse se habere, rem perscribere
Regiae Maiestati.

§. CVII.

*Melanchthonis iter ad Elec. Palat. Iac. Micilli mors. Mel-
anchthonis coniugis, dum ipse domo abiit, obitus.*

Dum mittuntur autem literae et responsum
expestatur, omnia fuere interim quieta, et profun-
dum Berbetomagi otium. Inque hac actionum di-
latione, accersitus *Philippus Melanchthon* ab Illustris-
simo Principe Palatino Princ. Elec. *Othono Henricho*
Eytelpergam, vt de Academiae constitutione, eo
praesente deliberaretur, est profectus. Erat ibi *Ia-
cobus Micillus*, cultor et Antistes, vt ait Poëta, re-
ctorum et liberalium studiorum. Quo adiuncto,
itemque aliis quoque doctrina et prudentia singulari
praeditis viris, administratio tota illa ordinata, ratio-
neque conueniente ac laudabili, *Philippi Melanchtho-
nis* consilio et autoritate, constituta est. Neque
post haec *Micillus* integrum annum deinde vixit, qui
natus Argentorati cum ingenio et bono et acri esset,
Musis,

1557 Musis, id est, optimis disciplinis atque artibus se totum addixit, et cum veterum scripta explicando, tum componendo noua, et nanuit operam in primis et nomen celebre est consecutus. Committonem primum hunc habui Erphordiae in Duringia, ubi de quadam actione scenica dialogi Lucianici, in quo personae vnius hoc nomen esset, ita appellare est coepit, neque nomen postea ei mutare visum. Maximum damnum literae et erudita doctrina huius viri morte fecit. Et *Philippus Melanchthon* nosque caeteri, quibus notus ille fuerat, qui que tum apud ipsum accepti amantissime et supra modum hilare, cum maxima iucunditate fueramus, summo dolore sumus affecti. Nam ego quoque illuc veneram, exoratus ab amicis communibus, ut reliquis rebus, quas tunc plane necessarias in manibus habebam, et post habitis negotiis, quae sane erant eiusmodi, ut celeriter expediri mea referret plurimum, ad *Philippum Melanchthonem* me quamprimum conferrem, ut nuntio accepto domestici luctus, ex mea praesentia, cuius consuetudinem et visum ei iucundissimum esse scirent, aliquid illi contingeret alleuationis. Nam cum discedens filium vnicum Philippi ipsum quoque nomen habentem reliquisset periculose aegrotantem, conualuit hic quidem paulo post, sed vxorem Philippi Melanchthonis mox sustulit improvisa tunc quidem mors ^{q)}, inter saeuos cruciatus commotarum in toto corpore fluxionum mirificarum. Laborauerat autem et illa grauiter eo, quo vir ipsius, morbo, cuius nomen graecum diximus esse *λθιαστήν*, latini, quo-

^{q)} d. XI Octobris, postquam cum marito pie et amanter vixisset annos XXXVII. Programma funebre extat T. III. Script. publ. Witteb. p. 118 b. In Melanchth. Epigrammatibus eiusmodi epitaphium sine dubio ab alio quam a marito conscriptum extat:

Pro-

quoniam tunc concrescunt in corpore quasi calculi, 1557
 ita etiam illum morbum appellarunt. Sed concur-
 terunt tunc aliae etiam difficultates, fortasse minus
 animaduersae. Atque obiit illa quidem diem supre-
 mum suum non aliena aetate, quod annum sexage-
 sum omnino tunc habuerit, verum quae et potuif-
 set tarder per illam, si ita Deo aeterno videretur,
 viuere diutius, et fuisset hoc marito opportunum
 atque utile. Cum autem Eytelpergam ad ipsum ve-
 nissimi, reperi ibidem et fratrem eius *Georgium**).
 Gener vero *Caspar Pencerus* secutus illum fuerat
 domo abeuntem, neque ab ipsius latere vspiam dis-
 debat. Meo aduentu mirifice eum gaudere est in-
 telleatum. Nam ita acquieuit in complexu colloquio-
 que meo, vt nulla de re publica aut priuata quic-
 quam perconctaretur, sed tempus omne consumeret
 consuetis nobis sermonibus. Indicium igitur casus
 domestici placuit paulisper differre. Sed veritj ne
 ex aliis ille hunc cognosceret, et succenseret nobis,
 qui celassemus, ita postero die, quid euenisset, ei
 ostendimus. Non dedit significationem villam vehe-
 mentis

Proximus hic tumulus Catharinae contegit ossa,
 Quae Crappo quondam Consule nata fuit.
 Coniugio casto fuerat quae nupta Philippo,
 Ex scriptis cuius nomina nota manent.
 Virtutes habuit donatas numine Christi,
 Matronae Paulus quas docet esse decus.
 Hic absente viro sepeliuit filia corpus,
 Viuit conspectu mens fruiturque Dei.

Senatus Academicci epistola, qua Philippo obitum con-
 iugis suae indicat, extat Tom. III. Script. publ. Witt.
 p. 122. et ibidem p. 123. b. legitur quoque responsio
 Mel.

* Vinschermius vocat Georgium Philippi fratrem
 virum honestissimum et praecipuae auctoritatis
 in Palatinatu. Conf. quoque de eo Melanchthonia-
 sa mea p. 40 sqq.

1557 mentis perturbationis, cum ingente dolore affid ipsum nemo dubitaret. Atque nominatim vxori mortuae valedicens, hoc modo addidit, sese eam breui secuturum esse. Et mecum seducto ad cameratas vitium, nam in principis hortos tunc forte concesseramus, multa locutus est grauiter et pietatis atque prudentiae plena consideratione, de Republica et asperitatibus ac confusione rerum paene ubique omnium, et deplorauit de iis, quae fierent, verissimas querelas, et multorum tristissimorum cunctum causas commemorando, quae etiam deinceps consecuta sunt, nimis vere nonnulla praedixit. Atque doloribus ob Rempubl. omnino oppressi, inque eo minus sentiri ipsius proprium quamvis recentem atque acerbum apparebat. Quibus tamen implicatis tristitiam augeri neesse fuit, qua corpore etiam languescente grauissime tunc laborauit suo illo malo morbi supra indicati, et maximis cruciatibus non fine periculo est affectus, calculis grandiusculis in vri-
nac viis haerentibus diutius, quod fractis debilitate que viribus minus strenue ea praeferunt aetate ei-
cerentur ¹⁾). Sed ad Berbetomagenses actiones nar-
ratio reuocanda est.

§. CVIII.

*Colloquii Wormatiensis exitus. Melanchthon respondet cri-
minacionibus Scaphyli et Avii.*

Regis Ferdinandi illuc responso tandem allato,
quo iubebatur: Ante omnia, si fieri posset, instau-
rari

¹⁾ Tom. Lugd. Epp. p. 10. Hac nocte calculus tam atrociter me excruciauit, ut iter ingredi non ausim. Haeret enim cruciatus, quia tarde procedit calculus propter magnitudinem. (d. 6. Nouemb.) Epp. ad Camer. p. 729. Reuersus in urbem Vangionum edidi magnum scopulum non sine saeuis cruciatibus. (d. 15. Nou.)

rari ita disputatio, vt tolleretur omne vndeque im- 1557
 pedimentum illius, vtque in eorum, si necesse esset,
 qui discessissent, locum surrogarentur alii, et ita ne-
 gotium continuaretur: Id quod cum decreto Ratis-
 bonensi congruere videbatur: Tunc igitur ii, qui
 antiquae Religionis caussam defendere se gloriaban-
 tur, sane perculsi, negare hoc sibi faciendum, ne-
 que aduersariis dissidentibus, disputationem produ-
 cendam. Quid enim hoc profecetur? aut quae
 ratio omnino ineunda esse videatur? cum ignoretur
 ad quas sententias respicere debeant. Concordarent
 igitur prius aduersarii, vt sciri posset, quid ab ipsis
 constanter retineretur et assereretur. Atque etiam
 hi tunc de damnationibus quibusdam, imitantes eos,
 qui discesserant, postulationes inculcarunt. Sed fuit
 diserte responsum: Totam rem decreto Ratisbonae
 facto, et regiis literis esse explicatam, et Augustanae
 confessionis defensores praesto esse, neque defugere
 aut recusare viros legitimos congressus, et testari, si
 abrumperetur disputatio, sua id culpa nequaquam
 fieri. Non nihil molestiae sollicitudinische tunc Prae-
 fidi oblatum, sed altera illa parte nullo modo pro-
 sequi volente institutas disputationes, ita tandem iste
 conuentus dissolutus fuit. Quique ibi remanserant
 ex defensoribus Augustanae confessionis, Praefidis
 quoque testimonio laudati sunt. Et ipsi inter se cum
 priore necessitudine confirmata, tum noua societate
 inita, domum suam quisque reuersi fuerunt. *Fri- derichus* deinde *Staphylus*, qui se in aulam Regis
Ferdinandi insinuasset, et augeret numerum eorum,
 qui refellere deberent defensores Confessionis Augu-
 stanae, scriptum ¹⁾ edidit, tam futile ut contemni,
 tam

¹⁾ Historiam de dissolutione colloquii Wormatiensis,
 Viennae, 1558. 8. et Theologiae M. Lutheri trimem-
 bris Epitomen. De Topicis Praedicamentis: seu Theo-
 Melanchth.

1557 tam vero improbum et malum, vt animaduersione non effugere debuisse videatur. Cuiusmodi et alia illius fuere vniuersa; quae postquam prodita caussa descivit ab amplectentibus doctrinam expositam capitibus Augustanae confessionis, diuulgauit. Atque mirabantur prudentiores tantum licentiae concedi leuitatis furori, neque intelligi, quae stabiliri isti vellent, ea vehementius eosdem labefactare, praesertim cum similis vesaniae et ab hac infeliciu[m] euentuum exempla essent in medio. Quidam *Auius*^{*)} etiam nescio quid tunc effutivit scribendo. *Philippus* autem *Melanchthon* breuiter ille quidem et strictim ambobus, sed grauiter atque luculente respondit^{c)}. Atque haec fere sunt tunc gesta, quibus *Philippus Melanchthon* et interfuit et praefuit.

§. CVIII.

Iusti Menii et Bugenbagenii mors.

Hoc eodem anno post quasdam coram principibus disputationes cessit malevolentiae et odio Flacianae factionis, *Iustus Menius*, et Lipsiam se contulit, ubi humaniter et benigne acceptus diutius anno integro uno, Ecclesiasticas conciones habuit cum audientum fructu et admiratione, mortuus placide III.
Id.

logicis principiis. De Materia praesentium controveneriarum Theol. De successione et Concordia Discipulorum Lutheri in Aug. Conf. s. l. 1558. 4.

*) Iohannes a Via, Colonensis Scurra. vid. Epp. ad Camer. p. 749.] Tit. libri est: Antwort auf den ungegründeten Abschied der Confessionisten, darin angezeigt wird, dass nit die Catholischen Beklagten, sondern die Confessionisten, Ankläger, selbst Vrsach sind an Zertrennung des Colloquii, s. l. 1557. 4.

;) Responsio ad criminationes Staphyli et Auii edita a P. Mel. Witeb. 1558. 4.

Id. sextil. Anno Christi M.DLVIII. Commendatus fuit 1557.
 rat Senatui illius urbis a *Philippo Melanchthonem*, ne-
 que alibi defuturus ipsi locus fuisset, sed Lipsiae
 contigit opportunus atque commodus. Varia atque
 multiplex fuit huius viri fortuna. Quicunque no-
 stra aetate eruditionis et doctrinae fama celebres fue-
 re, cum iis universis ipsi noticia necessitudoque et
 usus intercessit, et hi illum *) carum habuerunt et
 magnifecerunt. Multis annis fidelem et utilem ope-
 ram dedit in regionibus Duringicis, et tandem in-
 grauescente aetate insolentiae et clamoribus acerb-
 itatis turbulentae exagitatus, quietiorem sedem quae-
 sicut, et inuenit reliquae aetati suae non longae, ut
 diximus. Mortuus fuerat ante hunc Vittenbergae
Iohannes Bugenhagius Pomeranus pastor Ecclesiae il-
 lius, vir dignitate praestans et in rebus maximis cum
 summa laude versatus, contentus quidem ea condi-
 tione et illo loco, in quo primum fuisset constitutus,
 cum ad amplissimos honores *) potentiamque et
 opes eximias perueniendi praeclarae occasionses ipsi
 darentur: ad quas non ille quidem contenderet, sed
 inuitaretur paeneque attraheretur. Spectatissima hic
 cum fide et assiduitate mirabili officio suo x) annis
 XXXIII. funetus est, et curationi latae praefuit stu-
 diose ac sollicite, et patiens et nequaquam fugiens
 laborum. Excessit ex hac vita annos natus LXXIII.

Z 2

cum

*) In Epp. ad Camer. p. 742. a Mel. vocatur vetus
 et carissimus amicus, et additur: Memini nostram mi-
 litiam annorum triginta non ignotam tibi, in qua mul-
 ta magna negotia et Ecclesiae utilia communi consilio
 egimus.

x) Ad Episcopi scilicet splendorem in Daniam et
 Pomeraniam vocatus.

**) Ob merita insignia coniugi suae et filio iuniori
 decreuit Elector Sax. annuam pensionem centum au-
 seorum. Epp. ad Camer. p. 733.

1557 cum quidem aliquot annis fuisset perquam imbecilis, superiore fere tempore integris et firmis viribus vsus. Quamuis autem immatura ea mors videri non posset, neque aetati ipsius aliena, neque decadenti grauis accidisset, diuturnae tamen vitae communiter in rerum praecipuarum societate peractae memoria, et vsus illius desiderium magno dolore affecit Philippum Melanchthonem et alios, moerentes ob veterem et singularem amicun laborumque omnium et curarum participem amissum. Hic cum sensim viribus tam animi quam corporis deficeretur, et non morbi gravitate sed diuturnae debilitatis languore velut euanesceret, animaduertebatur quasi simulacrum prioris viri in omnibus rebus agendis alacris et prompti intuentem *Philippum* non leuiter perturbari. Auditaeque sunt voces ipsius deprecantis, ne sibi talis senectus contingeret. Id quod secundum optatum ipsius accidit. Nam ne morbus quidem quo confectus obiit, vel impediuit praeclarissimas cogitationes pietatis et sapientiae ipsius, vel obstatit memorabilibus et eruditis sermonibus, vel reprimere potuit laborum, quibus consueuerat, defatigaciones, vt decesserit non admodum de statu vitae traductae recedens.

§. CX.

Flacianorum iteratae turbæ. Garoli V. Imp. obitus.

1558 His temporibus aequa Respubl. quieta fuit, et in Ecclesia varie turbatum. Atque rursum de confianda Synodo verba fieri, et quibusdam tumultuantibus sine fine, et modo hoc modo illud arripientibus ad exagitandum, iamque inter se, iis qui assertores defensoresque verae et sanæ atque salutaris doctrinae videri volebant, foede dimicantibus, et contumeliosa scripta edentibus, multorum animi graui-

grauiter perturbari. Sed hoc magna pars nihil cu- 1556
rare. Quasi religionis caput esset acerbitas dissensi-
onum ac contentionum. Etsi, vt ingenia atque na-
tureae et institutio, sic consilia, voluntatesque et
actiones dissimiles animaduertebantur. Neque pro-
babantur adeo omnibus omnia, quae a suis quoque
fiebant. Sed Berbetomagi acta valde reprehendi a
Flacianis: et dari opera vt iis, qui suarum partium
essent, congregatis decreta de illis fierent. Alii quo-
que cupidi tranquillitatis atque concordiae, iudicare
conuentu acto partis vtriusque laborantibus rebus
consuli posse. Sed prudentiores statuebant contra-
rium de exemplis antiquis et recentibus. Itaque non
nihil quidem negotii factum laborisque et molestiae
inter tales consultationes exhibitum fuit *Philippo Mel-
anchthoni*. Sed ultra deliberationes et conatus at-
que studia tunc non est processum. Incidentibus
praesertim et aliis grauioribus negotiis. Nam et
Imperator *Carolus V*) omne gubernationis ius et Im-
perii maiestatem tradidit in manus Principum sep-

Z 3

temui-

) Ideo Electores et Principes Imperii Francofurti ad M. convenerunt Ferdinandi coronationi interfuturi. Ibi Protestantes Principes inter alia de religionis nego-
tio inuicem collocuti aegre tulerunt aduersariorum cri-
minaciones. Quapropter consultum iis videbatur bre-
uem edere confessionem, illique consentientibus sub-
scribere suffragiis. Quod consilium ad Melanchthonem
delatum cum facile placeret viro pacis amantissimo et
omnium disfidiorum pertaeso, compositus est ab eo li-
bellus, qui *Recessus Conuentus Francofurtani*, vel *De-
cretum Francofurtanum* vulgo appellatur. Cui sub-
scriperunt tres Electores, Saxo, Palatinus et Branden-
burgicus, Wolfgangus Comes Palat., Christoph. Wirt-
temb. et Philippus Hassiacus. Sed proh dolor alii a
Flacii partibus stantes Principes et Theologi subscri-
ptionem et assensum pertinaciter negabant. Extat sub-
titulo: *Abschied der Evangelischen Chur- und Fürsten*
in

1558 tenuirum creandis Imperatoribus Rom. Et est idem paulo post mortuus in Hispania *). Consilium hoc cepisse eum etiam ante annos xxx. affirmabatur, sed tunc et exhaustis viribus et aduersis euentis fractus, desperatione quadam rerum omnium et amissione nonnullarum opportunitatum, id executus est, quod ratione quadam olim se facturum esse constitisset. Audiui, cum aliqui ab ea sententia abducere ipsum vellent, *Carolum* dixisse: Impendisse se quae habuisset omnia et quidem in fulciendum tuendumque maxime Ecclesiasticum statum: Pecuniam, quae quidem reparari idque damnum sarciri forte posset, sed amissam quoque esse existimationem nominis, et valedicentem bonam, et studia hominum, quae recuperaturus esset nunquam.

§. CXI.

Cappadocis cuiusdam Caesariensis, et Demetrae, Diaconi Constantinop. ad Melanchthonem aduentus.

Annis duobus antecedentibus mortem *Philippi Melanchthonis* hospitem hinc ad ipsum misimus senem

in Religionssachen zu Franckfurt am M. aufgerichtet A. 1558. in den teutschen Bedencken Melanchth. p. 541. s^{qq}. Agit de controuersis IV. Articulis, de iustificatione, de bonis operibus, de S. Coena et Adiaphoribus.

* Digna est, quae legatur, Io. Frid. Mayeri diss. de morte Caroli V. Imp. euangelica, Lips. 1682. 4. Ad magis corroborandam hanc sententiam addere placet Melanchthonis verba L. V. Epp. p. 729. Scribitur, Toletanum Episcopum, pium senem, in Hispania in carcerem esse coniectum, quod Carolo Imperatori dixit, se quoque ita statuere, doctrinam de iustificatione in nostris Ecclesiis veram esse. Lib. II. Epp. p. 114. In Hispania decem regii satellites propter piam confessionem cremati sunt, et inquisitores aliquot conuersi agnita veritate

senem Cappadocem Caesariensem *), qui habebat li- 1558
teras Patriarchae Constantinopolis, Graece scriptas,
quibus itineris ipsius causa indicabatur et commen-
dabatur nomini Christiano. Pro filius hic suis nu-
merare certam summam pecuniae debebat, qui in-
terea in potestate Turcarum haberentur. Non de-
prehendebatur fraus villa, eo magis animi omnium
misericordia ipsius commouebantur, et renouabatur
memoria *Philippo Melanchtoni* Basilii Episcopi, quem
ciuem huius solebat appellare. Venit postea ad il-
lum *Demetrius* *) quidam gente Mysus, qui in Grae-
corum Ecclesia Constantinopoli Diaconus fuerat, ser-

Z 4

monis

tate suppliciis affecti sunt, et monachi conati sunt
Caroli Imp. corpus effosso sepulchro contumelia
afficere, quod vix filius impedire potuit.

*) Epp. ad Camer. p. 735. Senem Basilii Caesarien-
sis ciuem dimisimus dato viatico, ac dissuasi iter Saxo-
nicum, quia milites ibi vagantur — Scripsi nomina
urbium a Salinis ad Ratisbonam usque, deinde regre-
di eos ad Rhenum iussi usque ad Geneuam.

*) Rassius. vid. Epp. ad Camer. p. 751.] L. II. Epp.
p. 98. Fuit nobiscum hac aestate vir Rascianus,
qui narrat, se Diaconum esse Ecclesiae Byzantii.
Non iudicamus hominem vanum esse. Nam mo-
res sunt honesti et de doctrina Eccl. pie loquitur.
Cumque graecam linguam bene didicerit, senten-
tias scriptorum Eccl. recte recitat. Ait, adhuc
multas esse Ecclesias in Asia et in Insulis, et in
Chio, quae Genuenium est, doctrinae studia esse.,,
Huic reuertenti domum Melanchthon epistolam
commisit grecce exaratam (quae extat in Fabricii
Biblioth. gr. Vol. XIII. p. 468. latine vero L. III.
Epp. Mel. p. 77.) ad Patriarcham Constantinopo-
litani Iosephum vna cum Augustana Confessione
graece translata, quae a Paulo Dolscio, non a Mel-
anchthone, vti multi putant, composita fuerat.
Conf. I. C. Gueinzii Epistolam de Aug. Conf.
Pauli Dolscii Medici Hallensis cura grecce reddi-
ta, Hallis Sax. 1730. 4.

1558 monis Graeci peritus. Isque satis diu in his regionibus commoratus est. Et *Sabini* duas filias *) elocauit *Philippus*, et nobiscum luxit obitum filiae atque neptis meae **), et aliis domesticis incommodis communiter dolore est affectus. Sed neque curarum quies erat, quas afferebant et conuentus ordinum Imperii, qui *Augustae* habebatur, et scripta quedam de Ecclesiastica doctrina singularia atque mirifica, nec non edicta severa, et alii item casus, conatus, molitiones, quae multiplices et mirabiles haec tempora quasi inundarunt.

§. CXII.

Nic. Gerbelii mors, eius fama ab auctore Rhetorici libelli vobementer laesa.

1560 Anno Christi Iesu M D LX. mense Ianuario obiit mortem valde senex et iamdudum decrepitus Argentorati *Nicolaus Gerbelius* vir optimus atque integrissimus, et humanitate, suavitate morum, doctrina, omni genere solidae laudis excellens. Hic iurisconsultus diu dederat operam collegio in illa vrbe sacerdotum primario, et aliquando Viennae Austracae cum *Iohanne Cuspiniiano* et illius aetatis opt. disciplinarum atque artium fama celebribus vixerat familiariter. De quo accidit, quod nullo modo reticendum putavi. Cum enim is esset vir ille, quem diximus, et probitate innocentiaque ac studio religiosae pietatis commendaretur in primis, quae erant laudes in ipso decorae et illustres, et praedicabantur ab omnibus: Quidam ***) in libello Rheticorum prae-

*) Annam Eusebio Menio, et Catharinam Mich. Meienburgo.

**) Annae, coniugis Esromi (Rudigeri) et filiae eiusdem.

***) Erasmus Sarcerius.] Ipse Gerbelius queritur de hoc

praeceptorum suo exponens exemplum actionis capitalis, hunc tanquam Sacrilegii reuui nominatim introduxit, et ab accusatore peragi fecit. Quod factum, vt autor affirmabat, inconsiderate et temera (etsi non est ista in professore Rhetorices bella defensio) et optimus atque innocentissimus vir *Gerbelius*, et amici ipsius grauiter, quemadmodum parerat, et per quam inique tulerunt. Deque ea iniuria tam atroce querelas suas ad *Philippum Melanchthonem* detulerunt, cui illius libelli scriptor notus esset, et significarunt, se constituisse, quibus modis possent, pro fama et dignitate nominis *Gerbeliani* pugnatos, et eam contumeliam ab ipso propulsatos vindicatosque esse. Ea res cum et *Philippo Melanchtoni* et nobis omnibus magnum dolorem afferret, videreturque magnopere vel exempli causa animaduertenda, et esset tamen autor libri is *), in cuius persona etiam aliorum respectus verteretur, *Philippi autem Melanchthonis* animus, vt semper, sic tunc quoque ad pacem atque concordiam inclinaretur, ita ab hoc est negotium illud his fere conditionibus transactum: vt criminis infamia ante omnia remoueretur, et nomina temeraria, vt affirmabatur, incuria falso inculcata statim inducerentur, et ipse

Z 5

autor

hoc acerbo casu in epistolis duabus, quae insertae sunt tertio libello Epistolarum H. Eob. Hessi et aliorum, edito a Ioach. Camerario (Lips. 1561. 8.) plag. M 7, b.

*). Qui Superintendens per loca multa fuit. Ut in eius epitaphio Zacharias quidam cecinit.] Scripta eius permulta recenset Salig. P. III. Hist. A. C. p. 505. (e) Adami in vitis Theol. p. m. 326. scribit, eum viginti quatuor Ecclesias Comitatum constituisse et iuxta reformatam religionem ordinasse. Lemnius hoc versu in eum lusit: Et ERAS tu SARCIINA ruri.

1560 autor peculiari scripto fateretur iniuriam, eamque a laesō deprecaretur. Est autem omnibus nobis facinus illud visum perquam indignum et malum, siue cogitatum seu per imprudentiam commissum. Quae enim, si proposito et consilio factum esset, poena auctori irrogari deberet, constabat. Quis autem a tali culpa fraudem malam abesse possit dicere? Sed in scribendi edendique scripta infinita licentia, et levitate ambitionis, et famam doctrinae affectantium insanis cupiditatibus, et haec et huiusmodi alia prava atque peruersa accidere necesse est, quibus profecto plus damni datur moribus et vitae, quam villarum rerum demonstratione aut explicatione bonae utilitatis conferatur. Atque tum et maiora quoque et caetera omnia fere sic gerebantur, ut et in praesentia admodum turbulentae res essent, et in posterrum nihil spei bonae sese ostenderet.

§. CXIII.

*Melanchthonis beata et placida mors, exequiae, monumen-
tum, morbus.*

Sed *Philippus Melanchthon* abducente eum propitio Deo et eripiente flammae inuidiae odiique maioris, et liberante grauioribus malis miseriisque vel aerumnis potius, euentus istos vitauit, et ex periculis laboribusque et angoribus, denique tristitia aduersisque omnibus euasit ea morte, quam illum obiisse iam diximus, et de qua extant narrationes copiosae aliorum ^{a)}). Cuius diei anniversariam me-

mori-

a) Scilicet Breuis narratio exponens quo fine vitam in terris suam clauserit rev. vir D. Ph. Melanthon, vna cum praecedentium proxime dierum et totius morbi, quo confectus est, breui descriptione, conscripta a Professoribus Acad. Witebergensis, qui omnibus, quae

moriā celebrat nunc quoque perquam studiose A. 1560
cadēmia Vuittenbergensis XIII. Calend. Martii *),
cum vixisset annos LXIII. et totidem paene dies. E-
latus est cum funere specioso totius ciuitatis frequen-
tia,

quae exponuntur, interfuerunt, Witteb. 1560. 4. Haec
narratio extat quoque germanice sub tit. Kurzer Be-
richr, wie Mel. sein Leben hie auf Erden geendet. —
Witt. 1560. 4. et 8. saepius impressa. Inter omnia
autem scripta, quae de morte Melanchth. prodierunt,
eminet haec collectio: Orationes, Epitaphia et Scripta,
quae edita sunt de morte Ph. Mel. omnia, cum nar-
ratione exponente, quo fine etc. edita a Professoribus
Acad. Viteb. Vit. 1561. 8. i Alph. 12 plagg. Reimannus in Catal. Bibl. Theol. p. 168. eiusmodi de hoc
libro fert iudicium: Collectio praeclara, rara, ad Hi-
storiam Melanchthonis illustrandam, et telam, quam
Ioach. Camerarius de eo excellenter pertexuit, absolu-
uendam perutilis et pernecessaria. In ea enim vitae
Epilogus, copiose in hoc volumine descriptus, omis-
sus est.

*) Mirum omnino, Camerarium in annotando die
emortuali errasse. Philippus enim obiit XIII. Cal.
Maii, i. e. d. XIX mensis Aprilis. Ex Abr. Bu-
cholzeri Indice chronologico ea quae ad A. 1560.
de morte Melanchthonis annotavit, adiicere pla-
cket: Phil. Melanchthon cum die 7 Aprilis sub no-
tem Dominica Palmarum febri correptus fuisset,
eaque tandem vires in eo languentes extingueret,
die Veneris post Páscha Wittebergae moritur, 19
Aprilis, paulo ante horam 7 vespertinam, cum vi-
xisset an. 63. d. 63. estque annus hic ab eius ad-
uentu in Acad. Witebergensem 42. a Conf. Aug.
quam ille scripsit, 30. a morte Lutheri 14. Nata-
lis Lutheri et Philippi distant an. 14. utriusque
etiam obitus totidem annis distat. Et sicut ab ini-
tio disputationum Lutheri contra Scholasticos us-
que ad obitum eius intercesserunt an. 30, ita ab
A. 1530. quo Philippus scripsit Aug. Conf. ad obi-
tum Philippi sunt anni 30. Historiam vitae eius
ad posteritatem transmisit Ioach. Camerarius pe-
culi-

1560 tia, ordinis scholastici in primis, et pro sequentibus
 exequias illius externis quoque, in quibus et ego
 fui. Monumentum positum est ad sepulcrum in
 templo ad arcem, opere praeclarum cum versibus
 epitaphiis et effigie ipsius. Festinaueram autem ego,
 ut viuentem adhuc reperi rem, significatum enim fue-
 rat rem esse in praesente discrimine, cum ante dies
 paucos ab eo discessisset, non mala in spe, illo
 ipsum morbo non interitum. Nam et tunc quin-
 ta tentatio (*λύψις Graecis sunt et παροξυσμοί*) spe-
 rabatur vel nulla vel mitior accessura, et ipse cupi-
 dum me remanendi diutius reuerti domum ad meos
 iusserat vultu hilari et laetis verbis, quod diceret,
 proximo mercatu, qui iam appropinquabat, se ad
 nos venturum. Addens quidem hoc: vel una per-
 petuo futuros aliquando esse in aeterna vita. Sed
 septima incursio morbi finem fecit vitae in terris ipsius,
 idque ego in itinere cognoueram. Caetera ab
 aliis studiose commemorata a me omitti recte potu-
 isse existimau. Febru illam discedentem a nobis
 Lipsia, tempore parum opportuno, coepisse labora-
 re animaduersum est. Quae neglecta ab ipso, et
 iam

culiari libro, in quo eum describit ut virum affl-
 etum, qui tamen bonis studiis multum profuerit.
 Habeo autorem virum nobilem, qui affirmauit,
 sapientem Imp. Ferdinandum audita morte Melan-
 chthonis dixisse: *Huius viri consilia semper fuerint
 moderata.* Erasmus ei praeter insignem eruditio-
 nem et raram eloquentiam tribuit gratiam quan-
 dam fatalem, quam genio suo debeat potius, quam
 ingenio, ut cum esset omnibus candidis gratissi-
 mus, ne apud hostes quidem haberet quenquam,
 cui esset admodum exosus. Ipse quidem Melan-
 chthon saepe repetere solitus est querelam suium:
Agnoscimus in nostris vulneribus nostras pennas. Et
 alius quidam de eo iocatus dixit: *Musa Melanchth.
 genuit discipulos, et filii deuorarunt matrem.,,*

iam ingrauescens in periculum in primis genus pu-
tabatur euasisse, quod Medici ήμετροταῖον vocant.
Sed, vt aiebam, haec accurate et copiose enarrata
ab aliis me repetere non est necesse, vel non etiam
oportet.

§. CXIII.

*Post mortem Melanchth. controuerfiae eccl. atrocius excitatae
et agitatae: ea cumprimis de S. Coena. Melanchth.
de hoc argumento consilium ab aliis post mortem
ipsius, non ab ipso editum.*

Vt luxerunt autem hunc mortuum boni vni-
uersi *), sic nonnulli petulantes et improbi infectati
fuerunt, controuersiaeque Ecclesiasticae coepere fieri
atrociores. Renouantibus quibusdam quicquid pos-
sent contentionum acerbissimarum et plane capitali-
um, et commouentibus maxima et exitiosa mala,
quaedam non pessime etiam sita, denique molienti-
bus omnibus viribus distractionem, qua quod adhuc
vtcunque cohaereret et esset coniunctum, id penitus
disceptum dilaceraretur. Erupit autem tunc odium
et inimica atque plane hostilis alienatio, eo diuerti-
culo,

*) Ipse Camerarius in epistola quadam ad Ge. Sig. Seldium in Libello nouo Epp. (Lips. 1568. 8.) plag. V 2. b, de morte Mel. ita scribit: Ingentem do-
lorem mihi attulit tristissimus casus mortis P. M.
qui felicissimo ille quidem sibi fine sed luctuoso
nobis discessit XIII. Cal. Maii viribus corporis de-
ficientibus tandem post maximos labores et per-
petuas curarum variarum molestias, cum mens ad
extremum halitum integerrima permaneret. Fuit
inter nos verae et inuiolatae amicitiae necessitudo
annis totis XLI. Itaque mihi consuetudo talis ami-
ci crea ta non potuit non eius modi desiderium
relinquere, quo grauissime excruciali animum ne-
cessere esset. Etsi profecto vehementius angor de-
trimento publico et formidine eorum euentuum,
quos impendere vereor, vel plane cerno.

1560culo, quod iamdudum quæsiuerat, cum aggressio-
nes apertæ minus fuissent efficaces, vel ita fuitiles
et infirmæ, vt primo conatu statim languescerent
et frangerentur. Arripueruntque nomini *Philippi*
Melanchthonis infesti disputationes quasdam; quæ
erant ad vulgus commouendum in primis idoneæ,
de sacratissima actione in Ecclesia, qua instituto Iesu
Christi conuenitur ad communionem corporis et san-
guinis ipsius, participantibus iis, qui sine contro-
verſa sunt in coetu Ecclesiastico, vt ritu religioso
celebretur conuiuum dominicum, quemadmodum
veterum quidam appellauit. Quæ res cum sit exi-
mia et inter illa quæ arcana habet et peculiaria con-
gregatio Christianorum, casta etiam oratione de ea
vtendum esse semper *Philippus Melanchthon* statuit,
et non potuit dissimulare interdum dolorem, quem
caperet ex quorundam temerariis et absurdis decla-
mationibus, cum præsertim in certamen ventum
esset, et acerrime pugnaretur tanquam praelio com-
misso, non de veritate doctrinae, sed sua cuiusque
opinione et verborum locutionisque præscripto vsu.
Prodierat quoddam de ea quaestione scriptum*) *Phi-*
lippi Melanchthonis, quo consilio quaque occasione aut
omni-

*) Titulo Iudicij de controuersiis cum Heidelberg.
agitatis, hoc quidem initio: Non difficile, sed
periculosum est, respondere etc.] Titulus est:
Iudicium D. Phil. Melanchthonis de controuersia
Coenæ Domini ad Illustriss. Principem ac D. D.
Fridericum, Comitem Palatinum Rheni, S. R.
Imp. Archidapiferum, Electorem, Bauariae Du-
cem, cœt. Heidelb. exc. Ludouicus Lucius A. 1560.
m. Sept. in 4. plag. 1. Hoc iudicium varie est
acceptum et plurimi aduersus illud libelli prodie-
re. Praecipue vero Tilemannus Heshusius pro-
pterea mortuum Melanchthonem, olim Praecepto-
rem suum, crudelissimis lacerauit conuitiis in Re-
spon-

omnino causa, non habeo dicere, sed prodierat, ta- 1560
 le quidem, vt hoc, qui ex animo religiosae pietatis
 studiosus et vir bonus esset, offenderetur nemo, di-
 ligenter etiam et attente considerantes multa vtiliter
 subiici admonerique animaduerterent: Non ita ta-
 men quasi limatum neque perpolitum, quemadmo-
 dum in isto genere sunt ea quae edi diuulgarique
 ipse voluit, et continens mentiones de quibusdam
 liberiores. Quibus irritatum istud genus hominum
 ferox atque intraestatum, excurrit immoderate, et
 eo est prouectum, vt neque pietatis ad Deum, ne-
 que officii ad homines, neque existimationis pro-
 priae respectus ullus curaue eos attingeret. Equi-
 dem non dubito, quin apud aliquos ea vel suspici-
 onem vel crimen subitura sint, quae de his negotiis
 atque hominibus ad talem modum a me exponuntur,
 tam affectionis cuiusdam priuatae atque singularis,
 quam

sponsione ad praeiudicium Ph. Melanchthonis de
 contiouersia Coenae Domini, s. l. 1560. 4. Huic
 adiungendus est Nic. Gallus, qui edidit Iudicium
 P. Mel. de controu. Coenae Domini scriptum ad
 Principem quendam Electorem, cum necessariis
 annotationibus, iisdem veris et piis. Ratisponae
 Mense Nouembri 1560. 4. Philippum vero de-
 fendere conati sunt Petrus Boquinus in Iusta De-
 fensione Iudicij P. Mel. de Coena Dom. aduersus
 iniustum vim T. Heshusii et N. Villagagnonis, Ge-
 nev. 1562. 4. Paulus Eberus in praefatione Epi-
 stolae Pauli ad Corinthios, et Paul. Vnicornius
 in Interpretatione legitima Resp. P. Mel. post
 mortem ipsius tit. Iudicij — aeditae: Apologiae
 loco scripta aduersus quorundam sinistras interpre-
 tationes, depravationes et calumnias — Vrsel-
 lis, 1562. 8. idemque in Apologia aduersus The-
 ologos, qui recens Heydelbergae quendam librum
 de Coena Domini aediderunt. 1565. 8. conf. quo-
 que Saligii Hist. Aug. Conf. Partem III. pag. 462
 sqq.

1560 quam iudicii et sententiae peculiaris ac fortasse pa-
rum prudentis. Verum enim uero ob hujus illius-
ue existimationem de me et hac narratione sermones,
cum et initio et inter scribendum cogitarim atque
praeuiderim euentus fortunam, non putaui quo-
quam omnium omittendum, quae et vera esse sci-
tem, et prodita arbitrarer a bonis libenter lectum
iri, et non nihil quoque momenti allatura esse, ad
curam diligentiamque excitandam tractationis et con-
siderationis earum rerum, quarum adhuc reliquas
tanquam morbi afflictiones et tabem metuisse semper
magna animi perturbatione *Philippum Melanchthonem* scimus, et saepe audiuimus dicentem: In hoc
extremum periculum et summum discrimen cauissimum
esse venturam.

§. CXV.

Aduersariorum Melanchth. imprudens perueritas.

Cum autem istas res et haec negotia post mor-
tem *Philippi Melanchthonis* tres *) in primis exagi-
tare et illis insolentia verborum ciendis, quasi ca-
merinam, ut dicitur, commouere coeperint, ad in-
stitutum fortasse argumentum de his et contra illo-
rum impudentem perueritatem aliquid a me differi,
pertinere videatur. Sed mihi ne nomina quidem
istorum exprimere scribendo libet, et supra praui-
tas malitiaque eorum est a me notata. Etsi autem
dolendum est occasionem eam tandem nactos esse,
quam diu quaesuerunt, improbos ac malos, ut post-
quam e medio abiit *Philippus Melanchthon* et in hunc
caeterosque declamat eis audacius liceat, et libe-
rior sit potestas quasi curriculum furoris sui confi-
ciendi, in dolore tamen propter miseras nostras et
auge-

*) Heshusius, Gallus, Staphylus.] Westphalus in-
ter hos clamatores non est omittendus.

augescentes dissipationes, erupisse tandem omnem 1560 acerbitatem odii et malevolentiae impetus, gaudio videtur esse dignum. Nam neque quid amplius isti tanquam de pene turbulentae malitiae proferant, restat, neque iam praeterea habent quicquam, quod ad *Philippi Melanchthonis* autoritatem diminuendam et nomen infamandum inculcari possit. Petebatur ante annos ille aliquot primum obscurius, mox deinde aperte accusationibus et reprehensionibus quorundam quieti et otio inimicorum. Assentari potentibus insimulabatur, et errores stabilire, et fulcire manifestae impietatis ruinas. Quod rebus perturbatis non esset autor desertionis et fugae, quodque veluti de naufragio tabulas colligi studeret, et perferenda arbitraretur omnia, quae bona conscientia et sine scelere tolerari possent, neque noua vulnera infligenda esse censeret rebus communibus. De his quas telas grauissimorum criminum, et quam saeuas accusationes detexuerit ingrata quorundam improbitas, non est fere cuiquam ignotum. Quibus iam in vehementia et insolentia euanscere incipientibus, ecce altera ad vulgus, cuius fere arbitrium spectatur, plausibilior caussa offertur, et huius actores iam exultant, et vrgent reum, mortuum illum quidem et fruentem requiete semiperna. Quemque tales clamores et insectationes non amplius attingunt: cum conculcare tamen immanitas odii iacentem gestiat, et huius nomen cupidissime arripiat, ad ipsius quidem, vt putant, ignominiam inprimis, cui infensi sunt, et pro maximis beneficiis eam referrunt gratiam, vt memoriam eius omnibus probris aspergere conentur: fed hoc tamen interea agitur, ne vispam ad Reipubl. salutem et dignitatem consentiatur, vtque noua quaedam impedimenta obiciantur concordiae speratae. Veritatem autem peruestigari, et fuitiles atque nugatorias fabulas, et decla-

Melanchth.

A a

mpatio-

mationes populares cohiberi, non esset vtile omnibus. Quod multi, qui in ista confusione opinionum et licentia vitae et hominum levitate magni sunt ac conspiciuntur, rebus negotiisque explicatis et constitutis, contemnerentur et laterent. Quinetiam non paucis tunc pericula impenderent et caussa dicenda esset cum factorum tum dictorum. Turbulenta igitur esse tempora eis prodest, vt captantibus anguilas, secundum Graecum Comicum, aquam turbidam. Atque unus *) ex ista cohorte, id quod antea quoque indignantes attigimus, procurrens non modo viuos, sed mortuum etiam *Philippum Melanchthonem* prouocat, et optat superesse eum in hac vita, vt suas vires congregiendo cum ipso ostendere posset **). Nos vero multo magis et verius, adhuc viuere in terris, si ita Deo aeterno videretur, vellemus *Philippum Melanchthonem*, non tam explorata spe, facile istam temerariam audaciam ab ipso refutatum iri, quam certa sententia, non solum multorum vociferationes reprimi, sed tranquillitatem et pacem Reipubl. et doctrinae coelestis puram integritatem optimarumque disciplinarum et artium honesta studia huius viri respectu, cura, diligentia, industria, pietate, fide, potuisse conseruari. In quibus quae labes fieri coepiae sint, nimis est euidentis, et quid calamitatis immineat, audacissima vel potius impudentissima istorum scripta indicio esse possunt. Nam si hoc concedatur et liceat vesaniae: in

*) Hesbusius.

**) Verba Heshusii haec sunt: Quamuis ad hanc refutationem parator fuisset, et minus inuidisse me subiturum sperassem, si hoc oraculum Apollinis toto anno magna religione occultatum Philippo viuente prodisset. Certe non detrectasset certamen de hac controversia cum ipso authore, permisso Ecclesiae iudicio.

in quosuis arbitrio suo inuehi et quodcunque libuerit ex ore inuereundo, conceptum animo proteruo emittere, et chartis temere illitum ita in vulgus spar gere, vt aniculae etiam legere et cognoscere possint, neque doctrina veritatis coelestis sincera retinebitur, et hic furor statum adhuc qualemcunque rerum, et studiorum piorum fortunam conuellet, contemtum que pariet horum, et reddet inuisa plenisque tribuentibus hanc culpam hominum ipsis studiis. Ac ostentare sane videntur isti et prouocator ille gloriofissime, eruditionis literatae copiam. Quam cur aliquis eis inuideat, cauſa non est. Inserant sane graeca aliquot verba, et excerpta de commentariotis et libellis Grammaticis quaedam agglutinent, et affe gent nitorem orationis *). Nemo vt admirabitur,

Aa 2

ita

* Varia tunc quoque a Philippophilis in Heshusium euolárunt Scripta ludicra et acerba. Placet hic vnicum addere, cuius titulus: Hendecasyllabon ad Tollmannum Heshusum a Timotheo Philippippo 1561.

Hashusi pater Attici leporis
Musarum lepor Eruditiorum
Nostri Argutule Martialis aeui
Nostri temporis elegans Catulle
Praestans et Satyrae dicacis autor,
Quae te saecula tam tulere laeta?
Qui tanti genuerē te parentes
Tam cultum, lepidum, furore plus quam
Correptumque Poetico, Poetam,
Qui versus Epigrammatis faceti,
Vates Bilbilicus quibus iocatur
Non de vi neque caede nec veneno
Sed litem tribus esse de Capellis
Ad mysteria disputationum
De coena Domini, memor decori
Ceu Saul inter ineptiens Prophetas
Tam detorseris elegante sensu,
Et tam conuenienter et perite,

Vt

ita fortasse hoc reprehendet. Sed id paene est horribile, quod dialecticam subtilitatem et complexio-
num solertiam eam adhibent, qua, sua quidem op-
nione, vincunt atque prosternunt vniuersos. Eius
tamen profecto facultatis nisi viam rationemque de-
monstrasset *Philippus Melanchthon*, quae illa esset,
genus omnino istud ignoraret. Etsi male didice-
runt hi, si quid tamen didicerunt, et tanquam simii
id, quod illum facere viderunt, peruerse imitantes
doctis sunt ridiculi, cum grauiores admodum ipfs
etiam irascantur, quos maxiinis in rebus non pudeat
ineptire et prodere inficitiam suam, vel ludere etiam
scien-

Vt quadrare nihil magis queat, nil
Concinnum magis et potetur aptum
Idem quam (bone Iupiter) venusté
Quanta dexteritate, quam polite
Hunc ex tempore (quantitate iusta
Vnius modo syllabae carentem)
Tornasti hendecasyllabum rotundum.
Iam dic tua quae de coena fides sit.
Num de sobria, delicate pransor
Hashusi, pede coena claudicante
Ceu potum titubare cogit vno
Vt scurrilibus optimi Philippi
Manes versiculis tui Magistri
Allatrans rabie probes procaci,
Te tali didicisse nil Magistro
Tam posses rudis vnde Sycophanta
Tam turpis fieri impudensque scurra
Quam scripti scabies tui madentis
Obscoeno sale, felle viperino
Tabo scommata liuidoque foeda
Et conuicia acutiora spinis
Thersitem rabido lupo aut Moloffo
Mordacem magis alterumque nostri
Secli Zoilon esse te loquuntur
Dignum Cerbere qui voceris Hetzhusch.

Heu mea Parthenope quae te contagia laedunt,
Talia tune sinu monstra fouere soles?

scientes. Quod tamen haud scio an non faciant, cum tanto supercilio rationes sutiles atque dissentaneas colligant ac concludant. Quemadmodum autem simiarum (nam huius animantis similitudo isti nationi in primis conuenit) conantium gestus humanos exprimere, prauitas eminet, si una cum hominibus illae inoueantur aut saltent: ita istorum futilitas fit manifestior, quando suas nugas doctrinae applicant, et contra ea, quae sunt ab aliis utiliter et paeclare scripta, suas ineptias proferunt. Atque videri possit alicui non aliena etiam his Platonica fabri calui et pusilli imago. Ut hic enim pecuniam naestus, iam laetus et ornatus filiam domini dicit coniugio abhorrente, sic ipsi temere irruentes in professionem omnium praestantissimam, populari applausu quasi ditati, et paeceptoris sui rapientes eruditio-
nis atque doctrinae opinionem, infelice et paepersto vsu veluti prognunt commenta vanitatis atque dementiae ad fallendum et turbas dandum apta atque nata, et accommodata ad accelerandam ruinam Reipublicae, quasi moereant, nimis tarde eam concidere. Itaque omnem moram aegre ferunt. Nihil placet exquiri aut considerari. Sed tanquam equi habenis ruptis insano cursu efferuntur, quae ipsi arripuerunt ea retinentes, et impetum temerarium facientes in omnes. Interea quid cui congruat atque consonet, non curant. Tanta scilicet acrimonia tamque excellente vi ingenii praediti, ut, quamuis cuncta misceant, confundant, inuoluant, perturbent, ipsi tamen placere sibi et caeteros pae- se contemnere valeant. Quod sit aduersantes sibi nullo alio argumento refellere potestas detur; tum in promtu est aut interrogatio mirabilis et infesta, nullam attentionis et diligentiae responcionem admittens, aut petulans irrisio, qua eludantur si qua contradicuntur, aut conuicium maledicuum aduersarios

proterens. Postremo omnibus aliis artibus et viribus consumptis ad Zeli iactationem et ostentationem Fidei deseruntur. Non cogitantes peruersum aliquem solere et improbum Zelum expertem necessariae cognitionis, et omnem Fidei sanctae doctrinam esse consentaneam oportere, ne analogia illius conturbetur. Hanc silentio praetereundam non putauimus vel malitiae improbitatem vel dementiam superbiae, vel odii etiam coecitatem. Quae cuncta modo non magis insidiantur neque fraudem parant nomini *Philippi Melanchthonis*, sed manifestam faciunt impressionem, et quasi machinis adnotis illud oppugnant. Ut Homericus scilicet de eo fama ad posteritatem relinquatur Zoylorum et Daphidarum. Qui non statuam pietate et doctrina praestantissimi viri, sed multo illustriora monumenta scriptorum ipsius, flagellis nefariorum conuiciorum verberasse perhibeantur.

§. CXVI.

Eorundem aperta improbitas, ipsum veteratorem appellantium.

Si quid autem est profecto vñquam editum, neque argumento concinnum, neque verbis elegans, neque aptum sententiis, neque oratione compositum, sed dissolutum, inane, vulgare, arreptum, ut dicitur, e triuīs, id prorsus est, quod rabies istorum effutit. Tollat enim aliquis importunitatem arrogantiae, levitatem scurrilem infestationum, petulantiae exultationem, in summa, inducantur inepta, friuola, proterua, nugatoria, falsa, futilia, partium quoque iudicio indecora et mala, perparum relinquetur atque supererit in istis infelicibus chartis, ut admodum pauca aliena, et qui interdum, secundum Poëtam :

Purpu-

*Purpureus late qui splendeat vnuis et alter
Assuitur pannus.*

Cur vero, pugnaces isti inquiunt, non refutantur nostra? Cur nemo respondere nobis audet? Quia enim sunt illa talia qualia diximus, et qui sapiunt eum insanis insanire nolunt, neque existimant ea tractanda esse, .quorum qualicunque contactu, inquinari ipsos necesse esset. Maluntque expectare tempus, quo illa, quasi araneolarum telae, sua sponte evanescant, quam committere, vt sua veluti propagatione diutius durare possint. Maxime autem omnium demiror, quid in animo vni *) ex istis fuerit, cum *Philippum Melanchthonem VETERATOREM* nominandum putauit. Si tamen quid insanis in animo sit, aut quid hi potent, aut omnino quid ab ipsis fiat, mirandum est. Hoc quidem nomine qui recte sunt vsi, ii significare voluerunt malitiosam improbitatem et fraudes calliditatis et perplexas astutias. At enim constat omnibus, neque isti, qui crimen hoc infert, ignotum: Fuisse *Philippum Melanchthonem* alienissimum in tota vita sua ab omnibus fraudulentis consiliis et subdolis actionibus fugientem ambigua, et perspicua sequentem, inimicum fucatis et teatis et confusis rationibus, et ei quam Sophisticen ille solebat vocare. Quae tamen minus iam usurpat, cum plerique non versute rem involuere conentur, sed aperte falsa atque ficta assertere non dubitent. Quemadmodum seruus Comicus se non tam furacem esse ait, quam antea fuisse, quod rapiat propalam. Dat autem hanc eis licentiam cum vitae dissolutio, tum migratio *Philippi Melanchthonis*. Non faciem enim, quemadmodum de se ait apud Homerum Achilles:

Cassidis ipsius contrariaque ora tuentur,

A a 4

Neque

*) Heshusio.

Neque est vero tanta acrimonia ingenii in isto manipulo , neque patientia laboris in discendo , vt fallaciae conclusionum (quae sunt Sophismata) callidae saltem et speciem aliquam habentes ab ipsis vel expectandae , vel magnopere pertimescendae esse videantur. Cur vero hi defatigarentur cogitando, comminiscendo, fingendo, quid vel sententiis implicaretur , vel exornaretur verbis, cum admittat leuitas huius aetatis mendacia manifesta, et impune dicatur atque fiat, quicquid audet verecundiae expers animus. Sed redeo ad veteratoris crimen vanitatis iocularis. Arreptum hoc est de illa quaestione *), quam commouit non *Philippi* profecto *Melanchthonis* attenta atque religiosa pietas , sed importuna quorundam vehementia, et superba confidentia, et audacia turbulentia cum pernicie publica et moestitia bonorum omnium incredibili. De qua quidem nos disputare nunc non volumus, neque hoc vlcus intempestiva manu tangere, neque adeo rixandi, quae a multis quaeritur, occasionem suppeditare.

¶ CXVII.

Eorundem malitiosa temeritas ab aliis edita sub ipsis nonmine scripta probris insectantium.

Ex his autem vnum **), quem nescio quo patto vt supra nominaremus rei indignitas expressit, cum turpiter descivisset a caussa, essetque iam aduersarius manifestus, qui cum *infausta detectandaque super terra exorta tanquam Gigantea, et sanctissimum solumque salutare Iesu nomen infamante familia* sese coniunxerat , quamuis, vt in agris consitis fues, multos scrobes foderet , et passim huc atque illuc rueret, seque in compluribus veluti herbis satutaris

*) de S. Coena.

**) Staphylus.

Iutaris et purae doctrinae etiellendis defatigaret, in unam tamen maxime partem incubuit vehementia iracundiae suae, ut obteretando *Philippi Melanchthonis* nomini caeterorum omnium cupiditatem atque conatus vinceret, cum iis a quibus aliis in partibus dissidentiebat, oppugnando *Philippi Melanchthonis* dignitatem pietatemque et doctrinam concurrens atque conspirans (odii inuidiaeque et communium simultatum acerbitate eos alienissimos tanquam aspides Ichneumonesque et Crocodilos contra naturam ipsorum conciliante) ut sanctiss. manes simul insecentur, et religiosissimum sepulcrum *Philippi Melanchthonis* perfodiendo violare conentur. Atque isti cum inter se inimicitias aliis de rebus ingentes gerere et vehementer dissidere videantur, specie quidem differunt, sed genere prauitatis extremae similes sunt atque germani. Vtrique enim ii sunt, quos ipsorum de se praeconia non minus quam aliorum delecent, vel qui illa quoque verbose facere consueuerint, cum ab aliis aut non omnino, aut admodum parce fiant. Videri igitur aliquid esse apud certos homines, quibus sese venditant, et eminere existimatione cupunt: Verum neque res eadem sunt, neque iidem homines vtrisque contingunt. Ita iam forma tantum diuersa est, genus improbitatis unum. Et congruit nunc istud maxime, quod eandem materiam artifices isti sumserunt, de qua criminationes et probra in *Philippum Melanchthonem* mortuum exculperent, illud inquam scriptum, cuius paulo ante facta est mentio. Primum autem quis non videt, de illo litigare cum *Philippo Melanchthoni* neque integrum sensus neque sanae mentis esse, cum ille viuus non ediderit? Tota enim res haec ad eos *) iam pertinet, qui istud diuulgandum curauerunt,

Aa 5 magnis

*) Heidelbergenses Theologos, et ipsum etiam Principem Electorem.

magnis et grauibus de cauissis, consilioque prudente, et ratione, quemadmodum nos credere par est, vera *). Hi igitur accusantur cum aliis quibusdam hoc in negotio sociis, inque hos iste imprudens impetus fese infert. Sed quid est tandem, in quo scriptum illud tam male de ipsis mirificis hominibus meritum videri possit? Nisi quod cupidissime arrepta occasio est, non tam infectandi *Philippum Melanchthonem*, quam praestigiis quibusdam illudendum legentibus, et ad caecandas imperitorum mentes istisque offundendam caliginem. Quaesita est inuidia *Philippo Melanchthoni* non ab eorum, quae scripsit, vitio, verum ab alienae calumniae interpretatione, vel, verius ut dicam, cauillatione. Etiam de aliis viri illius monumentis idem fieri comperitur. Et cernimus paene indies aliquid tanquam personae nouae in scena prodire huius non librorum modo, sed

* S. R. Bütinghausen in Beytraegen zur Pfälzischen Geschichte Vol. I. p. 132 ex Actis Acad. Heidelb. sequentia diuulgationem huius consilii attinentia habet: D. 23. Sept. 1560. Lud. Lucius Acad. typographus offert Rectori iudicium D. Ph. Mel. de controu. coenae dom. ad III. Princ. ac D. D. Frider. scriptum, atque sibi Principis nomine mandatum fatetur, vt intra biduum proximum typis excudatur id ipsum, omniaque exemplaria eius Celsitudini tradat. Rector Senatu per iuramentum conuocato negotium hoc discutiendum proposuit, atque vt iuxta deliberationem Senatus, quae hoc anno de typographo et bibliopolis aliquoties habita est, censores constituerentur, iussit. Deinde recitato -- vna cum litteris Mel. ad Principem iudicio de coena multisque hinc inde causis et rationibus non imprudenter in medium adductis conclusum est: scriptum istud, vt hoc tempore imprimat typographus, non esse permitendum.

sed epistolarum et dictorum *). Quae sunt nunc impune omnia et audacter, sublato eo, cuius gravissimis verbis et verorum scriptorum autoritate facile refutarentur, quae cum laederent vniuersa. Non quod ipse pro se aduersus aliquos dicturus scripturam fuerit quicquam, qui nunquam suae famae aut dignitatis tam studiosus fuit, ut se defendendo et a se impetum atque vim aliorum propulsando, vehementer aut turbulentemente diceret aliquid aut scriberet, quemadmodum in contentionibus fieri solere scimus: Sed rem euoluendo et edifferendo, ambigua remouendo, propria atque certa stabiendo, falsa confutando, vera asserendo, futilia ac nugatoria reiiciendo, id perficeret profecto, ut stolidae aut peruerse leuitatis et impudentiae furiosa temeritas concideret atque reprimeretur, vna *Philippi Melanchthonis* plana et simplice vel explicatione vel assertione. Est autem in his attendantibus inprimis molestum atque odiosum, quod mentio fit earum rerum, quas culpantes vel iis non interfuerunt, vel non curarunt admodum cognoscere, vel demonstratas malitiose inuoluendo obscurant. Inculcantur odiose nomina quaedam **), et dogmata exponuntur verbis illa quidem asperius et sententiis iniquius, et his aduersatus *Philippus Melanchthon* aliquando fuisse et restitisse fortiter, et caussam postea prodidisse insimulatur. Sic autem ista agitur Tragoedia, ut quaelibet dissensiones statim mirifico quadam zelo capitales fiant, quiique aliquibus non applaudunt, ii statim hostes ab ipsis iudicantur. Non libenter verba his de rebus facio, non quod ullorum criminationes pertinaciam, qui omnes paulo moderatores, et non simili-

*) Manlii et similiūm nugatorum audaci et impudenti temeritate.

**) Zwinglii, Oecolampadii, Caluini.

milititer petulantes atque ipsi sunt, per contumeliam neutrales aut transfugas etiam appellant, sed ad alia respiciens, quae nunc referri necesse non est, timidius ista attingo. Cum autem insultantes mortuo *Philippo Melanchthoni* cum aliis colligendis declamatores, vt sibi videntur, sint acrés et vehementes, tum in scripti istius *), cuius mentio supra facta est, crimine equitant ferociter, omnibus contumeliis appetentes famam et nomen optimi et sanctissimi viri. Improbasse aiunt aliquando eum quedam. Ille vero semper improbavit neque necessarias et mirificas quaestiones, et multo maxime disceptationes perniciose, et rixarum caussas. Cum autem cerneret a quibus, quae res, quam alieno tempore proferrentur, neque ita quemadmodum oporteret, eas trahari existimaret, nunquam dissimulauit sibi inexplicatam nouitatem magnopere displicere. Itaque aliquorum promulgatores et disseminatores, quae vel de industria elate vel ingeniorum asperitate dici horride videbantur, nequaquam collaudavit. Opposuitque adeo suas etiam tum admonitiones quorundam proclivitati ad inaudita atque noua, vt inconsiderata leuitas coherceretur, quod omnia ubique periculis cerneret esse plenissima. Haec circumspetio et sollicitudines istae non modo hac in parte sed multis aliis notatae et reprehensae fuerunt. Aliis timorem, aliis prudentiae humanae rationes criminibus, non etiam nullis Philosophiae eruditionem hac occasione exprobantibus. De quo plura dici nihil attinet, cum praesertim antea quoque non nihil sit commemoratum.

§. CXVIII.

¶ Iudicii Heidelbergam missi.

§. CXVIII.

*Eorundem inepta et prava reprobatio, si quae emendauit,
correxit aut explicavit in scriptis suis Melanchthonum,
criminantium.*

Vt autem fortitudo et robur animi, et fiducia virium, et prompta libertas orationis, suam laudem habet, sic, quemadmodum opinor, non est vituperanda in magnis grauibusque rebus attentio et cura et prudentia. Quodsi (nam humanum est errare) dictum vel minus cogitanter, vel nimis vehementer, corrigendum putasset *Philippus Melanchthon*, ideone tam atrociter fuit ille insestans? O miseram conditionem omnium, qui scribendo operam quacunque in doctrina nauant! si sunt errata statim scelera existimanda, et mutatio sententiae habenda perfidia, vbi igitur hoc? Discipulus est prioris posterior dies †). Quam multa saepe nuntiantur negligenter, male, falso? Quoties sibi persuadet aliquis id, in quo decipitur? Quantum etiam momenti in temporibus est situm? Quibus qui mouetur, is statim sapientibus istis leuis est atque inconstans, vel etiam veterator et versutus. Immo cothurnus est, quicquid ad ipsorum pedis distortissimum prauissimum-

†) Eadem quoque Caluino ob saepius mutatas et auctas editiones Institutionis religionis christianaæ obiecta fuisse, non ignotum est. Inde Daniel Gerdesius Tomo II. Scrinii antiquarii p. 459. sic eum defendere conatur: Quanquam Bolsecus has locupletationes sub variationum nomine denigrare studeat, atque varia propter eas in Theod. Bezam, Caluini asseclam et laudatorem, scommata prolice re non vereatur, tamen ea res, quod laudari magis quam exagitari debeat, qui iustum doctrinae veritatis pretium ponere didicerunt, atque quantum intersit inter cumulatam sive perfunctoriam et ordinatam probeque limatam rerum pertractationem, non ignorant, norunt.

mumque exemplum non quadrat, secundum quod ea calceamenta suta videmus, in quibus iamdudum turpissime, qui illa induerunt, gradientes claudicant, aut certe misere et deformiter oberrant. Iam sublato studio charrandi aliquid planius, disertius, rectius, illustrius, non parum fructus decesserit de doctrinae tractatione vniuersa. Horum istud genus nihil intelligit neque considerat. Quod acceptum est, id sicut claudus pilam, quomodo aiunt, retinere, et in sententia perseuerare, neque si quid in ea absurdum reperiatur putare corrigendum, neque entendum, ut commodius aliquid dicatur: Quasi hoc sit discedere a veritate et prodere caussam. Cum quibus de his ne disputandum quidem est ab omniis humanitatis sensu nendum prudentiae consideratione alienis. Est autem illis ad huiusmodi omnia ad imperitam multitudinem perquam plausibile in promptu hoc: Rationis ista esse commenta et argumenta sapientiae humanae. Cum ipsis quidem de praecipuis et maximis rebus argumentari et ratiocinari in primis conentur. Minime illi quidem ratione et via atque ordine, ad explicandum tamen id quod volunt et suas maxime cogitationes quaeque comminisci et extruere et conglutinare non dubitantes, modo diuidentes dissipando, modo definiendo magis ambiguum reddentes id de quo agitur, modo complectendo distrahentes et soluentes. Neque enim distingue-re hos dissimilia, neque diuersa separare, neque notiones rerum certa descriptione demonstrare videoas, et sumere vel falsa, vel dubia atque dissentanea, et inferre inducere que abhorrentia, ut solum hoc eos moliri putes: Disturbare bene colloquata, et firma conuellere, et ordinata confundere, denique cum ratione quadam insanire. Hoc vero vitant atque cauent, ne in ipsorum scriptis notari reprehendi que fere quicquam possit, quod nullus in his tanquam for-

formoso corpore naeius conspiciatur, sed tota illa
futilia atque distorta ac foeda sint. Verum reduca-
tur oratio ad propositum.

§. CXVIII.

*Eorundem impudens vanitas fortuito dicta ab eo carpentium
et quae excusare debebant, quaeque antea laudabant,
reprobendentium et cauillantium.*

Non modo iam molesta est istorum hac in
parte hostilis oppugnatio, sed cum alia proferuntur,
tum, vt vereor, proferentur deinceps illi ex ore
forte elapsa, prolata sine cogitatione accurata,
etiam surrepta, supposititia, commentitiaque, de
quibus et disputari in vtramque partem, et crimi-
na facile configi in *Philippum Melanchthonem* po-
terunt, rebus, temporibus, hominum etiam vo-
luntatibus atque studiis diuersis. *Philippus Mel-
anch.* nunquam fauit vel autori vel actori negotii
neque necessarii et impediti atque turbulenti: Nun-
quam probauit aut adiuuit, vel potius, quantum
potuit, repressit aduersando intempestivas vel etiam
temerarias excursiones. Fuitque ei curae semper,
vt et ipse considerando inquirendoque verum com-
prehenderet, et veterum sententias proferendo,
aliorum quoque cogitationes incitatas decertando et
excurrentes longius conuerteret, et ad rei ipsius
contemplationem diligentiorem reuocaret, ne fu-
gerent, vt dicitur, praeter casam. Quantum pro-
fecerit modo non dicam, cum palam sit, non pau-
corum vagas et temere effusas cogitationes, quasi
in gyrum reductas fuisse moderatione *Philippi Mel-
anchthonis*, et hoc perfectum, vt iudicia essent at-
tentiora et seueriora, certe nemo, praeter insanos
istos, vocuisse hoc facto ipsum perhibebit. Ea
profecto, de quibus vociferatur ista in caput *Phi-
lippi Melanchthonis* coniurata cohors, talibus clas-
mo-

moribus non explicabuntur. Quorum sunt tam
inepta atque ridicula scripta, ut contemni ab omni-
bus sanis credibile sit, sed eadem etiam adeo sunt
rabiosa ac venenata, ut animaduersionem perquam
diligentem commouere debeant. Quam quidem
iis, quibus conuenit, curae esse aequum est.
Quantum sane credendum his sit, si nondum vel iis
constitutum est, in quorum illi fauorem se insi-
nuant, at hinc par fuerit aestimare: Quod nunc
tam exquisitis conuiciis furenter inuehantur in eos,
a quibus et benigne admissi et amanter tractati, et
multiplicibus beneficiis aucti et ornati fuere, quo-
que laudibus aliquando maximis extulerunt, et
quorum actiones singulari studio defenderunt, cum
eis sese per omnia assentiri profiterentur. Potestne
autem ab his constantem sibi voluntatem polliceri,
aut eis fretus esse aliquis, qui vel existimationis
honorumque spe, vel emolumenti mercede, a
priore sententia et animi inclinatione illos desciuisse,
et amicos cum inimicis commutasse sciet atque per-
pendet. Nam commune istud: Dei respectum et
veritatis esse preferendum vniuersis, quantum va-
lere in leuum et infidelium sermone debeat, quis
non perspicit? Ad Iudeos, ad Sarracenos, ad
quancunq; sectam transirent isti, idem dicerent.
Spectetur igitur hoc potius, quae caussae istius tan-
tae mutationis fuerint, quid hi secuti sint, in quae
jam vnde desiliant. Quam nihil grauitatis, hone-
statis, religionis, nihil humanitatis ac moderatio-
nis conspiciatur in consiliis, dictis, scriptis, actioni-
bus ipsorum, atque hinc fiat iudicium, quantum
eis tribuendum, quid habendum fidei, quo dignita-
tis gradu collocandi esse videantur. Quid autem
commisit aut deliquit obsecro his in rebus *Philippus*
Melanchthon? Nam hoc ad veritatem narrationis
istius ut exquiratur, pertinet. De quorundam au-
dacia

dacia est locutus minus clementer. Insanas extrunctiones daminavit, quibus non cessarent aliqui hyperbolis alias hyperbolas imponere, id est, mirabilia dicta mirabilibus exaggerare, et secundum propterbiū, arcem aedificare ex arena. Vedit illum aceruum et hanc molem non posse consistere. Vedit ita declinari fumum, ut incideretur in flammaria. Monuit, hortatus est, quos potuit. Increpando etiam quosdam corripuit sane molli, ut aiunt, brachio obiurgans. Quod sienbi hic errasset, si lapsus esset, si deliquisset, erat profecto istorum tueri illum mortuum praesertim, peccatum culpamque quae in eum conferretur, remouere et tegere, defendere, quantum concederetur, amicum, fautorem, beneficium, Magistrum, Praeceptorem, quod nomen istis morte tristius est. At ipsi quid faciunt? rimantur, quod nusquam est, eruunt omnia, facta atque falsa ostentant. Tantum obsecnæ aues ad sepulcrum eius aduolant, aut ut canes cadavera, sic famam nomenque lacerant. Nam quod ad errores, quos confutare isti se profitentur, attinet, ita sese res profecto habet, ut istae confutationes multo quam ea, quae ad confutandum sumuntur, plures dent errandi occasiones, praeterquam quod sunt vanissimæ, et si quis conuicia, probra, maledicta, criminaciones eximat, nihil futurum illis sit inanius. Quin etiam si quid forte esset in iis, quod dici putaretur recte aut cognitionem haberet cum utilitate coniunctam, non ab istis tamen talibus oporteret audiri. Ac potius, quemadmodum quondam Spartiatis visum esse accepimus, ut utilia atque bona dicerentur, non ab ignavo, futili, impuro, quamvis esset audax et loquax, ita si quid notari in *Philippi Melanchthonis* scriptis oportere existimaretur, aequum fuerat, non hoc ab istis fieri, sed a constantibus, doctis,

Melanchth.

Bb

piis,

piis, religiosis, amantibus patriae. Quaecunque *Philippe Melanchthoni* explicare placuit, et ad quæ edifferenda tempus otiumque ei concessum fuit, ea haud scio an melius, dilucidius, verius, fidelius, religiosius expositum iri a nullo nostræ aetatis atque gentis existimandum sit. Quae reliquit inchoata; aut noluit, aut non potuit impeditus negotiis, tandemque morte creptus perficere: de iis ceteram istam filere melius erat, neque hoc sibi sumere, ut illa destruere et alia nescio quae exaedificare auderent. Verum de hominum istorum improbitate et scriptorum impudente vanitate, ad id quod propositum est satis, pro negotii magnitudine parum diximus.

§. CXX.

Debortatio a studio famam nominis Mel. conuiciis in calumniatores rejectis ruendi, aut scurrilia aduersariorum scripta refellendi. Unica ratio compescendi immunem istam scriptorum ferociam, prohibere, ne liceat cuiuslibet arbitrio libellos disseminare. Melanchtb. innocentia ruta aduersus quosvis malevolentium imperus.

De causa atque re ipsa ut neque institutum fuit, neque mihi fortasse congruat disputare, ita licet, nisi fallor, monere hortarique omnes veritatis coelestis patefactae interprete Filio Dei aeterni Deo aeterno amatores, et fideles Iesu Christo auctori salutis atque vitae, honestos denique et bonos: ne temere hac in parte prolabantur atque ruant. Tam amplum, arduum, impeditum negotium non conficitur vesanis clamoribus, neque tam intempestivo stridore, neque ipsis conuiciorum plaistris. In Christiana religione cum vniuersae virtutis cultus necessarius sit, decus quoddam certe illius atque pulcritudo eminens temperantiae modestiaeque, non poterit neque debebit omitti atque negligi. Hippocrat-

:pocratis veteris Medici hoc est: Remedium esse interdum bonum, si nullum adhibeatur remedium, tam ad aures quam alia multa; quod idem elegantibus versibus his Naso expressit:

*Curando fieri quaedam maiora videmus
Vulnera, quae melius non tetigisse fuit.*

Et vetus verbum strepitus nocturnos ventorum non durare diu affirmat, secundum hanc Graeci versus sententiam :

Numquam aquilonem lux nocturnum tertia vidit.

Patiatur pietatis moderatio dicere istos quae volunt, neque aegre ferat lenitatem ab eis leuitatis, et canticem timoris nomine infamari. Non curetur ignominiae falsae macula, quae istorum petulantia aspergitur quietis et sanis. Non obstet mentio legum veterum (nam, vt acuti videantur, aliquas tanquam in iudicio, quo reus peragatur *Philip-pus Melanchthon*, recitant) facta ab iis, qui si sci- rent aut cogitarent, quid omnino lex esset, non tam secure omnes diuinis atque humanas leges contemnerent, et adeo insolenter perrumperent. Cum ipsorum talia scripta sint, vt si quod vñquam capitale prodiit, et quod in plurimarum legum quasi plagas incideret, istiustmodi centones hos videri, nonnullis eorum quoque qui causae, quae oppugnatur, non fauent, arbitrer. Legibus vñus * ex isto grege, qui se esse in quadam scholastica congregacione νομοθέλακα gloriatur, Imperatoriis teneri *Philippum Melanchthonem* scripsit: De Mathematicis et maleficis, quod studia ille Mathematicum magnifecerit et commendarit. Huicne respondendum quicquam aliquis putet? Alter ** Solonis

Bb 2

etiam

* Basilius Monnerus.

** Heshufius.

etiam antiquam legem recitat: vt orta seditione neutri se parti adiungere, capitale sit. O hominem bellum, applicantem et interpretantem Atticam sapientiam, sapientiae humanae inimicum. Quodsi Atticis legibus nugator iste delectatur, cur optimam atque praeclarissimam legem scelerate violat? qua maledicta in mortuos omnia capite sanctiuntur. Talibus igitur scriptis an opponere suorum aliquid iam quisquam volet? qui quidem sapiet, neque pariter atque illi delirabit. At clamant isti, et refellat nos aliquis, inquit. Nam sicut praefidentes pugiles aut irritatae mulierculae hoc postulant, iocantes etiam insultando ridiculis, et falsa dicta inculcantes ab omni urbanitate atque adeo humanitate natio aliena. Decedatur potius eis tamquam lutulento porcorum gregi semita. Et concedatur eis ista gloria quod iniucti sint. Sunt enim profecto iis armis, quibus ipsi decertant, impudentiae, dementiae, clamorum, cocci impetus quentis in omnia agitatae ferae instar. Hoc igitur restat, abire paulisper et abscondere se, dum transeat furoris incitatio. Non est pietatis religiosae cumulare rixas rixis, neque Deo aeterno grata acceptaque vel veritatis talis tractatio. Non adiuuant aut subleuant talia, aut augent, multo minus ornant Ecclesiam Christi. Itaque alia medicina querenda, vel ad hanc faciendam præparatione opus est: nimirum, vt quasi cauis quibusdam includatur et sepiatur immanis hominum feritas. Nam ita, quorum haec partes sunt, ii tuto et sua proponere, et vim aliorum sustinere, et ordine atque ratione quaerere de dubiis, explicare obscura, manifesta afferere, falsa refutare poterunt. Quibus omnibus iamdudum obstat et adgesatur vulgaris ista importunitas et turbulentia ambitio, et impiae secessiones, et species præstigiarnum, quibus non modo multitudinibus

tudinis animi, sed quorundam etiam praecipuorum decepti fuere. Ne liceat igitur neque potestas sit ulli, suam opinionem suo arbitrio diuulgare, et condemnare sententiam alterius. Non declamitare ad populum temere concionando, non scriptis impuris dissentientum nomen atque famam contumeliose insectari, ante cognitionem controversiae, et sua cuiusque sponte ac libidine. Cui ignota autem est huius seculi licentia dicendi scribendique, et imperita plurimorum audacia, et indocta doctrina et incredibilis cum arrogantia tum pertinacia? Hoc quam breuiter nunc dicitur, tam necessarium illud quidem existimandum est ad spem veritatis et inueniendi et retinendi. Sed si istud obtineri nequeat, et nisi ita administretur negotium idque perficiatur, ut et Summa diligentiae cura adhibeatur, neque labori ulli atque sumtibus parcatur, neque respectus admittatur ad commoda sua cuiusque, ac solius Dei aeterni gloriae seruiatur, melius fuerit scilicet, rerum istarum quasi habenas relinqui, vt ferantur omnia sicut hactenus, regente hominum nemine. Studium omnino religiosae pietatis facile docebit vnumquemque, quod sit officium et munus ipsius. Hoc autem deserentes praetermittendo, aut violantes seruiendo cupiditatibus prauis, quicunque tandem ii sint, horum peruvicacem impietatem, breve longumue fiat, non patietur Deus aeternus esse impunitam, cuius misericordiae et benignitati atque clementiae immensa permittantur caetera. Quorum quidem acerbitas odii in mortuum *Philippum Melanchthonem* nunc incitatur, quam nihil non exquirunt atque scrutantur quo laedi fama nomenque ipius posse videatur? Si illum se caede, si sacrilegio, si perfidia contaminasse vel mentiri auderent, quanta alacritate et laetitia facerent? Sed non habent scelerati discipuli, quod optimi innocentissimi-

que et integerrimi Praeceptoris vitae ac moribus probrosum crimen inferant, et doctrina *Philippi Melanchthonis* non modo contra istorum malevolentiae impressionem, sed aduersus omsem omnium oppugnationem satis est munita, seque tuetur ipsa atque defendit. Boni quidem certe et pii venerantesque Deum aeternum, et honesta studia amantes, quibus iniusa est non modo superstitionis, sed etiam barbaria, qui amant veritatem et mendacia odore runt: Hi igitur nihilominus uel studiosius quoque coalent memoriam et celebrabunt laudibus *Philippi Melanchthonis* nomen: detestantes, tanquam furiarum instinctus, latratus istorum, de quibus nunc potissimum loquimur, et his similes aliorum. Neque sane illius causa grauiter molesteque ferent maledicta, quae in ipsum coniicere isti non cessant, sed hoc dolebit: Tantum licere improbitati innidiae et odii acerbitati, ut praetexens hic aut ille veritatis coelestis patrocinium tam grauia vulnera prohibente nemine infligat Ecclesiae Christi, adeo hostiliter in nomen *Philippi Melanchthonis* inuehendo. Quem profecto quorum furor ad insectandum arripit, in eo, ut arietes cornua statuae aereae inscrentes, sic ipsi sese incurrendo comminuunt atque frangunt. Neque ab his iam mali quippam *Philippo Melanchtoni* accidit, sed ipsi plane stimulum, quod dici solet, calcibus feriunt.

§. CXXI.

Melanchthonis laus et praeclare gestorum summa breuiter exposita.

Cum illo vero et est actum et agitur optime. Omnia quae ad praeclarissimam existimationem et summam laudem pertinentia optari ab homine fas est, ei contigerunt. Puer infantiae opinionem atque spem, pueritiae adolescens, adolescentiae vir supe-

superauit admiratione omnium, quam ipsam vicit
senescentis aetatis quasi viriditas mirabiliter operosa,
neque industriae expers neque fugiens laboris, et
nullus in munere exequendo languida, et in occupa-
tionibus consuetis perseverans. Nunquam ille affe-
stauit titulos neque ambiuit honores, et summos at-
que amplissimos iudicio consentiente, et uno omni-
um ore est adeptus. Qui confusa atque disiecta in
doctrina tam cacterat quam Ecclesiae collocando at-
que disponendo, et implicata quasi encyclando, et
expediendo haerentia, et confirmando dubia, et in
diserta explanando, non modo plurima, in quibus
prioris errauerant, correxit, et perfecit, ut nostra
actate esset doctrina spectata atque illustris, sed ea
reliquit elaborata opera studii et industriae suae, vt
si non auerti prouersus ruina sincerae atque purae do-
ctrinae, virginibus nobis fata nostra, certe differri
posse videater. Fuerit in ipso vitiis aliquid. Quae-
dam nescierit. Lapsus deceptusque alicubi sit. Fuis-
enim homo, et solitas Dei esse scimus, vt omni la-
be ignorantiae et macula turpitudinis careat: confir-
mare tamen hoc vt opinor liceat, inter nostros ho-
mines sanctitate religionis, ingenii excellentia, sa-
pientiae virtutisque splendore, pietate, humanitate,
benificentia, omnis officii munere, ea quidem con-
ditione, qua ille fuit et tali loco, parem ei hac ae-
tate fuisse neminem. Futurusne aliquis sit posthac,
inceptum est. Cui vero non est perspecta atque a-
deo experiencing cognita *Philippi Melanchthonis* faci-
litas in moribus, bonitas erga suos, comitas libera-
tasque in omnes? Si quid autem fecit perperam,
eo fecisse profecto prohibere liceat, quod auxit or-
nauitque indignissimos, quosque etiam Reipubl. no-
ciituros esse interdum suspicaretur. Tanta autem
erat in ipso consulendi rationibus et prouehendis.

commodis aliorum et beneficiendi quamplurimis eu-
piditas, ut neque potentibus denegare sciret quic-
quam, et ultra deferre quibusvis operam, confe-
lium, facultates suas, impertireque soleret. Ista
igitur sit peccatum ipsius, quod aluit et sonit impro-
bos, et serpentes, secundum prouerbium, in fina.
Accidit hoc semper optimis atque probatissimis
Quorum tanta scilicet est et tam absoluta atque sim-
plex bonitas, ut nihil in animum suum penetrare
patientur, quod benignitatem impedit aut obstat
humanitati.

§. CXXII.

Obirellasores ipsius et doctrinae eius eximilliores coaccedunt.

Atque iis quae dicta sunt, hoc saltem effici
confido, ut omnium iudicio statuatur: Melius ho-
nestiusque sentiendum esse de *Philippo Melanchthona*
mortuo, quam inter viuos nube quoque obseruan-
tibus inuidis malevolisque et obtreffatoribus ipsius.
Qui quid hominum sint, non dicam, neque eam ini-
uriari viro optimo et sanctissimo faciam, ut cum
istis illum comparare voluisse videar. Quid igitur
est? ut tandem nostra narratio concludatur. Opti-
mus et sanctissimus vir *Philippus Melanchthon* cum
ita vixisset, quemadmodum vere commemorasse me,
etiam inimici fateri cogentur, pie et religiose morte
obita, tot commoditatum autor, tot bonorum con-
ciliator, cuius omnibus pietatis virtutisque amatori-
bus memoria veneranda, et ad posteritatem etiam
gloriosior futura est: Hic igitur talis et tantus vir
mortuus conuiciis laceratur et ignominia impiorum
probrorum appetitur. Quem doctiores quoque et
saniores ex aduersariis, cum vix diligere possent,
propter constantiam tamen et fidem et admirabiles
vir-

virtutes plurimas odisse non vellent. Quo quidem illo animo, consilio, proposito, studio ad cognitionem professionemque ac doctrinam sacrarum literarum accesserit, scit Deus aeternus, et est ingenio hoc ipsum laboribusque eius et operum bonitate, omniaib[us] mortalibus non malevolentia atque odio, coecis, declaratum. Atque idem Deus istorum quoque arrodentium nomen et probrum sanctitati, labenque integritati *Philippi Melanchthonis* inferre consonantium, sive in calcaria seu carbonaria, ut dicitur, obscurorum opificum, pectora, voluntatemque perspicit. Quae quidem ab eis prodita inque lucem prokata sunt, eiusmodi specimen dant, ut quid cogitent veliriisque agendo demonstretur. Ex quibus hoc non est postremum: quod, cum inter viuos iniuria soleat vigere, mortuos autem iniunici quoque odisse desinat, tanta istorum non inhumanitas est, sed immanitas, ut in *Philippum Melanchthonem* mortuam *) suos demum stringant gladios et tela intendant. Qui, quoad vixit, et negotiis maximis gravissimisque Reipubl. et Ecclesiae Christi est adhibitus;

B b 5

pro-

*) Paulus Eberus in praefatione praefixa Melanchthonis commentario in priorem epilt. Pauli ad Corinthios: „Qui quasi parum a suis alumnis et discipulis esset flagellatus dum viueret, etiam mortuus conquiescere non potest, quin ex iis, quos in sua mensa diu aliuit, quibuscum non modo publice doctrinam sed priuatim etiam quae habuit et potuit consilia et secreta sua communicavit, quibus etiam cor suum, si licuisset, ex pectore exemptum impertiuisset, aliqui in exangue corpus se pulsi saeuiant, vindictae studio tanto et acerbitate tanta, ut credam, si coram ihsu miserum et iam putrescens cadaver *Philippi* expositum sit, eos dentibus more canum irruituros et frustulatim carnem eius laceraturos esse.,,

proposita, fundis in medio, quasi palma, studio
salutis et incolumentis publicae cum conseruata veri-
tate coniunctae, vicit omnes et religione pietatis, et
industria atque studio ac laborum defatigatione, et
constantia atque fide, et tempestiva moderatione.
(Quamuis hanc culparē aliqui audeant, non modo
nomini *Philippi Melanchthonis* sed paci et quieti ini-
mici.) Neque quisquam est repertus, qui se ei praes-
ponere non dubitaret. Atque haec sunt ignota noi-
mini. Ut autem iustus fueris *Philippi Melanchthonis*
caritatem bonorum, ita quorundam laetitia odi-
um etiam malorum indicauit. Quorum utrumque
famam existimationemque hominum meliorem red-
dere consuevit. Vitam autem talam, qualis expo-
sitione nostra indicata est, post gravissimos et maxi-
me utiles labores, post operam publice priuatimque
nauatam, post stabilitam illustratamque doctrinam
veritatis coelestis et bonarum astium, post subleua-
tos, adiutos, auxilos, ornatosque insumeros sine
discrimine, omnis otii quietisque experientia ille pla-
cidissimo et optatissimo fine clausit, ea aetate sua, et
eo tempore Reipubl. vt quemadmodum vtens ver-
bis Pauli Apostoli aiebat, decidere hinc et migrare
ad Christum cupientem permulta impellerent. Cum
eo igitur, vt diximus, optime praeclarissimeque est
astum. Nostra causa videlicet ei licuisse diutius, optan-
dum, et stare quasi in acie, non modo aduersus ma-
nifestos hostes, sed qualescumque tranquillitatis tur-
batores, qui gloria temeritate optantes hunc viue-
re, conspectum omnino et faciem illius ferre susti-
nereque non possent, fugientesque eo viso et arma
abiicerent, et alas demitterent, quantumuis modo
ferociter ac superbe procurrant atque euolent. Non
sane laeditur omnino *Philippus Melanchthon* ab istis
tanquam viperarum sibilis, aut hyaenarum bubo-
num-

numne diris funestisque canticis ac sonis. Quo ista licentia pertinere euadereque possit, quorum maxime interest, ii scilicet considerabunt, et cum sibi tum aliis in hoc periculo prospicient. Quoties existet, quod alienius ambitioni impedimento sit, quod cupiditati obstet, quod opinioni refragetur, toties arripietur occasio, vel constituta disiiciendi, vel exulcerata amplius lacerandi, vel excitato incendio vires addendi suggerendo materiam. Quando igitur concordabitur? quando de villa controversia decidetur? quod negotium aut quae res transigetur vñquam? Nos, vt qui e longinquo praelium spectant, mouentur illi quidem alterius vtrius partis fortuna, et optant, sperant, metuunt, opitulari neutrīs valent: Sic quid facere possumus aliud? quam perturbari ista cernentes animo, et precari veluti in Tragoedia chorus:

Vt redeat miseris, abeat fortuna superbis.

Id est, vt ista elata atque contumax et insolens pecculantia in viuos atque mortuos, et turbatrix in praesentia quietis, et spem tranquillitatis in posterum praecidens et incutiens metum saenissimorum procellarum et horribilium tempestatum, reprimatur ac cohercatur ab iis, a quibus et potest et debet. Non autem necesse est exempla vestigare enentium, qui istiusmodi concessos dissimulatosue conatus sunt consecuti.

Ante oculos interque manus sunt omnia nostra,

secundum poëtam. Vigilent igitur et attendant il quorum maxime res agitur, quorumque est proprium ac peculiare munus, et praestandi officium patriae, et sibi quoque ac suis prouidendi. Nos caeteri, animae viles, vt idem Poëta ait, poterimus silere

stiere confirmati utcunque ad ea ferenda, quae acciderint.

§. CXXIII.

Narrationis huius conclusio, qua istius quam tenuerit rationem explicat.

Absoluimus id opus quod suscepimus ad elaborandum, id est, veram de *Philippo Melanchthonem* narrationem, et officium persoluimus debitum non solum amicitiae nostrae, sed omnino meritis ipsius. Neque me fugit legentibus haec eorundem repetitio nem iniucundam esse et inde fastidium posse existere. Tota enim, vt ita vocem, farrago huius libri, quid aliud complectitur? quam curas, labores, sollicitudines, dolores, denique miserias *Philippi Melanchthonis*. In quorum expositione eadem sententiae iisdem saepe verbis iterum atque iterum recensentur. Sed dabitur venia mihi, vt spero, a non inquis lectoribus, qui ea sum persecutus, quae in re ipsa inesse animaduertissem, vt et verum indicium nostrum, et simplex narratio testimonii loco haberi debeat. In aliis siue quis minus quam oportuerit omittendo, seu inculcando plus quam decuerit, esse dictum, seu notandum in verbis compositione ali quid forte putauerit, etiam eum ignoscere velim non tam festinationi meae (non parum enim temporis in his conscribendis absursumus) *) quam lapsibus, qui sunt etiam acutissimorum, sapientissimorumque et

*) Iam die XV. Nouembris anni 1564. Huberto Lan gueto scripserat: Nusquam in hac narratione (scilicet vitae Melanchthonis) ego mihi satisfacio. Et dum hanc retracto et inquirro in perscripta, ita editio dileta hactenus fuit, quam maturari initio cupie-

et doctissimorum. Narrationes sane has verboſiores et totam expositionem pleniorē efficere, adiiciendo commemorata ab aliis, atque adeo nostra edifferendo prolixius, et quaſi dilatando, fuiffet in proclivi. Ego vero et in meis seruandum mihi modum putaui, ne euagarentur illa longius, quam viderentur debere, et quae aliunde peti facile poſſent, ea nostris inserere nolui, quod eſſe recliūs arbitrari, vnumquemque illa per ſe cognoscere, aut recordari iſum. Sunt autem plurima et ab ipſo Philippo Melanchthoni et ab aliis conſcripta de plerisque negotiis tractatibusque et diſputationibus religio- niſ cauſa habitiſ, agitatiſ, ſuceptiſ, quorū neque intercidit memoria, et quae ſunt articulatè edi- ta in vulgus, vt, ſi quis forte requirat, in promtu ſit aſſumere, et eis haec noſtra quaſi accumula- re. Fortalle autem non breuitatem aliqui in hiſ accuſa- bunt, ſed mentione de quibusdam nimis verbosa of- fendentur. At mihi, ſi praeterire ſilentio quaedam voluiflēm, quae notari aut reprehendi quoque po- ſſent tanquam alieniora, aut minus aliquibus iucun- da, aut non etiam nullis odiosa: ne vel diligentia ſtudii, vel cura veritatis deſideraretur, verendum fuit. Exposui igitur haec ſimplice narratione et quaſi iuratus verbiſ conceptiſ, et ex animi ſententia, ſic, bonorum ut hiſ grauatum iri confidam neminem. De aliis neque magnopere ſollicitus ſum, et diſpli- cere noſtra illis quam grata acceptaque eſſe malim. Ut iſta autem proferrem atque ederem, id quod ve- re cum Poëta affirmare poſſum:

non

cupiebam. Nunc etiam neſcio quo pacto cura iſta langueſcit. Sed opuſculum ſtudebimus omni- no absolui., conf. Ioach. Camerarii Epp. L. V. po- ſteriores p. 281.

*non gloria nobis
Caussa, sed utilitas officiumque fuit.*

Vt enim de *Philippo Melanchthoni*, qui vix alio familiarius quam me esset usus, commemorare comperta mihi atque explorata, ad officium meum pertinere, sic cognitionem istorum aliquam legentibus utilitatem allaturam esse duxi. De quo tamen statuat quisque quod volet, (et esse enim diuersa indica diuersorum scimus, neque postulamus, vt contra sententiam animi sui de his aliquis decernat) et euentus, qui Deo visus fuerit, et hic nostrae expositionis finis esto.

DOCVMENTA

AD ILLVSTRANDAM VITAM MELANCHTHONIS.

CONSPECTVS DOCVMENTORVM.

- I. Io. Reuchlini epistola ad Phil. Melanchthonem, 1518.
- II. Excerptum ex Didymi Faudentini adu. Thom. Placentinum pro Martino Lutheru Theologo oratione.
- III. Melanchthonis epistola ad Io. Oecolampadiu de S. Coena, 1529.
- III. Locus de Sacramento corporis et sanguinis Christi in Conuentu Marburgensi 1529.
- V. Andreae Osiandri epistolae II. ad W. Linccum et D. Schleupnerum 1530. ex MSt.
- VI. Philippi Landgrauii Hassiae literae ad Legatos suos Augustae, 1530. ex MSt.
- VII. Senatus Norimbergensis literae ad Legatos suos ibidem, 1530. ex MSt.
- VIII. Epistolae variorum de itinere Melanchthonis in Galliam A. 1535.
  - 1) Barnabae Voraei epist. ex MSto.
  - 2) Io. Sturmii ep. ad P. Melanchthonem.
  - 3) Melanchthonis epistola ad Io. Sturmium.
  - 4) Melanchthonis epistola ad Io. Bellaium Langaeum.
  - 5) Francisci Regis Galliae literae ad Melanchthonem.
  - 6) Melanchthonis ep. ad Guil. Bellaium Langaeum.
  - 7) Melanchthonis ep. ad Io. Sturmium.
- VIIII. Formula concordiae Vitebergensis de S. Coena, 1536.
- X. Melanchthonis epistola ad Ioach. Camerarium de Conuentu Smalcald. 1537.
- XI. Io. Cochlaei ep. ad Frid. Nauseam de obitu Georgii Sax. Ducis, 1539.
- XII. Andr. Osiandri et W. Lincci ep. de Colloquio Wormatiensi 1541. ex MSt.

XIII.

- XIII. Melanchthonis scripta duo de Coena Domini exhibitis Ratisbonae 1541.
- XIV. Epistola a Melanchthonem nominè Protestantium scripta pro ciuibus Metensibus A. 1542.
- XV. Lutheri epistola ad Melanchthonem 1546. ex MSt.
- XVI. Melanchthonis epist. ad Christoph. Carleuizium 1548.
- XVII. Conuentus ob Interim A. 1548. habiti.
- XVIII. Melanchthonis epist. ad Pastores Ecclesiae Hamburgensis, 1549.
- XIX. Melanchth. epist. ad Leonhardum Culmannum, 1555. ex MSt.
- XX. Melanchth. epist. ad Hieron. Baumgartnerum, 1555. ex MSt.
- XXI. Eiusd. Consilium in causa Osiandrina Norimbergae mota, ad Joach. Camerarium, e Melanchth. autographo.
- XXII. Pauli Eberi epist. ad Io. Bugenhagen, 1557. ex MSt.
- XXIII. Theologorum Aug. Conf. Protestatio exhibita Praesidenti d. 21 Octobr. Wormatiae, ex MSt.
- XXIV. Scriptum Collocutorum Aug Conf. qui in vrbe Vangionum fuerunt 1557.
- XXV. Melanchthonis responsio ad contiouersiam ortam Heidelbergae de coena Domini 1559.
- XXVI. Epitaphium Philippo Melanchtoni destinatum.
- XXVII. Exemplum scripti quod sandapilae, in qua exuviae Melanchthonis erant, impositum fuit.
-

N. I.

Io. Reuchlinsi epistola ad Melanchthonem.

Ecce adsunt literae piissimi Principis, manu ipsius signatae, quibus pollicetur tibi beneficium et propitium se fore. Quare nunc haud affabor te poetice, sed vera vtens Dei promissione Abrahae fidieli facta. Egredere de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui, et veni in terram, quam monstrauero, faciamque te in gentem magnam, et benedicam tibi, et magnificabo nomen tuum, erisque benedictus. Haec Genesis XII. Ita mihi praesagitat animus, ita spero futurum de te, mi Philip-

Philippe, meum opus et meum solatium. Veni igitur animo laeto et hilari. Sed prius omnia tua per aliquem ve-
storem in bigis ad me Studgardiam transferri facias. Ibi
namque feligemus, quae tibi sunt opus futura Vuitenber-
gae, et me ordinante sient omnia. Quod si voles (id e-
niam consulo) vade prius ad matrem per Phorcen, ut sa-
lutatis tuis omnibus redeas ad me. Sed tamen in tempo-
re quanto potes brevissimo, ne optima conditione itine-
ris Principis frustreris. Ego illi omnino rescripsi te ven-
tutum. Atque ut videas, quantum te aulici et cubicula-
rii illius nobiles viri faciant, mitto etiam literas D. Spala-
tini, qui cum Principe in rheda sue lectica solitus est
ferri. Haec summa rerum est. Omnia prius quae ad
rem attinent, collige, vel in capsam vel in vas aliquod
conueniens include, et currui cum uno equo Studgardi-
am vehenda committe. Idque quantocuyus. Deinde o-
mnibus amicis Tubingae valedicto corripias te in patriam
ad matrem, et in itinere transi per Phorcen, et Augusti-
no atque forore mea salutatis a matre confessum ad me
non tardigradus veni, sed aduola. Principum res sunt
mobiles, ne forte recedat Princeps ab Augusta sine te.
Haec consulo, et ut sis infra dicto animo, non mulier, sed
vir. Non est acceptus Propheta in patria sua. Vale fe-
liciter. Studgardiae in vigilia Iacobi Apostoli. Anno
M.D.XVIII.

Io. Reuchlinus LL. D.

Erudito bonarum artium Magistro Philippo Melan-
chtoni, propinquo.

N. II.

*Excerptum ex Didymi Fauentini aduersus Thomam
Placentinum pro Martino Lutherio Theologo oratione.*

Anno abhinc tertio Romanenses indulgentiae, quas
vocant, in Saxonas ac Mysos, nescio quorum praepo-
Melanchth. Cc stera

stera liberalitate profundebantur. Conductus erat, qui populo rei nimirum pretiosae auctionem faceret, Dominicaster quidam, mercis suae, ut ne quid in demortni manes dicam inhumanius, praeco immodicus. Ibi cum boni quidam indigne ferrent his artibus compilari patriam, iniquius ferens Lutherus simplicium animis illudi, et in templo Dei hos, ut Nazianzenus ait, χειροκαπηλος, pro sacra doctrina prodigiosa mendacia, pro Christo Romanenses Bullas docere, facturus boni pastoris officium, proposuit quaedam de Indulgentiis paradoxa, idque modeste, nihil statuens aut decernens, sed disputans tantum, pro more scholarum. Admonuit et modeita concione vulgum Ecclesiae, ne nimium tribueret Romanensibus mercibus. Paulo post et paradoxa sua edito resolutionum, sic enim inscripsit, libro confirmauit. Quae cum iam pro rostris omnibus Dominicaster ille nequicquam insectaretur, coeptum est et Romanis armis bellum geri. Roman Pontificiis literis arcessitur Lutherus, quo sere tempore comitia Augustae Sueorum habebat Maximiliani Caesar, quo cum et Romani Episcopi Leonis X. legatus Thomas Cajetanus purpuratus Dominicaster venisset, Augustam iam vocatur Lutherus redditurus sententiae suae rationem, coram Pontificio legato. Is cum pertinaciter imperaret palinodiam, infecta re discessum est. Hic quid peccauit Lutherus? Romanensibus praedonibus Germaniam, Ecclesiam mendacibus doctribus liberavit. Tu vero quam belle vindices indulgentias, posthac videro. Iam volitabat per hominum ora Lutherus, probabant, quae de indulgentiis prodiderat, optimi quique, et in his etiam principes quidam Episcopi: damnabant non nisi qui ventri suo male metuebant fraterculi quidam. Et auctum videbatur de indulgentiis, cum eam rursus Camarinam mouet Eccius, quem hic videtis in latere Rhadini, inflatum hesterno venas, ut semper, Iaccho, baerere, non ille quidem, ut arbitror, fame adactus, sed ambitione, ne glisceente indies Lutherani nominis gloria triumphi, quos

quos iam sibi pepererat, obscurarentur. Erant, qui tristem Theologiae scholasticae ruinam miseratum, cui tot palmas debebat, suscepisse rem affirmabant. Iam enim ea docendi ratio, vnde velut ex fonte quidquid est in Christianismo malorum, dimanauit, labefactari coepit, vbi poenitentiae, quam vocant, et condonationum formulae convulsae sunt. Nec obscure fese iactabat ipse Theologiae scholasticae vindicem, sedis Romanae, Ecclesiasticarum Synodorum defensorem, nihil dubitans se velut Atlantem quendam coelum iam humeris sustinere. Et fauebant insanis hominis conatibus ferocientes fraterculi, Scholastici Theologi, adeoque examen illud perditum hominum, quod a Rhadino stare videtis, alii ventris, alii gloriae suae periculum prospicientes, nisi vincenter Eccius. Conuenit autem, ut de summa rerum scholastico certamine decerneretur. Edita sunt themata de libero arbitrio, de christiana gratia, de indulgentiis. Nam de his haec tenus disceptatum erat. Quibus Eccius dogma de Romani Episcopi Monarchia plausibile addidit, callido nimis consilio, nempe ut Romani Pontificis auctoritate facilius opprimeretur Lutherus, quando illum nihil non posse vulgo persuasum est. Disputatum est Lipsiae Mysorum frequente theatro. Sed quod fieri solet in huiusmodi certaminibus, dum aurae populari inferitur, utrinque magis fortiter, quam theologice res acta est. Qua fide differuerit Eccius, testantur editi disputationis commentarii. Nam ibi primum et inscitiam, et animi sui malitiam prodidit. Post eam disputationem dentatis chartis res agi coepit, vbi cum extra controversiam superior esset Lutherus, ringi aduersarii ac rumpi, iungere copias, famosis scriptis vulgus abalienare, corrumpere amicorum quorundam iudicia, audere quidquid ingeniosus liuor, nam huius artes ego qui commemorem? supereditabat.

N. III.

Melanchthonis Epistola ad Io. Oecolampodium *).

Aliquot accepi tuas Epistolas, quae, quoniam extant in eis multae non obscurae significaciones veteris tue erga me benevolentiae et voluntatis in amicitia constantissimae, valde gratae mihi fuerunt. Nam meus animus idem est erga te, qui fuit semper. Ego autem admiratio ne doctrinae et virtutis tuarum incensus, semper et amavi te plurimum, et singulari quadam pietate colui. Atque vtinam ea essent tempora, vt frui hac nostra amicitia possemus. Sed incidit horribilis dissensio de Coena Domini, quae veterem consuetudinem officiorum, quibus inter nos certare solebamus, impediuit, benevolentiam vero erga te meam non labefecit. Itaque si quid in me desideras officii, tempora magis quam fidem meam accusare te velim. Quod ad causam, quam agis, attinet, valde doleo, ea de re dissensionem exortam esse, quae a Christo ad glutinandam charitatem instituta est. Scis autem me haetenus magis extitisse spectatorem huius fabulae, quam actorem. Et multas graues habui causas, cur non admiscuerim me tam odioso certamini. Interea nulla alia cura ullius rei animum meum magis exercuit, quam huius negotii. Et non modo cogitaui ipse, quid in vtramque partem dici possit, sed inquisui etiam veterum ea de re sententias. Ego enim nolim alicuius noui dogmatis in Ecclesia vel autor vel defensor existere. Cum omnia, quae in vtraque parte firmissima videntur, expendi, dicam pace tua, non tamen eo in sententiam tuam. Nullam enim firmam rationem inuenio, quae conscientiae discedenti a proprietate verborum satisfaciat. Nihil autem ad hunc diem de hoc negotio scripsi, quia videbam futurum, quicquid scriberem, vt me allegari a Lutheru tanquam domesticum testem, inqui iudices dice rent.

*) Exstat T. II. Declamationum Mel. p. 666 sqq. (ed. Argent. 1546.)

rent. Nihil autoritatis in nostra sententia futurum erat, quia in alterius gratiam scripta videretur. Sed spero te melius de meis sermonibus sentire:

*Ἐχθρὸς γαρ μοι κείνος ὅμως αἰδάο πυληστὴ
οὐ χρέος μεν κεύθει ἐν φρεστιν, ἀλλο δε βαζεῖ.*

Qualiscunque enim sum, certe nunquam amavi Epicureos istos, cuiusmodi multi sunt hoc tempore, qui religionem irrident, et quibus voluptati est de maximis rebus homines fallere. Semper, ut sis, studiosus fui doctrinas Christianae, fuitque ob eam causam mihi curae, ut eam diligenter cognoscerem: nec sine parvo negotio, dum quae-
do, quid sequi tuto possim, extricauit me ex amicorum meorum disputationibus, cuius rei nonnulla extant testimonia. Quodsi gratiam aucuparer, non ignoro, quam multos magnos et eruditos viros habeat vestra facilio, horum amicitiam non contemnerem. Itaque si mihi vestra sententia de Coena Domini placeret, simpliciter profite-
ter. Vos absenti Christi corpus tanquam in tragedia repraesentari contenditis; ego de Christo video extare pro-
missiones: ero vobiscum usque ad consummationem secu-
li, et similes, ubi nihil est opus diuellere ab humanitate divinitatem, proinde sentio hoc Sacramentum verae praes-
sentiae testimonium esse. Quod cum ita sit, sentio in illa Coena praesentis corporis kontinuitatem esse. Cum proprietas verborum cum nullo articulo fidei pugnet, nulla sat magna causa est, cur eam deseramus. Et haec sententia de praesentia corporis conuenit cum aliis scripturis, quae de vera praesentia Christi apud nos loquuntur: nam illa est indigna Christianis opinio, quod Christus ita quandam coeli partem occuparit, ut in ea tanquam inclusus carceri sedeat. Tu colligis absurdula multa, quae sequantur hanc sententiam. Colligis etiam quasdam veterum sententias, quae pro te videntur facere. Sed absurdula minus offendit eum, qui meminerit de rebus coelestibus ex verbo Dei, non ex Geometria faciendum esse iudicium, quique

tentatus didicerit, nullam esse rationem, quae conspiet, tiam satis docere poslit, cum a verbo Dei discesserit. In iis locis, qui citantur ex veteribus, agnosco quandam est se dissimilitudinem, sed tamen ex his, si quis prudenter eligit grauiissimorum autorum dicta, inueniet pleraque, quae ostendunt hanc, quam nos sequimur, veteris Ecclesiae, quatenus nobis nota est, communem fuisse sententiam: tametsi tu quidem homo disertos quosdam locos nimis callide interpretaris, et ad tuam causam detorques. Veteres cum de resurrectione disputant, allegant Coenam, nec inepte, meo quidem iudicio: significauit enim Christus Apostolis se resurrectum esse, quia sui corporis coronas instituit. Necesse enim erat, ut viueret corpus, quod nobis impariendum erat. Quodsi veteres sensissent absens corpus repraesentari, quomodo inde probarent resurrectionem? quia etiam si non resurrexisset, tamen absens corpus et consumtum repraesentari potuit, sicut in fabulis Hector repraesentatur. Sed non institui nunc disputationem, tantum haec scripsi, ut meam erga te benevolentiam perpetuam cognosceres, neque tamen volui, quid sentiam, dissimulare. Teque rogo, ut consideres, quantam rem, quamque periculosa suscepis. Verum illud est, nimium altercando amitti veritatem, atque haec multo magis pericitatur in his tam violentis concertationibus. Quare satius esset hac de re aliquot bonos viros in colloquium una venire. Video quae semina harum disputationum sparsa sint in veterum libris, sunt et in quibusdam nuper natis ante hunc tumultum. Video causam vestram praesidiis ingeniorum nisi, et vos habere studia theatri, non tantum manifesta, sed occulta etiam, quae haud scio, an efficacius vobis suffragentur, quam manifesta. Satis nota est mihi tua modestia, quare non arbitrabor opus esse, ut te admonerem, ut cogitares homines ingeniosos et prudentes interdum labi posse, et in negotiis spiritualibus in primis periculosa est ingenii fiducia. Scis scriptum esse: abominatio apud Deum est, quiequid est

est sublime in mundo. Et multo plures sunt, quam putentur, qui tantum ea amplectuntur in religione, quae ingenii eruere ac comprehendere potuerunt. Postremo te rogo, ut hanc meam epistolam optimo atque amicissimo scriptam animo boni consulas. Vale. Spirae An. 1529.

N. III.

De Sacramento corporis et sanguinis Christi.

Decimo quarto credimus et certo statuimus omnes de Coena D. N. I. C. quod vtraque parte Coenae secundum institutionem vtendum sit. Et quod Missa non sit opus, per quod viuis aut mortuis impetretur gratia. Quod etiam Sacramentum altaris sit sacramentum veri corporis et sanguinis I. C. et quod spirituali manducazione illius corporis et sanguinis singulis Christianis praecipue opus sit. Similiter quod usus Sacramenti perinde ut verbum a Deo omnipotente sit ordinatus, ut ad veram fidem et dilectionem conscientiae imbelles moueantur per Spiritum Sanctum.

Et quanquam in eo (an verum corpus et sanguis Christi corporaliter sit in pane et vino) hoc tempore nondum consensimus: tamen vtraque pars, quantum omnino ferre potest vniuscuiusque conscientia, caritatem mutuam prae-stare debet. Vtraque etiam pars Deum omnipotentem sedulo inuocare debet, ut per Spiritum suum nos in vera sententia confirmare velit, Amen.

N. V.

Andreae Osiandri epistolae II. ad Wenc. Linck et Domin. Schleupnerum.

I.

Gratiam et pacem a Deo Patre nostro et Domino I. C. Quis finis horum comitiorum sit futurus, nulli adhuc

Cc 4

conie-

coniecturis consequi possunt, quanquam bona spes est, Christum gloriose aucturum, et sunt inter Papistas multi; qui nobis fauent. Sunt et in Italia docti viri, quos Pontificiae tyraunidis pertaeduit. Peruererunt enim ad nos propositiones quaedam Italicae satis Lutheranae, quas Philippus vidit et probat: Praeterea Monachus a confessionibus Caesaris Philippo familiariter vtitur, et probat aperte nostram de iustificatione et bonis operibus doctrinam, maleficitque istis Germanis asinis nobis in hac parte obgannientibus, et sine causa discordiam mouentibus. Caesaris autem concionator multo aquior est, probatque uniuersam nostram doctrinam, et iubet magno esse animo. Denique nemo est, qui non copiat hanc causam aequis et christianis conditionibus componi, praeter quosdam Germanos Episcopulos, Tyranniculos et Pseudoteologastros, qui revera furii obfessi nihil nisi sanguinem sitiunt. Deus reddat illis, si non resipuerint, secundum opera ipsorum.

Philippus multis laboribus, vigiliis, curis maceratus et exhaustus nonnunquam melancholica quadam tristitia et quasi desperatione vexatur, nulla extante causa, quae nostros plerosque valde deiecit. Ego autem statim deprehendi ac ab aliis didici, naturalem illud esse sanguinis melancholici motum: in eiusmodi tamen passione cogitat, dicit, scribit et facit, quae causam nostram non melioreum reddunt, estque obseruandus et obiturgandus, ne admittat, cuius nos omnes poenitere possit. Id Luthero quoque notum causam dedit acrius ad eum scribendi, et reliquos, vt eum increparent, hortandi. Eius epistolae aliquot (quia iam nihil melius possum) vobis mitto, libenter scripturus posthac iucundiora, si potero.

Est in Hispania mulier quaedam Euangelii studiosa, quae libellum edidit dignum, qui publicaretur. Itaque ab Episcopo quodam versus in latinam linguam excusus est. Philippo promisit quidam, eum se ei exhibitum, quod si fiet, vel descriptum ad vos mittam.

Augu-

Augustenses adeo pusillanimes immo frigidí sunt, vt Vrbanum Regium a se vocatum esse profiteri nolint. Cum, hoc an facturi essent, a Consule, Senatu et a plerisque priuatum requisiherit (mera stultitia sapientum istorum mercatorum) hac insigni ingratitudine motus promisit Duci a Lunenburg, se cum eo abiturum, et faciet. Finitis autem comitiis quid putatis miseram plebeculam facturam (nam reliqui quoque Euangelici discedent ob eandem causam) cum se destitutam esse videbit? Argentinenses scripserunt confessionem suae fidei exhibendam, sed quia misuerunt articulum de Coena, nulla vrbium regni adhuc subscribere voluit. Adeo eorum doctrina fugit lucem. Et credo Argeatinenses quoque cessaros, praesertim si Caesar institerit. Ceterum vos pro nobis ac tota causa orate, sicut et nos oramus, et si vacat, nonnihil scribite, praesertim ad Vitebergenses, et hasce literas Ebnero et Spenglero item Praeposito meo impartiminor. Gratia Dei vobiscum. Datum Augustae feria tertia post Visitacionis Mariae 1530.

2.

Gratiā et pacem a Deo Patre et D. I. C. Evidē libenter saepe scriberem et multa, sed ita sunt res nostrae, vt nemo sciat, quid futurum sit. Itali et plerique Germani satis modeste significant se pacis studiosos. Verum Eccius, Faber, Cochlaeus et similes cum Episcopis et Principibus, quos ipsi ad effundendum sanguinem innoxium instigarunt, a furiis agitantur, et nihil nisi sanguinem cogitant. Confessio nostra Romam missa est, quod magnum argumentum esse arbitror quæstiae et quaerendæ pacis. Sed sunt, quæ diuersum significant. Nam ante paucos dies quidam occulti amici significarunt nobis, tres articulos excogitasse Papistas, de quibus nobiscum agant. Primum: an plura velinus Caesari proponere controversa, quam fecerimus, insidiantes scilicet nobis, vt si dicere-mus: non, responderent: ergo quæ tacetis, reuocatis, et re-

uocanda sentitis. Sin plura diceremus, responderent: ergo controversiarum non erit finis. Secundus: An Caesarem laturi simus iudicem? Tertius: si non, vt omnia restituamus in integrum ad proximum usque concilium. Sed nos haec vana esse arbitrabamur, donec res ipsa declarauit non esse nobis temere praedictum. Nam prima quaestio nobis a Caesare proposita est, ad quam valde caute et circumspece respondimus, vt neque reliquias controversias, quae in confessione non sunt, dissimularemus, neque tunc eas moueremus, sed Papistis permitteremus, an eas mouere vellent, nos esse responsuros, vt ita omnem inuidiam quaestionum non necessariarum in eos reiecerimus. Si secunda quaestio, an Caesarem iudicem laturi simus, mouebitur, sicut vereor, dabo operam, vt ibi quoque cautissime et sapientissime respondeatur. Nam ibi cardo totius rei versatur. Sunt vero, qui potent istis omnibus transactis tunc demum, si nos perstiterimus, ad tractatum aequitatis et concordiae Papistas accessuros. Verum mihi videtur res valde dubia propter sanguinarias cogitationes nostrorum. Dominus dissipet consilia impiorum. Hac nocte repente mortuus est quidam magnus, nomen ignoro, quem certo putauerunt ducem exercitus contra Lutherum futurum, paulo post fortasse scribam certiora.

Martinus Philippo iterum scripsit in priorem sententiam spiritu plenas literas. Vxori meae dicite, nam scribere non patitur angustia temporis, sperare me propediem dominum reuersurum et vestimenta accepisse. Nam si non accederetur ad conditiones pacis, satius est, me abesse ab Augusta, quam adesse. Sin accedetur, credo Lutherum venturum et sic nihil opus erit mea praesentia. Verum ego nolle interim abesse, cum mouebitur quaestio: an Caesarem laturi simus iudicem? Valete et Dominum orate, vt suum verbum tueatur. Datum Augustae 12. Julii post prandium 1530.

N. VI.

Philipp's Landgrafs zu Hessen Schreiben an seine zu Augspurg hinterlassene Räthe und Gesandten.

Philipps von Gottes Gnaden Landgrafe zu Hessen etc.

Lieben Räte vnd Getrewen, Ich hab Ewr Schreiben mit sampt dem neben bericht vnd Mitteln genugsam gelesen. Ich kan aber bey mir nit besynden, das soliche Mittel, sie seyen auch von Papisten oder Euangelischen fürgeschlagen, anzunemen seyn. Dann es sein Mittel eines Betrugs zu befaren, vnd sein allein Mittel für die Papisten, dann sie wissens nit mit Gewalt zu dempfen. Nemen sie nun list darzu vnd darum Summa Summarum ist mein maynung, bleybt bey meiner Verzaichnus, die ich euch mit meiner Hand geben hab. So aber die Papisten wolten jn jren Landten die Prediger des lautern raynen Euangelii zulassen, vnd der Pfaffen Ee Closter Personen Ee nit verpitten, auch die Todten pitt vnd heiligen anrussen sampt dem Canon fallen lassen. So wer jnen jn andern dingen vil ymb lieb willen nachzulassen, die predig des Euangelii würde wol mit der Zeit ausreutten, vnd im Fall obschon die Mess in der Papisten Landt sampt der dotten pitt noch ein weil sollt weren, wcre auch zuzulassen, so ferr das die predig des Euangelions vnd Ee der Geistlichen vnd Reichung des Sacraments jn beeder gestallt nit gewehrt oder verhyndert würde etc. Doch vor allen Dingen das wir andern in dem wie gemeldt, jn vnsfern landen solliche Mess vnd thodten bitt nit leiden dorffsen. vnd so die Predig vnd Ehe etc. sampt Reichung der Sacrament jn der Papisten land schwangck kemen, wurd on Zweiffel das vbrig bald vergeen vnd die warheit vberhand nemen. So aber die Papisten in jren Teuffels rosen sitzen wollen pleyben, vnd jn jren landten nit gestatten die warheit des Euangelii lautter zu predigen, noch die

Ee

Ec frey lassen vnd die Saerament nach Christi Einsatung zu reichen wers begert. So solt jr nit vph ein Har weichen. vnd ist alsdann kein lieb anzusehen. Dann es die net nit zu furderung des Euangelii, sonder zur gar Ausreitung. Paulus beschnit Timotheum do er meinet es dienet zu furderung des Euangelii. Da sie es aber mit gewalt haben wolten, das er Titum beschneiden solt, wollt ers nit thun. Dann was ist sich guts zu vermuten. Dhuweil sie des Teuffels Regiment nit verlassen, vnd doch die Warheit erkennen, vnd vns gern vnser freyheit vnd Iere in Christo pynnden wollten. Da ist nit Zeit weichens Sonder steen bis in den todt bey der warheit. Vil weniger ist der Bischoff Iurisdicition zuzulassen. Dhuweil sie das Euangelium in jren landen nit zu predigen, noch zu treiben gestatten wollen. Dann da wurd ein fein Narrenspiel aus werden, So die sollten Examinatores yber Christliche prediger sein, die selbs in der Iere vnd leben Cayphas Annas vnd Pilatus wern. Aus disem vnd meinem neben Schreyben werdt jr euch wol zu halten wissen, darzu so habt jr mein handtschrift vff alle falle, der wißt jr euch zu gebrauchen, kans nit gut werden, mus mans Gott befelen. Willigt aber der Churfürst in etwas, so möcht jrs an mich pringen. Zeigt den Stetten dise meine handtschrift vnd sagt jnen, das sie nicht Weyber seyn sonnder Menner, Es hat kein Nott, Gott ist auf vnser seitten, wer sich gern fürchen will, der furcht sich.

In keinen Weg verwilligt, das man die Zwingliſchon mit gewalt dempffe, noch veriage oder überziehe. Dann Christus hatt vns nit berussen zu vertreyben, sonder zu heilen.

Greift dem vernunftigen weldtweysen verzagten,
Ich darf nit wol mer sagen, Philippo in die wurffel.
Datum Friedewald Mondtag nach Bartholomei. Anno etc.
XXXo.

Friedrichen Drotten zu Sultz
Niclaſen Mayer Licentiaten

Erhard

Erhard Schneppen Predicanten, Jorgen Nussbickern.

Yetzo zu Augspurg vff dem Reichstag verordneten Käthen.

N. VII.

Schreiben des Nurnbergischen Raths an ihre Ge sandten in Augspurg, Clementen Volckamer und Iheronymus Paumbgartner.

Lieben freunde, Wir haben Euer schreiben vnd dann dein Clementen Volckamers brief an vns die Eltern insfonders gestelt jetzo bey der Post empfangen, zweueln gar nicht, sich werden noch gar mancherley seltzamer betrohung vnd teglicher enderung in dieser des Glaubens fachen zutragen, vnd ob sich gleich dieselbe handlung jetzo zum beschwerlichsten erzaigt, vnd vns dann Gott durch solche handlung anbeut, vnd zum gethalten furlegt, aintweder bey seinem wort zu bleiben, vnd Christen zu sein, oder aber davon zu weichen, vnd an Jhme treulos zu werden, So müste freylich der ein schwach glidt Christi sein, vnd Gottes wort, warheit vnd Euangelion nie erkant haben, der sich noch mit einem beschwerlichern, sorglicherm Exempel, so ihme hierin gewarten vorstehen mag, davon schreckhen ließ, dann wie erschröcklich es ist, in die hennde des lebendigen Gottes zu fallen, vnd offenliche erkannte warheit zu verlaugnen, wissen allein die nicht, so aintweder Gottes Güte, Trost vnd Gnad nie geschmeckt, oder gar kein Gewissen haben. So es dann nun stehens oder fliehens gilt, gebüret vns warlich mehr auf Gott, in dess hand vnser leben sterben vnd verderben stehet, dann auf die ganze Welt zu sehen, dem gedencken wir auch vermittelst seiner göttlichen hülf zu vertrauen. Achten nicht, ob man sich jetzo gleich so gar rauhe, vngnedig vnd beschwerlich erzaigt, dass demselben gegen euch oder andern

dern Gesandten jetzo zu Augspurg etwas thettlichs nachfolgen solle. So wollen wir auch gerne sehn, obwohl etliche Stett so verrucht vnd vnuerstendig weren, sich wider Gottes Wort zu Kais. Maj. vnd den andern Reichsstenden durch bewilligung vnd anneinung des Kais. abscheds zu verbinden, mit was Gewissen, Ehren vnd Glimpf sie auch immer verantworten wolten, die andern ihre Mitgenossen von Stetten, die man die Zwinglichen nennt, lauth eines sondern artickels in Abschied verleibt, helfen zu vertilgen, in Bedacht, was Ihnen morgen gleichfalls auch begegnen mag. Aber wir müssen hierinn Gottes ordnung vnd willen gewarten, der wird das Ende vil anderst, denn es ihme noch gleich siehet, oder jemand vermuten mag, schicken, So auch der Churfürst hieher gelangt, vns mit seiner Churf. Gn. vnterreden, wie nun hierinn zu handeln sey. Darum wollet getrost sein, vnd Euch dess verschen, dieweil wir je nicht vns Selbst oder vnsfern zeitlichen eigen nutz in dieser sachen, sondern allein Gottes Ehre vnd vnsfer hail suchen, vnd dadurch vns selbs vnd alles was Gott verliehen, in fahrstellen müssen, Gott werde vns auch vor vnsfern widerwertigen wol wissen zu erhalten. Was sich dann iedemals zutregt, wollt vns, wie bisshero mit vleiss beschehen, berichten. Daran erzaigt Ihr vns sonder gutes gefallen, in Freundschaft gegen euch zu erkennen. Das
atum Mondtag 26. Septembris 1530.

N. VIII.

Epistolae variorum iter Melanchthonis in Galliam concernentes.

I.

Barnabae Verrei epistola ad N. N.

Quum superioribus annis in Gallia res nostrae essent in pulcherrimo statu h. c. in dies singulos euangelica veritas

tas illustraretur, ecce daemon aliquis fanaticos quosdam homines excitavit, qui non satis esse putarunt laeta fieri principia, nisi astutis, ut ipsis videbatur, sed ut res indicat, seditiosissimis et stultissimis rationibus regna et gentes perturbarent. Per mensem enim Octobrem libellos uno tempore de ordinibus ecclesiasticis, de missa, de eucaristia, nocte per vniuersam fere Galliam in omnibus angulis et platearum diuerticulis affixerunt immanibus et tragicis exclamationibus libertatem praedicantes, ante Regis etiam conclaue agglutinarunt. Qua re concitatus magistratus, inflammatus Rex, grauissima iudicia constituerunt, et quia huius seditionis authores Luthero accedere videbantur, omnis culpa in Lutheranos, ut vocant, reiiciebatur. Multi coniecti sunt in carceres, plures aufugerunt, ex deprehensis XVIII. poenas dederunt, in quos ut animaduerteretur Christianissimo Regi fuit omnino necesse. Aliter enim nec populo satisficeri, nec prope nascenti iam seditioni occurri resistique potuisset. Maior tamen modus in tanta perturbatione et animaduersione adhibitus est, quam ut vobis renunciari audio. Amplius enim octodecimi vñstulati non sunt, neque eorum quisquam fuit, qui harum schedarum conscius particepsque non fuerit. Neque vero posthaec Christianissimus Rex rem ferro aut armis geri exoptat, qui et suapte natura adductus et bonorum virorum consilio persuasus eruditos ac pios homines coram audire decreuit. Quumque Philippi Melanchthonis eximia eruditio, singularis prudentia et integritas ab omnibus praedicaretur, et ad componendam hanc in religionem controversiam videretur idoneus, me cum literis ad eum dimisit, ut si quo modo fieri posset, in Galliam veniret.

De indicendo celebrandoque Concilio ad vniuersos Germaniae ordines literas misit, ut de loco et tempore conueniatis, ac de loco quidem facilius inter nos (vti res ipsa breui per se locutura est) quam ut multis est persuasum, conuenietur. Tantum enim et gratia et voluntate apud eundem Christianissimum Principem valetis, ut cum multis

multis aliis in rebus, tum praecipue in hac iusta sancta-que causa se ad voluntates vestras sit accommodaturus.

2.

Io. Sturmii ep. ad Phil. Melanchthonem.

Si in amicorum negotiis tibi aliquando literae meae fuerint gratae, si vñquam bonorum virorum res saluas esse cupiuisti, eo maiori curae tibi esse debent, quo magis in communi salute et tranquillitate retinenda versantur. Ut enim in turbulentissimis maximeque perniciosis tempestatibus ita iactamur, ex optimo et pulcherrimo statu, cuius nobis viri prudentes autores fuerunt, in maximas calamitates et summas aerumnas ineptissimorum hominum consiliis delapsi sumus. Scripsi tibi superiori anno, quam pulchre staremus, quath bene de Regis acuitate sperandum esset, gratulabamur tum nobis inuicem, sed eam occasionem homines furiosi prope omnem abstuleront. Per mensem enim Octobrem, quod non satis esse putarunt laeta fieri principia, quod metuerunt, parum multos fore suarum partium, nisi astutis, vt ipsis videbatur, sed vt res indicat, stultissimis et seditionis rationibus regna et gentes perturbassent, libellos vno tempore de ordinibus ecclesiasticis, de Missa, de Eucharistia per vniuersam fere Galliam nocte in angulis affixerunt immanibus et tragicis exclamacionibus, ante Regis etiam conlaue agglutinarunt, quo certiora et magis perniciosa pericula crearentur. Nam perturbatus hac re populus, territae multorum cogitationes, concitati magistratus, inflammatus Rex grauissima iudicia constituerunt, nec immerito, si tamen in ea re modus seruari posset. Ex consciis quidam deprehensi poenas dederunt, quidam mature sibi consulentes aufugerunt. Qui ad se ea pericula spedare non putabant, qui non contaminati erant eo scelere, hi etiam in partem poenarum veniunt. Delatores et Quadruplatores publice comparantur, cuiilibet simul et accusatori et testi

testi in eadem causa esse licet. Non vanâ sunt, quae scribo, et sic habeto, me nec omnia scribere, nec ita scribere, vt ipsarum rerum luctuosissima conditio requirit. O. Etodecim vñstulati sunt, plures capti idem supplicium expectant: Serpunt quotidie latius pericula, neque quisquam est, qui bonus sit, qui neque extimescat calumnias ac iudicia, neque dolore indignissimorum spectaculorum conficiatur. Regnant aduersarii nostri et eo magis, quod iustis de causis obtinuisse videantur, vt in pacandis seditiosis concitatibus rebus regnent. In tot tantisque malis solum haec spes nos reficit, si immanis ista severitas populo displicere incipiat, si rex intelligat nimium fitire calamitosorum hominum sanguinem, a quibus alienissima esse deberet vindictae cupiditas, (odio enim magno, non aequitate agere videntur) si videat μαρτυρεῖς hominum mentes, inclinabit, vt speramus, eius animas et meliora capiet consilia. Est hoc exiguum solatum, sed tamen non diffidimus Deum esse, qui moderaturus sit has tempestates, et portum aliquem profugiumque ostendat, qui nobis viros bonos adhuc reseruat, qui gratia et autoritate plurimum possunt, qui aliquando libere, quod cogitant, audebunt dicere. Huius rei nobis istud est indicium. Per Langios, quorum familiam tibi notam esse credo, obtinuimus, quo in nos, qui Germanici nominis sumus, minus odiose animaduerteretur. Edixit Rex, vt quicunque ex Germanis coercereatur, in re capitali, vna cum causa et actis in Germaniam quisque ad suum Principem remittatur *). Praeter haec etiam illud me recreat, quod fere existimem, vt tu ad nos venias, vt aliquando in tuo complexu conquiescamus. Barnabas Voraeus, quem nosti, qui tibi has literas reddidit, quem ego tanti facio, quanti cum,

*) Usque ad haec verba iam impressa legitur haec epistola Sturmii in Sculteti annalibus Euangelii renouati insertis Herm. von der Hardt Hist. Reform. litterariae Parti IV. p. 194. sed quas sequuntur, ex MSt. exhibemus.

eum, cui vitam debo, cum collectis rebus meis istuc cogitarem, solus ut manerem persuasit. Cum Rege diu de te locutus est, multa de tua integritate, eruditione et modestia praedicauit, atque ita, ut de omnibus qui nostris temporibus et haberentur et sunt praedicauit, non rogatus se discipulum tuum esse dixit, exposuit omnem vitae et religionis rationem. Libenter ea Rex audiebat, et quasi non tunc solum tuas laudes facile admisisset, ita constituit, ut videretur, si quo modo venire velis, te praesentem audiat inter vos cum paucis aliis constitutis, qua ratione hi tumultus componi possint, ut aliquando finis aliquis sit solitudinum et flamarum. Non haec scriberem, si non ita esse putarem, neque quisquam me cogrebat his temporibus, ut aliquid de tuis rebus scriberem, nisi viderem funestissimam earum rerum faciem corrigi posse. Cum enim flamas et incendia inspicio, cum considero multorum ac honestissimorum miserabiles exitus, non possum communibus aerumnis atque publico dolori lachrymas non praebere. Cum vero Regis dubitationem atque inclinationem animaduerto in ista rara et singulari severitate, sentio respici a Deo calamitatibus affectas et afflictas hominum conditiones, cuius rei quod potest maius esse argumentum, quam tuam prudentiam hoc tempore requiri, quoniam nunquam magis quam nunc vestra causa oppugnatur. Credo ego bonum natura et ingenio Principem virum non posse resistere consiliis multorum impiorum, et commoueri eorum quotidianis sermonibus, et tamen dolere multitudine rerum et magnitudine suppliciorum, cupere etiam remedium adhibere, si quo modo possit huic malo. Ut enim irascatur, iustissimas habet causas, ut vero angatur tantopere ratio ei et iudicium dicat. Videt in altera causa, quae vetusta est, tamen multa esse vitia, in altera, quae veritate nititur, plurimum periculi a cupidissimis et seditionisissimis hominibus. Ut igitur haec corrigantur, vult doctissimorum esse consilia et iudicia. Qua in re ita erga te affectus est, ut sine te nego-

negotia proponi deligi et constitui firmarique non posse existimet. Itaque nunc tu attentaris, ut si quo modo ad nos venire velis, Rex tibi prospiciat praesidiis et pignoribus, ut tuto istinc abeas et securè tranquilleque ac honorifice ad tuos rebus maximis et salutaribus confectis redeas. Itaque si te praesentem viderimus, simul salutem nostram conspiciemus. Si in his iactationibus ac turbulentissimis tempestatibus te aduentantem audiuerimus, non dubitamus nobis stationem et portum ostendi, sed si negligas et contemnas Regis postulata, eadem spes, quae nos hic retinuit, in ipsis vestrinis vincetos suspensosque detinebit. ονεισεων γαρ Βασιλευς, et tu alioqui nosti regum animos. Quare cogita, te non iam a me rogari, sed ab omnibus hominibus, non solum ab illis, qui gravissima supplicia perpetrati sunt, neque tantum, qui eundem indignissimum finem metuunt, tuam praesentiam exoptari, sed aduocari te Dei Christique voce. Itaque depone Cæsaris Regumque nomen, nec respice utrinque gentis aut amorem aut alienationem. Cogita eorum causam agit, qui in flamma pernicioſissima, in incendio luctuosissimo iacentur pro Christi gloria, quos etiamsi mors ipsa non territat flagrantibus diuino illo igni, tamen nos illud monere debet, posse vos haec sine summa cura sollicitudine et lachrymis respicere, qui in eadem tunc fumis, qui autoribus harum rerum fauemus, qui eandem causam suscipimus. Quid a te requirant et quomodo agendum sit, ex Voraeo cognosces, quem ob communem salutem debes amplecti. Nam nisi hic esset, nisi Episcopus Parrhisiensis, nisi Langius huius frater, vir prudentissimus atque optimus, nisi tales viri extitissent, videres Germaniam repleti exilibus. Itaque caetera ex hoc cognosces. Ego rei magnitudinem, veritatem, pericula, et indignitatem explicare non possum. Lutetiae pridie Nonas Martii 1535.

34

Melancthonis ep. ad Io. Sturmum *).

Cum de Gallicis rebus yndique ad me literae mit-
terentur, multis de canis ingentem animo dolorem acce-
pi. Videbam enim, quantum vulnus acciperet causa no-
stra, quae certe ad Ecclesiam pertinet, praeindicio tanti
Regis. Dolebam cum temeritate hominum impudentium
irritatum esse. Cogitabam, sine modo grauissimam esse
iracundiam, postquam indoctis semel oblata esset occasio,
quam cupidissime expedierunt. In his curis mihi crede,
mi Sturmi, valde de tua salute etiam solicitus fui. Quem-
etsi scio maxime abhorrire ab omnibus absurdis opinio-
nibus et seditionis consiliis, tamen in communis odio no-
strarum literarum tibi quoque non nihil periculi esse vere-
bar: itaque cum Bucero agi, daret operam, ut Augu-
stam aut Tubingam accerseret. Nunc autem hoc nomi-
ne mirabiliter me regrescant literae tuae, quod et decla-
rant, te saluum esso, et spem quandam offendunt, fore
mitiorem Regis animam.

Quod vero me grauissima oratione hortaris ad iter,
de quo scribis, suscipiendum, nulla mihi in vita incidit
difficilior deliberatio. Ac nolim existimes, me retineri
domesticis vinculis, aut pericula defugere. Nulla mihi
res humanae proponi tanta potest, cui non anteferam glo-
riam Christi, salutem tot piorum, tranquillitatem Eccle-
sie. Sed yna cura me non tantum exerceat, sed plane
excruciat. Dubito enim si an aliquid proficere possum.
Haec me vel dubitatio, vel desperatione deterret, quam si
mihi eximere potestis, libenter istuc statim admolabo, nec
me terrores vlli, nec vlla vincula remorabantur. Et quo-
niam scribo ad amicum et de re maxima agam aperte, vt
decet et canfa postulat, neque rogo, vt cum amicia ipso
etiam deliberes, non quid mihi expediat, sed quid Gal-
liae, quid Ecclesiae profit. Hoc caput est deliberationis.

Existi-

*) Exstat P. I. Mel. Conf. lat. p. 221.

Existit magna passim varietatem opinionum in Gallia, et multos esse fanaticos spiritus, qui serunt absurdas et perniciose opiniones. Nam hinc queque nuper expulimus aduenam istuc quendam, qui de divinitate Christi scelerate disputabat. Sunt et alii seditionis, qui stolidi tumultuantur, vbi nihil opus est, utrosque et ipse iudico severe coercendos esse, et facile est de his dage confitum. Sed sunt alii quidam, qui neque impias opiniones habent, neque seditionis sunt, sed, dicam enim plane, qui immodice probant, quae a nostris pie patafacta sunt. Iam si id agatur, ut etiam si leuiores quidam articuli nobis donentur, tamen reliqui grauiores obruantur et delectantur, ego neque cause publicae neque Ecclesiae profvero. Quid quod ea consilia non reddent tranquillam Galliam. Fac me impetrasse, ut nemo afficiatur supplicio, qui exigit euellum, quid fiet in caeteris durioribus articulis? Num iubebo interfici eos, qui non probant manifestos abusus των λεπρών, aut cultus Diuorum? et haec res quantas excitant tragedias, non ignoras. Iam in his vbi nihil impetravero, tamen plecentur boni, et ego videbor suffragator et approbator talium suppliciorum, dicent me commodius sentire, fasce me contentum illo leuiorum articulorum quasi munusculo, in reliquis omnibus cum ipsis esse οὐούησον. Quodsi quedam hic pro tempore largiar, id praecuditum afferent in synodus. Nam huiusmodi multa saepe iam mihi acciderunt. Habet argumentum meae deliberationis, quod praecepit me deterret ab itinere. Iam cogita illas phalanges monachorum, et scis quam sint υπερηφανείς, et quibus artificiis teneant fascinatos nobilium animos, sed haec me non valde mouent. Illud vnum, quod dixi, deterret me, quod vereor, ut impetrari ea possint, quae ad gloriam Christi, ad tranquillitatem Ecclesiae et Galliae necessaria esse duco. Ac plane venio in eam sententiam: Regem si quidem velit consulere et gloriae Christi et tranquillitati Ecclesiae, summo studio adhortandum esse, ut curet maturari Synodus, vbi

communiter poterit iniri ratio constituendae Ecclesiae. Cactera consilia vel inutilia vel etiam periculosa mihi videntur. Haec itaque simplici animo ad te scribo, non tergiuersandi causa: sed vt vos, quibus Gallia nota est, cogitetis: an expeditat me suscipere iter. Quodsi ita existimabitis, libenter parebo consilio et voluntati vestrae. Necesse tamen erit rem me ad Principem metum referre, quem in re tanta non defuturum esse spero publicae utilitati. Disputabitis hec quoque, an, etiam si non possint obtineri ea, quae volumus, pro sit iam meo congressu quasi praemolliri animum ad cognitionem in Synodo. Tantum est enim odium nominis nostri apud aduersarios, vt nisi aliqua Regum studia habuerimus, ne cognitio quidem speranda sit. Sed totam rem tuae fidei et prudentiae commendabo. m. April. 1535.

4.

Melancthonis epistola ad Io. Bellarium Langaeum, Episcopum Parisensem *).

Etsi multorum literis et praedicatione cognoui te et rectis studiis magnopere fauere et cupere Ecclesiae tranquillitati vera ratione consulere, tamen certo consilio nihil ad te literarum dedi haetenus. Nunc autem in tanto communi periculo non solius Galliae sed vniuersae Ecclesiae totius orbis terrarum non potui me continere diutius, quin apud te, si nihil aliud, tamen deplorarem Ecclesiae calamitates. Nam cum regnum Gallicum longe florentissimum sit, et (si licet dicere) caput Christiani orbis, magnam vim habet exemplum praestantissimae nationis. Si igitur semel apud vos decretum fuerit, non solum fanaticos spiritus aut seditiones coercere, sed prorsus nullam admittere emendationem doctrinae Ecclesiasticae, et praesentia vitia Ecclesiae summa vi defendere, magna de spe boni viri vbique gentium deiicientur, qui quanta sit autoritas Galliac, non ignorant. Sequentur eni exemplum

* Exstat P. I. Melanchth. Consil. lat. p. 219.

plum Galliae caeterae nationes. Qua ex re quantum periculum Ecclesiae, quae caedes secuturae sint, quae doctrinæ dissipatio, quae confusio rerum, nihil opus est apud te virum sapientissimum disputare. Itaque te propter gloriam Christi rogo, vt, quod facis, mitigare animos Principum studeas, et hortator sis, vt rationem inceant, qua sanari Ecclesia possit, non magis magisque lacerari. Iudico et ipse coercendos esse et fanaticos spiritus, qui perniciosas opiniones habent, et homines seditiones, sed quoniam abusus quidam reprehensi sunt, multi pii et docti viri quaerunt purum doctrinæ genus, non cupiditate villa, sed studio verae pietatis. Ac praesertim Gallica nation eximium habet pietatis studium. Scio fatum esse Ecclesiae, vt in tales saeviant indocti et impii, sed tamen prudentes viri mitigare hos impetus debent. Vides de maximis rebus exortas esse controversias, quae vix poterunt armis opprimi. Ac mihi neque ad tranquillitatem Ecclesiae, neque ad autoritatem eorum, qui præsunt, utilis videtur iniusta facutia. Cumque maxime sit optandum, vt Episcoporum autoritas magna sit, non alia ratione id effici posse videtur, quam si dent operam, vt genus doctrinæ extet certum, quod sanet ambigentes animos. Ita poterunt obsistere fanaticis spiritibus, si studia bonorum et doctorum retineant ipsi. In quam sententiam plura dicerem, nisi scirem te haec omnia pro tua sapientia longe melius percipere, quam a me dici queant. Tantum orandum te duxi, vt complectare animo Ecclesiam, quandoquidem in ea vrbe gubernas Ecclesiam, quae principem scholam habet totius Christianæ reip. Nec dubito, quin in tanto doctissimorum hominum coetu permulti sint, qui et optime consultum velint Ecclesiae Christi, et intelligent, quibus rationibus concordia reple constitui possit. Horum omnium oculi atque animi in te non solum tacitis votis intuentur, sed etiam lacrimis petunt, vt autoritate tua horteris principes viros, ne iniusta crudelitate laceretur Ecclesia, ne opprimantur vera studia, ne
Dd 4
obru-

obruatur gloria Christi, ne dissipentur res publicae. Ne vero tantum Gallia te hoc orat, sed etiam omnes boni et docti in vniuersa Germania, qui et autoritatem tui munieris intelligunt, et norunt te propter excellentem doctrinam et pietatem maxime dignum esse, cui in illa celeberrima vrbe Ecclesiae gubernatio commendata fit. Ego quidem et mollire controvexas semper conatus sum, idemque adhuc ago, meamque sententiam semper cum Ecclesiae, hoc est, doctorum et bonorum ac tni similium iudicio coniungam. Vale.

5.

Franciscus dei gratia Francorum Rex dilectio nostro Philippo Melanchthoni salutem a).

Singulare tuum ad sedandas eas, quae in doctrinam Ecclesiasticam inuectae sunt, altercationes, studium intellexeram, antea quidem ex Guilielmo Bellaio Langaeo, (Langio) cubiculario atque consiliario nostro, quo ego praecipue sum vsus ad eam rem administro et interprete: nunc vero ex literis ad eum tuis, et sermone redeuntis a te Barnabae Vorei (Vocei) Fossae intellexi etiam, te hoc laboris perlubenti (praelubenti) animo suscepturnum, vt ad nos (me) primo quoque tempore te conferas, deque vnione doctrinarum cum selectis aliquot nostratisbus Doctoris hic apud nos coram differas, atque rationes in eas, quo resarciri possit pulcherrima illa Ecclesiasticae politiae harmonia, qua vna (re) etiam quum *) ego mihi nihil usquam unquam maiore cura, studio, solicitudine que animi amplexandum esse duxerim, committere nolui; quin hunc statim Voreum Fossem ad te dimitterem cum his veluti publicae fidei obsidibus literis, obtestarer etiam, abduci te ullius persuasione vt ne finas ab hoc pio sanctoque

a) Extat P. I. Mel. Conf. lat. p. 219. Ej. select. aliquot epp. p. 94.

*) etiam quum] defunt.

que instituto. Venies omnino mihi gratissimus, seu pri-
vato tuo, seu publico vestrum nomine adueneris, me-
que reipsa experieris et priuatim Germaniae vestrae digni-
tatis et publicae in uniuersum quietis ante omnia esse (at-
que adhuc semper fui) studiosissimum. Vale, ex oppido
Guyse (Gulsi) die 28. mensis Junii, Anno Domini millesimo,
quingentesimo, tricesimo quinto.

Francois Bayrd sst.

6.

Melanchthonis ep. ad Guilielmum Bellatium Langaeum *).

Clarissime Domine. Nihil mihi posset accidere tri-
stias, quam si de causis, quae meum iter remorantur, se-
cus suspicaretur Christianissimus Rex, aut etiam Celsitudo
tua, quam res habet. Sed, ut spacio, liberabit omni suspi-
cione viri optimi et fidelissimi D. Voraei testimonium,
qui scit, quantum contenderim apud Ducem Saxonie,
mihi ut potestatem faceret suscipiendi hoc iter. Nam hoc
tempore, cum schola secesserit propter pestilentiam, ne-
cessit mihi omnino fuit rem ad Principem referre: ibi
quam duriter exceptus sim **), Voraeus exponet. Nun-
quam sensi asperiorem Principem, nihil singam, sed ut
in tantis rebus decet, verum sine vlla figura, sine vlla so-
phistica dieam. Primum respondet, opinionem de meo
itinere offecuram esse maximis suis vtilitatibus, quod
ipse iter ad Regem Ferdinandum haberet. Etsi autem
disputabam me priuatim meo nomine iter facere, tamen
hoc argumentum ita vrgebat et exaggerabat, vt ceden-
dam mihi duxerim, ne viderer mei Principis seu spei seu
vtilitatibus officere cupere. Sed meo iudicio altera causa
verior fuit, cur me non dimiserit. Legit meum consili-

Dd 5

um,

*) Extat haec epistola in Opusculis de pace et concordia
Ecclesiae restituenda, edit. cura et sumptibus Ioachi-
mi Laegeri, Brunswici, 1650. 4. plag. L 2 b.

**) MS. „fuerim.

um, quod ad vos misi *), in quo nihil reprehendit, praeter unam quandam lenissimam sententiolam de utraque specie, quod scripti, sublata prohibitione postea sancendum esse, ne altera pars alteram damnet. Aliae controversiae multo maiores sunt. Itaque de hoc negotio scripti minus vehementer: id mihi velut crimen obiicitur. Nec profecto me illa incuriosorum iudicia mouent, et saepe iam in similibus actionibus de pace plagas accepi, sed quia ipsi me largiorem aut timidiorem existimant, cauendum putant, ne si quid ego condonauero, praegrauentur praecaudiciis. Incendit etiam animos ineruditorum excerptum quoddam ex illo consilio, quod nescio per quos lingua germanica sparsum est, in quo quia de potestate Ecclesiastica honorificentius quaedam dicuntur, inepti et indocti interpretantur me totam causam prodiisse. Vocor transfuga, desertor, cum quidem idem toties iam in publicis libris de ecclesiastico ordine scripserim, seu de canonica Politia. Hos clamores putat Princeps et sibi et causae nocere. Itaque non solum dimittere me noluit, sed etiam contumeliose mihi respondit: non enim dissimulo. Etsi autem constitui me ipsi purgare, tamen hoc tempore iter suscipere nolui, tantum eam ob causam, ne iniqui homines calunniarentur, me voluisse utilitatibus mei Principis officere. Vides quanto in discrimine verser, quantum exarserit odium, non aliam ob causam, nisi quod et ipsam religionem doceri pie et dilucide explicari cupio, et quae-dam moderanda esse censui in utraque parte, ut sarcinatur communis Ecclesiae concordia. Nec pugnant mecum eruditi, sed tantum indocti mihi succenserint. Quid in ciuilibus discordiis omnibus aetatibus acciderit moderatis clibos, non ignoras. Ad haec exempla cum refero animum, non recusandam mihi esse fortunam illorum duco, qui cum moderate sentirent, ab iratis ciuibis lacerati sunt. Mihi hominum iniquitas neque studium pietatis neque moderationem animi eripiet. Et de itinere pollicitus sum

Voraco,

* Vid. infra, n. 8.

Voraco, me venturum, Deo volente, proximo vere Francofordiam; unde, si tibi videbitur, excurram istuc. Tuam Celsitudinem vicissim adhortor, ut postquam fenni haec curam suscepisti, dignissimam magno et praestanti viro, sananda Ecclesiae, alteram partem etiam ad moderationem adhortere, ne res bonae et Ecclesiae utiles opprimantur, neve magis laceretur Ecclesia. Iniusta crudelitate video Christianissimum Regem incitari scriptis magnorum hominum aduersus nos, sed et reverendissimi ac sapientissimi viri Cardinalis fratri tui et tuis consiliis spero animum Regis fleti posse et adduci, ut potius det operam, ut illustretur gloria Christi, quam ut mos geratur alienae crudelitati. Neque enim dubium est, opus esse Ecclesiae quarundam rerum explicatione. Sed haec fortasse coram copiosius. Bene valeat Celsitudo tua. Quinto Calend. Sept. Anno 1535.

7.

Melancthonis ep. ad Io. Sturmium *)

Voraeus ipse testis est (erit) summam me contentionem adhibuisse, ut mihi Princeps permitteret (concederet) abeundi potestatem. Verum impetrare non potui, et causas D. Langaeo copiose perscripsi. Praecipua est illa, quod metuunt praefudicia, et me putant aliquanto minus vehementem et pertinacem esse, quam sunt alii. Et profecto sic est. Non puto contendendum esse, nisi de magnis et necessariis rebus, nec tueor (volo tueri) omnes αἰχθόλογιας (*καὶ Ψυχρολογίας*). Utinam licet doctis libere colloqui de magnis rebus. Nunc autem δημοκρατία aut τυραννίς indoctorum est in utraque parte. Rixantur de nonnullis Icuiculis rebus, et interdum suis affectibus assentiuntur (seruiunt). Vidisti Sadoleti scriptum, qui cum in posteriore parte eadem dicat, quae nos

*) Exstat P. I. Conf. lat. Mel. p. 223. et in Manliana collect. Epp. Mel. p. 168 seqq.

nos †), tamē in nos inuehitur. In priori parte moderationis mihi pleraque fatis probantur, sed vt mihi video-
tar (vt vides), currit aliquando ἀκτος της ὁδος. Budaei scriptum (etiam translatum) vidi, neque me haec etiam
deterrent, quo minus iter istuc suscipiam, imo incidunt
potius, vt et ipsis aperiam (penitus) animum meum, et
vicissim audiam, quid in commune consulant ipsi. Ego
quidem a bonis et doctis nunquam dissentiam in Ecclesie.
Sed pro tua excellenti doctrina vides, vetera quaedam
errata opus habere emendatione. Nec dissimulo etiam
enectos esse nostros interdum υπερ τας ἐσκεμμενας, et
multa mitigauit. Itaque si quid opis afferre Ecclesiae pos-
simus, annitemur omnibus viribus, atque hoc studium
nulla mihi eripiet hominum nequitia. Magno in pericu-
lo inter nostros propter hanc moderationem verbor, vt
solent in ciuilibus (discordiis) moderati ciues vtrinque
male accipi, planeque fatum Theramenis mihi impendere
videtur. Credo enim Xenophonti, hunc fuisse bonum
virum: caeteris (Lysiae) non credo, qui eum vituperant
(vituperat), sed voluntate rectae conscientiae me sustento,
et intuens in vetera et honesta exempla aquiore animo
fero communem fortunam. Caetera audies ex Voraeo.
Bene vale.

8.

Epistola Melanchbonis ad Guil. Langaeum *).

*Nobilissimo et clarissimo viro D. Gulielmo Bellario
Langaco, Patrono suo S. D.*

*Illusterrime Domine, Gessi morem voluntati tuae, et
collegi praecepius articulos **), de quibus sunt contro-
uer-*

†) defendimus, iniuste facit, quod adeo hostiliter in nos
inuehitur.

* Ex collectione epistolarum clarorum virorum in ope-
ribus Paul. Colomesii, editis a Io. Alb. Fabricio, Hamb.
1709. 4. p. 547.

**) Insertum: „Lacetiæ A. 1607. editos cura Iac. Aug. Tba-
ani.,”

ueriae, et ostendi quandam in his moderationem, vt mihi quidem videtur, non inutilem Ecclesiae. Nec dubito quin de omnibus istis articulis facile conueniri posset, si Monarchae aliqui efficerent, vt aliquot boni et docti vi-
ti amanter et libere inter se colloquerentur: sunt enim controueriae non ita multae: sed inerudit*i* non vident quibus de rebus agatur, et interdum practer rem tumultuantur. Nam in utraque parte discordia publica, vt sit, locum praebet multis indoctis. Atque hos articulos, quos mitto, eo concessi libentius, vt magis perspici posset, proprie de quibus rebus agatur. Non hoc agitur, vt Politica Ecclesiastica, aut Potestas Pontificum aboleatur. Non hoc agitur, vt veteres ordinationes sine discrimine mutentur. Praecipui ex nostris maxime cupiunt usitatam Ecclesiae formam conservare, quantum possibile est. Consenserunt etiam pleraque controueriae mollitiae tempore. Quare rogo vt quod facit Cels. tua propter Christi gloriam, hortetur summos Monarchs ad concordiam pie constituerendam, dum locus est moderatis consilii. Qualia impendeant tempora, si nemo praesentibus dissidiis medicinam faciat, quanta dissipatio Reip. et Ecclesiae futura sit, si res ad arma deducitur, melius videt Celsitudo tua quam ego. Illud autem dignum officium est magno ac tui simili viro, in tantis periculis non deesse saluti Reip. et Ecclesiae. Sed nihil opus est te currentem, vt dici solet, adhortari. Illud tibi polliceor, me consilia mea ad tuam et caeterorum bonorum virorum voluntatem summa fide accommodaturum esse, et effecturum vt intelligas, me tranquillitatis publicae cupidissimum esse. Bene ac feliciter vale. Cal. Aug. 1524. t)

Celsitudini tuae deditissimus

Ph. Melanchthon.

f) Legendum: 1533.

9.

Epistola Io. Langaei episcopi **).

Langaeus episcopus Parisiensis, Philippo Melanchthoni S. D.

Barnabas Voraeus, qui nunc ad te cum literis et mandatis regiis reuertitur, hic est de rebus omnibus, quae ad suscep tam a te pacificationem **) attinent, amplissime edocet: mihi ut superuacaneum videatur, aliquid scribere. Itaque te adhortor, atque per Christum obtestor, occasionem rei gerendae inter mortales omnium pulcherrimae ne differas. Vale. Ex oppido N. die 16. Junii
1535.

10.

Epistola Luberi ad Electorem Iohannem Fridericum ***),

Gnad vnd Friede mit meinem Pater noster,
Durchleuchtiger, Hochgeborner Fürst gnädiger Herr,
Ich bitt ganz vnterthäniglich vnnd auffs höchste E. Churf.
G. wöllen M. Philippo im Namen Gottes erlauben in
Frankreich zu ziehen, zu solcher Bitt bewegen mich der
ehrlichen vnnd frommen Leute klägliche Schrift so dem
Fewer kaum entgangen seynd, vnd auff M. Philipps Zu-
kunft den König mit allem Fleiß dahin bracht, daß dis
mordens. vnnod brennens ein ende worden ist, solt nun
den guten leuten jr Trost fehlen, möchten die Bluthunde
Vrsach gewinnen, die Sache mehr zuverbittern vnnod mit
brennen. vnnod wüthen weiter fahren, daß ich achte M.
Philipps kan fast nicht wol mit gutem Gewissen sie inn
solchen Nöthen lassen, vnnod sie ihres hertzlichen nöthigen
Trosts berauben, ohn was Argwohns der König selbst
vnd

**) Ex *Io. Maulii farragine epistolarum Ph. Mel. p. 166.*

(***) Vid. supra, n. 4.

(***) Exstat in Pezelii christl. Berathschlagungen vnd Be-
denken Ph. Melanchthonis, Neustadt an der Haßdt 1600.
8. pag. 5. 6.

vnd die feinen schüppfen würden, vielleicht auch von vns allen, weil er auff M. Philipps zusagen, so gnädiglich selbst schreibet vnd Bottschafft schickt, E. Churf. G. wollen es auf Gottes Gnade die drey Monat M. Philipps wagen lassen, wer weiss was Gott thun will, welches Gedancken seynd je allzeit höher vnd besser, denn die unsfern, so were mir auch für mein Person leid, daß so viel frommer Hertzen, die M. Philipps kläglich ruffen vnd gewißlich sein warten, solten berapbt werden, auch vielleicht viel andere böse Gedancken von vns fassen, Bitt derhalben noch einmahl, E. Churf. G. wollen solche Bitt M. Philipps gnädiglich erhören, vnd nicht abschlagen, unsrer Gebett ist ohne das E. Churfürst. G. für Gott täglichen erbotten, darzu auch inn fleißigem Werck, derselbe stercke vnd leyte E. Churf. G. mit seinem heiligen Geist zu seinem gnädigen guten Willen, Amen. Dienstags nach Assumptionis 1535.

D. Martin Luther.

N. VIII.

Concordia inter Doctores Wittebergenses et Doctores ciuitatum imperii in Germania superiori de praesentia corporis et sanguinis Christi in Coena Domini, scripta iussu et rogatu utriusque partis a Ph. Melanchthonis,

A. C. 1536.

Audiuiimus D. Bucerum explicantem suam et aliorum, qui vna adfuerunt, sententiam de Sacramento corporis et sanguinis Christi hoc modo:

I. Constatentur iuxta verba Irenaei, constare Eucharistiam duabus rebus, terrena et coelesti. Itaque sentient et docent, cum pane et vino vere et substantialiter adesse, exhiberi et sumi corpus Christi et sanguinem.

II. Et quanquam negant fieri transubstantiationem, nec sentiunt fieri localem inclusionem in pane, aut durabilem aliquam coniunctionem extra usum Sacramenti: tamen

meh concéduant sacramentali vniōne, paneū esse cor-
pus Christi, (corpus esse cum pane) hoc est, sentiunt
porrecto pane simul adesse et vere exhiberi corpus
Christi. Nam extra usum, cum asservatur in pixide,
aut ostenditur in processionibus, vt fit a Papistis, sen-
tiunt non adesse corpus Christi.

III. Deinde hanc institutionem Sacramenti sentiunt, va-
lere in Ecclesia, nec pendere ex dignitate ministri aut
sumentis. Quare, sicut Paulus ait, etiam indignos
manducare, ita sentiunt portigi vere corpus et sanguini-
nem Domini etiam indignis, et indignos sumere, ubi ser-
uantur verba et institutio Christi. Sed tales sumunt ad in-
dicium, vt Paulus ait, quia abutuntur Sacramento, cum
sine poenitentia et fide eo utantur. Ideo enim pro-
positum est, vt testetur illis applicari beneficia Chri-
sti, (et fieri eos membra Christi) et ablui sanguine
Christi, qui agunt poenitentiam, et erigunt se fide in
Christum.

Cum autem pauci conuenerimus, et opus sit utrinque
hanc rem ad alios concionatores et superiores referre,
nendum licet nobis de concordia pacisci, priusquam
ad alios retulerimus.

Cum autem omnes profiteantur, se iuxta confessio-
nem et Apologiam Principum Euangeliū profitentium in
omnibus articulis sentire et docere velle, maxime cupi-
mus sancti et constitui concordiam. Et spes est nobis,
si reliqui utinque ita coasenserint, solidam futuram esse
concordiam.

Subscripterunt

D. Wolfgangus Capito Minister Ecclesiae Argenti-
nensis.

M. Martinus Bacerus Minister Ecclesiae Argenti-
nensis.

Lic. Martinus Frechtus Ecclesiae Vilmensis in verbo
Minister.

Lic. Iacobus Ottherus Minister Ecclesiae Eslingenensis.

M. Boni-

**M. Bonifacius Lycosthenes Ecclesiae Augustanae
Minister in verbo.**

Wolfgangus Musculus Ecclesiae Augustanae Minister in verbo.

M. Geruasius Scholasticus Memmingensis Ecclesiae Pastor.

M. Iohan. Bernhardi Francofurtensis Ecclesiae Minister.

Martinus Germani Furfeldenensis Ecclesiae Minister.

M. Matthaeus Aulberus Pastor Ecclesiae Reutlin-
gensis.

Iohannes Schradinus Diaconus Reutlingenensis.

Martinus Lutherus Doctor Wittebergensis.

Iustus Jonas D.

Caspar Cruciger D.

Iohannes Bugenhagius Pomer. D.

Philippus Melanthon.

Iustus Menius Isenacensis.

Fridericus Myconius Gothenensis.

N. X.

Melanchthonis Epistola ad Ioach. Camerarium.

Cum scirem conuentum indictum esse, ut Principes de Synodo deliberarent, nos de doctrina colloqueremur; veni huc animo mirifice anxi. Nam qualia Principum consilia futura essent, praeuidebam; et, si certamen acris existeret inter Theologos, discordias videbam futuras horribiliores. Non enim ignoro, quo propendeant animi certorum, et quibus suam fabulam singuli saltent. Venierunt huc Lutherus, Pomeranus, Spalatinus, Osiander, Vitus (Theodorus), Urbanus Regius, Amsdorius. Nam reliquos nominare nihil attinet. Ex iis, qui dissentire a nostris putantur, nemo affuit praeter Blarerum et Bucerum. Duae autem causae fuerunt instituti congressus theologici: altera, vt de doctrina fieret collatio non futilis,

Melancth.

E e

lis,

lis, sed accurata, vt tollerentur dissidia, et consentiens doctrina et explicata in nostris Ecclesiis extaret. Altera, vt deliberaretur, qui articuli ad extremum defendendi sint ac retinendi, et anteponendi communi tranquillitati et omnibus rebus humanis, qui concedendi Pontifici καὶ τῷ ἐκκλησιαστικῷ πολυτευμάτῳ propter pacem et ad communem Ecclesiae concordiam restituendam, si res ad moderationem aliquam deduceretur. Honestissimum profecto consilium fuit institutae vtriusque disputationis, et ortum de multis nostris querelis et sermonibus; sed neutra processit. Primum de rebus concedendis nullam prorsus volebant fieri mentionem indocti et vehementiores. Aiant obfuturam nobis nunc in ipsa έπιτροπῇ fabulae inconstitiae opinionem, non solum apud alios, sed etiam apud nostros; futurum etiam, vt cedentibus Caesar acrius instet. Haec pariunt suspiciones bonis et moderatis multiplices, et sollicitudinem augent. Deinde ne doctrina accurate conferretur, nominatim petitum est, ne certamen aliquod augeret discordias, et foederis distractionem afferret. Vidi haec pericula impendere, priusquam hue veniremus, ac monui nostros, sed erant pleni bonaे spei. Proinde hic, ne nihil ageremus, ac plane καφαὶ προσωπαὶ essemus, iussi sumus componere aliquid de Petri seu Pontificis Romani primatu, de potestate et iurisdictione Episcoporum. Haec scripsi mediocriter et exhibui. Iussi sumus et παρεγγεγός percurrere articulos Confessionis, et audire, ecquis dissentiat in aliquo articulo, aut improbet aliquid. Ac Principes diserte testati sunt, se formulam concordiae conseruatores esse: fuit breve colloquium. Πλέον μυσθησόν dixit Bucerus plane et clare, affirmans praesentiam Christi, satisfecit nostris omnibus, etiam iis, qui sunt duriores. Blarerus generalia sic satis, adeisse Christum. Postea quaedam addit ambigua. Osiander vrgebat eum paulo acrius, sed quia nolebamus excitari certamen vehementius, interpellauit disputantem. Ita discessum est, vt inter caeteros omnes consensus constitutus sit,

hic

hic vero nos repugnare videretur. Scio haec esse infirma, sed aliud agi hoc tempore non potuit, praesertim absente Lutherio, qui doloribus calculi acerrimis confabatur. Haec fuit κατασχόν congressus των μυστηριών. Principes deliberarunt: An Synodus praeceps recusa sit, an vero promittendum, nos missuros esse nostram legationem, sed non concessuros iudicium pontificiae parti, verum petituros, ut Regum et Monarcharum autoritate delecti homines idonei cognoscerent has controversias. Haec fuit magna et difficilis deliberatio. Nostra sententia semper fuit, ne simpliciter recusaretur Synodus, quia etiamsi Papae non liceat esse iudicem, habet tamen ius indicendae Synodi. Deinde iudicium constitui a Synodo debet, sed homines acutiores disputabant has meas rationes argutas quidem esse et veras, sed inutiles. Eam esse tyrannidem Pontificis, ut postquam consensissimus, nos venturos esse in Synodum, interpretaturi essent, nos etiam Pontifici tribuere iudicandi autoritatem. Vidi aliquid esse periculi in mea sententia, etiamsi erat honestior, sed vicit altera sententia, re diu acerrimeque disputata, ut haec fatalia mihi videantur. Periculum esse video ingentis motus, nisi Deus succurrerit. Quanquam saepe dixi, rectissime eos tantum hac recusatione vti, si nolint quaedam moderari et concedere aliquid τω ιερωτικω ταύματι. Illud mihi acerbissimum est, videre haesuram ad posteros discordiam aeternam, et haec fortassis barbariem horribilem et vastitatem in hac natione omnium artium et officiorum ciuilium afferet. Vide, quam nunc delectet illa barbaries etiam quosdam, qui auertere maxime debebant. Sed magna est in omnem euentum consolatio in bonitate cause. Responsum est igitur legato Caesaris, recusari hanc synodum Mantuae indictam, et peti, ut curet Caesar indici liberam Synodum. Caesaris orator multa contra disputauit: Caearem curaturum, ut in illa Synodo rite constituatur iudicium, sed haec in genere di-

Ea non mouent nos. Habeas omnia, quae adhuc quidem hic acta sunt. Smalcald. Cal. Martii, A. 1537.

N. XI.

*De obitu Georgii Saxonum Ducis ex epistola quada
dam Io. Cochlaei ad Fridericum Nauseam.*

Perdidimus intra septem septimanas duo lumina nostra, duo integritatis et innocentiae candelabra, primo filium Ducem Fridericum, deinde patrem Ducem Georgium, quem heri multis cum lachrymis sepeliuimus, et hodie multo largioribus fletibus Deo in sacrificiis nostris commendauimus. Recrudescit igitur et inualescit nunc apud multos grauis in medicum suspicio, quod potionem nefaria ambos interfecerit. Ego quidem tam immane sce-lus de homine docto ac diuite non libenter credo. Neque tamen de negligentia eum excusare ausim, quod non iuerit personaliter in apothecam, ut videret, ne quid alieni admiseretur. Filius eo die, quo sumta potionem obiit, nouas induerat caligas, ut rediret in gynaecium ad nouellam vxorem. Pater quoque pridie quam obiit, et si langueret, non tamen lesto additus erat, sed causas audiuit, atque etiam ad coenam iuit in gynaecium, a cibo tamen abstinen-s, sumturus a quatuor medicis et clysterium inferne, et potionem superne. Quibus sumtis, tanto per eam noctem vexatus est dolore, ut mane summo accerterit Pastorem Dresd. confessorem suum, Theol. D. qui coram eo celebrans sacram ei dedit communionem, et extremam quoque vniōnem. Et secuta fuit tanta totius corporis defētio, ut iacuerit aliquandiu immobilis. Deinde respiciens coepit orare Pater noster, Ave Maria, Credo. Cumque crebro diceret, benedictus Dominus Deus in omnibus operibus suis, emissis singulis duobus leniſſime inclinato capite expirauit. Obiit Filius 26. Februario, Pater 17. Aprilis. Frater nostri Principis ac Patris Patriae Dux Henricus propter Lutheranismum alienatus a fra-

a fratre morienti non assuit: eodem tempore die Dresden
e Friburga in sera nocte de obitu illius certior factus ad-
venit. Sed neque Dresdae neque hic Misnae interfuerunt
sacris, quae more catholico peracta sunt. At pia nobili-
tas, Consiliarii domestici, et aulae proceres honestissime
interfuerunt omnibus sacris, nec voluerunt quicquam de
more intermittere. Nunc igitur in summis versamur pe-
ricalis, Catholici enim proceres nolunt introduci Luthe-
ranistum. Qua de re cras serio tractaturi sunt Dresdae
cum Duce Henrico. Crediderim equidem ipsum senatum
posse persuaderi, ut nobis ritus nostros antiquos permit-
tatur, sed verctor, ne vxor et Anthonius de Schonberg cum
omnino auertant — — (Ex Misna 18 April. 1539.

N. XII.

Andr. Osiandri ep. de Colloquio Wormatiensi.

Gratiam et pacem etc. Post ea, quae ex proximis literis cognouisti, cum iam nostri colloquium vngerentur, varie tentatum est a Granuela, ut nostros a formula Ha-
genoica deduceret, afferens commodius ad veritatem in-
dagandam et ad celeritatem negotii fore, ut arctius col-
loquium, nempe vtrinque trium tantum institueretur.
Nostris constanter recusarunt, idque aliquoties, nam nos
non adhibebamur. Tandem eo ventum est, ut propone-
retur noua formula nobis quoque praesentibus (nam a no-
stris adhibebamur non sine causa, ut post intelligetis)
nempe ut undecim quidem status, sicut antea conuenerat,
colloquio interessent, sed unus tantum vtrinque collectu-
tor constitueretur, qui nomine vndeique vocum loquere-
tur. Utque a notariis non omnia, sed praecipua tantum
capita earum rerum, de quibus inter nos vel conueni-
ret, vel controversia maneret, notarentur, et si quis di-
versum a maiore parte suorum (propter Palatinos, Bran-
denburgicos et Clivenses hoc inuentum erat) sentiret, is
posset sententiam suam scriptis tantum Praesidentibus in-

finuare, non voce testari, eaque scripta in manib[us] Commissarii essent, nec cogeretur cuiquam, nisi placeret, communicare, aliaque nonnulla quae in formula scripta comprehenduntur. Nostri deliberationem instituunt. Granuela ad conuiuium adhibet Philippum, Vicecancellarium Saxonicum, et Jacobum Sturmum, ac nescio quos alios. Res mihi statim suspecta, nam et Philippus, vt est vaferimus, se non ad Granuelanum iturum, sed aliis illuc cunctibus se eum Norimbergenibus coenaturum, et tamen aliud cogitabat ac faciebat.

Quid Granuela post coenam, quam fatentur fuisse secundissimam, cum illis locutus sit, non est huius loci recensere, certe Philippus more suo perturbatissimus et plenus solita pusillanimitate discessit, reliqui quoque proximo diluculo in deliberatione sic se gerebant, vt nemo non sentiret eos mutatos et transformatos esse. Quid multa? Oritur nouum quoddam inter nostros corpus, quod in deliberatione contendere audebat, et impudentissime contendebat: genuinum sensum formulæ Hagenoecæ esse, non vt undecim utrinque suo quisque ordine loquerentur in colloquio, sed vt uno tantum loquente undecim essent, qui consultarent, quid ille dicere deberet, et in hoc adhibitos esse impari numero, vt plurium suffragia in deliberando semper vincerent. Videte per Deum immortalem, quid non audeat mutabilissimum animal, homo. Hoc pulmentum cum iam olim coqui inceptum esset per nebulones quosdam a nostris, qui Caesaris famam per fas et nefas aucupantur, cumque iam esset nostris vt ederent proponendum, nos theologos quoque, quos antea neglexerunt, adhibuerunt, vt rerum ignari subito assentiremur, deinde culpa in nos derivaretur. Fingitur enim nihil in hoc negotio concludendum, nisi Theologis prius auditis. Iubemur itaque inter nos colloqui. Fit. Dicuntur sententiae contrariae illorum practicis, eaque optimis et grauissimis rationibus munitae, quas et Philippus admirari se simulabat. Iubetur eas Dominis propone-re.

inore. Tum bonus vir nō aliud nisi hoc illis narrat, duas esse sententias, vnam leuiores, scilicet manendum in formula Hagenoica quoad fieri posuit: alteram duriorem, *harter und etwas rauher*, scilicet necesse esse, vt maneat in formula Hagenoica. Causas autem omnes tacet. Addit nos rogare, vt iphi, quid optimum sit, statuant. Hunc dolum cum perfecisset noster Sinon, post, simula-
ta aegritudine, ad eam deliberationem non rediit. Illi vero nondum affectuti, quod volebant, reuiciunt delibera-
tionem in alteram diem. Conuenitur mane hora 6. Interim nihilominus conscribitur responso in sententiam pe-
ficerem, quasi iam securi essent, quid nos consulturi essemus. Doltzick bonum et constantem virum praestitit. In-
terea Jacob Sturm domi persuaserat suis, et habebat in
omnes actionis partes idoneum, simiolam Butzerum. Ma-
ne praeoccupant, prachensant, ille nobiles, hic theolo-
gos, satagunt, inculcant, orant, promittunt, nihil fore
periculi, vt omnes in suam sententiam perturbant. Con-
fidetur, rogantur sententiae, primum a Philippo, qui ad
hoc semihorulam aderat. Respondet, queso a te, D. I.
Sturmi, cum in omni deliberatione intuendus sit facis, vt
prius dicas mihi tuam sententiam, an confilia in hunc si-
nem sint dirigenda, vt colloquium destruatur, et nos
discedamus, an vero vt colloquium procedat? Ille accep-
pta occasione disputavit sesquioram fere, non de hoc,
quod quæsusitus erat, sed vt suam omnibus opinionem pro-
baret, nobisque tempus dicendi auferret. Succinunt alii
eiusdem farinae. Rogantur tandem iterum sententiae,
non a Theologis iam, vt coeptum erat, sed ab aliis. V.
bi quisquis aliud quam Sturmio videbatur, dicebat,
interrumpiebatur, confutabatur, et impeditiebatur. Phi-
lippus interim se subduxerat, pomo contentionis inie-
to. Post prandium iterum conuenitur, rogamus, imo
iubemur colloqui, et sententiam nostram communicatam
illis indicare. Ego negabam me cum quoquam velle col-
loqui, si non sententiæ nostræ nudæ et suis rationibus

orbatae proponerentur sicut heri, nos nihil nisi risum aut inuidiam concitare, satius esse ut omnino taceremus. Rogor iterum a Crucigero, quid Domini respondendum respondeo, ut cuius sententiam scire velint, cum roget. Postea facta discendi facultate fortiter impugnari eam opinionem, quae tum tantis ac tam feruentibus studiis agitabatur. Capita meae sententiae erant.

Esse periculosum coram Deo et Magistratu, discere a formula Hagenoeni vel ab eo intellectu, quem Magistratus nostri habuissent, cum nos mitterent, quemque hodie genuinum crederemus.

Esse turpe, quia toties protestati se facultatem ab ea discendi non habere a suis Dominis.

Esse etiam adhuc periculosum, nam uno articulo Hagenoicae formulae derelicto non posse amplius quenquam contra voluntatem Caesaris retineri. Item de falsa deinde interpretatione dixi, esse contra naturam rei, contra naturam linguae, contra sententiam eorum, qui nobis mandata deditissent, contra consuetudinem ecclesiasticam, contra sensum communem, contra intellectum aduersae partis, contra intellectum praesidentium, qui in ipsa actione sic se intelligere ut nos declarassent, contra praeiudicium colloquii Augustani in hac eadem causa habitu, quia illic non duo tantum aliis clam suggestoribus locuti essent, sed uno quisque ordine etc. Tum interrogauit si Principes irascerentur, quod a formula Hagenoica se deduci possent, vel si publico scripto testari vellent sibi Hagenoicam formulam falsa interpretatione extortam, illique constanter negarent ac mentiri nostros dicerent, an tamen satis fore crederent, si contra tot causas recte intelligendi afferrent unam falsam interpretationem priuatum inter paucos, non in conuinio in vino ortam. Nam practendebant se ex Granuela intellexisse, quod haec deberet esse sententia formulae Hagenoicae etc. quid si negaret ille aut rideret nos verba conuiualia praetulisse publicis actis. In hanc sententiam cum fuissem perorasse, plerique occulte fremebant

stebant et indignabantur, noster quoque. Sed ego nos
euro. Malo causae ne tanti sceleris partieps fierem, quam
hominum fauorem retinere. Post me Brentius dixit, sed
Butzerus tam impudenter eius orationem interrupit, ut
multis alapa dignus iudicaretur. Quid tamen efficerimus,
apparet ex responsione, quam nostri dederunt. Virtem-
berg. et Luneburg. simpliciter contradixerunt, ideoque
cum responso daretur, adesse noluerunt. Postero die, cum
eius quidam cum equite nostro in proximas villas ob-
mendum Ebnero vinum exiissent, retulerunt famam in-
ter rusticos esse, Granuelam quosdam e nostris pecunia
corrupisse. Et hodie post concionem Philippus Brentie
dixit famam esse, Cancellarium Palatini, qui solus inter
Præsidentes aequus et bonus est nostræ causæ, a Gram-
uela pecunia tentatum, sed nos potuisse corrupti. En-
dem die mane Butzerus ad Landgrauium profectus est,
quid practicaturus nescitur. Quid futurum sit, an collor-
quium procedat vel non, nondum coniucere possumus, sed
breui cum res ipsa declarauerit, perferbam. Valete et
pro nobis orate. Dabam Epiph. 41.

*Wenc. Linckij ep. ad Iust. Ionam de colloquio
Wormatiensi.*

Gratiam et pacem a Deo patre per I. C. Dominum
nostrum Amen. Ne videar cuius oblitus, optime Iona, vt
que præstem officium et amicitiam nostram veterem re-
nouarem, decreui litteras ad te dare, saltem bonæ volun-
tatis indices, etiamsi rerum materia sit inanis. De rebus
et actis huius conuentus existimo te satis edoceri per tuos,
hinc praeter rem existimo de his multa scribere. Sede-
mus hic in medio scorionum, et practice discimus intel-
lectum multarum scripturarum, quod sit lingua dolosa,
quod omnis homo meadax. Eripe me Domine ab homi-
ne malo etc. Non enim nisi technis agitur nobiscum, fu-
cis ac dolis, nihilque minus quaeritur, quam ut colloqui-

am vere Christianum habeatur. Interpretantur autem decretum Hagenoense et Caesaris rescriptum de secreto et priuato colloquio. Quare non obstante longo tractatu de vocibus dandis et notariis constituendis tandem volueront, ut ex utraque parte non nisi una vox ederetur. Deinde ut a qualibet parte tres priuatim colloquerentur. Quorum dum nullum nostri vellent acceptare, proponserunt, se colloquium iuxta formam Haganoicam instituere, sed dicebatur Baioaricos et Moguntinos contradixisse. Discendum igitur erit nobis, vt puto, rebus infectis, nec nisi fassis plenos miseriarum domum deferemus. Nihil enim aliud spirare videntur Papistae, quam mias, caedes et bella. Nam fama est, Papam promisisse Caesari X. Tauri Tunas, si bellum contra nos instituat. Baioaricorum simul omnes expensas soluturum, etiam quas haec aus fecit pro apparatu bellico. Granueli quoque filio gallerum cardinalitium, et nescio quae alia. Fiat quod bonum est in oculis Domini. Caeterum non habemus noua te digna. Ora Dominum pro nobis, in quo vale felix Amen. Inter aduersarios, qui sunt a parte Papae, magna fuit alteratio. Primo namque non poterant bene ferre Legatos Palatini, Brandenburgici et Iuliacensis, quod nobiscum sentirent. Deinde nec Eccius concordare potuit cum Monachis, eo quod ei contradicerent, vnde aliquoties secedere coactus est caeteris interloquentibus. Item Minorita quidam provincialis, qui intererat colloquio nomine Episcopi Salzburgensis, exclusus dicitur a eorum consiliis, quia dixerat nos habere fundatam causam, viderent ipsi, quomodo sua quoque fundarent, hinc recessit. Eccius item cum de originali peccato legeret, omnes homines nasci in peccato originali, adiecit, excepta Maria Virgine. Pelargus Monachus de ordine Praedicatorum id audiens respondit, quid hoc est? et dum iterum ille sic legeret, excanduit Monachus. At Eccius ironice dixit: Ego bene cogitavi, quod hanc picam ad saltandum prouocarim. In summa nihil minus statuerunt
aduer-

aduersarii, quam nobiscum colloqui. Primum quod Legatus Papae mandatum habet non admittendi, quia caussae religionis nequaquam priuatis colloquiis, sed generali concilio sint agitandae. Deinde quod nihil de suis adiunctionibus velint remittere, quod Nausea quoque Philippo conquestus dixit, suos in nullo velle cedere vel reformati, cum tamen multa sint reformanda. Cochleus quoque dixisse fertur, se non ad aliud colloquium esse missum, nisi quatenus nos reducat ad Ecclesiae gremium. Sed eā Eccius dixit, se habere mandatum, ut nihil remittat de veteribus ritibus. Ex quibus omnibus liquet, eos nec velle nec posse colloqui cum fructu sinceritatis. Interim detinemur. Vale iterum. Datae Vormatiae 10. Januarii 1541.

Clarissimo Viro D. Iusto Ionae Ecclesiae Vitenbergen. praeposito fratri et amico suo charissimo,

N. XIII.

Scripta duo de Coena Domini exhibita Ratisbonae Anno 1541.

Christus inquit: Accipite, manducate, hoc est corpus meū, et deinde: hic est sanguis meus. Ideo fatemur in Cœna Domini vere et realiter corpus et sanguinem Christi adesse, et cum pane et vino exhibeti.

Triplex autem finis est, primus, vt hac sumtione admoniti recordemur passionis et resurrectionis Christi, et erigantur piae mentes fide, agnoscentes filium Dei pro nobis passum esse, nosque sumto corpore et sanguine Christi factos esse membra, et habere reconciliationem propter filium Dei. Hac fide per sacramentum applicatur nobis gratia.

De hoc fine concionatur ipse Christus inquiens: hoc facite in mei recordationem. Vult enim nos retinere memoriam passionis et promissi beneficij. Nec vult tantum histo-

historiae memoriam conseruari, sed vult, ut haec beneficia in vsu Sacramenti nobis fide applicemus.

Secundus finis est, vt Deo pro immensa misericordia erga nos, et filio pro nobis dato vicissim gratias agamus in vsu huius Sacramenti.

Tertius finis est, vt facti membra vnius corporis Christi admoneamur de mutua dilectione. Quare Paulus inquit: Sicut unus est panis, ita unum corpus multi sumus. Semper autem de Sacrementis regula tenenda est, esse ea principaliter testimonia voluntatis Dei erga nos, seu gratiae: postea alii fines accedere possunt.

Docemus et hoc, neminem ad usum huius Sacramenti idoneum esse, perseverantem in delictis contra conscientiam, nec admittendos esse eos, qui obnoxii sunt manifestis criminibus. Docemus igitur Apostolicam regulam: Probet seipsum homo, et sic de hoc pane edat. Ut autem Irenaeus inquit: Eucharistiam constare duabus rebus, terrena et coelesti: Et Paulus inquit: Panis, quem frangimus, participatio est corporis Domini; ita nos docemus, cum pane consecrato exhiberi corpus Christi sumentibus. Nec docemus fieri transubstantiationem, ut vocant, seu abiici substantiam panis, et sequimur multorum sanctorum Patrum firma et perspicua testimonia.

Alterum scriptum pro defensione praecedentis scripti.

Illustrissime Princeps et illustris Domine. Magnitudo negotii, in quo versamur, non potest non afferre mortas alias. Ideo reuerenter precamur, vt boni consolat, quod non citius respondimus. Nec mirum est, propter abusus multorum seculorum difficiles iam de Coena Domini deliberationes esse. Sperabamus autem reuerendis et doctissimis viris, delectis ad colloquium, satisfaturam esse confessionem doctrinac nostras de Coena Domini

mini nuper exhibitam, quae ad communem concordiam certe profutura erat.

Nam perspicue testati sumus, nos amplecti et tueri communem consensum catholicae Ecclesiae, quod in Coena Domini consecrato pane et vino, vere et realiter adfint et sumantur corpus et sanguis Domini. Testati sumus etiam in Augustana Confessione, nos improbare eos, qui negant adesse et sumi verum corpus Christi. Abhorremus enim a profanis iudiciis in hac causa, vt ipsa formula exhibita et Apologia iam olim edita testantur, Nec in libro, quem Inuidissimus Imperator a nobis inspici voluit, plus est, quam in nostra formula, nisi quod in margine libri quaedam verba, vt apparet, ab alio autore, adiecta sunt.

Miramur igitur, reuerendos Dominos delectos non fuisse contentos nostra simplici et perspicua confessione, quae certe ad concordiam profutura erat. Retinet enim id, quod doceri necessarium est. Sed delecti addidicunt alios articulos, quos omittere ad concordiam utilius esset.

Primum enim cum retineamus doctrinam de praesentia corporis Christi, quid opus est, quaerere de modo? Recentes sunt hae disputationes de transsubstantiatione, et sunt dissimiles, nec intellectae ipsis Scriptoribus. Tantum abest, vt populus intelligat. Loquimur igitur verbis Pauli et veterum Patrum.

Cum Paulus dicat: Panis, quem frangimus, est participatio corporis Domini, nos quoque dicimus, cum pane consecrato vere adesse et sumi corpus Christi. Sic et Irenaeus locutus est: constare Eucharistiam duabus rebus, terrena et coelesti. Nec dubium est, quin terrenanam vocet panem. Huic adiungit rem coelestem, videlicet corpus Christi. Sic Cyrillus: Dominus fragmenta panis dedit, inquiens, hoc est corpus meum: non ait, dedisse accidentia panis. Noua est haec imaginatio, quae fingit accidentia sine subiecto. Vnde natae sunt infinitae

quae-

quaestiones inutiles de muribus rodentibus consecratum panem, et similes indignae Ecclesiae grauitate. Deinde eo processerat vanitas disputatrix illius Theologiae in hac quaestione, ut fuerit opus emendatione. Interim silentium erat de veris utilitatibus tanti munera.

Epiphanius diligenter describens et dogmata Ecclesiae et deinde Sacraenta, inquit: Cibus quidem panis est, sed in eo est corpus Christi, quod viuiscat. Diserte inquit, in eo. Nondum enim orbis terrarum vocabulum transubstantiationis audierat.

Cyprianus inquit: Nec potest videri sanguis eius, quo redimenti et viuiscati sumus, esse in calice, quando vinum desit calici, quo Christi sanguis ostenditur.

Augustinus satis sibi constat, si dextre intelligatur. Quod videtur, panis est, quod fides postulat instruenda, panis est corpus Christi. Et perspicua est Gelasii Romani Pontificis testimonium, qui inquit: Certe Sacraenta, quae sumimus, corporis et sanguinis Christi, diuina res sunt, propter quod, et per eadem diuinae efficiuntur consortes naturae. Et tamen non desinit esse substantia vel natura panis et vini. Sic et Nicaena Synodus loquitur: Non attendamus ad panem et poculum in diuina mensa propositum, sed attollentes mentem fidei, cogitemus, iaceere in ea mensa agnum Dei. Coniungit igitur panem et corpus Christi.

Nec ignoramus recentiores Scriptores postea philosophatos esse de abiectione substantiae panis. Et maxima turba est recentium scriptorum. Sed nos cum Paulo et vetera Ecclesia loquimur. Et haec sententia praecedit quasdam periculosas disputationes.

Audimus autem D. Eccium nuper post exhibitam formulam coram vobis contumeliose in nos inuenitum esse, et crimen nobis obiecisse falsi, quod fraude corrupta aut supposititia testimonia citemus. His calumniis fidem testimoniis nostris detrahere conatur. Sed erit iudicium sanorum, prudentum et eruditorum virorum toto orbe terra-

terrarum de vtraque re: vtri plus fidei et judicij in citan-
do adhibeant.

Non venimus rudes ad hanc causam, sed peruesti-
gata est nobis tota antiquitas, et quasi cum Ecclesia ipsa
deliberantes inquisimimus omnium veterum sententias, vt
nostris Ecclesias firmam et salutarem doctrinam tradere-
mus, et acquiescimus in ea sententia, quam exhibuimus.
Quam et piam et ad sedandas discordias utilem esse iudi-
camus. Sed si D. Eccius volet excitare maiora certami-
na, prouidendum est bonis gubernatoribus, ne tales con-
tentiones inflamment et augeant dissidia.

Haec commemorauimus, vt cum constet, nos re-
tinere veram praesentiam, ne cogamur, recipere ea, quae
addidit recentior actas de abiectione naturae panis.. Ad-
iecti sunt articuli de reponendo Sacramento, et de repo-
sitac partis adoratione, qui, vbi est usus integri Sacramen-
ti seu vtriusque speciei, locum non habent. Nam vinum
depositum statim corrumperetur. Nec nos usum unius
partis, aut abusus inde ortos confirmare nostra approba-
tione possumus, sicut in multis Ecclesiis nec quondam re-
ponebatur, quod supererat post communionem, vt docet
cap. 3. de consecrat. Ideo articulos a delectis oblatos
non recipimus. Et reverenter oramus, vt hanc nostram
responionem Celsitudines vestrae boni consulant. Nosque
ad reliquam collationem offerimus.

His addit Pezelius sequentia.

Hoc scriptum D. Granuelanus primum non voluit
accipere, postea a prandio oblatum a Cancellario Saxon-
eo et Alexandro von der Than accepit, et rursus delecti
tertia hora conuenerunt.

*Sequentia axiomata scripsit Philippus Lanigrauius
Philippo Hassiae Principi Ratisbonae.*

I. Tunc fit Sacrementum, cum omnes causae concurrunt,
et seruatur intentio eius finis, qui institutus est, con-
sequen-

sequendi. Ut si quis vteretur baptismo magice pro morbi alicuius depulsione, iam non esset baptismus. Coena fit ad sumendum. Ergo tunc tantum Sacramentum est, cum accedit sumptio.

II. In Sacrementis debet esse certitudo. In actione tantum est certitudo. Ergo tutissimum est actione contentum esse.

III. Praesentia est voluntaria. Non est conuersio physica, aut localis inclusio. Ergo est actionis praesentia.

III. Deus non est alligandus, ubi ipse se non alligat. Christus non alligauit se ad panem extra usum, quia adest propter hominem, non propter panem.

V. Textus dicit, accipite, manducate, hoc facite.

VI. Christus adest hominis causa, non propter panem, sicut verba recitantur, non propter panem, sed propter auditorem.

VII. Sacrementum constat verbo et signo, quae in uia non debent diaudi. Fit diuisio, cum datur panis sine recitatione verborum, sine concione.

Ergo est abusus.

N. XIII.

Epistola scripta nomine Protestantium pro quibusdam versantibus in periculo Metensibus ciubus, quam composuit Phil. Melanchthon.

Illustrissime Princeps, consanguineos dilecte. Etsi non ignoramus, apud exteras nationes interdum de nobis iudicari durius, propterea, quod iis, qui Ecclesiasticos abusus pio studio et veris rationibus taxarunt, non aduersati sumus: tamen cum sciamus, Caritatem vestram singulari prudentia et grauitate praeditam esse, arbitramur eam de nobis quidem iudicium adhuc suspendere, donec haec controuersiae aliquando legitima ratione audiantur et cognoscantur, praesertim cum manifestum sit, multos esse veteres morbos Ecclesiae, de quibus necesse est tandem prius

pios gubernatores populi Christiani deliberare. Vere enim hoc affirmare possumus, nos ex animo semper optasse, ut p̄is cognitis rebus gloria Dei illustraretur, saluti hominum consuleretur, et communis concordia et Ecclesiae pax conseruaretur. Nam cum haec professio nobis ingentia pericula, labores, sumptus afferat, non est existimandum, nos priuata cupiditate huic negotio fauere: non eam ob alias causas abusus corrigi permisimus, nisi propter gloriam Dei et Ecclesiae salutem. Quare cum cognitionem Ecclesiae semper flagitauerimus, nequam accusari possumus tanquam sciundi ab Ecclesia. Et omnes sapientes Principes vbiique oramus, ne quid de nobis secus statuant sine cognitione, quae decet Ecclesiam Dei. Haec petitio cum sit aequissima, impetrat a Caritate vestra, ne grauati has nostras literas accipiat, quas de tranquillitate ciuitatis Metensis scribendas esse duximus. Cum enim nuper eo legatos nostros missemus nullius priuatae utilitatis causa, sed tantum vt ciues ad concordiam hortaremur, et viam ostenderemus piam et salutarem, intelleximus quosdam inimicos iis, qui doctrinam puriorē expetunt moliri, vt ad sua odia adiungant earit. V: et auxilio Car. V. p̄terrefaciant aut opprimant honestos homines nobiles et plebeios, qui et sunt tranquilli et fideles in omnibus ciilibus officiis praestandis, nec aliud petunt, nisi vt habeant in aliquibus Ecclesiis doctrinam puram, et usum Sacramentorum sincerum. Scimus autem Car. V. naturae bonitate et voluntate ab iniusta asperitate abhorrende; sed tamen calumniosis delationibus interdum optimi ac mitissimi gubernatores incenduntur, vt non suae moderationi sed alienis affectibus morem gerant. Promittunt ciues Metenses, pro quibus scribimus, se in omnibus ciilibus officiis omnia obedienter facturos esse, se nulla in re paci communi defuturos. Tantum Ecclesias suas recte constitui volunt. Id si impeditur, primū gloria Dei laeditur, deinde multa animarum et ciuitatis pericula sequuntur. Postquam sparsa est

Melanchth.

F f

lux

Iux aliqua Euangelii, multos abusus iam intelligit populus. Hos si cogitur obseruare contra conscientiam, excutitur eis vera inuocatio Dei. Nam cum haeret metus in conscientia, qui deponi non potest, fugit mens, non inuocat Deum. Quid est autem tristius et detestabilius, quam impedire veram inuocationem Dei? Accidit etiam interdum, vt in tali perturbatione animorum concipientur, vel ab erroribus audiantur falsae opiniones, vbi desunt boni concionatores, qui publice doceant. Nocent autem prauae opiniones et animabus et paci publicae. E contra vero pia et salutaris doctrina etiam pacem ciuitatum munit. Constat enim doctrinam de omnibus ciilibus officiis in hac ipsa luce Euangelii magis illustratam esse, quam antea vnquam. Et quanquam optandum est, omnes vera inuocatione et piis moribus Deum colere, tamen hi, qui doctrinam puriorem expetunt, non sunt impedituri ceremonias caeterorum, qui secus sentiunt. Vicissim aequum est, non labefactari conscientias horum, qui abusus intelligunt, et vitare cupiunt. Rogamus igitur Carit. V. et amanter et diligenter, ne se incitari sinat contra partem ciuitatis, quac Ecclesias recte constitui cupit, nec adiuvet eorum iracundiam, qui ciuilem sanguinem haurire cupiunt. Nam haec causa qualiscunque videtur, certe nec potest nec debet promiscuis et multis ciuium caedibus dijudicari. Nec vero dubitamus, quin Carit. V. pro sua virtute digna bono principe maxime detestetur ciuilem crudelitatem, et velit vicinam ciuitatem tranquillam esse. Sic autem retineri tranquillitas potest, si neutra pars alteram vi impedit. Haec mutua moderatio maximeque ciuilis multis Germaniae ciuitatibus salutaris fuit. In quibus paulatim veritate clarius illucescente et dissensio mitigata est, et sanatae sunt voluntates. In his locis si violenta consilia initio tentata essent, omnia funditus perirent. Semper in ciuium dissensionibus magis salutaria fuerunt mitia consilia quam violenta. Quare Carit. V. pro sua bonitate et sapientia annitatur, vt tali moderatione consu-

consulatur saluti ciuitatis Metensis. Haec vt scriberemus ad Car. V. non priuato affectu, sed honestissimis et publicis causis adducti sumus, vt honesti et innocentes homines, quorum multi propter virtutem et facultates patriae magno praecidio atque ornamento sunt, et vero timore Dei mouentur ad quaerendam de Christo saluatore puram doctrinam, sunt in tuto. Tales Principum benevolentia tuendi sunt. Ideo rogamus, vt has nostras literas Car. V. in optimam partem accipiat, nosque nostra officia Car. V. summa benevolentia deferimus. Bene et feliciter valeat Car. V. Datum 7. Nouemb. 1542.

N. XV.

Lutheri epistola ad Pb. Melanchthonem ex MSC.

Accepi gratissimas litteras hodie Principis vocantis me domum, mi Philippe, et festino abire satur plus quam satis. Tamen cura, vt mihi occurrat nuntius, qui afferrat modicum corrosivae, qua crus meum aperiri solet. Nam pene totum sanatum est vulnus, quod quam periculose sit, nosti. Namque hic non habetur eiusmodi corrosiva. Ketha mea nouit, quo loco in hypocausto positum sit hoc genus cantari iam necessarii. Papa Paulus tertius tertio Ianuarii mortuus est et sepultus, id quod pro certo hue scribitur esse verum. Episcopus Coloniensis vocat Comitem Albertum ad Comitia Comitum Northum primo Martii, actuus ibi cum illis de rebus ad Comitem pertinentibus. Nam excludi sentit per N. Comites ex Episcopatu Coloniensi. Cetera Deo volente coram breui. Nam me hic abrumpere volo. Vale in Domino 14. Ianuarii 1546.

N. XVI.

Melanchthonis epistola ad Christoph. Carleuzizium^{*)}.

Cum de beneficio illustrissimi Principis Electoris ac de tuo studio in causa Ionae amanter ad me scripseris, et adiunxeris adhortationem, vt consilia instituta de concordia Ecclesiarum meo loco adiuuarem, de vtroque negotio necessario respondendum esse censui; teque oro, vt hanc meam epistolam longiorem, quam quales ad occupatos scribere soleo, non grauatim legas. Totum enim me tibi aperio. Primum autem gratias ago Illustriss. Principi et tibi, quod aetatis et domesticarum calamitatum Ionae miseratio plus apud vos valuit, quam iniuriae memoria. Nec enim ignoras, quantum decus sit parcere subiectis, vt ille inquit, si tamen naturae sunt sanabiles. Nunc de adhortatione: primum hoc tibi affirmo, me optare, vt Illustrissimus Princeps de sua et consilii sententia statuat, quod videbitur maxime salutare fore et ipsi et reipublicae. Quidquid ergo decreuerit Princeps, etiam quid non probabo, tamen nihil seditione faciam, sed vel tacebo, vel discedam, vel feram ^{*)}, quicquid accidet. Tuli etiam antea seruitutem paene deformem, cum saepe Lutherus magis suae naturae, in qua φιλονε-

πίας

^{*)} Extat tomo Lugd. Epp. Mel. p. 20. et in Relatt. Innoc. A. 1730. p. 381 sqq.

a) Cum Flacius illiusque affectae calumniosissime haec verba interpretentur, afferam apologiam ex Scholastico-rum Vitebergenis Academiae Epistolis (Viteb. 1571. 4.) plag. z. 3. hac explicatione vtentium: *Cedam*, si cedere mihi et euadere licuerit, *aut tacebo*, i. e. non turbabo rem. nec vistro periculo fortis ero, nec meae salutis causa, vt me seruem, coelum terrae miscebo, nec machinationibus et practicis commouebo seditiones, sed tacebo ad vos quidem, meo vero loco et meo periculo, vbiunque opus erit, vel ex carceribus dicam, quod sentio: sicut hoc declarauit ipse. Si neutrum mihi contingit, feram, quicquid acciderit, ero paratus ad existimias, ad supplicia, ad mortem.

xix*) erat non exigua, quam vel personae spae, vel utilitati communis seruiret. Et scio omnibus aetatibus ut tempestatum incommoda, ita aliqua in gubernatione vitia modestis arte ferenda et dissimulanda esse. Sed si non modo silentium a me flagitari dicis, verum etiam suffragationem, non dubito te Virum sapientem et hominum naturas introspicere, et sagaciter de ingenii ac voluntatibus iudicare. Non sum natura *Philoverbos*, ac si quis alias, confociationem hominum valde amo. Nec moui has controvrsias, quae distractarunt Rempublicam; sed incidi in motas, quae cum et multae essent et inexplicatae, quodam simplici studio quaerendae veritatis, praesertim cum multi docti et sapientes initii aplauderent, considerare eas coepi. Et quanquam materias quasdam horridiores autor initio miscuerat, tamen alia vera et necessaria non putauit reiicienda esse. Haec cum excerpta complecterer, paulatim aliquas absurdas opiniones vel sustuli vel lenii. Cumque tribunitia passim in tota Germania plebs in conuiuiis, et indocti Concionatores in templis igni oleum adderent, primum in inspectione Ecclesiarum multa correxi, quo tempore ita accenderunt aduersus me aulam propter studium moderationis nonnulli, qui iactitant se nunc veluti caduceum tenentes in Conuentu Augustano concordiae autores esse, ut vita mea in discrimen veniret. Ac postea annis fere viginti alii me frigus et glaciem nominarunt, alii me assentari aduersariis dixerunt. Memini quendam mihi obiicere, me ambire galerum Cardinalium. Hac iniuitate iudiciorum nihil motus, cum in his operis scho-

Ff. 3

lasticis

*) Melanchthon ipse ob hoc verbum se defendit in epistola quadam ad Theod. a Moltzan: Fortasse, quid significet *Philoverbos*, Aristarchi nostri non considerant. Non est crimen, sed ~~est~~ vsitatum heroicis naturis, quod nominatim Pericli, Lysandro, et Agesilao Scriptores tribuunt, et omnino erant in Lutherio heroicis impetus. Nec mirum est, nos, quorum naturae sunt seigniores, interdum mirari illam vehementiam, praesertim cum tam multis controvrsiis motis quaedam haereant.

Iaſticis dici de Ecclesiae doctriña necesse eſſet, reſ neceſſarias, quanta potui proprietate exposui, multas praefaci di inutiles quaeftiones, quosdam scopulos praeterii, ne accenderentur maiora diſſidia, et profuſiſſe hanc propriam explicationem ad conſenſum Eccleſiarum in multis regio- nibus non obſcurum eſt. Sed quidam ideo mihi iraſcuntur, quod inuitaſſe iuuentutis ſtudia ad doctrinae noſtræ genus exiſtimor, et conſirmatſſe multorum voluntates. His idem repondeo, quod moſa republi- ca Attica et translata gubernatione ad quadrageſtos reſpondit Pifaſtro Sophocles interroganti, cur ſtatum quadrageſtorum adiuuiffet? Quia, inquit, nihil vidi in republi- ca fieri melius potuifſe. Non inſleſtere me ad aduersarios volui, vt me hortabau- tur multi potentes viri, quia iudicavi rectius et hiſ regio- nibus nunc quidem conuenientius eſſe, harum Eccleſiarum ſtatum, quibus officiis poſſem, tueri et ornare, quam- quam et hic ſtatus non meo, ſed aliorum conſilio conſtitutus eſrat, in quo eti- ſi quaedam mihi diſplicebant, vt in omni gubernatione aliqua ſunt vitia, tamen in hoc agmine, in quo ſtudium erat quaerendae veritatis, eſſe malui, quam apud hostes, qui iniuſtam ſæuitiam exercebant: et deinceps quoque tranquillitati harum Eccleſiarum libenter feruiturus ſum. Sed turbari eas vel mutato genere do- ctri- nae, vel pellendis honestis viris nequaquam velim, de- que eorum noua diſſipatione cum cogito, ingenti dolore iam quoque afficio. Nihil tam tenerum eſt, nihil facilius turbatur, quam inuocatio Dei in meatibus homi- num. Nec maius illuſum in alium eſt, nec acrior illus do- lor, quam inuocationis labefactio.

Affinior, inquies, nec mutabitur genus doctri- nae. Tanta eſt Caroli Imperatoris pietas, vt fanare et coniunge- re Eccleſias velit. Credo Imperatoris voluntatem bo- nam eſſe, et video mediocres conditiones proponi. Sed tamen pauca quaedam mitigari optarim. Multa ſponte et liberaliter largior, de quibus acerrime pugnarunt alij. Politiam Eccleſiaſticam, vt Epifcopis et ſummo Epifcopo tribua-

tribuatur autoritas, quae describitur in libro Augustano, conseruari opto. Fortassis natura sum ingenio servili. Sed tamen vere ita sentio, modestiam esse conuenientem bonis mentibus, gradus gubernatorum non labefactare. Forma vetus Collegiorum magno consilio constituta est ad exemplum Ecclesiae, quae in populo Israelis fuerat, ut ibi doctrinae custodes et testes essent, et sunt in Collegiis illis alicubi docti viri, nec existimandum est, ad diuturnitatem aulas Principum illiteratorum futuras esse in custodienda doctrina diligentiores. Libenter et ceremonias, quas liber praecipit, recipio. Scio enim disciplinae partem esse ceremonias, et opinor vitam meam testari, me disciplinae et ordinis amantem esse, et constat meis scriptis qualibuscumque invitari iuuentutem ad intelligendam et amandam disciplinam. Puer etiam in templis singulari voluptate ritus omnes obseruanit, et natura mea alienissima est ab illa Cyclopum vita, quae ignorat ordinem actionum, et odit ritus communes velut carcerem. Nescitum amplector haec, quae recensui, sed persuadere etiam aliis eandem sententiam studebo. De fide autem fuit admonitio necessaria, quam ad vos misi, et obtineri posse emendationem arbitror.

In ea etiam causa melior est voluntas Imperatoris, quam eorum qui formulam composuerint, qui gloriosum sibi esse ducunt, nos tanquam pueros praeстиgiis ludificari. Quanta in invocatione sanctorum in aliis nationibus et quam tetra exempla vidisti ipse, talia nequaquam stabiliam mea suffragatione. De ceteris articulis nunc non pugno. Illud autem in hac deliberatione etiam considerandum est, quid mediocribus Pastoribus persuaderi possit. Vellem igitur vos et praecipuis ex senioribus Pastoribus consilium vestrum plane exponere, ac ostendere, cur hanc conciliationem Ecclesiis profuturam esse existimetis. Horum apud vicinas gentes autoritas etiam valeret, quorum voluntates si non adiunguntur ad vestras, noua dissidia erunt. Si quis autem stultam vel iniustam pertinaciam esse

judicabit, non assentiri libro in omnibus articulis, et abuti nos lenitate Imperatoris dicet, huic respondeo, me non solum publicae pacis causa, sed etiam ne invocatio in rudioribus turbetur, multa largiri et dissimulare, nec ignorare me illud Pindaricum: το στρατηγὸν πολλάκις ἐξ αὐτῶν αὐθεωπός. (tacere saepe est summa sapientia hominibus.) Sed modus est quidam eius rei. Si autem hac moderatione placare potentes non possum, et videor esse Ecclesias μέλασσωρ (daemon crudelis) aut videor apud nostros amens fuisse velut Melanthius apud procos Penelopes, autor pecoris edendi, vt Oaidii verbis utar, vel monstrator armorum, feram Deo iuuante, quae accident, non vt illi Melanthio, sed vt aliis multis, qui in bonis causis etiam leuioribus veritatem vitae antetulerunt. Nec impediām, quo misus constituant rempublicam suo arbitrio gubernatores. Etsi autem scio hanc nostram moderationem non satisfacere iis, qui summam potentiam tenent, tamen te oro, vt cum haec certamina non mouerim, et sine petulantia veritatem quaesuerim, et mense explicationes multis bonis rebus aliquid locis attulerist, talihi vt veniam des vel studio Ecclesiarum nostrarum cūpienti, ne earum tranquillitas turbetur, vel alioquin minus videnti quid expediat.

Confisiis de bello nusquam exhibitus fui, etunque Ducum naturas nossem, dolui eos arma capere. Sciebam et illud, nihil simile esse Pelopidae et Epaminondas, meumque iudicium et dolorem ante bellum iis ostendi, quorum apud Principes valebat autoritas. Neque vero sum Stoicus, et fortius cum Zenonis familia praeliari soleo, quam nostri Duces ad Danubium praeliati sunt, nec ad Stoicum fatum refero hanc calamitatem, sed multis nos magnis delictis attraxisse poenam agnosco, ac Deum oro, vt in ira sua misericordiae recordetur, et seruet Ecclesias et Politias, quae sunt hospitia piorum studiorum. Bene vale, 4. Cal. Maii, 1548.

N. : XVIL

Conuentus ob Interim A. 1548. habiti *).

Propter Interim octo conuentus coegit hoc anno Mauritius Elector, quibus Philippus omnibus, primo excepto, quod secedere iussus fuisse ob metum Caesaris, interfuit. Scripta etiam omnia, quae in illis conuentibus fuere exhibita, Philippus composituit. Ante actiones etiam horum conuentuum consultus Philippus a Mauritio Electore de Synodo, respondit scripto, quod extat in Actis synodis, O 1 b.

Conuentus autem et scripta ordine hi sunt:

- I. *Cygnaeus.* Ad hunc conuentum ex secessu misit Philippus primum scriptum de Interim, cum doctissima epistola ad Crucigerum, extat in Actis synodiceis Q 2 b. Hoc scriptum paulo post secutum est aliud eiusdem Philippi de insidiosa et fraudulenta depravatione articuli de Iustificatione in libro Augustano. Item demonstratio et refutatio fuci, quo pingitur priuata Missa in libro Augustano. Extant in Act. Synod. R 2 et 3.

II. *Cellensis.* In hoc conuentu scripsit Philippus censuram pleniorēm de singulis libri Augustani capitib⁹. Extat in Act. Synod. S 2. Cella vix domum reuersus Melanchthon statim postridie quae erat 29 April. germanicum scriptum de eodem negotio componit, quod conuersum in latinam linguam extat in Act. Synod. T 3. Item aliud prolixum scriptum 16 Junii confitum continens notationes de corruptelis libri Interim, ibidem X 4. Priuata scripta, quae ibidem ponuntur, praeterimus.

III. *Misnensis.* In hoc conuentu fecit germanicum scriptum, quod latinum extat in Act. Synod. D d 4 b, titulo: iudicium de libro Augustano, qui nominatur

•) Ex Mylii Chronologia scriptorum P. Melanchthonis.

Interim etc. et aliud: de iustificatione hominis coram
Deo gratis et noua obedientia etc. I i 2.

III. Pegauiensis. In hoc actum fuit cum Misnense et
Naumburgense Episcopo, ac colloquii initium factum
est a capite iustificationis, de qua Theologi Electoris
Mauritii doctrinam scripto comprehensam proposue-
runt, quod extat in Actis Synod. N n 3.

V. Torgensis. Scripta in hoc conuentu composita et obla-
ta extant in Actis Synod. S s 2.

VI. Cellensis II. In hoc conuentu actum de adiaphoris.
Scripta extant in Act. Synod. T t 4.

VII. Iutreboccensis. In hoc conuentu compositum fuit
scriptum de Canone. Extat in Act. Synod. Z z .1 b.

VIII. Lipsiensis. In hoc primum conuentu perfectum est,
de quo actum et deliberatum per totum trimestre fue-
rat, vt constitueretur de responsione ad Caesarem
de libro Augustano. Scriptum extat in Act. Synod.
B b b.

Anno 1549.

I. Merseburgensis. In hoc conuentu liber Agendorum
nouus confessus est mense Martio. De eo vide Acta
Synod. D d d 2.

II. Torgensis. In hoc responderunt Theologi scripto Gabr.
Didymi, a quo accusati fuerant, idolatriae et deser-
tiae veritatis. Extat in Act. Synod. D d d 4.

III. Grimmenensis. In hoc liber Agendorum fuit leitus, et
post considerationem diligentem omnium communi-
ter ab vniuersis responsum eo modo, vt ex germani-
co conuersum extat in Act. Synod. E e e 2.

N. XVIII.

Melanchthonis epistola ad Pastores Ecclesiae Hamburgensis *).

Reuerendi viri et amici charissimi. Non aegre ferimus, nos amanter a vobis vel moneri vel reprehendi. Sunt enim et haec officia in amicitia praeferit in Ecclesia necessaria. Sed tamen oramus vos, ut in iudicando pro vestra prudentia, grauitate et erga nos benevolentia candorem adhibeatis, nec veteres amicos, qui amplius 20. annis magnos labores et varia certamina sustinuimus, et adhuc sustinemus, damnetis; sicut alii quidam, qui falsis criminationibus rabiose nos insestantur, quibus ideo non respondeamus, ne tam tristi tempore odia et dissidia magis inflamentur.

Primum autem vobis significamus, Dei beneficio vocem doctrinae eandem in Ecclesiis nostris et Academiis sonare, quam tot annorum consensu vobiscum profitemur, et quam nunc in vestra confessione propugnatis. Cumque sciamus hanc doctrinam aeternum Dei decretum esse et perpetuam verae Ecclesiae sententiam, nihil in ea unquam mutaturi sumus. Ac ne quid mutaretur in doctrina et liturgia, acerrimae contentiones nobis hoc ipso anno cum aliquibus fuerunt, qui ingenii, eruditione et autoritate in his regionibus excellunt. Quod cum ita sit, extant non obscura testimonia nostrae confessionis, ac aliquanto maiora odia et pericula subimus, in tali confessione, quam illi qui inter applausores suos in tuto nobis conuitantur, quos optaremus interesse iis disputationibus, in quibus argumenta acutissime excogitata magno labore refutamus.

Edantur apud nos et libri iidem, qui ante bellum editi sunt: nec ritus alii sunt in Ecclesiis nostris, quam quos vidistis. Et quanquam non magna dissimilitudo est,
 tamen

* Haec epistola et seorsim edita est, et extat quoque in Epp. aliquot select. Mel. p. 491 sqq.

tamen alibi plures, alibi pauciores sunt, de qua diffimilitudine nec antea rixati sumus, nec nunc rixamur. Nam et esse publicos congressus honestos, et ritus non barbaricos in illis congressibus, imo et quaedam disciplinae signa necesse est, in qua si nihil contra mandata Dei institutum est, de gestibus ipsis non esse rixandum, vos ipsi scitis. Sed metuitis in generali verbo insidias, cum dicimus nos de Adiaphoris non pugnare. Veniunt eadem nobis in mentem, quae vos prudenter prospicitis: et voluntates multorum eo spectant, vt inclinationem ad totam politiam pontificiam faciant. Sed tamen cum occupati maioribus certaminibus de rebus necessariis omittimus rixas de Adiaphoris, decet bonos viros qui talia legunt, adhibere dexteritatem in iudicando. Vocamus Adiaphora non magicas consecrationes, non statuarum adorations, non circumgestationes panis aut substantia, quae aperte damnantur voce nostra et scriptis, imo ne ineptias quidem, vt excubias ad sepulchrum. Talia qui vel odiose coaceruant, vt nos exigitent, vel astute colligunt, vt pastoribus duriora onera imponant, iniuriam nobis faciunt, et suis ad festibus morem gerunt. Alia multa sunt Adiaphora, quae et antiquissima Ecclesia instituit, et ad concionum ordinem, et ad docendos seu commonefaciendos rudiores conducunt, vt ordo festorum, lectionum, publici congressus examen, et absolutio ante sumptionem Sacramenti, ritus aliquis publicae poenitentiae, examen in confirmatione, publica ordinatio ad ministerium Evangelicum, publicae desponsationes et precatio[n]es in nuptiis, honesti comitatus aut etiam conciones in funeribus. Haec cum pleraque in suo vsu sint apud nos, et bono consilio retenta sint, qua fronte dicere poterimus nos nulla Adiaphora, nihil visitatum admissuros esse? An vt sit in factionibus et studiis partium, odio aduersariorum etiam istos vetustos mores congruentes cum Ecclesia Dei inde usque a primis Parentibus abiiceremus? sicut Cynefas quidam Athenis festos dies contrarios populi consuetudini cele-

celebrabat: Et Abatichi sues mandarunt, et contrarium anni initium constituerunt, vt ostenderent se prorsus alienos esse ab Israelitis. Scimus ne vos quidem probare talem nouitatem, et reuerenter tueri vetustae Ecclesiae ordinem, qui bono consilio institutus est. Ac praecipui ritus in vestris et nostris Ecclesiis congruunt ad veterem formam, quae extat in scriptoribus, qui ante Gregorium fuerunt. Disciplinae severitas aliquanto maior fuit, et exercitia temperantiae maiora fuerunt, quas duas res nunc quoque optamus curae esse gubernatoribus, qui ceremonias et umbras disciplinae in speciem restituere conantur, non res ipsas. Sed reprehensio vestra non de hac honesta consuetudine Ecclesiarum nostrarum loquitur, sed de quorundam ineptorum rituum instauratione, quae fieri a potentibus videtur, vt paulatim restituantur omnes abusus pontificii. Hic mollities nostra accusatur, quod non vehementius aduersamur, quod alicubi damus Pastoribus consilium, ne deserant Ecclesias propter hanc nouam servitudinem.

In ditione Marchionis Alberti aula primum petiuit, vt Pastores totum librum Augustanum amplecterentur ac sequerentur: pio consensu nobilitatis ciuium et pastorum modeste facta est recusatio. Decurrit ergo aula ad aliud consilium, proponunt articulos, qui doctrinam et liturgiam non notant, sed plus ritum imponunt, qui utique tolerari possunt: additur comminatio, vt qui hanc normam sequi nolunt, discedant. Etsi multi Pastores difeedere malebant, tamen Ecclesia petebant, ne deserentur. Tali tempore quid consilii dandum fuit? Respondent aliqui vehementiores, atroei scripto perterrefacientem finisse aulam metu seditionis, ne quid in Ecclesiis mutaretur. Id cur facere nolimus, multae honestae causae sunt. Et fortassis magis irritarentur inimici, qui nolant sibi leges a nobis ferri; dicent etiam attrahi exercitus Caesaris, talia scripta esse classica bellorum, excidium patriae. Nec voluimus deseriri Ecclesias, vt in Suevis accidit,

cidit, vbi in multis templis iam prorsus solitudo est; aut lupi iam praesunt, qui doctrinam impiam et falsas inuocationes restituunt.

Si tali tempore hoc nostrum consilium reprehenditur, ignosci nobis petimus, nec propterea nos damnari, qui vocem Euangeli ex eadem vobiscum sonamus, et aliquanto propiores perieulo sumus quam vos, qui habetis auditores aquiores: et coram plures graves causas dicere possemus, cur hoc moderatius consilium utilius esse iudicemus.

Quae res aduersarios ambauerit contra nos, et audaciam ac potentiam eorum confirmauerit, longum est dicere, et non est επιστοληκεν, vt Aristoteles dicere solebat. Et tamen dissensiones et dissimilitudo Ecclesiarum nostrarum videntur αρρωγματι suisse gubernatoribus, vt nouam formam proponerent. Vt igitur clare cerai possit, nos non cupiditate libertatis, non studio nouitatis, non odio dissidere ab aduersariis, de magnis rebus pugnamus, in quibus euidentia veritatis conuincit saniores etiam inter ioinicos. Id iudicamus utilius esse, quam de vestitu aut re simili rixari, vbi sapientes clamitant nos tantum stulta morositate aut contumacia aduersari gubernatoribus, atere dissidia, attrahere peregrinas gentes. Talia multa enim audiamus, opponi non leues causas necesse est. Vobis in auditorio vestro omnia faciliora sunt, et vestram libertatem vobis gratulamur. Semper autem aliqua est Ecclesiae seruitus, alibi davior, ac leniri aeruinas seruitutis vestra consolatione decet, non augeri condemnations dum fundamenta tenemus.

Concordiam igitur inter nos et mutuam benevolentiam tueamur, ne inuocatio in nobis aut in populo turbetur, neue tristes et perniciose dubitationes oriantur ex quaestionibus non necessariis, vt olim de Paschate accidit. Illi quibus libertas minus impedita est, agant Deo gratias, et pie vtantur ea ad illustrandam doctrinam, nec disciplinae frenos propterea magis laxent. Alii in servitute agnoscent

sciat nos castigari diuinitus, et veram Dei iuocationem
correspondi non finant, sicut scriptum est: Haec omnia ve-
nerunt super nos, nec oblii sumus te. Nos non sumus
susfores, vt Ecclesiae turbentur, nec in misere dolore
et periculo sumus quam vos: sed ubi noua onera impo-
nuntur, prudenter iudicandum esse sentimus, an rei-
quendae sint Ecclesiae lupis, aut facienda solitudo, an ve-
ro seruitus toleranda sit. Nam neque nos impias ceremoni-
as recipi volumus, neque sine gravissimis causis deseriri
Ecclesias, sicut scriptum est: Non deferentes congregatio-
nem nostram.

Hanc responsonem vobis satisfacturam esse speramus,
et optamus, vt aeterna sit inter nos concordia et animo-
rum coeunctione in Deo, sicut filius Dei in agone suo pre-
catur, vt pater mentes omnium in Ecclesia copulet, vt
viam sint in Deo. Bene valete. XVI. Aprilis, Anno 1549.

N. XVIII.

*Pbiliippi Melanchthonis epistola ad Leonbardum
Culmannum, Pastorem ad D. Sebaldi Norimber-
gae, ex MSC.*

S. D. Venerande vir et amice colende. Mediocri
diligentia perlegi totum scriptum tuum, quod si non mi-
fisti tanquam reprehensionem nostrae sententiae, nolo acer-
be iudicare. Etsi enim quaedam generaliter dicta sunt, de-
quibus coram sciscitarer, si una essemus, tamen candor
est omnibus conueniens, aliena scripta non flectere ad des-
teriores sententias nimis dura interpretatione, ea praef-
serimus quae ab iis scripta sunt in nostris Ecclesiis, quoram
pia est voluntas. Nec velim mihi aut Ecclesiae plus ac-
cessere certaminum. Illud autem ingenue dico, me ali-
quanto magis quid Osiander dicat, intelligere, quam tu-
am narrationem. Ille diserte definit iustitiam esse, quae
efficit, vt iusta faciamus, et procul remouet remissionem
peccatorum. Vult nos iustos esse diuinitate in nobis habi-
tante,

tante, quod idem et sapiens vetustas inter Ethnices dicebat, nullam esse excellentem virtutem sine motu divino. Ac nos quidem in Ecclesia planissime fateamur habitare Deum in renatis, non solum ut motus salutares tribuat, sed etiam ut vitam aeternam in nobis inchoet, ac ut Petrus sit, faciat nos socios naturae divinae. Idque declaro digni consolationem in corde a filio, et ostendi Patrem amictum voce Euangeli, et per Filium dari Spiritum sanctum, qui est substantialis laetitia et flamma dilectionis, et vivificari credentes, sicut inquit: Ego vitam aeternam do eis. Haec omnia cum planissime dicamus, tamen alia quaestio est, quomodo accipiat homo remissionem peccatorum, et reconciliationem seu imputationem iustitiae, num propter inhabitationem, an vero propter obedientiam filii. Quandocunque autem accedimus ad Deum, primum accipi oportet remissionem peccatorum et reconciliationem, vt Petrus in Actis docet, et Psalmus inquit: Beati quorum remissae sunt iniquitates. Nec ibi quaestio est de inhabitatione; sed an Deus remittat tibi peccata, et an placeas Deo. Quanquam igitur verbis videtur aliud dicere Osiander, tamen re ipsa hoc dicit: Renatos nouitate iustos esse. Nos eti renouatio necessaria est, tamen retinemus hoc dictum: Non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens, et dicimus in renato oportere lucere hanc fidem, quod propter obedientiam filii sit iustus, id est, acceptus Deo. In tuo autem scripto videris miscere utramque sententiam, studio fortassis conciliationis. In pagina 22 definis iustitiam christianam esse, habitare Christianum in nobis. Alibi in pagina 32 commodius loqueris. Si est in vocabulo iustus, haec significatio, accipiens remissionem peccatorum, et placens Deo, certe fatendum est, propter obedientiam filii hominem iustum, id est, acceptum esse. Deinde quia sit in nobis vivificatio per filium dato Spiritu sancto, certissimum est, hominem renatum esse templum Dei. Sed fides accipiens remissionem intuetur non hanc habitationem, sed obedientiam filii Dei,

quac

ipmæ, vt antea ad te scripsi, in infinitum anteferenda est iis actionibus, quæ in nobis fiunt. Scis autem magno consensu multas Ecclesias de hac tota doctrina edidisse suas responses. Ideo sum brevior, teque oro propter gloriam filii Dei et propter Ecclesiam, ne te ab illarum consensu sciungas. Ne Brentium quidem opinor velle ab illo consensu dissentire. Scio veram esse hanc sententiam, quam tot iam annos Ecclesiae nostræ pio consensu docent. Hoc enim agimus, etiam cum habitat in corde Deus, famosa haec consolatio praelucere debet, placere personam propter obedientiam filii Dei, qui est umbraculum καὶ πλευραῖς Ecclesiae suae.

Osiandri fulmina pauciores mouent, quia in posterioribus editionibus absurdiora scripsit, καὶ σκηνὴ τῶν λόγων ἀνεπτυγμένη, et multis manifestas calumnias καὶ βαρυδαχνιας coaceruat. Vnde tantum fuerit incendium odii aduersus me, nescio. Sed Deo Ecclesiam et me commendo, teque oro, vt hanc meam epistolam amico animo scriptam esse statuas. Bent vale et rescribe. Die conuersationis Pauli. (1553.)

N. XX.

*Pb. Melanchthon ad Hier. Baumgartnerum Senat.
Norimb. ex MSC.*

S. D. Noster amicus Brenfus non meminit Platonicae sententiae, quæ iubet vna de re ynicam oportere legem esse, ac minime ambiguam. Osiander non voluit videri tantum verbis dissentire, sed etiamsi λογομάχος tantum esset, ambiguitas in concionibus dissidia parit. Itaque tranquillitati Ecclesiae non est utile consilium nostri amici, cuius litteras postquam legi, tradidi scriptum nostrum typographis, et addo Iacobi (*Rungii*) concionem et nostram adhortationem quam flagitasti. Haec minore periculo a nobis eduntur, quam a vobis. Et spero aliis Ecclesiis hanc nostram diiudicationem profuturam.

Melanchth.

G g

esse.

esse. Id et Iacobus Pomeranus sperabat, qui et ille, qui Pomeranicas Ecclesias turbarunt eadem quaestione, opponendum esse hoc nostrum scriptum censuit, nec voluit aliam formam responsionis mitti suis Principibus, qui synodum propter hanc controvferiam conuocabant, ac suos Collegas existimabat tantum hoc nostrum προβλεψασ τοις σεκτουσι esse. Nec moueor arguento illo, quod exemplum dicitur esse tyrannicum, plus valeat Pauli dictum, qui iubet retinere υποτυπωσιν υγιαινοντων λογον.

Iter nostrum Dei beneficio mediocre fuit. Vtimum quae acta sunt, tranquillitatem Ecclesiae vestrae et alias adferant. Eximia ubique comitas fuit erga nos eorum, qui nos exceperunt. Iacobus Pomeranus a nobis descendens mandauit, vt cum ad te scriberem, reverenter et Senatui vestro et tibi agerem gratias, quod ad hanc diuinationem adhibitus sit, et munificentia vestra ornatus, se adfirmavit, se gratitudinem animi piis precibus et si quibus aliis officiis posset, declaraturum esse. Expesto iam eius litteras, in quibus si quid significabit αξιολογον, vobis etiam legendas mittam. Oro autem filium Dei Domini nostrum I. C. custodem Ecclesiae suae, vt te et Ecclesiam tuam domesticam et publicam seruet et gubernet, et protegat urbem vestram. Bene vale. Lipsiae, die natali Lutheri. (1555.)

N. XXI.

Consilium Melanchthonis ex ipsius autographo descriptum in Causa Osiandrica Norimbergae mota.

Dem Herrn Joachimo Camerario zu eigen hannden.

Der Erste wege.

Wenn sich Culmannus nicht vernemen lasst offentlich, also das man jne vberzeugen kan, das er euer lehr fur vrecht halte, vnd will ein glidmaß sein eurer Kirchen; so wolt ich, das Jr mit Jme, als mit einem betruebten

ten vnd verwirrten Man geduldet hettet, vnd liesset diese sach vngeregt.

Vnd ob er gleich bei etlichen seinen gesellen etwas rhuemet vnd fürgibt, Er könne diese sach vil subtiler handlen, deno Jr, vnd Er sei kaines Jrthumbs vberwiesen. Dieses rhuemen ist auch thorhait vnd bloedigkait ja jm. So sind seine two Confessiones bei einem Erbarn Rath bei der handt, darynn zu sehen, das er diese sach mit versthet.

Vnd ist vns vndter vns selb von nötten, das wir vns nicht aller thoerichten reden annemen.

Ich gedencke aber, das etliche prediger heftig sindt, vnd wollen, Er soll nicht zur communion zugelassen werden, Item er soll ein öffentlichen widerruff thun etc. Wo zu die predicanen nicht mit jme, wie gesagt ist, als mit einem infirmo gedult haben wollen, welches ich doch lieber wolt, so kan man nicht friden haben, denn durch diesen andern wege.

Der ander weg.

Dieweil gleichwol Culmannus sich selb vngedrungen von der andern predicanen einigkeit abgesondert hat, vnd darauf vngedrungen das predigamt verlassen, vnd damit angezaigt, das er ein misfallen hab an der andern personen vnd lehre, vnd noch vmbher gehet, vnd rhuemet, er sei kaines jrthumbs vberwisen, so ist er furzufordern, durch des Erbarn Raths verordnete zu Kirchensachen, vnd sollen darzu gezogen werden vier personen von den predicanen, vnd ist jme dises furzuhalten.

Dieweil er sich selb vngedrungen zuvor von der andern predicanen einigkeit abgesondert haette, vnd noch recht haben wölle, so hab man verwunderung daran, warumb er zu jrer communion gehe. Vnd bege von jme zu wissen, ob er jre lehr fuer recht oder unrecht halte, laut des vnderschriebenen Buechleins etc.

So er nun antwort, das er dieselbig vnderschriebene Confession nicht annemen wolle, oder spricht, er hal-

te sic fuer vorecht, so ist jme klar zu sagen, Er solle fuero
hin nicht zu jrer communion zugehen.

Nu achte ich, Er werde sich offeriren widerumb
ein Confession zuuberantworten. Das ist jme nicht zu-
zulassen, aus dieser vrsach, Er hat zuvor zwei Confessio-
nes vberantwort, die vndter sich vnd mit den andern
widerwertig sindt, vnd so er gleich ein neue ueberant-
wort, so setzt er ambigua, die er hernach wider die ann-
dern deutte, vnd rhueme, er habe sic von jrer mein-
nung abgedrungen, so bleib alsdann die Vnainigkeit wie
vor.

So er nicht categorice spricht, er halte die lehr der
vnderschriebnen Confession fuer recht, ist er zur com-
munion zuzulassen, vnd ist nicht nott, Jme darueber ein
neuen öffentlichen widerruff auffzolegen. Deau diese
fein bekandtnus vor diesen Richtern ist öffentlich. Auch
ist er nu nicht im öffentlichen Predig ampt. So ist auch
christlich, mit jme als einem betruedten geduldt zu ha-
ben, vnd die mass zu halten, arundinem quassatam non
confringet.

Diese bede weg zaige Ich an guter mainung, vnd
bitte Got, Er wölle gnad vnd fridt geben.

Philipus manu propria.

N. XXII.

*Pauli Eberi epistola *) ad Io. Bugenbag. Pomera-
num, ex MSC.*

Parrhisis die V. Septemb. cum in nobilissimi cuius-
dam viri domo conuenisset multitudo piorum hominum
ad audiendam puram Euangelii doctrinam et distributio-
nem coenae Dominicæ circa horam noctis nonam, (qua-
les congressus quatuor in locis vrbis illius saepe fieri so-
lent, cum metu Sorbonistarum interdiu conuenire non
possint)

*) Meminit quoque Saligius P. III. Hist. Aug. Conf. p.
321. (r) huius epistolæ.

possint) prodita ea Ecclesia est a Theologis e regione habitantibus, praefecto excubiarum, quae tunc frequentiores dispositae erant per multos urbis vicos propter nuncium acceptae clavis ad S. Quintinum. Circumvallata est igitur armatis viris ea domus totam noctem: plurimi tandem animosiores, praesertim viri, tenebrarum beneficio via, dilapsi fuerunt incolumes. Sed cum illuxisset, irruptione facta deprehensi et cum contumelia per plateas in carcerem capti sunt CXXXV homines, inter quos fuerunt plurimae nobilissimae feminae, Amicalii coniunx Contestablii filia, et multorum aliorum principum ac procerum coniuges ac filiae, et honestissimi senes, qui noctu non potuerunt quadere.

Eam ob causam aduenerunt hoc quatuor legati, Wilhelmus Parellus, reuerendus senex, agens annum aetatis LXVIII. Theodorus Beza, Ioannes Budaeus, Budaei filius, et Caspar Carmelus, concionator in Gallica Ecclesia Parrhisiis, vt consilio Theologorum hic vterentur, num possit impetrari a Germanis Principibus, vt missa legatione pro his piis captiuis (quos hi viri sancte affirmant, nullo fanatico errore aut dogmate infectos esse, sed eorum doctrinam cum nostra confessione congruere, nisi quod in coena dom. reiiciant illam panis conuersionem papisticam et adorationem) intercederent.

Nostri Theologi scripserunt ad quatuor Principes, Ele-
torem Palatinum, Lantgrauium, Palatinum Wolfgangum,
et Ducem Wirtembergensem. Quid effectuare sint no-
stra litterae, incertum est. Sed profectio iusta commis-
eratione deplorandum est, exerceri tantam saevitiam ibi
in omnem sexum, aetatem et ordinem, quanta vix in
historiis legitur: sed imminet Galliae magna calamitas ob
hanc crudelitatem in pios et innocentes homines.

Iudem legati Gallici significarunt, Pontificem Roma-
num, cum premeretur a copiis Albani Ducis, misisse Regi
gladium tanquam defensori Ecclesiae, et simul nobilissi-
mum et bellissimum scortiolum totius Italiae, quod D.

Philippus ita versibus interpretabatur, vt illa venusta saltatrix significet Herodiaden, quae sua bella saltatiuncula delimitura sit regem, ut hoc gladio Pontificis Ioanni, hoc est, multis piis confessoribus verae doctrinae caput amputet.

Haec scribo, cum ea, quae gerantur in colloquio, propter iuramenti religionem scribere non audeam: Quod boni consules et tuis collegis et nostris amicis communicabis, eosque omnes reuerenter meis et nostris verbis saluta. Datae Wormatiae 8. die Octob. 1557.

N. XXIII.

Protestatio *) Theologorum Aug. Conf. exhibita Praefidenti d. XXI. Octob. Wormatiae, cum resolutio Regis petita est. ex MSC.

Reuerendissime Domine Praesidens. Ut dulcissimum nobis esset colloquium, in quo cum eruditis, piis et amantibus veritatem de uniuersae doctrinae fontibus placida et candida collatio fieret, sicut et deberet fieri; et nos facturos esse iurauimus; ita dolemus, nobis oppositos esse doctos quidem viros, sed qui lucem veritatis scientes fugiunt, et nobis variis modis insidias struxerunt. Statim initio proposita est norma iudicii, quam ipsi sui dissimilem esse (norunt). Nam veterum sententiae saepe cum recentibus opinionibus pugnant. Deinde et condemnationes flagitatae sunt. Saepe respondimus nos et missos esse ex Ecclesiis, quae Confessionem Augustae exhibitam, et non aliud doctrinae genus amplectuntur, et nos ipsos eam confessionem et non aliud doctrinæ genus amplecti. Addidimus etiam, reiicere nos opinones cum Confessione nostra pugnantes; extare etiam refutationes a nobis editas contra plurimos errores. Respondimus etiam, nos in singulis articulis suo loco posita explicacione et vera assueratione addituros esse condemnationem contra-

*) Conf. Saligii P. III. Hist. Aug. Conf. p. 326. (yy).

contrariorum erroram, quia saepe in una materia et Pontificii errores et alii recitandi sunt, et veritas contra utrosque perspicue exponenda. Denique si quid suspicionis haberent, diximus nos libenter initium collationis facturos esse a quocunque articulo ipsi vellent. Haec nostra responsio non fuit defugientium collationem, quam ne nunc quidem defugimus. Sed postquam aliqui ex nostris collegis discesserunt, et uidetur occasio abrumpendi colloquii oblata, iam quaeruntur praetextus et σκιογραφίαι, vt nos defuisse officio nostro videamur, et crimina nobis affinguntur. Ideo necesse est, et purgationem et protestationem opponere.

Nec Ecclesiae nostrae, nec nos Zuinglii dogma, aut vilas opiniones pugnantes cum nostra confessione probamus aut amplectimur, et notum est extare refutationes nostras. Sed nec prophanationes Sacramenti in misla et idola decretis Pontificiis stabilita in circumgestatione probamus, de quibus necesse erat copiosius dicere in explicatione articulorum, quam ideo vitari intelligimus, ne haec vulnera attingantur, de quibus necesse est Ecclesias commonefieri, ut falsae adorationes tollantur.

Hanc nostram aequissimam responsonem satisfacturam fuisse collocutoribus alterius partis speramus, qui voluissernt tantae rei explicationem ex fundamentis extrudi. Non est nobis ignota antiquitas, et monstrosas opiniones Monachorum cum antiquitate pugnare scimus, quas quidem non possumus recitare sine dolore. Ideo in suum locum differre malueramus. Sed tamen collationem non defugimus. Quod vero et aliae causae praetexuntur abrumpendi colloquii, videlicet nobis non licere alios surrogare, et Dominos eorum, qui discesserunt, acta improbaturos esse. Propter has causas nos accusari iniustum est. Nam de surrogatione notum est, ex decreto Senatus Imperii, quid iustum sit. Et quod ad nos attinet, sententias bona fide et initio diximus, et postea dicturi eramus. Quare testamur, nos nec

praebuisse, nec praebere causam abrumpendi colloquiū; et nos semper faisse et adhuc esse paratos ad obtemperandum Imperii decreto. Sed quæsita est aliorum consiliis distractio, quam si aduersarii sibi prodesse putant, non sapienter iudicant. Eo plus est periculi omnibus, vt in incendio, quo plura dissidia oriuntur. Prefecto in hac vltima et delirā mundi senecta, in qua praeditum est vox diuina, plures distractiones futuras esse, quam fuerunt antea, Viri sapientes pia moderatione cauere nouarum dilacerationum occasionses debebant. Oramus autem filium Dei D. N. I. C. ut nos gubernet et protegat.

Philippus Melanthon
 Iohannes Brentius
 Iohannes Marbachius D.
 Iohannes Pistorius
 Georgius Cargus
 Iacobus Rungius
 Michael Dillerus.

N. XXIII.

Scriptum *) Collocutorum Aug. Conf. qui in ursbe Vangionum fuerunt, donec aduersarii colloquium abruperunt A. 1557.

Etsi multo magis optandum est, vt aliquando pñ et docti in nostris Ecclesiis maiore frequentia inter se candide, placide, sine odiis, sine insidiis, sine sophismatum praestigiis, de iis materiis, quas illustrari necesse est, colloquantur, quam vt theatrae disputationes cum aduersariis, qui manifestas idolomanias tueri solent, instituantur: tamen cum Senatus Imperii bono studio uoluerit collationem doctrinae fieri, nos voluntati Principum deesse noluimus, quia confessionem doctrinae et expli-

*) Extat P. II. Consil. lat. Melanchth. p. 310.

ationem praesertim inter doctos defugere non decet. Inchoauimus igitur collationem bona cum spe, et uere ac modeste de propositis materiis respondimus, nec quaesumus causas impediendi aut turbandi instituti. Sed aduersarii arte distractionem quaesuerunt, vt praetextum haberent abrumpendi colloquii. Cum igitur palam ostenderent, se in hac doctrinae collatione non processuros esse, quam tamen nos semper flagitauimus; tandem et nos exposita voluntate nostra in scripto, quod exhibuimus, hinc discessimus. Ac vt extaret testimonium de consensu omnium, qui ex nostris Ecclesiis hie adfuerunt, vt in colloquio procederent, diximus in eo scripto, nos Deo iuuante constanter amplecti scripta prophetica et apostolica, et symbola, et neque discedere nos, neque discessuros esse a confessione nostra Augustae exhibita Anno 1530. nec mutare nos doctrinam eius confessionis, nec mutaturos esse, et reiicere nos dogmata cum ea pugnantia. Quod eo censuimus necessario dicendum esse, ne calumniose spargerentur fabellae, nos velle noua dissidia accendere. Eadem de re publice et nostris Ecclesiis omnibus hoc bono consilio significamus, nos omnes, qui haec tenus hic mansimus, vt procederet inchoata doctrinae collatio, maxime optare, vt Ecclesiae nostrae ubique sint tranquillae, et unum in Deo, nec impediatur vera Dei innocatio inter nos ullis dissensionibus, nec dilaceretur hic noster coetus, quem certum est esse veram Dei Ecclesiam, quae confessione, inuocatione et mutua benevolentia debet esse coniuncta. Ac adfirmamus, nos constanter amplecti scripta Prophetica et Apostolica, et symbola, et nec discedere nos, nec discessuros esse a confessione nostra Augustae exhibita A. 1530, nec eius confessionis doctrinam mutare, nec mutaturos esse, et reiicere dogmata cum ea pugnantia. Adfirmamus etiam, inter nos, qui hic sumus, nullam esse de doctrina confessionis nostrae dissensionem. Hunc consensum nostrum publice omnibus notum esse uolumus,

ne turbentur Ecclesiac calumniis. Oramus autem filium
Dei D. N. I. C. ut vulneribus Ecclesiae ipse medeatur,
sicut feso in imagine Samaritani pingit, qui medetur sau-
cio viatori. Oramus etiam omnes, ne vulnera Ecclesiae
magis lacerent seu calumniis, seu non necessariis rixis.
Semper fuerunt, sunt et erunt et infirmitates et lapsus
aliquorum, qui si sunt sanabiles, non ut hostes truciden-
tor, sed sit discrimin inter ciues et hostes, inter sanabi-
les et non sanabiles. Nec exerceatur saevitia in eos, qui
pie admoniti non contumaciter repugnant. Denique
meminerimus severissima mandata diuina, quae vetant Ec-
clesiarum tranquillitatem non necessariis rixis turbare,
sicut in Zacharia dicitur: veritatem et pacem diligite.
Retinete doctrinae et invocationis puritatem, et sit cura
tuenda tranquillitatis, ne languefiat aut extinguitur uera
Dei invocatione. Parcamus Ecclesiae, quae in hac mundi
delira senecta et languidior et tristior est, et foueamus
eam omnibus piis officiis. Id nos quidem qui hic adsu-
mus, facturos nos esse promittimus, nec defogimus iu-
dicia eruditorum et piorum in nostris Ecclesiis. In urbe
Vangionum, Calendis Decembr. A. C. 1557.

Philipus Melanthon manu propria.

Ioannes Brentius manu propria

Matthaeus Aulberus propria manu

Johannes Marbachius D. manu propria

Johannes Pistorius Niddanus propria manu.

Iacobus Andreae D.

Georgius Cargius Onolsbachensis Ecclesiae Pastor
propria manu subscripsit.

Michael Dillerus manu propria.

Iacobus Rungius Pomeranus.

Paulus Eberus manu propria s.

N. XXV.

Pb. Melanchthonis responsio ad controuersiam ordinariam Heidelbergae de Coena Domini. *)

Illustrissimo Principi et Dom. Dom. Friderico, Comiti Palatino Rheni, Electori, Duci Bauariae etc. Domino suo Clementissimo S. D.

Illustrissime et Clementissime Princeps. Certissimum est legitima imperia vere opus Dei esse, clementer conservantis honestam societatem generis humani. Ideo verum Deum aeternum Patrem D. N. I. C. creatorem generis humani, colligentem aeternam Ecclesiam voce Euangeli, toto pectore oro, ut Cels. vestrae confirmet vires animae et corporis, et tribuat salutaria consilia et felicem gubernationem. Gaudeo etiam Principem et Dominum patriae meae vocatum esse ad agnitionem filii Dei, et recte inuocare Deum, et fouere Ecclesiam Christi; quem oro, ut vniuersam familiam Principum Palatinorum gubernet et protegat, nec sinat fieri barbaricam vastitatem in patria mea.

Litteras Cels. vestrae reuerenter legi, et virum integerrimum Stephanum (*Cirlerum*) audiui, ac mitto Cels. vestrae scriptam responcionem, ac maxime opto, vt tenerae Ecclesiae ubique tranquillae sint, quam ad rem proderit, si non sinent gubernatores defendi contrarias sententias. Probo igitur consilium Cels. vestrae, quod utrique parti silentium mandarit. Opto autem, vt sapientum Principum Consilio et autoritate aliquando, et ex aliarum gentium Ecclesiis et nostris pii et eruditiori conuocentur, vt de omnibus controuersiis delibetur, et una consentiens forma doctrinae vera et perspicua sine vila ambiguitate posteritati tradatur. Interea quantum fieri potest, moderatis consiliis coniunctionem nostram

*) Extat P. II. Consil. lat. Mel. p. 377. sqq.

nostrarum Ecclesiarum foueamus. Bene et feliciter ua-
leat Cels. vestra. Cal. Nouemb. A. 1559.

Cels. Vestrae

Seruus

Phil. Melanthon.

Responsio s. iudicium.

Non difficile, sed periculosum est respondere. Dicam tamen, quae nunc de controuersia illius loci monere possum, et oro filium Dei, vt et consilia et euentus gubernet. Non dubium est de controuersia Coenae ingentia certamina et bella in toto orbe terrarum secura esse, quia mundus dat poenas idolatriae et aliorum peccatorum. Ideo petamus, vt filius Dei nos doceat et gubernet. Cum autem ubique multi sint infirmi, et nondum instituti in doctrina Ecclesiae, imo confirmati in erroribus, necesse est initio habere rationem infirmorum. Probo igitur consilium Illustrissimi Electoris, quod rixantibus vtrinque mandauit silentium, ne distractio fiat in tenera Ecclesia, et infirmi turbentur in illo loco et vicinia, et optarim rixatores in utraque parte abesse. Secundo remotis contentiosis prodest reliquos de una forma verborum conuenire. Et in hac controuersia optimum esset retinere verba Pauli: Panis quem frangimus, κοινωνία ἐστι τοῖς συμπάτοις. Et copiose de fructu Coenae dicendum est, ut invitentur homines ad amorem huius pignoris, et crebrum usum. Et vocabulum κοινωνία declarandum est. Non dicit mutari naturam panis, ut Papistae dicunt. Non dicit vt Bre-menses, panem esse substantiale corpus Christi. Non dicit vt Heshusius, panem esse verum corpus Christi; sed esse κοινωνία, id est, hoc quo fit consociatio cum corpore Christi, quae fit in usu, et quidem non sine cogitatione: vt cum mures panem rodunt. Acerime pugnant Papistae et eorum similes, vt dicatur, corpus Christi extra sumptionem inclusum esse speciebus panis, aut

aut vias, et postulant adorationem, sicut Moerlians Brunstigae dixit: Du must nicht sagen Mum mum, sondern da must sagen, was dieses ist, das der Priester in der hand hat.

*Sacerdos iubet delapsas particulas colligi, et erat
sa terra combuti. Cum Wormatiae essemus ante bien-
nium, quaestio ad nos mittebatur ex aula quadam: an
corpus Christi descendat in ventrem. Talibus prodigo-
sis quaestionibus rejectis utilius est retineri formata ver-
borum Pauli, et de fructu recte doceri homines. Pot-
est inspici forma verborum Coenae in examine Megal-
burgensi, vbi et commonefactio de fructu Coenae;
Adest filius Dei in ministerio Euangelii, et ibi certo est
efficax in credentibus, ac adest non propter panem, sed
propter hominem, sicut inquit: Manete in me, et ego
in vobis. Item, Ego sum in Patre uno, et vos in
me, et ego in vobis. Et in his veris consolationibus fa-
cit nos sibi membra, et testatur se corpora nostra vivi-
ficaturum esse. Sic declarant veteres coenam Dominic.
Sed hanc veram et simplicem doctrinam de fructu nomi-
nant quidam cothurnos, et postulant dici, an sit corpus
in pane, aut speciebus panis, quasi vero Sacramentum
propter panem et illam papisticam adorationem institu-
tum sit. Postea siqunt quomodo includant pani, alii
conuersiōnem, alii transsubstantiationem, alii ubiqūrā-
tem excogitarunt. Haec portentosa omnia ignota sunt
eruditae vetustati.*

Negat Heshusius se assentiri Origeni, qui nomi-
nat panem et vinum συμβολα τε σωματος και αιμα-
τος. Reiicit contumeliose Clementem Alexandrinum.
Pronunciabit eodem modo de Augustino, Ambrosio,
Prospero, Dionysio, Tertulliano, Beda, Basilio, Na-
zianzeno, qui nominat αντιτυπον σωμα: Theodoreto,
qui ait de pane, Φυσιν ε μεταβολαιν.

Quae est igitur tanta autoritas Heshusii, vt ipsi
potius assentiamur, quam tot probatis veteribus Scripto-
ribus,

ribus, qui perspicue testantur, tunc Ecclesiam non habuisse Pontificium dogma, et adorationem: quae si noua sunt in Ecclesia, cogitandum est, an recentioribus licuerit nouum dogma innchere in Ecclesiam. Nec ego ignoro multa citari nostra veterum titulis, de quibus erudit iudicent.

Nec vero iam institui longam disputationem, nec cum contentiosis, qui idola et parricidia stabiunt, disputatione volo, quorum faeuitiam et ego experior. Sed tantum pro meo iudicio significare volui, quid in illo loco pro infirmitate tenerae Ecclesiae faciendum esse existimem, ac maneo in hac fententia, contentiones vtrinque prohibendas esse, et forma verborum una et simili videntur esse. Si quibus haec non placent, nec volunt ad communionem accedere, his permittatur, vt suo iudicio videntur, modo non faciant distractioes in populo. Oro autem filium Dei D. N. I. C. sedentem ad dextram aeterni Patris et colligentem aeternam Ecclesiam voce Euangeli, vt nos doceat, gubernet et protegat. Opto etiam, vt aliquando in pia Synodo de omnibus controversiis horum temporum deliberetur.

N. XXVI.

Epitaphium

*Philippi Melanebitbonis initio conscriptum, laminae
enim aereae spatium quaedam non admisit.*

Philippe Melanchthoni Sacrarum literarum soler-
tissimo et fidelissimo Explicatori, veritatis coelestis Patro-
no et Propugnatori in primis strenuo, optimarum discipli-
narum et artium cum instauratori tum conservatori: qui
omnem doctrinam quasi vagam ac dissipatam collegit et
ad certam rationem reuocauit: Viro pietate, studio pu-
rae castaeque religionis, sapientia, virtute, humanitate,
benignitate erga omnes praestanti, feliciter et sancte in
terris mortuo XIII. Cal. Maii, cum vixisset An. LXIII.
M. II. H. I. Academia Witebergensis, cui ille totis annis
XLII. operam nauasset H. M. P. C.

Vitam

* * *

Vitam fortunasque suas studiorumque laboris
 Quique operae sanctam consiliique fidem
 Impendit divina tua, Ecclesia, rebus;
 Teque pius varia iuuit et auxit ope:
 Hac in parte sibi post mortem struxit Melanchthon
 Communi in luctu busta Philippus habet.
 Quae templi foribus magni vicina Lutheri
 E regione solum quod tegit, ossa videt.
 Bretta hunc vitales natum produxit in oras,
 Bretta Palatini limes amoenus agri.
 Vnde propinqua petens adiit bonitate suorum
 Diuerso Aonidum templo sacrata loco.
 Ludus eum puerum accepit Phorcenidos vrbis,
 Eytelbergiaci mox schola gymnasii,
 Doctrinæ hinc fecit iuuenem alma Tbinga Magistrum,
 Eximum laudis gessit vbi ille decus.
 Iude triumphator Monachorum Capnio iussit
 Albidos hunc ripam visere Saxonici.
 Tunc noua Dux Friderichus vbi collegia Musis
 Romani fundans ensifer imperii,
 Vndique conductis praestanti lande parabat
 Artis et ingenii reddere clara viris.
 Hic et coniugium gentis sortitus honestæ,
 Faetus et est sexus mox utriusque pater:
 Et socio ipso annis viginti octoque Lutheri
 Vuijtenbergiacae res fuit ampla scholæ.
 Quam septem bis adhuc prouexit deinde gubernans
 Fluctuagam ut vastum per mare nauta ratem.
 Heu tempestates quas hic percessus, et ad quam
 Sæuos haec scopulos aëta carina fuit.
 Quantum externi odii, quantum inuidieque suorum,
 Ingratorum hominum quae maledicta tulit?
 Ipse tamen quamuis reflantibus vndique ventis
 Directum est, retinens vera, secutus iter.

Fortia

Fortia nec clamor latrantis peñora turbae,
 Nec vulgus strepitu monit intine suo :
 Summa petit ijuor. Nemo hunc superare nisi ipse
 Posset, si studiis otia suppeterent.
 Ita sub obliquo norunt quoque sole locati,
 Quique sub opposito forsitan axe iacent.
 Scripta sed illius memorabilia inter et acta
 Plurima, quae solidae nomina laudis habent,
 Vnum opus eximium est: Fidei confessio sanctae
 Ante tuos Caesar Carole lecta pedes.
 Extat enim illius assiduo haec descripta labore
 Vera recnacinnans dogmata sparsa prius.
 Languida qua Christi iamdudum Ecclesia nitens
 Rursum genitos audet tollere lacta suos.
 Concurrant inimici omnes licet vndique, hic unus
 Confutare potest improba dicta liber.
 Ac tua nunc terris floret botia fama Philippe,
 Viuit et aeternum spiritus ante Deum.
 Corpus at exanimum tumulo hoc requiescit humatum,
 Condecorant gratae quem monumenta scholae:
 Quod tandem expletis, senio curisque grauatum
 Sexaginta annis exuis atque tribus,
 Sic morbo vt paucis nisi debilitante diebus
 Muneris officium feceris omne tui.
 Atque olim aethereas venies reuocatus in auras
 Integer et mortis liber ab inde metu.
 Sancte vir et salve pater optime. Nos tua semper,
 Te soboles merita religione colet.
 Doctrinae nobis verae tu doctor et autor,
 Haec tua clarae actas munera laudis habet.
 Salve iterum atque iterum. Tua nos immota manebit
 Semper apud memores gloria, nomen, honos.
 Acad. Witeberg. Phil. Melanchthoni, Parenti
 et Praeceptorí optime merito posuit
 Ioachimus Camerarius Papeberg. Am. S. S. F.

N. XXVII.

*Exemplum scripti, quod in sandapilam, quae ex
plumbo albo confecta fuit, et in quam exuiae Mel-
anchthonis componebantur, impositum fuit.*).*

In hac Sandapila continentur exuiae Philippi Melanchthonis, qui fuit Professor sacrae Theologie et Philosophiae in Academia Witebergensi annos 42. Vir praestans doctrina, humanitate, prudentia, vitae integritate et sanctimonia, christiana pietate ac tolerantia, beneficentia erga pauperes. Reuerendi viri, Doctoris Martini Lutheri, purioris religionis instauratoris, magistrorum et adiutor praecipuus et fidelissimus in emendatione doctrinae sacrae, fraude Pontificum Romanorum et Monachorum praestigiis corruptae, et in abrogatione abusuum inuestitorum ab iisdem. Autor Confessionis Augustanae, quae est post inchoatam Anno 1517. emendationem Ecclesiarum et mutationem exhibita Inuiolissimo Imperatori Carolo Quinto in Comitiis Augustanis Anno a nato ex Maria virginе Iesu Christo Saluatore 1530. Propugnator veritatis coelestis constantissimus totis annis triginta, cum in plurimis conuentibus Imperii tum alias priuatim et publice, sicut scripta quae extant testantur.

Natus est in oppido Palatinatus ad Rhenum Bretta, honestis parentibus, Patre Georgio Schwarzerd, qui fuit Magister armorum apud Illustrissimos Principes, Philippum et Rupertum, Palatinos ad Rhenum, Electores Imperii etc. qui et Maximiliano Imperatori et praecipuis Germaniae Principibus propter virtutem, integritatem, prudentiam et artem carus fuit: Matre vero Barbara Reutterin, Anno 1497. die mensis Febr. 16. hor. 7. scrup. 6. post solis occasum vesperi.

Accer-

* Extat sub fin. brevis narrationis, quo fine vitam clauserit Melanchthon.

Melanchth.

H b

Accersitus Vitebergam ex Academia Tubingensi ad interpretationem graecae linguae ab Illustrissimo Principe Friderico tertio Duce Saxonie et Imperii Electore etc. conditore huius Academiae, de consilio Ioannis Reuchlini cognati eius, venit in hanc urbem Anno 1518. die 25. Mensis Augusti, hora prima pomeridiana. Ibi Lutherus motis iam controversiis, cum probaret ingenium eius, copiam ac varietatem doctrinae et iudicij acumen ac restitutionem, sibi eum adiunxit.

Vxorem duxit Catharinam Crappin natam ex honesta familia in hac urbe, Anno 1520. die 25. mensis Novembris. Ex hac suscepit filios duos et totidem filias. Filiorum Georgius altero anno mortuus est. Philippus Patri superstes. Filiarum Anna nopta fuit Georgio Sabino I. V. Doctori. Magdalena Caspari Peucero artis medicae Doctori.

Coniunx Catharina decepsit ex hac vita Anno 1557. die XI. mensis Octobris, cum maritus abesset Wormatiae, missus eo ad disputationem institutam decreto Senatus Imperii de controversiis religionis. Ipse Philippus reuersus ad Academiam vixit post coniugem in coelibatu usque in annum tertium, quo sub noctem festi die Palmarum, ut vocant, febri correptus, quam Medici iudicarunt esse ιημετρεταιον, tandemque superatus morbo propter imbecillitatem corporis confecti aetate, curis et laboribus assiduis ac diuturnis expirauit placidissime cum vera et ardenti Dei Patris, Filii et Spiritus S. inuocatione, die mensis Aprilis 19. quadrante horae ante septimam vespertinam Anno a nato Christo 1560. A condito mundo 5522. Has terras clementer et feliciter gubernante Illustrissimo Principe Augusto Duce Saxonie S. R. I. Electore et Archimarschallo etc. cum compleuisset annos 63. dies 63. Anima fruatur conspectu et consuetudine Filii Dei cum Ecclesia coelesti iuxta dictum: Beati mortui, qui in Domino moriuntur.

Exupias certissima et firmissima spe futurae resurrectionis condidit hoc sepulchro Academia Vuitebergensis, fol-

solvens Patri, Patrono et Praeceptoris optimo, fidelissimo et carissimo gratitudinis et pietatis officium postremum, Anno 1560. die mensis Aprilis 21. Rectore Academiae Georgio Cracouio, I. V. Doctore et Professore. Professoribus Theologiae Paulo Ebero Pastore, Georgio Maiore, Paulo Crellio Doctoribus. Professoribus doctrinae Iuris Laurentio Lindemanno, ordinario, Ioachimo a Beust, Iohanne Schneidewein, Doctoribus. Professoribus doctrinae medicae Melchiore Fendio, Casparo Peucero, Iohanne Hermanno, Doctoribus. Professoribus Philosophiae et liberalium artium, Vito Ortel Vuinschemio artis medicæ Doctore, Sebastiano Theodorico, Matthaeo Blochingero, Petro Vincentio, Esromo Rudingero, Casparo Crucigero, Iohanne Bugenhagen, Heinrico Mollero, Euzebio Menio, liberalium artium et Philosophiae Magistris. Et Academiae ministris Nicolao Risenbergio et Michaelie Maio. Anno, mense et die, quo supra.

Sequuntur in libro citato haec:

Pompa funeris breuiter haec fuit. Constituti fuerunt ex Professoribus collegii Philosophici, qui efferrent, ab his igitur pullatis, induitis vestibus talaribus, quales sacerdotum sunt, et habitu reliquo honesto, delatum primum in templum Parochiale opidi Vuitebergensis fuit, et ante altare depositum, eum in locum, quo procumbere in genua, et orare ille solebat, quando manuum impositione et precatione solenni commendabatur docendi munus in Ecclesia legitime vocatis, ibi post Psalmorias et accentiones alias, quales in vespertinis precibus nostrarum Ecclesiarum usurpari solent, Pastor Ecclesiae Witebergensis D. Paulus Eberus concessionem habuit funebrem, explicans Apostoli verba in epistola ad Thessal. cap. 4. Hac et vespertinis precibus finitis in templum arcis deductum fuit: ubi ante sepulchrum deposito funere ex pulpito in vicino loco extructo orationem habuit de mortuo latinam Vitus

Hh 2

Orte-

Ortelius Winshemius, medicinae Doctor, et graecarum litterarum Professor, quae edita est, postquam sepulta peracta fuit, cum res producta esset usque ad horam quintam. Deducentium autem frequentia tam scholasticorum quam ciuium et honestorum hominum omnium ordinum, qui ex vicinis locis conuenerant, tanta fuit, ut nemo minorerit in nostro oppido maiorem.

Aduenerat eadem die sub horam antemeridianam nonam Ioachimus Camerarius cum clarissimo viro D. Doctore Morchio ad D. Philippum visendum huc reuertens, cui tamen in itinere de morte huius nunciatum fuerat. Is cum ad Philippi aedes antequam funus efficeretur vocatus esset, ut eo veniret, et iuinitibus obsequeretur, facere non potuit, sed postea sandapilis omnibus clausis ad deductionem funeralis primum eo accessit. Dolorem vero sium et vultu et lacrimis suis homines testabantur maximum, quacunque funus procedendo ferebatur, omnibus a partibus eiulatus muliebres audiri, et lacrimae tam huius sexus, quam plurimorum et virorum et iuuenium conspici. Eleemosynae autem pro re et copia datae fuere et pueris scholasticis, qui praecentiones funebres administrabant, et pauperibus, qui expetebant, omnibus. Atque haec quidem, ut et caetera, ex publico Vniuersitatis aerario.

Quomodo igitur et mortuus D. Philippus Melanchthon sit, et quae funeris exequiae fuerint, haudenus exposuimus, cuius viri memoriam quibus verbis celebremus, nos in praesentia non reperimus. Hoc quidem ante oculos est omnium, quantas res Deus in huius viri humeros imposuerit, de quibus rebus, quod periculum sit, ne iam ipso sublato attententur et labefactentur a multis, qui viuum ut oderant, sic etiam metuebant, mortuum autem metuere desinunt, odisse pergit, ab his igitur quin tetricimae quaeque molitiones

-expe-

expectandae sint, nimis multa docere possunt. Et me-
minimus ipsum Melanchthonem cum alias saepe tum
quodam tempore, cum lithiasi periculose laboraret, de-
se dicere, se mortuum laborem relieturum Poetis, ami-
cis autem ἀγανακτικοῖς. Videat igitur sibi unus-
quisque, ut ad impendentia omnia tam animo, quam
caeteris, quibus opus est universis, paratus sit, neque
hoc in praesentia plura dici attinet. Celebrationem au-
tem mortui, etsi ei aliena praedicatione minime opus est,
et Poetae qui sunt, et alii boni quam plurimi suscipi-
ent, cuius rei iam quasi δερυματά in manibus sunt non
pauca. Atque ut hoc etiam addamus, meminimus D.
Philippum aliquot ante mortem annis, cum inter ami-
cos et clarissimum nostri temporis Poetam familiarius in
mercatu Lipsiensi versaretur, petuisse igitur tum Philippum
a Poeta illo meminimus, ut sibi mortuo Epitaphi-
um scriberet, breve quidem et simplex, atque ut me-
lius intelligas, dicebat, quale velim, ex tempore
tum argumenti loco hoc distictione pronunciabat, quod
subiecimus:

Iste brevis tumulus miseri tenet ossa Philippi,
Qui qualis fuerit nescio, talis erat.

Alter vero ille et Poeta et vir optimus, mihi vero in-
quit unum tantum verbum in tuis versibus mutare liceat,
et habebō Epitaphium sepulchro tuo non indignum, ni-
mirum ut pro *takis*, *magnus* scribatur. Haec igitur
tum fiebant, et dicebantur a locantibus. Nos autem
qui vir D. Philippus fuerit, et quid morte huius amis-
sum sit, Poetis atque bonis et doctis, quamplurimis aliis
describendum relinquimus in praesentia, qui hanc de
morte ipsius narrationem festinata opera hoc tempore
edere voluimus propter mendacia et calumnias hostium.
Quae vero haſtenus de priuatis rebus et sermonibus ex-
posuimus, nam publica nota sunt pluribus, eorum te-

stes in praesentia facimus Ecclesiae Witebergensis Pastorem, D. Paulum Eberum, et Ministros Ecclesiae ceteros. Ex Professoribus autem publicis plerosque, e quorum sunt numero Georgius Maior, Paulus Crellius, Theol. Doctores. D. Ioach. a Benst, D. Io. Schneide-wein, I. V. Doctores. D. Vitus Vinshemius, D. Casp. Peucerus, gener, D. Io. Hermannus, Med. Doctores, et Iohannes Maior, Ioachimicus, Theologiae Doctor. Ex Philosophiae Professoribus Magister Sebast. Theodoricus, Casp. Cruciger, Esromus Rudererus, Eusebius Menius, vna cum multis aliis viris et iuuenibus optimis et fide dignissimis, quorum nomina nimis longum fieret hoc loco perscribere, et si necesse fuerit, edi quocunque tempore poterunt.

APPEN-

APPENDIX
 CONTINENS QVAEDAM IVDICIA
 DE
SCRIPTIS MELANCHTHONIS,
 ET
 RECENSIONEM COLLECTIONVM
 QVORVNDAM ILLIVS SCRIPTORVM,
 VIDELICET
 OPERVM, DECLAMATIONVM,
 CONSILIORVM ET EPISTOLARVM.

Epistola Phil. Melanchthonis de se ipso et de editione prima suorum scriptorum *).

Excusatione stultitiae nihil est ineptius. Sed est ingeniui animi, praesertim in artibus, agnoscere errata, et fateri vel ingenii imbecillitatem, vel negligentiam, ut alienis exemplis admonita iuuentus diligentius consideret in studiis, quo quasi manus sit dirigenda. Addam igitur ipse censuram huic editioni scriptorum meorum, in qua non solum puerilia studia recitabo, sed etiam exponam quaedam de mea voluntate in republica, et quo consilio ediderim libellos theologicos.

Hh 4

Post-

* Praefixa legitur T. I. Operum Melanchth. Basil. 1542, fol. et Lib. I. Epp. p. 550, sqq.

Postquam vtcunque didici Grammaticen latinam a Iohanne Hungaro Phorcensi, viro docto et honesto, graecam a Georgio Simlero, qui postea ius ciuale magna cum laude professus est, missus sum puer adhuc in Academiam, ubi cum adolescentibus nihil publice tradetur praeter illam garrulam Dialecticen, et particulam Physices, quia didiceram versiculos connectere, quadam auiditate puerili coepi legere Poetas, et vt postulat res, adiunxi historiarum et fabularum lectionem. Haec me consuetudo paulatim deduxit ad autores veteres. Ab his cum sumerem verba, et tamen de stylo nemo quicquam moneret, et nos adolescentuli sine delectu omnia euolueremus, imo magis recentia, vt Politiani, et similia quaedam amaremus, oratio mea quasi colorem inde ducens, magis hos refert duriores et horridiores scriptores, quam veterum venustatem et nitorem. Ideo etiam siebat, quia non intermis illa qualiacunque Φιλοσοφους, quae cum celeriter percepisse, vel exhaustissime potius, videremque ab iis, qui tradebant, non intelligi, propterea quod ociosi in scholis et in umbra, non rem publicam, non forum, non ecclesiasticas pugnas villas viderant, nec legerant oratorum praelia, coepi ipse mecum animo quaerere de vsu praceptionum.

Eo ipso tempore primum editi sunt libri Dialectici tres Rodolphi Agricolae, quos mihi recens excusos Oecolampadius, quem doctrina, prudentia et pietate excellentem, non fecus ac patrem colebam, donauit. Horum lectione non erudiebar tantum, sed etiam excitabar, vt in orationibus Ciceronis et Demosthenis argumentorum formas diligentius considerarem ac distinguerem. Qua ex re vtrumque adsequabar, vt et orationes illas melius intelligerem ac legerem libertius, et usum praceptionum perspicerem.

Cumque seu natura, seu fato aliquo ad hanc scholasticam militiam traherer, et docere prius alios copipsem, quam ipse didicisset, impulsus sum a commilitoni-

tonibus, ut ea quae in familiaribus colloquiis differentem audierant, ederem. Ita nati sunt libelli Dialectici et Rhetorici casu magis et quodam iuuenili studio, quam re satis cogitata. Si quis autem meminit, quales labyrinthi ac tricæ fuerint in Dialecticis, qui tunc foli legebantur, quanta inscitia non solum linguarum et historiarum, sed etiam earum artium, quarum titulis erant ornati Praeceptores, is, si de studiis recte iudicat, fatebitur tunc quidem emendationem scholarum fuisse necessariam, quam utinam illi ipsi censores nostri, qui nunc nos accusant, aut instituissent ipsi, aut melius gubernassent.

Ae si illa aurea actas, quam tunc restorescentibus vtcunque literis sperabamus, secuta fuisset, fortassis laetiora, nitidiora et scholis gratoriæ scripsissimus. Sed fatalis discordia, quae postea secuta est, et mea studia conterruit, et vt fert temporum moestitia, tristorem et quasi lugubrem habitum orationi nostræ circumdedit. Nec vero nunc de fontibus Ecclesiasticorum dissidiorum dicam. Scio nos ab inimicis accusari, aduersus quos mihi quidem perfacilis est et simplex defensio. Fateor exortis dissensionibus me comitem et fuisse et esse eius partis, quae res veras et Ecclesiae necessarias patefaciebat. Dux esse ne quidem per actatem potui. Sed aduersari piis et salutaria docentibus non volebam, nec iam aliter sentio. Legimus Dionysium Tyrannum peccasse in coniugium Principis viri Locrensis Aristidae filiam, quam cum pater negaret se Tyranno daturum esse, aliquanto post Dionysius conficto crimine imperfectis Aristidae liberis interrogat, an nondum poeniteat eum consilii, cum filiam ipsi despondere noluerit. Hic Aristides ingenti robore animi, etsi, inquit, magno dolore afficior, crudeliter necatis liberis, tamen me recti consilii non poenitet. Ita etsi vidimus, quantam ruinam etiam quarundam bonarum rerum traxerit ciuilis discordia, tamen mei mei consilii non poenitet. Haeret discordia,

non nostra culpa, sed scelere illorum, qui illucescentem veritatem ferre nequeunt. Deinde illos ipsos rogo, ut de fontibus non disputem, vt cogitent, solere fatales mutationes omnibus rebus humanis accidere, quae humanis consiliis caueri non possunt. Satis bene nobiscum agi putemus, si sapientia et moderatione mitigari possunt, cumque non contingit ὁ ἐξ ἑρμηνείας πλάνος, vt dicitur, decebat illos sapientes, non iracundia, odiis, pertinacia augere publicas difficultates, sed tentare διεργού πλάνον, et sua aequitate lenire incommoda, et sanare rem publicam. Cur cum Ecclesiae fuerit opes emendatione, deinde cum iam aliqua ex parte mutatio inciderit, non dant operam, ut saluti omnium gentium recte consulatur? Sed desino de aliorum voluntatibus disputare, de me dicam.

Me nec opum, nec honorum cupiditas ad societatem horum certaminum in Ecclesia impulit. Et me in his tantis motibus, cum honestae voluntatis, tum vero etiam actionum, consiliorum et scriptorum rectorum atque utilium conscientia consolor. Collegi in duabus libellis, in Locis Theologicis, et in commentario Epistulae ad Romanos doctrinam Ecclesiarum nostrarum, quam profecto optarim sinceram et incorruptam ad posteros propagari. Nec iudicia Epicurea moror illorum, qui quia Euangelium arbitrantur esse fabulosum, nolunt errata Ecclesiarum reprehendi, nolunt inquireti doctrinae fontes. Nam Cyclopum sapientiam toto pectore et odi et abominor. Iudico unam esse de Deo et voluntate diuina veram doctrinam, quae in Ecclesia Dei extitit inde usque ab initio, conseruatam in libris Propheticis et Apostolis, et probatis testimoniis Ecclesiae proximae post Apostolos. Hanc doctrinam colendam, descendam et propagandam esse sentio. Sentio item multa esse in recenti Monachorum doctrina non dissimulanda errata. Quare cum partem scholastici laboris sustinerem, collegi non solum magna sedulitate, sed etiam cura et fide re-

rum

rum summas, quas inclusi his libellis, in quibus mihi non volo ignosci, si quid inest erroris. Vsus autem sum dialectico quodam filo in explicandis dogmatibus, non eo tantum, quod haec forma expeditior est, et facilius res comprehensae talibus metis intelliguntur; sed etiam quia quae proprie et perspicue dicuntur, moderatissime dicuntur. Sperabam autem fore, ut aliquando rerum optimarum perspicuitas et evidentia *καὶ ἐνεργείας* et moderatio aditum ad communem concordiam pateferent. Durabiliora sunt et etiam certiora, quae proprie dicuntur, si modo vera sunt, quam ambigua et intricata. Prodeesse igitur nostros libellos proprie scriptos piis iudico, nec studium Heruagii amici nostri improbo, qui edendos esse putant.

Ne tamen arrogantius vel de his, vel de aliis meis Incubrationibus sentire videar, hic iterum testor, ut saepe alias testatus sum, me non defugere iudicia piorum et eruditorum toto orbe terrarum: deinde me Ecclesiae nostris candido permittere iudicium de omnibus meis sententiis et actionibus. Ac sentio Ecclesiam Christi esse nostras Ecclesias, et pios ubique terrarum iudicio et voluntate cum nostris Ecclesias coniunctos. Quaedam sunt breviora in his, de quibus dixi, quam res postulat, quae si vita erit longior, explicabimus. In caeteris Theologicis quid probem, ex eo libro, cui titulum feci Locorum, aestimari potest. Quaedam enim, si adfuisse editioni, summovisset. Nihil dubium est, liberum Geneseos omnium scriptorum Propheticorum eruditissimum esse. In hunc vix sunt inchoatae enarrationes, in quibus tum quidem etiam senibus placebat discriminus legis et promissionis Euangelicae, sed paucae sunt et exiguae pagellae, cum hic liber multo copiosorem enarrationem flagitet. In Iohannis Euangeliū, quam tenuis est lucubratio! Sunt et sententiae recentes collectae *πορεύεται καρπαῖς*, quarum aliquae in illis autoribus, qui citantur, sunt supposititiae. Haec et similia quaedam mallem

mallem omissa esse. Memini olim Tubingae Lempum nobis pingere in tabula transubstantiationem, vt vocant. Mirabar insolitatem hominis tum quoque, neque iam velim citatis notis sententiis, titulo Cypriani, aut Ambrosii, aut Theophylacti, confirmari abusus Sacramenti. Comperi miram fuisse audaciam et impudenteriam describentium veteres libros, qui vt imponerent indoctis, multa de suo adscripserunt pugnantia cum autoribus.

Quod autem saepe optaui, vt aliquando auctoritate seu Regum, seu aliorum piorum Principum conuocati viri docti de controversiis omnibus libere colloquerentur, et relinquerent posteris firmam et perspicuam doctrinam, idem adhuc opto. Meas sententias fuisse moderatas, et consilia συμβασιν ad communem concordiam accommodata, multi norunt. Sed tamen idem nolim ambiguis et fuscis moderationibus restitui errores, et confirmari saeuitiam nostra suffragatione. Quaeratur concordia salutaris Ecclesiae, non vt ille, qui conditiones flexiloquas Antiocho scripsérat, vt dimidium nauium ei relinqueretur, postea disiectis nauibus aceruum dimidiatum reliquit. Nec adeo vel historiarum vel vitae communis ignarus sum, vt non cogitem, qui fuerint exitus multorum praestantium virorum in dissensionibus ciuilibus, aut in imperiis tyrannorum. Scio saeuitum esse in Prophetas, in filium Dei et Apostolos, saepe etiam exempla extra Ecclesiam considero, Theramensis, Demosthenis, Demadis, Phocionis, Callisthenis, Ciceronis et aliorum innumerabilium, qui in bonis causis oppressi sunt. Verum huius nostrae militiae hoc proprium est munus, non solum suscipere honesta et necessaria certamina ad coelestem doctrinam patefaciendam, sed etiam habere paratos animos ad perferendas aerumnas, quae hanc militiam comitantur. Sit causa honesta et Ecclesiae necessaria, exitus vero Deo commendentur.

Haec

Haec pauca, cum dicendum esset, quos libellos probem, adieci de mea voluntate, quam quidem spero multis cognitam et perspectam esse. Altera pars est scriptorum, quae Philosophicas materias continet, quam satis apparet non ostentationis causa editam esse. Nullus enim libellus est integer aut absolutus. Quidam amici ex Italia ad me scripserunt, quosdam doctos viros mirari, cur tales nugas publicari sinam. His respondere soleo, non in Typographos culpam deriuans, ne quidem in ingenii imbecillitatem, et si hos versiculos de me fac pe recito:

Inuida me spatis natura coercuit arctis,
Ingenio vires exiguaeque dedit.

Sed alia causa est, cur has scholasticas materias agito, quia qui in scholis regunt iuuentutis studia, hos necesse est has disputationes proponere. Non est nobis hic finis nostrarum commentationum propositus, vt vekut olim panegyrici audiente tota Graecia in publicis conuentibus recitabantur, ita nos ad ostentationem eloquentiae aut doctrinae nostras lucubrationes edamus, sed vtilitati scholasticorum seruimus, ac fui, quantum potui, et hortator et adiutor, vt adiungeret iuuentus ad doctrinam Christi Philosophiae studia, non illius garrulae et lutulentae, sed purioris, videlicet Mathemata, Physicen et Ethicen, et sine eloquentiae exercitiis et linguarum cognitione lumen habere haec tam multiplex doctrina non potest. Ideo vetustos scriptores vtriusque linguae multos enarrauimus, multa decerpsumus, quae videbantur ad excolendos et erudiendos ingeniosos prodere. Id fecissem accuratius, si plus esset otii. Nec succeſſebo, si quis ea, quae desiderat, deesse arbitratur propter ingenii mei tarditatem, quod etiam iniuriis fortunae et aularum debilitatum est. Sed tamen res ipsa ostendit, quaedam Physica nitidius et Ethica rectius a nobis explicata esse, quam olim tradebantur. Me quoque

que paulatim usus, ut sit, erudiit. Diu et consilium Aristotelis, et accommodationem Geometricae proportionis ad iustitiam distributiuam in quinto Ethicorum ignorauit, donec viderem eandem a Platone aliquanto illustrius traditam esse in quinto de legibus. Solet enim Aristoteles multas venustas figuratas a Platone mutuari. In eo loco Aristotelis etiam graeci commentarii consilium autoris non exponunt, non vident eum partiri omnem in vita communicationem in duo genera, in rerum commutationem, in qua quaerenda est summa aequalitas Arithmetica proportione, et in societatem cum hominibus seu personis. In hac societate, in legendis magistris, in discernendis omnium hominum gradibus priuatim et publice tuenda est proportio Geometrica. Nec sine labore diiudicauit sectas, et ostendi quomodo ad doctrinam Ecclesiasticam haec philosophica conferenda sint. Quamquam autem aspiciens interdum editos libellos ipse multa desidero, tamen minus me poenitet horum laborum, cum cogito inscitiam et ignauiam superiorum annorum. Memini cum legeremus una Oecolampadius et ego Hesiodum, meque admodum adhuc adolescentulum inuasiisset mirifica quaedam cupiditas intelligendi cum caeteros locos de ortu et occasu stellarum, tum vero eos versiculos, in quibus ait: quadraginta dies latere Pleiades, neminem fuisse in magna frequentia praeter unum Stoflerum, qui nos adiuuare posset. Nunc cum adolescentia ad veteres autores, ad veram Philosophiam reuocatur, haec omnibus scholasticis nota et decantata sunt. Magnum decus est Ecclesiae eruditio. Deinde ne possunt quidem ab ineruditis explicari difficiliores controvrsiae, in quibus non satis est res ipsas mediocriter tenere, sed etiam forma quadam et methodo, genere verborum et dexteritate quadam in explicando opus est. Haec cum desunt, saepe optimae sententiae corrumpuntur aut obruuntur. Nec raro accedit illud, quod est in Horatii admonitione: amphora coepit

coepit institui, currente rota cur urceus exit? Nec illud de nihilo est, quod seu Plato seu Socrates ait, se, si quem nactus sit, qui recte partiri, distribuere et coagmentare membra causarum possit, eius se viri ceu Dei vestigia affectaturum esse. Significabat enim Plato in grauibus causis maxime necessariam esse illam eruditam, explicandi rationem, quam profecto sine vera Philosophia nemo assequi potest.

Cum autem Ecclesiasticarum controvrsiarum magna sit varietas et difficultas, optandum est, vt haec studia florent, et coelesti doctrinae prudenter adiungantur. Et gubernatores Reip. suis consiliis et autoritate sua iuuentutem ad haec studia coniungenda adigere debant. Quantulum enim nos in scholis, nisi a superioribus ordinibus adiuuemur, efficere possumus: magna etiam paucitas est doctorum, qui in vtroque genere laborant.

Martinus Mylius in praef. Chronologiae Scriptorum Phil. Melanchthonis, Gorlic. 1582. 8.

Cum alia paene omnia admiratione digna in scriptis Melanchthonis inueniuntur, tum vero tria praecipue sunt, quae praे caeteris a viris doctis commendari solent. Primum est, quod quae vel in Theologia vel Philosophia tradidit scriptisque omnia, ex veris ac certis fundamentis ipsisque doctrinae, rei et caussae, de qua agit, visceribus hausit atque depromsit. Nam cum ille universam Ecclesiae doctrinam totamque ἐγκυλοπαιδειαν artium fideliter mente complexam teneret, eam intuens et perlustrans, optime perspicere potuit, quibus fundamentis vtendum, et ex quibus fontibus hauriendae essent certae et verae stabiendi sententiae confirmationes. Certum est una saepe vel definitione vel distinctione vel regula ex fundamentis doctrinae desumpta sententiam veram ita ab eo confirmatam, falsam confutatam esse, vt subito

subito omnes disputationes tanquam ad ictum fulminis dissipatae evanuerunt. Testantur id feliciter et fortiter ab ipso talibus fundamentis euersa et prostrata Osiandri et Stancari, ut alia exempla infinita non adducam, certamina: quorum illius controuersiam, e cuius labyrinthis expedire se nemo poterat, vna paene voce totam explicauit, monstrata differentia inter iustitiam inchoatam et imputatam. Huius vero dogma quam breuiter refutauit monstrata vna atque altera regula differentiarum inter nomina officii et appellationis naturarum? Ab hac igitur parte initio facto et quasi termino exorsus Melanchthon, postea processit ulterius, et scopum sibi certum praefixit, ad quem in omnibus dictis et scriptis collinearet. Ea fuit praceptorum ad usum dexterima et felicissima accommodatio. Nam cum fato quodam in magnam confusionem disputationum in omni scientiarum genere incidisset, dedit operam, ut inutilibus quaestionibus resectis necessaria traderet, et quae usum haberent in vitae exercitiis communibus, doceret. In hac parte cum omnia sita esse perspicacissimo ingenio animaduertisset Melanchthon, id praestitit, ut nunc quidem eo nemo rectius usum Philosophiae et Theologiae monstrasse videatur. Non iam dicam de aliis artibus, hoc tantum affirmo, Dialecticae et Historiarum usum non sic fuisse ante Philippi tempora monstratum, ut nunc Dei beneficio patet. Nam cum antea ad gartulam Sophisticam Dialectica fuissent abusi, nec ullum eius alium usum perspexissent, Melanchthon ex omnibus artibus et in primis Ecclesiae doctrina depromtis exemplis ostendit, quomodo ad explicationem magnarum rerum praecepta huius artis accommodari, et quam fortiter illa ipsa verae sententiae communiri, falsae refutari possent. Vnde iactata illa in scholis Melanchthoniis vox: Etsi omnes artes carere possent Dialectica, tamen in Ecclesia retinere eam necesse esset. Et quoties beatus senex repetit hanc sententiam? quod omnis bonus Theologus et fidelis

lis interpres doctrinae coelestis necessario sit et esse debeat primum Grammaticus, deinde Dialecticus, denique testis. Neque aurea Philippi dialecticorum erotemata hodie nisi indocti contemnunt, docti inter miracula huius aetatis referunt. Totus libellus Chronicus, quem utinam licuisset auctori integrum pertexere, senilis sapientiae Philippi pretiosus et egregius thesaurus: et in quo vere decerpit auctor κορυφας απο πασων της ισοριας αρχετων, quid aliud est? quam applicatio historiarum ad praxin et ad usum in vita communi, in Ecclesia, in Rep. denique in maximarum omnis generis controversiarum diiudicatio- ne. Itaque quod Epicharmo acuto nec insulso, vt eum vocat Cicero, homini scripsit epitaphium Theocritus, quam verius congrueret huic nostro Melanchthoni:

πολλα γαρ ποτταν ξοαν παισιν είπε χεισμα
μεγαλα χαρις αυτω.

Vtilia ad vitam pueris quia plurima scripsit, ma-
gna illi habenda est gratia.

Porro vt quicquid ex fundamentis ipsis hausisset, et ad usus debitos et maxime necessarios referre vellet, recte explicaret, adhibuit res duas accommodatissimas, sine quibus nec recte doceri quisquam, nec quae docentur, recte percipere potest: genus nimirum dicendi significan- tissimum, et ordinem atque methodum planissimam, quod iam est tertium Γεωμετρον in scriptis Philippicis. Sermo Philippi humilior est ille quidem, et secundum Horati- um, serpit humili tutus nimirum pauidusque procellae; verum non ita imitabilis cuius, vt prima fronte appareat, sed plane eiusmodi, vt secundum eundem Horatium:.. speret idem, sudet multum frustraque laboret, ausus idem. Hic autem humilis dicesadi character cum proprietatem mira sollicitudine custodiat, ad docendum longe est accommo- datissimus, caeterum verecundus maxime et mira volu- ptate afficiens legentem in simplicitate eruditissimus et peruosissimus. Quemadmodum enim plus artis est in di-

Melanchth.

Ii

atura,

Elura, quae lineamentis et proportionibus simplicitatem
 naturae aemulatur et exprimit, quam in ea quae sola va-
 rietate colorum oculis spectantium blanditur; ita nescio
 quid naturalis, et vt ille dixit, latentis energiae in ea sit
 forma elocutionis, quam Atticam vocant, et qua usum
 esse constat Melanchthonem. Nam et iis verbis utitur,
 quae non aliunde petita, sed cum ipsis rebus nata viden-
 tur: et ab ornatu et cultu otioso ita abstinet, ita affecta-
 tionem omnem vitat, vt exclamare ausim id quod Fabius
 de Xenophontis oratione pronuntiauit. Quid commemo-
 rem Melanchthonianam illam iucunditatem inaffectionatam,
 sed quam nulla affectatio possit consequi, vt ipsae finxisse
 sermonem Gratiae videantur. Tale sermonis genus ethi
 pro modestia sua extenuat Philippus et occupationum ali-
 enorum a studiis eloquentiae, in quas aetas illius incidis-
 set, varietati tribuit, tamen si rem vere aestimare volue-
 rimus, deprehendemus, generositatem quae in ipso fuit
 naturae, quaeque amans est perspicuitatis, πάντας το-
 ρῶθλον σάρπες secundum Euripidem, ad hoc genus ani-
 mum ipsis deflexisse; et vt illud libentius usurparet,
 confusionem in omni disciplinarum genere compulisse. Ne
 enim res iam ante intricatae magis inuoluerentur, veri-
 tas elucesceret, proprietatem in explicando quantum pe-
 tuit, adhibuit, ac quaesuit genus verborum, quo ad pro-
 prietatem, quae ad perspicuitatem et concordiam utilis
 est, discentes assuefierent. Quod quidem studium ita ce-
 cedit, vt non tantum amicis sed etiam praecipuis adver-
 sariis nihil gratius oratione Melanchthonis esset: et mul-
 ti magni viri etsi opinionibus ab eo dissentientes, tamen
 propter eloquentiam eum colerent, admirarentur, obser-
 uarent, ab omnibus conuiitiis et criminacionibus abstine-
 rent. Ad methodum quod attinet, et ordinem in tra-
 gidis artibus, nunquam Promethens, vt est in fabulis, tan-
 tam mundo lucem intulit, communicato cum mortalibus
 igne e coelo surrepto, quantam lucem intulit artibus me-
 thodus Philippica. Usus enim filo dialektico, hoc est,

Juce

luce illa naturae diuinitus hominum mentibus in creatione impressa, in explicandis dogmatis, et confusis rerum labyrinthis, ex sinuosis et inexplicabilibus maeandris atque ambagibus omnibus sese expediuit, et qua alii se expidirent viam et rationem expeditissimam monstrauit. Haec igitur cum ita sint, monstrosae omnino naturae et infelici sidere natum esse oportet, qui non in delitiis habeat scripta Philippica, cum eorum initium sit a veritate, scopus tendat ad utilitatem, medium sit ordo. Quid dulcius veritate? quid magis expetendum utilitate? quid pulchrius ordine? Atque hae summae dotes fecerunt, ut in omnibus bene constitutis scholis libelli Philippici discentibus semper proponerentur. Ac eventus ostendit haecenius, et docebit etiam in posterum, utiliter et feliciter docuisse schoolas illas omnes, quae hanc vere Orphei lyram arripuerunt, seu potius lumen hoc diuinitus hac aetate in Germania accensum praelucere sibi voluerunt, et contra per longas ambages sine hoc Ariadnaeo filo discentes fuisse circumductos, et hodie adhuc in luce meridiana caecutire. Denique in ea fuerunt existimatione apud omnes saniores scripta Melanchthonis, vt quibus saltem ea probarentur, docti viri nomen sibi compararent, et quod olim Fabius de Ciceronis scriptis pronunciauit: ille se profecisse sciat, cui Cicero valde placebit, ad Melanchthoniana monumenta accommodaretur: hic se profecisse sciat in erudita pietate, ut pia eruditione, cui Philippi scripta valde placebunt. Haec de utilibus lucubrationibus doctissimi Melanchthons praemittere Catalogo seu verius Chronologiac scriptorum ipsius breuiter volui. Nam alias eius virtutes et dona, quae in eum Deus tam eximia contulit, et quibus eum sic exornauit, ut quasi mortale numen nobiscum cum viueret, haberi posset, oratione exprimere, nemo nisi pari et eruditione et eloquentia instruatus poterit. Habit enim ille non adumbrata signa, sed expressas et ipsius cordi, quod erat domicilium Spiritus sancti, et velut officina diuinarum actionum, insculptas imagines

virtutum. Erat in illo sincera pietas et ardens studium purae castaeque religionis, erat ad miraculum usque summa *συγγνώμη* memoriae et iudicij, erant industriae vehementes stimuli ac laboris, flagrabat amor concordiae apud illum, vigebat amor Reip. tantus, ut illum a curis publicis abstrahere commoda nulla priuata possent. Neque ego unquam fuisse tale organum in his terris ullum puto, tam ex multarum praeclararum inter se congruentium virtutum choro, conflatum et compositum. Quis clarioribus viris omni tempore iucundior? quis doctissimis coniunctior? quis homo meliorum partium semper? quis anterior veritatis defensor? quis in voluptatibus parcior? in laboribus patientior? in benefaciendo promptior? Illa autem in illo viro admiranda fuerunt, et quae ipse philosophiam suam propriam nominare solebat, inimitabili patientia tolerare omnes omnium iniurias, comprehendere omnes caritate vere christiana, cum omnibus communicare quod habebat, seruire temporibus suorum omnium pecunia, gratia, labore, corpore etiam si opus esset, regere affectus et cohibere naturae impetus vehementioris, ne vel studio contentionis augere certamina, vel molitie animi prodere veritatem, vel pertinacia aut ambitione turbare Ecclesias et Resp. videretur. His ille tam praeclaris virtutibus cum omnes omnibus ex terris homines doctos et sapientes sibi deuinxit, tum etiam multos fortes viros et illustres Principes tenuit. Neque unquam tantum iubar coelestis doctrinae nostro tempore effulisset, nisi in hoc electum organum Deus tot naturae et ingenii dotes tam cumulate contulisset. Ut autem vixit pie, iuste et sobrie, ita mortuus est sancte et feliciter, et memoriam studiorum et officiorum suorum ingensque sui desiderium iis omnibus reliquit, apud quos bene veteris stat gratia facti —.

Elogia

Elogia et testimonia quaedam) virorum doctissi-
morum Saeculi XVI. de Philippo
Melanchthonē.*

D. Martin. Luther.

Philippus noster Melanchthon homo admirabilis, imo paene nihil habens, quod non supra hominem sit.

Eruditissimus et graeciſſimus Phil. Melanchthon apud nos graeca profitetur, puer et adolescentulus, si aetatem consideres, caeterum noster aliquis, si varietatem et omnium fere librorum notitiam speſtes, tantum valet non ſolum in utraque lingua ſed utriusque linguae eruditione. Ebraicas quoque non incognitas habet literas.

Tantum abeft ut vllus Eccius mihi Melanchthonem reddere poſſit inuidiosum, vt in omni mea profefſione nihil ducam antiquius Philippi calculo, cuius vnius iudicium et autoritas mihi ſtant pro multis millibus ſordidorum Ecciorum. Neque me pudet etſi Magiftrum artium Philosophiae et Theologiae, et omnibus paene Eccii titulis inſignem, ſi huius mihi Grammatistae diſſenſerit ingenium, meo ſenu cedere, quod et ſaepius feci, et quotidie facio ob diuinum donum, quod Deus in hoc fidele vſcultur. Eccio quidem contemtibile larga benedictione infudit. Philippum non laudo, creatura eſt Dei, et nihil, ſed opus Dei mei in ipſo veneror.

Qui Philippum non agnoscit Praeceptorem, der muß ein rechter Eſel vnd Bachant feyn, den der Dünckel gebiffen hat. Quicquid ſcimus in artibus et in vera Philosophia, illud debemus Philippo. Er ist wol ein ſchlechter Magister, iſt aber auch wol ein Doctor ueber alle

I i 3

*) Qui plura id genus testimonia honorifica de eruditione Melanchthonis legere geſtit, adeat librum, cuius titulus: *Testimonia D. Martini Lutheri de ſocio laborum et periculorum ſuorum, Ph. Melanchthon; Accesserunt et aliorum laudatissimorum virorum de eodem Philippo ſcriptisque eius iudicia per quam honorifica, Gorlicii 1580. 4. plagg. 6.*

alle Doctores. Es ist auf Erden keiner , den die Sonne
bescheinet , der solche dona haette als Philippus. Darum
laßt vns den Mann groß achten. Wer ihn veracht , der
muß ein verachter Mensch für Gott seyn.

Erasmi Roterod.

De Melanchthon et sentio praeclare, et spero magnifice,
tantum vt eum iuuenem nobis Christus diu velit esse
superstitem. Is prorsus obscurabit Erasimum.

Phil. Mel. praeter insignem eruditionem et raram eloquen-
tiam habet gratiam quandam fatalem , quam genio suo
debet potius quam ingenio , vt cum sit omnibus candi-
dis gratissimus , ne apud hostes quidem habeat quem-
quam , cui sit admodum exosus.

At Deum immortalem , quam non spem de se praebet ad-
modum etiam adolescens ac paene puer Philippus ille
Melanchthon , vtraque literatura paene ex aequo suspi-
ciendus ? quod inuentionis acumen ? quae sermonis
puritas et elegantia ? quanta reconditarum rerum me-
moria ? quam varia lectio ? quam verecundae regiac-
que prorsus indolis festiuitas ?

Oecolampadius ad Erasnum.

Crebras ad me dat literas Phil. Melanchthon. Sem-
per tui meminit , semper admiratur , semper commenda-
ri tibi rogitat : plane dignissimus Erasmi amore , qui alter
futurus est Erasmus , quique facundia , ingenio , erudi-
tione , vita , si quisquam Germanorum , Erasmus praef-
stabilit.

Io. Schwebelii.

Mihi vnuis Philippus et solus fere post diuinias lite-
ras et acute , et docte et breuissime omnia agere videtur.

P. Lotichii Secundi.

Amisimus praestantissimum virum , summa virtute
ac fide , pacis ac concordiae amantissimum , quem omnes
externi atque aduenae tanquam communem literarum pa-
rentem

rentem amabant, colebant, admirabantur; amabitque multo vehementius ac praedicabit, extincta inuidia, omnium seculorum posteritas.

Andr. Carlstadt. ad Ph. Melanchth.

Non ignorat vniuersa Wittembergensis Ecclesia, in qua tu primus dux agis, quam raro et mirabili sis iudicio, id quod tibi experientia permotí tribuunt multi. Ego autem ex caussis summum esse dinoui. Nempe quae vix singula cernimus in aliis, ea tu omnia communia Dei dono et voluntate habes linguarum interpretationem. Dialeticam taceo, quanquam haec in excogitandis argumentis est muta, tamen in iudicandis non nihil valet. Oratioriam cui sua praecepta sunt quomodo verum inueniatur, non modo ut iudicetur, cui pecularis est vis, verborum lumine ferire ac sententiarum pondere triumphare, cui est potestas retrusa eruendi, obscura illustrandi, et in summa e fumo faciendi ignem. quid enim non posset illa flexanima rerum domina et regina? qua tu inprimis es educatus, omnia sane veluti imperator bonus et fortis adoraris ea, nihil adeo saxeum est, quod non facile commolias, nihil tam fusum, quod non amputes, nihil tam angustum, quod non queas dilatare. Imo nihil est, quod tibi non obtemperet, rigidos flectis, erectos inclinas, iacentem erigis, aduersantem et repugnantem capis. Doces, dedoces. Incendis, restinguis. Omnia tuae vehementiae cedunt etc.

Idem ad Spalatinum.

D. Philippus mihi est charissimus et non postreme suspicendus. Homo maxima eruditio et ingenuus, de quo maiorem habeo spem, nec metuo eum discessurum.

O P E R A.

Prima collectio Operum Basileensis.

„Operum Philippi Melanthonis Tomi V. quorum catalogos sequentes pagines indicabunt. Cum præfatione Autoris. *Basileae apud Ioan. Hervagium, Anno M. D. XLI.,* in folio.

Catalogus Tomi primi.

Comment. in Genesin.

Comment. in Proverb. Salom.

Enarratio in aliquot Psalmos.

Annotationes in Euang. Matth.

Annotatt. in Ioannem.

Annotatt. in ep. Pauli priorem ad Corinth.

Oratio Didymi pro M. Luthero.

Apologia pro M. Luth. adu. Parif. Sophistas.

Iudicium contra Anabaptistas.

De coena Domini sententiae.

De officio Principum.

An liceat Christianis litigare.

De gradibus consanguinitatis sive affinitatis.

De Ecclesia.

Sententiae de promouendo Euangelio.

Tomi secundi.

Comment. in Epist. Pauli ad Romanos.

Summa doctrinae in proph. et apost. scriptis traditae de iustificatione coram Deo.

Dispositio Epist. Pauli ad Romanos.

Scholia in Epistolam Pauli ad Coloss.

Loci communes theologici.

Tomi tertii.

Confessio fidei.

Apologia confessionis.

Catechismus.

Ratio

Ratió breuissima concionandi.

Ratio brevis disputationes Theologiae.

Disputationes.

De tribus votis.

Epistola ad Comitem Ioan. a Vueda.

Tomi quarti.

Comment. de Anima.

In I. II. III. V. lib. Ethic. Aristot. Comment.

Philosophiae moralis Epitome.

In Politica Aristotelis Comment.

Tomi quinti.

Grammatica latina.

Grammatica graeca.

Dialecticae lib. IIII.

Rhetoricae lib. II.

In Hesiodum enarratio.

Vocabula mensurarum et rei numariae.

Farrago epigrammatum.

Secunda collectio Operum Vitebergensis.

„Omnium Operum reuerendi viri Philippi Melanchthonis Pars prima, in qua quae scripta contineantur, sequens pagina indicat. Additus est ad finem copiosus index rerum et explicationum praecipuarum. Cum gratia et priuilegio ad annos quindecim. Wittebergae excud. Io. Crato, 1562. P. II. ib. e. a. P. III. ib. 1563. P. IV. ib. 1564. fol.

Index Partis primae *).

Catechesis.

Augustanae Confessionis editio prima.

I i 5

Augu-

*) Editor horum operum est Casp. Peucer, qui hanc P. i. dedicauit Maximiliano Regi Bohemiae, in qua epistola dedi-

Augustanae Confessionis editio postrema.
 Confessio doctrinæ Saxoniarum Ecclesiarum.
 Locorum theol. postrema editio.
 Examen theologicum.
 De Coniugio.
 De controuersia Stancari.
 Definitiones appellationum in doctrina Ecclesiae visita-
     tarum.
 Responsiones ad Articulos inquisitionis Bauaricae.
 Enarratio Symboli Niceni prior.

Partis secundae *).

Epitome renouatae Ecclesiasticae doctrinae.
 Ratio breuis sacrarum concionum traſtandarum.
 De officiis concionatoris.
 Brevis ratio descendae Theologiae.
 Didymi Fauentini adu. Th. Placentinum oratio.
 Aduersus Parisiensium Theologastrorum decretum apo-
     logia.
 Responsio ad scriptum quorund. delectorum a Clero
     secundario.
 De Ecclesia et autoritate verbi Dei.
 Doctrina de poenitentia.
 Defensio coniugii sacerdotum.
 Scripta quaedam de vsu integri Sacramenti.
 Scriptum contra Stenckfeldium.

Testi-

- dedicatoria agit de varia Ecclesiae fortuna et facie inde
 ab initio mundi vsque ad sua tempora, deque causis
 edendi iunctim scripta Melanchthonis. Quarum prima
 est, vt posteritas cognoscat, quale tradiderit genus do-
 ctrinæ is, qui præcipua certamina in congregatis cum
 aduersariis sustinuit, et disputando dogmata eorum præ-
 cipue labefactauit. Altera est, vt haec scripta refutent
 iniqua de eo iudicia et calumnias malorum hominum.
 •) Huic P. II. præfixit Peucerus epistolam dedicatoriæ
 ad D. Augustum Elect. Sax. de necessaria mutatione
 dogmatum falsorum, quæ fuerant in Papatu, agentem.

- Testimonia de Eucharistia non administranda, nisi ad-
sint, quibus ea distribuatur.
- Annotata a D. Casp. Crucigero Ratisbonae ad refutan-
das præstigias Sophismatum Eccii.
- Enarratio Symboli Niceni postrema.
- Comment. in Genesin.
- Argumentum in Esaiam Prophetam.
- Arg. in Ieremiam.
- Arg. in Threnos Ieremiacae.
- Comment. in Danielém.
- Arg. concionum Proph. Haggaei.
- Comment. in Proph. Zachariam.
- Explicationes in initium Malachiae.
- Commentarii in Psalmos.
- Enarratio 51. Psalmi et aliorum.
- Enarratio Psalmi: *Dixit Dominus etc. et aliquot se-
quentium.*
- Explicatio Proverbiorum Salom.
- Enarratio libri Salom. cuius tit. est Ecclesiastes.
- Argumentum eiusdem libri repetitum Wit. a. 1534.
(1554.)

Partis tertiae *).

- Enarrationes Euangeliorum dominicalium.
- Conciones explicantes integrum Euangeliū Matthaei,
Vitebergae habitae a Seb. Froschelio, scriptae
a P. Melanchth.
- In Euangeliū Ioannis Enarratio proposita a Caspero
Crucigero.
- Commentarii in ep. Pauli ad Romanos.

Partis

- * Dedic. ad Fridericum Palat. Elect. agit de norma iudi-
cii, qua diiudicandae sint controversiae dogmatum et de
iudiciorum auctoritate.

Partis quartae *).

Dispositio orationis in ep. Pauli ad Romanos.

Enarratio ep. Pauli ad Romanos edita 1556.

Brevis et utilis comment. in priorem epistolam Pauli ad Corinthios et in aliquot capita secundae.

Enarratio ep. Pauli ad Colossenses praelecta a. 1556.

Enarratio epistolae prioris ad Timotheum et duorum capitum secundae.

Propositiones complectentes praecipuos articulos doctrinae coelestis traditae in schola Witeb. ut essent materia disputationum contra praeftigias Pontificias et multas recentes.

Propositiones theologicae M. Lutheri et P. Melanchthonis continent summam doctrinae christianae scriptae et disputatae Witebergae inde usque ab a. 1516.

Colloquium Wormatiense institutum a. 1540.

Acta in Conuentu Ratisbonensi, 1541.

Acta Sinalcaldebsia, 1533.

Causae quare et amplexae sint, et retinendam ducant doctrinam quam, profitentur Ecclesiae Aug. Conf. et quare inquis iudicibus collectis in Synodo Tridentina non sit adsentiendum.

Scripta exhibita in Colloquio Wormatiensi a. 1557.

Responsio ad criminationes Staphyli et Auii.

Consilium de moderanda controversia in articulis religionis praecipuis scriptum ad Gallos, 1535.

Epistola ad Senatum Venetum, a. 1539.

Epistola ad Regem Angliae, Henricum VIII. a. 1539.

* Dedic. ad Ioachimum II. Elect. Brand. agit de iis, quae in Comitiis imperii a Theologis ad controversias religionis vel componendas vel leniendas agitata fuerant.

DECLAMATIONES.

, „Selectorum Declamationum Philippi Melanthonis,
 „quas conscripsit, et partim ipse in schola Vuitebergensi
 „recitauit, partim aliis recitandas exhibuit. Tomus pri-
 „mus, Argentorati, 1559., 8. Editor est Nic. Gerbelius.

Catalogus primi Tomi *).

Adhortatio ad christ. doctrinae per Paulum proditae stu-
 dium.

De theologicorum studiorum dignitate oratio.

Oratio de gradibus in Theologia seu Euangelii Doctoribus
 promouendis.

Adhortatio — de doctrinae puritate in Ecclesia conser-
 tianda.

Oratio de dignitate studiorum theologicorum ac ministe-
 rio Ecclesiastico.

Querela Lazari ad omnes Reipublicae gubernatores.

Historia de Diuite et egeno Lazaro versibus reddita.

De exemplo emendati Latronis in cruce propugnantis glo-
 riam Christi.

Oratio de admirando Dei opere, quo testatur Deus se per-
 petuo Ecclesiam Christi in mundo conseruare.

Oratio de diuino Paulo Apostolo.

Responsio ad scriptum quorundam electorum a Clero se-
 cundario Colon.

Oratio de legibus deque eo Iure, quod in scholis hoc
 tempore et in iudiciis in bona Europae parte regnat.

Christianis non esse necessarium ut legibus Mosaicis. Item
 Romanum Ius antecellere legibus aliarum gentium.

Res non iudicandas secundum arbitrium iudicis, sed secun-
 dum ius scriptum.

Vtrum magis expedit regi ciuitates arbitriis gubernato-
 rum, an scripto iure. item de veterum interpre-
 tum dignitate. Oratio

*) Sequentes huius primi tomii editiones mihi innotuere:
 Argent. 1544. 1546. 1555. 1558. 1559. 1564. 1569. 8.

510 · SCRIPTA MELANCHTHONIS.

Oratio de iustitiae aequitatisque scriptae ac de stricti juris ratione ex I. Placuit, C. de iudiciis.

De dignitate legum, quarum et est et futurus est usus, et iam si magnae fuerunt et nunc sunt, et impendent rerum humanarum mutationes.

Oratio de laudibus et utilitatis magnitudine artis Medicæ. Non aliam artem ex prophani, aut plures utilitates ad vitam adferre aut digniorem esse Medicina.

Oratio contra Empiricos Medicos.

Ecclesiis opus esse liberali eruditione.

Oratio de doctrina Physica.

Oratio de laudibus et utilitatibus Astronomiae ac Geographiae.

Oratio de ea parte Astrologiae, quae de syderum effectibus in natura inferiore disputat.

De multiplici Arithmetices et Geometriæ utilitate.

Oratio de Dialectica.

Necessarias esse ad omne studiorum genus artes dicendi.

Oratio de studiorum eloquentiae exercitiis atque laudibus.

Oratio in laudem nouae scholæ Noribergæ habita.

De dignitate vitae scholasticae.

Quo consilio olim gradus discentium instituti sint.

Oratio de gradibus scholasticis deque utilitate examinum.

De corrigendis adolescentiae studiis.

De emendatis scholis restituendis.

De studiis inferiorum artium.

De linguarum studiis et utilitatibus.

De concordia et communicatione studiorum atque operarum, sine qua retineri et consistere resp. non potest.

Oratio de miseriis et aerumnis Paedagogorum.

Oratio de amore veritatis seu de odio Sophistices.

Oratio de fugienda Sophistica in dirimendis controv. Eccl.

Oratio de Regum officio, videlicet, an in tanta religionum dissipatione Rom. Imperator synodum indicere,
et

et ea quae ibi recte et pie constituentur, armis tueri
debeat.

Quaestio, quare Plato dixerit, optimum esse statum reip.
eum, qui medius est inter tyrranideum et demo-
cratiam.

Oratio de gratitudine.

Oratio de ingratitudine, impietate et scelere cœculi.

De utilitate fabularum.

**Oratio contra adfectionem nouitatis et aliarum ineptia-
rum in vestitu.**

De crudelissima vrbis Romæ direptione.

Oratio de temulentia et ebrietate.

Encomium Sueorum.

Oratio de antiquitate et laudibus Franciae.

Oratio de encomio formicarum.

„Philippi Melanchthonis cum præfationum in quo-
dam illustres autores, tum orationum de clarissimorum
virorum vitiis. Tomus secundus. Argentorati, 1559.,
8. Editor est Nic. Gerbelius.

Catalogus huius Tomi secundi *).

Praefatio in Hesiodum.

Alia in eundem.

In Homerum.

In Aeschinis et Demosthenis Orationes.

In Ptolomaei magnam compositionem.

In Arithmeticam.

In Geometriam.

In tabulas resolutas Schoneri.

In Sphaeram Ioannis de Sacrobusto.

In Theoricas nouas Planetarum.

In Alfragadum et Albategni.

In

* Prodiit quoque secundus tomus Orationum Argentora-
ti, 1544. 1546. 1555. 1558. 1559. 1564. 1569. 8.

- In Computum Ecclesiasticum.
In Galenum.
In Xenophontem.
In Officia Ciceronis.
Alia in officia Cic.
In Carmen Frederi de laude urbis Hamburgae.
In Turcicarum rerum comment. Pauli Louii.
In Chronicon Abbatis Urspergensis.
Paraphrasis Plinianae praefationis.
In Dialecticam Rodolphi Agricolae.
In Metricam Micylli.
In Grammaticam Micylli.
In Syntaxin P. Melanthonis.
In Prophetam Danielem.
Alia in eundem.
In harmonias de Passione Christi.
Alia in easdem.
Oratio de vita Augustini.
Oratio de diuo Ambroso.
De Polycarpo Episcopo Smyrnaeo.
Oratio de Platone.
De vita Aristotelis.
De vita Hippocratis.
De vita Galeni.
De Irnerio et Bartolo ICtis.
Epicedion Erasmi Roter.
Apotheosis eiusdem.
De vita Rodolphi Agricolae.
Laudatio funebris D. Sebaldi Munsteri.
De Imperatore Ottone primo.
De Sigismundo Imperatore.
De Friderico Barbarossa. Imp.
De Henrico III. Imp. ac Rodolpho Duce Sax.
Oratio funebris dicta Diuo Maximiliano Caesari.
Oratio dicta in funere Friderici Sax. Ducis.
Oratio funebris in mortem Iohannis Ducis Sax.

De

De Guelfo Duce Bauariae historia.

Epistola ad Comitem Ioannem a Vueda.

Epistola de Conuentu Augustano.

Ad Venetos quosdam Euangelii studiosos.

Ad Oecolampadum de Coena Domini.

Oratio Olyntiaca prima Demosthenis P. Melanthone interpretate.

Olyntiaca secunda.

Olyntiaca tertia eodem interprete.

Philippica Demosthenis prima.

Oratio Demosthenis contra Aristogitonem.

Contra Aristogitonem oratio secunda.

Oratio Luciani latine redditâ, calumniae non esse temere credendum.

De nota Pythagorica, qua hospitem hiruadinem recipi nolabant.

Oratio Critiae contra Theramenem ex Xenophonite.

Selecturum Declamationum Ph. Melanthonis, quas conscripsit, et partim ipse in schola Vitebergensi recitauit, partim aliis recitandas exhibuit. Tomus tertius. Argentorati, 1559. 8. Editor est Casp. Peucerus.

Index Tomi tertii *).

Oratio de Ionatha, filio Saulis.

Oratio de Machabaeis.

In funere D. Mart. Lutheri.

Oratio de M. Luthero vel de aetatibus diuersis ac temporibus Ecclesiae et dissensionibus Eccl. nostro tempore.

Quaestio D. Io. Bugenhagii, num liceat Theologo petere hunc honorem, nolite vocari Rabi.

Oratio de Basilio Episcopo Caesariensi.

Oratio

*) Prodiit quoque Argent. f. a. Basil. 1551. Francof. 1551. Erfurd. 1551. Argent. 1562. 1566. 1567.

Melanchth.

K k

- Oratio de vita Hieronymi.
 Oratio de Friderico Duce Sax. Elect.
 Oratio de Ioanne Ducc Sax. Elect.
 Oratio de Friderico Landgrauio Turing.
 Oratio de Principe Sybilla conj. Io. Frid. Elect.
 Oratio de Eberardo Duce Wirtebergensi.
 Oratio de Matthia Rege Vngariae.
 Oratio de vita Georgii Principis Anhaltini.
 Oratio Ge. Sabini habita in funere Dorotheae coniugis Alberti March. Brand. et Prussiae Ducis.
 De dignitate Principum quibus electio Imperatoris commendata est.
 De Ioanne Regiomontano.
 De Alfragano et mathematicis disciplinis.
 Oratio continens Historiam Io. Capnionis.
 Oratio de Casp. Crucigeso.
 Oratio de vita Hier. Schurffii.
 Oratio de Aristotele.
 De vita Auicennae.
 De natuitate Filii Dei.
 De verbo ἐργοτομεν.
 De quaestione proposita a Samsone Iudic. XIII.
 De maxilla Samsonis.
 De dicto Pauli: Deus est qui efficit ut velit etc.
 De tribus farinae satis.
 De fermento mixto tribus farinae satis.
 De dono interpretationis in Ecclesia.
 De discrimine Ecclesiae Dei et imperii mundi.
 De dicto Pauli: typus esto fidelium in sermone etc.
 De dicto Christi: Ego pro te oraui, ne deficiat fides tua.
 De Mose feriente petram.
 De dicto Christi: Pater sanctifica eos in veritate.
 De dicto Pauli: attende lectioni, consolationi etc.
 De eodem dicto Pauli.
 De dicto Pauli: Sermo Christi habitet in vobis etc.

De

- De dicto Salomonis: Nescit homo an amore vel odio dignus sit.
- De dicto Christi: Nemo rapiet oves meas ex manibus meis.
- De dicto Moysi: Abiicite Deos alienos etc.
- De officio eorum qui sunt in Ministerio Euangelii.
- De dicto Esaiae: Posui verba mea in ore tuo.
- Oratio de dicto Pauli: Probet vnuquisque opus suum.
- De vera Dei inuocatione.
- De dicto in Genesi: Non auferetur sceptrum etc.
- De consideratione fidelis salutaris partus filii Dei.
- De precatione.
- De definitione iustitiae, quae extat apud Clement. Alexand.
- De imagine Dei.
- Adhortatio ad eos qui docent in Ecclesia Noribergensi, ad diiudicationem controversiae Osiandricae.
- Epistola in qua refutantur calumniae Illyrici.
- Oratio in qua refutatur calumnia Osiandri reprehendentis promissionem eorum, quibus tribuitur testim. doctrinæ.
- De Agone Christi.
- Quaestio de duobus canalibus qui a fauibus orti descendunt in corpus etc.
- Disputatio de periodis Imperiorum.
- Quaestio an errores possint tam late grassari contra fundatum Ecclesiae, vt videatur esse vniuersalis consensus.
- Quaestio an satisfactio canonica sit mandata diuinitus, vt Synodus Bononiensis affirmat.
- Quaestio vtrum fatendum sit, in Ecclesia Synodorum iudicia esse oportere.
- Quaestio de fato Stoico.
- Quaestio Pauli Lutheri, cur Medicæ arti studuerit.
- Oratio de vita Io. Bugenhagii Pomerani.
- Quaestio proposita a Balth. Neandro.

„Selectorum Declamationum Ph. Melanchthonis,
 „qnas conscripsit, et partim ipse in schola Vitebergensi
 „recitauit, partim aliis recitandas exhibuit. Tomus quar-
 „tus. Argent. 1560., 8. Editor est Casp. Peucerus.

*Index tom*i* quart*i* *).*

- Oratio de iudiciis Ecclesiae et de discriminē poenae Eccl.
 et politicae.
- De discriminē legum politicarum et traditionum hum. in
 Ecclesia.
- De dignitate doctrinae legum et I^Ctorum.
- De legum fontibus ac disciplina.
- De legibus.
- De stricto iure et aequitate.
- De sententia in Decretis, singulos possidere ea quae possū-
 dent, iure humano.
- De dignitate studii iuris.
- Oratio H. Schurffii in promotione D. Io. a Borcken.
- De veris legum fontibus et causis.
- De ordine Politico.
- De legum iustitia et disciplinae praestantia et necessitate.
- De lege Placuit, Cod. de Iudiciis.
- De capta Constantinopoli.
- Oratio Arn. Burenii de disciplina scholae Rostochianae.
- De consideranda Sympathia et Antipathia in rerum na-
 tura.
- De arte Medica seu de honore habendo corporibus no-
 stris.
- De causis putrefactionis.
- De dignitate et utilitate artis Medicæ.
- De doctrina Physica.
- De studio doctrinae Anatomicæ.
- De partibus et motibus cordis.
- De Salinis Saxoniciis.
- De Appellationibus panum.

De

* Argent. 1558. 1566. 1567.

De regione et gente Myorum.

De Orione.

Praefatio in libros de iudiciis nativitatum I. Schoneri.

— — in quadripartitam Ptolomaei.

— — in Procli metaphrasin quadripartitae Ptolomaei.

— — in tabulas Astronomicas de utilitate studiorum Astron.

De vita et scriptis C. Plinii.

Oratio de studiis litterarum non deserendis.

Oratio de necessaria coniunctione scholarum cum ministerio Euangeli.

De studiis linguae graecae.

De studio linguae Ebreae.

De scala Iacob, quae imago Ecclesiae est.

Epistola consolatoria ad I. Pfeffingerum de morte filii.

Epistola gratulatoria de coniugio.

Oratio de coniugio.

De vita D. M. Lutheri.

Praefatio in tertium tomum scriptorum Lutheri.

— — in quartum tomum.

— — in quintum tomum de vita Georgii Princ. Anhalt.

— — in septimum tomum operum Lutheri.

— — de tribus virtutibus in sermone.

— — ad Thomam Archiepisc. Cantuariensem.

De horrendis abusibus ac prophanatione coenae dom. in missa.

Oratio de Pontif. Rom. ambitione et tyrannide.

— — de pulmone et de discriminis arteriae trachei et oesophagi.

— — de cura recte loquendi.

— — de Medicinae usu item rerum sympathia et Antip.

— — de Ernesto Duce Brunsuicensi.

— — de studiis veteris Philosophiae.

— — de Erasmo Roterodamo.

Petitio ad Decanum nomine Candidatorum.

- Quaestio quare filius Dei promissus patribus nominetur Siloh.
- Quaestio de discrimine annorum apud diuersas gentes.
- Quaestio de terrae motibus.
- Quaestio an iuste absolutus sit Anaxilaus dedens Byzantium.
- Quaestio an Laurentius debuerit mortem potius velle, quam tradere Imperatori pecuniam Ecclesiae.
- Quaestio de dicto Esaiæ: Conuertimini, si fuerint peccata vestra sicut coccinum etc.
- Quaestio an filius Dei etiam inuocandus sit tanquam Mediator.
- Responsio de controversiis Stancari.
- Quaestio vtrum λογος apud Ioannem significet personam an vero cogitationem euanescentem.
- Quaestio de dicto Pauli: Nemini 'quicquam debeat', nisi dilectionem mutuam.
- Quaestio an politica potestas debeat tollere haereticos.
- Quaestio an verum sit dictum: frustra seruat Euangelium, qui non seruat canones conciliorum.
- Quaestio an recte dictum sit a Xenophonte, bibendum esse ita, vt sitiens desinas.
- Quaestio vtrum in prandio an in coena cibo et potu largiore vti conueniat.
- Quaestio quare filius Dei vocetur λογος.
- Quaestio de dicto Genesis 48. nomen meum et nomina Patrum meorum inuocentur super pueros istos.
- Quaestio de duobus dictis, quae in speciem pugnare vindentur, altero Syracidis, altero Pauli.
- Quaestio vtrum Pastori Ecclesiae pio liceat habere iurisdictionem in praedio attributo.
- Quaestio sequaturne vocem Ministerii non esse medium, quia unus Christus sit Mediator.
- Quaestio de febrium rigoribus et earundem differentia.
- Quaestio cur fructus crudi exulcerent intestina.
-

„Oratio-

„Orationes postremae scriptae a hucfendo viro
 „Philippo Melanthone, proximis annis ante obitum.
 „His adiunctae sunt aliae orationes ab illius obitu recita-
 „tae publice in Academia Witebergensi, cum gratia et
 „privilegio ad annos quindecim. Viteb. 1565., 8. Editor
 est Mich. Maius.

*Contenta huius quinti Tomi *), omissis iis, quae
 minoris sunt argumenti, et post mortem Phi-
 lippi demum ab aliis autoribus conscripta sunt.*

**Oratio habita in renunciatione gradus Doct. in Theologia
 Cunr. Beckeri.**

Oratio de laude remediorum et medicationis.

Quaestio explicata a D. Henr. Paxmanno.

Quaestio proposita a Laur. Milichio.

Oratio de Gregorio Nazianzeno.

Oratio de Imperatore Ludouico Bauaro.

**Oratio de congressu Bononiensi Caroli Imp. et Clementis
 Pontificis.**

Oratio Viti Vinshemii de Anatomia.

Oratio num virtus sit habitus.

Oratio de Charitum appellationibus.

**Oratio, an ad coenam Dom. admittendi sint, qui petunt
 a iudicibus defensionem aut poenam.**

**Oratio de dicto Pauli: ascendit in altum, captam ducens
 captivitatem etc.**

Oratio de D. Gregorio Pontano.

Explicatio Aphorismi XLII. de Apoplexia.

Oratio de Ecclesia Christi.

Oratio de verbis I. Paralip. 17. v. 17.

Oratio habita in funere P. Melanthonis a Vito Vinshemio.

Reliqua, quae insunt huic tomo, recensere haud
 necessarium puto, quippe quae a scopo no-
 stro aliena. Attamen hoc, adhuc indica,
 sub finem h. t. p. 1039. et p. 1048. extare
 Kk 4 P. Mel.

*) Viteb. 1572. Vit. 1590.

P. Mel. adhortation. de legendis tragœdiis
et comoediis.

— — — præfationem quam præscripsit cuidam
libello de arte Poetica.

---

*Orationum, quae magna rerum et argumentorum
varietate scriptæ et recitatae sunt in Academia Witeber-
genſi, ab Anno 1565. vsque ad A. 1571. Tomus sex-
tus. *) Witeb. 1571. 8. Editor est Mich. Maius.*

*Orationum scholæ Melanchthonianæ, quæ ab A.
1571. vsque ad A. 1574. in Academia Witebergensi scri-
ptæ et recitatae sunt, Tomus septimus. Seruætæ exc.
Bonauentura Faber, A. 1586. 8. **)*

Editor et collector orationum huius septimi et
vltimi Tomi, Martinus Mylius, Rector scholæ Gorli-
censis, in præfatione ad Senatum Gorlicensem de hoc
instituto suo ita loquitur: Peruenerat iam series oratio-
num ad A. 1571. comprehensa tomis, quos vocant,
sex: et iam septimus ad editionem et ipse adornandus
erat; cum ea tempora inciderunt, quæ non solum edi-
tionem oratiuncularum illarum impedierunt: sed et in
causa fuere, vt alia penderent opera interrupta minae-
que murorum ingentes aequataque machina coelo —
Cum igitur ita cessare viderem aliquos, vt in dubium res
adduci videretur, an unquam nouus orationum libellus
ad priores illos accessurus esset; ego motus officio pietatis,
qua essem obligatus illi scholæ tanquam piae alu-
mnae meæ; motus etiam vtilitate quæ ex talibus ora-
tiunculis peti posset; fretus denique bona eorum, ad quos
negotium hoc pertinere poterat, venia; duxi orationes
illas, quarum plerasque ipse recitare audissem, ac tum
statim

*) Francœf. ad M. 1583.

**) Inter rarissimos hic tomus referendus est.

statim diligenter colligere coepisse, tandem publici iuris facienda esse.

Nota. Iam ante hos coniunctum editos tomos Orationum Melanchthonis, quos hic recensuimus, prodierunt: Orationes aliquot lectu dignissimae a Phil. Mel. atque aliis doctissimis quibusdam in publica Wittenb. schola pronunciatae. Hagan. 1533. 8.

Liber selectarum Declamationum Ph. Melanchthonis, quas conscripsit et partim ipse in schola Witteb. recitauit, partim aliis recitandas exhibuit. Adiectae sunt eiusdem praefationes in aliquot illustres Autores. Argent. 1541. 4. Editor est. Nic. Gerbelius.

His collectionibus adiungimus quoque eam, quam edidit curavit Io. Richardius nitidis typis et charta sub hoc titulo: Declamationes Ph. Mel. omnes quae ab ipso et aliis in Acad. Witteb. recitatae ac editae sunt, nunc primum in gratiam et communem studiosorum utilitatem optimo ordine in tres tomos distinctae. Argent. exc. Theod. Rihelius, 1570. m. 8. Tomus I. Philosophicus. II. Medicus ac Iuridicus, et tomus III. Theologicus.

CONSILIA LATINA.

Phil. Melanchthonis Consilia suæ iudicia theologica, itemque responsiones ad quaestiones de rebus variis ac multiplicibus secundum scriiem annorum digestae. una cum fragmentis narrationum hist. pertinentium ad acta plurimorum conuentuum theol. aliarumque tractationum publicarum in causa religionis. Ad refutandas calumnias plaerasque φιλιπτορεσιγνων, et ad formanda iudicia dissentientium, et ad memoriam conservandam eorum, quae superioribus annis in Ecclesiis Germaniae acciderunt. Collecta et nunc primum edita studio et opera Christophori Pezelii, Th. Doct. Neustadii, ap. haeredes Wilh. Harnissi, MDC. 8.

Pars prima pagg. 670. Pars secunda pagg. 416. Raritas huius libri requirit, vt Lectori sistatur Index omnium eorum quae in hoc libro continentur.

P. I. A. C. 1521.

De abrogatione missae priuatae in Eccl. Witteb. ad Fri-
der. Elect. Sax. scriptum delectorut ab Academia.
Ad instructionem ex aula Electoris Sax. Responsio co-
rund. delectorum.

Propositiones Mel. de missa et vero vsu coenae dom.

1523.

Interpretatio monstri Papafelli Romae in Tyberi inuentij.

1525.

Historica de interitu Th. Munzeri.

De M. Lutheri coniugio narratio.

Quid in emendatione Ecclesiarum copta per Luth. prae-
cipue spectandum sit.

Duae quaestiones propositae Luthero de somniis a Ph.
Mel. et ad eas Luth. responsio.

1526.

De missa et coelibatu.

De votis monasticis, et an coniugium sit concedendum
puellae quae in monasterio aliquandiu vixerat.

1527.

Contra Anabaptistas ad Abbatem Noribergensem.

1528.

Quod consilium Theologorum fuerit in apparatu bel-
lico Elect. Sax. et Landgr. Hass. sparsu rumore de
bello.

De scriptis contrariis ab Erasmo Roter. et Luth. de libe-
ro ac seruo arbitrio editis.

De versu Virgilii: Omnibus in morem tensa coma preffa
corona.

1529.

De Conventu Spirensi.

De conventu Marpurgi habitu historica.

Capita de quibus conuenit inter Luth. et Cinglium.

1530.

Historica quaedam de comitiis Augustanis, in primis de
Confessione.

De

De confutatione a Pontificiis opposita et de collatione sententiarum vtriusque partis.

De eodem conuentu Augustano ad Io. Silberborn.

Deliberationes, vtrum intermittdae sint conciones sacrae.

De priuata missa, quod restituenda ea non sit.

Ad Georgium March. Brandenb. de eadem priuata missa.

Respnsio ad obiectionem sumtam ex voce Λειτεργεριας.

Disp. de traditionibus hum. inter Mel. et Luth. agitata.

1531.

An liceat arma sumere defensionis necessariae causa.

Iudicium de libris Campani.

Consultatio de digamia Regis Angliae et diuortio.

1532.

Quo candore legi debeant epistolae inter amicos scriptae.

De definitione fidei Ebr. XI. explicatio.

De facto Achab eripientis vineam Naboth.

De vsu vtriusque partis coenae Dom. ad Elect. Brand.

1533.

Vtrum recte ad Synodum prouocent Protestantes.

Epistola Protestantium nomine scripta ad Regem Ferdinandum.

Apologia, de caussis cur doctrinam Euang. sint amplexi et cur Tridentina Synodus non sit approbanda. *)

An in Synodo soli Episcopi habeant vocem decisivam in diiudicatione doctrinae.

1534.

An probanda sit Stoicorum sententia, quod omnia fiant necessario.

Academiae Witebergensis leges.

Statuta collegii facultatis theol.

1535.

Resp. ad Cratorem Gallicum in conuentu Smalcald.

De P. Mel. vocatione in Galliam litterae Regis Francisci.

Epistola Mel. ad Io. Bellaium Episc. Paris.

Epistolae duae Mel. ad Io. Sturmium.

Con-

*) Sed est anni 1546.

§24 . SCRIPTA MELANCHTHONIS.

Consilium de moderandis controv. relig. in Gall.

De articulis quib. ex eo consilio mutilate decortis.

Narratio de praeparatoriis ad acta concordiae in causa
Sacramentaria.

1536.

Quaestiones de iustificatione propositae a P. Mel. Luther-
eo, et huius ad singulas illas responso.

De modo iustificandi coram Deo ad I. Brentium.

De conciliatione controv. de Coena dom. inter Luthe-
rum et superioris Germ. Theologos.

Ad Io. Brentium de sententia Buceri.

Ad Io. Agricolam de eodem negotio.

Ad Mart. Bucerum.

Ad Vrb. Regium de eadem re.

Articuli concordiae Witteb.

Buceri exhortatio ad suos Collegas.

Buceri declaratio de art. conc. Argentinae exposita.

An Magistratus oppidanus ius habeat abolendi impios
cultus in templis cathedralibus.

De intellectu legis in Codice, quae Mathematicos ejici
ex ciuitatibus et interfici iubet.

De muta, an sit admittenda ad communionem, et de
Gonorrhoea in somno.

Verum Astrologicae obseruationes profint Medicis ad
morbos iudicandos.

1537.

Historica de Actis Smalcaldensibus.

De potestate et primatu Papae, et de potestate ac iuris-
dictione Episcoporum.

Resp. ad sycoph. reprehensiones moderatorum suorum
consiliorum.

De constitutione Bonifacii VIII ut Papa habeat ius vtrius-
que gladii.

An principes debeant mutare impios cultus cessantibus
aut prohibentibus Episcopis.

An

An edicta magistratum violare, sit peccatum mortale
seu regnans.

An peccatum mortale sit violare traditiones Episcoporum.

1538.

De sacramentali praesentia corp. Christi in Coena ad V.
Theodorum.

In quibus de iustificatione et bonis operibus conueniat
inter Protestantes et Pontificios.

1539.

Ad Senatum Venetum commendatio doctrinae repur-
gatae.

Ad Regem Angliae contra edictum ab Episcopis editum.

De dicto Augustini: Euangelio non crederem, nisi au-
toritas Ecclesiae me moueret.

An recte fecerit vir nobilis Nicomediensis, cum publice
concerpsit edictum Diocletiani contra Christianos.

1540.

Ad Pastores Noribergenses: Quatenus conciliatio cum
Pontificiis admitti possit aut debeat.

Historica de Actis Conuentus Smalcaldici.

Resp. datum legatis Caroli V. in quo est refutatio calu-
mniarum, quasi praetextu caussae Euangelicae qua-
rantur a nostris opes Ecclesiasticae —

Scriptum contra Suenckfeld. et alios errores.

Testamentum Mel. scriptum ante morbum Wima-
riensem.

De occasione testamenti istius scribendi.

Protestatio scripta Gotha, cum instaret colloquium
/ Wormat.

Historica de conuentu Wormatiensi.

Carmen Mel. ad I. Sturmum de eodem conuentu.

Oratio Granuellani initio conuentus.

Responsio ad eam nomine Protestantium.

Mel. Epistola ad Praesides Colloquii.

Ad Granellanum.

Ad

Ad Legatum Pontificium.

**De quaestione: vtrum reditus donati Ecclesis eripiendi
sint otiosis et impiis oppugnantibus Euangelium.**

Consilium de constitutione Acad. Lipsicae.

Commonefactio de ratione studiorum.

1541.

**De iudiciis Ecclesiarum constituendis et de ritu priuatae
absolutionis ad Pastores Neocomenses.**

Oratio de odio Sophistices.

Historica de Conuentu Ratisbonensi.

Versus de Hyena ostensa in somnio.

De particularibus quibusd. actis eiusd. conuentus.

Epistola apologetica ad Carolum V.

Sententia de Hyena.

Ad Imp. Carolum V. de libro Ratisb. epistola.

**Quo consilio certis locis in libro Ratisb. articuli oppo-
siti sint a coniunctis A. C.**

**Intercessio pro captiuis propter conf. Euang. ad Regem
Galliae.**

Scripta duo de Coena dom.

Axiomata de Coena dom. ad postulatum Philippi Landgr.

De abusibus Ecclesiae emendandis.

De abusu multiplici Sacramentorum.

**An cum potestas interpretandi sit in Ecclesia, tribuenda
ea sit Synodis praecipue.**

1542.

**Ηθολογια; qua coniuges Sacerdotum supplices ad Impe-
ratorem vti possint, ne bellum Ecclesis Euangeli-
cis inferat.**

De controversiis motis a Vito Ammerbachio.

**Ad postulationem Principis eiusd. accusantis conciona-
tores eiusd. reip. de iniuriis, quod pro concione
eum traduxissent.**

Quae fuerint initia Collegiorum Ecclesiasticorum.

Intercessio pro ciuib; quibusdam Metensibus.

De

De impositione manuum ad Vit. Theodorum.

De controuersia inter Alex. Alesium et alios in Acad.
Francof.

1543.

De baptismo Ioh. et Apostolorum et de loco Act. XIX.

An in iudiciis dogmatum soli Episcopi habeant suffraga-
tionem decisiuam.

Consilium de discernendis materiis, quae praecipue sint
docendae in Ecclesia, ad Io. Matheolum.

Idem consilium repetitum ad alios.

Responsio ad quaestionem de loco Rom. X.

An recte dicatur peccatum orig. esse priuationem iustitiae
originalis, ad M. Sidemannum.

Historica de initiis reformationis Coloniensis.

Resp. ad scriptum quorundam Delectorum a Clero secun-
dario Colon.

1544.

De phrasi Ioh. Verbum erat apud Deum.

Versus contra Turcam.

De renouato certamine Dipniato, ad V. Theodorum,
a. 43. 44. 45.

1545.

De agone Christi in horto.

Consilium reformandae Ecclesiae Papisticae ad Frideri-
cum Elect. Palat.

Iudicium Ph. Mel., Buceri, Martyris et Caluini de his,
qui inter Pontificios viuere coguntur.

An, cum magna virtus sit ac fuerit multorum, qui igno-
rant filium Dei, existimandum sit eos placere Deo.

Explicatio quaestioneis sumtae ex Hist. eccl. de morbo
iliaco.

Consilia et iudicia de variis caussis matrimonialibus.

Testimonium ordinationis Georgii Principis Anhalt.

1546.

De praedicatione poenitentiae, item de ieiunio ad A.
Musculum.

Ad

Ad Acad. Francof. de vocabulo poenitentiae.
An et quomodo pro aduersariis orandum sit.

1547.

Formula precationis praescripta Pastoribus tempore belli germanici.

Quatenus docenti in Ecclesia dicendum sit de oneribus, quae subditis imponuntur a gubernatoribus, ad V. Theodorum.

Vtrum Pastori manendum sit in vocatione incidentibus in rep. politicis mutationibus, ad I. Matthesium.

De decretis Synodi Bononiensis ad eundem.

Index Partis Posterioris.

A. 1548.

De Actis tempore Interim.

Resp. de Synodo ad Elect. Sax. Mauritium.

Primum scriptum Mel. de crassissimis erroribus libri Interim.

Alterum scriptum de depravatione art. iustificationis in eo libro.

Demonstratio et refutatio fuci, quo pingitur priuata missa.

Epistola ad Consilium quendam dissuadens omnem mutationem.

Epistola Theologorum ad Elect. Sax. missa Augustam.

Scriptum Cellense, in quo est censura de libro Interim.

Commonefactio de articulo iustificationis depravato, et praemonitio, ne liber recipiatur.

Epistola ad Consilium quendam contra mutationem doctr. publicae.

Scriptum Mel. cum cognouisset status pontificios recusare librum Interim.

Resp. quod notationes contra libr. Interim non sint logomachiae.

Cogitationes Mel. seorsim in pagina scriptae de cauenda approbatione libri Interim.

Nota-

Notationes de corruptelis libri Interim ad Elef. Sax. scriptae.

Epiſtola C. Crucigeri de ſcripto praecedenti.

Ad Argentinenses Theologos de libro Interim.

Refutatio et explicatio sophismatum recentiorum, quibus pinguntur miffiae priuatae et canon, ſcripta in Contra Iuterbocensi.

De libro Interim, ad Erh. Snepfium.

De consultationibus tempore interim, ad I. Mollerum.

Ad Pastores in vrbe Cygnea.

An ſatisfactio canonica fit mandata diuinitus.

De loco Genes. 49. Iauocetur nomen meum etc.

1549.

De libro Interim,

Ad Concionatores Francicos.

Ad Francofordianos in Marchia.

Ad Pastores Eccl. Berlinenses et vicinarum in Marchia.

Ad Pastores Eccl. Hamburgensis.

Ad Matthiam Lutherum, Synd. Northusanum.

De corruptela art. iuftif., ad G. Bucholzerum.

De recuſatione libri interim, ad Hier. Schellum.

Ad Io. Matthesium de libro Interim.

Ad Franc. Burcardum.

De dicto Pauli: Probet vnuſquisque opus ſuum.

De certamine moto a Flacio epiftola.

De fatali neceſſitate Stoicorum.

De Exorcistis et Daemoniacis ad A. Hugelium.

De puellis daemoniacis ad Hub. Langetum.

De particula, ſola fide, ad G. Bucholzerum.

De eadem re, contra calumniam Flacii, ad I. Matthesium, et ad Georgium Princ. Anhalt.

1550.

Vtrum, cum fatendum fit in Ecclesia Synodorum iudicia esse oportere, obligandi ſint homines, vt iudicato obtemperent sine vila recuſatione.

Eiusdem quaefionis expositio copiosior.

Melancth.

L. I

De

530 SCRIPTA MELANCHTHONIS.

- De di^{cto} in Genesi: Non auferetur Sceptrum etc.
De conceptione Christi sine peccato.
De art. descensus Christi ad inferos, ad Senat. Hamburg.
An errores contra fundamentum ita grassari possint, vt vi-
deantur esse consensus vniuersalis.
An Imperator recte facturus sit, si ipse Synodum con-
uocet.
Quaestiones aliquot de Sacramentis, de peccato orig., de
iustitia fidei.

1551.

- An pater pius et vere amplexus Euangelium possit petere
reditus ex sacerdotio Collegii Canon. pro studiis filii:
Explicatio quaectionis de dominiorum distinctione.
De vsu coenae priuatae, ad I. Matheium.
De eleuatione, ad eundem.
De eadem ad Io. Schlaginhauffen.
De eadem ad Concionatores in Francia.
Ad Pastorem in Lusatia.
An Coena dom. impertienda sit infantibus, et de phras,
quod Sacraenta afferant Spir. S.
Contra transubstantiationem, et quae sit praesentia sacra-
mentalnis.
Versus scripti manu Mel. in Biblia Germ.
Qualis debeat esse Doctor Eccl., ad M. Sidemannum.
De inhabitatione Dei in sanctis, ad Osiandrum.
De eadem, annotata quaedam in pagella.
De controuersia Osiandri ad I. Rungium.
Explicatio art. Ascendit in coelum, sedet ad dextram
Patris.
De baptismo infantum, et an recipiendi sint Anabaptistae.
De praesentia sacramentali corp. et sangu. Christi in coe-
na, et de reliquiis symbolorum in coena.
Summa verae sententiae de praesentia Christi in vsu Eu-
charistiae.
De eleuatione et praesentia corp. sacramentali.
An liceat dare gradus in scholis non confirmatis a Pontifice.

1552.

1552.

- Ad Patres Trid. Conc. epistola nomine Elect. Sax. scripta.
 De Synodo Trid. ad Cancellarium Anspacensem,
 De Christo Mediatore secundum vtramque nat. ad Th. Matthiam.
 De eadem re ad G. Bucholzerum,
 Institutio militis christiani, et formulæ precum pro piis
 militibus.
 De caussis belli iusti.

1553.

- De ordine actionum trium personarum deitatis, ad V. Strigelium.
 De excommunicatione.
 De discrimine inter contradictum emptionis et mutationis
 ad I. Mathesium.
 Quid sentiendum sit de iis, qui ante baptismum discedunt
 ex hac vita.
 De appellatione Siloh.
 An recte fecerit Laurentius, quod iussus tradere pecuni-
 am Ecclesiae praefecto urbis Romae, maluerit amitt-
 tere vitam, quam imperata facere.
 De eadem quaestione explicatio vberior.

1554.

- An Fridericus Palat. iuste fecerit, suscipiens defensionem
 Moguntini Episcopi recusantis parere postulato Pon-
 tificis de non conuocandis Electoribus sine consensu
 Pontificis.

Historia Conuentus Principum Naumburgi.

De controuersia M. Lauterwaldt ad Senat. Eperiensem.

Explicatio quaestionum de dicto Mich. Egressiones eius ab
 initio etc. et Esaiæ: si peccata fuerint ut cocci-
 num etc.

De dicto Augustini: tolle iura Imperatorum etc.

1555.

- De iudiciis necessariis in Ecclesia.

Repetentes fecerint Constantinus et Theodosius prohibentes sacrificia idolorum.

An Senatus Genevensis iuste affecerit suppicio Seruetum.

Adhortatio ad docentes in Eccl. Norib. post factam diu-
dicationem controu. Osiandri.

Quaestionis explicatio de appellatione τελούς λογίας.

De iis qui sibi ipsi mortem consiscunt.

De propositione, Christus est creatura.

An recte dicatur: noua obedientia est effectus Dei in no-
bis, et est effectus fidei.

De dicto: Filius hominis non novit diem istum.

An potestas politica debeat haereticos e medio tollere.

De praesentia Christi in coena, ad I. Matheum.

De omnipraesentia et distinctis gradibus praesentiac Dei.

De mutationibus et usuris.

1556.

De initii dominationis Pontificum oratio.

An filius Dei inuocandus sit tanquam mediator.

Vtrum λόγος in narratione Ioannis significet personam.

De dicto Pauli: Nemini quidquam debeat nisi praeter dile-
ctionem.

De propositione Osiandri: Panis est Deus.

Summa doctrinae Mel. de Coena dom.

An Angli et Galli hospites sint tolerandi, ad Wesalienses.

Resp. Mel. ad M. Flacium.

De calumniis Flacii ad I. Matheum.

1557.

De controu. Coenae ad I. B. Hencelium.

Acta in causa Flacii.

Scriptum Mel. ad Pastores Ecel. Sax. legatos Vitebergam
missos.

Epistola Pastorum Sax. ad Mel. et articuli de concilia-
tione.

Resp. Mel. ad articulos propositos.

Noui articuli ab Illyrico allati Cosviga.

Epistola tertia Mel. ad Pastores Sax.

Resp.

- Resp. ultimum Mel. ad articulos Cosuienses.
 Epistola Mel. ad Morlinum et Eitzen.
 Acta legatorum Mechalburgensium in causa Flacii.
 Resp. Mel. ad articulos Mechalb.
 An muta et surda admittenda sit ad usum Eucharistiae.
 De calumniis Flacii ep. Mel. ad I. a Berge.
 Hist. conuentus Wormat.
 De initiis eiusd. conuentus ad Princ. Ioach. Anhalt.
 Capita contro. de Coena.
 De contouersia Anspacensi.
 An recte dicatur corpus Christi descendere in ventrem.
 Intercessio ad Henr. II. Regem Galliae pro captiuis Evangelicis.
 Confessio legatorum Gallicorum exhibita in Conu. Wormatiens.
 Formula consensus de articulis contouersis.
 Scriptum collocutorum Aug. Conf.
 Carmen Mel. natali die Lutheri scriptum.
 Versus scripti a Mel. die Elisabethae.
 Hendecasyllabi Mel. ad D. Seldium.
 De discessu Theologorum ex coll. Worm. ad I. Mollem.
 Ad G. Agricolam Rect. scholae Amberg.
 1558.
 Charta inclusa in fastigium turris in arce Witteb.
 An Rom. Pontifex habeat ius transferendae dignitatis Elect. et Imp. Rom.
 Iudicium de contouersiis Eccl. in Transyluania.
 1559.
 De congressu Bononiensi Caroli V. et Clementis Pont.
 Resp. ad criminationes Staphyli et Auii.
 Precatio ex Hist. mulieris Cananeae.
 Cur filius Dei nominetur Λογος.
 Ad quosdam Proceres in Polonia de constitutione Ecclesiastiarum.
 An bona opera sint necessaria.

L1 3

An

An toleranda sit vox contendentium: nouam obedientiam
non esse necessariam.

Quales debeant esse refutationes aduersariorum in Ec-
clesia.

An bona opera necessario sint facienda.

Quo iure Carol. M. habuerit imperium occid. et tit.
Imp.

De poenis haereticorum.

De controversiis Schweinfurdenibus.

De exorcismo in baptismo.

An ad Coenam dom. admittendi sint litigantes in foro.

De costrou. Heidelb. exorta de Coena ad Frider. Ele&t.
Palat.

P. Eberi Apologia pro iudicio Mel. contra Heshusium.

De sententia verborum coenae ad I. Cratonem.

1560.

De norma iudicij in Ecclesia.

De decretis Wirtenb. Theologorum, ad G. Cracouium.

An recte dictum sit: lex moralis est aeterna sapientia et
norma iustitiae in Deo.

De Macarii sententia de coena dom. ad A. Hardenber-
gium.

Historica de initiis repurgationis doctr. et de caussis exhib-
itiae Aug. Conf.

Initium postremi testamenti Mel.

Caussae cur minus abhorrendum sit a morte.

Preces Mel. quas paulo ante obitum clara voce ad Deum
fudit.

Hendecasyllabi postremum scripti a P. Mel.

Scriptum in sandapilam Mel.

CONSI-

CONSILIA GERMANICA.

Christliche Berathschlagungen vnnd Bedencken, Auch andere nuetzliche vnnd heylsame Erinnerungen vnnd Antworten, des weyland Hocherleuchten gelehrten Manns Philippi Melanthonis, in Teutscher Spraach gestellet, von vielen fuernemmen Religions Sachen. Getrewlich zusammen gebracht, durch D. Christophorum Pezelium, jetzt erst in den Druck gegeben. Gedruckt zur Newstadt an der Hardt durch Wilhelm Harnischs Erben; Im Jahr M.D.C. in 8. pagg. 792. *)

Index contentorum.

Ob die Privat Messe widerumb anzurichten, an Marggraff Georg zu Brandenburg. 1531.

Von der Oberlaend. Theologen Meynung im Sacramentstreit, an Churf. Iohann Friederich zu Sachsen.

Copey eines Schreibens D. Lutheri an Churf. zu Sachsen wegen Erforderung Melanthonis in Franckreich.

Etliche propositiones wider die Lehre der Widerteuffer.

Verlegung vnchristlicher Artickel der Widerteuffer.

Vom Ehestand, dass bey den Christen nicht soll eyngefuert werden die Polygamia.

Vnterricht wider die Lehre der Widerteuffer.

Etliche Artickel der Widerteuffer vnd derselben Widerlegung.

Bedenken der Theologen zu Wittenberg von der Schickung nach Engelland.

Consultation, ob die Euangel. Fuersten einen weltlichen Frieden mit den Bischoffen annemen, vnnd was oder wie man im Streitt der Religion jhnen nachgeben künne oder nicht.

An den Churf. zu Sachsen troestliche Erinnerung in Bekümmerniss item vom Vmtragen des Sacraments.

An den Rath zu Nürnberg von dem entstandenen Streit zwischen den Predigern daselbst von der Absolution.

L 1 4

Eine

*) Recusa, vel potius mutata tantum prima et maiusculis litteris impressa plagula, prodiit ibidem 1603. 8.

Eine Form der Absolution gestellet fuer die Prediger zu Nuernberg.

Antwort auff M. Io. Islebii Klage an den Churf. zu Sachsen.
Bedenken von dem Tag zu Wormbs.

Relation von der Handlung des Colloquii zu Regenspurg.
Erinnerung von dem Buch zu Regenspurg zu Vergleichung
der Religion furgestellet.

Gegenartikel, so durch die verordneten zum Colloquio
von wegen der Augsp. Conf. Verwandten vberge-
ben sind zu Regenspurg.

Antwort der Staende A. C. vom Regensp. Buch.

Erklaerung etlicher Artickel im Buch.

Bedenken von der Reformation.

Von Ehescheidung einer Ehebrecherin vnd anderer Ehe
des vnschuldigen Theils.

Von einer Ehesach belangend sponsalia de futuro.

An den Churf. zu Brandenb. als er von dem Reich in Vn-
gern geschickt.

Schreiben an den Churf. zu Sachsen von der Reformation
im Bisthumab Coeln.

Von Suenden der Auserwehlten wider Naogeorgium.

Der Theologen zu Witt. Ratbschlag und Bedenken, daß
di aufigerichte Einigung vnd Bündniß christlich vnd
Gottgefällig sey. 1545.

Ein Trostbrief in hoher geistlicher Anfechtung. 1546.

An Marggraff Ioachim zu Brandenburg, Churfürsten etc.
von dem Teutschen Krieg.

Abschrift der vidimirten Copey des Rathschlags der The-
ologen zu Wittenberg vom teutschen Kriege an den
Churf. zu Sachsen 1546.

Ob man moege einem Paebst. Herrn huldigen.

Antwort Mel. auff Churf. Brand. Erforderung in die Vni-
uersit. Franckfurt.

Bedenken von den Conciliis.

Bedenken auffs Interim.

Vom Artickel der Rechtfertigung wider die Verfaelschung
der reinen Lehr im Buch Interim. Be-

Bedencken vom Streitt zu Goettingen.

Bedencken von den hohen vnd geistl. Stifften.

Ob die Bischoff vnd Canonici inn Euangelischen Staedten zu dulden oder zu vertreiben.

Von A. Musculi vnd Stancari Streitt an den Churf. Ioachim zu Brandenburg.

Antwort auff das Buch Osiandri von der Rechtsfertigung des Menschen.

An Churf. Moritz zu Sachsen von der Expedition wider Keiser Carl den V. vnd Vberziehung der Bisthumaben vnd Stifften.

Ob Euangelische Herren moegen mit jhren Obern, die da Paebstisch sind, zur Messe gehen.

Vom Proces in casu desertionis.

An Herzog Christoff zu Wirtenb. vom Streitt Osiandri.

Von Musculi vnd Stancari Streittsache abermals an Churf. Ioachim zu Brand.

Abschrift der Beredung vnd Vertrags etlicher Landschaft Predicanten zur Naumburg.

Dass der Mensch inn der Bekehrung zu Gott in diesem Leben gerecht werde fuer Gott von wegen des Gehorsams des Mittlers durch Glauben, geschrieben zu Nuernberg 1555.

Bedencken von Freystellung der Religion. 1555.

Bedencken von einer Zusammenkunft fuer dem Reichstag zu Regenspurg.

Von der Predicanten Vneinigkeit zu Northausen.

Bedencken vom National-Councilio. 1556.

Vnterredung der Pastorn vnd Predicanten zu Zerbst, geschehen zu Dessaу.

Fragen von XI. streitigen Religions Artickeln, so auff Befelch Keisers Maximiliani II. seiner Majestet Hoffprediger an P. Mel. gelangen lassen.

Bedencken an den Rath zu Franckfurt am Mayn wegen der frembden Nationen, 1557.

An den Rath zu Bremen Bedencken vom Sacramentstreit.

Obs rathsam, sich mit den Papisten in ein Colloquium zu begeben.

Schreiben Herzog Iohann Fridrichs II. an P. Melanth. im Colloquio zu Wormbs.

Antwort Philippi auff solches Schreiben.

Artickel zu Wormbs gestellet zu Hinlegung der streittigen Religions-Puneten 1557.

Bedencken vom Synodo aller Chur - vnd Fuersten vnd anderer Staende Augsp. Conf.

Franckfurt. Abscheid in Religions-Sachen, 1558.

Antwort auff die Weimarische Schrift, so wider die Franckf. Artickel gerichtet.

Antwort auff des Raths zu Nuernberg Frage von den Franckf. Artickeln.

Bedencken an Churf. Augustum auff das Weimar. Buch.

Schreiben Mel. an Landgr. Philipp zu Hessen.

An Ioh. Morenberger zu Breslaw vom Sacramentsstreitt.

Bedencken auff der Fuersten Deliberation vom Synodo vnd Buendnissen, 1559.

Fragstück von Keiserl. vnd Paepst. Gewalt.

Ausfuehrliche Antwort auff solche Fragstücke.

Antwort Landgr. Philipps zu Hessen auff Herzog Christoff zu Wirtenb. Schreiben von Flacii Illyrici Suchen eines Synodi halben.

Annales, das ist, Hist. Verzeichniß etlicher fuernemmer Sachen, so sich von A. 52. bis auff das Jahr 60. zugeragen, verzeichnet durch P. Mel.

EPISTOLAE.

I. *Epistolarum D. Philippi Melanchthonis Farrago in Partes tres distributa: Quarum prima varias materias theologicas continet. Secunda familiares epistolae habet, quibus plures cum domesticae tum publicae res expoununtur. Tertia ex diuersis doctorum ac praestantium virorum epistolis constat, quibus non solum priuata, sed etiam ecclesiastica et politica negotia tractantur a Iohanne*

Iohanne Manlio collecta et publicata. Basileae, m. Martio, 1565. 8. i Alph. 15 plagg. Continet epistolas et alia 419.

Haec prima et cum ea, quae Lugduni Batauorum prodiit, omnium rarissima *) est collectio epistolarum Melanchthonis, qua deum Peucerus permotus est, ut de pluribus epistolis b. Soceri edendis easque cum harum cupidiarum cupidis publicandi serio cogitaret. In praefatione Manlius ita loquitur: *Sciat Lector nos quasdam epistolas a diuersis manibus, interdum quoque ex autographis subito scriptas mutilate et mendose inuenisse, quae propter eruditas ac vtiles iunioribus adhortationes aut alias insignes doctrinas in illis comprehensas non omnino abiicienda fuerunt.*

II. Epistolae selectiores aliquot Ph. Melanthonis editae a Casp. Peucero. cum gratia et priuilegio, Witeb. exc. Io. Crato, 1565. 8. i Alph. 15 plagg. continet 137. epistolas.

Peucerus in dedic. epistola ad Georgium Fridericum Marchionem Brandenb. de farragine Manliana queritur. Inter alia scribit: *Epistolae sine iudicio et sine delectu contrafactae congestaeque sunt, ita expressae sunt typis, vt cum nullâ paene sui parte constent atque cohaereant, Manlium vix sibi constare ostendunt. Adeo enim nihil paene integrum inest, nil congruum, nil cohaerens, sed lacerum, imperfectum, dissonum, a latinitate alienum omne est, in iis praecipue, quae continent res maximi momenti, vt impossibile sit cuiquam mentem autoris sequi., Sed hanc querelam nimiam veritatique haud consentaneam esse, quilibet Peuerianam cum Manliana collectione conferentem fatebitur.*

Haec

*) *Ipse Saubertus, cui IV et V. librum Epistolarum Melanchthonis debemus, nuncupat Manlianam collectiōnem aliis inuisam, sibi nondum visam.*

Haec Peuceri editio eodem anno, loco, ordine et titulo
recusa est, ast omissa defensione Melanchthonis
contra Eccium.

Tertio prodiit cum hac inscriptione:

Epistolarum Ph. Melanthonis liber primus editus a
Casparo Peucero, cum gratia et priuilegio, Witeb.
exc. Clemens Schleich et Ant. Schoen, 1570.
8. i Alph. 11 plagg.

III. Liber continens continua serie Epistolas Philippi Melanchthonis scriptas annis 38. ad Ioachimum Camerarium Pabep. nunc primum pio studio et accurata consideratione huius editus, curante eum exprimendum Ernesto Voegelino. Lipsiae, cum priuilegio Imperatoriae maiestatis ad ann. 5. mense Octobri 1569. 8. m.
2 Alph. ½ plagg.

Dedicatio ad D. Augustum Sax. Electorem egregiam
est apologia P. Melanchthonis. Continentur in
hac collectione epistolae 912. de rebus grauissi-
mis ab A. 1522—1560. ad Camerarium et pau-
eos alios exaratae. Sub finem extat interpretatio
graecarum sententiarum expositis epistolis passim
insertarum.

IV. Alter Libellus Epistolarum Philippi Melanth. editus
Witeb. c. gratia et priuilegio Caes. Maiest. et Ducis Sax.
Elect. exc. Clem. Schleich et Ant. Schoen, 1570. 8.
1 Alph. 15 plagg.

Casp. Peucerus editor huius libelli secundi nuncupa-
uit hunc tomum Georgio Mehl a Strolitz, imper.
maiest. Coasiliario, et regni Bohemiae Procan-
cellario.

Continet epistolas 622.

Recusus prodiit Viteb. ap. Io. Cratonem, 1574. 8. i
Alph. 15 plagg.

V. Philippi Melanchthonis ad D. Albertum Hardenber-
giun Epistolae. Primum nunc in lucem editae opera
et studio Christophori Pezelii. Bremae, 1589. 8. plagg.
6. continet epp. 76.

Dedic.

Dedic. Danieli Burenio et Herm. Schumachero Consulibus reip. Bremensis.

VI. Ad epistolarum Ph. Melanth. librum primum et secundum ante annos complures editos a Casp. Peucero, Libellus tertius, primum nunc in lucem editus opera et studio Christ. Pezelii. Bremae, 1590. 8. plagg. 18.

Pezelius hunc tomum inscripsit Christiano Principi Anhaltino, in qua epistola varia historica de epistolis Philippi exponuntur. Continet hic libellus epp. 18.

VII. Epistolarum Ph. Melanchthonis Liber quartus: postquam primum et secundum Casp. Peucerus, tertium vero Christ. Pezelius olim vulgarunt, iam primum in lucem editus studio et opera Ioh. Sauberti, Noribergae, 1640. 8. plagg. 14.

Continet epistolas 120. ab A. 1535—1544. ad Vitum Theodorum a Melanchthone scriptas.

VIII. Appendix Libri quarti Epistolarum Ph. Melanchthonis complectens epistolas 36. annis 1544—48. ad Vitum Theodoricum scriptas et hactenus nondum editas, nunc bono publico ex multorum rogatu donata et libro quinto praemissa ab Ioh. Sauberto, Norib. 1645. 8. plagg. 4.

VIII. Liber quintus et ultimus Epistolarum Ph. Melanchthonis hactenus quidem nondum editorum sed a viris doctis multis annos desideratarum, et ad illustrandam superioris seculi historiam apprime utilium, accurante Ioh. Sauberto, Norib. 1646. 8. 2 Alph. 4½ plagg. (Continet epistolas 514.)

Omnes tres Sauberti collectiones inscriptae sunt Ducibus Brunsvicensibus. Praefationes varia continent de his in lucem editis epistolis, quarum maxima pars ad Norimbergenses exarata est, et ad illustrationem historiae ecclesiasticae et litterariae Norimbergensem utilissimae et maxime necessariae sunt.

X. Ph.

X. Ph. Melanchthonis Epistolarum liber, continens praeclara multa cum Ecclesiastica tum Politica et Historica cognitione dignissima, antehac nunquam editus, Lugduni Batav. 1647. 8. I Alph. II plagg. (Continet epp. 446.)

Absque omni dubio Fridericus Spanhemius editor est huius splendidae collectionis epistolarum, quas ei suppeditauit Ludouicus Camerarius.

Plerumque vocatur liber sextus epp. Mel. Pleraque in hac collectione scriptae sunt ad Norimbergenses, videlicet ad Hier. Baumgartnerum Senatorem 196. ad Vitum Theodorum 58 etc.

Omissis aliis minoribus epistolarum Melanchthonis collectionibus Snegassii, Stigelii et aliorum, unicum adhuc volumen magnae molis adducere placet, scilicet :

Epistolarum Erasmi Roter. Libri XXXI. et Melanchthonis IV. quibus auctarii loco accesserunt Thomae Mori et Ludouici Viuis Epistolae, cum indicibus complettissimis, Londini, 1642. fol.

Sed probe notandum est, in hoc volumine modo librum primum et secundum Peuceri et tertium Pezelii cum epistolis ad Camerarium, quem quartum nominat editor, extare, omissis libro IV et V. Sauberti, sexto Lugdunensi, collectione Manliana, et epistolis ad Hardenbergium, ideo pro incompleta collectione habetur.

BIBLIO-

BIBLIOTHECA
MELANCHTHONIANA
CVIUS
SECTIO PRIOR.

CONTINET.

IPSIUS MELANCHTHONIS SCRIPTA
ORDINE TEMPORIS, QVO PRODIERVNT:

SECTIO POSTERIOR

ALIORVM AD ILLVSTRANDAM PHILIPPI
HISTORIAM PERTINENTIA SCRIPTA
ORDINE ALPHABETICO
COMPREHENDIT.

EDITA

AB ILLIVS POSSESSORE
GEORGIO THEODORO STROBELIO
PASTORE ECCLESIAE WOEHRD.

Lectori Salutem.

*Omnia Melanchthonis scripta eorumque editiones varias
aeque ac aliorum ad illustrationem vitae meritorumque hu-
ius viri immortalis pertinentia scripta, quae in hac consi-
gnatione non conspicuntur, possidere iisque uti valde cu-
perem: et cum in finem has plagulas huic commentario de
vita Melanchthonis adiici ciaraui, etiam atque etiam rogans
ut Fautores ea quae mihi desunt scripta benevolē mecum,
quocunque modo illis placeat, communicarent. Cuilibet
igitur honestum meum institutum de meliori commendando,
promtissimumque ad quaevis alia officia lubentissime praec-
stanta animum sancte promitto. Dab. Woehrdae prope
Norimbergam, d. 12. Sept. 1777.*

SECTIO

SECTIO PRIOR.

MELANCHTHONIS SCRIPTA.

- 1 Oser et Volsei Dialogus iudis Romaniis aetis f. l. et a.
4. c. praef. Melanchth. (Tubing. 1517.)
- 2 De Rhetorica libri tres, Witt. Io. Grunenberg. 1519.4.
- 3 Epistola de Lipsica disputatione (1519.) 4.
- 4 Defensio contra Io. Eckium, 1519. 4.
- 5 Luciani oratio adu. calumniam mire elegans (graece)
c. praef. Mel. Witt. (1519.) 8.
- 6 Pauli Apostoli ad Romanos Epistola (graece) c. praef.
Mel. Witt. (1520.) 8.
- 7 Lutheri comment. in Galatas c. praef. Oth. Germani
et postfat. Pauli Commodi Brettani (Melanchth.) f.
l. 1520. 4.
- 8 Delamatiuncula in D. Pauli doctrinam — Witteb.
1520. 4.
- 9 — — — eadem, Basil. ap. Andr. Cratandrum,
1520. 4.
- 10 De D. Pauli Theologia et contra perniciosos Theolo-
gorum nostrae aetatis scholas declamatiuncula et
quaedam alia — f. l. et a. 4.
- 11 Loci communes rerum theologicarum seu hypotypo-
ses theol. Witteb. 1521. 8.
- 12 — — — Basil. ap. Ad. Petri, 1521. 8.
- 13 Didymi Fauentini adu. Th. Placentinum pro M. Lu-
thero oratio, f. l. 1521. 4.
- 14 — — — Witt. f. a. 4.
- 15 Propositiones de Missa, 1521. 4.
- 16 Determinatio theol. fac. Paris. super doctr. Luth. Apo-
logia pro Lutherio adu. decret. Paris. Witt. 1521. 4.
- 17 Determinatio secunda fac. theol. Paris. super Apol. Mel.
pro Lutherio — f. l. et a. 4.
- 18 Eyn Urteil der Theologen zu Pariss — Schutzrede
P. Mel. widder dasselb — 1521. 4.

- 19 Ernstlich Handlung der Vntuorsf. Witt. an Churf. Friedrich die Mess betreffendt. f. l. et a. 4.
 20 Vnterschidt zwischen weltl. und Christl. Fromkeyt, Hagen. f. a. 4.
 21 Institutiones Rhetoricae, Colon. ap. H. Alopecium, 1521. 8.
 22 Luther de bonis operibus c. praef. Mel. Witt. 1521. 4.
 23 Loci communes — f. l. 1522. 8.
 24 Theol. Hypotyposes — Vuit. f. a. 8.
 25 — — Argent. 1522. 8.
 26 — — iuxta editionem, 1522. 8.
 27 Die Haubtartikel vnd furnemsten punct der h. schrift — f. l. et a. (1522.) 4.
 28 Die Heubtartikel — — Straßb. M. F. 1522. 4.
 29 — — Strasb. Io. Knobloch, f. a. 4.
 30 Iudicium Lutheri de Erasmo. Melanchthonis de Erasmo et Lutherero elogion. ratio discendi per eundem tradita. Ej. quo iudicio Augustinus, Ambrosius, Origenes legendi sint. f. l. et a.
 31 Das die Priester Eeweiber nemen mögen — beschutzred Bart. Bernhard probst zu Kemberg. Wittenb. 1522. 4.
 32 Loci communes — Argent. m. Januar. 1523. 8.
 33 — — Argent. 12 Kal. Jun. I. Hervag. 1523. 8.
 34 — — Basil. m. Jun. Ad. Peter. 1523. 8.
 35 — — f. l. m. Octobr. 1523. 8.
 36 — — Argent. 12. Cal. Dec. Io. Hervag. 1523. 8.
 37 Anweisung in die wahrhaftig h. geschrift Gottes (oder Loci). Augsp. Sig. Grymm, 1523. 4.
 38 In obscura aliquot capita Genesios annotatt. Hagan. m. Nou. 1523. 8.
 39 Annotatt. in Euang. Matthaei, 1523. 8.
 40 — — f. l. m. Dec. 1523. 8.
 41 Annotatt. in Euang. Iohannis, f. l. 1523. 8.
 42 — — Basil. Th. Volf. 1523. 8.
 43 — — Basil. Ad. Petri, 1523. 8.

Melanchth.

M m

44

- 44 Commentarii in Ioh. Euang. vnam ep. commend.
Lutheri, Hagen. 1523. 8.
- 45 Annotatt. in Iohannem vnam ep. commend. Lutheri, f. l. 1523. 8.
- 46 Annotatt. in ep. Pauli ad Romanos et Corinth. Argent.
m. Januar. lo. Hervag. 1523. 8.
- 47 — — f. l. m. Martio, 1523. 4.
- 48 Annotat. Verzeichn. vnd kürtzl. Anzaygung des rechten verstauds der Ep. Pauli zu den Rhömern, Augsp.
1523. 4.
- 49 — — f. l. et a. 4.
- 50 Lutheri comment. in Galatas, c. praef. Mel. Witteb.
1523. 8.
- 51 Erkl. oder anzaygung in etliche schweresten Capittel
des ersten Buch Moysi, f. l. 1524. 4.
- 52 Verzaickn. vnd kürtzl. Antzaig. in das Euang. Ioannis,
f. l. im Augstmonat, 1524. 4.
- 53 Annotatt. in ep. Pauli ad Romanos vnam et ad Corinth.
duas, f. l. 1524. 8.
- 54 Annot. oder Anzeygung über die 1 u. 2 Ep. St. Pauls
zu den Corinth. f. l. 1524. 4.
- 55 Epitome renouatae Eccl. doctrinae ad III. Princ. Hess.
f. l. et a. 8.
- 56 Ein kurtzer begryff der ernewten Christl. leer, f. l.
1524. 4.
- 57 Ein warhaft vrtayl von Luthers leer dem Cardinal u.
päbstl. Legaten gen Stugarten zugeschickt, 1524.4.
- 58 Sendtbrief an ein Kartheuser von den 3 Clostergefüllten. Witt. 1524. 4.
- 59 Handtbüchlein wie man die kinder zu der geschrift
vnd lere halten sol, Witt. 1524. 8.
- 60 Vom Reyche Gottis was es sey vnd wie etc. aus Luth.
und Mel. Altenb. 1524. 4.
- 61 Io. Pomerani Bugenhagii in librum Psalm. interpreta-
tio, c. praef. Lutheri et Melanchth. Bafil. 1524. 4.
- 62 — — Nuremb. 1524. 8.

- 63 Loci — Argent. Io. Knobloch. m. Februar.
1525. 8.
- 64 Loci — deutsch, Vuit. Hanns Luft, 1525. 8.
- 65 Loci — deutsch, Witt. 1525. am Ende: gedrucks
zu Hall ynn Sachsen, 1525. 8.
- 66 Solomonis sententiae versae ad hebr. veritatem, No-
rimb. 1525. 8.
- 67 Solomonis παροιμιῶν s. Prouerbia cum annotatt.
Nor. 1525. 8.
- 68 *Ain klaine Ausleg. über das XX Buck Exodi der ze-
hen Gebot*, s. l. 1525. 4.
- 69 *Ein kurzer begryff der ernewten Christl. Lere* — s. l.
1525. 4.
- 70 *Von der Messe Propositiones*, s. l. 1525. 4.
- 71 *Ain Sermon von dem Priesterthumb*, s. l. 1525. 4.
- 72 *Von dem Gaistlichen Priesterthumb Christi zehn Schluss-
reden*, 1525. 8.
- 73 *Ein schrift widder die Artickel der Pawrschaft*. s. l.
et a. 4.
- 74 *Oratio in funere Friderichi Sax. D. De legibus etc.*
Hagan. 1525. 8.
- 75 *Quisquis es gloriae Germ. et maiorum studiosus, hoc
vtare ceu magistro libello.* (i. e. Lamberti Schafnab.
Hist.) c. praef. Melanchth. Tubing. 1525. 8.
- 76 — — idem liber, sine praef. Mel. Tub. 1525. 8.
- 77 Loci — deutsch, Witt. Jos. Klug, 1526. 8.
- 78 Loci — platdeutsch, Witt. Jos. Klöck, 1526. 8.
- 79 *Ausleg. der Ep. Pauli an die Römer u. Corinther ge-
deutsch durch Joh. Agricola*, Witt. 1527. 8.
- 80 *Scholia in ep. Pauli ad Colossenses*, Hagan. 1527. 8.
- 81 *In locum ad Coloss. Videte ne quis vos decipiat* —
dissert. Basil. 1527. 8.
- 82 *Articuli de quibus egerunt per Visitatores in regione
Saxoniae*, Witt. 1527. 8.
- 83 *De bello Rhodio Iac. Fontano Autore c. epist. exhor-
tatoria*, Hagan. 1527. 4.

- 84 *Unterricht der Visitatorn an die Pfarrherrn im Kurf. zu Sachsen*, Witt. 1528. 4. 8 Bögen.
- 85 — — Witt. 1528. 4. 9 Bögen.
- 86 — — Witt. Nic. Schirlentz, 1528. 4. 12 Bögen.
- 87 *Unterricht wider die Lere der Widerteuffer* — Witt. 1528. 4.
- 88 *Unterricht wider die Lere der Widert.* Ob eyn weltl. Oberkeyt möge die Widerteuffer vom leben zum tod richten lassen. f. l. et a. 4.
- 89 *Noua scholia in Proverbia Salom.* Hagen. 1529. 8.
- 90 *Praefatio ad Regem Ferdinandum in Danielem*, 1529. 8.
- 91 *Ein chriſtl. Ermanung an den König Ferdinandum* — (1529.) 4.
- 92 *Dispositio orationis in epistola Pauli ad Romanos*, Hagan. 1529. 8.
- 93 *Christianis an liceat litigare in iudicio*, Hagen. 1529. 8.
- 94 *Epistola ad I. Oecolampodium de Coena Domini*, Hagen. 1529. 8.
- 95 *Vocabula mensurarum et rei numariae*, Norib. 1529. 8.
- 96 *Dispositio orationis in ep. Pauli ad Romanos*, Witt. 1530. 8.
- 97 *Sententiae veterum aliquot scriptorum de Coena Domini*, Vit. 1530. 8.
- 98 *Epistola de Conuentu Augustano.* Aliquot elegiae Ge. Sabini, Witt. 1530. 8.
- 99 *Psalmus CXVIII. ex Lutheri scholiis et sedecim aliis lat. carmine redditi per Eob. Hessum c. ep. Melanchth. Norib.* 1530. 8.
- 100 *Zwo wunderbarlich hystorien zu bestettigung der lere des Euangelii J. Pomer. P. Mel.* (1530.) 4.
- 101 *Commentarii in aliquot Politicos libros Aristotelis*, Witt. 1530. 8.

- 102 Andr. Alciati lib. de ponderibus et mensuris, item Budaei — et Melanchth. de iisdem. Alciati quoque et Melancht. de laude iuris ciuilis orationes, Hagen. 1530. 8.
- 103 In Euangeliu Matthaei inque Passionem Christi annotatt. Hagan. 1531. 8.
- 104 Summarium des Kais. abschieds im nechsten Reichstag zu Augspūrg — Zwue Schrift Melan. eine in Franckreich, die ander an Campegium. Dresd. 1531. 4.
- 105 Noua scholia in Proverbia Salom. Hagen. 1532. 8.
- 106 Commentarii in ep. Pauli ad Romanos, Vit. 1532. 8.
- 107 Vom Abendmal des Herrn etliche sprüche der alten Veter, Witz. 1532. 4.
- 108 Elementorium Rhetorices libri duo, Vit. 1532. 8.
- 109 Commentarii in ep. Pauli ad Romanos, Marp. 1533. 8.
- 110 — — additus est ad finem commentarii graecus textus, Hagen. 1533. 8.
- 111 Orationes aliquot leſtu dignissimae, Hagen. 1533. 8.
- 112 Epistola Pauli ad Coloff. cum comment. Hagen. 1534. 8.
- 113 Theologicae propositiones Vitebergae disputatae c. praef. Lutheri, Vit. 1534. 8.
- 114 Loci — Vit. Iof. Clug. 1535. 8.
- 115 Loci — Vit. Iof. Clug, 1535. 8. Editio diuersa a priore.
- 116 Comment. in ep. Pauli ad Romanos, Hagan. 1535. 8.
- 117 Etliche Propositiones wider die Lehr der Widerteuffer, 1535. 4.
- 118 Neue Zeitung von den Widertauffern zu Münster. Propof. wider die Lehre der Widerteuffer. Nürnb. 1535. 4.
- 119 Loci — Vit. Pet. Seitz, 1536. 8,
- 120 Loci — Argent. Io. Albert. 1536. 8.
- 121 Loci — Hagen. P. Brubach. 1536. 8.
- 122 Loci — Aug. V. H. Stayner. 1536. 8.

- 123 Loci — deutsch, Witt. Ge. Rhaw, 1536. 4.
- 124 Catechismus puerilis i. e. institutio puerorum in sacris. Vit. 1536. 8.
- 125 Christl. erinnerung von den lieben Engeln, Wittenb. 1536. 4.
- 126 Loci — deutsch, Witt. P. Seitz, 1537. 8.
- 127 Loci — deutsch, Strasb. Jo. Albrecht, 1537. 8.
- 128 Loci — deutsch, Augsp. H. Steyner, 1537. 8.
- 129 Ursachen so die Chur- und Fürsten auch Stende der A. C. darum sie das Concilium zu Mantua verdecktig — — f. l. et a. 4.
- 130 Paul Jovii Vrsprung des Türckischen Reichs mit einer Vorrede Mel. Witt. 1537. 4.
- 131 Oratio de vita Aristotelis, 1537. 8.
- 132 Loci — Vit. P. Seitz, 1538. 8.
- 133 Loci — deutsch, Witt. Hans Frischmuth, 1538. 4.
- 134 Unterricht der Visitatoren — Witt. Hans Luft, 1538. 4.
- 135 Psalterium Davidis carmine redditum per Eob. Hessum, c. praef. Mel. Franc. (1538.) 8.
- 136 Philosophiae moralis Epitome, Argent. 1538. 8.
- 137 Instructio Visitat. Sax. translata a D. Pomerano in lat. propter Eccl. Danicas. Vit. 1539. 8.
- 138 Sententiae ex S. Scriptura collectae quae docent principium Dei cultum esse promouere Euangelium, Franc. 1539. 8.
- 139 De Ecclesiae autoritate et de veterum scriptis, Vit. 1539. 8.
- 140 — — idem liber, Arg. ap. Wend. Rihelium f. a. 8.
- 141 De officio Principum quod mandatum Dei praecepit at eis tollere abusus ecclesiae, Vit. 1539. 8.
- 142 Vom ampt der weltl. Fürsten — Nürb. 1539. 4.
- 143 Oratio I. Ionae de studiis theologicis. Declamatio scripta a V. Vinsemio, in qua recitatur, quomodo Guelfus — Vit. 1539. 8.

- 144 Commentarii in ep. Pauli ad Romanos, Atg. 1540. 8.
 145 Defensio coniugii Sacerdotum pia missa ad Regem Angliae — Arg. 1540. 8.
 146 Von der Kirchen vnd alten Kirchenlerern verdeutscht durch J. Jonas, Witt. 1540. 4.
 147 Epistel an den Landgrauen zu Hessen, Witt. 1540. 4.
 148 Von Ehesachen D. M. Luthers. De arbore consangu. et affin. s. de gradibus P. Mel. Witt. 1540. 4.
 149 Das die Fürsten schuldig sind abgötterey abzuthun, Witt. 1540. 4.
 150 Commentarius de Anima, Vit. 1540. 8.
 151 Loci — Vit. P. Seitz, 1541. 8.
 152 Comment. in ep. Pauli ad Romanos, Vit. 1540.
     süb fin. Vit. Ios. Clug. 1541. 8.
 153 Acta in Conuentu Ratisbonensi, Vit. 1541. 4.
 154 Von des Bapſts Gewalt — Witt. 1541. 4.
 155 Von des Bapſts Gewalt — s. l. 1541. 4.
 156 Widder den vnreinen Bapſts Celibat — Witt. 1541. 4.
 157 Unterricht von der Gerechtigkeit die für Gott gilt —
     Witt. 1541. 4.
 158 Liber selectarum Declamationum, Argent. 1541. 4.
 159 Ciceronis de Oratore libri III. noua illustrati enarratione, Franc. 1541. 8.
 160 De ratione studii deque vita iuuentutis instituenda
     opuscula diuersorum autorum, Basil. 1541. 8.
     (Chuic libro insertae sunt variae Mel. orationes.)
 161 Oratio habita a L. Zochio, Vit. 1541. 8.
 162 Oratio habita in promotione Magistr. a M. E. Reinhold, Vit. 1541. 8.
 163 Loci — deutsch, Witt. V. Creutzer, 1542. 4.
 164 Colloquium Wormatiense institutum A. 1540. Witeb. 1542. 4.
 165 Alle Handlungen die Religion belangend zu Worms
     vnd Regensp. Witt. 1542. 4.
 166 Commentarius de Anima, Vit. 1542. 8.
 167 Philosophiae moralis epitomes libri II. Arg. 1542. 8.

- 168 Zween trostbrieue an Churf. Joachim zu Brand. vom
Türckenzug M. Luther u. P. Mel. (1542.) 4.
- 169 Grammatica latina iam denuo recognita , Norib.
1542. 8.
- 170 In Danielem Prophetam commentarius, Vit. 1543. 8.
- 171 — — Lips. 1543. 8.
- 172 Reformatio Ecclesiae Coronensis ac totius Barceniss
prouinciae c. praef. Mel. Vit. 1543. 8.
- 173 Responsio ad scriptum quorundam delectorum a Cle-
ro secundario Coloniensi. Franc. 1543. 4.
- 174 Verantw. auff der Cölln. unter Clerisy Schrift wid-
der Ern M. Butzern ausgangen , Witt. 1543. 4.
- 175 Vermanung das alle Christen schuldig sind dem Exem-
pel des bekerten Schechers — Witt. 1543. 4.
- 176 Von anrichtung der latinischen Schuel, Witt.
1543. 4.
- 177 De Angelis duo hymni Mel. et Stigelii, Vit. 1543. 4.
- 178 Th. Linacri de emendata structura lat. sermonis c.
praef. Mel. Vit. 1543. 8.
- 179 Loci theologici recens recogniti , Vit. 1543. sub
fin. ap. P. Seitz 1544. 8.
- 180 Loci — deutsch, Witt. V. Creutzer, 1544. 4.
- 181 Comment. in ep. Pauli ad Romanos , Arg. 1544. 8.
- 182 Catechismus verdeutscht durch Casp. Brüschen, Leipz.
1544. 8.
- 183 — — — Nürb. f. a: 8.
- 184 Loci — Vit. P. Seitz, 1545. 8.
- 185 Loci — Basil. Rob. Winter, 1545. 8.
- 186 Scholia in ep. Pauli ad Coloss. Vit. 1545. 8.
- 187 Zwo newe Schriften, eine M. Luthers, die andere
P. Mel. wie Gott seine Kirchen etc. 1545. 4.
- 188 Loci — Lips. in off. V. Papae , Cal. Ianuar.
1546. 8.
- 189 Loci — Lips. in off. V. Papae, 1546. 8.
- 190 Loci — Basil. m. Martio, 1546. 8.
- 191 Methodus in Mose ostensa — Erfurd. 1546. 8.

- 192 In Danielem comment. vnacum textū græco, item in eundem Lutheri comment. Franc. 1546. 8.
- 193 Der Prophet Daniel aufgelegt, Witt. 1546. 4.
- 194 Casp. Crucigeri enarratio in Euangel. Iohannis, Argent. 1546. 8.
- 195 Causae quare et amplexae sint et retinendam ducant doctrinam quam profitentur Ecclesiae A. C. — Vit. 1546. 4.
- 196 Ursach warum die Stände A. C. christl. leere erfl. angenommen — auch warum das Trident. Concilium nit zu besuchen — Nürnb. 1546. 4.
- 197 — — — Augsp. 1546. 4.
- 198 Oratio in funere D. M. Lutheri, Vit. 1546. 8.
- 199 Oratio über der Leich D. M. Luthers, verdeutscht durch C. Creutziger, Witt. 1546. 4.
- 200 — — — verdeutscht durch Jo. Funck, 1546. 4.
- 201 Elementa Rhetorices, libri II. Arg. 1546. 8.
- 202 Philos. moralis epitomes libri II. item enarratio aliquot librorum ethic. Aristotelis, Arg. 1546. 8.
- 203 Selectarum declamationum tomus I. Arg. 1546. 8.
- 204 Cum praefationum in quosdam ill. Autores, tum orationum de clariss. virorum vitis tomus II. Arg. 1546. 8.
- 205 Christl. Vermahnung Jo. Bugenhagen an die Behmen Slesier u. Lusatier. — Witt. 1546. 4. Autor est Mel.
- 206 Libellus Ioach. Camerarii de invocatione Sanctorum: adiecta sunt et alia quaedam opuscula (e. g. Ant. Eparchi epistola ad P. Mel. et huius scriptum de aperiendo ludo litterario). Regiom. 1546. 8.
- 207 Luthers Warning an seine lieben Deutschen mit einer Vorrede Mel. Witt. 1546. 4.
- 208 Loci — Basil. Io. Oporin. 1547. 8.
- 209 Sententiae Salom. iuxta hebr. veritatem, Magdeb. 1547. 8.

- 210 Von der Nothwehr unterricht durch Just. Menium,
Witt. 1547. 4.
- 211 Ein Trostschrift für alle betrübtē Herzen in diesen
kümmerlichen Zeiten, Nürnb. 1547. 4.
- 212 Luthers Warnung an seine lieben Deutschen, mit ei-
ner Vorrede Mel. Witt. 1547. 4.
- 213 — — Nürnb. durch Herm. Hamfing s. a. 4.
- 214 Erklärung D. M. Luthers von der Frage die Noth-
wehr belangend, mit Vorreden P. Mel. u. I. Bugen-
hagens, Witt. 1547. 4.
- 215 Erotemata dialectices, Witt. 1547. 8.
- 216 Syntax c. noua praef. Mel. Norib. 1547. 8.
- 217 In effigiem D. Io. Schoneri carmen, fol. pat. (1547)
- 218 Loci — Lips. Val. Papa, 1548. 8.
- 219 Disp. theolog. de Poenitentia, resp. M. Melch. Isinde-
ro, Vit. 1548. 8.
- 220 Bedencken auffs INTERIM der Theologen zu Wit-
tenberg, s. l. 1548. 4.
- 221 Bedencken auffs INTERIM des Ehrw. und Hochgel-
Herrn P. Mel. s. l. 1548. 4.
- 222 Bericht vom Interim der Theologen zu Meissen ver-
samlet, 1548. 8.
- 223 Commentarius de Anima, Vit. 1548. 8.
- 224 Terentii comoediae c. variorum (inter quos Mel.)
scholiis, Basil. 1548. 8.
- 225 Loci — Viteb. 1549. 8.
- 226 Loci — Lips. V. Papa, 1549. 8.
- 227 Loci, — deutsch, Witt. V. Creutzer, 1549. 4.
- 228 Catechesis puerilis, Vit. 1549. 8.
- 229 Defensio coniugii sacerd. refutatio abusum coenae
dn. et de potestate pontif. Vit. 1549. 8.
- 230 Doctrina de Poenitentia, c. ep. ad lectorem, in qua
respondeatur Flacio, Vit. 1549. 8.
- 231 Historia de vita et actis Lutheri, Vit. 1549. 8.
- 232 Elementorum Rhetorices libri II. Lips. 1549. 8.
- 233 Oratio de Io. Regiomontano recit. ab Er. Reinholt,
Vit. 1549. 8.

- 234 Oratio de C. Crucigero, recit. ab eodem, Vit. 1549. 8.
- 235 Tertius liber scriptorum quae a gubernatoribus et professoribus Acad. Vit. publice proposita sunt, Vit. 1549. 8.
- 236 Io. de Sacro Busto de Sphaera c. praef. Mel. Vit. 1549. 8.
- 237 Loci — Lips. V. Papa, 1550. 8.
- 238 Explicatio Prouerb. Salomonis, Franc. 1550. 8.
- 239 Enarratio breuis concionum libri cui tit. Ecclesiastes, Vit. 1550. 8.
- 240 Enarratio symboli Niceni, Vit. 1550. 8.
- 241 — — — Basil. s. a. 8.
- 242 De Poenitentia, *von der Beckerung zu Gott*, Witt. 1550. 4.
- 243 Ethicae doctrinae elementa et enarratio libri V. Ethic. Vit. 1550. 8.
- 244 Erotemata dialeictices, Vit. 1550. 8.
- 245 Oratio de Iohanne Elect. Sax. recit. a Laur. Lindemann, Vit. 1550. 8.
- 246 *Ein Predigt von der wunderbaren Geburt I. C. Witt.* 1550. 4.
- 247 Epistola ad Albertum Prussiae Ducem, Vit. 1550. 4.
- 248 Lutheri comment. de nouissimis verbis Dauidis o. praef. Mel. Lips. 1550. 8.
- 249 *Til. Kragen von dem Bilde Gottes in den ersten Menschen, mit einer Vorrede Mel. Witt.* 1550. 4.
- 250 Enarratio breuis concionum libri Ecclesiast. Vit. 1551. 8.
- 251 De coniugio piae commonefactiones, Vit. 1551.
- 252 Disp. M. Lauterwaldt de creationis actione, Vit. 1551. 8.
- 253 Disp. theolog. Alex. Nabod, Vit. 1551. 8.
- 254 Selectarum declamationum tomus III. Basilea 1551. 8.
- 255 Selectissimarum orationum tomus III. Erfurda. 1551. 8.

- 256 *Figūra corporis L. C. et Mariae ex Nicephoro*, Vit.
1551. fol. pat.
- 257 *Hier. Mencelii Epicēdion Io. Spangenbergo scriptum*
c. praef. Mel. Vit. 1551. 4.
- 258 *Iac. Cornicī dialogus adu. pestif. luis contagia*, c.
praef. Mel. Vit. 1551. 8.
- 259 *Loci — Lips. V. Papa*, 1552. 8.
- 260 *Loci — Basil. Io. Oporin.* 1552. 8.
- 261 *In Euang. dominic. annotationes*, Lips. 1552. 8.
- 262 *Confession d. i. ain Bekandtnuß der Sächs. Kirchen leer*,
welche dem Concilio zu Triendt — verteuſcht durch
Ioh. Mätsperger, Augsp. 1552. 8.
- 263 *Antwort auff Oslanders buch von der Rechtsfertigung*
des Menschen, Witt. 1552. 4.
- 264 — — Nürnberg, 1552. 4.
- 265 *Eroteiuata dialeſices*, Vit. 1552. 8.
- 266 *Elementa Rhetorices*, L. II. Lips. 1552. 8.
- 267 *Oratio continens historiam Capnionis*, Vit. 1552. 8.
- 268 *Oratio de Eberardo Duce Wirteb.* Vit. 1552. 4.
- 269 *De consideratione humani corporis*, Norib. 1552.
fol. pat.
- 270 *Loci — deutsch*, Witt. V. Creutzer, 1553. 4.
- 271 *Confessio doctrinae Saxon. Ecclesiarum*, Lips.
1553. 8.
- 272 *Reſponsio de controuersia Stancari*, Lips. 1553. 8.
- 273 *Vīſache warumb die gemainde vnd Kirchen Christi un-*
gegründen Conciliennit sollen stadt geben — Regensp.
1553. 4.
- 274 *Oratio in qua refutatur calumnia Osandri*, Vit.
1553. 8.
- 275 *Oratio de dignitate legum doctrinae*, Vit. 1553. 8.
- 276 *Propositiones de quibus disputat Til. Heshusius*, Vit.
1553. 8.
- 277 *De pœnitentia disp.* M. Lauterwalds, Vit. 1553. 8.
- 278 *Hesiodi opera et dies vñacum duabus praef. ac lucen-*
tenta enarratione Mel. Franc. 1553. 8.

- 279 Io. Stigelii elegia in nuptias Dau. Chytraei — et alia epithalamia scripta a Fincelio, Cisnero, Willebrochio (Mel.) Vit. 1553. 4.
- 280 Nic. Barbatii Asclepius de antiquo et profundo consilio — c. praef. Mel. Franc. 1553. 8.
- 281 Loci — Lips. V. Papa, 1554. 8.
- 282 Loci — deutsch, Witt. V. Creutzer, 1554. 4.
- 283 Confessio doctr. Eccl. Saxon. Lips. 1554. 8.
- 284 Quaestiones aliquot ethicae de iuramentis, excommunicatione — Vit. 1554. 8.
- 285 Sententiae veterum aliquot Patrum de coena dn. c. praef. N. Galli, Ratisp. 1554. 8.
- 286 Definitiones multarum appellationum, quarum in Ecclesia usus est, Vit. 1554. 8.
- 287 Propositiones de quibus disp. H. Sthenius, Vit. 1554. 8.
- 288 De autoritate Synodorum commonefactio H. Ham-melmanni, Vit. 1554. 8.
- 289 Propositiones de causis liber. actionum hominum ethic. et phys. de quibus disp. C. Peucerus, Vit. 1554. 8.
- 290 Oratio de Friderico Landgr. Thuring. recit. a C. Peucero, Vit. 1554. 8.
- 291 Oratio de Georgio Principe Anhalt. recit. a G. Maiore, Vit. 1554. 8.
- 292 Collatio actionum forenium attic. et romanarum praecipuarum, Vit. 1554. 8.
- 293 Enarratio ep. ad Philippenses Autore G. Maiore, Vit. 1554. 8.
- 294 Beschreibung des Lebens und der Handlungen M. Luther, übers. von Ritter, 1554. 8.
- 295 Grammatica latina — Lips. 1554. 8.
- 296 Loci — Vit. Io. Crato, 1555. 8.
- 297 Loci — Basil. I. Oporin. 1555. 8.
- 298 Loci — deutsch, Witt. V. Creutzer, 1555. 4.
- 299 Explicatio Proverb. Salomonis, Vit. 1555. 8.

- 300 In Euangelia domin. annotatt. Vit. 1555. 8.
- 301 Historia de vita et actis D. M. Lutheri — f. L. 1555. 8.
- 302 Manual oder Handtbüchlein, darin die fürnembste heubtartikel Christl. Lere in Frag vnd Antwort, Franckf. am M. 1555. 8.
- 303 Das der Mensch in der Beckerung — geschrieben zu Nürnberg 1555. Ein Predigt Jacob Ringii von der Gerechtigkeit — Witt. 1555. 4.
- 304 — — — Nürnberg, f. a. 4.
- 305 Vnserricht von Vergebung der Sünden und Seeligkeit — Schleuß. 1555. 4.
- 306 Vnterschied zwischen reiner Christl. lere des Euang. und der Abgött. Lere der Papisten, Schleuß. 1555. 4.
- 307 Trostschrift der Theologen in Meissen an die Pfarrherrn welche in Böhmischem und Lausitzer grenzen vmb der reinen Lere willen verfolgt werden, Leypz. 1555. 4.
- 308 Initia doctrinae Physicae, Vit. 1555. 8.
- 309 Ad Io. Pfeffingerum epist. de morte filii, Viteb. 1555. 8.
- 310 Erinnerung von dem h. Eliestandte, Witt. 1555. 8.
- 311 Oratio de arte medica recit. ab I. Milichio, Vit. 1555. 8.
- 312 Oratio de coniugio recit. a D. Chytraeo, Viteb. 1555. 8.
- 313 Oratio de similitudine in qua dicitur Euangelium simile esse fermento, recit. a Val. Trutiger, Vit. 1555. 8.
- 314 Tabulae de schematibus et tropis P. Mosellani, item Rhetorices Mel. — Norib. 1555. 8.
- 315 Matth. Delii de arte iocandi libri IV. c. praef. Mel. Basil. 1555. 8.
- 316 M. Flacius de voce et re fidei, c. praef. Mel. Basil. 1555. 8.

- 317 Ge. Maioris refutatio profanacionis coense dn. c.
pref. Mel. Vit. 1555. 8.
- 318 Wolfgang Krauß Chronica des Stammes und Ankunft
des Chur- und Fürstl. Hauss zu Sachsen, mit einer
Vorrede Mel. Witt. 1555. 8.
- 319 Loci — Lips. V. Papa, 1556. 8.
- 320 Loci — deutsch, Witt. V. Creutzer, 1556. 4.
- 321 Examen eorum, qui audiuntur ante ritum publ. or-
dinat. Vit. 1556. 8.
- 322 Enarratio breuis concionum libri Salom. Ecclesiast.
Vit. 1556. 8.
- 323 Explicatio Proverb. Salom. Vit. 1556. 8.
- 324 Epistolae Pauli ad Romanos enarratio, Vit. 1556. 8.
- 325 De causis putrefactionis praefide Io. Hermanno, Vit.
1556. 8.
- 326 Vocabula rei nummariae; pond. et mensur. collecta
ex Buddaei, Camerarii et Melancht. annotatt. Vit.
1556. 8.
- 327 Causae cur scholae Philos. Praefecti in Acad. Rosto-
chiana in disciplina resarcienda elaborarint — cum
apologia. Scripta oratio ab Arn. Burenio, c. praef.
Mel. Vit. 1556. 4.
- 328 Oratio de capta Constantinopoli recit. a P. de Eitzen,
Vit. 1556. 8.
- 329 — de vita et scriptis C. Plinii, recit. a P. Ebero,
Vit. 1556. 8.
- 330 — de tertiana febri, a C. Stathmione, Vit.
1556. 8.
- 331 — de iudiciis Ecclesiae ab A. Waltero, Vit.
1556. 8.
- 332 — de dignitate studii iuris a G. Cracouio, Vit.
1556. 8.
- 333 Propositiones de quibus disp. Paul de Eitzen, Vit.
1556. 8.
- 334 Scriptum Collocutorum A. C. qui ia vrbe Vangio-
num

- num fuerunt, donec aduersarii colloquium abrupe-
runt, Franc. 1557. 4.
- 335 *Abschied der Gesandten A. C. zum Colloquio im Worms, A. 1557. 4.*
- 336 *Libellus graecae Grammaticae, Lips. 1557. 8.*
- 337 *Germania C. Taciti. Vocabula regionum enarrata.*
Härminius Ulr. Hutteni. *Dialogus Iulius. Recens*
edita a P. Mel. Vit. 1557. 8.
- 338 *Oratio qua Ulrico Duci Megapol. gratulatur A. Bu-*
renius, Vit. 1557. 8.
- 339 *Hist. von der zerstörung Constantinopel, Wittenb.*
1557. 8.
- 340 *Seb. Bocks Troßpredigt über dem Begrebnis Fr. Bri-*
gitta von Miltitz mit einer Vorrede Mel. Witt.
1557. 8.
- 341 *Loci — Viteb. I. Crato, 1558. 8.*
- 342 *Loci — deutsch, Witt. v. Creutzer, 1558. 4.*
- 343 *Conciones explicantes integrum Euang. Matthaei*
habitae a S. Froschelio, scriptae a P. Mel. Viteb.
1558. 8.
- 344 *Epistolae ad Romanos enarratio, Vit. 1558. 8.*
- 345 *Responsio ad criminationes Staphyli et Auui, Viteb.*
1558. 8.
- 346 *Propositiones theol. Lutheri et Melancht. continen-*
tes summam doctr. christ. Vit. 1558. 8.
- 347 *Quaestiones de rebus cognitione dignissimis explica-*
tae in publicis congressibus in Acad. Witeb. Vit.
1558. 8.
- 348 *Die abgött. Artickel gestellet von einem Mönch in Bay-*
ern mit einer kurzen Erinnerung Mel. Wittenb.
1558. 4.
- 349 *Liber de Anima, Viteb. 1558. 8.*
- 350 *Chronicon Carionis latine expositum et auctum a P.*
Mel. Vit. 1558. 8.
- 351, 52 *Ej. Pars II. Vit. 1560. P. III. ib. 1562. 8.*

- 353 Epistola a Werner ex mandato Flacii ad Mel. et resp. Mel. Vit. 1558. 4.
- 354 Select. declamationum tomus I. Arg. 1558. 8.
- 355 Tum praefationum tum orationum tomus II. Arg. 1558. 8.
- 356 Select. declamationum tomus IV. Arg. 1558. 8.
- 357 Io. de Sacrobusto lib. de Sphaera, c. praef. Mel. Vit. 1558. 8.
- 358 Loci — Lips. ap. haeredes V. Papae, 1559. 8.
- 359 Loci — Viteb. Io. Crato, 1559. 8.
- 360 Loci — deutsch, Nürnb 1559. 4.
- 361 Enarratio epistolae ad Colos. Vit. 1559. 8.
- 362 — — addita est resp. Mel. ad calumnias Staphyli et Auii, Franc. 1559. 8.
- 363 Responsiones ad impios articulos Bauar. inquisit. Vit. 1559. 8.
- 364 Anleitung wie christlich zu antworten sey auf die abgöttischen Artickel in Baiern, Witt. 1559. 8.
- 365 Examen eorum, qui — Vit. 1559. 8.
- 366 Select. declamationum tomus I. Arg. 1559. 8.
- 367 Cum praefationum tum orationum tomus I. Arg. 1559. 8.
- 368 Select. declamationum tomus III. Arg. 1559. 8.
- 369 Initia doctrinae Physicae, Vit. 1559. 8.
- 370 Oratio recit. a G. Maiore cum gradus Doct. decerneretur P. Ebero, Vit. 1559. 8.
- 371 Oratio recit. a I. Hermanno cum gradus Doct. Med. decerneretur A. Rosae, Vit. 1559. 8.
- 372 Kurze Hift. von Ludovico Barvaro, Witt. 1559. 8.
- 373 Oeffentliche Intimation vom Lafer des Todschlags, 1559. 4.
- 374 Corpus doctrinae Christianae — Lips. 1560. fol.
- 375 — — ebendasselbe, deutsch, Leipz. 1560. fol.
- 376 Responsiones ad impios artic. Bauar. inquis. Viteb. 1560. 8.
- 377 Libelli aliquot vtiles — Vit. 1560. 8.

Melanchth.

N n

378

- 378 Iudicium de controv ersia coenae Domini, Heidelb.
1560. 4.
- 379 Iudicium de controv ersia Coenae Dn. c. necess. an-
notatt. Ratisb. 1560. 4.
- 380 Bericht u. Rat schlag vom Streit des h. Abendmals, Re-
gen sp. 1560. 4.
- 381 Epigrammatum libri III. Vit. 1560. 8.
- 382 Grammatica Latina, Lips. 1560. 8.
- 383 Comp. Grammaticae pro pueris incipientibus coni-
gare per Nic. Medlerum, Norib. 1560. 8.
- 384 Explicatio sententiarum Theognidis, Witt. 1560. 8.
- 385 Liber de Anima recognitus , Vit. 1560. 8.
- 386 Ethicae doctrinae elementa et enarratio Libri V. E-
thic. additae sunt quaestiones de iuramentis — Vit.
1560. 8.
- 387 Select. declamationum tomus IV. Arg. 1560. 8.
- 388 Scriptorum publice propositorum a Profess. in Acad.
Vit. tomus I. Vit. 1560. 8.
- 389 Oratio de Greg. Pontano recit. a V. Ortel Vinsh.
Vit. 1560. 8.
- 390 Oratio de Ecclesia Christi recit. a M. Gundermanno,
Vit. 1560. 8.
- 391 Corpus doctrinae christianaे, Lips. 1561. 8.
- 392 — deutsch, Franckf. am M. 1561. fol.
- 393 Loci — c. annotatt. Leonh. Stückelii, Basil.
1561. 8.
- 394 Loci — deutsch, Witt. 1561. 4.
- 395 Annotatt. in Euang. domin. Vit. 1561. 8.
- 396 — — Lips. 1561. 8.
- 397 Psalterium Davidis integrum, in quo Psalmi 83. il-
lustrati sunt, Vit. 1561. 8.
- 398 Enarratio ep. ad Romanos , Vit. 1561. 8.
- 399 Comment. in priorem ep. Pauli ad Corinthios et in
aliquot capita secundae , Vit. 1561. 8.
- 400 Enarratio ep. 1. ad Timotheum et duorum capp. se-
cundae , Vit. 1561. 8.

- 401 Explicatio symboli Niceni edita a M. Io. Sturione,
Vit. 1561. 8.
- 402 Propositiones theol. Luth. et Melanchth. Vit. 1561. 8.
- 403 Libelli aliquot vtiles — Vit. 1561. 8.
- 404 Sententiae S. Patrum de S. Coepa, Vit. 1561. 8.
- 405 Scriptorum publice propositorum tomus IV, Viteb.
1561. 8.
- 406 Petri Palladii Isagoge ad libros proph. et apost. c.
praef. Mel. Vit. 1561. 8.
- 407 Micylli, Iac. Libri III. de re metrica c. praef. Mel.
Franc. 1561. 8.
- 408 Corpus doctr. christiana, deutsch, Leipz. 1562. fol.
- 409 Loci — Basil. 1562. 8.
- 410 Die fürnämpften Hauptartikel Chrsitl. Lehre aus der
Lat. Teutschen und Windischen Sprache in die Cro-
batische jetzund zum erstenmal verdolmetscht, und
mit Cyrulischen Buchstaben gedruckt, Tübingen,
1562. 4.
- 411—14 Omnium Operum Melanchth. Pars I. Witt.
1562. II. 1562. III. 1563. IV. 1564. fol.
- 415 Examen eorum, qui — Vit. 1562. 8.
- 416 Select. declamationum tomus III. Arg. 1562. 8.
- 417 Syntaxis olim collecta nunc locupletata, Lipf.
1562. 8.
- 418 Scriptorum publice propositorum tomus II. Viteb.
1562. 8.
- 419 Annotatt. in officia Ciceronis, Vit. 1562. 8.
- 420 Euripidis Tragoediae omnes lat. redditae, Franc.
1562. 8.
- 421 Historia de vita et aëris Lutheri, Franc. 1562. 8.
- 422 Liber de anima recognitus, Lips. 1562. 8.
- 423 De origine imperii Turcorum c. praef. Mel. Viteb.
1562. 8.
- 424 Loci — Vit. Jo. Crato, 1563. 8.
- 425 Io. de Sacrobusto de Sphaera c. praef. Mel; Viteb.
1563. 8.

- 426 Epigrammatum libri VI. Vit. 1563. 8.
- 427 Pindari Olympia, Nemea, Pythia, Asthmia lat. Vit. 1563. 8.
- 428 Corpus doctrinae christianaæ, Lips. 1564. 8.
- 429 Examen — Lips. 1564. 8.
- 430 Select. declamationum tomus I. Argent. 1564. 8.
- 431 Cum praefationum tum orationum tomus II. Arg. 1564. 8.
- 432 Vita Lutheri. von dem Leben u. Sterben D. M. Lutheri, s. l. 1564. 8.
- 433 Ciceronis de officiis libri III. additae sunt etiam Mel. annotatt. Arg. 1564. 8.
- 434 Hesiodi opera et dies vñacum duab. praef. et lucul. enarratione, Franc. 1564. 8.
- 435 Th. Linacer de emendata structura lat. sermonis, c. praef. Mel. Lips. 1564. 8.
- 436 Corpus doctr. christ. Lips. 1565. 8.
- 437 Orationes postremæ scriptæ a Mel. (tomus V.) Vit. 1565. 8.
- 438 Kurtze erinnerung Mel. über den ganzen Passion— gepredigt vnd ausgelegt durch Seb. Fröscheln, Witt. 1565. 8.
- 439 Epistolarum farrago collecta a Io. Manlio, Basil. 1565. 8.
- 440 Epistolæ aliquot selectiores editæ a C. Peucero, Vit. 1565. 8.
- 441 Argumenta s. dispositiones rhetoricae in eclogas Virgilii — edita a Steph. Riccio, Leucop. 1565. 8.
- 442 Vom Königreich I. C. neben seinem ewigen Priesterthum Erkler. Mel. gepredigt vnd ausgelegt durch Seb. Fröscheln, Witt. 1566. 4.
- 443 Bericht auff etliche gemeine Hauptfragen vnd Objectonen der Papisten von den fürnemesten stücken der streitigen Artickel herausgegeben durch Nic. Schneccer, Leipzig. 1567. 4.
- 444 Scriptorum publice propos. tomus III. Vit. 1568. 8.

- .445 Corpus doctrinae christianae, *deutsch*, Franckf. am M.
1569. fol.
- .446 Examen — Vit. 1569. 8.
- .447 Liber epistolas continens ad Ioach. Camerarium,
Lips. 1569. 8.
- .448—50 In Ciceronis Epp. familiares argumenta Mel.
enm scholiis Steph. Riccii, Tomi III. Gorlic. 1569.
- .451 Loci — Vit. I. Crato, 1569. 8.
- .452 Declamationum Mel. tomus I. philosophicus. II. me-
dicus ac iuridicus; III. theologicus, Arg 1570. 8.
- .453 Vergilii Opera c. Mel. et aliorum scholiis, Tigur.
1570. 8.
- .454 Epistolarum lib. I. editus a C. Peucero, Vit. 1570. 8.
- .455, 456 Prima et secunda pars Chronicarionis latine
expositi et aucti, Vit. 1570. 8.
- .457 Loci — *deutsch*, Witt. Pet. Seitz, 1571. 4.
- .458 Grammatica graeca nunc perfectior edita studio L.
Camerarii, Lips. 1571. 8.
- .459 Catechesis -- ex corp. doctr. christ. Vit. 1571. 8.
- .460 Orationum quae scriptae et recitatae sunt in Acad.
Vit. ab A. 1565—1571. (tomus VI.) Vit. 1571. 8.
- .461 Liber de Anima, Vit. 1571. 8.
- .462 Corpus doctr. christ. Lips. 1572. 8.
- .463 Catechesis — ex scriptis Mel. et corp. doctr. Vit.
1572. 8.
- .464 Sententiae S. Patrum de coena Dn. Vit. 1574. 8.
- .465 Σωματοποια διαλογικη. Corpus differendi doctri-
nae. seu erotemata dialethices Mel. — autore Val.
Erythraco. Arg. 1574. fol.
- .466 Alter libellus Epistolarum, Vit. 1574. 8.
- .467 Elementorum Rhetorices L. II. M. Crusii quaestio-
nibus et scholiis illustrati, Basil. 1574. 8.
- .468 Sprüche der h. Väter vom Nachtmal des Herrn, Witt.
1575. 4.
- .469 Chronicon Carionis, Genev. 1576. 8.

- 470 Euangeliorum domin. expositio aut. P. Ebero, Franc. 1576. 8.
- 471 Loci — Vit. Io. Crato, 1577. 8.
- 472 Graecae linguae erotemata M. Neandri c. praef. Mel. Vit. 1577. 8.
- 473 Examen — Vit. 1579. 8.
- 474, 475 Chronique et Histoire uniuerselle par I. Carion, augmentée par Mel. et Peucer, à Geneve, 1579. 8. Tomes II.
- 476 Epigrammatum libri VI. Vit. 1579. 8.
- 477 Corpus doctr. christ. Arg. 1580. 8.
- 478—81 Chronicon Carionis — Vit. 1582—1591. 8. Partes IV.
- 482 Theoricae nouae Planet. G. Purbachii ab E. Reinholte auct. c. praef. Mel. Vit. 1580. 8.
- 483 Element. Rhetorices Libri II. Vit. 1582. 8.
- 484 Epigrammata Mel. selectiora c. formulis precum, historiis — collecta a Petro Hegelando et iconibus exornata a Sig. Feyrabend, Franc. 1583. 4.
- 485 Erotemata dialeqt. et rhetor. contracta a Luca Loffio, Franc. 1583. 8.
- 486 Erotemata dialeqtices, Lips. 1584. 8.
- 487 Lycurgi oratio contra Leocratem gr. c. praef. Mel. Vit. 1587. 8.
- 488 Orationum scholae Melanchthonianae — tomus VII. Servest. 1586. 8.
- 489 Examen — Vit. 1588. 8.
- 490 P. Rami et P. Mel. Dialetica c. n. Fr. Beurhusii, Franc. 1588. 8.
- 491 Epistolae ad Alb. Hardenbergium, Brem. 1589. 8.
- 492 Ad Epistolarum lib. I. et II. libellus tertius editus opera C. Pezelii, Brem. 1590. 8.
- 493 Analysis element. rhetor. Mel. opera Iac. Helandi, Franc. ad Oder. 1590. 8.
- 494 Hesiodi opera et dies vñacum duab. praef. et Iudic. enarrat. Mel. Lips. 1591. 8.

- 495 Examen — Vit. 1593. 8.
- 496 Chronicon Carionis — Franc. ad M. 1594. 8. Partes III. 2 Voll.
- 497—500 Postilla Melanthoniana — collecta a C. Pezelio P. I. Heidelb. 1594. P. II. III. Hanouiae 1594. P. IV. ib. 1595. 8.
- 501 Loci — Vit. Sig. Gronenberg, 1595. 8.
- 502 Compendium Grammaticae lat. Norib. 1595. 8.
- 503 Examen theologicum c. explicationibus C. Pezelii, Neost. 1597. 8.
- 504 Consilia s. Iudicia theol. collecta et nunc primum edita studio et opera C. Pezelii, Neustad. 1600. 8. Partes II.
- 505 Christl. Berathschlagungen vnd Bedencken — getreulich zusammengebracht durch C. Pezelium, Newstadt 1600. 8.
- 506 Loci — deutsch, nach dem Exemplar 1536. Nurnb. 1601. 4.
- 507 Chronicon Carionis — Bernae 1601. 8.
- 508 Poemata Hesiodi, access. enarratt. Mel. edit. ab Er. Schmidio, Vit. 1601. 8.
- 509—11 Stigelii, Io. Poemata, Vol. I—III. Ien. 1577, 1601. 8. Volumini tertio adiectae sunt centum epp. Mel. ad Stigelium.
- 512 Christl. Berathschlagungen — Newstadt, 1603. 8.
- 513 Verisimilia theol. iuridica ac politica de regni subsidiiis et oneribus subditorum, Franc. 1606. 8.
- 514 Βατρχονυμαχια Homeri, opera Leonh. Lycii, addita sunt et Mel. scholia, Lips. 1607. 8.
- 515 Epistola an Herzog Moritzen zu Sachsen von der Expedition wider Keyser Carl V. nebst einem andern Schreiben Mel. s. l. 1610. 4.
- 516 Epistolarum liber IV. editus a I. Sauberto, Norib. 1640. 8.
- 517 Appendix L. IV. Epistolarum, Nor. 1645. 8.

Nn 4

518

- 518 Liber quintus et ultimus Epistolarum, Nor. 1646.8.
- 519 Epistolarum liber continens praeclara multa cum eccl. tum polit. et historica, Lugd. B. 1647.8.
- 520 Disp. de variis articulis fidei, s. l. 1678.4.
- 521 Disp. de discrimine verae Eccl. Dei et aliorum hominum, 1678. 4.
- 522 Tredecim disp. doctorales sub praesid. Luth. et Mel. Giss. 1679. 4.
- 523 Oratio de veris Philosophiae initis, Norib. 1680. 4.
- 524 Comment. 70 Interpretum vers. a J. Pearsonio. cui adiuncta est Mel. Epistola eiusdem fere argumenti, Helmst. 1694. 4.
- 525 Grammatica latina recognita ac locupletata ab E. Schmidio, Lips. 1698. 8.
- 526 Hypomnemata et alia quaedam ad Grammat. Mel. Lips. 1696. 8.
- 527 Unterricht der Visitatorn — Onolzb. 1716. 4.
- 528 Prolusio orthod. in Annum Iubil. Eccl. Rom. a. 1724 habendum, s. Mel. disp. de Iubilaeo c. n. recusa Vlm. 1724. 4.
- 529 Vita M. Lutheri exposita a Mel. c. n. C. A. Heumann, Gött. 1741. 4.
- 530 Epitome Examinis opera I. Sauberti. Nor. 1752. 8.
- 531 Churfäfische Visitationsartikel deutsch u. lat. mit einer hist. Einleitung von G. T. Strobel, Altd. 1776. 8.

Scripta quaedam fine indicio anni.

- 532 Bucolica Vergilii adiectis scholiis — Norimb. ap. I. Petreum. 8.
- 533 Sententiae Salomonis iuxta hebr. veritatem, Franc. ad Oder. 8.
- 534 Loci theol. — Lips. in off. Voegel. 8.
- 535 I. L. Viuis, Viti Amerbachii, P. Melanchth. et Conr. Gesneri libri de Auima, Basil. 8.
- 536 Die füremösten Unterscheid zwischen rayner Christl. leser des Euang. und der abgött. papist. Lere, Augsp. Phil. Ulhart, 4.

SECTIO

SECTIO POSTERIOR.

SCRIPTA

AD

ILLVSTRANDAM VITAM
MELANCHTHONIS.

- 1 *Albany*, Ge. a Chyrkei fletus Vraniae ad Albim in fun. Melancht. Vit. 1560. 4.
- 2 *Andreas*, I. H. Bretta Creichgouiae illustrata, Heidelb. 1769. 4.
- 3 *Argentinensis Schola* in Mel. funus, fol. pat.
- 4 *Bacmeisteri*, Io. Acta Philippica, Tubing. 1719. 4.
- 5 *Backneisteri*, Luc. formae precationum piarum collectae ex scriptis Mel. Vit. 1559. 8.
- 6 — — Lips. 1581. 8.
- 7 *Ballenstedtii*, I. A. Programma, in quo decas I. Epist. Mel. Helmst. 1755. 4.
- 8 — — in quo decas altera Epp. Mel. Helmst. 1760. 4.
- 9 *Balthasaris*, I. H. Pars I. Historiae locorum theolog. Mel. Gryph. s. a. 4.
- 10 *Bedencken der Theologen oder Beschluss des Landtages zu Leipzig im Dec. 1548. von wegen des Augsp. Interims, mit Scholien Galli vnd Flacii, Magd.* 1550. 4.
- 11 *Bericht aller Rathschleg vnd Antwort so die Theologen zu Wittenb. von dem Buch Interim — Witt.* 1559. 4.
- 12 *Bericht wie Melanchthon sein Leben hie auff Erden geht — Witt.* 1590. 4.
- 13 - 16 *Vier andere Ausgaben dieses Berichts* 1) *Frankf. am M. 1560. 8.* 2) *Nürnb. 1560. 4.* 3) *Wittenb. 1560. 8.* 4) *Frankf. am M. 1561. 8.*

- 17 Endlicher Bericht und Erklärung beider Universitäten
Leipz. und Witt. — Witt. 1570. 4.
- 18 Bertrams, I. C, Geschichte des symb. Anhangs der
Schmalk. Artikel und anderer, Schmalk. Schriften
Mel. Aled. 1770. 8.
- 19 Beytrag, hist. zu dem 200jährigen Ehrengedächtnis
Mel. Altenb. 1760. 8.
- 20 Boceri, Io. Epicedion Mel. Vit. 1560. 4.
- 21 Boden, B. G. L. Melanchthon in barbariem seculi
sui non lenis, carmine celebratus, Vit. 1760. 4.
- 22 Boehmii, I. G. oratio de Melanchth. meritis in Acad.
Lips. Lips. 1760. 4.
- 23 Boquini, P. iudicij Mel. de S. Coena iusta defensio
adu. Heshusum, Genev. 1562. 4.
- 24 Bosen, A. I. Cantate zum Gedächtnis des vor 200
Jahren allkier verstorbenen Melanchth. Witt. 1760. 4.
- 25 Böse, G. M. Progr. ad memoriam Mel. alterum post
seculum celebrand. Vit. 1760. 4.
- 26 Ein Brieff der Prediger zu Hamburg an die Theol.
zu Witt. von den Mitteldingen — und Mel. Ant-
wort, Magd. 1549. 4.
- 27 Brünners, Th. Grabschrift Mel. Fol. pat.
- 28 Bürgers, J. Q. Conf. doctr. Sax. Eccl. nebst einem
hist. Vorbereicht, Frankf. 1722. 8.
- 29 Bütemeisteri, I. I. Melanchthonis vaticinium memo-
rable de nunc regnante Caesare Carolo VI. Wol-
fenb. 1731. 4.
- 30 Calender, curieuser Geschichts-, oder kurzes Zeitre-
gister über das Leben P. Mel. von F. C. F. Frankf.
u. Leipz. 1698. 8.
- 31 Camerarii, Joach. de P. Mel. ortu, totius vitae cur-
riculo et morte narratio, Lips. 1566. 8. editio
prima.
- 32 — — Lips. 1566. 8. editio secunda.
- 33 — — Lips. 1591. 8.
- 34 — — Lips. 1592. 8.

- 35 *Camerarii*, Ioach. Epitaphium P. Mel. Vit. 1560.
fol. pat.
- 36 *Chemnitii*, M. iudicium de controversiis quibusd.
superiori tempore circa quosdam A. C. articulos
agitatis, Vit. 1594. 8.
- 37 *Cochlaei*, Io. Philippicae quatuor in Apologiam Mel.
Lips. 1534. 4.
- 38 — Philippica quinta in tres libellos Mel. nuper
aeditos, 1540. 4.
- 39 — Confutatio abbreviata adu. Did. Fauent.
Mel. Lips. 1534. 4.
- 40 — de libero arbitrio hom. adu. locos comm.
Mel. 1525. 8.
- 41 *Cogeleri*, I. imagines elegantiss. collectae partim ex
praelectionibus Mel. Vit. 1558. 8.
- 42 — Vit. 1560. 8.
- 43 — Vit. 1561. 8.
- 44 *Corput*, Abr. van de, Leven ende Dood van Phil.
Melanthon, t'Atlst. 1662. 8.
- 45 *Cramers*, J. A. Luther v. Melanchthon, 2 Oden,
Frankf. u. Leipz. 1773. 8.
- 46 *Crellii*, P. Epitome praecipuae doctrinae, quae in
locis theolog. Mel. de singulis articulis traditur, Vit.
1561. 8.
- 47 *Crusii*, Christi. Progr. ad memoriam Mel. celebra-
dam, Vit. 1760. 4.
- 48 *Daubii*, Pet. Querela Germaniae de obitu Mel. Sa-
bini, Lotichii et Stigelii, Vit. 1562. 4.
- 49 *Defensio iusta et moderata* Mel. adu. scriptum male-
dicum Theologorum Viteb. Refutatio hist. tract.
Penceri - Hanoviae, 1601. 4.
- 50 *Doctrina scholae Melanchth.* de filio Dei collecta,
Sernest. 1588. 8.
- 51 *Dregeri*, Nic. Epicedion ip̄ obitum Mel. Vit.
1560. 4.

- .52 *Dürnhoferi*, Laur. imago Mel. fol. pat.
- 53 *Eckii excusatio ad ea que falso sibi P. Mel. grammaticus Vuitt. super theolog. disp. Lipsi. adscripta*, 1519. 4.
- 54 *Eckhardi, P. L. Vindiciae Lutheri et Mel. ab infami pictura commendatariorum Iutreboe. Iutreb. 1738. 4.*
- 55 *Ehre Melanchthons gerettet wider die Beschuldigungen Herrn Prof. Hauseis*, Akd. 1773. 8.
- 56 *Einem, I. I. von, Melanchthoniana*, Helmst. 1730. 8.
- 57 *Epistola a Wernerio Past. Barb. scripta ex mandato Flacii ad Mel. et resp. Mel. 1558. 4.*
- 58 *Epistola concionatorum Hamb. de rebus adiaphoris et resp. Mel. s. l. et a. 8.*
- 59 *Epistolae Scholasticorum Academiae Viteb. Vit. 1571. 4.*
- 60 *Ericci, N. Syluula sentent. exempl. historiarum ex Luth. et Mel. cum priuatis tum publ. relationibus, Franc. 1566. 8.*
- 61 *Expositio ex actis Synodicis et alijs collecta de libro Augustano Interim* -- Vit. 1559. 4.
- 62 *Fouiskingii, I. H. diss. de Philippismo Henoticorum nouissimis Irenicorum consiliis opposita*, Vit. 1710. 4.
- 63 *Flacii, Matth. resp. ad epistolam P. Mel. Magd. 1549. 8.*
- 64 — *Omnia latina scripta contra adiaphoricas fraudes*, Magd. 1550. 8.
- 65 — *Entschuldigung an die Uniuers. Witt. der Mittelding halben, item seine Brief an Mel. samt etlichen andern Schriften* -- Magd. 1549. 4.
- 66 — *Bericht von etl. Artikeln Christl. Lehr u. von seinem Leben, und von den Adiaph. Handlungen wider die falschen Geticht der Adiaphoristen*, 1559. 4.

- 67 Flacii, Matth. gründl. Verlegung des langen Com-
munes der Adiaphoristen, Ihna, 1560. 4.
- 68 — Verantwortung vom Logo vnd andern auff-
lagen, 1561. 4.
- 69 Franci, M. M. Halle et P. Streub in cinerem Mel.
1560. 4.
- 70 Frimelii, Io. Witeberga a Calvinismo grauiter due-
xata et divinitus liberata, Wittenb. 1646. 4.
- 71 Gottschedii, I. C. Progr. de Melanchthonis communi
Praeceptore Germ. Lips. 1760. 4.
- 72 Hane, I. F. diss. de Melancht. moderatione in A.C.
negotio conspicua, s. Philippi Leistretten, Kilon.
1730. 4.
- 73 Haslobii, Mich. Idyllia quatuor de Clar. Viris Lu-
thero, Mel. Sabino et Lotichio, Franc. ad Od.
1560. 4.
- 74 Hechtii, God. literarum inter Saxonas instauratoris
summi Melanchthonis memoria, Vit. 1718. 4.
- 75 Heerbrandi, Iac. oratio fun. in obitum Mel. Vit.
1560. 4.
- 76 — Tubing. 1560. 4.
- 77 Helingi, Maur. libellus verificatorius ex gr. et lat.
scriptoribus collectus. c. praefatione apologetica
pro P. Melancht. Norib. 1590. 8.
- 78 Henrici, Mart. Epicedion in obitum Mel. Vit.
1560. 4.
- 79 Heshufii, Til. resp. ad praeiadicium Mel. de contro-
uersia Coenae Dn. 1560. 4.
- 80 Heumannii, C. A. disp. de Conf. Aug. lenitate c. epp.
Mel. Hannover 1730. 4.
- 81 Hilderici, Edonis, carmen de Melancht. optime de
scholis, rep. et ecclesia merito, Basil. 1580. 4.
- 82 Hoenonii, Ant. Epicedion de morte Mel. Vit.
1760. 4.
- 83 Hofmanns, Dan. Tractat von der Moderation Mel.
in dem Streit vom k. Abendmahl, Helmst. 1592. 8.

- 84 Hofmanns, G. D. *Abhandl. von Mel. Verdiensten um die deutsche Reichs-Stadtsgeschichte*, Tüb. 1760. 4.
- 85 Kedd, Joa. *Unredlichkeit Mel. im X Art. der Augsp. Conf.*, Straub. 1654. 4.
- 86 Klag und Trostschrift bey dem Abschied Mel. Nbg. 1560. 4.
- 87 Lehr und Meynung P. Mel. von der waren gegenwärtigkeyt Christi im h. Abentmal aus seinen eigenen schrifften zusammengezogen, Witt. 1560. 4.
- 88 de Locorum theol. Mel. orthod. puritate et vtilitate adsertio et subscriptio praecipuorum aliquot Doctorum, Franc. ad M. 1579. 4.
- 89 — — Gorlic. 1580. 4,
- 90 — al. ed. sub titulo: *de Mel. Locis comm. Testimonia praecipuorum Theologorum*, Seruest. 1590. 4.
- 91 Lüschers, V. E. *Historia motuum zwischen den Luth. u. Reformirten*, 3 Theile, Franckf. 1723. 4.
- 92 Loffii, Luc. *annotationes in Grammat. Mel.* Franc. 1552. 8.
- 93 — — *quaestiones in Euang. dom. ex praelect. et scriptis Mel.* Vit. 1560. 8.
- 94 Lotichii, P. Sec. *Elegia in obitum Mel.* Vit. 1560. 4.
- 95 Ludouici, Laur. *analysis trium dialog. Theodorei methodo doctrinae Melanchth. conscripta*, Neust. 1604. 8.
- 96 — — *Synopsis doctr. de filio Dei florentis scholac Melanchth.* Amberg. 1605. 8.
- 97 — — *de vet. Eccl. certaminibus orationes, imaginem contentionum huius aetatis depingentes*, Heidelberg. 1614. 8.
- 98 Lyttichii, Alb. *incunabula doctr. euang. quibus continentur quaestiucae examinis theol. ex scriptis Mel. collectae*, Gorlic. 1587. 8.
- 99 Maioris, Io. *Exequiae Mel. in Acad. Vit. factae, de rebus item diuinis eiusdem poemata*, Vit. 1561. 8.

- 100 — — Epitaphium in mortem Mel. fol. pat. . .
 101 — — Parentalia anniuersaria nonum facta Melanchthoni, Vit. 1569. 4.
 102 — — — decimum facta Mel. Viteb. 1575. 4.
 103 *Manlii*, Io. Locorum comm. collectanea ex legiōnibus Mel. ej. libellus medicus ex Mel. scriptis collectus, Basil. 1563. 8.
 104, 105 — — Franc. ad M. 1568. 8. Franc. ad M. 1594. 8.
 106 *Marci*, I. D. hist. Nachricht von dem Convent zu Cœwig, Wolfenb. 1737. 8.
 107 *Matthaei*, Io. Quæstiones duse: prima, num doctrina Mel. de S. Coena sit quaedam media sententia inter Luth. et Caluini dogma: secunda, vtrum Melancht. fecutus sit Caluini dogma — Franc. ad M. 1592. 4.
 108 *Mathesii*, Io. Epitaphium Mel. fol. pat.
 109 — — *Grabschrift* Mel. fol. pat.
 110 *Mayeri*, I. F. de lenitate P. M. diss. Gryph. 1707. 12.
 111 — — Gryphisw. 1717. 4.
 112 *Meisteri*, Ioach. lachrymae ad tumulum Mel. Vit. 1562. fol. pat.
 113 — — in librum Mel. vitam complexum opera Camerarii nuper editum carmen, Vit. 1569. 4.
 114 — — beatæ manes Mel. Gorlic. 1580. 4.
 115 — — Vindiciae contra Philippomastigas, sive defensio scriptorum et meritorum Mel. Brem. 1584. 4.
 116 *Memoria* Mel. finito post eius obitum seculo secundo auctoritate Ord. Philos. Witteb. celebrata, Lips. 1760. 4.
 117 *Milleri*, I. P. Progr. de studio pacis Mel. Vlm. 1760. 4.
 118 *Mürlin*, Joach. wider die Landlügen der Heidelb. Theologen, Eisleb. 1565. 4.

- 119 *Mollerii*, Henr. Epitaphium Mel. Vit. 1560. fol. pat.
- 120 — Elegia de obitu et exequiis Mel. Vit. 1560. 4.
- 121 Müllers, A. L. *erneuertes Altorthum Mel. der Christl. Kirche*, Jena, 1730. 8.
- 122 *Muhlpii*, Henr. de studio aequitatis tuendae assertio-
daeque orthodoxiae maxime necessario diff. adj. est
C. Crucigeri de puritate doctrinae in Eccl. conser-
uanda oratio vnam duabus epp. Luth. et Mel.
Kil. 1708. 8.
- 123 — — al. ed. Kilon. 1712. 4.
- 124 *Mylii*, Mart. Chronologia scriptorum Mel. Gorlic.
1582. 8.
- 125 *Narratio brevis exposens quo sine vitam in terris
suam clauserit Mel. cum breui morbi descriptione*,
Vit. 1560. 4.
- 126 *Niemcieri*, I. A. Progr. quo exhibetur Pentas Mel.
Epp. nondum edit. c. annotatt. Hal. 1761. 4.
- 127 *Nysaci*, Io. Tabulae loc. comm. theol. Mel. Basil.
1560. fol.
- 128 *Oecolampadii*, Io. Dialogus, in quo ostenditur, quid
de Eucharistia vet. Eccl. Doctores senserint, et de
hac eorund. testimonia olim a Mel. collecta accu-
rate expenduntur — Heidelb. 1572. 8.
- 129 — — Basil. 1590. 8.
- 130 *Orationes*, epitaphia et scripta edita de morte Mel.
omnia — Vit. 1561. 8.
- 131 *Orationes aliquot recitatae in Acad. Vit. eo tempore*,
quo praelectiones publ. Mel. obitu interruptas ali-
qui ex Prof. continuare coeperunt, Vit. 1560. 4.
- 132 *Osianders*, A. *Widerlegung der Antwort Mel. same
Pomerani u. Försters Leßtergezeugnis wider mein
Bekentnis* — Königsp. 1552. 4.
- 133 *Pammergeri*, Sig. Epitaphium Mel. fol. pat.
- 134 *Pegaci*, Th. Epitaphium Mel. fol. pat.
- 135 *Pouceri*, Casp. tract. hist. de Mel. sententia de con-
trou. coenae dom. Amberg. 1596. 4.

- 136 *Peuceri, Casp. Hist. carcerum et liberationis diuinæ,*
Tigur. 1605. 8.
- 137-44 *Pezelii, Christoph. Argumentorum et obiectionum*
de praecip. art. doctr. christ. cum resp. quae passim ex-
tant in scriptis Mel. Neost. 1580-1594. Part. I - VIII.
- 145 — *Apologia verae doctrinae de definitione Evan-*
gelii, Vit. 1571. 4.
- 146 — *Antwort auf Hofmanns Buch von der Mode-*
ration Mel. Bremen 1591. 8.
- 147 — *Bericht von den verbesserten Exemplarien der*
A.C. vnd daß Mel. ungütlich zugelegt werde, als solte
er nach Luth. Tod erst ein neue Lehre vom abentmal
eingeführt haben, Bremen 1591. 4.
- 148 *Prætorii, Abd. locorum theol. Mel. analyses, Vit.*
1569. 8.
- 149 *Probi, Ant. Elegia de memoria et obitu Mel. Vit.*
1561. 4.
- 150 *Progr. Lips. quo simul recolitur memoria mortis Mel.*
et meritorum eius in Acad. Lips. 1760. 4.
- 151 *Ranftii, Io. Elegia de Mel. fol. pat.*
- 152 *Raphaelis, Franc. Philetas ecloga de morte Mel. Vit.*
1560. 4.
- 153 *Ratzenbergers, Matth. geheime Geschichte von den*
Chur- u. Sächs. Höfen — mit Anmerkungen G. T.
Strobelis, Altd. 1774. 8.
- 154 *Refutatio flaccidae resp. Flacci, quam tit. defensionis*
opposuit Epist. Scholasticorum. Vit. 1558. 4.
- 155 *Refutatio Peuceri libri de Mel. sententia de S. Coena,*
conscripta a facult. theol. Viteb. Vit. 1599. 4.
- 156 — Viteb. 1606. 8.
- 157 *Reichelii, C. A. Progr. de meritis Mel. in remp. No-*
rimb. Nor. 1760. fol.
- 158 *Rembi, Ad. Querela de obitu Mel. Vit. 1560. 4.*
- 159 *Responsio vera ad toties cum fastidio et nausea repe-*
titas virulentiss. et falsiss. criminatt. Flacii, scripta e-
pistolæ forma ab Acad. Vit. Scholasticis, Vit. 1559. 4.
- Melanchth.* O o 160

- 160 Richteri, Creg. iudicia florentis scholae Mel. de lectione bonorum Auctorum, Vit. 1592. 8.
- 161 Rosenbergs, A. G. Abhandl. von der ersten Kirchenvisitation in der Evang. Kirche, welche von Luth. Mel. u. a. gehalten worden, Bresl. 1754. 4.
- 162 Ruef, Th. Tyrolensis, in obitum Mel. fol. pat.
- 163 Sabini, Stigelii et Collini brevia Epitaphia dedicata tumulo Mel. Vit. 1560. 4.
164. 66 Sagittarii, Th. Exercitatio dialetices Phil. Mel. I. II. et III. Ien. 1610. 1611. 4.
- 167 Schlüsselburgii, Conr. Theologia Calvinistica P. I - III. Franc. 1594. 4.
- 168-80 — Catalogus Haereticorum, P. I - XIII. Franc. 1597 etc. 8.
- 181 Schirmeisteri, Steph. querela lugubris de obitu Mel. Vit. 1560. 4.
- 182 Schorckelii, Sig. Elegia in tumulum Mel. Vit. 1560. 4.
- 183 Schuhmacheri, H.A. diss. de timore Mel. Grimm. 1730. 4.
- 184 Schwarzii, F. I. Memoria Mel. ante duo saecula mortui, Torg. 1760. 4.
- 185 Schwenckfeld, Casp. Verantw. vff das außschreiben Mel. und anderer Theologen zu Naumburg - f. l. et a. 4.
- 186 Scriptum publice propositum in Acad. Vit. quo scholastici conuocati sunt ad deducendum funus Mel. Vit. 1560. 4.
- 187 Scriptum publice propositum in Acad. Vit. de ordine aliquot lectionum publ. constituto post obitum Mel. Vit. 1560. 4.
- 188 Sendbrieff an einen fürnemen Thurnherrn des Stifts Eychstatt von D. Jo. Cochles newlich aufgangner Schrift an K. M. wider P. Mel. 1544. 4.
- 189 Smythaci, Rich. confutatio eorum quae Mel. obiicit contra Missae sacrificium propitiatorium, Lovan. 1562. 8.
- 190 — de Missae sacrificio enarratio ac brevis repulso argumentorum Mel. Louan. 1562. 8.

- 191 *Sohnii*, Ge. Synopsis Corporis doctr. Mel. thesibus breuiter comprehensa, Heidelb. 1588. 4.
- 192 *Sonntagii*, Christph. diss. de praecipuorum saec. 16 et 17 Theologorum Lutheranorum eruditione, meritis et scriptis, Altd. 1710. 4.
- 193 *Staphyli*, Frid. Theologiae Lutheri trimembris epitome, 1558. 4.
- 194 — Defensio pro trimembri theol. Luth. — Nissae, 1560. 8.
- 195 *Stieberi*, G.F. Hist. theol. dogm. Luth. et Mel. opera restauratae, et comment. de locis comm. Mel. Gustr. 1719. 8.
- 196 *Stigelii*, Io. explicatio comment. Mel. de Anima, Mulhus. 1570. 8.
- 197 *Stock*, I.C.W. de vario animo Mel. in A.C. Ien. 1765. 4.
- 198 *Strigelii*, Viſt. ὑπομνηματα in Mel. Erotemata Dialect. 1579. 8.
- 199, 200 — in Mel. Epitomen Philos. moralis, P. I. II. Neap. 1580. 8.
- 201—204 — Loci theologici, quibus loci comm. Mel. illustrantur, P. I-IV. Neap. Nemet. 1581. 4.
- 205 — scholae historicae in Mel. Chronicon Carionis, Neap. 1586. 8.
- 206 — Locus de Sacramentis expositus cum explicatione definitionis coenae do. in examine theor. Mel. Neost. 1589. 4.
- 207 *Strobels*, G. T. Melanchthoniana, oder Sammlung einiger Nachr. zur Erleuterung der Geschichte Mel. Altd. 1771. 8.
- 208 — Nachricht von den Verdiensten Mel. um die h. Schrift, Altd. 1773. 8.
- 209 — Von Mel. öfters Aufenthalt u. Verrichtungen in Nürnberg, Altd. 1774. 8.
- 210 — vermischt Beiträge zur Geschichte der Literatur, Altd. 1774. 8.
- 211 — Bibliotheca Melanchthoniana, 1775. 8.

- 212 — *Versuch einer litterär Geschichte von Mel. locis
theol. als dem ersten evangel. Lehrbuch. Atd. 1776.* 8.
- 213 *Testimonia Lutheri de socio laborum et periculorum
suorum Mel. Gorlic.* 1580. 4.
- 214 *Via, Joh. a, Antwort auff den Abschied der Confes-
sionisten - s. l. et a. 4.*
- 215 *Virgili, Alf. Philippicae disputationes XX. adu. Lu-
therana dogmata per P. Mel. defensa, Colon.* 1545. 4.
- 216 *Unicornii, Pauli, interpret. resp. Mel. s. iudicii de
controu. Coen. dn. Vrsell.* 1562. 8.
- 217 — adu. *Theologos Heidelb. apologia, in qua ple-
nius declaratur iudicium Mel. de quibusd. h. t. con-
trou. Vrsell.* 1565. 8.
- 218 *Vollandi, I. I. merita Mel. in rem litter. Norimb.
Alt.* 1719. 4.
- 219 *Weberi, I. P. oratio de meritis Mel. in A. C. prima-
riis, len.* 1743. 4.
- 220 — *Andr. Progr. de prima loc. comm. Mel. edi-
tione, Kilon.* s. a. 4.
- 221 *Weigelii, Ge. Epicedion in hon. et mem. Mel. Vit.* 1560. 4.
- 222 *Wiederleg. des Calv. Büchleins : hist. Bericht von Mel.
Meinung in dem Streit von des Herrn Nachtmal, ver-
fert. durch die Prof. der theor. Fac. zu Witt.* 1598. 4.
- 223 — *des Calvin. Testaments, Conf. u. Leichpredigt
Casp. Peucers, Witt.* 1603. 4.
- 224 *Wigandi, Joh. ob die neuen Wittenberger stets einig
mit den alten gelehrt, vnd ob Lutheri vnd Philippi
Schriften durchaus gantz einig vnd einhellig, Königsb.
1575.* 4.
- 225 — *de generatione filii Dei, an cogitando genere-
tur? Franc. ad M.* 1590. 8.
- 226 *Winshemii, Viti, oratio habita in funere Mel. Vit.* 1560. 4.
- 227 *Zeugnisse dass Mel. Lehre von den Art. Christl. Religion
recht vnd vntadelich sey. Görlitz* 1587. fol. pat.

INDEX.

INDEX.

- A**
- Albertus*, Marchio Brandenb. Rochlitii capitul 248. concitat bellum Franconicum et vastat terras Bambergenses, Wurceburg. & Noribergenses 313. transit in castra Gallica 311. praeium committit cum Mauritio Elect. Sax. 314
Albertus, Comes Mansfeldensis, legatus ad Carolum Imp. in Hispaniam designatur 104
Aldeburgum, castellum prope Bambergum, inexpugnabile aliquando creditum, ab Alberto Brand. inflammatum 314
Alefius, Alex. Scotus, interest colloquio Wormatiensi 188. Naoburgico 320. cum Melanchthoni Noribergam proficiscitur 332
Anabaptistarum origo & opinione 46
Andreanus Cardinalis in Scotia iugulatur 237
Anna, filia Melanchth. vxor Sabini 207. obit 266
Argentorat. ciuitas ritus quosdam impios abrogat 114
Augustana comitia a. 1530. 119. Decretum Augustanum asperius 135. Conuentus a Carolo Imp. indicitur & liber Interim cuditur 259. 263. Pastores ciuitate expelluntur 299. conuentus a. 1555. 327
Augusto, Sax. Duci, Episcopatus Merseb. administratio committitur 216. in Dania apud Regem sacerorum est 315. 344
Auius quidam contra Melanchth. scribit 354

B.

- Bamberensis* ager diripitur & vastatur ab Alberto Brandenb. 343. ciuitas in eius potestatem tradita atrociter uexatur 314
Barbara, Jo. Reuteri filia, mater Melanchth. 2. coniugio filii offensa uupsit iterum 9
Barones qui olim dicti 242
Batarus, Claudius, glorioius Italus 3
Baemgartnerus, Hier. Senator Norib. ex Spirensi conuentu redux capitul 204
Bebelius, Henr. 14
Bederocius, Iac. 196
Bellaius, Guil. Langaeus 245
Bel-

<i>Bellum Franconicum</i> ab Alberto Brand. concitatum	313.
<i>Bellum Germanicum</i> s. Schmalkaldicum	244
<i>Bembus</i> , Petr.	169. 173
<i>Berbetomagensia</i> vide Wormatiensia.	
<i>Blaureri</i> , Thomae, Constantiensis encomium	270
<i>Boemii</i> multi ob euangeliū persecuti & ejecti.	341
<i>Bornerus</i> , Casp. Astronomiae studiosus 72. moritur	261
<i>Brasicanus</i> , Io.	15
<i>Brentius</i> , Io. uocatur Tubingam 158. tempore belli germanici exul 256. scribit confessionem fidei Synodo Trid. exhibendam	297
<i>Bretta</i> , patria Melanchthonis	1
<i>Britanniae rex</i> vxorem repudiat et iugum Pontif. Rom. excutit 140. status religionis in hoc regno mutatur	318
<i>Brunswicensis</i> conuentus	176
<i>Bucerus</i> , Mart. accersitur ab Hermanno Archiep. Colon. ad reform. Eccl. 202. moritur in Britannia 293. uaria de eo	294 —
<i>Bugenbagen</i> , Io. Pomeranus, obit	355
<i>Burcardus</i> , Franc. Vinariensis comes Melanchth. in patriam	88
<i>Buschius</i> , Herm. amantissimus Melanchth.	92

C.

<i>Camerarius</i> , Hier. frater Loachimi moritur	214
<i>Camerarii</i> , Joach. arcta cum Melanchthone amicitia 36. 84. scholae Noriberg praefectus 103. Tubingam uocatur 143. Vitebergam proficiscitur 179. Lipsiam ad docendas litteras uocatur 184. de uita Mel publici iuriſ facienda diu ambigit 237. belli tempore ad Stioburu Herbipolin se confert 249. Norimbergae confederat 254. moderatio eius in religionis dissidiis 273. Melanchthonem paulo ante obitum visitat	364
<i>Comicianus</i> , Andr. Francus	26
<i>Campegius</i> , Thom Cardinalis	93
<i>Capito</i> , Wolfg. obit.	196
<i>Capnion</i> vide Reuchlinus.	
<i>Cappadox Caesariensis</i> venit Vitebergam	358
<i>Carinus</i> , Lud.	91
<i>Caroloftadius</i> , Andr. adeſt colloquio Lipſieni disputaturus cum Eccio 35. patrocinatur Anabaptistis 49. turbas mouet	98
	Ca-

<i>Carolus V. Imp. Lutherum accersit Wormatiam</i>	44.	indicit
comitia Augustana	119.	de synodo congreganda agit cum
P. Clemente	137.	cum Rege Galliae in gratiam redit
copias Elect Sax. Mulbergi profligat	248.	Melanchthoni
succenset	268.	ius & maiestatem Imperii in manus Ele-
ctorum tradit	357.	moritur in Hispania
<i>Caroloucius</i> , Christoph. laudatur	310	
<i>Cellarius</i> , Mart. addictus sectae Anabaptistarum	49	
<i>Christopbori</i> , Baronis de Limberg bona indoles	241	
<i>Ciconia</i> , Nic. auctor sectae Anabaptistarum	45	
<i>Cochlaeus</i> , Io. edit Philippicas in Melanchthonem	127	
<i>Coloniensis reformatio</i>	200	
<i>Constantia</i> paene expugnata	270	
<i>Cordorum</i> , Euricci & Valerii, patris & filii, encomia	212	
<i>Cranmerus</i> , Thom. Episcopus Cantuar. interficitur	331	
<i>Crappia</i> , Catharina, vxor Melanchth.	38.	moritur
<i>Crato</i> , Adam,	36.	89.
<i>Crato</i> , Io. Vratislauiensis laudatur	321	
<i>Crocus</i> , Rich. litteras graecas Lipsiae profitetur	27	
<i>Cratiger</i> , Casp. condicipulus Camerarii	44.	moritur
	291	

D.

<i>Demetrius Mysius Diac. Eccl. gr. Constantinopol.</i>	359
<i>Diazius</i> , Io. a fratre germano trucidatur	235
<i>Dryander</i> , Franc. Hispanus, intimus Melanchthonis a-	
micus	324

E.

<i>Eberardus Dux Wirtenb.</i> laudatur	14
<i>Ebneri</i> , Hier. Senatoris Norib. encomium	101
<i>Eccius</i> , Io. disputat Lipsiae cum Carolo stadio	35.
adest colloquio Wormalt.	187. 192
<i>Eduardi Regis Angliae mors</i>	316
<i>Erasmus Roterod.</i> 90. obit	161
<i>Ernestus Palatinus Episcopus Naumburg.</i> moritur	397

F.

<i>Faber</i> , Io. resistit puriori religioni	112
<i>Farnesius</i> , Hippol. Cardinalis adest in conuentu Ratisb.	212
<i>Ferdinandus Rex Rom.</i> admiratur virtutem Elect. Sax.	249

<i>Flacii</i> , Matth. turbulentum ingenium 274. edit cum Gallo libellos contumeliosos in Melanchth. 279. euocat Mel. ad colloquium	334
<i>Flacianorum calumniae</i> 277. iteratae turbae 356. improbitas	334
<i>Forsterus</i> , Io. hebr. litter. peritissimus obit	320
<i>Franciscus Rex Galliae</i> inuitat Melanchthonem epistola ad eum missa	151
<i>Fridericus Eleft. Palat.</i> follicitus est de vera religione constituta	223
<i>Fridericus Eleft. Sax.</i> vocat Mel. Vitebergam 23. illius mors	99
<i>Fronspergius</i> , Melch. comes Mel. Noribergam	102
<i>Fuxius</i> , Io. Eques Franconicus	100

G.

<i>Gallia</i> religioni puriori inimica	144. 272
<i>Gallus</i> , Nic homo factiosus, coniungit se cum Flacio ad opus primendum Melanchthonem	276. 280
<i>Garbitius</i> , Matth. uir pius & doctus	274
<i>Gelenius</i> , Sigism. inuitatur Noribergam ad operas scholasticas	103
<i>Gelous</i> , Sigism. Pannonicus familiaris Melanchtoni	323
<i>Georgius Princeps Anhaltinus</i> fit adiutor Episc. Merseburg. 216. conuiuis petitur a Flacianis 279. mors illius & encomium	317
<i>Georgii Sax</i> Ducas obitus.	182
<i>Gerbelius</i> , Nic. vir integerrimus moritur	360
<i>Granuellanus</i> , Ant. Praeful Atrebatenis	299
<i>Granuellanus</i> , Nicol. Praeses colloquii Wormat.	186
<i>Gropperus</i> , Io. initio fauet reformationi	201
<i>Grynaeus</i> , Sim. in magno est periculo Spirae 112. moritur	196

H.

<i>Hagenensis conuentus</i>	185
<i>Heidelbergae litteris</i> incumbit Melanchthon 11. studium huius academie erga Melanchthonem	92
<i>Heltus</i> , Ge. vir eruditus caelebs moritur	213
<i>Heluetici motus</i>	114
<i>Henningus Goeda</i> , Praepositus Viteb.	342
<i>Henrici Regis Angliae</i> diuortium & defectio a Papa	140
<i>Henri-</i>	

<i>Henricus Sax.</i> Dux succedens fratri Georgio euangelium pro-	
mouet	182
<i>Hermannus</i> , Archiep. Colony reformationis cupidus	200.
inuitat ad hoc institutum Bicerum & Melanchthonem	201.
excluditur a Pontif. Ront communione ecclesiastica	235.
ab Imperatore gubernatione terrarum privatur	256.
<i>Hessus</i> , Eob inuitatur Noribergam	102.
obit	196.
<i>Hetus</i> , Nic. Anglus ob eruditatem & humanitatem lau-	
datur	156.
<i>Hungarus</i> , Io. magister Melanchthonis	6
<i>Huttenus</i> , Vlr. monachos uarie exagitat 19. aduersus Eras-	
sum scribebit & moritur	99.

I.

<i>Iena</i> musarum sedes erigitur	254.
insolentia & peruersitas quo-	
rundainibi docentium	255.
<i>Interim</i> liber, euulgatur	262.
uarij conuentus huius libri	
causa instituti, <i>ibid.</i>	
<i>Interimistae</i> & <i>Adiaphoristae</i> qui dicti	278
<i>Ioachimus</i> Elect. Brand. conciliare studet Landgrauium Im-	
peratori	246. 251.
<i>Iobannes</i> , Elect. Sax. pacis amans	106.
inspici iussit statum	
Ecclesiarum ditionis suae <i>ibid.</i>	
moritur	136.
<i>Iobannes</i> , fidelis minister Melanchthonis	41.
<i>Iobannes Frider.</i> Elect. Sax. fortissime dimicans captus est	
248. obit	326.
<i>Ionas</i> , Just. amicus Mel. moritur	343.
<i>Irenaeus</i> , Matth. Frid. familiaris Camer. obit	180.

L.

<i>Langueras</i> , Hub. Melanchth. familiaris praedicatur	324.
<i>Latimer</i> , Io. Anglus octogenarius crematur	331.
<i>Lemnus</i> , Sim. libello epigrammatum turbas mouet <i>Vite-</i>	
<i>bergae</i>	178.
<i>Lipsiac</i> colloquiuin habitum	35.
oppugnatur 248. academia a	
Mauritio restauratur	257.
<i>Ludouicus</i> , Comes Neogardiensis, legatus ad Colloqu. Wor-	
mat. 344. laudatur	346.
<i>Ludouicus</i> Palatinus obit	204.
<i>Luscinius</i> , Ottm.	91.

Lutherus, Mart. adū. indulgentias disputat 31. summo amore complectitur Melanchthonem 32. Lipsiae cum Eccio disputat 35. Wormatiae coram proceribus imperii causam dicit 44. uxorem ducit 99. Schmalcaldiae in grauem morbum incidit 166. in patriam proficiscens moritur 228. quo usque trahenda sit eius auctoritas 229

M.

Magdeburgi obsidio 273. ciues imperii hostes declarantur 276. Flacius & Gallus ibi consederant & in Melanchth. concumeliosos libros edunt 279. occupatur a Mauritio Elect. Sax. 304

Maria, Brittanniae regina, statuta eccles. mutat 318

Marpurgensis conuentus 117

Mauritius Sax. Dux adipiscitur Electoratum 257. Acad. Lips. & Vitebergensem restaurat 257. protegit Melanchthonem 268. eius solicitude circa librum Interim 282. ad liberandum Landgrauium aggreditur Imperatorem 307. Pax inter eum & Caesarem sanctitur 309. virtus in eo animosa 315. vulneratus in proelio uictor moritur, *ibid.*

Maximilianus Imper. cum Italo singulari certamine con greditur 3. conuentum agit Augustae Vind. 23

Mechlinum pulueribus ictu fulminis incensis vastatur 237

Medynaxius, Petr. 262

Melancthon, Philippus, patria Brētta. Palatinus 1. eius parentes 2. praeceptores in schola Brettana & Phorceni 6. indoles & ingenium 7. pronunciatio nonnihil balbutiens 8. Reuchlinus in studia eius saepius inquirit et eum summo perē diligit 9. 10. magistri eius in Academia Heidelbergensi 12. & Tubingensi 15. fit Bacularius 13. Magister artium 16. Nauckeri Chronicon correctum & auctum edit 17. Reuchlinum adiunat & defendit adū. Monachos 18. Professor Vitebergensis. constituitur 24. cum Lutherō intima amicitia 31. adfuit colloquio Lipsiensi 35. uxorem ducit 38. domesticae uitiae ratio 40. disputat cum Anabaptistis 49. assiduitas & studium in docendo 54. habitus corporis & animi 55. insomnia laborat 56. a medicinis abhorret 57. comitas in eo suavis 60. disputator egregius 61. scripta publica Acad. solus componebat 63. calculo grauiter labrat 66. magnificos. apparatus epulorum detestatur 67. eius

eius uestitus 68. linguae hebr. cognitio 70. mathemati-
ces 71. quam orationis & eloquentiae rationem tenuerit
73. facultas diuinandi & præsagiendi 76. excusat studium
Physices & Medicinae 77. Astronomiae & Chiromantices
78. abhorret a rixis & contentionibus 80. constans cum
Camerario amicitia 84. proficiscitur cum eo in patriam
88. in hoc itinere colloquitur cum Nausea 93. cum Phi-
lippo Landgrauio 94. Noribergam ad constituendam scho-
lam accersit 100. uisitat Ecclesias Sax. & libellum do-
ctrinae summam continentem componit 107. matrem
amittit 109. ad conuentum Spirenssem proficiscitur 109.
ad Marpurgensem 117. ad Augustana comitia 119. studi-
um eius in confiencia confessione fidei 120. lenitas &
timiditas a multis iniuste reprehenditur 121. Apologia A.
C. ab eo scripta 131. inuitatur Tübingam 141. Rex Gal-
liae ad congressum litteris ad eum missis inuitat 144. Vo-
raeus idem urget ut secum in Galliam proficiscatur 148.
consilium itineris Gallici abiicit 152. in patriam & Tu-
bingam ad ordinandas res academicas abit 158. de scalis
lapiis os sacrum grauiter afflit 161. consilium eius de
Cancellariatu Tübingensi 162. euocatur ad conuentum
Schmalcaldensem 165. calumniis maleuolorum uexatur
168. in Brittanniam inuitatur 175. Lemnii epigrammata
multum molestiae ei creant 178. eius iter ad conuent.
Francofurt. 181. consulitur de restauranda Acad. Lipsica
184. Hagenoam proficisciens in grauissimum morbum in-
cidit Vinariae 185. intereat Colloquio Wormatiensi 186.
ad comitia Ratisb. proficisciens curru deiectus manum gra-
uiter afflit 194. in Galliam iterum inuitatur 196. ab
Archiep. Colon. expetitur ad reform. Ecclesias 201. diffen-
sio inter eum & generum Sabinum 206. filia eius Anna Sa-
bini vxor meritur 209. 266. Lutherus contra eum conci-
tatus 210. testimonium ordinationis Georgii Anhalt. ab
eo confectum 219. interesse debebat conuentui Ratisb. sed
suas maleuolorum hoc iter intermissum 221. comitatur
Lutherum in patriam abeuntem 228. mors Lutheri Me-
lanchtoni perquam luctuosa 229. dolor eius ingens tem-
pore belli 234. liber eius de ecclesiae auctoritate uarie
exceptus 237. eius consilium de modis restinguendi bel-
lum 247. Seruestae tempore belli cominoratur 250. Vite-
bergam redit ibique manere secum constituit 254. 257. in
odium Imperatoris & uitae discrimen incurrit 264. 267.
Mauritius El. Sax. eum tuetur 268. Flacium omni huma-
nitate

nitate complectitur 275. multum patitur a grege Flacianorum 278. eius nomen & doctrina multorum obrectationibus petitur 284. Osiander eum contumeliis appetit 285. scribit repetitionem Aug. Conf. 296. ad Trident. synodum inititetur 304. sed Norimbergae permanet 306. accedit ad conuentum Numburgensem 320. familiaritas eius cum externis hominibus 323. Noribergam ad dirimendas Osiandricas controuersias proficiscitur 332. adest colloquio Wormat. cuius progressionem turbant Flaciani 342. accersitur ab Electore Palat. Heidelbergam 349. absens domo amittit uxorem 350. respondet criminationibus Staphyli & Auii 354. placida eius & beata mors 360. 386. controuersiae de S. Coena & iudicium eius 365. aduersariorum Mel. peruersitas improbitas, temeritas 368. 374. 376. laus eius & praecclare, gestorum summa 390.

<i>Menii</i> , Iusti, varia fortuna & mors	354
<i>Merseburgensis</i> Episcop. administratio committitur Augusto Duci Sax.	216
<i>Michael</i> , comes Wertheimenis, laudatur 241. moritur	244
<i>Micyllus</i> , Iac.	349
<i>Milicbius</i> , Iac.	358
<i>Monnerus</i> , Basil.	348
<i>Montanus</i> , Io.	243
<i>Moronus</i> , Io. & Hieron.	328
<i>Morus</i> , Thom. capite plectitur	143
<i>Mosellanus</i> , Petr.	26. 89
<i>Mulbergi</i> Eleft. Sax. Io. Frid. vietus captusque est	248
<i>Munsterer</i> , Sebald. 44. obit	193

N.

<i>Naopurgi</i> conuentus ob rixas Prussiacas	320
<i>Naucleri</i> , Io. chronicon a Melanchthonie auctum editar.	17
<i>Nausea</i> , Frid. colloquitur cum Mel.	93
<i>Nefenus</i> , Guil. iuuenis doctus 88. moritur misero modo	95

No-

<i>Norimbergae</i> Iudus litterarius constituitur 100. pax religio-	
nis ibi conditur 136. pestis & clades scholae 139. Caro-	
lus Imp. vrbum ingreditur vctor cum omnibus copiis 252.	
grauiter affligitur ab Alberto Brandenb. 313. motus Osi-	
andrici	332
<i>Nucelius</i> , Casp. Senator Norib.	101
<i>Numburgensis</i> Episcopus designatur Julius Pflug	197

O.

<i>Oecolampadius</i> , Io.	153
<i>Ofander</i> , Andr. hebr. litteras profitetur Noribergae 285.	
praeficitur habendis concionibus in aede Laurentiana <i>ibid.</i>	
relinquit vrbum & confert se in Prussiam 286. turbat ec-	
cles doctrinam, <i>ibid.</i>	
<i>Orbo Henricus</i> , Elect. Palat.	349

P.

<i>Packianum</i> foedus	106.
<i>Pactus</i> , Ge. Vorchemius	37
<i>Pangertnerus</i> vide Baumgaertnerus.	
<i>Peucerus</i> , Casp. gener Melanchthonis	351
<i>Pflugius</i> , Iulius, inuito Electore Sax. designatur Episcopus	
Numburg. 197. eius encomium	198
<i>Pphilippi</i> , Landgrauii Hassiae, colloquium cum Melanchthone	
94. illius confilio instituitur conuentus Marpurgi 117.	
dissidium Ecclesiarum Saxon. et Heluet. componere stu-	
det 142. restitut Vlricum Duc. Wirteb. in ditionem ter-	
rae suae 141. Francofurti ad M. in morbum incidit 182.	
Imperatoris fidei se committens in custodiam datur parum-	
que humaniter tractatur	251
<i>Pborcenensis</i> schola a Melanchth. frequentata est per duos	
annos	8.11
<i>Pirkheimerus</i> , Bilib. Senator Norib. eruditione clarus	25
<i>Polus</i> , Reginaldus, Cardinalis,	223
<i>Proestantium</i> nomen unde	115
	R.

R.

<i>Ratisbonensis</i> conuentus a. 1541. p. 193. a. 1546. p. 221. dis-	
soluitur indignante Imperatore	232
<i>Reales</i> inter & <i>Nominales Philosophos</i> dissensio	22
<i>Reinbold</i> , Eras. Mathematicus obit	316
<i>Reuchlinus</i> , Io. summo amore complectitur Melanchthonem 9.	
nomini Schwarzerd mutat in Melanchthon 10. adiuuatur	
& vindicatur ab Huttenu & Melanchthoni adu. monachos	
18. commendat Mel. Friderico Elect. Sax. ad professionem	
Viteb.	24
<i>Reuterus</i> , Io. praefectus oppidi Brettae, avus paternus	
Mel.	2
<i>Rochlitzii</i> capitulatur Albertus Brandenb.	248
<i>Rotingius</i> , Mich. vocatur Noribergam	103
<i>Rubianus</i> , Crotus, amicus Huttenu	89
<i>Rungius</i> , Iac. Pomeranus, cum Mel. Noribergam iter facit	332
<i>Ruficorum</i> seditiones	98

S.

<i>Sabinus</i> , Georg. Annam, Melanchthonis filiam, uxorem du-	
cit 207. demigratio in Borussiam socero ingrata 258. eius	
vxor moritur 266. relinquit Borussiam	319
<i>Sadeleri</i> , Iac. Cardinalis, epistola ad Melanchthonem	169
<i>Schmalcaldensis</i> conuentus a. 1537. instituti acta	165
<i>Schnepfius</i> , Erh.	256
<i>Schonerus</i> , Io. Mathematicus Norib.	103
<i>Sickingensis</i> , Franc.	90
<i>Sidonius</i> , Mich. varia fortuna vissus est	217. 345
<i>Silberbornerus</i> , Io. comitatur Mel. in patriam profici-	
ficentem	88
<i>Simlerus</i> , Io. Magister scholae Phorcenis	8
<i>Sittardus</i> , Cornel. Medicus Norib. moritur	211
<i>Sleidanus</i> , Io. interfuit conuentui Naumburgensi	321
Soci	

<i>Socinus</i> , Laelius, Melanchthonis videndi gratia patriam re-	
liquit	323
<i>Socinus</i> , Marianus, Ictus celeberrimus,	323
<i>Spalatinus</i> , Ge. peculiaris sacerdos Elect. Sax.	57
<i>Spanielius</i> , Pallas, Theologus Heidelbergensis	12
<i>Spenglerus</i> , Lazarus, Syndicus Norib.	101
<i>Spiera</i> , Franc. Italus desperans obiit	269
<i>Spirensis</i> conuentus a. 1529.	109. 114.
<i>Stadianus</i> , Franc.	15
<i>Staphylus</i> , Frid. olim discipulus & amicus Mel. post inimici-	
cus uehementissimus	127. 346. 353
<i>Stibarus</i> , Dan. Canonicus Heripolenfis laudatur	249.
moritur	330
<i>Stigelii</i> , Io. elogium	255
<i>Stoefflerus</i> , Io.	15
<i>Stuebnerus</i> , Marcus, Anabaptista	47
<i>Sturciades</i> , Ge. Medicus insignis	97. 166. 185
<i>Sturmii</i> , Iac. elogium	317
<i>Sturmius</i> , Io.	146
<i>Sueofurtum</i> inflammatum	322

T.

<i>Tezelius</i> , Io. indulgentias circumfert neniales	31
<i>Theodoricus</i> , Vitus, concionator Norib.	252
<i>Tridentina</i> Synodus 293. litterae Mauritii Elect. Sax. ad	
eam	304
<i>Tubingae</i> litteris incumbit Melanchthon 13. huius academiae	
restauratio 141. controversia ibi orta ob Cancellarium 161.	
incendium ibi ortum foedam stragam dedit	186

V.

<i>Veterator</i> nuncupatur Melanchthon ab Heshusio	87. 375
<i>Vienna</i> oppugnata a Turcis	118

Vif.

<i>Visitatio Ecclesiarum Saxoniarum</i>	106
<i>Vitebergam</i> vocatur Melanchthon	23
<i>Ulrici Ducis Wirtemb. restitutio in terras suas</i>	141
<i>Voraeus, Barnab.</i>	148

W.

<i>Wirtenbergenses</i> Theologi nimis molles in diiudicanda causa Osiandri	319
<i>Wormatiensis</i> comitia a. 1521. 44. colloquium 1540. 86. conuentus a. 1545. 212. colloquium a. 1557.	342
<i>Wurceburgenses</i> agri deuastantur per Albertum Brandenb.	313

Z.

<i>Zieglerus, Bernh.</i>	70. 311
<i>Zurpbaniensis, Henr. martyrium</i>	97

**THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
REFERENCE DEPARTMENT**

This book is under no circumstances to be
taken from the Building